

10th INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE AND CIVILIZATION

AUGUST 11-12, 2021
ERZURUM, TURKEY

CONFERENCE FULL TEXTS BOOK

Edited by

Assoc. Prof. Dr. Semra TETİK

ISBN 978-625-7898-50-8

IKSAD – INSTITUTE OF ECONOMIC DEVELOPMENT & SOCIAL RESEARCHES

10th INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE AND CIVILIZATION

August 11-12, 2021
Erzurum, TURKEY

CONFERENCE FULL TEXTS BOOK

Edited by

Assoc. Prof. Dr. Semra TETİK

All rights of this book belong to Farabi Publishing House

Authors are responsible both ethically and juridically

Farabi Publications - 2021©

Issued: 30.08.2021

www.europenjournal.org

ISBN 978-625-7898-50-8

CONFERENCE ID

TITLE OF CONGRESS

10th INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE AND CIVILIZATION

DATE - PLACE

August 11-12, 2021
Erzurum, Turkey

ORGANIZATION

✓ İKSAD-INSTITUTE OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Hacer Huseynova
Prof. Dr. Otamuratov Sadulla
Prof. Dr. Mustafa TALAS
Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER
Assoc. Prof. Dr. Tavaldieva Gulbaxar NISHANOVNA
Assoc. Prof. Dr. Hakan EYGÜ
Assoc. Prof. Dr. Meral OLTULU
Assoc. Prof. Dr. Kamala Tahsin KARIMOVA
Dr. Sirojov Oybek Ochilovich
Dr. Shermuhammadov Bahodir Shermuhammadovich
Dr. Tolga ERGUN
Assist. Prof. Dr. Muntazir MEHDI
Dr. Sonali MALHOTRA
Elvan CAFAROV

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey, Azerbaijan, Uzbekistan, Nigeria, Moldova, Poland, United Kingdom, Canada,
Jordan, Ukraine, Malaysia, India

TOTAL NUMBER OF PAPERS: 72

THE NUMBER OF PAPERS BY FROM TURKEY: 35

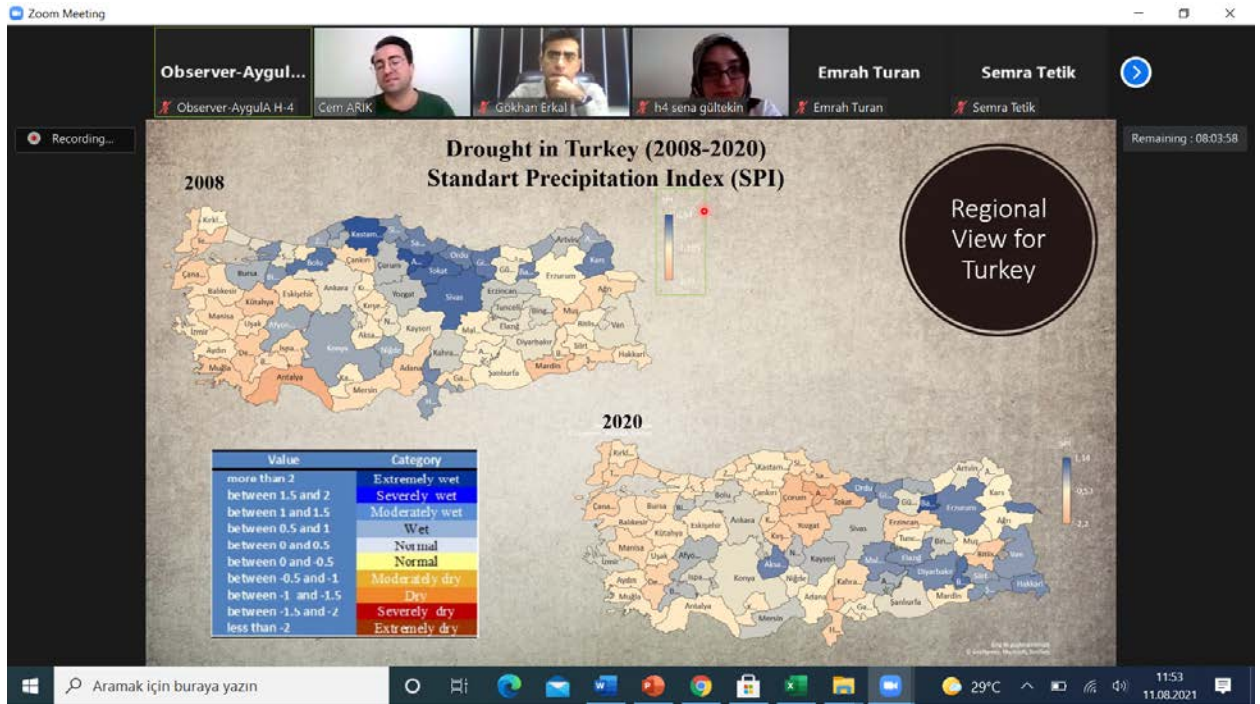
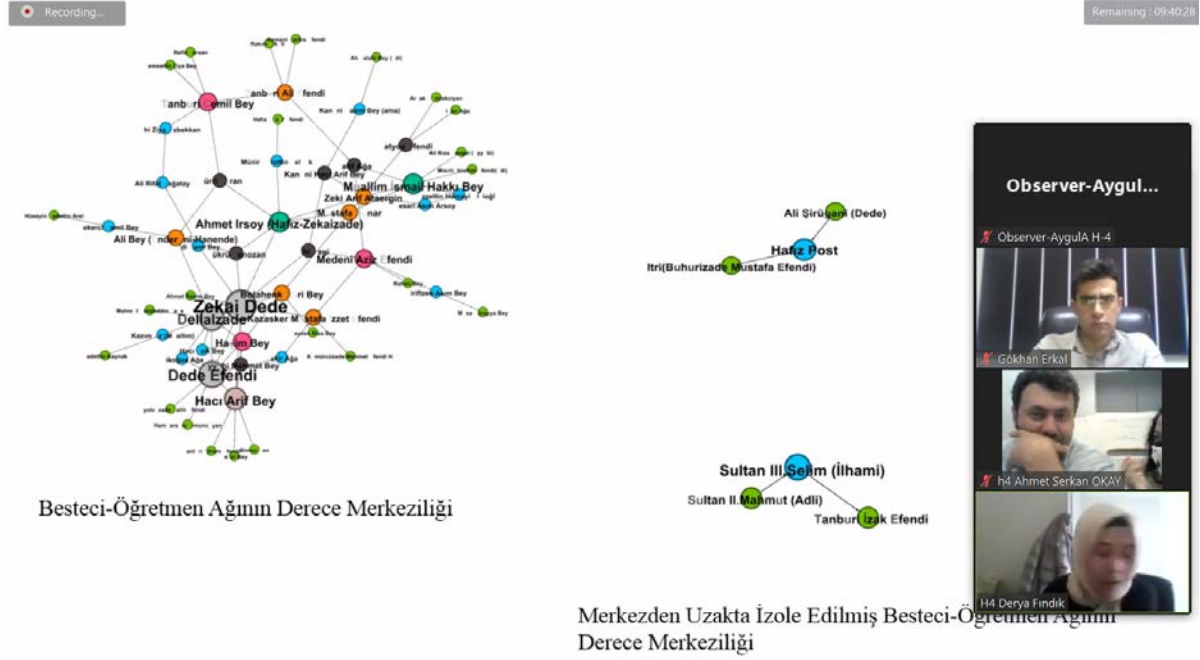
OTHER COUNTRIES: 37

COORDINATOR

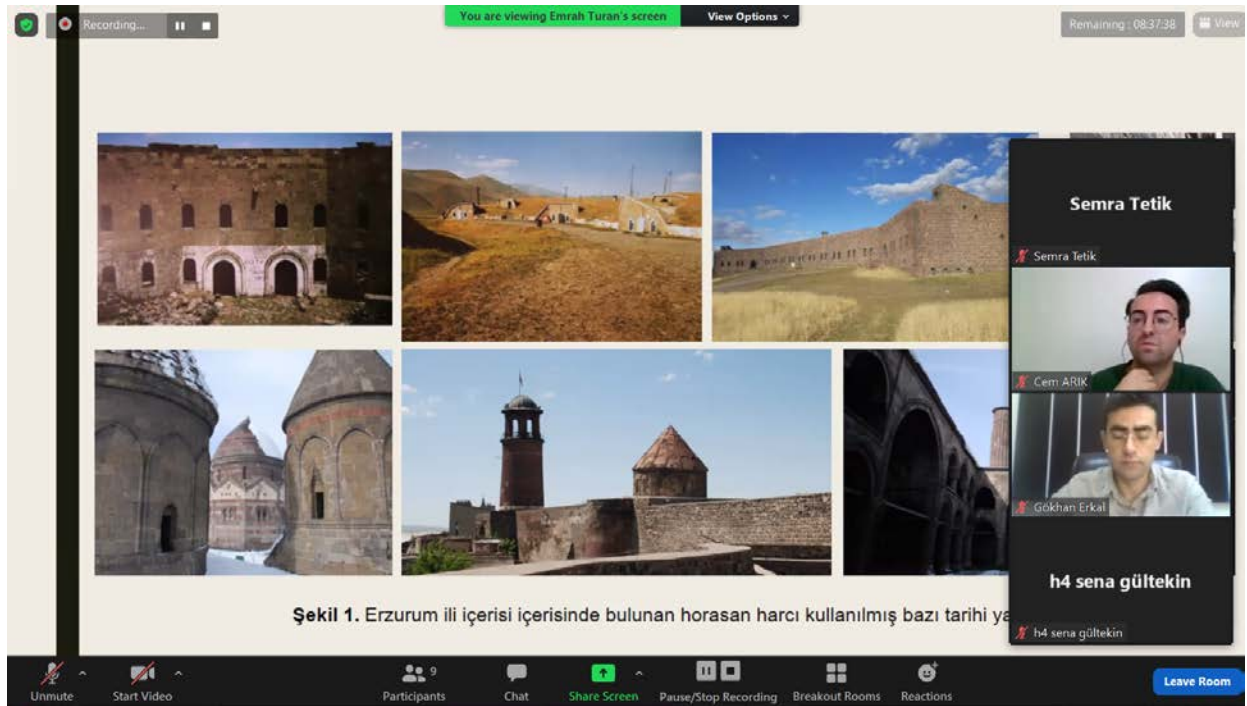
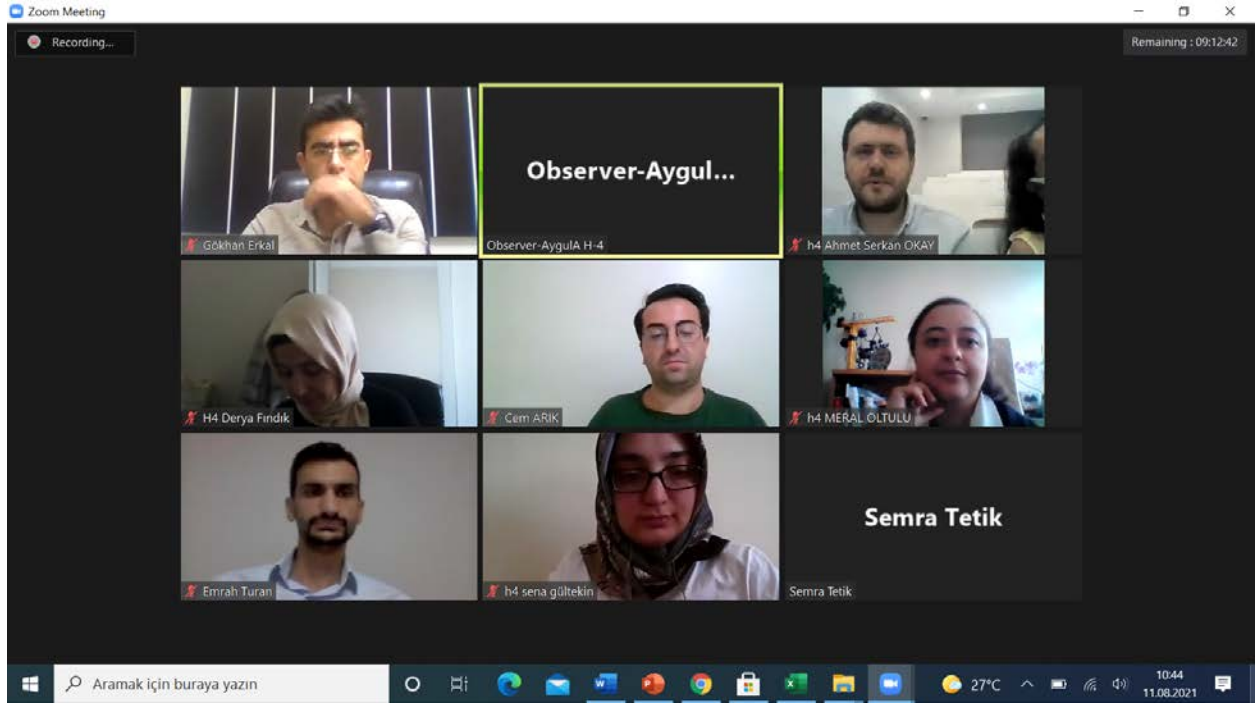
Nurlan AKHMETOV

LANGUAGES

Turkish, Russian, English

SCIENTIFIC COMMITTEE MEMBERS

Prof. Dr. Hacer HUSEYONA	Assoc. Prof. Dr. J. Özlem Oktay
Prof. Dr. Mustafa TALAS	ÇEREZCİ
Prof. Dr. Nadejda KHAN	Dr. Halil AKMEŞE
Prof. Dr. Necati DEMİR	Dr. Cavit POLAT
Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA	Dr. Mariam S. OLSSON
Prof. Dr. Kıvanç İNELMEN	Dr. Özge ALTUN
Prof. Dr. CENGİZ ANIK	Dr. İlkül KAYA
Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK	Dr. Savaş ALTUN
Prof. Dr. Şerafettin SEVİM	Dr. Mehmet ULUCAN
Prof. Dr. İsa ELİRİ	Dr. Tolga ERGUN
Prof. Dr. Jamoldinova Odinakhon Rasulovna	Dr. Ayşenur ERDİL
Prof. Dr. Zulpukarov Kapar Zulpukarovich	Dr. Halilov Taleh Ferman Oglu
Prof. Dr. Otamuratov Sadulla	Dr. Fatma Ecem CEYLAN
Assoc. Prof. Dr. Togaev TULKIN	Dr. Güller ŞAHİN
Assoc. Prof. Dr. Amiraliyev Semetey Manasovich	Dr. Ekrem Mesut SU
Assoc. Prof. Dr. Mahmut DOĞAN	Dr. Hatice Evrim TÜTÜNSATAR
Assoc. Prof. Dr. Rüstem Barış YEŞİLAY	Dr. Kevser Sevgi Ünal ASLAN
Assoc. Prof. Dr. F. Gül KOÇSOY	Dr. Arzu ALTUNTAŞ
Assoc. Prof. Dr. Meral OLTULU	Dr. Müjdan DENİZ
Assoc. Prof. Dr. Ahmet ÇOBAN	Dr. Seher ŞEYLAN
Assoc. Prof. Dr. İryna Dryga	Dr. Semra Kılıç KARATAY
Assoc. Prof. Dr. Naile Rengin OYMAN	Dr. A. Kadir ÇÜÇEN
Assoc. Prof. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ	Dr. Mehmet Emin KALGI
	Dr. Kaan KAPAN
	Dr. Ömer DABANLI

10th International Conference On Culture and Civilization

*August 11-12, 2021
Erzurum, TURKEY*

Conference venue: Erzurum

CONFERENCE PROGRAM

Online (with Video Conference) Presentation

Participating Countries:

Turkey, Azerbaijan, Uzbekistan, Nigeria, Moldova, Poland, United Kingdom, Canada, Jordan,
Ukraine, Malaysia, India

Meeting ID: 890 7611 8751

Passcode: 353881

zoom

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN / IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ✓ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ✓ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ✓ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ✓ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ✓ Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- ✓ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 15 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ✓ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ✓ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ✓ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ✓ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ✓ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ✓ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ✓ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ✓ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- ✓ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ✓ The Zoom application can be used without registration.
- ✓ The application works on tablets, phones and PCs.
- ✓ The participant must be connected to the session 15 minutes before the presentation time.
- ✓ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ✓ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ✓ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ✓ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ✓ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ✓ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

**Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number,
exp. Hall-1, Awais Khan**

Meeting ID: 890 7611 8751
Passcode: 353881

Session-1, Hall-1

11.08.2021

Moderator: Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 10:00 – 12:30

Title	Author(s)	Affiliation
THE BAKSI (FOLK PHYSICIAN) IN THE SOCIAL AND RELIGIOUS LIFE OF THE KAZAKH TURKS OF TURKISTAN (CENTRAL ASIA)	Prof. Dr. Orhan DOĞAN	Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Kahramanmaraş, Turkey
	RA. Hadi AVA	Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Kahramanmaraş, Turkey
TUNALI HİLMİ BEY'S THOUGHT ABOUT BEGGARY AND ITS REFLECTIONS	Assoc. Prof. Dr. Alaattin UCA	Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Literature, History Department, Karaman, Turkey
JULY 15 COUP ATTEMPT IN TURKISH PRESS (15-16 JULY 2016)	Assoc. Prof. Dr. Alaattin UCA	Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Literature, History Department, Karaman, Turkey
OUR MUSEUMS DESTROYED BY ARMENIANS IN KARABAKH YESTERDAY AND TODAY	Sahiba Halil gizi Alakbarova	Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Azərbaycan Ulusal Tarih Muzesi, Azərbaycan
AN EVALUATION ON THE EFFECT OF GEOGRAPHY ON CRAFTSMANSHIP: RAW MATERIAL RESOURCES USED IN WEAVING IN ANATOLIA IN THE 1st MILLENNIUM BC	Ayşe Nur MORKOÇ	Trakya University, Edirne, Turkey
	Seval AKÇELİK	Atatürk University, Erzurum, Turkey
GALATIANS IN ANKARA IN THE LIGHT OF HISTORICAL, ARCHAEOLOGICAL AND EPIGRAPHIC DATA	Çiğdem GENÇLER GÜRAY	Ankara University, Faculty of Language and History Geography, Department of Archaeology, Ankara, Türkiye
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

Session-1, Hall-2

11.08.2021

Moderator: Assoc. Prof. Dr. Kemal GÖZ

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 10:00 – 12:30

Title	Author(s)	Affiliation
CONCEPTS OF TIME IN THE QUR'AN	Yakup UZUN	Erciyes University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Qiraat, Kayseri, Turkey
AL-KINDI'S INTERPRETATIONS OF THE VERSES IN HIS OWN TREATISES	Osman MUTLUEL	Pamukkale University Divinity Faculty, Department of Philosophy and Religious Studies, Denizli TURKEY
ABU BAKR RAZI'S ADVICES ON SPIRITUAL HEALTH	Osman MUTLUEL	Pamukkale University Divinity Faculty, Department of Philosophy and Religious Studies, Denizli TURKEY
ETHICAL PERCEPTION IN THE MU'TEZILE THINKING SYSTEM	Assist. Pror. Dr. Süleyman ÇAM	Osmaniye Korkut Ata University, Osmaniye, Turkey
THE FUTURE OF RELIGIOUS MOVEMENTS IN THE CONTEXT OF SECULARIZATION THEORIES	İsa Abidoğlu	Anadolu University, Eskişehir, Turkey
MESSAGES OF THE MUFTI OF DENİZLİ AHMET HULUSİ EFENDİ WITHIN THE CONTEXT OF THE NATIONAL STRUGGLE	Assoc. Prof. Dr. Kemal GÖZ	Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies (Islamic Philosophy)
RELIGIOUS MORAL OR MORAL RELIGION?	Assoc. Prof. Dr. İsmet Eşmeli	Pamukkale University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, Denizli, Turkey
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

Session-1, Hall-3

11.08.2021

Moderator: Dr. Iosefina Blazsani-Batto

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 10:00 – 12:30

Title	Author(s)	Affiliation
MATTHEW ARNOLD'S POSITION IN ENGLISH CRITICISM AND THE LITERARY PROCESS	Karimli Turan Arif	Azerbaijan University of Languages
TERCÜMEDE METAFORLARIN KULLANIMI	Dilshoda Mubarakova	Taşkent Şarkşunashık University, Tashkent, Uzbekistan
ELEGIES TO ANIMALS IN ARABIC LITERATURE: A ELEGY OF ABU'NUVAS	Assist. Prof. Dr. Fuat DAŞ	Bartın University, Bartın, Turkey
THE PROBLEM OF POST FEMINIST REPRESENTATION IN ENGLISH LITERATURE	Afet Musayeva	Azerbaijan University of Languages, Philology, Department of Foreign Literature, Baku, Azerbaijan
LANGUAGE AND CULTURE RESEMBLING INDOOR APARTMENTS WITH OUTDOOR GARDENS?	Ömer Gökhan ULUM	Mersin University, Education Faculty, Department of English Language Teaching, Mersin, Turkey
THE FUTURE OF AUTISM STUDIES IN HUMANITIES	Alper Tulgar	Ataturk University, School of Foreign Languages, Erzurum, Turkey
THE PROBLEM OF LONELINESS AND DEATH IN ALI HAYDAR HAKSAL'S STORIES IN THE BOOK OF "THE LONELINESS PENDULUM"	Selami ÇAKMAKCI	Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Kahramanmaraş/Turkey
WISE HUMAN THOUGHTS AND APHORISMS EXPRESSING QUANTUM IN THE QUOTATIONS GIVEN IN THE "KHAMSA" OF THE GREAT PHILOSOPHER OF AZERBAIJANI CULTURE AND CIVILIZATION NIZAMI GANJAVI	Aygun AMANALIYEVA	PhD student in Theoretical linguistics, Institute of Linguistics of the National Academy Sciences of Azerbaijan Republic named after Imadaddin Nasimi (ANAS), c. Baku
WH-QUESTION FORMATION IN EKID	UDOEYO, Unyime Imo ENANG, Victoria Sunday ETTEOKON, Eno Edet	Department of Nigerian Languages, College of Education, Afaha Nsit, Akwa Ibom State, Nigeria
TEACHERS' COMMUNICATION SKILLS AND STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE IN LINGUISTIC: EMPIRICAL STUDY OF STUDENTS IN TERTIARY INSTITUTIONS IN AKWA IBOM STATE	Aniekan NYARKS	English Department, Akwa Ibom State University
	ENANG, Victoria Sunday	Department Nigerian Languages, College of Education, Afaha Nsit, Akwa Ibom State
LIBRARY HISTORIOGRAPHY: A BLUEPRINT FOR THE MANAGEMENT OF CONTEMPORARY LIBRARIES	Faith Ogechilkpe	Department of Library and Information Science School of Information and Communication Technology, Captain ElechiAmadi Polytechnic, Rumuola, Port Harcourt, Rivers State, Nigeria
	Joyce Awajioboroinyem	Department of Library and Information Science School of Information and Communication Technology, Captain ElechiAmadi Polytechnic, Rumuola, Port Harcourt, Rivers State, Nigeria

10th International Conference on Culture and Civilization
August 11-12, 2021, Erzurum, Turkey
CONFERENCE PROGRAM

DIGITAL CULTURAL DIPLOMACY – PROS AND CONS	Dr. Iosefina Blazsani-Batto	Azerbaijan University of Languages, Faculty of International Relations and Regional Studies, Department of Foreign Languages, Baku / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

Session-1, Hall-4

11.08.2021

Moderator: Assoc. Prof. Dr. Semra TETİK

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 10:00 – 12:30

Title	Author(s)	Affiliation
MEŞK SYSTEM AS A KNOWLEDGE TRANSFER MECHANISM FOR MUSIC COMPOSERS	Derya FINDIK	Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Business Administration, Department of Mnaagement Information Systems, Ankara, Turkey
	Aykut BAŞARAN	Tübitak, Ankara, Turkey
IMPROVING THE SYSTEM OF SOCIAL ASSISTANCE'SERVICE AT HOME: LEGAL ASPECTS	Natalia Sciuchina	Tiraspol T.G. Shevcenco State University, Faculty of Law, Department of Business and Labour law, Tiraspol; Comrat State University, Faculty of Law, Department of Private law, Comrat, Republic of Moldova
INVESTIGATION OF LIFE SATISFACTION PERCEPTIONS OF MARKETING STAFF CANDIDATES IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES	Assoc. Prof. Dr. Semra TETİK	Manisa Celal Bayar University, Turkey
THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL INTELLIGENCE PERCEPTIONS AND COMMUNICATION SKILLS OF UNIVERSITY YOUTH: THE CASE OF SALİHLİ VOCATIONAL SCHOOL	Assoc. Prof. Dr. Semra TETİK	Manisa Celal Bayar University, Turkey
CULTURAL INDUSTRY AND COMMODIFICATION OF LOCAL CONTENTS: "A SAMPLE OF UNIVERSIADE ERZURUM 2011"	Assoc. Prof. Dr. Başak GEZMEN	İstanbul Medipol University, Communication Faculty, Journalism Department, İstanbul, Turkey
	Ahmet Serkan OKAY	İstanbul Medipol University, Communication Faculty, Journalism Department, İstanbul, Turkey
INVESTIGATION OF THE EFFECT OF SILICA FUME AND WASTE RUBBER ADDITIVE ON HORASAN MORTARS IN OLD AGES	Meral OLTULU	Ataturk University, Engineering Faculty, Department of Civil Engineering, Erzurum, Turkey
	Emrah TURAN	Ataturk University, Engineering Faculty, Department of Civil Engineering, Erzurum, Turkey
	İlhan ARSLAN	Bayburt University, Graduate School of Fine Arts, Department of Civil Engineering, Bayburt, Turkey
INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING FOOD SECURITY IN TURKEY	Gökhan Erkal	Atatürk University, Erzurum, Turkey
	Cem Arık	Atatürk University, Erzurum, Turkey
	Sena Gültekin	Atatürk University, Erzurum, Turkey
AN EMPIRICAL ASSESSMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTIVITY IN TURKEY BASED ON CLIMATE CHANGE PERSPECTIVE	Gökhan Erkal	Atatürk University, Erzurum, Turkey
	Sena Gültekin	Atatürk University, Erzurum, Turkey
	Cem Arık	Atatürk University, Erzurum, Turkey
THE ROLE OF RUBBER INDUSTRY ON SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT IN INDIA WITH FOCUS ON KERALA	Al Ameen. M.	Research Scholars, Institute of Management in Kerala (IMK), University of Kerala, Thiruvananthapuram, Kerala, INDIA.

10th International Conference on Culture and Civilization
August 11-12, 2021, Erzurum, Turkey
CONFERENCE PROGRAM

	Sumi A M	Research Scholars, Institute of Management in Kerala (IMK), University of Kerala, Thiruvananthapuram, Kerala, INDIA.
	Dr. K.S Chandrasekar	Professor & HoD of Institute of Management in Kerala (IMK), University of Kerala, Thiruvananthapuram, Kerala, INDIA.
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

Session-2, Hall-1

11.08.2021

Moderator: Dr. Javid Asadov

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 13:30 – 16:00

Title	Author(s)	Affiliation
AZERBAIJAN'S MULTICULTURAL POLICY: CONTENT ANALYSIS OF NEWSPAPERS AND ONLINE NEWS	Javid Asadov	Maria Curie-Sklodowska University, Doctoral School of Social Sciences, Institute of Political Science and Public Administration, Lublin, Poland
THE VIOLATION OF THE RIGHT TO PRIVACY IN DIGITAL ENVIRONMENTS AND SANCTIONS FOR VIOLATIONS	Esra GÜLTEKİN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Law Faculty, Beyoğlu, İstanbul, Turkey
THE EFFECT OF VISUAL CULTURAL ELEMENTS ON MIGRANTS' CULTURAL MEMORY TRANSMISSION	Barış ÇAĞIRKAN	Bitlis Eren University, Faculty of Science and Literature, Sociology Department, Bitlis, Turkey
CURBING THE MENACE OF FULANI-HERDSMEN AND FARMERS CONFLICT IN OGUN STATE: THE ROLE OF TRADITIONAL INSTITUTIONS (A STUDY OF YEWA SOUTH LOCAL GOVERNMENT TRADITIONAL COUNCIL)	SALAKO, Oluwaseun Adewale	Department of Public Administration, Federal Polytechnic Ilaro, Ogun State, Nigeria
	AJIBADE, Olalekan, Eytayo	Department of Public Administration, Federal Polytechnic Ilaro, Ogun State, Nigeria
A NOVEL BLINK BEHAVIOUR BASED DROWSINESS DETECTION	SARASWATHY P V	
TEACHING OF QURAN TAJWEED IN MADRASAS IN AZERBAIJAN IN THE EARLY XX CENTURY (BASED ON THE TAJWEED TEXTBOOK WRITTEN BY HAJI MIRAGA MIRMOHSINZADEH)	Mirniyaz Murselov	Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, İlahiyat fakültesi, İslamşünaslık bölümü, Bakü, Azerbaycan
A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE EXAMINATION OF THE STORY COLLECTION TITLED 'ALİ ED-DÛ'ÂCİ AND SEHIRTU MINHU'L-LEYÂLİ	Sevda ÇETİN	Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Muş, Turkey
RELIGIOUS WEDDING IN THE PERIOD OF ENGAGEMENT IN TERMS OF ISLAMIC LAW	Emine Gümüş Böke	Düzce University Faculty of Theology Düzce, Turkey
NIGERIA'S SKILLS DEVELOPMENT CHALLENGE AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN AN ERA OF GLOBALISATION	Joseph O. Jiboku	Department of Industrial Relations and Personnel Management, Olabisi Onabanjo University, Ago Iwoye, Ogun State, Nigeria
	Peace A. Jiboku	Department of Political Science, Olabisi Onabanjo University, Ago-Iwoye, Ogun State, Nigeria
A LEARNING-STYLE-BASED-APPROACH FOR AN INDIVIDUALIZED E-LEARNING PATH	Mohamed BENDAHMANE, Mohammed BENATTOU	
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

Session-2, Hall-2

11.08.2021

Moderator: Assoc. Prof. Dr. Hüseyin MERTOL

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 13:30 – 16:00

Title	Author(s)	Affiliation
SPATIAL AND SOCIO-CULTURAL ANALYSIS OF DRAWINGS OF GIFTED CHILDREN DURING THE COVID-19 PROCESS	Assist. Prof. Dr. Nisa Gökden KAYA	Hitit University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, Çorum, Turkey
	Assoc. Prof. Dr. Hüseyin MERTOL	Gaziosmanpaşa University Faculty of Arts and Sciences / Department of Geography, Tokat, Turkey
BEING THE OTHER IN THE OTHER'S GEOGRAPHY: A FILM ANALYSIS	Assist. Prof. Dr. Nisa Gökden KAYA	Hitit University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, Çorum, Turkey
	Assoc. Prof. Dr. Hüseyin MERTOL	Gaziosmanpaşa University Faculty of Arts and Sciences / Department of Geography, Tokat, Turkey
THE INVESTIGATION OF CULTURAL LANDSCAPE CHARACTERISTICS OF THE HISTORICAL İSPIR DISTRICT	Zeynep KARABUDAK ERTEM	Ege University, Faculty of Agriculture, Department of Landscape Architecture, İzmir, Turkey
PERCEPTION OF THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL CLEAN-UP PROJECTS ON FARMING COMMUNITIES IN NIGERIA	Inibehe George Ukpog	Department of Agricultural Extension & Management, Federal Polytechnic Ekowe, Bayelsa State, Nigeria
	Mohammed K. Ibrahim	Department of Agricultural Economics & Extension, Kogi State University, Anyigba, Nigeria
	Mirabel Inibehe George	School of Agriculture, Policy and Development, University of Reading, United Kingdom
DIGITAL PARAPHERNALIA FOR FUTURE EDUCATION	Krishnan Umachandran	Nelcast Ltd., India
	Amuthalakshmi Periasamy	Madras School of Social Work
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

Session-2, Hall-3

11.08.2021

Moderator: Prof. Dr. Naif Haddad & Assoc. Prof. Dr. Ayşegül TAKKAÇ TULGAR

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 13:30 – 16:00

Title	Author(s)	Affiliation
CRITICAL ANALYSIS OF 'HALİL İBRAHİM' PHOTOGRAPH BY TUNA AKÇAY SUMMARY	Derya ŞAHİN	İnönü University, Faculty Of Education, Picture- Work Teacher, Malatya, Turkey
	Derya IŞIK	İnönü University, Faculty Of Education, Picture- Work Teacher, Malatya, Turkey
EUROPEAN SETTLEMENT AND COLONIZATION- A HISTORIAL DOCUMENT	Ananda Majumdar	University of Alberta, Faculty of Education, Edmonton, Canada
EDUCATION IS NOT PREPARATION FOR LIFE, EDUCATION IS LIFE ITSELF	Assist. Prof. Ismat Mamedova	Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan
HOW TO PROMOTE GLOCAL CULTURE ON COSMOPOLITAN CAMPUSES	Assoc. Prof. Dr. Ayşegül TAKKAÇ TULGAR	Atatürk University, K.K. Faculty of Education, ELT Department, Erzurum, Turkey
THE RELATION BETWEEN DUAL TASKS AND EXECUTIVE FUNCTIONS	Rahmi Saylik	Mus Alparslan University, Faculty of Art and Science, Department of Psychology, Mus, Turkey
WAS SURAYDJOLGI TURKI EFFEMINATE? THE PIONEER OF THE HIJAZ GHINA SCHOOL In THE EARLY MUSIC HISTORY OF MIDDLE EAST	Recep USLU	Doç.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Musikisi Bölümü, Prof., İstanbul Medeniyet University, Department of Turkish Music
SAMPLE OF 'SİFA'UL-KULUB LİKAU'L-MAHBUB' INSCRIPTION WRITTEN BINDING IN ERZURUM MANUSCRIPT LIBRARY	Yasin Çakmak	Mimar Sinan Fine Arts University, Fine Arts Faculty, Traditional Turkish Art Department, Istanbul, Turkey
CELEBRATING THE IDENTITY OF TRIBAL ARAB WOMEN AS VISUAL CREATORS THROUGH PATTERNS AND MOTIFS OF PROTECTION	King's Academy Graduate. Mira N. Haddad	Manja, King's Highway, Madaba-Amman, Jordan
	Industrial Professor, Leen A. Fakhoury	Industrial Professor, School of Architecture and Built Environment, German Jordanian University, Amman, Jordan
	Prof. Dr. Naif Haddad	Faculty of Architecture and Design, American University of Madaba (AUM), Madaba, Department of Conservation Science, Queen Rania Faculty of Tourism and Heritage, Hashemite University, Jordan
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

Session-2, Hall-4

11.08.2021

Moderator: Prof. Dr. Pysmenna Oksana & Assoc. Prof. Dr. Myshko Svitlana

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 13:30 – 16:00

Title	Author(s)	Affiliation
ENVIRONMENTAL RIGHTS VIOLATION IN NIGERIA	Samuel Akpadiagha Etuk	Paralegal Studies Department, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua
PRIMARY SCHOOL LIBRARY AS A FUNDAMENTAL TOOL FOR EDUCATIONAL DEVELOPMENT IN BASIC SCIENCE AND TECHNOLOGY	ATAKPA, Arit Okonobong	Department of Early Childhood Education, Akwa Ibom State College of Education, Afaha Nsit
	Essien Edem UDO	Science Education Department, Faculty of Education, University of Uyo, Uyo
DOMINANT PRINCIPLES IN THE TRANSFORMATION OF FOLKLORE	Pysmenna Oksana	Ph.D. in Art criticism, Professor, Lviv National Music Academy named after Mykola, Lysenko
	Myshko Svitlana	Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Multicultural Education and Translation Department, Uzhhorod National University, Ukraine
DIGITAL LEARNING AMONG POSTGRADUATE STUDENTS IN THE TIMES OF COVID-19: A LITERATURE REVIEW	Dasinta Seladorai, Maslawati Mohamed	Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM), 43600 Bangi, Selangor, Malaysia
EROSION AND ITS IMPLICATION ON ECONOMIC PLANTS IN NIGERIA	EKANEM, Moses Columba	Department of Food Technology, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua, Ikot Ekpene L. G. Area, Akwa Ibom State
	ETUK, Iniobong Ita	Science Technology Department, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua
GLOBALISATION AND ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN NIGERIA: ISSUES AND CHALLENGES	Wasiu Abiodun Makinde	Department of Public Administration, the Federal Polytechnic, Ilaro, Ogun State, Nigeria
	Oluwaseyi Isaiah Alamu	Department of Public Administration, Obafemi Awolowo University, Ile Ife, Nigeria
YOUTH UNDERSTANDING: RIGHTS AND RESPONSIBILITIES IN DEMOCRATIC INDIA	Dr.Veerendra yakubu N	Assistant Professor and Chairman, Department of Sociology, Vijayanagara Sri Krishnadevaraya University, Bellary. Karnataka- 583105, India
	Akkasali Shivakumarachari	Research Scholar, ICSSR Doctoral Fellow and Department of Sociology, Vijayanagara Sri Krishnadevaraya University, Bellary. Karnataka- 583105, India
	Basavaraja T.	Research Scholar, UGC Doctoral Fellow and Department of Sociology, Vijayanagara Sri Krishnadevaraya University, Bellary. Karnataka- 583105, India
ANALYSING INDO-PAK RELATIONS POST 26/11 THROUGH THE PRISM OF NEWS DISCOURSES	Dr. Monisa Qadiri	Sr. Assistant Professor, Department of Journalism & Mass Communication, Islamic University of Science and Technology-Kashmir, India
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

Session-2, Hall-5

11.08.2021

Moderator: Prof. Dr. Kapila Manoj & Dr. Ranjana Bengani

Meeting ID: 890 7611 8751 / Passcode: 353881

Ankara Local Time: 13:30 – 16:00

Title	Author(s)	Affiliation
TOTAL LOANS AND TOTAL INTEREST RATES FROM GOVERNMENT OWNED DEVELOPMENT FINANCIAL INSTITUTIONS AS A DETERMINANT OF ATTAINMENT OF FOOD SECURITY IN NIGERIA	Sakiru Abiola LAWAL	Department of Banking and Finance, Lagos State Polytechnic
ON DESCRIPTIVE ANALYSIS OF DIFFERENT FORMS OF GENDER-BASED VIOLENCE AS EXPERIENCED BY WOMEN AND GIRLS WITH DISABILITIES: AN EVIDENCE FROM OSUN STATE, NIGERIA	BAMIDELE, Akinfemi P.	Department of General Studies, Ladoke Akintola University of Technology, Ogbomoso, Oyo State, Nigeria
	OGUNLEYE, Timothy A.	Department of Statistics, Faculty of Physical Sciences, University of Ilorin, Ilorin, Kwara State, Nigeria; & Department of M&E and Training Services, Tim-R Programming Consult, Nigeria
	AMOSU, Michael Olatunji	Department of Business Administration, Augustine University, Ilara-Epe, Lagos State, Nigeria
REPERCUSSION OF COVID-19 PANDEMIC ON INDIA'S GROSS DOMESTIC PRODUCT [GDP] WITH REFERENCE TO START-UP VENTURES	Asha Devi. J.	Research Scholars, Institute of Management in Kerala (IMK), University of Kerala, Thiruvananthapuram, Kerala, INDIA
	Al Ameen. M.	Research Scholars, Institute of Management in Kerala (IMK), University of Kerala, Thiruvananthapuram, Kerala, INDIA
	Dr. K.S Chandraseka	Professor & HoD of Institute of Management in Kerala (IMK), University of Kerala, Thiruvananthapuram, Kerala, INDIA
THE ROLE OF ENTREPRENEURIAL TRAITS ON BUSINESS SUCCESS. EVIDENCE FROM MUSHIN LOCAL GOVERNMENT COUNCIL OF NIGERIA	Lanke Benedict AWOMAILLO	Department of Business Administration and management, Yaba College of Technology, Yaba, Lagos, Nigeria
	Sunday OJEDIRAN	Department of Accountancy, Yaba College of Technology Yaba, Lagos, Nigeria
	Johnson O. AYENI	Department of Marketing, Yaba College of Technology, Yaba, Lagos, Nigeria
CLIMATE CHANGE AS A GLOBAL EMERGENCY: A REVIEW OF CASES IN SUB-SAHARAN AFRICA	Iniodu George Ukpog	Department of Animal and Environmental Biology, Cross River University of Technology, Calabar, Nigeria
	Inibehe George Ukpog	Department of Agricultural Extension & Management, Federal Polytechnic Ekowe, Bayelsa State, Nigeria
	Ogbonne Chinonso Eze	School of Agriculture, Policy and Development, University of Reading, United Kingdom
MOVEMENT ON THE EDGE OF CITIES: ANALYZING TRANSPORTATION CHALLENGES IN PERI-URBAN COMMUNITIES IN SOUTH-WEST NIGERIA	S. Yakubu, K. J. Samuel, A. Kola-Olusanya, S. B. Adedotun and D. A. Yakubu	Department of Geography, Osun State University, Osogbo, Nigeria

10th International Conference on Culture and Civilization
August 11-12, 2021, Erzurum, Turkey
CONFERENCE PROGRAM

PERCEPTION OF FISH PROCESSING PLANTS OF VERAVAL DISTRICT, GUJARAT, INDIA	Dr. Ranjana Bengani, Prof. Dr. Kapila Manoj, Dr. Alpa Varsani, Dhruvgiri Meghanath	Department of Aquatic Biology, Veer Narmad South Gujarat University, Surat, Gujarat, India
A LEARNING-STYLE-BASED-APPROACH FOR AN INDIVIDUALIZED E-LEARNING PATH	Mohamed BENDAHOME, Mohammed BENATTOU	Ibn Tofail University In Kenitra, Morocco
All participants must join the conference 15 minutes before the session time. Every presentation should last not longer than 10-12 minutes. Kindly keep your cameras on till the end of the session.		

CONTENT

CONGRESS ID	i
PHOTO GALLERY	ii-iv
SCIENTIFIC COMMITTEE	v
PROGRAM	vi-xviii
CONTENT	xix-xxi

FULL TEXTS BOOK

Selami ÇAKMAKCI	
<i>THE PROBLEM OF LONELINESS AND DEATH IN ALI HAYDAR HAKSAL'S STORIES IN THE BOOK OF "YALNIZLIK SARKACI"</i>	1
Fuat DAŞ	
<i>ELEGIES TO ANIMALS IN ARABIC LITERATURE: A ELEGY OF ABÛ NUVÂS</i>	12
Nisa Gökden KAYA & Hüseyin MERTOL	
<i>SPATIAL AND SOCIO-CULTURAL ANALYSIS OF DRAWINGS OF GIFTED CHILDREN DURING THE COVID-19 PROCESS</i>	21
Alaattin UCA	
<i>JULY 15 COUP ATTEMPT IN TURKISH PRESS (15-16 JULY 2016)</i>	34
Kemal GÖZ	
<i>MESSAGES OF THE MUFTI OF DENİZLİ AHMET HULUSİ EFENDİ WITHIN THE CONTEXT OF THE NATIONAL STRUGGLE</i>	55
Derya ŞAHİN & Derya IŞIK	
<i>CRITICAL ANALYSIS OF 'HALİL İBRAHİM' PHOTOGRAPH BY TUNA AKÇAY SUMMARY</i>	63
İsmet EŞMELİ	
<i>RELIGIOUS MORAL OR MORAL RELIGION?</i>	72
Iniodu George Ukpog, Inibehe George Ukpog, Ogbonne Chinonso Eze	
<i>CLIMATE CHANGE AS A GLOBAL EMERGENCY: A REVIEW OF CASES IN SUB-SAHARAN AFRICA</i>	85
Sevda ÇETİN	
<i>A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE EXAMINATION OF THE STORY COLLECTION TITLED 'ALİ ED-DÛ'ÂCİ AND SEHIRTU MINHUL-LEYÂLİ</i>	94
Karimli Turan Arif	
<i>MATTHEW ARNOLD'S POSITION IN ENGLISH CRITICISM AND THE LITERARY PROCESS</i>	101
Süleyman ÇAM	
<i>ETHICAL PERCEPTION IN THE MU'TEZİLE THINKING SYSTEM</i>	106
Pysmenna Oksana & Myshko Svitlana	
<i>DOMINANT PRINCIPLES IN THE TRANSFORMATION OF FOLKLORE</i>	120
Osman MUTLUEL	
<i>AL-KINDİ'S INTERPRETATIONS OF THE VERSES IN HIS OWN TREATISES</i>	131
Nisa Gökden KAYA & Hüseyin MERTOL	
<i>BEING THE OTHER IN THE OTHER'S GEOGRAPHY: A FILM ANALYSIS</i>	138

Afet Musayeva	
THE PROBLEM OF POST FEMINIST REPRESENTATION IN ENGLISH LITERATURE	146
Osman MUTLUEL	
ABU BAKR RAZI'S ADVICES ON SPIRITUAL HEALTH	151
Mira N. Haddad, Leen A. Fakhoury, Naif Haddad	
CELEBRATING THE IDENTITY OF TRIBAL ARAB WOMEN AS VISUAL CREATORS THROUGH PATTERNS AND MOTIFS OF PROTECTION	160
İsa ABİDOĞLU	
THE FUTURE OF RELIGIOUS MOVEMENTS IN THE CONTEXT OF SECULARIZATION THEORIES	176
Recep USLU	
WAS SURAYDJOGLI TURKI EFFEMINATE? THE PIONEER OF THE HIJAZ GHINA SCHOOL In THE EARLY MUSIC HISTORY OF MIDDLE EAST	188
Aygun AMANALIYEVA	
WISE HUMAN THOUGHTS AND APHORISMS EXPRESSING QUANTUM IN THE QUOTATIONS GIVEN IN THE "KHAMSA" OF THE GREAT PHILOSOPHER OF AZERBAIJANI CULTURE AND CIVILIZATION NIZAMI GANJAVI	193
Ayşe Nur MORKOÇ & Seval AKÇELİK	
AN EVALUATION ON THE EFFECT OF GEOGRAPHY ON CRAFTSMANSHIP: RAW MATERIAL RESOURCES USED IN WEAVING IN ANATOLIA IN THE 1st MILLENNIUM BC	212
Esra GÜLTEKİN	
THE VIOLATION OF THE RIGHT TO PRIVACY IN DIGITAL ENVIRONMENTS AND SANCTIONS FOR VIOLATIONS	236
Zeynep KARABUDAK ERTEM	
INVESTIGATION OF CULTURAL LANDSCAPE CHARACTERISTICS OF THE HISTORICAL İSPIR DISTRICT	244
Yasin ÇAKMAK	
SAMPLE OF 'SİFA'UL-KULUB LİKAU'L-MAHBUB' INSCRIPTION WRITTEN BINDING IN ERZURUM MANUSCRIPT LIBRARY	254
Ömer Gökhan ULUM	
LANGUAGE AND CULTURE RESEMBLING INDOOR APARTMENTS WITH OUTDOOR GARDENS?	265
Alaattin UCA	
TUNALI HİLMİ BEY'S THOUGHTS ABOUT BEGGARY AND ITS REFLECTIONS	271
Orhan DOĞAN & Hadi AVA	
THE BAKSI (FOLK PHYSICIAN) IN THE SOCIAL AND RELIGIOUS LIFE OF THE KAZAKH TURKS OF TURKISTAN (CENTRAL ASIA)	283
Semra TETİK	
THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL INTELLIGENCE PERCEPTIONS AND COMMUNICATION SKILLS OF UNIVERSITY YOUTH: THE CASE OF SALİHLİ VOCATIONAL SCHOOL	298
Veerendra Kumar N., Akkasali Shivakumarachari, Basavaraja T.	
YOUTH UNDERSTANDING: RIGHTS AND RESPONSIBILITIES IN DEMOCRATIC INDIA	306

Semra TETİK	
INVESTIGATION OF LIFE SATISFACTION PERCEPTIONS OF MARKETING STAFF CANDIDATES IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES	314
S. Yakubu, K. J. Samuel, A. Kola-Olusanya, S. B. Adedotun, D. A. Yakubu	
MOVEMENT ON THE EDGE OF CITIES: ANALYZING TRANSPORTATION CHALLENGES IN PERI-URBAN COMMUNITIES IN SOUTH-WEST NIGERIA	326
Barış ÇAĞIRKAN	
THE EFFECT OF VISUAL CULTURAL ELEMENTS ON MIGRANTS' CULTURAL MEMORY TRANSMISSION	335
Krishnan Umachandran & Amuthalakshmi Periasamy	
MOVEMENT ON THE EDGE OF CITIES: ANALYZING TRANSPORTATION CHALLENGES IN PERI-URBAN COMMUNITIES IN SOUTH-WEST NIGERIA	341

**ALİ HAYDAR HAKSAL’IN “YALNIZLIK SARKACI” KİTABINDAKİ
HİKÂYELERİNDE KURUCU BİR İZLEK OLARAK YALNIZLIK VE ÖLÜM**

THE PROBLEM OF LONELINESS AND DEATH IN ALI HAYDAR HAKSAL’S STORIES
IN THE BOOK OF “YALNIZLIK SARKACI”

Selami ÇAKMAKCI

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

ORCID ID: 0000-0002-3350-0373

ÖZET

Ali Haydar Haksal, roman, hikâye, eleştiri, inceleme, gezi ve araştırma, deneme, şiir gibi edebiyatın farklı türlerinde eserler vermiştir. Hikâye çalışmalarına lise yıllarında başlayan yazar, ilk hikâye kitabını 1986 yılında yayımlar. On dört hikâye kitabı bulunan yazar, hikâyelerini modernizm eleştirisi, aşk, yalnızlık, geleneğin terk edilişi, geçmişe özlem, yabancılaşma ve ölüm temaları ekseninde kurgular. Yazar, insanın iç dünyasından hareketle günümüzdeki insanların sorunlarına ayna tutmak ister. Ali Haydar Haksal, 1996 yılında yayımladığı *Yalnızlık Sarkacı* adlı kitabında dokuz hikâyeye yer verir. Büyük olayların ve gerilimlerin olmadığı bu hikâyelerinde, hayattan bir beklentisi kalmamış yaşlı, bir büroda memur olarak çalışan tekdüze hayata sahip kişilerin ruhsal durumlarını ele alır. Yazar, böylece insanların kalabalıklar içinde yalnızlık çekmesi üzerinden bir modern zaman eleştirisi yapar. Haksal, bu sorunu modern zamanların insanı için bir çıkışsızlık olarak görür.

Yalnızlığın ağırlığının verdiği baskı, Ali Haydar Haksal’ın *Yalnızlık Sarkacı* kitabındaki başkişilerin en temel problemidir. Yazarın bu hikâyelerinde başkişilerin tamamının yalnızlıkla mücadele halinde olduğu dikkati çeker. Bu kitapta yer alan *Yalnızlık Sarkacı*, *Akşamın Ucuna Tutunan* ve *Sayın Başkanın Masasında Kalan Çanta* adlı hikâyelerinde özellikle yaşlı insanların duyguları üzerinden yalnızlık sorununu anlatır. Bazı hikâyelerinde ise sıradan bir hayatı yaşayan insanların duygu dünyasında bu sorunu irdeler. Başkişilerin ruhunu kısıpaca alan bu duygu zamanın süreye dönüşmesine neden olur. Bu hikâyelerinin başkişileri yalnızlıktan bunalmış, toplumdan kopuk, şimdiki zamanda mutsuz olan kişilerdir. İletişimsizliğin verdiği bir huzursuzluk içerisinde oldukları görülen kahramanları hayata bağlayabilecek ve mutlu olmasını sağlayacak bir unsur olmadığından geçmişe özlem duyarlar. Bazı hikâyelerinin kahramanları âdeta bir yalnızlık zindanında yaşadıklarına inanmaktadırlar. Yalnızlık, iç dünyalarında korku, ürperti ve kaygıya sebep olduğundan, onların ruhen ve bedenlen tüketişine yol açmıştır. Yalnızlık duygusu, bazı hikâye kahramanları için başa çıkılamayan bir sorun olunca ölüm arzulanan bir dünyadır. Yazarın karakterleri için ölüm, korkulan bir gerçek olsa da yalnızlığın kısıpacında olan kahramanlar için bazen bir kurtuluş kapısı olarak görülür. Yazar, bu hikâyelerinde mesajını etkili kılmak için zaman zaman ironiye başvurduğu gibi nesneler yoluyla da kahramanlarının psikolojisini açığa vurur. Bu çalışmada yazarın *Yalnızlık Sarkacı* kitabındaki hikâyelerinde öne çıkan yalnızlık ve ölüm temaları ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, ölüm, gelenek, yabancılaşma, insan.

ABSTRACT

Ali Haydar Haksal, has works in different genres of literature such as novel, criticism, study, travel and research, essay, and poetry. The author, who started his story studies in high school years, published his first story book in 1986. The author, who has fourteen story books, writes his stories on the axis of criticism of modernism, love, loneliness, abandonment of tradition,

nostalgia, alienation and death. The author wants to mirror the problems of today's people, starting from the inner world of people. Haksal includes nine stories in his book *Yalnızlık Sarkacı*, which he published in 1996. In these stories, in which there are no major events and tensions, he deals with the mental states of the elderly, monotonous people working as a clerk in an office, who have no expectations from life. Thus, the author makes a modern-day critique over people's loneliness in crowds. Haksal sees this problem as a dead end for the people of modern times.

The stress caused by the loneliness is the main problem of the protagonists in Ali Haydar Haksal's book *Yalnızlık Sarkacı*. It is noteworthy that all of the protagonists in these stories of the author are struggling with loneliness. In the stories *Yalnızlık Sarkacı*, *Akşamın Ucuna Tutunan ve Sayın Başkanın Masasında Kalan Çanta* the problem of loneliness is explained especially through the feelings of old people. In some of his stories, he examines this problem in the emotional world of people who live an ordinary life. This feeling, which grips the souls of the protagonists, causes time to turn into duration. The protagonists of these stories are people who are overwhelmed by loneliness, disconnected from society, and unhappy in the present. Since there is no element that can connect the protagonists who are in a state of restlessness caused by lack of communication, to life and make them happy, they yearn for the past. The protagonists of some of his stories believe that they live in a dungeon of solitude. Since loneliness causes fear, trembling and anxiety in their inner world, it has led to their spiritual and physical exhaustion. When the feeling of loneliness is an insurmountable problem for some story protagonists, death is a desired world. Although death is a feared reality for the characters of the author, it is sometimes seen as a door of salvation for the protagonists who are in the grip of loneliness. In these stories, the author not only uses irony from time to time to make his message effective, but also reveals the psychology of his protagonists through objects. In this study, the themes of loneliness and death, which are prominent in the author's stories in the book *Yalnızlık Sarkacı*, will be examined under separate headings.

Key Words: Loneliness, death, tradition, alienation, human.

GİRİŞ

Sanat çalışmaları lise yıllarına dayanan Ali Haydar Haksal, ilk hikâye kitabı *Evdeki Yabancı*'yı 1986 yılında yayımlar. Bu kitabını; 1987'de *Sesim Bana Yetmiyor* ve 1988'de *Sarıldığım Soğuk Bir Ceset* adlı hikâye kitapları takip eder. Yazar on dört hikâye kitabına sahiptir. Yazarın ilk eserlerinde modernizmin etkisindeki insanın içinde bulunduğu gerçeklik ve bu gerçekliğin bireydeki yansıması, kadın-erkek ilişkilerindeki çarpıklıklar, seküler dünya karşısında muhafazakâr insanların yaşamı irdelenir. (Söylemez, 2014: 66). Bu bağlamda gelenek ve İslam yazarın sanatını besleyen iki ana damardır. “*Hikâye anlatıcısı olarak insan neyi nasıl anlatacağını kendi dünya görüşüne göre belirler.*” (Şakar, 2014: 157). Modern Türk öyküsünde önemli bir yeri olan yazar, hikâyelerini ağırlıklı olarak Çehov hikâyeciliğinin etkisinde kaleme almıştır. Bu yüzden “*Ali Haydar Haksal, öyküsünü tahkiyeden çok izlenimlere ve duygulara yaslar. Onun öykülerinde her şey bireyin içinde olup biter.*” (Tosun, 2015: 36). Haksal, kendisiyle yapılan bir söyleşide; “*anlam olarak insanın iç ayrıntılarına girmek bana çok zevk veriyor. Bir de öykülerimi olay öyküsü olarak anlatmıyorum. Olayı ön plana çıkarmıyorum. O bakımdan da öykülerimde bir durum öyküsü var*” (Lekesiz, 2001: 326) der.

Yazarın 1996 yılında çıkardığı *Yalnızlık Sarkacı* adlı kitabı dokuz hikâyeden oluşur. Bu hikâyeler sırasıyla; *Yalnızlık Sarkacı*, *Akşamın Ucuna Tutunan*, *Sayın Başkanın Masasında Kalan Çanta*, *Kutsal Yemin Törenim ve Ben*, *Buruşuk Yüzün Ütüsü*, *Bir Gün İz Sürmek*, *Günüm Böyle Geçti*, *Kırışmayan Pantolon*, *Ölüm İlanlarını Okuyan Rıfkı Bey*'dir. Bu hikâyelerinde sıradan insanın gündelik yaşamı, ruh hali, bilinçaltı, kendisiyle hesaplaşması ve huzursuzluğu

yer yer eleştirel bir tutumla ele alınmıştır. Ayrıca yazarın, bireysel yabancılaşma ve gelenekten kopuşa karşı da bir eleştiri yaptığı görülür. Ali Haydar Haksal'ın *Yalnızlık Sarkacı* adlı kitabındaki hikâyelerinde, “*olay örgüsü, kişilerin iç dünyasına inmiştir. Olayın, eylemin yerini karakterin duyguları, heyecanları, kişiliğinin can alıcı yanları almıştır.*” (Aksoy, 2009: 13). Denilebilir ki yazar, bu hikâyelerinde kahramanların hayatının bir kesitini alarak yaşadığı duyguları hikâyeleştirmiştir.

Hikâye sanatı, yapı ve içerik olarak geniş ve uzun bir anlatıma imkân tanımaz. Kahramanların geçmişinden bahsedilse bile asıl değerli olan o anki duygularıdır. Ali Haydar Haksal da *Yalnızlık Sarkacı*'ndaki hikâyelerinde kahramanların hayatlarının belli bir zamanını yorumlar. *Kutsal Yemin Törenim ve Ben, Buruşuk Yüzün Ütüsü, Bir Gün İz Sürmek, Günüm Böyle Geçti* hikâyelerinde başkışiler hikâyenin anlatıcısı konumundadır. Bu hikâyelerin bazılarında anlatıcı-ben konumundaki başkışı genellikle kendi kendisiyle konuştuğu “iç monolog” şeklindeki anlatımı benimser. Anlatıma hâkim olan “iç monolog tekniği öykü karakterinin kendi iç sesi ile baş başa kaldığı bir bakıma hesaplaştığı tekniktir.” (Kolcu, 2011: 40). *Yalnızlık Sarkacı, Akşamın Ucuna Tutunan, Sayın Başkanın Masasında Kalan Çanta, Kırışmayan Pantolon, Ölüm İlanlarını Okuyan Rıfka Bey* adlı hikâyelerde ise anlatıcı üçüncü tekil kişidir. Bu hikâyelerdeki anlatıcı ise, kahramanlarla ilgili her şeyi bilen biri olarak dikkati çeker. Yazarın hikâyelerinde mekân bir şehir olmakla birlikte, bu şehrin neresi olduğu hakkında bir bilgi verilmez. Sadece *Sayın Başkanın Masasında Kalan Çanta* hikâyesinde mekânın Ankara olduğu açıktır.

2. YALNIZLIK KISKACI

Ali Haydar Haksal'ın *Yalnızlık Sarkacı*¹ kitabındaki hikâyelerinde en baskın tema yalnızlıktır. Yalnızlık, korku ve kaygı halinin hâkim olduğu ve insanın başkalarına olan ihtiyacının daha çok kendini belli ettiği bir duygu halidir. Toplumsal bir varlık olan insanın başkaları olmadan yaşayabilmesi zordur. Levinas, yalnızlığı; “*öznenin kendine zincirlenişi*” (2005: 85) şeklinde bir ifadeyle tanımlar. Yalnızlık duygusu bu hikâyelerindeki başkışilerin çoğunu kiskacına alan bir olumsuzluktur. Yazarın ilk iki hikâyesinde kahramanların yalnızlığının nedeni kimsesizliktir. İki hikâyede de eylemsiz kalan kişiler bir şikâyet tavrılarıyla dikkat çekerler. “*Sızlanma, iradede yoksun kalmış öz benliğin kendini ifade tarzıdır.*” (Lekesiz, 2001, s. 316).

Yazarın *Yalnızlık Sarkacı* kitabıyla aynı adı taşıyan hikâyesinde başkışisinin tek sorunu yalnızlıktır. Doksan yaşındaki adam, eşinin hastanede iki ay boyunca tedavi görüyor olmasından dolayı evinde tek başına yaşamaktadır. Bu durumda evin her bir eşyası, her köşesi ona yalnızlığı fısıldar. Yalnızlıktan dolayı hep eşyaları izleyen yaşlı adam da bu eşyalarda eşini görmeye çalışır. Kavuşamamanın verdiği ümitsizlikten dolayı eşinin hatıralarıyla avunur. Yalnızlık, aynı zamanda geçmişe özlem doğurur. Yaşlı adam, eşinin geçmişte kendisine yaptığı serzenişlerini bile özlemeye başlar. Ancak kendisine eşini hatırlatan bu eşyaların “*bir diken gibi battığını*” duyumsar. Bu nedenle zamanla eşyalara düşmanlık beslemeye ve öfkeyle bakmaya başlar. Yalnızlık, yaşlı adamın ruhunda bir zaman sorununa yol açar. Ruhundaki zaman baskısı; “*önünde duran her gün, aşılmaz bir dağ gibi göründü.*” (s. 7) şeklindeki cümleden açıkça anlaşılır ki bu “*zamanın süresi*”ni akla getirir. “*Yalnızlık, bir zaman yokluğudur.*” (Levinas, 2005: 77). Yaşlı adam çok sevdiği eşine bir an önce kavuşmak istese de zaman bir türlü geçmez ve saatler bir işkenceye dönüşür. Odasındaki saatin “tik tak” sesi onu huzursuz etmekte ve bu ses ona var olmanın dayanılmaz ağırlığını hissettirmektedir:

“*Babadan kalma duvar saatinin sarkacından çıkan mekanik tik takların sesi kulaklarında bir gonk gibi çınladı. Tik tak, tik tak. Durmadan baş döndürücü, sanki gözlerinin içine baka baka*

¹ Ali Haydar Haksal. *Yalnızlık Sarkacı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996. (Alıntılar kitabın bu baskısından alınmıştır.)

oradan oraya, ritmini yitirmeden gidip geldi... Yalnız kalışın bir belirtisiydi hemen her durumu. Ne yandan bakılsa korkunç sessizlik ve uğursuz yalnızlık duyumsanırdı.” (s. 11-12).

Yaşlı adam için yalnızlığın çekilemez duruma gelmesinin nedeni eşinin saraylı bir kadın olarak nezaket ve zarafetine olan özlemidir. Eşini bu özelliklerinden dolayı “incitmekten ve incitilmekten kaçınan ve alınan dilber” olarak tanımlar. Bu kadın, evlilik hayatı boyunca birçok sıkıntıya rağmen eşine asla yüzünü buruşturmamıştır. Aralarında hiçbir çiftte bulunmayan bir iletişim vardır. Yaşlı adam ile eşi arasında “sessiz konuşma ve anlaşma bir yaşayış tarzı” (s. 9) olmuştur. Yaşlı adamın gözünde canlanan eşiyle ilgili anılar ve bir başına yaşamının güçlüğü yalnızlığına yalnızlık katar:

“Kendi kendime olmayı bile beceremiyorum. Bir yanım gitti. Hanımın elinden su almaya alışmış olan ben, bir başıma su ihtiyacımı bile karşılayamıyorum. ‘O’nun asıl yakındığı yalnız kalmaktı. Kendisiyle konuşacak kimse yoktu.” (s. 10-11).

Yalnızlık, iki aydır eşinden ayrı olan yaşlı adamın bir süre sonra fiziksel çöküntüsüne de neden olur. Sakalları beyazlar, yüzü kırışır. Yalnızlık duygusu, yaşlı adamın geçmişteki yaralarının yeniden kanamasına da yol açar. Bu derin yalnızlık onun, on yaşlarındayken ölen Selma adlı kızını aklına getirir. “İnsan mutsuzluğunun nedeni, unutmanın, hatıraların amansız boyunduruğundan kurtulmanın imkânsızlığındandır.” (Borgna, 2016: 99). Onunla ilgili hatıralar zihnine hücum etmeye başlar ve ona yaktığı ağıtları hatırlar. Zaman artık geçmek bilmez. Ev ve eşyalar üstüne gelmeye başlar. Evde ne yana dönse ne düşünse orada eşini görür. Ruhu ızdırıp içinde olduğundan mekân da darlaşmaya başlar. Yaşlı adam evdeki sessizlikten dolayı karanlık ve karmaşık düşlere kapılır. Yaşlı adamın yalnızlığı giderek çaresizliğe dönüşür:

“Evin yalnızlığında bir çocuk gibi ağlamamak için kendini güçlükte tuttu. Gözü kapıya yöneldi. Bekledi ki biri gelsin, kapıyı tıklasın, bir sigara versin, sakalını tıraş etsin. Biriyle karşılıklı oturup çay içmeyi öylesine özledi ki. Eli kendi yüzünde gezindi, dondu kaldı.” (s. 14).

Yaşlı adam, kızının ölümünü kabullendiği gibi, hastanede ölen eşinin ölümünü de kabullenmeye çalışır. “Beni bırakıp gitti” diyen adamın yalnızlığı kabullenmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. “Modernizmle birlikte insan kendisini kaos içine atılmış, yapayalnız, yaslanacağı değerleri olmayan bir karanlık içinde buldu.” (Şakar, 2014: 36). Yaşlı adamın, eşi ile kızından başka kimsesinin olmaması ve hiçbir yakınıyla iletişiminin kalmaması, modern zamanların sorunlarıyla yüz yüze olduğunu göstermektedir.

Ali Haydar Haksal’ın yalnızlık duygusunun en baskın olduğu bir diğer hikâyesi *Akşamın Ucuna Tutunan* adlı hikâyedir. Hikâyeye boyunca başkişinin yalnızlık duygusuna kimsesizlik duygusu eşlik eder. Hikâyede doksan üç yaşında, ayakta durmakta zorlanan, yorulmuş ve tükenmiş bir belleğe sahip ve kimsesiz bir kadının yalnızlığı konu edilir. Yalnızlık, Sabiha Hanım’ı ruhen ve bedenen tüketmiş; korku ve kaygıya sürüklemiş ve fiziksel olarak tüketerek “bir deri bir kemik” kalmasına neden olmuştur:

“Kurumuş damarları dışarı fırlamış, gözleri içeri kaçmış, göz kapakları açılıp kapanmamakta güçlük çeken, tenine düşen morluklardan ötürü aynaya bakmak istemeyen, baksa bile bulanık görünen, kuruyan dudaklarını sık sık diliyle ıslatarak konuşan, sonra da yorgun düşen bedenini bir yerden bir yere taşıma gücünden yoksunlaşan ve çaresizleşen, iki büklüm bedenini güçlüklerle toparlayabildi.” (s. 23)

Yaşlandığı için etrafında hiç kimsenin olmaması yaşlı kadının en büyük problemidir. Kimsenin aramamasının nedeni ise onunla bir çıkarının kalmamış olmasıdır. Elinden bir tutanı kalmayan kadın, o kadar yalnızdır ki, kendisini arayanın bir çıkarı olabileceğini düşünerek her telefon çaldığında korkuya ve kaygıya kapılır. Amerikan Hastanesinin kontrolündeki yaşlı kadının tek arayanı doktoru ile hizmetçisidir. Bir kardeşi olmasına rağmen iletişimi yoktur. Hizmetini

gören kadın da onun duygularını anlayabilecek bir ruha sahip değildir. Yalnızlığın kısıkcındaki yaşlı kadının yalnızlığının belirtilerinden biri evdeki bütün eşyaların üzerini kalın bir toz tabakasının kaplamış olmasıdır. “*Yedi kattır yalnızlığın derisi, içine işlemez bir şey.*” (Nietzsche, 2013: 104). Eski bir ressam olan Sabiha Hanım’ın yalnız başına olduğu bir resmini odasında yanı başına asmış olması ise ironiktir:

“Bir yalnızlık resmini asmıştı yanı başına. Yıllarını götüren ve ömrünün ayrıntılarına bir yağlı boya gibi sürülen renkli günleri yoktu artık. Ne kadar da birbirlerine aykırı ve yabancı duruyorlardı. Sanki bu, O değil ve sanki yaşanmış bir geçmişti yoktu.” (s. 23)

Ressam kadın yaptığı tablolarından birçoğunu hediye etmiştir. Evdeki tablolar onun “*arkadaşı ve avutucusu*”dur. Eline geçirdiği bir resme uzun süre bakakaldığı bir anda evin telefonu çalar. Yaşlı kadının, telefondaki kişiyle yaptığı konuşmada en büyük şikâyeti yalnızlıktır:

“Yalnızım dedi, sesi titredi. (...)

Kimseniz yok mu, eşiniz, çocuğunuz?

Bir kardeşim var İsviçre’de, görüşmüyoruz.

Dışarıya çıkmaya ihtiyacım var, bir başıma çıkamıyorum ki. Çıksam geri dönemem. ... Ve artık bazen camın kenarına ilişir, dünyayı bir perdenin ardında, seyrederdi. Koşuşan çocuklara, geçen ve birbirine yaslanan sevgililere, el ele tutuşan eşlere imreniyordu... Yalnızlığını gidermek için bir camın arkasından çekilerek yaşamaya çabalıyordu çoğu. Adına yaşamak denirse yalnızlık evin içinde ürkün bir oyundu ve yalnız başına oynanamıyordu. Bir başına ne oynanmaya ne de izlenmeye gelirdi.” (s. 27)

İhtiyar kadın, ömrünün sonlarına yaklaşmaktadır. Ancak ömrünün bu yıllarının yalnız geçmesi onun tek ızdırabıdır. Bu ızdırabın baskısını azaltmak için geçmişini düşünerek rahatlamaya çalışır. Gençliğindeki anıları düşünse de “*yorgun ve tükenmiş bir belleğin bunları getirecek gücü yoktu(r).*” Evdeki yadigar eşyalarla ve yaptığı resim tablolarıyla yakınlık kurar, ama hiçbirini onu mutlu etmez. Bir zamanlar kahkahalarla dolu bu evde sadece yalnızlığın sesi duyulur. Yaşlı kadının yalnızlık hikâyesi, modern zamanlarla birlikte aile kurumunda yaşanan değişime de ayna tutar. Çünkü yaşlı kadın, en büyük dayanağı olan aileden yoksundur. “*Aile, bireyle toplumu birbirine bağlayan ana halkadır.*” (Lekesiz, 2001: 317). Yaşlı kadının, yalnızlığı yoğun duyumsamasının nedeni; geçmişte geniş aile içinde büyümesidir. Bu sebeple sürekli geçmişin peşindedir. Hikâyede anlatıcı, geniş ailenin ortadan kalkmasının olumsuzluklarını yaşlı kadının geçmişi üzerinden ifade eder:

“Yalnızlık evin içinde ürkün bir oyundu ve yalnız başına oynanamıyordu. Bir başına ne oynanmaya ne de izlenmeye gelirdi. Bilerek ve düşünerek ‘yalnızım’ demişti. Bildik tanıdık insanlarla evi dolsa da -ki bir zamanlar öyle idi. Gelen gidenden adım atılmazdı. Şen ve şakrak kahkahalara boğulduğu, eşyaların görünmez olduğu, insanlardan başka şeylerin varlığının duyumsanmadığı günlerdi onlar- bugün suyu çekilmiş, boş bir değirmeni andırıyordu... Ellerin titrediğinin, gözlerinin giderek buğulandığının ayrımına vardığı o günden beri; yalnızlık, karartı ve ürperti bir arada duruyordu.” (s. 27-28).

Yazar, yukarıdaki paragrafta insan yaşamı ile doğa arasında bir ilişki kurarak insanın yaşlandıkça etrafında kimsenin kalmadığını ifade etmek için “*suyu çekilen değirmen*” metaforunu kullanır. Sabiha Hanım’ın evindeki kalabalık, bir değirmenin gürültüsüne benzer. Ancak kaygı ve umutsuzluk içindeki yaşlı kadın yalnızlığın kısıcında son nefesini verir. Böylece yazar, hikâyedeki yaşlı kadının yalnızken ölmesini bir eleştiri konusu yaparak toplumun geleneğinden koptuğunu dile getirmek ister. Metne göre insan için temel problem yaşlılık değil, yalnızlıktır.

Sayın Başkanın Masasında Kalan Çanta adlı hikâyede de eski bir milletvekilinin yaşlandıktan sonra mensup olduğu siyasi parti içerisindeki yalnızlığı konu edilir. Hikâyede yine olayın kendisi değil, kahramanın ruh hali göze çarpar. Anlatıcı, başkışının kimliğinden bahsederken; “‘şeyhim’, ya da ‘ağam’ denmesinden hoşlanırdı. Bu, kendisine yakıştırılmış bir isimdi. O, gerçekten bir şeyh miydi, bir ağa mıydı, umurunda değildi. Adının ‘ağa’ ya da ‘şeyh’e çıkmış olması yeterliydi.” (s. 35) şeklinde kullandığı cümleler yöredeki toplumsal gerçeklerle ilgili eleştiri de içerir. Hikâyede adı Mehmet Çokgöl olarak belirtilen başkışı, yukarıdaki yaşlı kadın gibi, eski görkemli günlerinden uzakta, yaşlandığı için kimsenin itibar etmediği yalnız biridir. Başkışı, seçim zamanları bütün siyasi partileri peşinden koşturarak kendi taraflarına çekilmeye çalışılan, parti başkanları tarafından özellikle aranılarak saygı sunulan biridir. Ancak bu seçimde beklediği şeyler olmamış ve Ankara’ya geldiğinden beri yüzüne bakan olmamıştır. Hikâye, milletvekili adaylarının belirlendiği Ankara’daki parti binasındaki kalabalığın ve bu kalabalık içerisindeki yaşlı adamın tasviriyle başlar. “*Tasvir, bir durumun ve objenin dille ‘görünür’ kılınmasıdır. Yani, tasvir ‘görüntünün dili’dir.*” (Sağlık, 2014: 46). Başkışının kalabalıkta yaşadığı yalnızlığın tasviri hikâyenin sonunun olumsuz sonlanacağını da sezdirir:

“Uzun koridorda yoğun bir kalabalık vardı. İğne atsan yere düşmezdi. (...) Aday adayları paltolarını, kabanlarını çıkarmış kollarının üzerine, omuzlarına almışlardı.

Hastalıktan yeni kalkan yaşlı aday, soluk rengiyle onların arasında ayakta durmaya çabaladı. Koltuğunun altına sıkıştırdığı ve sıkı sıkıya yapıştığı çantasının rengi kaçmıştı. Yıpranmış, soyulmuş derinin beliren beyazlıkları kirlenmiştir. Çantanın fermuarı sökülümüş, bir yanı da sarkmıştı. Titreyen parmaklarını adeta deriye geçirmiş gibi sıkıca tutmuştu. Bir ömür beraberinde taşıdığı bu çanta onun ayrılmaz bir parçasıydı.” (s. 31).

Beli bükülmüş ve ayakta durmakta zorlanan eski milletvekili Mehmet Çokgöl ile eskimiş çantası arasında kurulan ilişki, metnin mesajını belirler. Fermuarı sökülük, soluk, yırtık deri çanta ile ayakta durmayacak haldeki milletvekili adayının durumu birbirine benzer. Ayrıca, bu çanta onun kimliğidir, içerisinde parti başkanlarının kendisine yazdığı önemli notlar, tebrik kartları ve tebrik belgeleri bu çantanın içinde yer alır. Çanta, onun hırsları, doyumsuzluğu, değer verdiği şeyleri temsil ettiği gibi yaşamla olan bağını da belirler. Siyasi kimliği üzerinden var olmaya çalışan adam, yaşlanınca yalnızlık kaçınılmaz bir sorun olur:

“Oysa kimse ayrımında değildi onun. Acıyanlar bile vardı. ‘Zavallı, bu yaşta buralarda ne arasın’ diyen de oldu. Tuhaf kimse kendini tanımadı. Gezindikçe, tanıdık biriyle karşılaşmamaktan kahroldu. Bekledi ki, orada bulunan herkes kendisini tanıсын. Tanımalıydı da. Bu kadar yıllık siyasal geçmişine rağmen kimsenin dönüp kendisine bakmaması, tanınmaması ve ilgilenmemesi üzdü.” (s. 33)

Yaşlı adam, hasta yatağından kalkarak Ankara’ya gelmiştir. Milletvekili adaylarının belirlendiği, adeta “*maskeli balo!*”yu andıran salondaki kalabalıktan hiç kimse ona ilgi ve saygı göstermediği gibi oturacağı yer bile vermez. Bu durumda, çevresindeki insanların yüzüne bakarak sahte ile sahici arasındaki farkı anlamak ister. Salonda gezerek tanıdık bir çehre arasa da boşunadır. Bu kalabalıkta hem kimsenin kendisini tanımamasına hem de saatlerce kapıda bekletilmesine bir anlam verememiştir:

“İktidara aday partinin kalabalığı arasında ayakta durmaya çabalayarak sırasını bekledi. Saygı sunan da olmadı. İktidara yürüyen partinin kalabalığı arasında yitti adeta. Neredeydi o eski günler? Kendi küçük kentinin bir göz bebeği idi O. Tartışmasız düşünülen ilk isimdi. Seçim zamanları köy köy dolaşırken bütün kent ayağa kalkardı... Yıllar yılı başı eğilmedi. ... Dimdik taşıdığı, bükülmeyen ve eğilmeyen bu bedenin sahibi şimdi bir zavallı mıydı?” (s. 35)

Başkışının görkemli eski günleri geride kalmış, o günler gözünde hüznle canlanmıştır. “*Şöhrete alışmış insan, hayatı boyunca bunun devam etmesini bekler. İlgi odağından bir an*

olsun kopmak istemez.” (Yıldız, 2017: 17). Yaşlı adamın kalabalığın içerisinde yaşadığı yalnızlık sorunu kendisini ruhsal olarak sarsar. Herkesle bir tutulmak, kapıda bekletilmek gururuna dokunur. Bu aşama kahraman kendi gerçeğiyle yüzleşmesini de sağlar. “*Posası çıkarılmış ve bir yana atılmış biri yerine konulmak*” onu kahretmiştir. Milletvekili adayı yapılmayacağını anlayınca psikolojik olarak çıkmaza girer. Kendi gerçeğini kabullenemeyince çantası elinden düşer ve kalp krizi geçirerek oracıkta ölür.

Yazar, yaşlı adamın hikâyesi üzerinden hem bireysel yabancılaşma hem de siyaset kurumunun eleştirisini de yapar. Kalabalıkta bütün milletvekili adaylarının maskeli tavır takımları, yaşlılara saygı göstermemeleri, yapay kahkahaların atılması siyasetteki çürümenin bir yansımasıdır. Bir zamanlar partide en çok sözü geçen milletvekillerinden olan bu adam, kim daha çok önünde eğilirse onlara yüz vermiş, İstanbul’da denize bakan kartal bakışlı bir apartman bile dikmiştir. Ancak yaşlanınca partisi başka adaylara önem vermeye başlamıştır. Milletvekilliği arzusundan vazgeçmesini isteyen hanımı ve oğlunun uyarılarına bile kötü niyet yüklemiş, onları kendisini çekememekle suçlamıştır. Yazar âdeta yaşlı adamın yalnızlığını, geçmişteki davranışlarının bir cezası olarak hissettirmek ister. Milletvekili adaylarının belirlendiği kalabalığı “maskeli balo” olarak nitelendirmesi ironiktir. Kalabalıkta herkesin “*birbirinin yüzüne bakarak sırtması ve kirli dişlerini göstermesi*” siyasetin kirli yüzünü gösteren ifadelerdir. Ayrıca hikâyede başkişinin temsil ettiği şehirle ilgili olarak “*göllerin çok olduğu bir şehir*” şeklinde bahsedilmesi yazarın memleketi Bingöl’e ilişkin ironik bir göndermedir.

Yazarın Ankara’da siyasi kimliğe sahip kişilerle ilgili yaptığı gözlemlerinin yansıdığı *Kutsal Yemin Töreni* adlı hikâyede de yine bir milletvekilinin yemin töreni sırasında yaşadıkları konu edilir. İlk defa milletvekili olduğu anlaşılan bu siyasetçi, başkente geldiğinden beri yalnız olduğunu söyler. Kimlik sorunu yaşayan başkişi, kendisi olamayan bir kişilik olduğundan bulunduğu çevrede yalnızdır.

Ali Haydar Haksal, *Bir Gün İz Sürmek* ve *Buruşuk Yüzün Ütüsü* hikâyelerinde gündelik yaşamında yalnızlıkla sürekli mücadele halinde olan kişileri metnin merkezine alır. Bu iki metinde başkişi konumundaki karakterler iş yaşamının kısır döngüsünü yaşayan ve bu döngüden dolayı birey olamamanın huzursuzluğunu yaşarlar ki bu huzursuzluk zamanla bir yalnızlık sorununa dönüşür. *Bir Gün İz Sürmek*’te, bir büro memurunun çevresiyle iletişim kuramayan, çalıştığı ortamda dışlanmış, anlaşılmamış olmaktan kaynaklanan bir yalnızlık sorunu yaşadığı görülür. Başkişinin yalnızlık yaşamasının nedenlerinden biri kişiliğinin tuhaf olmasıdır. Konuşmaktan haz alan bu memur artık konuş(a)maz olur. İletişimsizlik ve başkalarınca anlaşılammış olmak onun hayatı anlamsız görmesine, susmasına ve iç dünyasına kapanmasıyla sonuçlanır:

“Hayret doğrusu. İlk kez böyleyim. Bunda bir tuhafılık var. Normal bir durum değil bu. İlk kez konuşmuyorum... Bu, benim normal bir yanımdan değil ki. Haklı olarak suskunluğumun sürmesi pek iyiye yorulmuyor. Her ne kadar bürodaki arkadaşlarım herhangi bir şey söylemiyorlarsa da, bir tuhaflığımın olduğu, bana tuhaf baktıkları, kendi aralarında bir şeyler fısıldadıkları ve yadırgadıklarını biliyorum ve iyice seziyorum. Aslında bir garipliğin olduğunun ben de farkındayım.” (s. 62)

Tekdüze bir hayat yaşayan hikâyenin kahramanı yaşamaktan sıkılmıştır. Yalnızlık, bu adamın yaşama arzusunu bitirmiş, yaşama zevkini elinden almış, tükenmişliğe sebep olmuştur. Her şey kendisine basit ve sıradan gelmektedir. Etrafına kayıtsız kalarak sıradan konuşmalara ve tavırlara karşı umursamaz bir hal takınır. İşe gitmesine rağmen, hiçbir şey yapmak istemez. Üzerine ölü toprağının serili olduğunu düşünen bu adam, bir yılgınlık içerisinde. Kendisindeki “tuhafılık”ın farkına varan başkişi bir robota dönüştüğünü iddia eder:

“Bir tuhaflık var, ama ne? Tanımlayabileceğim sözcüklerim de yok, çok yetersizim. Sözcük dağarcığım oldukça kıt. Sanki tükenmişim izlenimi doğdu. Söyleyebileceğim bir şey varsa, o da hep böyle bir yöne isteksizce sürüklenişimdir... Bugün yediklerimden tat alamadım. Tabağı alışım, yemekleri alıp masaya gidişimin hemen hepsi anlamsız. Bir robot gibi adımlarımı atıyorum.” (s. 66-67)

Buruşuk Yüzün Ütüsü hikâyesinde şimdiki dünyanın değerleriyle uyuşamayan başkişinin bir çıkışsızlık içinde olduğu sezilir. Yazar, hikâyedeki başkişinin yaşadığı çıkışsızlık üzerinden insanın gerçeği gizleyerek veya değişik şekle büründürerek yaşamasına bir eleştiri getirir. Hikâyenin ironik içeriğe sahip başlığı, insanın kabul edemeyeceği gerçeklerini sürekli başka şeylerle gizleyerek yaşadığını işaret eder. Bu gerçek; metinde geçen *“insan teninin parlatıldığı, ama aslının gizlendiği bir gerçek”* (s. 53) ifadesi ile daha belirgin hale getirilir. *“İronik durum, görünüşte yüzeye ait yanıltıcı durumu yansıtırken, bünyesinde gizlenmiş anlamı barındırır.”* (Tosun, 2014: 283). Başkişi, *“amaçsızlığın amaç olduğu”* bu dünyanın yeni değerlerine karşı bir tavır geliştirerek bir derviş hayatı yaşadığını söyler. Bu nedenle modernizmin getirdiği değerlerle barışık olmadığından iç dünyasına kapanarak bir çıkış aramaya çalışır. *“Modern olmak Karl Marx’ın deyimiyle ‘katı olanın buharlaşıp gittiği’ bir evrenin parçası olmaktır.”* (Şakar, 2014: 15). Yazar, hikâye başkişisinin tavrı ile modernizmin insan anlayışına, *“coca cola ve pizza”* sözcükleriyle de modern dünyanın yeme içme alışkanlığına bir eleştiri getirir.

Ali Haydar Haksal, *Günüm Böyle Geçti* ve *Kırışmayan Pantolon* adlı hikâyelerinde iki karakterin iş yerinde yalnızlık sorunundan kaynaklanan gerilimli ruh hallerini işler. Amir-memur ilişkilerindeki iletişimsizliğin sebep olduğu sorunlara da dikkat çekilen bu hikâyelerde, samimiyetsizliğin günümüz insanının temel sorunlarından biri olduğu vurgulanmak istenilir. *Günüm Böyle Geçti*’de başkişi konumundaki karakter gündelik yaşamdaki ilişkilerde gördüğü samimiyetsizlikten şikâyetçidir. Metnin başkişisi olan büro memuru, çalıştığı ortamdaki ruh halini; *“sözcüklerim düşüncesiz ve yavan çıkıyor o kadar. Böyle başladım güne. Sanki hayata da böyle başlamışım gibi geliyor”* (s. 69) şeklinde özetler. Bu cümlede geçen *“yavan”* sözcüğü, onun sıradan bir hayat yaşadığının işaretidir. *“Sözcüklerin seçimi öncelikle duyguların seçimidir.”* (Borgna, 2016: 202). Hikâyenin başkişisi olan genç memur, bu sıradanlığı ortadan kaldırmak, yalnızlığını unutmak ve sosyal ilişkilerini güçlendirmeyi bir çıkış yolu olarak görür. Kendisini çevresine kabul ettirmek için *“her şeyden haberi ve bilgisi olan biri”* izlenimi vermek ister. Bu kendi farklılığını oluşturma da bir yoldur. Sabah işe giderken bütün gazeteleri gözden geçirerek iş arkadaşlarının yanına varır. O, *“malûmat”* sahibi olmanın kendini gerçekleştirmenin yolu olarak düşünür. *“Psikolojik olarak insanoğlu için sosyal aidiyet bir ihtiyaçtır.”* (Kavaklı, 2019: 46). O, her sabah bütün gazetelerdeki, başlıkları, köşe yazarlarını, spor haberlerini okuyarak işe gelir. Bu çaba onun işe geç kalmasına neden olur. Büyük mutlulukla geldiği işinde, müdürü tarafından geç geldiği için azarlanır. Bu durumda masasının başında hıçkırığa hıçkırığa ağlamaktan yapabileceği bir şey yoktur.

Kırışmayan Pantolon hikâyesinde de başkişi, iletişimsizlikten ve yalnızlıktan kaynaklanan gerilimli ruh haline sahip biri olarak karşımıza çıkar. İnsanlardan kaçan bir tavır sergileyen Yakut’un ruh hali hikâyenin başında; *“bugününün diğerlerinden farkı yok, gene her zamanki gibi, koşar adımlarla değil, hep yılgınlıkla yürüdüğü bu sokaklardan geçti”* (s. 77) şeklinde tanımlanır. Bürodaki arkadaşları arasındaki yalnız hali şöyle tasvir edilir:

“Çaycı sabah kahvesini getirdi önüne sürdü. Bir ara fincanına baktı, elinin içinde virdi çevirdi, bir yudum aldı höpürdeterek. (...) Masasından toz bezini çıkardı, titreyen elleriyle öfkeli öfkeli silkeledi. Çantasını yan tarafına attı. Dolaptan evrak dosyasını aldı, masasın fırlattı. Ceketini astı, sandalyesine yönelirken. İşine yöneldi. Kollarını çemredti. Pantolonunu çekti, usulca oturdu. Her günkü davranışlarından biriydi bu. Arkadaşları daracak büroda dolaşırken, ondan uzaktan geçerlerdi, sürekli, takılabilirlerdi.”

İşe daldıkça yüz gerginliği geçer gibi oldu. Gene de konuşmadı kimseyle.” (s. 81)

Sıradan bir yaşamı olan Yakut, bir büroda memur olarak çalışır. Arkadaşlarına, amirlerine iyi davransa da onlardan aynı karşılığı bulamaz. Bir gün yine sabah işe vardığında yöneticisine samimiyetle selam verir ancak onun kötü bakışlarıyla karşılaşır. Bu durum onda bir hayal kırıklığına dönüşür. Daha önce çok iyi anlaştığı iş arkadaşlarından Mehmet, çalıştığı büroda müdür olmuştur, ama Yakut’a kötü davranmaktadır. Yakut, eski arkadaşının kendisine olan tavrını şöyle anlatır:

“Zaman zaman canciğer göründükleri Salih başlatmıştı her şeyi. Bir araya geldiklerinde ortalık süt liman kesilir, birbirine olmadık laflar ederlerdi. Tavla partisinden söz edince öfkeleri kalmazdı... Salih’i anlayamamıştı. O’na ne olmuştu. Durup dururken böyle soğuk davranmıştı... Her halde beni çekemiyordur. Kim bilir hakkımda neler anlatıyor patrona.” (s. 86)

Başkişi Yakut, gerilimli ruh halinden dolayı işyerindeki masasında neredeyse oturmaz ve bahanelerle sürekli insanlardan kaçır. Öyle ki, masasında az oturduğu için pantolonunun ütüsünün bile kırışmadığı görülür. “Kırışmayan pantolon”, “ironinin nesnesi” (Tosun, 2015: 282) olarak Yakut’un yalnızlığını ve hastalıklı ruh halini gösteren bir unsurdur.

Ölüm İlanlarını Okuyan Rıfkı Bey hikâyesinde de başkişi Rıfkı Bey’in çıkarıcı ve yalancı insanlar arasında bir yalnızlık kışkacında olduğu dikkati çeker. Başarılı bir bankacı olan Rıfkı Bey, bankada çalıştığı zaman müşterileri tarafından sürekli iş teklifleri alır. Emekli olduğu zaman yanlarında Rıfkı Bey’e hep yer olduğunu söylerler. Aslında müşteriler, kendi işlerinin görülmesi için Rıfkı Bey’e yalan söylemektedirler. Emekli olduktan sonra Rıfkı Bey bu insanlarla karşılaşır ancak kimse yüzüne bakmaz:

“Emekli olmadan önce, yanına gelen müşterileri: ‘Artık emekliliğinin yaklaştığını, şimdiden kendilerine söz vermesini söylerdi.’ Oysa kimse görünmedi o günden sonra. Karşılaştıklarında da görmezlikten gelirlerdi. Düşündükçe üzüldü, ezildi. Bir yük gibi taşıdı bu son günlerinde.” (s. 92)

Rıfkı Bey, diğer hikâyelerdeki karakterler gibi yalnız, iletişimi sınırlı ve yaşam karşısında yenik biridir. Evli olup olmadığı çalıştığı iş yerlerinde asla öğrenilememiştir. İnsanlarla sayılı sözcüklerle konuşur. Sevincini, mutluluğunu ve acılarını hep başkalarına göstermeden iç dünyasında yaşar. Hayatının en büyük dramı; çalıştığı banka tarafından erken yaşta kapıya konulmasıdır. O günden sonra, hem kendisine hem de çevresine küser. Bankada çalışırken hatırlı müşterilerinden bir patron tarafından sadece kendisine kucak açılır. Rıfkı Bey, kendisini sarsan emeklilik olayından sonra bir türlü mutlu olamaz. Bir arkadaşının ölümünden sonra patronuyla vedalaşarak işten ayrılan Rıfkı Bey’den o günden sonra bir daha haber alınamaz. Arkadaşları onun bir gazetede ölüm haberini merak etseler bile buna hiçbir zaman rastlayamazlar.

3. ÖLÜM

Ali Haydar Haksal’ın hikâyelerinde ölüm korkulan bir gerçek olsa da yalnızlığın kışkacındaki başkişiler için bazen bir kurtuluş kapısı olarak görülür. Yazarın *Yalnızlık Sarkacı*’ndaki *Yalnızlık Sarkacı*, *Akşamın Ucuna Tutunan*, *Sayın Başkanın Masasında Kalan Çanta*, *Ölüm İlanlarını Okuyan Rıfkı Bey* hikâyeleri diğerlerinden farklı olarak, başkişi veya hikâyedeki başka birinin ölümüyle sonlanır.

Kitaba ismini veren *Yalnızlık Sarkacı* hikâyesinde başkişi yalnızlık zindanına dönüşen yaşamında iki defa ölüm olayına tanıklık eder. Metinde ismi verilmeyen başkişinin on yaşındayken Selma adında bir kızının öldüğü anlaşılır. Başka çocuğu olmayan yaşlı adam,

eşinin ölümüyle ikinci defa böyle bir acı yaşar. En yakınındakiler ölünce, onu hayata bağlayabilecek hiçbir şey kalmaz ve hayat anlamsız hale gelir. İyi bir tiyatro yazarı olmasına rağmen hiçbir şey yazmak istemez. Anılar, onu avutmakta yetersiz kalır. En sevdiği iki insanın hayattan ayrılmasına dayanabilecek gücü kalmadığından ölüm ister:

“Bir başına yaşamının güçlüğünü şimdi daha iyi anladı. Bu son günlerinin acı bir tebessüm, muzip bir gülüşle kendisine göz ettiğini düşündü. Hemen her şeyin işkenceye döndüğü bir zamandı bu. Saatler geçmedi, geceler boğucu, oturmak işkenceydi. Gün boyu kanepeye oturmaktan uyuşan bedenini oynatmaktan ıstırap çekti. Bir bekleyişin içindeydi. Yaptığı bir direnç miydi, yoksa ölüm zamanını bekleme miydi?” (s. 7)

Kızının genç yaşta ve eşinin de kaldırıldığı hastanede ölmesi yaşlı adamda yaşama isteği bırakmamıştır. Bu nedenle ölüm gerçekliğiyle bir an önce baş başa kalmak ister:

“Bu yalnızlığı ve çekilmezliği paklayan ancak ölüm olabilirdi. Bundan böyle yaşayacağı her an daha çok ıstırap vereceği kesindi. Ne yapabilirdi ki? Ölümün en güzeli, geride kalanları bıktırmayı ve kendiliğinden geleniydi. Elden ayaktan düşmeden kendi kendine, gözlerinin içi gülerek bir iç rahatlığıyla teslim olmaktı. Ona yürür gibi, sevgiyle kucaklaşmaktı. Kendinden emin ve rahat.” (s. 18)

Akşamın Ucuna Tutunan hikâyesinde de ölüm başkışiyi yalnızken yakalar. Onunla telefonda konuşan kişi de annesini göremeden hayata veda ettiğini söyler.

Ölüm İlanlarını Okuyan Rıfkı Bey hikâyesinde ölüm, başkışının duyguları üzerinde olumsuz etki yapan bir düşüncedir. Hikâyenin başkahramanı Rıfkı Bey’in en büyük eğlencesi gazetelerdeki ölüm ilanlarını okumasıdır. Bu okumalar sırasında arkadaşlarından birinin öldüğünü görünce birden sarsılır:

“Ölüm ilanlarını görünce durdu ve heyecanlandı. Ölüm sözcüğünün zaten bir ürpertisi vardı. İrkildi. Sayfaya göz gezdirmeyi sürdürdü. Birden gözleri faltaşı gibi açıldı. İnanamadı, ‘Aaa ... aaa’ dedi. Sesi farklılaştı. Başını ellerinin arasına aldı, dondu kaldı... Konuşmadı, yutkundı, gözleri doldu. Sadece ‘arkadaşım, ölmüş’ diyebildi. Hıçkırıklara boğuldu... Ölümü yakından duyumsamanın bir belirtisi mi olmalıydı bu? Sanki ölüm meleği kanadını Rıfkı Bey’e şöyle bir sürterek yoklamıştı.” (s. 96)

Yazar, Rıfkı Bey’in ölümüne bakışını geçmiş-şimdi karşıtlığıyla verir. Rıfkı Bey alışkanlık haline getirdiği gazetelerdeki ölüm haberlerini okurken hep güler ve bu haberlere farklı anlamlar yükler. Arkadaşının ölüm haberini okuyunca birden aklına daha önce okuduğu ölüm haberlerine verdiği tepkiler gelir ve ardından acı bir tebessümle güler. *“Ölüm bilinci sarsıcıdır. ... Ve başkalarının ölümü, insan olmanın anlamını daha iyi açıklar.”* (Bauman, 2000: 26). Onu sarsan ve düşündüren şeyin “ölümün ürpertisi midir, arkadaşının ölümü müdür, yoksa ölüm karşısındaki çaresizliği duyumsaması mıdır?” belli değildir. Ancak arkadaşının ölüm haberinden sonra onda bir korku ve kaygı durumu ortaya çıktığı açıktır. En yakınındakilerden birini alan ölümün bir gün kendisini de yakalayabileceğini, ölümün kendi var oluşunu çepeçevre kuşatarak zamanı daraltmaya başladığını hisseder. Yazar, Rıfkı Bey’in yaşadığı bu olay üzerinden ölümün insanın kaçınılmaz gerçeği olduğunu sezdirmek ister.

Ali Haydar Haksal, *Yalnızlık Sarkacı* adlı hikâye kitabındaki Sayın Başkanın Masasında Kalan Çanta hikâyesi de başkışının ölümüyle sonuçlanır. Milletvekili adayı olan Mehmet Çokgöl, aday yapılmayacağını anlayınca kalp krizi sonucunda ölür. Hikâyede ölüm, insanın hırslarını anlamsız hale getiren bir gerçektir.

SONUÇ

Yalnızlık, modern zamanların en büyük sorunu olarak insanın ruhunu yiyen bir kurttur. Ali Haydar Haksal'ın *Yalnızlık Sarkacı* kitabındaki hikâyelerinde insanın yalnızlığının kaynağında; kimsesizlik, iletişimsizlik, sosyal çevreye uyum sağlayamamak ve dışlanmış olmak gibi sorunlar vardır. Kahramanların çevreyle olan iletişimsizliği de yalnızlığı hazırlayan sebepler arasındadır. Başkışilerin bazıları, söz konusu sorunları alın yazısı olarak kabul ettikleri gibi bazıları mücadele vererek onları aşmaya çalışırlar. Âdeta kendi kendisiyle savaş halinde oldukları görülen kahramanlar verdikleri mücadeleden hep yenik çıkarlar. Ali Haydar Haksal, hikâyelerinde kahramanlarının bazılarını isimsiz bırakarak kalabalıklar içindeki birçok insanın aynı sorunları yaşadığını dile getirmek ister. Ruh hallerini bazen ironi yoluyla hissettiren yazar, bu yolla mesajını daha güçlü hale getirir. Nesneleri de kahramanların ruh hallerini yansıtan bir araç olarak kullanır.

Yazarın hikâyelerinde karakterlerin yaşlıların bedenlen, gençlerin ise ruhen hasta oldukları görülür. Aşamadıkları yalnızlık sorunu yaşlılarda çaresizlik, gençlerde huzursuzluğa neden olur. Yazar, hikâyelerinde olayın kendisini değil, kahramanın ruh halini öne çıkarır. Böylece modern zamanları yaşayan insanın, sahip olduğu birçok imkâna karşın yalnızlık kısılcından kurtulamadığını vurgulamak ister. Birçok hikâyede yalnızlık, kahramanların ruhunda baskıya dönüşünce ölüm arzulanan bir dünya olur. Ölüm, sevdiklerini kaybeden insanlar için yaşamı anlamsız hale getiren bir düşünce olduğu gibi insanın her an karşılaşabileceği bir gerçekliktir. Bazı metinlerde de bir korku unsuru olmakla birlikte insanın hırslarına nokta koyan bir sondur.

KAYNAKÇA

- Aksoy, B. (2009). Hikâye Üstüne Yazılar. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2000). Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri. (Çev. Nurgül Demirdöven). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Borgna, E. (2016). Ruhun Yalnızlığı. (Çev. Meryem Mine Çilingiroğlu). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Haksal, A. H. (1996). Yalnızlık Sarkacı. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kavaklı, M. (2019). “Psikolojik Dışlanma ve Sosyal Dışlanma Arasındaki Farklılık: Benlik Değeri. Yalnızlık ve Genel Aidiyet Duygusu Üzerindeki Etkileri”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 11. S. 20. s. 45-55.
- Kolcu, A. İ. (2011). Öykü Sanatı. Erzurum: Salkım Söğüt Yayınları.
- Lekesiz, Ö. (2001). Yeni Türk Edebiyatında Öykü 5. İstanbul: Kaknüs yayınları.
- Levinas, E. (2005). Zaman ve Başka (Çev. Özkan Gözel). İstanbul: Metis Yayınları.
- Nietzsche, F. (2013). Ecce Homo. (Çev. Emre Yıldız). İzmir: İlya Yayınevi.
- Sağlık, Ş. (2014). Hikâye Anlatı/Yorum. Ankara: Hece yayınları.
- Şakar, C. (2014). Edebiyat Ne Söyler. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tosun, N. (2015). Günümüz Öyküsü. İstanbul: Dedalus Kitap.
- Tosun, N. (2014). Modern Öykü Kuramı. Ankara: Hece Yayınları. 2. Baskı.
- Yıldız, M. (2017). “Postmodern İletişim Süreçleri ve Sanal Şöhret”. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*. S. 2. s. 16-23.

**ARAP EDEBİYATINDA HAYVANLARA SÖYLENMİŞ MERSİYELER:
EBÛ NUVÂS'IN BİR MERSİYESİ**

ELEGIES TO ANIMALS IN ARABIC LITERATURE:

A ELEGY OF ABÛ NUVÂS

Dr. Öğr. Üyesi Fuat DAŞ

Bartın Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Anabilim Dalı, Bartın,
Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1088-2177>

ÖZET

Arap edebiyatında ölen insanlara onların iyi yönlerini sayıp döken, meziyetlerini mübalağalı bir dille anlatan, yakınlarına sabır ve metanet dileyen mersiye türü şiirler söylendiği gibi insan dışı varlıklara da bu türden şiirler söylenmiştir. Kökenleri Cahiliye Dönemi'ne kadar uzanan ve şehir, hayvan gibi insan dışı varlıklara söylenen mersiyeler, Abbasî Dönemi şiirinde meydana gelen yenileşme hareketleriyle daha fazla gelişme göstererek şairler nezdinde yaygınlık kazanmıştır. İnsan dışı varlıklar arasında en fazla mersiye söylenildiği varlıklardan biri de insanların can yoldaşı olan ve duygusal bağlar kurduğu hayvanlardır. Hayatımızda önemli bir yer edinen bu canlılar, edebiyat dünyamızda da önemli bir yer edinmiş ve ölümleri üzerine birçok şair tarafından onlara mersiyeler söylenmiştir. Hayvanlara söylenmiş bu türden şiirlerin kökeni her ne kadar önceki dönemlere uzansa da, sosyo-kültürel alanda büyük gelişmelerin görüldüğü Abbasî Dönemi'nde geliştirilmiştir. Bu dönemde meydana gelen ve insan yaşamını derinden etkileyen sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik alandaki gelişme ve değişimler edebiyat sahasında da yeniliklerin önünü açmış ve bu türden şiirlerin de gelişmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca bu gibi gelişim ve değişimlerin yanı sıra hayvanlara bu türden mersiyelerin söylenmesinde; ölen hayvanların kaybedilmesiyle meydana gelen maddi kayıp, hayvanları kullanarak mizah yapma ve onları siyasi bir sembol olarak kullanma gibi olgular da bu türün gelişmesinde etkili olmuştur. Abbasî edebiyatında keçi, kedi, papağan, at gibi birçok evcil hayvana mersiye söylenmiştir. Bu mersiyelerden bir tanesi de Abbasîlerin ilk dönem yenilikçi şairlerinden Ebû Nuvâs'ın av köpeği Hallâb'a söylediği mersiyedir. Bu mersiye konulu kaside on üç beyitten oluşmaktadır. Şair, bir insana ağıt yakar gibi mersiyesine başlangıç yaparak köpeğinin av esnasındaki maharetlerini anlatıp bu kasidesinde ona övgüler yağdırmış, avcı yönüne kurt, şahin, kartal gibi birçok avcı hayvandan üstün tutmuştur. Ayrıca köpeğine söylediği bu mersiyesinde onun ölümü üzerine üzüntüsünü de dile getirmiştir.

Bu çalışmanın giriş kısmında genel itibarıyla mersiye ve insan dışı varlıklara söylenmiş mersiyeler hakkında örnek beyitler eşliğinde bilgiler verilmiş ve akabindeki bölümlerde Ebû Nuvâs'ın bir mersiyesi örneğinde hayvanlara söylenmiş mersiyeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Mersiye, Hayvanlara Mersiye, Ebû Nuvâs.

ABSTRACT

In Arabic literature, poems such as elegies were sung to deceased people, enumerating their good aspects, describing their virtues in an exaggerated language, and wishing patience and fortitude to their relatives, such poems were also sung to non-human beings. The elegies, whose origins date back to the Jahiliya Period and sung to non-human beings such as cities and animals, became widespread among poets by showing more development with the

innovation movements that took place in the poetry of the Abbasid Period. Among the non-human beings, one of the beings in which the most elegies are sung is the animals, which are the companions of people and with whom they form emotional bonds. These creatures, which have an important place in our lives, have also gained an important place in our literary world, and many poets have sung elegies to them on their deaths. Although the origin of such poems sung to animals dates back to previous periods, they were developed in the Abbasid Period, when great developments were seen in the socio-cultural field. Developments and changes in the social, cultural, political and economic fields that took place in this period and deeply affected human life, paved the way for innovations in the field of literature and led to the development of such poems. In addition to such developments and changes, in chanting such dirges to animals; the financial loss caused by the loss of dead animals, humor by using animals and using them as a political symbol have also led to the development of this genre. In Abbasid literature, elegies were sung to many domestic animals such as goats, cats, parrots and horses. One of these elegies is the one sung by Abū Nuvās, one of the first innovative poets of the Abbasids, to his hunting dog Hallab. This elegy type ode consists of thirteen couplets. The poet started his elegy as if lamenting a human being, telling the skills of his dog during the hunt, he praised him in this ode, and favored the hunting side of many hunting animals such as the wolf, the hawk, and the eagle. He also expressed his sadness over his death in this elegy he sang to his dog.

In the introduction part of this study, information about elegies and elegies sung to non-human beings in general is given, accompanied by sample couplets, and in the following sections, elegies sung to animals in the example of an elegy by Abū Nuvās are discussed.

Keywords: Arabic Literature, Elegy, Elegy for Animals, Abū Nuvās.

GİRİŞ

İnsanoğlu, dünya yaratıldığı günden beri ölümden kaçmaya çalışmış ve ölümsüzlüğün sırrını aramıştır. Ancak zengin-fakir, âlim-cahil, genç-yaşlı her insanın kaderinde ölüm var olmuş ve insanoğlunun yaşamı boyunca varlığını hissettirmiştir. Öyle ki, ölümün varlığını yakınların, dostların kaybedilmesiyle sürekli hatırlamış ve onunla yaşamaya alışmak zorunda kalmışlardır. Ölüm olgusu, şiir başta olmak üzere edebî türlerde de yansımalarını göstermiş ve kaybedilen insanlara karşı hüznümüz, acılarımız en iyi şekilde şiir mısralarına dökülen sözcüklerle dile getirilmiştir. Şairler, ölen yakınların ardından onların iyi yönlerini sayıp döken, meziyetlerini mübalağalı bir dille anlatan, yakınlarına sabır ve metanet dileyen mersiye (ağıtlar) söylemiş ve bu mersiyeyle ölen kişinin yakınlarının duygularını dile getirip onların acılarına ve hüznlerine ortak olmuşlardır.

Mersiye sözlükte, ölen kişiye ağıt yakmak, ölünün arkasından ağlamak manalarına gelen *Resâ* (رثی) filinden türer (İbn Manzûr, t.y.: c. XIV, s. 309). Birçok kaynak insanoğlunun ilk söylediği şiir türünün mersiye olduğunu ve bu türden söylenen ilk şiirin ise Kâbil'in kardeşi Hâbil'i öldürmesi üzerine babaları Hz. Âdem tarafından söylendiğini kaydeder. Bu türün Arap edebiyatında ortaya çıkışı ise Câhiliye Dönemi'ndeki cenaze törenlerine kadar gider. Bu törenlerde kadınlar ölen kişinin ardından secili ve ahenkli sözlerle ağıtlar yakar ve daha sonra bu sözler manzum kalıplara dökülerek bugün bilinen mersiye türü şiirler ortaya çıkar (Toprak, 2004: 215; Pellat, 1991: 603). Bu şiir türlerinin ana konusu ise ölen bir kimsenin cesaret, kahramanlık, cömertlik, himaye ve yardım, sebat vb. vasıflarla övülmesi olur (Demirayak, 2009: s. 138).

Mersiye türü şiirler, Abbasî Dönemi şiirinde meydana gelen yenileşme hareketiyle önceki dönemlerden farklı olarak insan dışı canlı ve cansız varlıklara da söylenmeye başlar. Bu

dönemde örneğine önceki dönemlerde pek rastlanmayan; ancak kökenleri önceki dönemlere uzanan, şehirlere, hayvanlara ve bıçak, mendil, ud gibi eşyalara mersiye yazılır. Örneğin, insan dışı varlıklar arasında en fazla mersiye söylenen varlıklardan biri de şehirlerdir. Öyle ki, Cahiliye şiirine kadar uzanan ve sevgilinin bırakıp gittiği diyarlara ağıtlar yakılarak söylenen beyitler, artık Abbasî ve Endülüs şiirinde yerini bazı büyük şehirler için söylenen uzun mersiye kasidelerine bırakmış ve bu dönemde birçok şair şehirlere ağıtlar yakmıştır. Şehir mersiye; düşman tarafından ele geçirilen, kardeşler arasında meydana gelen taht kavgalarından dolayı yıkıma uğrayan, sel, deprem gibi doğal afetlerden tahrip olan; Basra, Bağdat, Kudüs, İşbiliye, Belensiye (Valencia), Tuleytula (Toledo) gibi şehirler üzerine söylenmiştir. Şehir mersiyelerinin ilklerinden ve önemlilerinden biri Ebû Ya'kûb el-Hureymî'nin (ö. 214/829) Bağdat şehri için yazdığı mersiyedir. el-Hureymî bu mersiyesini Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809) ölümü üzerine çocukları Emîn ve Me'mûn arasında cereyan eden ve Bağdat'ı hemen hemen her yönden harabeye çeviren taht mücadeleleri akabinde söylemiştir. Bu şehir mersiyesinden bazı bölümler şöyledir:

دَارَتْ عَلَى أَهْلِهَا دَوَائِرُهَا
لَمَّا أَحَاطَتْ بِهَا كَبَائِرُهَا
حَرْبُ النَّبِيِّ أَصْبَحَتْ تَسْلُو رُهَا
دَفَّهِلَ ذُو الْجَلَالِ غَاظُهَا
وَأَدْرَكَتْ أَهْلَهَا جَرَائِرُهَا

يَا بَوَّسَ بَغْدَادِ دَارَ مَمْلُوكَةٍ
أَمَّهَا اللَّهُ ثُمَّ عَاقَبَهَا
بِالْخَسْفِ وَالْقَذْفِ وَالْحَرِيقِ وَبِالْ
كَمَ قَدْ رَأَيْنَا مِنَ الْمَعَاصِي بَغْدَادَ
طَالَعَهَا السَّوْءُ مِنْ مَطَالَعِهِ

Vay hükümdarlığın yurdu Bağdat'ın başına gelenlere! Onun musibetleri halkının üzerine vaki oldu.

Allah ona mühlet verdi ve daha sonra büyük günahlar etrafını çevreleyince onu cezalandırdı.

Dört bir yanını zulüm, yangın, savaş, iftira ve rezillik sardı.

Bizler nice günahlar Bağdat'ta gördük. Acaba Allah onları affeder mi?

Kötülükler onun üzerine doğdu ve Bağdat'ın günahları halkına ulaştı. (Taberî, 1966: c. 8, 450)

Arap edebiyatında insan dışı varlıklar arasında –yukarıda da bir örneğini verdiğimiz- şehirlere söylenmiş mersiye türünün yanı sıra hayvanlara da oldukça mersiye söylenmiştir. Bu türden şiirler Abbasî Dönemi'nde geliştirilmiş ve Abbasî şairleri çeşitli sebeplerden dolayı kendilerine ait ya da başka kişilere ait hayvanlara mersiye söylemiştir.

ARAP EDEBİYATINDA HAYVANLARA SÖYLENİŞ MERSİYELER

Arap edebiyatında ölen insanlara, kaybedilen yahut tahrip edilen şehirlere, yitirilen eşyalara mersiye söylendiği gibi insanların can yoldaşları olan ve duygusal bağlar kurduğu hayvanlara da mersiye söylenmiştir. Hayatımızda önemli bir yer edinen bu canlılar, edebiyat dünyamızda da önemli bir yer edinmişlerdir. Örneğin, baktığımızda klasik Arap şiirinde hayvandan bahsetmeyen, hayvan tasvirlerine yer vermeyen şair neredeyse yoktur. Çölün kavurucu gündüz sıcağına, dondurucu gece soğuğuna dayanıklı olan binek hayvanları; sevgilinin ayrılığı üzerine gece boyu ötüşleri dinlenen güzel sesli kuşlar; yolculuk esnasında karşılaşılan yahut memdûhu övmek için kendisine benzetilen aslan gibi yırtıcılar daima kaside beyitlerinde yerini almıştır.

Hayvanlara söylenmiş mersiye türü Abbasî edebiyatında geliştirilmiş bir tür olarak karşımıza çıkar (Demirayak, 2021: 158). Öyle ki, Cahiliye Dönemi'nde hayvanlara söylenmiş mersiye konulu kasideler neredeyse yok denecek kadar azdır. Lakin genel itibarıyla hayvanların

ölümle yüz yüze geldiğinden bahseden beyitler mevcuttur ve oldukça da fazladır. Bu beyitlerde, mücadele verdikten sonra ölümden kurtulan birçok hayvandan bahsedilmektedir. Ayrıca Cahiliye şiirinde yaban öküzü, yaban eşiği gibi hayvanların kıssasından bahsedilmesine rağmen genel itibarıyla bu hayvanlar, şiirlerde şair tarafından ölüyor olarak yansıtılmamaktadır. Muhtemeldir ki, bunun sebebi Câhiliye Dönemi'deki Arap toplumunun putperest inançlarından kaynaklı bazı hayvanlara kutsiyet atfetmelerinden ileri gelmektedir. (Rabâba, 1989; s. 113). Eski Arap toplumunda bazı hayvanlara kutsiyet atfedilip her ne kadar şiire ölü olarak yansıtılmamış olsalar da; onların yitirilmesinden dolayı şairin hüznünü ve acılarını anlatan mersiye beyitleri bulunmaktadır. Nitekim hayvanlara söylenmiş mersiye Abbasî şiirinde ortaya çıkmış yeni bir tür değildir. Sadece bu dönemde geliştirilmiş ve farklı nedenlerden dolayı şairlerin nezdinde yaygınlık kazanmıştır.

Abbasî Dönemi'nde hayvanlara söylenmiş mersiyelelerin ortaya çıkmasında; insanların refah seviyesinin yükselmesi, sosyo-kültürel açıdan ilerlemelerin meydana gelmesi gibi birçok faktörün etkisi olmuştur. Ayrıca bazı Abbasî şairlerinin hayata karşı düşüncelerini sunmak için hayvanları bir araç olarak kullanması da hayvanlara söylenmiş mersiyelelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Rabâba, 1989; s. 113). Bütün bu saydıklarımız yanı sıra bu türden mersiyelelerin söylenmesinde; ölen hayvanların kaybedilmesiyle meydana gelen maddi kayıp, hayvanları kullanarak mizah yapma ve onları siyasi bir sembol olarak kullanma gibi önemli etkenler de mevcuttur. Örneğin Bağdatlı edip Hasan b. Allâf (ö. 930), komşularının güvercinlerini yemesi üzerine öldürülen kedisi için 65 beyitlik bir mersiye söyler. Şair bu kasidesinde kedisini bazı rivayetlere göre bir sembol olarak kullanmıştır. Çünkü kimisine göre bu mersiye, Abbasî halifesi el-Muktedir tarafından öldürülen şair ve halife İbnü'l-Mu'tezz için söylenmiş; ancak şair, halifenin korkusundan bunu bir kediye söylemiş gibi yapıp aslında İbnü'l-Mu'tezz'in ölümüne ağlamıştır. Bir başka rivayet ise el-Muktedir'in vezirlerinden Ali b. İsa'nın cariyesi, el-Allâf'ın kölesine âşık olmuş ve bunu duyan vezir her ikisini de öldürmüş ve şair, kölesi için bu kasidesini söylemiştir (Toprak, 2014: 51; el-Allâf, 1974: 15) Böylece bu gibi mersiyeleler güç sahibi kişilerin korkusundan ancak bazı hayvanlar sembol olarak kullanılarak söylenebilmiştir. Bu mersiyelelerden bazı beyitler şöyledir:

وَكُنْتُ عِنْدِي بِمَنْزِلِ الْوَلَدِ
كُنْتُ لَنَا عِدَّةً مِنَ الْعِدَدِ
بِالْغَيْبِ مِنْ حَيَّةٍ وَمِنْ جُرَدِ
مَا بَيْنَ مَفْتُوحِهَا إِلَى السَّدِّ
وَلَا تَهَابُ الشِّتَاءَ فِي الْجَمَدِ
وَأَنْتَ تَنْسَابُ غَيْرَ مُرْتَعِدِ
وَتُخْرِجُ الْقَرْخَ غَيْرَ مُتَّعِدِ
وَتَبْلُغُ الْحَمَّ بَلْعَ مُزْدَرِدِ

يَا هِرَّ فَارَقْتَنَا وَلَمْ تَعُدْ
وَكَيْفَ نَنْفُكُ عَنْ هَوَاكَ وَقَدْ
تَمَنَّيْنَا عَنَّا الْأَذَى وَتَحْرُسُنَا
وَتَخْرِجُ الْفَارَ مِنْ مَكَامِلِهَا
لَا تَرْهَبُ الصَّيْفَ عِنْدَ هَاجِرَةٍ
وَكَيْفَ قَلْبِي عَلَيْكَ مُرْتَعِدًا
تَدْخُلُ بُرْجَ الْحَمَامِ مُتَّعِدًا
وَتَطْرُقُ الرِّيشَ فِي الطَّرِيقِ لُهُمَّ

Ey kedi bizi bırakıp gittin ve bir daha dönmedin! Oysa sen benim için bir evlat gibiydin.

Sen ki bizim için önemli bir varlık iken biz senin sevginden nasıl koparız.

Sıkıntıların bize uğramasını engelliyor, yılan ve fare gibi hayvanları bertaraf ederek bizi koruyordun.

Fareleri girdikleri yuvalarından çıkarıyor ve o yuvaların deliklerini kapatıyordun.

Yazın öğle sıcağından, kışın dondurucu soğuğundan korkmuyordun.

Sen, (haber vermeden) sessizce giderken benim kalbim derinden sarsıldı.

Sessizce güvercinlerin kafesine girerdin ve gürültüler eşliğinde civcivleri çıkarırdın.

Yol boyu onların tüylerini etrafa saçar, büyük bir iştahla etlerini yerdin. (el-Allâf, 1974: 32).

Yine Abbasî Dönemi'nde Ebu Muhammed el-Kasım b. Yusuf'un ölen keçisine söylediği mersiye bu dönemde hayvanlara söylenmiş mersiye örnekleri arasındadır. Şair bir insana söylercesine mersiyesine başlayarak keçisinin fiziki özelliklerini tasvir etmiş, ondan sağladığı yağ, süt gibi maddi kazançları dile getirmiş ve onun meziyetlerine övgüler yağdırmıştır. Ayrıca teşbih ve istiare sanatlarıyla insana özgü bazı sıfatları keçisine mal ederek okurda bu mersiye'nin bir insana söylenmiş izlenimi yaratmıştır. Kırk yedi beyitten oluşan bu mersiye'nin bazı beyitleri şöyledir:

كَالْعُرْسِ الْأَدْمَاءِ يَوْمَ الْجَلَاءِ
ن وَضَّرَعَيْنِ كَالْإِذْلَاءِ الْمَلَاءِ
قَفَرٍ مِنْ جَارِيَّاتِ الظُّبَاءِ
وَابْتِسَامٍ عَنْ وَاضِحَاتِ نَقَاءِ
ذَاتِ طِفْلَيْنِ مِنْ خِيَارِ النِّسَاءِ

عَيْنٌ بَغِيٍّ لِعَنْزِنَا السَّوْدَاءِ
ذَاتِ رَوْقَيْنِ أَمْلَسَيْنِ رَقِيقَيْنِ
ذَاتِ جِيدٍ وَمُقَلَّاتَيْنِ كَوَحْشَيْنِ
أَنْ سَبَطَتْ وَخَذَتْ أَسِيلَيْنِ
فَإِذَا شِئْتِ قُلْتِ رَبَّةً بَيْتَيْنِ

Ey göz! Düğün günü karalar bağlamış gelin gibi kara olan keçiye ağla.

(O keçi ki) İçi dolu kırbalara benzeyen ince, düz boynuzlara sahipti.

Narin bir boynu ve yaban ceylanların dolaştığı ıssız çöllerin vahşiliğine benzeyen gözleri vardı.

Düz ve uzun kulaklara, pürüzsüz yanağa ve temiz dişlerinin görüldüğü bir gülüşe sahipti.

Eğer istersen ona, güzel kadınlardan olan iki çocuk sahibi ev hanımı diyebilirsin. (es-Sûlî, 1934: 164-165)

Abbasî Dönemi'nde; Hasan b. Allâf (ö. 930)'ın kedisine söylediği, Ahmed b. Yusuf el-Katib (ö. 828)'in papağanına söylediği, Ebu Muhammed el-Kasım b. Yusuf (ö. 836)'un dört farklı hayvana söylediği, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât (ö. 847)'in atına söylediği, Dîk el-Cinn olarak da bilinen Abdusselam b. Rağbân (ö. 850)'in horozuna söylediği, Kuşâcım olarak da bilinen Muhammed b. el-Hüseyn b. İbrahim (ö. 970)'in tavus kuşuna, Yusufçuğa ve ata söylediği, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 967)'in horoza söylediği, Ebû Nuvâs (ö. 813 [?])'ın köpeğine söylediği mersiyeler, hayvanlara söylenmiş başlıca mersiyeler arasında bulunmaktadır (Demirayak, 2021: 158-160).

EBÛ NUVÂS (756-813)

Ebû Nuvâs, Abbasî şiirinin önde gelen yenilikçi şairleri arasındadır. Asıl adı Ebû Ali el-Hasen b. Hânî' b. Abdilevvel'dir ve Ebû Nuvâs el-Hakemî olarak tanınmaktadır (İbn Hâllikân, 1978:c. 2, s. 95). İran'ın Hûzistan eyaletine bağlı Ehvâz şehrinde doğmuş, Basra'da yetişmiştir. Küçük yaştan itibaren dil ve edebiyata ilgi duymuştur. Öyle ki, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'dan eyyâmü'l-Arab (Arap Savaşları)'ı öğrenmiş, Ebû Zeyd el-Ensârî'den de Arapça'daki garîb kelimelerle ilgili dersler görmüş, Sîbeveyhi'den Arap dili grameri okumuştur. Hatta el-Câhiz, dili Ebû Nuvâs kadar iyi bilen ve daha fasih bir dil kullanan biri görmediğini zikretmiştir. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ise yenilikçi şairler arasında Ebû Nuvâs'ı, Cahiliye Dönemi'nin önde gelen şairlerinden biri olan İmrûülkays'a benzeterek onun

şairlerinin mükemmelliğine gönderme yapmıştır (İbnü'l-Enbârî, 1985: 65). Ebû Nuvâs dil ve edebiyatın yanı sıra kelâm, fıkıh, hadis ve tefsir gibi dinî ilimlerle de meşgul olmuş, tabii ilimler, felsefe ve tıbbı da ilgi duymuştur (Karaarslan, 1994: 206)

Ebû Nuvâs, Abbâsî Dönemi'nde meydana gelen yeni üslubun kurucusu ve en önemli temsilcisi olarak kabul görmektedir. Şiirlerinde döneminin adetlerini ve gerçek hayatın izlerini yansıtmıştır. O, edebî kişiliğinde ağır bir üsluba ve edebî klişelere iltifat edilmemesi ve onların artık kullanılmaması gerektiğini savunmuştur. Öyle ki onun nazarında “Sevgilinin çadır izleri üzerinde ağlama” ve “Diyardan kalkıp giden Selma ve Lübna’yı aramaktansa” artık ortadan kalkmış eski bir meyhaneyi tasvir etmek daha iyiydi (Ürün, 2015: 93). Ayrıca ilk başlarda yadırgansa da kasidenin içyapısını istediği gibi değiştiren ve bunu kabul ettiren bir şairdir. Şiirlerinde mersiye, methiye, hicviye gibi klasik temaların hepsini işlemiş olsa da daha çok şarap ve mücûn şairi olarak tanınmıştır. Ebû Nuvâs’ta şiir hem lafızların seçimi hem de mana yönünden büyük bir ilerleme göstermiştir. İnce bir duygu ve üstün zevke sahip olan şair zarif, net, anlaşılması kolay ve mûsikisi olan kelimeleri seçmekte çok başarılı olmuştur. Methiyelerinde bile eski üslûptan kaçınmış olmasına rağmen nahivciler yine de onun şiirleriyle istişâh etmişlerdir (Karaarslan, 1994: 206). Divanında birçok geleneksel temanın yanı sıra av temalı şiirler de önemli yer teşkil etmiştir. Öyle ki, bu türden şiirler “Tardiyât” *Av Şiirleri* başlığı altında bağımsız bir bölüm olarak yer almıştır. Bu şiirlerinde av, av hayvanları, av araç-gereçleri üzerine tasvirler yapmış, mana ve lafza eşit derecede özen göstermiş ve canlı bir üslup sergilemiştir (el-Fâhûrî, 1986: 711).

EBÛ NUVÂS’IN KÖPEĞİNE SÖYLEDİĞİ MERSİYESİ

Ebû Nuvâs, bu kasidesini bir gün ormanda avlanırken yılan tarafından ısırılarak ölen Hallâb isimli köpeğine söylemiştir. Genel itibarıyla klasik kasidelerde geçen temalara değinerek köpeğinin ölümü üzerine hüznünü dile getirmiş, onun meziyetlerine mübalağalı bir dille övgüler yağdırmıştır. Köpeğin meziyetlerine övgüler yağdırırken birçok yırtıcı hayvanla onu mukayese edip av esnasında onun maharetlerinden bahsetmiştir. Örneğin, kurtlar ve ceylanlar kadar hızlı koştuğunu, tepelerde dolaşan kartallar kadar avcı olduğunu anlatmış, yıldızlar ve bulutlar arasında çakan şimşekler kadar avının peşinden koştuğunu söylemiştir. Şair, Câhiliye ve İslâm’ın ilk yıllarındaki mersiyelerde olduğu gibi bu kasidesinin son beytinde köpeğinin intikamını yilandan almak için ant içerek mersiyesini sonlandırmıştır.

Şairin bu kasidesinin en dikkat çekici özelliği; okuyan kişide bir hayvana değil de bir insana ağıt yakıyormuş izlenimini bırakmasıdır. Kullandığı üslup ve dil bunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Örneğin, Arap şiirinde genellikle kişilere söylenmiş mersiyelerde geçen *Vah başına gelenlere* (يا بُؤْسَ), *Ey göz! Ağlamak için bana cömert davran...* (يا عَيْنُ جُودِي لِي) gibi ifadeler bu durumu en iyi şekilde kanıtlamaktadır. Ayrıca şair, köpeğinin ölümüne hüznünü öylesine içten aktarmıştır ki, köpeğinin ölümüne duyduğu hüznü, kaybedilen bir yakına duyulan hüzne eşdeğer bir konuma yükseltmiştir. Bu da, şairin ölen köpeğine verdiği önemi göstermektedir. Öyle ki, Ebû Nuvâs av konulu Tardiyât (Av Şiirleri) şiirleri söyleyen, zamanının bir kısmını avlanmakla geçiren bir şair olduğu için hayatında avcı köpeği Hallâb’ın önemli bir yeri vardı. Nitekim sadece Ebû Nuvâs’ın değil, göçebe yaşayan bütün Arapların nezdinde köpeğin önemli bir yeri vardı. Onunla güvenliğini sağlar, avlanır ve onunla dostluk kurardı. Ebû Nuvâs’ın köpeğine söylediği mersiyesi şöyledir:

قَدْ كَانَ أَعْنَانِي عَنِ الْعُقَابِ
وَعَنْ شِرَاءِ الْجَلْبِ الْجَلْبِ
مَنْ لِلظَّبَاءِ الْغُفْرِ وَالْذُنَابِ
يَخْتِطُّ الْفُطَّانُ فِي الرِّوَابِ

يَا بُؤْسَ كَلْبِي سَيِّدِ الْكِلَابِ
وَكُنْ قَدْ أَجْزَى عَنِ الْقَصَابِ
يَا عَيْنُ جُودِي لِي عَلَى حَلَابِ
وَكُلُّ صَقْرٍ طَالَعٍ وَثَابِ

كَمْ مِنْ غَزَالٍ لَاحِقٍ الْأَقْرَابِ
أَشْبَعْنِي مِنْهُ مِنَ الْكَبَابِ
بِهِ وَكَأَنَّ عِدَّتِي وَنَابِي
كَأَنَّمَا يُدْهِنُ بِالزَّرِيَابِ
إِذْ بَرَزْتُ كَالْحَيَّةِ الْأَنْيَابِ
كَأَنَّمَا تُبْصِرُ مِنْ نِقَابِ
لَمْ تَرْعَ لِي حَقًّا وَلَمْ تُحَابِ
كَأَنَّمَا تَنْفُخُ مِنْ جَرَابِ
حَتَّى تَذُوقِي أَوْجَعَ الْعَذَابِ

كَالْبَرْقِ بَيْنَ النَّجْمِ وَالسَّحَابِ
ذِي جِيْنَةٍ صَاعِبٍ وَذِي ذَهَابِ
خَرَجْتُ وَالْأَرْضُ إِلَيَّ تَبَابِ
صَفَرْتُ قَدْ خُجِرَ بِالْمَلَابِ
فَبَيْنَمَا نَحْنُ بِهِ فِي الْغَابِ
رَقَشَاءُ جَرْدَاءُ مِنَ الثِّيَابِ
فَعَلَقْتُ عُرْقُوبَهُ بِنُجَابِ
فَخَرَّ وَانْصَاعَتْ بِلا ارْتِيَابِ
لَا أَبْتُ إِنَّ أَبْتُ بِلا عِقَابِ

Vah köpeklerin efendisi köpeğimin başına gelenler! Benim için (av esnasında kendisinden faydalanılan) bir kartalın eksikliğini hissettirmezdi.

(Av hayvanını parçalarına ayırmada) kasabın yerini alırdı ve hizmetçiler satın almaya ihtiyaç duymazdı.

Ey gözüm, Hallab'ın (kaybından dolayı ağlayarak) bana cömert davran! Kim var, kızıl toprak renkli ceylanları (yakalayacak), kim var kurtları(kovalayacak)?

Birden ortaya çıkıp saldıran; bayırların sakini olan (hayvanları) kapıp götüren şahin (veya doğana) karşı (bana yardımcı olacak) kim var şimdi?

Bulut ve yıldızlar arasında çakan şimşek gibiydi. Nice ceylanların peşinden hızlıca koşardı.

Hem gelişi hem de gidişi heybetliydi. Kebapçıdan gelen etlerle değil onun avladıklarıyla karnım doyardı

Onunla birçok beladan çıktım. O benim elim ayağım her şeyimdi.

Altın suyuyla boyanmış gibi sapsarıydı ve güzel kokular saçardı.

Bir gün onunla ormandayken ansızın dişlerini gösteren bir yılan göründü.

Bu yılan, bir örtünün altından gözlerini dikmiş gibi çizgili pürüzsüz bir deriye sahipti.

Dişleriyle köpeğimin diz kapağının arkasından ısırды, bana lütfedip de dönüp bakmadı bile.

Köpeğim acı çekerek bağırdı yılan ise kasıla kasıla arkasına dahi bakmadan çekip gitti.

Ey yılan! Eğer sen acıların en çetinini tatmadan cezasız evine dönersen, ben de evime dönmeyeyim (Ebû Nuvâs, 1953: 705).

SONUÇ

Abbasî Dönemi'nde sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik alanlarda meydana gelen gelişme ve değişimlerle birlikte halkın refah seviyesi yükselmiş, insanların yaşayış tarzında önceki dönemlere nazaran değişimler gerçekleşmiş ve bütün bunlar, dönemin edebiyat çevresine de etki etmiştir. Edebiyatın önemli bir türü olan şiir de bu gelişim ve değişim rüzgârından payını alarak yenileşme yoluna girmiştir. Bu dönemin şiirinde methiye, mersiye, hicviye gibi geleneksel konulardan farklı yeni şiir konuları ortaya çıkmış, vezin, kafiye, lafız ve üslupta değişiklikler meydana gelmiştir. Edebiyat dünyasında meydana gelen bu yenilik hareketleri geleneksel şiir konularına da etki ederek kökenleri önceki dönemlere ait olan temalar geliştirilmiş ve farklı boyutlar kazandırılmıştır. Bu temalardan biri de insan dışı varlıklara söylenen mersiyelerdir. Abbasî Dönemi'nde insan dışı varlıklar arasında şehirlere,

hayvanlara, çeşitli araç-gereçlere mersiye söylenmiştir. İnsan dışı varlıklar arasında en fazla mersiye söylenmiş varlıklardan biri de hayvanlar olmuştur. Hayvanlara söylenmiş mersiye izlerine her ne kadar Cahiliye ve Emevî şiirinde rastlamış olsak da bu türden şiirler, Abbasî şiirinde gelişme göstermiştir.

Abbasî şairleri kuş, at, köpek, keçi gibi birçok hayvana mersiye söylemiştir. Şairlerin bu türden mersiye söylemesinde her ne kadar sosyo-kültürel alandaki gelişmelerin etkisi olsa da şairlerin bu mersiye şiirlerinde hayvanları, kendi düşüncelerini ifade etmek için bir sembol yahut araç olarak kullanmaları da etkili olmuştur. Bazı şairler siyasi çekincelerden dolayı ölen kişiye karşı üzüntüsünü, doğrudan o kişinin adını zikretmeden onun yerine bir sembol olarak hayvanları kullanarak yansıtmışlardır. Ayrıca şairlerin sahip olduğu hayvanların ölümünün bu şiirlerde bıraktığı etkilerin de hayvanlara söylenmiş mersiye şiirlerini kaçınılmaz kılmıştır. Bu şairler ölen hayvanlarına karşı hüznelerini onlara mersiye söyleyerek dile getirmiştir. Bu şiirlerde bazen şairler, bir insana söylercesine mersiyesine başlayarak ölen hayvanının fiziki özelliklerini tasvir etmiş, ondan sağladığı kazançları dile getirmiş ve onun meziyetlerine övgüler yağdırmıştır. Ayrıca teşbih ve istiare sanatlarıyla insana özgü bazı sıfatları hayvanına mal ederek okurda mersiye söylenmiş izlenimi yaratmıştır

Abbasî şiirinde hayvanlara söylenmiş mersiye türlerinden bir tanesi de Ebû Nuvâs'ın yılan sokmasından dolayı ölen köpeği Hallâb'a söylediği mersiye türüdür. Şair köpeğinin ölümü üzerine onun bütün iyi yönlerine övgüler yağdırmış hatta bazı beyitlerinde bunu mübalağalı bir dille ifade etmiştir. Şair bu kasidesinde öylesine etkili bir dil kullanmıştır ki; okuyan kişide bir hayvana değil de bir insana ağıt yakıyormuş izlenimini bırakmıştır. Örneğin, Arap şiirinde genellikle kişilere söylenmiş mersiye türlerinde geçen *vah başına gelenlere* (يا بُؤْسَ), *Ey göz! Ağlamak için bana cömert davran...* (يا عَيْنُ جُودِي لِي) gibi ifadeler bu durumu en iyi şekilde kanıtlamıştır. Ayrıca şair, köpeğinin ölümüne hüznünü öylesine içten aktarmıştır ki, köpeğinin ölümüne duyduğu hüznü, kaybedilen bir yakına duyulan hüznü eşdeğer bir konuma yükseltmiştir.

KAYNAKÇA

el-Allâf, Ebû Bekr el-Hasan. (1974). *Şi'ru İbn el-Allâf*. (Thk. Sabîh Redîf). Bağdat: Matba'atu'l-Câmi'a.

Demirayak, K. (2009). *Arap edebiyatı tarihi (Cahiliye dönemi)*. Ankara: Fenomen Yayınları.

Demirayak, K. (2021). *Arap edebiyatı tarihi (Abbasiler dönemi)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, (1966). *Tarihü't-Taberî*, (Tah: Muhammed Ebu Fadl İbrahim), Mısır: Darû'l-Me'arif.

Ebû Nuvâs, el-Hasan b. Hânî (1953). *Divân Ebî Nuvâs*. (Thk. Ahmed Abdülmecid el-Ğazâlî). Kahire: Matba'atu Mısır.

el-Fâhûrî, H. (1986). *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî 'el-Edebü'l-Ğadîm'*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.

Karaaslan, N.Ü. (1994). Ebû Nuvâs. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt X, 205-207ss.) İstanbul: TDV Yayınları.

İbnü'l-Enbârî, Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed. (1965). *Nüzhetü'l-elibbâ' fî Tabakati'l-Üdeba'*. (Thk. İbrahim es-Sâmurrâ'i). Ürdün: Mektebetü'l-Menâr.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. (1978). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'i'z-zamân*. (Thk. İhsân Abbâs). Beyrut: Dâru şâdir

İbn Manzûr (t.y.). Lisanu'l-Arab. Beyrut: Daru Sadir.

Pellat, C. (1991). Marthiya. The Encyclopaedia of Islam. (Cilt VI, 603-608 ss.) Leiden: E. J. Brill.

Rabâba, M. (1989). Nemâzic min risâ'i'l-hayavân fi's-şi'ri'l-Abbâsî. *Mecelle Ehbâsi'l-Yermûk 'Slsiletu'l-Adâb ve'l-Lüğaviyyât'* cilt, 2, Sayı, 7. Ss. 111-157.

es-Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahya. (1934). *Kitâbu'l-evrak 'Kısmu ahbâri's-şu'arâ.* (Thk. J. Haywort Dunne). Mısır: Matba'atu'-Sâvî.

Toprak, M. F. (2004). Mersiye. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt XXIX, 215-217 ss.) İstanbul: TDV Yayınları.

Toprak, M. F. (2014). *Endülüs şiirinde mersiye.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Ürün, A.K. (2015). *Klasik Arap Edebiyatı.* Konya: Çizgi Kitabevi

**COVID-19 SÜRECİNDE ÜSTÜN YETENEKLİ ÇOCUKLARIN YAPTIKLARI
RESİMLERİN MEKANSAL VE SOSYO-KÜLTÜREL ANALİZİ****SPATIAL AND SOCIO-CULTURAL ANALYSIS OF DRAWINGS OF GIFTED
CHILDREN DURING THE COVID-19 PROCESS****Dr. Öğr. Üyesi Nisa Gökden KAYA**

Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çorum, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6969-371X>**Doç. Dr. Hüseyin MERTOL**

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / Coğrafya Bölümü, Tokat, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8048-0814>**ÖZET**

Çocuk resimleri, çocukların yaşadıkları duyguları anlamak ve onların iç dünyaları hakkında bilgi sahibi olmak için çok önemli kaynaklardır. Çocuklar, duygu ve düşüncelerini sözel olarak yetişkinler kadar detaylı ifade edemezler, çünkü henüz dil gelişimi açısından bir yetişkinin seviyesinde sözcük dağarcığına ve ifade becerisine sahip olmayabilirler. Ancak genel olarak çoğu çocuğun yapmaktan keyif aldığı bir etkinlik olan resim, duygu ve düşüncelerini dile getirmenin bir yoludur. Çocuk resimleri, uzman kişiler tarafından analiz edilerek çocuğun zekâsı, kişilik özellikleri ve çevresini algılayış biçimi hakkında ipuçları elde edilebilir. Özellikle 1950’li yıllardan sonra psikoloji alanında çocuk resimlerine ilgi artmış ve çeşitli resim çizme testleri geliştirilerek bireyin zihinsel ve duygusal gelişimi hakkında bilgi edinmede kullanılmaya başlamıştır. Covid-19 adı verilen virüsün tüm dünyada 2020 yılının Mart ayından itibaren yayılması ile bir pandemi dönemi yaşanmaktadır. Bu süreçte tüm insanların hayatında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Eğitim alanında da değişiklikler yapılması zorunlu hale gelmiş ve uzaktan eğitim seçeneği ile birlikte bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda özel eğitim kapsamındaki üstün yetenekli öğrencilerin eğitiminde de zorunlu değişiklikler yaşanmıştır. Bu zorunlu değişikliklerin çocukları duygusal anlamda da etkilemesi muhtemeldir. Eğitim alanında çalışan bilim insanları için bu Covid-19 pandemi sürecinde eğitim konusunda yaşanan durumların öğrenciler üzerindeki psikolojik, sosyal ve akademik etkilerinin araştırılması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada üstün yetenekli olarak tanımlanmış olan çocukların Covid-19 pandemi sürecinde yaşadıkları duygu ve düşüncelerini konu alan resimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla dört kız dört erkek olmak üzere toplam sekiz üstün yetenekli çocuğun yapmış oldukları resimleri psiko-pedagojik açıdan çocuk resimlerinin analizi konusunda eğitim almış olan araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Araştırmaya gönüllü olarak katılmış olan sekiz çocuğun yaşları 9 ile 15 arasında olup, resimler analiz edilirken çocukların yaşı, sosyo-ekonomik çevresi ile aile ortamı da göz önüne alınarak yorumlanmıştır. Sonuç olarak, sosyal konulara duyarlı olan üstün yetenekli çocukların içinde bulunulan Covid-19 pandemi sürecinde bazı kaygılar yaşadığı ancak alınacak tedbirler konusunda bilinçli oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: resim analizi, Covid-19, üstün yetenekli çocuklar**ABSTRACT**

Children's drawings are very important resources for understanding the emotions experienced by children and having information about their inner worlds. Children cannot express their feelings and thoughts verbally as much as adults, because they may not yet have an adult's

level of vocabulary and expression skills in terms of language development. However, painting, which is an activity that most children enjoy doing in general, is a way of expressing their feelings and thoughts. Children's pictures can be analyzed by experts and clues about the child's intelligence, personality traits and perception of his environment can be obtained. Especially after the 1950s, interest in children's drawings increased in the field of psychology and various drawing tests were developed and started to be used to obtain information about the mental and emotional development of the individual. There is a pandemic period with the spread of the virus called Covid-19 all over the world since March 2020. In this process, important changes have occurred in the lives of all people. It has become mandatory to make changes in the field of education and some arrangements have been made with the distance education option. In this context, compulsory changes have been experienced in the education of gifted students within the scope of special education. These forced changes are likely to affect children emotionally as well. For scientists working in the field of education, it is of great importance to investigate the psychological, social and academic effects of educational situations on students during this Covid-19 pandemic. For this reason, in this study, it was aimed to examine the pictures of children who were diagnosed as gifted, about their feelings and thoughts during the Covid-19 pandemic. For this purpose, the drawings of eight gifted children, four girls and four boys, were analyzed by researchers who were trained in the psycho-pedagogical analysis of children's drawings. The ages of eight children who voluntarily participated in the study were between 9 and 15, and the pictures were interpreted considering the age, socio-economic environment and family environment of the children while analyzing the pictures. As a result, it can be said that gifted children who are sensitive to social issues have some concerns during the current Covid-19 pandemic process, but are conscious of the measures to be taken.

Keywords: picture analysis, Covid-19, gifted children

GİRİŞ

Genellikle çoğu çocuk için resim yapmak keyifli bir uğraştır. Çocuklar resim yaparken, tıpkı oyun oynarken olduğu gibi eğlenirler. Çocuklar için resim yapmak aynı zamanda duygu ve düşüncelerini ifade etmenin somut bir yoludur. Gelişimsel açıdan sözel becerileri yetişkinler düzeyine ulaşmadığı için duygu ve düşüncelerini resim yoluyla ifade etmek çocuklar için daha kolay ve hoş giden bir etkinliktir. Bu nedenle resimler, çocuklar hakkında bilgi toplamak amacıyla kullanılmaktadır. Çocuk resimleri, uzman kişiler tarafından analiz edilerek çocuğun zekâsı, kişilik özellikleri ve çevresini algılayış biçimi hakkında ipuçları elde edilebilir (Di Leo, 2013). İlk olarak 1885 yılında Ebenezer Cooke çocuk resimlerini yaptığı bir araştırmada kullanmıştır (Güven, 2009). Daha sonra 1905 yılında Kerschensteiner, Almanya'daki binlerce okul çocuğunun yaptığı resimleri inceleyerek resimlerin çocukların gelişim özelliklerini yansıtmaları açısından önemli bir veri kaynağı olabileceğini belirtmiştir (Yavuzer, 2017). Daha sonra Rouma, Luquet ve Lowenfeld çocuk resimlerindeki figür ve nesnelerin çocukların iç dünyalarıyla ne derecede bağlantılı olduğuyla ilgili çalışmalar yapmışlardır (Yavuzer, 2017). Özellikle 1950'li yıllardan sonra psikoloji alanında çocuk resimlerine ilgi artmış ve çeşitli resim çizme testleri geliştirilerek bireyin zihinsel ve duygusal gelişimi hakkında bilgi edinmede kullanılmaya başlamıştır (Çankırılı, 2011).

Alanyazında çocuk resimlerinin psikoloji, çocuk gelişimi ve sanat ve eğitim alanlarında kullanılan bir araç olduğu görülmektedir. Resimde kullanılan renklerden şekillere ve kağıttaki konumuna kadar birçok öge bir çok açıdan veri sağlayabilir. Sıcak renkler, neşe, canlılık ve hareketi; soğuk renkler ise hüzün, rahatlık ve durgunluğu ifade etmektedir (Şişman, 2006). Okul öncesi dönemdeki çocukların resimlerini değerlendiren bir çalışmada, çocukların

çizimlerinde duygu, düşünce, istek ve özlemlerini ifade ettikleri (Güven, 2009); bir başka çalışmada ise 5-6 yaş grubundaki çocukların çizdikleri resimlerle saldırganlık düzeyleri arasında ilişki olduğu bulunmuştur (Yıldırım, 2018). Savaş nedeniyle göçe maruz kalmış 9-12 yaş arasındaki mülteci çocukların resimlerinin değerlendirildiği bir araştırmada, çocukların resimlerinde yaşadıkları durumun psikolojik etkileri görülmektedir (Avara, 2019). Benzer bir çalışmada Suriyeli çocukların Suriye'ye bakış açıları resimleri yoluyla araştırılmıştır (Filiz, Cancan ve Çelik, 2018). Bir başka çalışmada ise mülteci çocukların çizdiği resimler analiz edilerek okula uyum durumları incelenmiştir (Karabulut, Türksoy, Kasapoğlu ve Kırat, 2020). Kısacası çocukların resimlerindeki çizimler, renkler ve kompozisyon, içinde bulundukları duygusal dünyalarını yansıtmaktadır.

Çocuğun iç dünyasının bir yansıması olan çizgiler zekâ gelişimi ile doğru orantılıdır. İlk aşamada karalama ile resimle tanışan çocuk karalamaları şekillere, şekilleri de basit figürlere ve son aşamada da detaylı figürlere doğru bir gelişim gösterir. Bu durum evrensel olup gelişim tüm çocuklarda dünyanın her yerinde aynı sırayı izler (Yaşar ve Aral, 2009). Lowenfeld çocuk resimlerinin gelişimini, karalama, şema öncesi, şematik, gerçekçilik ve doğalcılık olarak beş evreye ayırmıştır (Halmatov, 2016). Ayrıca çocuk resimleri çocuğun gelişimi, psikolojik durumu ve iç dünyası hakkında bilgi vermenin yanı sıra duygularını dışa vurmalarını sağlayan bir sağaltım amacıyla da kullanılmaktadır (Kırıçoğlu, 2005).

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Üstün yetenekli olarak tanılanmış olan çocukların Covid-19 pandemi sürecinde yaşadıkları duygu ve düşüncelerini konu alan resimlerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasını amaçlayan nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Bu desende, belli bir olguya ilişkin bireysel algılar ya da bakış açıları ortaya çıkarılmaya ve yorumlanmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Olgubilim araştırmalarında veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan analizlerde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması çabası vardır. Ancak nitel araştırmanın doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Katılımcılar

Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, nitel araştırmalarda sıklıkla araştırma amacına uygun örnekleme ulaşma amacı ile kullanılmaktadır (Baltacı, 2018). Bu amaçla, kolay ulaşılabilir veya elverişli örnekleme şeklinde belirlenerek üstün yetenekli olarak tanımlanan öğrencilerin örgün eğitim dışında destek eğitim aldıkları Bilim ve Sanat Merkezine devam eden sekiz öğrenci araştırmaya katılmıştır. Katılımcılardan dördü kız, dördü erkek olup Ankara'daki bir Bilim ve Sanat Merkezinde eğitim almaktadır.

Verilerin Toplanması

Veriler, 2020-2021 eğitim-öğretim yılının birinci döneminde toplanmıştır. Çocuklara Covid-19 süreci ile ilgili bir resim yapmak isteyip istemedikleri sorulmuş ve gönüllü olanların velilerine araştırmanın içeriği ve amacı açıklanarak izin alınmıştır. Sonra çocuklar ile ilgili detaylı bilgi almak amacıyla, Yavuzer tarafından geliştirilen Anamnez Formu araştırmacının veliler ile yapılan görüşme sırasında doldurulmuştur. Her çocuğa bir A4 kâğıdı, on iki renk

kuru boya, kurşun kalem ve silgi verilmiştir. Ailelere çocuklar resim yaparken kesinlikle müdahale etmemeleri gerektiği belirtilmiştir.

Verilerin Analizi

Çocuklar tarafından yapılan resimler, çocuk resimlerinin psiko-pedagojik açıdan analizi konusunda eğitim almış olan araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Araştırmacılar, resim yaptıktan sonra, çocuklarla resim hakkında bireysel olarak görüşmüştür. Resimler, çocuk hakkında veliden alınan bilgiler ile çocuğun resmi ile ilgili anlattıkları ışığında yorumlanmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya gönüllü olarak katılan öğrencilerin Covid-19 süreci ile ilgili resimleri analiz edilerek yorumlanmıştır. Aşağıda sekiz üstün yetenekli çocuk tarafından yapılan resimler ve altında çocukla ilgili bilgiler ile resimlerin analizi yer almaktadır.

Resim 1

Resim 1, 9 yaş 1 aylık üstün yetenekli bir erkek çocuk tarafından yapılmıştır. Orta sosyo-ekonomik düzeydeki bir ailenin iki erkek çocuğundan büyüğüdür. Annesi ev hanımı, babası serbest meslek sahibidir. Annesi çocuğun Covid-19 pandemi sürecinde duygusal olduğunu, agresiflik ve hiperaktiflik gösterdiğini belirtmiştir. Resim yapılırken kâğıt yatay kullanılmıştır. Kâğıdın yatay kullanımı çocuğun rahat ve esnekliğini göstermektedir (Avara, 2019). Resme bakıldığında genel olarak özensiz yapıldığı ve çabucak bitirmeye çalışıldığı izlenimi vermektedir. Bu da annenin ifade ettiği hiperaktiflik durumunun bir göstergesi olabilir. Çocuk çabuk sıkıldığı için resmi bir an önce tamamlamaya çalışmış olabilir. Resmin sol tarafında bir ev yer almaktadır. Ev kahverengi ve çatısı kırmızı renktedir. Kahverengi yalnızlığı, gizlenmeyi ve kamufle olmayı temsil etmektedir (Avara, 2019). Evin kapısı dış dünya ile iletişimi temsil etmektedir ancak çocuk evin kapısını yapmamıştır. Bu da dış dünya ile iletişimi olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Binanın rengi ve kapısı oluşu, çocuğun bu dönemde dış dünya ile iletişimin koptuğunu ve bu nedenle kendini yalnız hissettiğini ifade etmektedir. Çocuk evin pencerelerini, acı ve kederi anlatan siyaha boyamıştır. Evin sağ

tarafında ise havada uçan çeşitli renklerde koronavirüsler görülmektedir. Çocuk, somut olarak virüsü resmetmiştir. Bu durum, çocuğun yaş olarak gerçekçiliğin ön plana çıktığı dönemde olmasından kaynaklanabilir. Resmin genelinde kırmızı renk göze çarpmaktadır. Halmatov (2016), kırmızı renk kullanımının aşırı duyarlılık ve çevresinden ilgi görme ihtiyacını yansıttığını belirtmektedir.

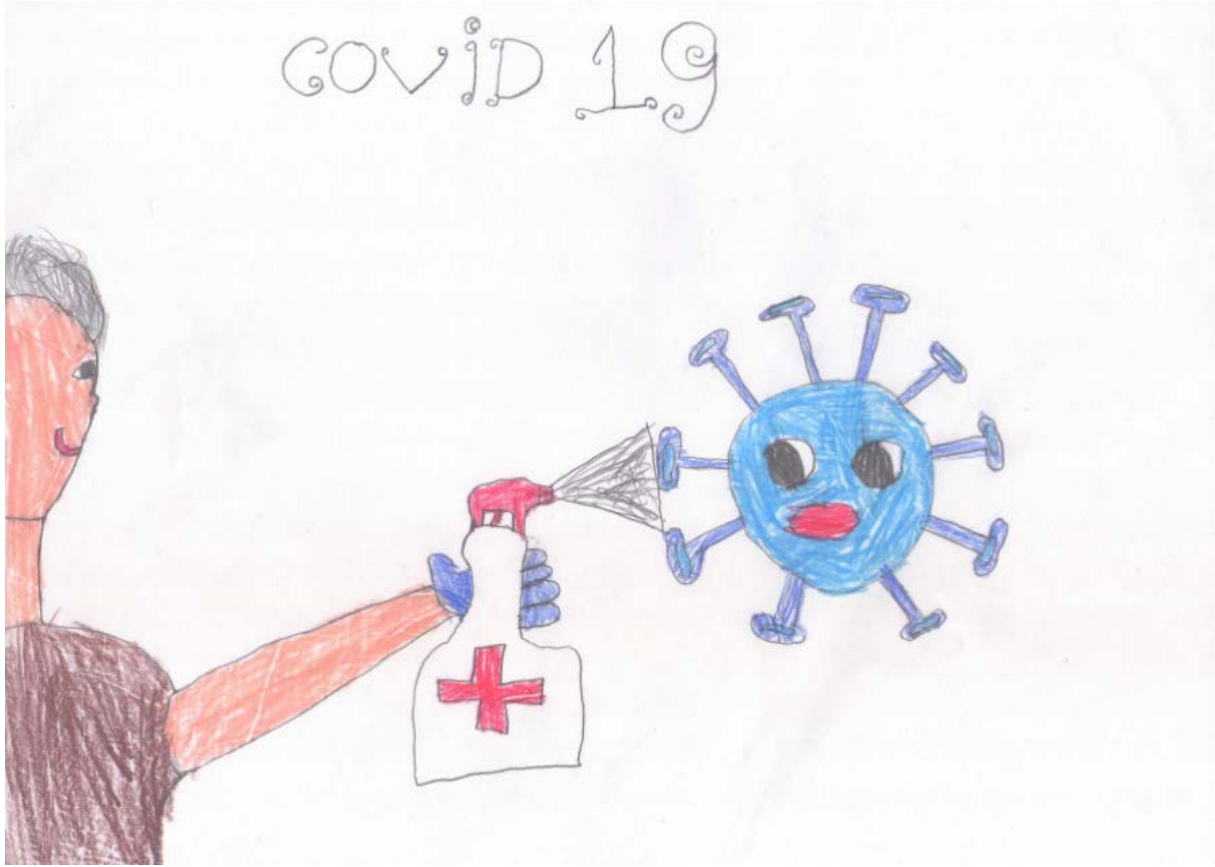
Resim 2

Resim 2, 9 yaş 6 aylık üstün yetenekli bir kız çocuk tarafından yapılmıştır. Orta sosyo-ekonomik düzeydeki bir ailenin iki çocuğundan küçüğüdür. Annesi öğretmen, babası muhasebecidir. Annesi çocuğun Covid-19 pandemi sürecinde aşırı hırçın, dağınık ve sorumsuz olduğunu belirtmiştir. Resim yapılırken kâğıt yatay kullanılmıştır. Kâğıdın yatay kullanımı çocuğun rahat ve esnekliğini göstermektedir (Avara, 2019). Resmin sol üst tarafında bir koronavirüs yer almaktadır. Çocuk, sarı renge boyadığı koronavirüse kızgın bir yüz ifadesi çizmiştir. Koronavirüsün bulunduğu yerde yağmur yağmaktadır. Yağmur hüznü duygusunu çağırırsa da çocuk kendini evde, yağmurdan etkilenmeyecek şekilde resmetmiştir. Çocuk, evin penceresinden dışarı bakmaktadır. Yüz ifadesinin üzgün olduğu göze çarpmaktadır. Resme renkler açısından bakıldığında, genellikle soluk renkler kullanıldığı görülmektedir. Sadece pencerede çocuğun yanında gözükten kitaplık rafında duran kitaplarda canlı renkler kullanılmıştır. Bu durum, üstün yetenekli çocukların kitapları sevmelerinin (Özbay, 2013) bir ifadesi olarak yorumlanabilir.

Resim 3

Resim 3, 10 yaş 7 aylık üstün yetenekli bir erkek çocuk tarafından yapılmıştır. Üç çocuklu orta sosyo-ekonomik düzeydeki bir ailenin küçük çocuğudur. Annesi ev hanımı, babası ticaretle uğraşmaktadır. Ebeveynleri Covid-19 pandemi sürecinde çocuğun üzgün, bıkkın ve agresif olduğunu belirtmiştir. Resim yapılırken kâğıt yatay kullanılmıştır. Kâğıdın yatay kullanımı çocuğun rahat ve esnekliğini göstermektedir (Avara, 2019). Çocuk kendini evin dışında çizmiş ama eve doğru yönelmiştir. Kafasının üstüne ok çizerek dışarıya gitmenin yanlış olduğunu kırmızı çarpı işareti ile, eve gitmek gerektiğini de yeşil tik işareti ile anlatmıştır. Bu durum çocuğun aslında dışarda olmak istediğini ancak zorunlu durumdan dolayı eve gitmesinin gerektiğinin bilincinde olduğunu göstermektedir. Resmin sağ alt köşesinde içinde kaydırak, salıncak ve tahterevalli bulunan bir çocuk parkı göze çarpmaktadır. Çocuk parkı çizmesi aslında parkta oynamaya özlem duyduğu şeklinde yorumlanabilir. Resmin genelinde canlı renkler kullanılmıştır. Bu da çocuğun olumsuz duruma rağmen içinde olumlu duygular barındırdığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Resim 4

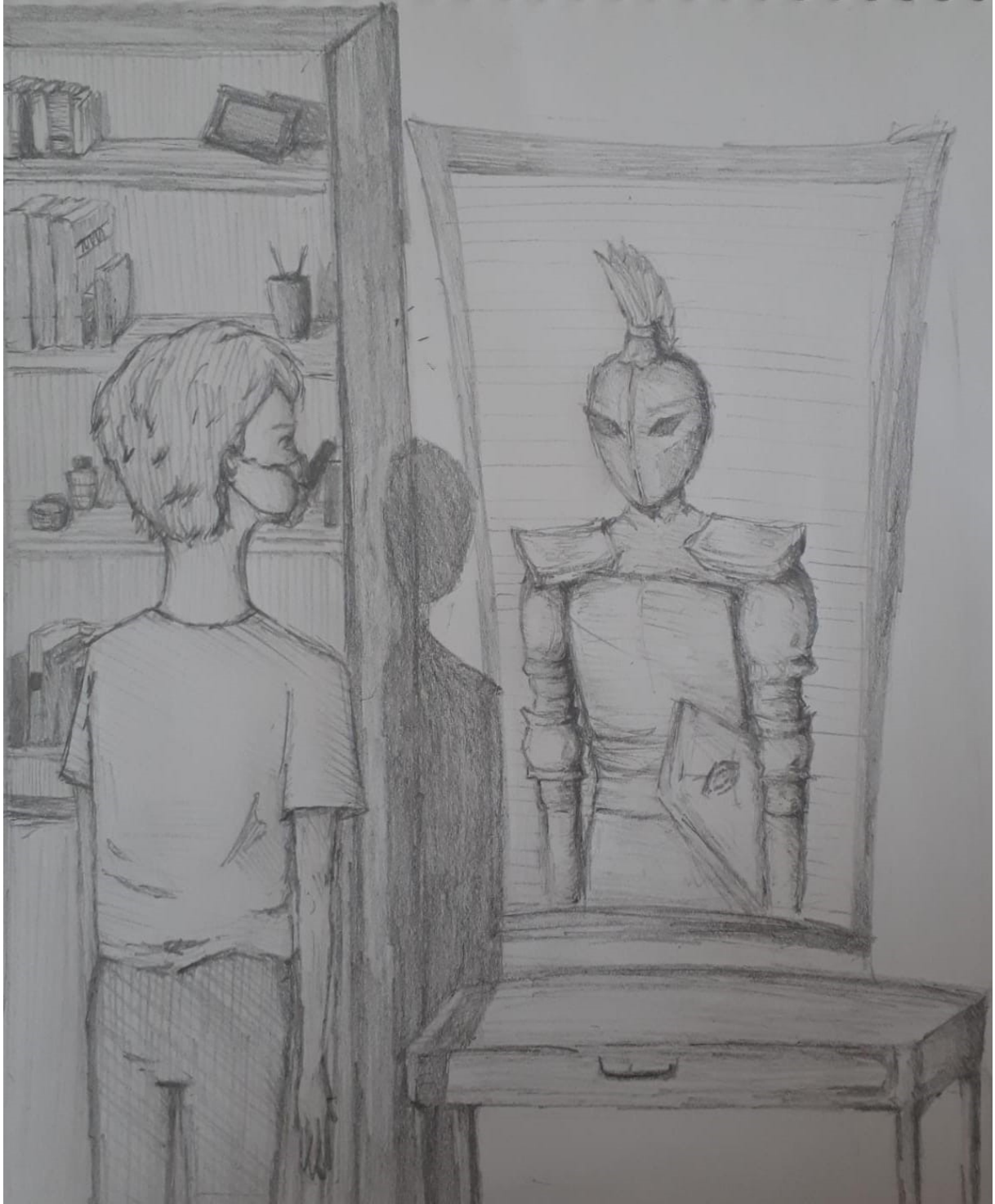
Resim 4, 9 yaş 6 aylık üstün yetenekli bir kız çocuk tarafından yapılmıştır. Orta sosyo-ekonomik düzeydeki bir ailenin tek çocuğudur. Annesi ve babası memurdur. Çocuk, Covid-19 sürecinde okulunu ve arkadaşlarını çok özlediğini belirtmiştir. Resim yapılırken kâğıt yatay kullanılmıştır. Kâğıdın yatay kullanımı çocuğun rahat ve esnekliğini göstermektedir (Avara, 2019). Resimde çocuk mavi renkte çizdiği koronavirüse sprey sıkmaktadır. Elinde eldiven olduğu görülmektedir. Bu durum çocuğun bu süreçteki temizlik kuralları hakkında bilinçli olduğunu göstermektedir. Yüz çizdiği koronavirüsün şaşkın bir yüz ifadesi olduğu görülmektedir. Kendi yüz ifadesinden ise mutlu olduğu anlaşılmaktadır. Koronavirüs ile mücadele etmesinin sonucunda virüsü yok edeceği düşüncesini yansıtmaktadır. Bu bağlamda çocuğun olumlu duygular yaşadığı, geleceğe dair umutlu olduğu söylenebilir. Resimde kullanılan canlı renkler de çocuğun içindeki olumlu duyguların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Resim 5

Resim 5, 11 yaş 10 aylık üstün yetenekli bir erkek çocuk tarafından yapılmıştır. Orta sosyo-ekonomik düzeydeki bir ailenin tek çocuğudur. Annesi hemşire, babası serbest meslek sahibidir. Covid-19 sürecinde annesinin de sağlık çalışanı olmasından dolayı kaygılı olduğu belirtilmiştir. Resim yapılırken kâğıt yatay kullanılmıştır. Kâğıdın yatay kullanımı çocuğun rahat ve esnekliğini göstermektedir (Avara, 2019). Resmin alt tarafında siyah zemin olması olumsuz duyguları yansıtmalarına karşın, üst tarafta gökyüzünün sağ tarafında güneş görülmektedir. Güneş ve bulut figürleri mutluluk ve neşeyi sembolize etmektedir (Paktuna Keskin, 2007). Resmin alt kısmı ise “yer çizgisi” üzerine yapılmıştır. Yer çizgisi çocuğun çevresinin bir parçası olduğundan haberdar olduğunun bir göstergesidir (Yavuzer, 2017). Çocuk resmin sol tarafına bir hastane yapmıştır. Hastane aydınlığı, saflığı, başlangıcı ve temizliği simgeleyen beyaz renktedir. Hastanenin önünde sedyede bir hasta ve başında bir sağlık çalışanı görülmektedir. Çocuk kendisini evin önünde babası ile birlikte resmetmiştir. Bir konuşma balonu çizmiş ve içine ‘Evde kalın’ yazarak bu dönemde uyulması gereken kurallar konusundaki bilinç düzeyini yansıtmıştır.

Resim 6

Resim 6, 14 yaş 3 aylık üstün yetenekli bir kız çocuk tarafından yapılmıştır. Orta sosyo-ekonomik düzeyde, üç çocuklu bir ailenin ortanca çocuğudur. Annesi ev hanımı, babası hukukçudur. Resimde kâğıt dikey kullanılmıştır. Bu kâğıt kullanımı katılığı ifade etmektedir (Avara, 2019). Çocuk resmini karakalemle yapmayı tercih etmiştir. Kendisini bir aynanın karşısında resmetmiştir. Ancak aynadaki yansıması, gerçekten farklı olarak zırh giymiş bir savaşçı şeklindedir. Bu da çocuğun içinde bulunduğu durumu bir mücadele olarak gördüğü, güçlü olma ve kendini koruma ihtiyacı hissettiği şeklinde yorumlanabilir.

Resim 7

Resim 7, 13 yaş 3 aylık üstün yetenekli bir erkek çocuk tarafından yapılmıştır. Orta sosyo-ekonomik düzeydeki bir ailenin iki çocuğundan küçüğüdür. Annesi öğretmen, babası serbest meslek sahibidir. Ebeveynleri tarafından Covid-19 pandemi sürecinde çocuğun kaygılı olup içine kapandığı belirtilmiştir. Resim yapılırken kâğıt yatay kullanılmıştır. Kâğıdın yatay kullanımı çocuğun rahat ve esnekliğini göstermektedir (Avara, 2019). Genel olarak resimde gri ve siyah renk ağırlıktadır. Bu da çocuğun karamsar bir duygu durumunda olduğunu göstermektedir. Kendini binaların önünde tek başına resmetmiştir. Kendini yalnız hissettiği söylenebilir. Yüzünde maske olması, çocuğun konoravirüsten korunma konusunda bilinçli olduğunun göstergesidir. Bir konuşma balonu çizmiş ve içine ‘Maskeler yüzümüzde, eldiven elimizde, biz gideriz evlere hey evlere’ şeklinde bir çocuk şarkısının sözlerini Covid-19 sürecine uyarlayarak yazmıştır. Bu da üstün yetenekli olmasından dolayı yaratıcılık ve mizah özelliklerinin ön planda olmasından kaynaklı olabilir.

Resim 8

Resim 8, 14 yaş 10 aylık üstün yetenekli bir kız çocuk tarafından yapılmıştır. Orta sosyo-ekonomik düzeydeki bir ailenin iki kız çocuğunun küçüğüdür. Annesi ve babası serbest meslek sahibidir. Ailesi Covid-19 pandemi sürecinde çocuğun arkadaşlarını özleyip yalnızlık ve bıkkınlık hissettiğini belirtmiştir. Resim yapılırken kâğıt yatay kullanılmıştır. Kâğıdın yatay kullanımı çocuğun rahat ve esnekliğini göstermektedir (Avara, 2019). Resmin sol tarafında büyük ve yeşil renkli bir kononavirüs çizmiştir. Ancak üzerinde bir şırınga ile aşı yapılmaktadır. Ayrıca yan tarafta bir maske olduğu görülmektedir. Bu da koronavirüsle mücadele sürecini anlatmaktadır. Ayrıca resmin sağ tarafında bir Türkiye haritası görülmektedir. Haritanın sol tarafında bir sağlık çalışanı yer almaktadır. Haritanın ortasında da insanlar yer almaktadır ama sağlık çalışanının boyutu diğer insanlardan daha büyüktür. Bu da çocuğun sağlık çalışanlarının bu süreçteki önemini vurgulamak istediği şeklinde yorumlanabilir. Resmin sağ alt tarafına da 'Evde kal' şeklinde bu süreçte çokça vurgulanan sloganı yazmıştır. Resmin sağ üst tarafında bir bulut içinde bir bilgisayar ve arka planda bir okul binası yer almaktadır. Yani çocuk bu süreçteki uzaktan eğitime de resminde yer vermiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde resimde canlı renklerin kullanımı ve koronavirüse yönelik önlemlere yer verilmesi dolayısıyla çocuğun koronavirüsle mücadele konusunda bilinçli olduğu ve bu bağlamda umutlu olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu araştırmada, üstün yetenekli çocukların yaptıkları resimler analiz edilerek Covid-19 pandemi sürecinde yaşadıkları duygu ve düşüncelerin incelenmesi amaçlanmıştır. Resimlerde kullanılan figür ve renklerin çocukların duygu ve düşüncelerini yansıttığı görülmektedir. Bu durum çocukların bilişsel özellikler ve yaratıcılık özellikleri bakımından yaşlılarından daha hızlı gelişmesinin bir sonucudur. Resimlerden dördünde (Resim 1, 2, 4 ve 8) koronavirüs somut olarak resmedilmiştir. Bu durum, çocukların gerçekçiliğin ön plana

çıktığı dönemde olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca tüm çocukların Covid-19 pandemi döneminde uyulması gereken temizlik ve önlem kuralları konusunda bilinçli oldukları resimlerinden anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, sosyal konulara duyarlı olan üstün yetenekli çocukların içinde bulunulan Covid-19 pandemi sürecinde bazı kaygılar yaşadığı ancak alınacak tedbirler konusunda bilinçli oldukları söylenebilir.

Üstün yetenekli çocuklar bazı bilişsel, sosyal ve duygusal özellikler bakımından benzerlikler göstermesine karşın homojen bir grup değildir. Başka bir ifadeyle üstün yetenekli çocuklar arasında da bireysel farklılıkların bulunması son derece doğal bir durumdur. Bu çalışmada da üstün yetenekli sekiz çocuğun yaptığı resimlerin analizi sonucunda farklı duygusal durumlar yaşadıkları belirlenmiştir. Bazılarının resimlerinde karamsar duyguları yansıtan renkler hakimken bazılarının resimlerinde ise umuda dair simgeler göze çarpmaktadır. Bu durum içinde bulundukları sosyo-kültürel çevrelerin etkisiyle bireysel farklılıklarının bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Bu araştırma üstün yetenekli çocukların Covid-19 pandemi sürecinde yaşadıkları duygu ve düşünceleri belirlemek açısından önemlidir. Çocukların bu dönemde yaşadıkları duygu ve düşüncelerin başka nicel ve nitel araştırmalarla belirlenmesi yararlı olabilir. Ayrıca çocukların yaşadıkları duygu ve düşünceleri ifade etmelerine olanak sağlayacak sanatsal etkinlikler yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Avara, S. (2019). *Savaş nedeniyle göçe maruz kalmış 9-12 yaş arası Suriyeli mülteci çocuk resimlerinin psikolojik ve plastik açıdan yorumlanması*. Yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Çankırılı, A. (2011). *Çocuk resimlerinin dili*. İstanbul: Zafer.
- Di Leo, J. H. (2013). *Interpreting Children's Drawings*. Routledge.
- Filiz, S. B., Cancan, D. A., & Çelik, F. K. (2018). Suriyeli Çocukların Suriye'ye Bakış Açılarına İlişkin Resimlerinin Analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 519-536.
- Güven, G. (2009). *Okul öncesi çocuklarının insan ve aile resmi çizimlerinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Halmatov, S. (2016). *Çocuk resimleri analizi ve psikolojik resim testleri*. Ankara: Pegem.
- Karabulut, R., Türksoy, E., Kasapoğlu, N. ve Kırat, H. (2020). Mülteci Çocukların Çizdiği Resimler Yardımıyla Okula Uyum Durumlarının İncelenmesi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 3(6), 38-50.
- Kırıçoğlu, O. (2005). *Sanatta Eğitim*. Ankara: Pegem.
- Özbay, Y. (2013). *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Aileleri*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. <http://www.aep.gov.tr/wpcontent/uploads/2012/10/ustunyeteneklicocuklar.pdf>.
- Paktuna Keskin, S. (2007). *Çöp Çocuk*. İstanbul: Boyut.

Şişman, A. (2006). *Sanat ve sanat kavramlarına giriş*. İstanbul: Yaz.

Yaşar, M. C., & Aral, N. (2009). Sanat Ürünü Olarak Çocuk Resimleri. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, (365), 24-31.

Yavuzer, H. (2017). *Resimleriyle Çocuk, Resimleriyle Çocuğu Tanıma*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Yıldırım, E. (2018). *Okul öncesi dönemde agresyonun çocuk resimlerine yansımaları*. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TÜRK BASININDA 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ (15-16 TEMMUZ 2016)

JULY 15 COUP ATTEMPT IN TURKISH PRESS (15-16 JULY 2016)

Doç. Dr. Alaattin UCA

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü, Yunus Emre Yerleşkesi, Karaman.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4211-6744>**ÖZET**

Seçilerek işbaşına gelmiş meşru bir hükûmetin demokratik olmayan yöntemlerle ve zor kullanılarak görevden uzaklaştırılmasına darbe denilmektedir. Türkiye’de ilk darbe 27 Mayıs 1960’da yapılmıştır. Bundan sonra da bazı önemsiz girişimler yaşanmış olsa da sırasıyla 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Darbesi, 27 Nisan 2007 e-Muhtırası ve 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi gerçekleşmiştir. Bu darbeler vasıtasıyla hükûmetler görevlerinden uzaklaştırılmak istenmiştir. Bazıları bu hedefe ulaşabilmiş, bazıları ise ulaşamamıştır. Yakın tarihimizde yaşanan darbeler ve darbe girişimleri halk dilinde yanlış olarak ihtilal anlamında kullanılmıştır. İhtilal bir halk hareketidir. Türk tarihinde gerçek anlamda bir ihtilal örneği mevcut değildir. Türkiye’deki darbeler bazen ordu içindeki cuntalar tarafından bazen de emir komuta zinciri içinde bütün subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Darbelere ve darbe girişimlerine halk katılmamıştır. En son gerçekleştirilen 15 Temmuz Darbe Girişimini önlemek için halk sokağa çıkmıştır. Bu çalışmada 15-16 Temmuz 2016 tarihlerinde Türkiye’de yayınlanan gazeteler incelenmiştir. Darbe girişiminin öncesinde ve sonrasındaki gelişmelerin basına yansımaları üzerinde durulmuştur.

15 Temmuz 2016 günü yayınlanan Sabah gazetesi, Fetullah Gülen hakkında 666 sayfalık bir iddianame hazırlanıp Ankara 2. Ağır Ceza Mahkemesine gönderildiğini ve bu iddianameye göre Gülen’i ABD ve CIA’nın koruyup kolladığını, bu kişinin ABD’nin uşağı ve CIA’nın kuklası olduğunu yazmıştır. Yeni Akit gazetesi de FETÖ iddianamesini ele almıştır. Türkiye gazetesi ise Gülen ve örgütünün ABD ve CIA’nın himayesinde ve emrinde olduğunu yazarak, terör faaliyetleri ve terör örgütüne yapılan operasyonlardan bahsetmiştir. Aydınlık gazetesi de FETÖ soruşturmasının askeri okullara uzandığını, 2008 yılından itibaren askeri okullardan ayrılan öğrenci sayısında ciddi artış olduğunu ve Menteş Kampında işkenceye varan davranışların incelemeye alındığını okuyucularına duyurmuştur. Star gazetesi ise FETÖ ve muhalefetin halkı Suriyeli sığınmacılara karşı kışkırtmak için gerçekleri çarpıttığını ifade etmiştir. Zaman, Yeni Şafak, Milliyet, Haber Türk ve Akşam gazeteleri de yine FETÖ’den bahseden yayınlar yapmıştır. Hürriyet, Dünya, Cumhuriyet, Taraf, Takvim, Bir Gün ve Vatan gazeteleri ise bu konuya değinmemiştir.

15 Temmuz 2016 tarihli gazetelerin büyük bir kısmında yer alan FETÖ ile ilgili haberler muhtemelen darbe girişiminin başlatılmasında etkili olmuştur. Ertesi gün gazetelerin gündemini de bu günkü gelişmeler oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: 15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye’de darbeler, Türk basını.

ABSTRACT

Dismissal of a legitimate government, which has been elected and brought to power, by undemocratic methods and by force is called a coup. The first coup in Turkey was made on 27 May 1960. Even though there were some minor attempts after that, the 12 March 1971 Memorandum, the 12 September 1980 Coup, the 28 February 1997 Coup, the 27 April 2007

e-Memorandum and the 15 July 2016 Coup Attempt took place. Through these coups, governments were tried to be removed from their duties. Some have achieved this goal and some have not. The coups and coup attempts that took place in our recent history have been used incorrectly as a revolution in public language. Revolution is a popular movement. There is no real example of a revolution in Turkish history. Sometimes by the junta coup in Turkey was carried out by all the officers in the army sometimes in the chain of command. The people did not participate in the coups and coup attempts. People took to the streets to prevent the latest 15 July Coup Attempt. In this study, it is examined the newspapers published in Turkey on 15-16 July 2016. The reflections of the developments before and after the coup attempt on the press were emphasized.

The Sabah newspaper, published on 15 July 2016, stated that a 666-page indictment was prepared against Fetullah Gülen and sent to the Ankara 2nd High Criminal Court, and that according to this indictment, the USA and the CIA protected Gülen, that this person was a servant of the USA and a puppet of the CIA. Yeni Akit newspaper also covered the FETO indictment. Türkiye newspaper, on the other hand, wrote that Gülen and his organization were under the auspices and command of the USA and the CIA, and talked about terrorist activities and operations against the terrorist organization. Aydınlık newspaper also announced to its readers that the FETO investigation extended to military schools, that there has been a significant increase in the number of students leaving military schools since 2008, and that behaviors amounting to torture in the Menteş Camp are being investigated. Star newspaper, on the other hand, stated that FETO and the opposition group distorted the facts to provoke the public against Syrian refugees. Zaman, Yeni Şafak, Milliyet, Haber Türk and Akşam newspapers also made publications mentioning FETO. The newspapers Hürriyet, Dünya, Cumhuriyet, Taraf, Tatil, Bir Gün and Vatan did not mention this issue.

The news about FETO, which appeared in most of the newspapers dated 15 July 2016, was probably effective in the initiation of the coup attempt. The agenda of the newspapers the next day was also made up of today's developments.

Keywords: July 15 Coup Attempt, Coups in Turkey, Turkish Press.

GİRİŞ

Darbe kelimesi Türkçede vuruş, çarpış ve birini kötü duruma düşüren ya da sarsan olay anlamına gelmekle birlikte bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik olmayan yollardan yararlanarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde zorla yönetimi devirme anlamına gelmektedir.¹

Darbe sözcüğü genellikle halk arasında devrim ve inkılap kelimeleriyle aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı gibi en çok da ihtilal anlamında kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlar veya adlandırmalar yanlıştır. Çünkü darbe kelimesinin ve bu kelimenin ifade ettiği Türkiye'nin yakın tarihinde demokrasiye yönelik gerçekleşen eylem veya müdahalelerin devrim, inkılap ya da ihtilal kavramıyla ilgisi yoktur.²

Türkiye'de darbelerin tamamı askerler tarafından yapılmıştır. Bu müdahalelerin bazılarında emir komuta zinciri dahi sağlanamamış ordu içerisinde bir kısım cuntacı subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hiçbiri halk hareketi olmadığı için ihtilal anlamı taşımaz. Türk halkını çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracak ya da gelişmesine, modernleşmesine katkıda bulunacak herhangi bir yenilik getirmediikleri için de inkılap olarak adlandırılmaları mümkün değildir.³

¹ Türkçe Sözlük, 1988, C. 1, s. 339; <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>

² Demirel, Mayıs 2011, s. 17.

³ Kocabaş, 2012, s. 101, 102.

Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanan ve askerler tarafından gerçekleştirilen bu tür müdahaleleri askeri darbe olarak nitelendirmek en doğru yaklaşımdır.

Askeri darbe kavramıyla Türkiye ilk defa 27 Mayıs 1960'ta yüzleşmiştir. Atatürk'ün 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilan etmesinden sonra yaklaşık 37 yıl Türkiye'de darbe olmamıştır. Bu dönemde cumhurbaşkanları hep asker kökenlidir. İlk sivil cumhurbaşkanı Celal Bayar, 27 Mayıs 1960 darbesiyle ordu tarafından iktidardan indirilmiştir.⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri içinde gücü eline geçiren ve adına Milli Birlik Komitesi denilen bir grup subaydan oluşun askeri cunta bu tarihte Türkiye'nin yönetimine el koymuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Bakanlar Kurulu Üyeleri ve Demokrat Partili birçok milletvekili tutuklanmıştır. Demokrat Parti kapatılmış ve Yassıada'da yargılamalar yapılmıştır. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. 1924 Anayasası kaldırılarak 1961 Anayasası yürürlüğe konulmuştur.⁵

27 Mayısla başlayan bu süreçte ordu çok kısa aralıklarla girişimlerini devam ettirmiştir. Nitekim 27 Mayıs Darbesinden kısa bir süre sonra Kurmay Albay Talat Aydemir, 1962 yılının Şubat ayında başarısız bir darbe girişiminde bulunmuştur. Aydemir ve 69 darbeci subay ordudan ihraç edilmiştir. 1963 yılı Mayıs ayında Talat Aydemir ikinci kez harekete geçmiş bu sefer darbe girişimi kanlı bastırılmış çatışmalarda ölen ve yaralanan askerler olmuştur. Albay Talat Aydemir ve onunla birlikte hareket eden Binbaşı Fethi Gürcan yargılanarak idam edilmiştir.⁶

12 Mart 1971'de Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde ise Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından kurulmuş olan hükûmete içlerinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç'ın da bulunduğu Türk Silahlı Kuvvetleri üst düzey komuta kademesinden bazı subaylar tarafından bir muhtıra verilmiştir. Bu ihtar karşısında çaresiz kalan Başbakan Demirel istifa etmiştir.⁷

12 Eylül 1980 günü de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren komutasında Milli Güvenlik Konseyi adı verilen bir oluşumla Türk Silahlı Kuvvetleri Türkiye'nin yönetimine bir kez daha el koymuştur. TBMM feshedilmiş, bütün siyasi partiler kapatılmıştır.⁸ Bu darbenin sonunda 1961 Anayasası kaldırılarak 1982 Anayasası yürürlüğe konulmuştur.⁹

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı döneminde 28 Şubat 1997 tarihinde Türk Demokrasisi yeni bir darbe daha yaşamıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı ve üst düzey bazı komutanların talebiyle Milli Güvenlik Kurulu, Necmettin Erbakan başkanlığındaki hükûmete yönelik bazı tavsiye kararları almış ve bu kararların uygulanmasını talep etmiştir. Kararları imzalamayan ve uygulamaya yanaşmayan Başbakan Erbakan baskılara dayanamamış ve 18 Haziran 1997 tarihinde hükûmeti kurma görevinin daha önce yaptıkları protokol gereği ortağı Tansu Çiller'e verilmesini isteyerek istifa etmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Demirel, Türk Silahlı Kuvvetlerinden gelen baskılar nedeniyle takdir yetkisini kullanarak yeni hükûmeti kurma görevini Tansu Çiller yerine Mesut Yılmaz'a vermiştir.¹⁰ Böylece halkın iradesiyle seçilerek sandıkla işbaşına gelmiş hükûmet daha önceki örneklerde olduğu gibi bir kez daha sandık dışı yöntemlerle görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu eylemin adı da postmodern darbe olmuştur.¹¹

⁴ Tek, Mart 2007, s. 18.

⁵ Turan, Ocak 2002, s. 20, 21.

⁶ Akin, Aralık 2010, s. 377, 378.

⁷ Hale, Ocak 1996, s. 160, 168.

⁸ Neziroğlu, Aralık 2003, s. 175.

⁹ Yazıcı, Nisan 2009, s. 3.

¹⁰ 15 Temmuz Milli İradenin Zaferi Araştırma Raporu, Temmuz 2017, s. 42.

¹¹ Kazan, Mart 2005, s. 9, 11.

2007 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolması üzerine yeni cumhurbaşkanının seçimi sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri siyasete yeniden müdahale etmiştir. Seçilecek cumhurbaşkanının Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kabul edilebilecek bir kişi olması gerektiği vurgulanmıştır. Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın genelkurmay başkanlığında bulunduğu sırada 27 Nisan 2007 tarihinde siyasete müdahale niteliği taşıyan ve tarihe 27 Nisan 2007 e- Muhtırası olarak geçen bir bildiri Genelkurmay başkanlığının resmi internet sitesinde yayınlanmıştır. Bu gelişme üzerine mevcut hükûmet TBMM'de erken seçim kararı almıştır. Seçimler 22 Temmuz 2007'de yapılmış Adalet ve Kalkınma Partisi % 47 oy alarak yeniden iktidara gelmiştir. Abdullah Gül, cumhurbaşkanı seçilmiş ve yeni hükûmeti kurma görevini Recep Tayyip Erdoğan'a vermiştir. 29 Ağustos 2007'de hükûmet kurulmuştur.¹²

Recep Tayyip Erdoğan başkanlığındaki hükûmet de 17-25 Aralık 2013 tarihleri arasında yeni bir darbe girişimine maruz kalmıştır. Devletin bütün kurumlarına sızan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) özellikle yargı ve emniyet kanalını kullanarak gerçekleştirdiği operasyonlarla hükûmeti yıkmaya girişiminde bulunmuştur. Başbakan ve bakanlar dâhil devletin kilit isimleri ile onların bazı yakınları yolsuzluk ve rüşvet iddialarıyla suçlanıp tutuklanmaya çalışılmıştır. Bu gelişme üzerine hükûmet bu örgütle mücadele etmeye başlamıştır.¹³

Hükûmetin başlattığı bu mücadeleyle sonunun geleceğini anlayan FETÖ/PDY mensubu örgüt üyeleri, 15-16 Temmuz 2016 gecesi saat 21'00'de harekete geçerek Türk milletine tarihinin en karanlık gecesini yaşatmıştır. Bu örgüt, milletin uçağıyla, tankıyla, topuyla, silahıyla köprüleri yolları ve meydanları kapatarak milleti kurşun yağmuruna tutmuş ve yeni bir darbe teşebbüsünde bulunmuştur.¹⁴ Bu teşebbüs ordu içerisinde emir komuta zincirinden yoksun bir cunta tarafından gerçekleştirilmiş ve milletin gösterdiği tepki üzerine başarısız olmuştur.

15 Temmuz 2016 Tarihli Gazetelerin Gündemi

Bu darbe teşebbüsünün öncesinde yani 15 Temmuz sabahı yayınlanan gazetelerde doğal olarak darbeye ilgili herhangi bir haber ya da yazı yer almazken bazı gazetelerde FETÖ örgütü hakkında hazırlanan bir iddianameden bahsedilmiştir. Bazı gazeteler ise iddianameyi görmezden gelip bununla ilgili haber yapmamıştır. Bu durum muhtemelen örgütün o tarihteki gücünden kaynaklanmıştır. 15 Temmuz 2016 günü gazetelerin gündemi şöyledir:

Vatan: PKK Terör örgütüne Metina Bölgesinde yapılan operasyonu ilk sayfasına taşıyan Vatan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Ukrayna bağlantılı olarak İstanbul'da gerçekleştirilen sigara kaçakçılığına değinmiştir. Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) Sınavıyla ilgili tercih işlemleri, Başbakan Binali Yıldırım'ın İngiltere Dışişleri Bakanlığına atanan Boris Johnson ve Türkiye'de ileride geçilmesi planlanan başkanlık sistemiyle ilgili açıklamaları. Magazin haberleri, sosyal hayatta insanlar arasında yaşanan ve haber niteliği taşıyan bazı olaylar da gazetenin ilk sayfasında yer bulmuştur.¹⁵

Bir Gün: Bir Gün Gazetesi de hayvancılığın nasıl çökertildiği, Fransa'nın 14 Temmuz milli bayram gününde yaşanan terör eylemleri nedeniyle Türkiye'deki kutlamaları güvenlik gerekçesiyle iptal eden Fransız Başkonsolosluğunun bulunduğu İstiklâl Caddesinde alınan güvenlik önlemlerinin halka güven vermediği gibi konuları manşete taşımıştır. Zonguldak'ta madencilerin, İstanbul Teknik Üniversitesinde (İTÜ) öğrencilerin protestoları, askere yasal zırh kazandırılması iddiaları, kazanılan hakların geri alınamayacağı, ABD Temsilciler Meclisinde bazı üyelerin Türkiye ve AKP'yi suçlamaları, IŞİD'in terör listesinde olup olmadığının bilinmediği, MİT Tırları Dosyasında tutarsızlık olduğu gibi pek çok konu da ana

¹² 15 Temmuz Milli İradenin Zaferi Araştırma Raporu, Temmuz 2017, s. 43, 44.

¹³ 15 Temmuz Milli İradenin Zaferi Araştırma Raporu, Temmuz 2017, s. 45.

¹⁴ 15 Temmuz Milli İradenin Zaferi Araştırma Raporu, Temmuz 2017, s. 49.

¹⁵ Vatan, 15 Temmuz 2016, s. 1.

sayfada yer bulmuştur. Gazetenin ilk sayfasında atılan manşetlerin hemen hemen tamamı mevcut hükûmeti eleştiri tarzında yazılmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a hakaret içerikli şiir yarışmasının galibi olarak açıklanan Boris Johnson'un İngiltere Dışişleri Bakanı olması, Kıbrıs'ta toprak tartışmasının başladığı gibi konulara da değinilmiştir.¹⁶

Sabah: Erdoğan ve Messi'nin Afrikalı çocuklar için 16 Temmuz Cumartesi günü Antalya'da oynanacak futbol maçında aynı takımda forma giyeceklerini haber yapan Sabah, Vatan ve Takvim gazetelerinin aksine FETÖ ile ilgili iddianameye az da olsa yer vermiştir. Terör örgütü elebaşı Fetullah Gülen hakkında 666 sayfalık bir iddianame hazırlanıp Ankara 2. Ağır Ceza Mahkemesine gönderildiği ve bu iddianameye göre Gülen'i ABD ve CIA'nın koruyup kolladığı, bu kişinin ABD'nin uşağı ve CIA'nın kuklası olduğu ifade edilmiştir. Gazete, Fransa'nın Nice kentinde gerçekleştirilen terör eyleminde 73 kişinin ölümü ve 100'den fazla kişinin de yaralanmış olması, PKK terör örgütüne yönelik operasyonlara da değinmiştir. Ayrıca İstanbul'da kaçak sigara yakalandığı, Başbakan Binali Yıldırım'ın Suriye'de önce Esad'ın değişmesi fikrinde olduğu ve bazı magazin ve spor haberleri de Sabah'ın 15 Temmuz 2016 tarihli nüshasında bahsedilen hususlar olmuştur.¹⁷

Yeni Akit: 15 Temmuz 2016 günü PKK'lı terörist Fethi Şarlatan'ın etkisiz hale getirildiği manşetiyle okuyucularının karşısına çıkan Yeni Akit, Van'ın Ulupamir Mahallesiye yerleştirilen Kırızların burada kendi kültürlerini ve kimliklerini yaşattıkları, Kılıçdaroğlu'nun Erdoğan'a elli bin lira tazminat ödeyeceği, Türkiye'deki yayın özgürlüğünün Avrupa'da bulunmadığı, iddiasına yer vermiştir. Esad gitmeden Suriye'de barış sağlanamayacağını dile getiren gazete, FETÖ iddianamesini de ele almıştır. FETÖ'nün terör örgütü olduğunun tescillenmesi, FETÖ/PDY'nin silahlı bir terör örgütü olduğunun ilk defa mahkeme kararında yer alması, Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan, Gülen'in iade dosyasının ABD adli makamlarına iletilmek üzere Adalet Bakanlığına gönderilmesi gibi hususlar gazetede ele alınmıştır. Şanlıurfa'da elektrik şirketi DEDAŞ'ın borcunu ödemeyenlere gösterdiği destekten dolayı CHP'ye tepkili olduğu üzerinde durulmuş, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)'nin eşcinselliği savunan açıklamasına değinilmiştir. Ayrıca İsrail'in Gazze'yi sürekli taciz etmesi, Türkiye düşmanı Boris Johnson'un İngiliz Dışişleri Bakanı olması, İstanbul'da 3,3 milyon paket kaçak sigara yakalanması gibi konular da gazetenin gündemini teşkil etmiştir.¹⁸

Türkiye: Ekonomide cari açığın düşmesi, sanayi üretiminin artması ve çarkların tıkr tıkr işliyor olması, Normalleşmenin kazandıracağı ve Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, Esad'ın Suriye'nin başından gitmesi gerektiği, CIA Başkanı John Brennan'ın Türkiye'nin terörle mücadelesinde desteklenmesini istemesi gibi konular 15 Temmuz 2016 tarihli Türkiye gazetesinin ilk sayfasında yer almıştır. Gazete, Gülen ve örgütünün ABD ve CIA'nın himayesinde ve emrinde olduğu, terör faaliyetleri ve terör örgütüne yapılan operasyonlardan da bahsetmiştir. Bunların yanı sıra gafları ve PKK hayranlığı ile ünlü Boris Johnson'un dışişleri bakanı olmasının İngiliz basını utandırdığı, Mısır'da yüzlerce muhalifin kayıp olduğu. Selahattin Demirtaş'ın Suriyelilerin vatandaşlığı konusunda referandum teklifinden caydığı gibi konulara da değinmiştir.¹⁹

Posta: Türkiye'nin en çok vergi veren gazetesinin Posta olduğu, İstanbul'da yaşayan Suriyelilerden dolayı bazı yol ve yön tabelalarına Arap alfabesiyle Arapça ifadelerin yazılması, Pokemon²⁰ çılgınlığının camilere kadar sirayet ettiği, Suriye tarafından atılan

¹⁶ Bir Gün, 15 Temmuz 2016, s. 1.

¹⁷ Sabah, 15 Temmuz 2016, s. 1.

¹⁸ Yeni Akit, 15 Temmuz 2016, s. 1.

¹⁹ Türkiye, 15 Temmuz 2016, s. 1.

²⁰ Pokemon: Japon oyun yapımcısı Satoshi Tajiri tarafından yapılan, hayali canlıları konu alan oyun.

füzeye maruz kalan aileye devletin tazminat ödemek zorunda kalması. Bazı magazin ve sosyal hayatla ilgili güncel haberler gazetenin ilk sayfasında yer almıştır.²¹

Takvim: Takvim gazetesi de 15 Temmuz 2016 tarihli nüshasında Türkiye'deki PKK terörü ve ABD'deki polis terörünü görmeyen ABD Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü John Kirby'nin Şırnak'ta kaybolan Hurşit Külter için araştırma yapacaklarını açıklaması, Fransa'nın Nice kentindeki terör eylemleri, Boris Johnson'un İngiliz Dışışleri Bakanlığına atanması gibi konuları gündemine almıştır.²²

Taraf: 14 Temmuz Fransız milli bayram günü nedeniyle İstanbul'da güvenlik tedbirleri alınması, Suriyeliler üzerinden Türkiye'de provokasyon yapmak isteyen kişilerin olabileceği, Kendisinden uzun bir süredir haber alınamayan (sonradan Kerkük'te ortaya çıkan), Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) Şırnak İl Yöneticisi Hurşit Külter için ABD'nin araştırma yapacağını okuyucularına duyuran Taraf gazetesi Ağrı'da bulunan Gürbulak Sınır Kapısının bomba ihbarı yüzünden kapatıldığı, IŞİD'in Suriye'deki askeri güçlerinin ikiye bölündüğü, bazı tarihi eserlerin restore edileceği ve bazı sanat ve magazin haberleri ile okuyucuların karşısına çıkmıştır.²³

Cumhuriyet: AKP iktidarının ilk dönemlerinde sivilleşme için askerden aldığı yetkileri birer birer geri verdiği, Türkiye ile İsrail arasında 28 Haziran 2016 tarihinde paraflanan anlaşmada Gazze'ye yönelik abluka ve Hamas'a yönelik atılacak adımlar konusuna yer verilmediği gibi konular 15 Temmuz 2016 tarihli Cumhuriyet'te ele alınmıştır. Ayrıca istinaf mahkemeleri üyelerinin Cumhurbaşkanının konuşma yapması muhtemel bir toplantıya katılıp katılamayacağını (CHP Genel Başkanı) Kılıçdaroğlu tarafından sorgulanması, İstinaf (ara mahkeme) yargıçlarının zorla toplantıya getirildiği iddiası, ABD kongresinin Türkiye'nin cihatçıları silahlandığı iddiaları, Paris'te IŞİD saldırısı korkusuyla güvenlik önlemlerinin alınması gibi konular da Cumhuriyet gazetesinin yayınladığı haberler arasında yer almıştır. Cumhuriyet de diğer bazı gazeteler gibi FETÖ iddianamesini haber yapmamıştır.²⁴

Aydınlık: MİT'in kaynadığı, kurumda Hakan Fidan sonrası hesapların yapıldığı, Ahmet Davutoğlu'nun görevden alınmasıyla MİT Müsteşarı Fidan'ın yalnızlaştığı, PKK'nın lider kadrosuna operasyon düzenlendiği, Putin'in özel temsilcisi Aleksandr Dugin'in Ankara'ya geldiğine değinen Aydınlık, FETÖ davasını da gündemine almıştır. FETÖ soruşturmasının askeri okullara uzandığı, 2008 yılından itibaren askeri okullardan ayrılan öğrenci sayısında ciddi artış olduğu ve Menteş Kampında işkenceye varan davranışların incelemeye alındığı darbenin saatler öncesinde okuyuculara duyurulmuştur. Gazete bu nüshasında ayrıca madencilerin protestoları, mülteciler sorunu, turizmdeki canlılık. Türk vatandaşlığını kabul eden Suriyelilerin Suriye'deki haklarını kaybedecekleri gibi hususları da ele almıştır.²⁵

Dünya: Genelde ekonomi ağırlıklı yayın politikası izleyen o günkü Dünya gazetesi de bankaların dış kaynak iştahının arttığı, gümüşün 2016 yılının ilk yarısında emtiaların yıldızı olduğu, iflas ertelemeye yeni kayyum düzenlemesinin geldiği gibi konuları ilk sayfasında ele almıştır. Ayrıca başkanlık sisteminde başbakanlığın olmayacağı ve bunun sorun teşkil etmediği, Suriyelilere vatandaşlık verilmesinin sakıncaları, yıllık cari açığın gerilemiş olduğu gibi ekonomi ve siyaset ağırlıklı konulara da değinmiştir.²⁶

Star: Bu gazete de misyonerler tarafından Hristiyanlaştırılan bazı Türk ve yabancıların İstanbul'da bir otelin yüzme havuzunda papazlar tarafından vaftiz edildiği konusuyla okuyucularının karşısına çıkmıştır. FETÖ ve muhalefetin halkı Suriyeli sığınmacılara karşı

²¹ Posta, 15 Temmuz 2016, s. 1.

²² Takvim, 15 Temmuz 2016, s. 1.

²³ Taraf, 15 Temmuz 2016, s. 1.

²⁴ Cumhuriyet, 15 Temmuz 2016, s. 1.

²⁵ Aydınlık, 15 Temmuz 2016, s. 1.

²⁶ Dünya, 15 Temmuz 2016, s. 1.

kışkırtmak için gerçekleri çarpıttığını ifade eden gazete İstanbul Veznecilerde PKK'nın canlı bomba eyleminde şehit olan kimliği belirsiz bir kişinin kimsesizler mezarlığına defnedildiği, Keşan'da İmam-Hatip Lisesi açılacağını da haber yapmıştır. Ayrıca Erzincan'da görülen Ergenekon davasının gerekçeli kararında Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması FETÖ/PDY için silahlı terör örgütü ifadesinin kullanılması ve böylece Gülen Cemaatinin ilk kez bir mahkeme kararıyla da silahlı terör örgütü olduğunun tescillendiği gibi hususlara da değinmiştir.²⁷

Zaman: PKK liderlerinde ölüm korkusu başladığı, terör örgütü ve arkalarındaki gücün hendeğe gömüldüğü, et fiyatlarında indirim yapılacağı, Kapalıçarşı'da restorasyon çalışmasının başlayacağı, cari açıkta düşüş olduğu, Esad gitmeden normalleşme olmayacağı, Başbakanlığı döneminde Erdoğan'dan Edirne'nin Keşan ilçesine İmam Hatip Okulu açılmasını isteyen bir kız öğrencinin rüyasının gerçekleştiği gibi haberlere yer veren Zaman gazetesi bir numaralı şüphelisinin Fetullah Gülen olduğu iddia edilen Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanmasının silahlı terör örgütü olarak kabul edilmesini ve bunun mahkeme kararlarında bir ilk olduğunu ilk sayfadan okurlarına duyurmuştur.²⁸

Yeni Şafak: 15 Temmuz 2016 gününün en ilginç gazetesi Yeni Şafak olmuştur. Gazete, Fransa'da gerçekleştirilen terör eyleminde 73 kişinin öldüğü, Fethi Şarlatan adlı teröristin Metina bölgesinde vurulduğu, PKK'ya maddi destek veren Gürcistan uyruklu Zahari Kalaşov'un Rusya'da gözaltına alındığından bahsetmiştir. İstanbul'da yirmi sekiz milyon liralık kaçak sigara ele geçirildiği, Suriyelilere bedava konut verileceği iddialarının gerçek olmadığı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a hakaret ettiği gerekçesiyle CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'na elli bin lira tazminat cezası verildiği gibi haberlerle çıkmıştır.

Gazeteyi ilginç kılan özellik ise 15 Temmuz 2016 günü darbe girişiminin saatler öncesinde Fetullahçı Terör Örgütü hakkında en geniş haberi bu gazetenin yayınlaması olmuştur. Gazetenin birinci sayfasında konuyla ilgili şu ifadelerle yer verilmiştir:

“TSK Bile Pes Etti: En büyük silahlı terör örgütü (FETÖ), Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bile (bu örgüt karşısında) pes etti, FETÖ Ana Davası Açıldı. Ankara Başsavcılığı, Fetullah Gülen ile örgütün 72 tepe yöneticisinin içinde yer aldığı FETÖ Ana Dava İddianamesini tamamladı. (İddianameye göre) Paralel yapı en geniş katılımlı siyasi örgütlenme olarak nitelenirken, TSK bile 2006'da başlayan asimetrik, psikolojik harekâtlara dayanamayıp pes etmek zorunda kaldı.

Yaşayan Ölü Oldular: 12 bölümden oluşan 666 sayfalık iddianamede çarpıcı tespitler var: Kumpaslar askeri vesayeti kırıyoruz algısıyla gölgelendi. Örgüt Ergenekon, Balyoz, Askeri Casusluk gibi soruşturmalarda hedef aldığı kişilerin hayatlarını kararttı, onları yaşayan ölümlere çevirdi. TSK içindeki FETÖ yapılanması endişe verici boyutlara ulaştı.

28 Şubat'ta Deve Dönüştü: 1966 yılında temeli atılan örgütün 1980 darbesiyle önünün açıldığı belirtiliyor. Başsavcılığa göre, cemaatin korkunç bir deve dönüşmesi ve terörizme giden üçüncü aşaması ise 28 Şubat 1997 darbesinden sonra oldu. Bu evrede Fetullah Gülen yurtdışına kaçtı, cemaatin söylemi değişti ve evrensel, küresel ifadeler kullanmaya başladı.

CIA Kullanıyor: İddianamede örgütün dış bağlantıları şu şekilde anlatılıyor: (Bu örgüt) Türkiye ve İslam'ı yeniden biçimlendirmek için kurgulanmış toplumsal, politik mühendislik projesidir. Gülen neden ABD'de uzun süre yaşadığını açıklayamıyor. ABD ve CIA tarafından korunuyor. Gülen ve örgütünün ABD'nin emrinde olduğu ve CIA tarafından kullanıldığı çok açıktır.

²⁷ Star, 15 Temmuz 2016, s. 1.

²⁸ Zaman, 15 Temmuz 2016, s. 1.

Fetullah Hoca Arşı: İddianameye göre FETÖ 7 katlı piramit (dikey hiyerarşi) şeklinde örgütlendi. Kâinat imamı inancı ve 7 katlı piramidal yapılanma, İsmailiye mezhebinden, köken olarak da Zerdüştlük'ten alındı. 7 katmanın en üstünde Fetullah Hoca Arşı yer alıyor. 5, 6 ve 7. katmanlarda örgütü yöneten kişiler bulunuyor. 6 ve 7.'dekilerin ayrılmasına kesinlikle izin verilmiyor. 1. katta halk, 2. katta sadık tabaka, 3. katta ideolojik örgütlenme ve 4. katta ise teftiş halkası var.

Lider Kadroya İki Kez Müebbet: 73 şüpheliye iki kez ağırlaştırılmış müebbet ve 65'er yıl süreli hapis cezası isteniyor.

150 Milyar Dolarlık Para Ağı: Gülen'in kurup yönettiği örgütün toplam ekonomik büyüklüğü 150 milyar doları buluyor. FETÖ Türkiye'de 9.106 şirket, 1.350 okul-yurt, 17 üniversite, dershanelerin dörtte biri, 96 vakıf ve 902 dernekle faaliyet yürütüyor.

İşte İşlediği Suçlar: Örgüte doğrudan ve dolaylı birçok suçlama yöneltildi: Necip Hablemitoğlu suikastı, Danıştay saldırısı, Yarbay Ali Tatar'ın intihar etmesi, Tuğamiral Cem Aziz Çakmak'ın ölümü, Kurmay Albay Murat Özenalp'in ölümü, Hakim adayı Didem Yaylalı'nın ölümü, Öğrenci Erkan Eryiğit'in ölümü, Emniyet Genel Müdürlüğü yöneticilerinin tutuklanması, Erzincan Başsavcısı'nın tutuklanması, Tahşiye (Nurcuların bir kolu) davası, MİT Tirlarının durdurulması.

Kemalist Şakirtler: İzmir Başsavcılığı'nın TSK'daki FETÖ yapılanmasıyla ilgili soruşturmasında paralel askerlerin ilginç gizlenme taktikleri yer aldı. TSK'daki hücrelerden sorumlu hususi abilerin talimatı şu şekildi: (Farzedin Atatürkçüsünüz), Atatürkçü çizgideymiş gibi davranın. Ehli dünya tabir edilen insanlar gibi yaşayın. Sivrilmeyin, okul içerisinde sosyal aktivitelere katılın, cemaatle ilgili hiçbir konuda görüş beyan etmeyin, yemeklerde masa adabına uygun olarak çatal bıçak kullanımına dikkat edin.

En Gizli Birime Böyle Sızdılar: FETÖ, İzmir askeri casusluk kumpasıyla jandarma personel bilgileri, istihbarat raporları ve MERNİS'e ulaşım imkânı olan Muhabere Elektronik Bilgi Sistemleri Başkanlığı'nı da (MEBS) ele geçirdi. 1'i daire başkanı, 8'i şube müdürü, 2'si proje subayı toplam 14 kişi yargılanıp tasfiye edildi ve yerlerine paralelciler geldi.²⁹

Hürriyet: Türkiye'nin en büyük ve köklü gazetelerinden biri olan Hürriyet, 15 Temmuz günü bazı spor ve magazin haberleri, Fransa'da Cumhuriyet kutlamasına saldırı olduğu ve en az 74 kişinin hayatını kaybettiği, evin birazını alma projesinin uygulamaya konulacağı gibi haberleri gündemine almıştır. Silifke'de Aylan Bebeğin anısına yapılan heykelin tahrip edildiği, Diyanet İşleri Başkanlığının kendi kampüsünde anaokulu açtığı, et fiyatlarının düşebileceği gibi haberleri de yayınlamış ancak o günkü pek çok gazetenin yaptığı gibi FETÖ ile ilgili haber yapmamıştır.³⁰

Milliyet: Fransa'daki terör eyleminde en az 74 kişinin öldürüldüğü, Suriyelilere istisnai vatandaşlık formülünün uygulanacağı, CHP Parti Meclisinin toplanacağı, Başkanlık sisteminde başbakanlık makamının kaldırılacağı, MHP'den ihraçların olabileceği gibi konulara değinmiştir. Ayrıca FETÖ konusunu gündeme getirmekten çekinmeyen gazete, Fetullahçı Teör Örgütü iddianamesini hazırlayan Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının, FETÖ'yü bütün terör örgütlerinden tehlikeli diye tanımladığını ifade etmiştir. İddianamede FETÖ'nün Dink cinayetini Ergenekon'un silahlı eylemi olarak kullanmak için kasten engellemediğinin belirtildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Mardin'de teröristlerle işbirliği yapan bir belediye başkanı ve belediye meclis üyesinin görevden alındığı gibi açıklamalarda bulunmuştur. Terörist Şarlatan'ın ağır yaralandığı, rekor seviyede kaçak sigara ele geçirildiği,

²⁹ Yeni Şafak, 15 Temmuz 2016, s. 1.

³⁰ Hürriyet, 15 Temmuz 2016, s. 1.

İngiliz diplomasisinin gaflarıyla ünlü Boris Johnson'a emanet edildiği haberleri de ilk sayfadan okurlarla buluşturulmuştur.³¹

Haber Türk: Bazı magazin haberleri, TEOG Sınavı sonucunda puana değil yüzdelik dilime göre tercih yapılması gerektiği, İngiliz Kabinesine Osmanlı torunu³² bakan görevlendirildiği, Fransa'daki terör eyleminde 70'ten fazla kişinin öldüğü, araçların başkaları tarafından muayenesine sınırlama getirildiği gibi haberler gazetede yer bulmuştur. Yerli kömürün teşvik edileceği, PKK'lı terörist Şarlatan'ın etkisiz hale getirildiği, Diyanet'in anaokulu açtığı, Suriye'den atılan füzeyle hayatını kaybeden vatandaşın ailesine devletin tazminat ödeyeceği gibi pek çok hususu okuyucularına sunan Haber Türk, FETÖ ile ilgili haberler de yapmıştır. Başsavcılığın FETÖ ana soruşturmasını tamamladığı, iddianamede FETÖ'nün paralel ordu oluşturduğu, Danıştay ve Necip Hablemitoğlu cinayetlerinin Fetullahçı Terör Örgütü'nün işi olduğu, örgütün öncelikli olarak TSK içinde kadrolaştığı, Dink cinayetinin kasten engellenmediği de dile getirilmiştir. FETÖ'nün ekonomik gücünün yüz elli milyar dolar olduğu, FETÖ'nün TSK'ya sızıp orduyu itibarsızlaştırdığı, Ergenekon operasyonlarının vesayet kaldırılması için değil TSK'da egemenlik kurmak için yapıldığı, TSK'daki bu yapının ülke savunmasında zafiyet oluşturacak yoğunluğa ulaştığı, örgütün çekici kız üyelerini subaylarla evlendirip bilgi sızdırdığı gibi hususlar da ele alınmıştır. Gazete, TSK'da bir kısım general ve amirallerin bu yapı içinde olmadıkları ama yerlerine geleceklerin örgütle bağlantılı oldukları gibi hususlara değinerek o gün için zor olanı başarmıştır.³³

Akşam: Bazı spor ve magazin haberleri, Emeklilerin promosyon parasını toplu alacağı, Bahreynli bir siyasetçinin kızının kaçarak İstanbul'a geldiği, Türkiye'nin mültecilere karşı izlediği politikanın örnek alınması için Birleşmiş Milletlerden dünyaya çağrı yapıldığı, PKK'ya yönelik operasyonlar düzenlendiği, konutların tamamının değil belli bir metrekaresinin satın alınabileceği, FETÖ'nün mahkeme kararıyla silahlı örgüt olarak tescillendiği, kırmızı et fiyatlarının düşeceği, Boğazda 100 ton kaçak sigara ele geçirildiği, Boris Johnson'un dışişleri bakanı olmasından dolayı İngiliz basınının özür dilemesi, Esad'ın da DAESH'in de gitmesi gerektiği gibi konulara değinmiştir.³⁴

Darbe Girişimi ve 16 Temmuz 2016 Tarihli Gazetelerin Gündemi

Gazetelerin bu gündemle yayınlandığı, bazı gazetelerde Fetullahçı Terör Örgütü ile ilgili haberlerin çıktığı 15 Temmuz 2016 günü saat 21.00'de TSK içinde bir grup FETÖ'cü kalkışma başlatmış, hükûmeti devirmek için darbe girişiminde bulunmuştur. Bu örgüt mensupları Türkiye'nin yönetimini ele geçirmeye teşebbüs etmiştir. O gece yaşananlar ertesi gün yayınlanan gazetelerin gündemini oluşturmuştur.

Milliyet: Olağanüstü Gece: TSK içinde bir grup, darbe girişiminde bulundu. Ankara'da jetler uçtu. İstanbul'da tanklar havaalanı ve köprüleri kapattı. Genelkurmay, MİT ve Ankara Emniyet'te çatışmalar yaşandı. TBMM'ye bomba atıldı. Sikorsky helikopter düşürüldü. Gölbaşı'nda 17 şehit, Ankara ve İstanbul'da çok sayıda ölü ve yaralı var. Cumhurbaşkanı Halkı Meydanlara Çağırdı: Darbeciler başarılı olamaz dedi. Demokrasinin yanındayız. Kalkışmaya izin vermeyeceğiz. Beştepe'ye girmeye çalıştılar. Darbeciler televizyonlardan bir bildiri yayınladılar. Ankara ve İstanbul'da gece ezan ve sela okundu. Demokrasi ilelebet. Reklamcı Erol Olçak oğluyla öldü. Askerler CNN Türk yayını kestirdi. MHP, kalkışmanın kabul edilemeyeceğini ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin yanında olduğunu açıkladı.³⁵

³¹ Milliyet, 15 Temmuz 2016, s. 1.

³² İngiliz Dışişleri Bakanlığına getirilen Boris Johnson'un, Milli Mücadele karşıtı olduğu için İzmit'te linç edilen Osmanlı Devleti'nin son Dışişleri Bakanı Ali Kemal ve onun oğlu Osman Kemal Johnson'un torunu olması nedeniyle böyle bir yorum yapılmıştır.

³³ Haber Türk, 15 Temmuz 2016, s. 1.

³⁴ Akşam, 15 Temmuz 2016, s. 1.

³⁵ Milliyet, 16 Temmuz 2016, s. 1.

Posta: Bir grup asker darbe yapmak istedi halk izin vermedi. Yaşasın demokrasi. Köprüleri işgal ettiler. Başbakan, bu bir kalkışmadır dedi. Erdoğan CNN'in yayınına katıldı. Halk sokaklara döküldü. 17 polis şehit oldu. Darbeciler Doğan Medya Center'ı bastı. Emniyet'te yangın çıktı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar operasyonla kurtarıldı. AK Parti'nin isim babası reklamcı Olçak ve oğlu köprüde öldü. Meclis'e bomba attılar. Beştepe'ye girmek isteyen darbeci askerler engellendi.³⁶

Yeni Akit: Ankara'da hain kalkışma, Genelkurmay Başkanlığında bir kısım askerin darbe teşebbüsüne girişmeleri ve Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ı rehin alarak eyleme geçmelerini müteakip, yapılan müdahale ile kalkışma bastırıldı. Hain kalkışma paralel yapı işi. Halk, paralel darbecilere tepkili. Korsan bildiriye Halk TV yayınladı. Akit TV'nin yayını durdurdular. Cumhurbaşkanı Erdoğan halkın üzerinde bir güç olmadığını dile getirdi. Başbakan Yıldırım darbecilere misliyle karşılık verileceğini söyledi. Adalet Bakanı Bozdağ kaçacak hükümet yok dedi. Bahçeli, hükümetin yanında olduklarını açıkladı. Danıştay saldırısında FETÖ izi olduğu anlaşıldı. PKK'nın Mahsum Ay'ı da öldürüldü. Millet'in Tankı Millet'in Elinde: Meşru hükümete karşı paralel yapı ve marjinal çetelerin başlattığı kalkışma millet'in iradesine tosladı. Yurdun dört bir yanında sokaklara dökülen halk tankları darbecilerin elinden aldı. İstanbul ve Ankara'da birçok noktaya konuşlandırılan askerler milyonlarca vatandaşın tepkisi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.³⁷

Zaman: Zaman Gazetesi, darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine darbecilere hakaret içeren ifadeler kullandı. Gazete, 16 Temmuz 2016 tarihli nüshasında şunları yazdı: Polis ve Halk Ateş Açtılar; Paralel çetenin elebaşı Fetullah Gülen'e bağlı TSK içinde yuvalanmış bir grup hain, dün gece darbe girişiminde bulundu. Havalimanı, köprü ve otoyolları kapatan şerefsizler, Beştepe Külliyesi, TBMM, MİT binası ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne havadan ve karadan ateş açtı. Ankara'da 100'e yakın polis şehit olurken, çok sayıda vatandaş da hainlerin açtığı ateş sonucu hayatını kaybetti. Fetullahçı Terör Örgütü Mensupları Genelkurmay Başkanlığı'nda darbe girişiminde bulundu. Ankara Emniyet Müdürlüğü üç defa savaş uçağı ve helikopter tarafından bombalandı. Cumhurbaşkanlığı Külliyesine ve TBMM binasına helikopter ve tanklarla ateş açıldı. 100'e yakın polis şehit olurken, çok sayıda vatandaş da hayatını kaybetti. Millet Hainlere Geçit Vermedi, Kanı Bozuk Alçaklar: Milli iradeyi, Cumhurbaşkanını ve seçilmiş hükümeti devirmeyi hedef alan hainlere millet geçit vermedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Demokrasiye Sahip Çıkalım" çağrısı sonrası meydanlara dökülen yüzbinler, kanı bozuk hainlere müdahale etti. Başbakan Yıldırım, demokrasiden taviz vermeyeceklerini açıklarken, CHP ve MHP'den de iktidara destek mesajları geldi. Köprü ve Hava limanını işgal ettiler. İstanbul'da 1'i albay, 30 hain tutuklandı. Halk tankın üzerine çıktı. Erdoğan davet etti, halk sokağa döküldü. Yıldırım, bedelini ağır ödeyecekler dedi. Reklamcı Erol Olçak ve oğlunu katlettiler. Darbeciler püskürtüldü, Akar (Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar) görevinin başında.³⁸

Yeniçağ: Darbe Girişimi: Türkiye, dün akşam saatlerinde Başkent Ankara ve İstanbul'da yaşanan olağandışı gelişmelerle sarsıldı. Köprüler kapandı, uçaklar alçaktan uçtu. Orgeneral Hulusi Akar rehin alındı. Başbakan Yıldırım, bu kalkışmanın kanunsuz bir eylem olduğunu söyledi, muhalefetten destek geldi. Darbecilerin hazırladığı bildiri TRT'den yayımlandı. Fransa'da Ulusal Günde katliam yapıldı. 85 kişi öldü.³⁹

Hürriyet: Darbeye Geçit Yok: Bir grup asker darbe yapmak istedi halk izin vermedi. Köprüleri işgal ettiler. Başbakan bu bir kalkışmadır dedi. Erdoğan CNN'in yayınında konuştu. Sadece Ankara'da 42 kişi öldü. Darbeciler Hürriyet'i bastı. Darbeciler Emniyete ateş açtı.

³⁶ Posta, 16 Temmuz 2016, s. 1.

³⁷ Yeni Akit, 16 Temmuz 2016, s. 1.

³⁸ Zaman, 16 Temmuz 2016, s. 1.

³⁹ Yeniçağ, 16 Temmuz 2016, s. 1.

Emniyette yangın çıktı. Ankara Gölbaşı'ndaki Polis Özel Harekât Merkezi'ne saldıran darbeciler 17 polisi şehit etti. Meclis'e bomba attılar. Ankara Beştepe'de bulunan Cumhurbaşkanlığı Sarayına girmek isteyen askerleri, polisler gözaltına alıp kelepçeledi. Genelkurmay Başkanı operasyonla kurtarıldı. AK Parti'nin isim babası reklamcı Erol Olçak ve oğlu köprüde öldü.⁴⁰

Sabah: FETÖ'cü Darbeye Milli İrade Tokadı: TSK'daki bir grup hainin girişimi haktan döndü. Ordu içindeki küçük bir FETÖ cuntasının alçakça darbe girişimine milli iradede ağır tokat geldi. Tüm yurttan sokağa çıkan vatandaşlar güçlü bir şekilde demokrasiye sahip çıktı. Cumhurbaşkanı Erdoğan darbecilerin cezalandırılacağını FETÖ'nün tamamen temizleneceğini söyledi. Halk tankların üzerine çıktı. Parlamento demokrasiye sahip çıktı. Adalet Bakanı Bozdağ, iktidarda şapkasını alıp kaçacak bir hükûmet yok dedi. 1. Ordu Komutanı Orgeneral Ümit Dündar, darbe girişiminin TSK'nın desteklemediği bir hareket olduğunu ve gereken tedbirleri aldıklarını açıkladı.⁴¹

Takvim: Başkomutan Erdoğan, FETÖ'nün Alçak Darbe Girişimine Meydan Okudu: Erdoğan, millete çağrı yapıyorum, meydanlara çıkın, Türkiye bu tür ayaklanmalarla ucuza satılacak bir ülke değildir ve Pensilvanya'dan yönetilecek bir ülke de değildir dedi. Gölbaşı'nda 17 polis şehit edildi. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Bostancıoğlu kalkışmayı kabul etmiyoruz dedi. Genelkurmay Özel Kuvvetler Komutanı Tümgeneral Aksakallı hainliğe geçit vermeyeceklerini söyledi.⁴²

Star: Bedelini çok ağır ödeyecekler. 78 milyon meydanları doldurdu. Demokrasiye millet sahip çıktı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, asla boyun eğmeyiz dedi. Türkiye demokrasisi kara bir gün yaşadı. Önümüzdeki Yüksek Askeri Şura'da tasfiye edilecek TSK içindeki paralel cunta, millete ait silahların namlusunu yine millete doğrulttu. Darbe girişimini sokağa çıkan milyonlar önledi. Paralel ihanet çetesi darbeye kalkıştı. Başbakan Yıldırım'dan dik duruş. Tankları bırakıp kaçtılar. Darbe girişimine karşı çıkan 17 polis şehit edildi. Cuntacılar Meclis'i bombaladı. AK Parti, CHP ve MHP'li vekiller demokrasi nöbetinde. F-16'lar darbecilerin helikopterini vurdu. Esmedy, demokrasi çağrısı yaptı. Camilerde sürekli ezan okunup halk sokağa çağrıldı. Havadan vatandaşa bomba atılınca uçuş yasağı geldi.⁴³

Haber Türk: Halkın gücünün üstünde güç yoktur. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan dün akşam yaşananların ardından gece yarısı Atatürk Havalimanı'na geldi. Yaşananlarla ilgili şunları söyledi: "Halkın gücünün üstünde bir güç tanımadım, ben de meydanda olacağım." TSK içinde bir grup dün gece Türkiye'nin farklı yerlerinde kalkışma girişiminde bulundu. Ankara ve İstanbul'da çatışmalar yaşandı. Başbakan Yıldırım, demokrasiden asla taviz verilmeyecek, demokrasi kazanacak dedi. CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu demokrasiye sahip çıktıklarını, MHP Genel Başkanı Bahçeli ise hiçbir kalkışmanın kabul edilemeyeceğini açıkladı.⁴⁴

Yeni Şafak: Vatan Hainleri: Vatandaş FETÖ'cü işgalcileri durdurdu. Fetullahçı Terör Örgütü'ne bağlı bir grup asker darbe girişiminde bulundu. Tankları şehre çıkarıp ülkeyi iç savaşa sürüklemek istediler. Milyonlarca insan sokaklara dökülüp tankların üstüne çıktı ve ülkesine sahip çıktı. Komutanlar duruma el koydu, halka saldıran uçak ve helikopterleri indirmeyin talimatı verildi. Ankara'da 2 savaş uçağı ve 3 helikopter, İstanbul'da 1 savaş uçağı ve 4 helikopter birçok noktayı hedef aldı. Uçak ve helikopterlerin vurulması talimatı verildi. Darbecilerin kullandığı bir skorsky vurularak düşürüldü. Polis ve MİT'e vur emri verildi. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı askeri kalkışmaya ilişkin soruşturma başlattı. Polise

⁴⁰ Hürriyet, 16 Temmuz 2016, s. 1.

⁴¹ Sabah, 16 Temmuz 2016, s. 1.

⁴² Takvim, 16 Temmuz 2016, s. 1.

⁴³ Star, 16 Temmuz 2016, s. 1.

⁴⁴ Haber Türk, 16 Temmuz 2016, s. 1.

müdahale et ve mukavemet gösterenleri vur emri verildi. MİT de kendi personeline ateş etme yetkisi verdi. FETÖ'cüler çıldırdı. FETÖ'cü askerlerin darbe girişimi Boğaziçi Köprüsü ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün bir grup asker tarafından kapatılmasıyla başladı. Atatürk Havalimanı tanklarla kapatıldı. Ana caddelerden askeri araçlar geçti. TRT'yi işgal eden askerler korsan darbe bildirisi okuttu. Ankara Emniyet Müdürlüğü savaş uçağı ve helikopterler tarafından saldırıya uğradı. Gölbaşı'ndaki Polis Özel Harekât Eğitim Merkezi'nde bir patlama meydana geldi. 17 polis şehit oldu. Ankara'da bazı F-16 ve helikopter pilotları alçak uçuş yaptı. Genelkurmay'da silah sesleri duyuldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, FETÖ'cü cuntaya karşı tüm milleti illerin meydanlarına ve havalimanlarına davet etti. FETÖ'cülere hadlerini bildireceğiz, en ağır bedeli ödeyecekler dedi. Erdoğan'ın Marmaris'te kaldığı otele saldırı düzenlendi. Davutoğlu FETÖ'cülerle mücadelenin onurlu bir görev olduğunu söyledi. Gül, milletin yüzüne bakamazsınız, dedi. Bahçeli, hükûmetin yanında olduklarını açıkladı. Olçak ve oğlunu vurdular.⁴⁵

Cumhuriyet: Askeri ya da sivil her darbeye karşı çözüm demokrasi. Ne askerin tankı tüfeği ne AKP'nin Anayasayı yok sayması. Askerin Boğaz Köprüsü'nü kapatması ardından Ankara'da F-16 jetlerinin alçak uçuş yapmaya başlamasıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koymak üzere harekete geçtiği söylentisi hızla yayılmaya başladı. Yurtta Sulh Konseyi adına yayınlandığı belirtilen bir bildiri TRT ekranından okundu. Bildiride, zedelenen Anayasal düzeni yeniden sağlamak için yönetime el konulduğu ve sabah 03'ten itibaren sokağa çıkma yasağı ilan edildiği duyuruldu. Hükûmet adına ilk açıklamayı Başbakan Binali Yıldırım yaptı. Yıldırım, ordudan kaynaklanan bir darbe girişimi olduğunu doğruladı ve bir kalkışma var, Emniyet harekete geçti, misliyle karşılık verilecek dedi. Ankara ve İstanbul'da yer yer polis ve asker karşı karşıya geldi. Emniyet Müdürlüğü, polisleri görev başına çağırdı. Ankara ve İstanbul'da anayollar genellikle askerler, bazı yerlerde ise polisler tarafından ulaşıma kapatıldı. Yurtta Sulh Konseyi adına yapılan açıklamanın hemen ardından TRT ekranı karardı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu yayının ardından CNN Türk yayınına cep telefonu ile bağlandı ve halkı direnmek üzere meydanlara ve havalimanlarına çağırdı. Darbe girişiminin emir ve komuta zinciri içinde yapılmadığı gecenin ilerleyen saatlerinde belli oldu. 1. Ordu Komutanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı komuta kademesinin darbe girişimini desteklemediğini açıkladı. Kılıçdaroğlu darbelerden çok çektik dedi. MHP ve HDP darbeye karşı olduklarını açıkladı. Halk tankın üstünde. Siyasi partiler darbeye karşı olduklarını açıkladılar. Türkiye kaosta. Cepmodern direniş. TSK komuta kademesi rehin alındı. Darbe girişiminin ardından en yoğun çatışma Genelkurmay karargâhında yaşandı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar ve kuvvet komutanlarının rehin alındığı bilgisi geldi. Gece 02.45'te Orgeneral Akar'ın kurtarıldığı ve görevinin başında olduğu açıklandı.⁴⁶

Karar: Darbeye hayır. TSK içinde Paralel odaklarla ilişkili bir grubun kalkıştığı darbe girişimi hiçbir şekilde kabul edilemez. Unutulmasın ki bu millet demokrasiden vazgeçmez. Bu çağda böyle bir girişim çılgınlıktır. Milli irade her şeyin üstündedir. Karar (Gazetesi) Türkiye'nin demokrat basın gücü olarak bütün imkânlarıyla demokrasinin yanındadır. Halk tankların üstüne çıktı. Cuntacılar Meclis'i vurdu. Siyaset tek vücut olarak demokrasinin yanında yer aldı.⁴⁷

Vatan: Son ihanet. Darbe 4 saatte bitirildi. Paralel yapının Silahlı Kuvvetler içindeki kalıntıları dün darbe girişiminde bulundu. Cumhurbaşkanı, seçilmiş siyasiler, halk, kararlı duruşu ile ihanet girişimini engelledi. Genelkurmay Başkanı rehin alındı. Kriz yaşanmadan aşıldı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, hadlerini bildireceğiz, bu ayaklanma girişimini

⁴⁵ *Yeni Şafak*, 16 Temmuz 2016, s. 1.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 2016, s. 1.

⁴⁷ *Karar*, 16 Temmuz 2016, s. 1.

yapanlar cezasını çekecek dedi. Asker köprüde ateş açtı 2 ölü. En uzun gece. Başbakan ve siyasi parti liderleri demokrasiden yana tavır koydular.⁴⁸

YÖNTEM

Araştırmanın evreni olarak 15 ve 16 Temmuz 2016 tarihlerindeki Türk basını ele alınmıştır. Yöntem olarak da bu süreçte konuyla ilgili olarak yayınlanan mevcut gazeteler incelenmiştir.

BULGULAR

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe girişiminin öncesinde basında bu girişimi gerçekleştiren örgüt (FETÖ) hakkında haberler yapılmıştır. Bu konuda basın ikiye ayrılmıştır. Bazı gazeteler örgüt hakkındaki iddianameden yola çıkarak haberler yaparken bazılarının konuya hiç değinmedikleri görülmüştür. Bu günün gecesinde darbe girişimi gerçekleşince ertesi gün bütün basının bu olaya odaklandığı tespit edilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Türk demokrasisi 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren zaman zaman Türk Silahlı Kuvvetlerinden gelen müdahalelerle kesintiye uğramıştır. Bu müdahalelerden biri de 15 Temmuz 2016 tarihinde yapılmıştır. Bu tarihte Türk basınının büyük bir kısmında FETÖ hakkında yargı tarafından hazırlanan bir iddianameye yer verilmiştir. Bazı gazeteler ise bu konuya hiç değinmemiştir. Bu konuya değinen gazeteler Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından FETÖ hakkında hazırlanan 666 sayfalık iddianamenin varlığını ve içinde geçen hususları okuyucularıyla paylaşmıştır. Bu iddianamede örgütle ilgili şu tespitlerin yapıldığı o günkü gazetelere yansımıştır:

FETÖ silahlı bir terör örgütüdür. ABD ve CIA tarafından korunup kollanmaktadır. Örgütün elebaşı Fetullah Gülen ABD'nin uşağı ve CIA'nın kuklasıdır. FETÖ kendisinden olmayan askeri okul öğrencilerini yıldırma ve okullarından ayrılmasını sağlamak için işkenceye varan yöntem ve taktikler uygulamıştır. FETÖ'cüler halkı Suriyeli sığınmacılara karşı kıskırtmak için gerçekleri çarpıtmıştır. Kumpaslar, Ergenekon, Balyoz ve Askeri Casusluk gibi davalar askeri vesayeti kırmak için değil örgütün amaçlarına ulaşmak için gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül 1980 darbesiyle Cemaatin önü açılmış, 28 Şubat 1997 darbesinden sonra deve dönüşmüştür. Örgüt Kâinat İmamı inancı ve yedi katlı piramidal yapılanmayı İsmailiye Mezhebi ve Zerdüştlükten örnek almıştır.

Bu iddianameyle FETÖ'nün silahlı terör örgütü olduğu ilk defa mahkeme kararıyla tescillenmiştir. Paralel Yapının en geniş katılımlı siyasi örgütlenme olduğu ortaya konulmuştur. Örgütün işlediği suçlar belirlenmiş ve lider kadrosuna ağır hapis cezaları istenmiştir. Cemaatin mal varlığı tespit edilerek açıklanmıştır. Örgüt mensuplarının ordu içindeki faaliyetleri belirlenmiş, devletin bütün kurumlarına nasıl sızdıkları tespit edilmiştir. FETÖ'nün devlet içinde devlet, ordu içinde ordu oluşturduğu ve ilerde orduyu tamamen ele geçirme ihtimalinin olduğu anlaşılmıştır. İade dosyası hazırlanarak ABD'ye iletmek üzere Adalet Bakanlığına gönderilmiştir.

Basında bu değerlendirmelerin yapılması üzerine sonlarının geldiğini ve yapılacak ilk Yüksek Askeri Şura toplantısında tasfiye edileceklerini anlayan FETÖ mensubu cuntacılar bu günün

⁴⁸ Vatan, 16 Temmuz 2016, s. 1.

akşamında saat 21.00'de bu kalkışmayı başlatarak Türk milletine tarihinin en karanlık gecesini yaşatmıştır.

Bu karanlık gecenin sabahında 16 Temmuz 2016 tarihinde gazeteler çok farklı bir gündemle okuyucuların karşısına çıkmış ve şu tespitler yapılmıştır:

Türkiye olağanüstü bir gece yaşamıştır. TSK içinde tasfiye edileceklerini anlayan bir grup cuntacı yönetimi ele geçirmek için bir kalkışma gerçekleştirmiştir. Ankara ve İstanbul'da jetler ve helikopterler uçmuştur. Tanklar havaalanı ve köprüleri kapatmıştır. TBMM bombalanmıştır. Genelkurmay, MİT ve Emniyette çatışmalar yaşanmıştır. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları rehin alınmıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, halkı meydanlara çağırmıştır. Bu ülke Amerika'dan yönetilemez, darbeciler başarılı olamaz demiştir. Erdoğan'ın Marmaris'te kaldığı otele saldırı düzenlenmiştir. Türkiye'nin muhtelif yerlerinde asker, polis ve sivil halktan 251 kişi şehit olurken 2686 kişi de gazilik mertebesine ulaşmıştır.

O karanlık gecede camilerden devamlı ezan okunup sela verilmiştir. Başbakan Binali Yıldırım, birçok siyasi parti lideri ve bakanlar, milletvekilleri darbeye karşı olduklarını açıklayıp, demokrasiye yapılan müdahaleye tepki göstermiştir.

Darbeciler, devlet adamlarının kararlı duruşu ve halkın tepkisi sonucunda etkisiz hale getirilmiştir. Halk tankların üzerine çıkarak demokrasiye sahip çıkmıştır. 16 Temmuz 2016 günü yayınlanan gazeteler elbirliği ile darbenin karşısında olduklarını göstermiştir. Darbe girişimini tasvip eden ya da olumlu bakan hiçbir gazete olmamıştır. Bütün basın darbenin karşısında durmuştur.

Türkiye yakın tarihinde yaşadığı pek çok örnekte olduğu gibi 15 Temmuz'da bir darbeye daha karşı karşıya kalmıştır. Darbenin iyisi ya da kötüsünün olmadığı, darbecilerin ilk hedefinin seçimle işbaşına gelmiş meşru hükûmetleri demokratik olmayan yollarla devirmek olduğu ve demokrasinin değeri bir kez daha anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

15 Temmuz Milli İradenin Zaferi Araştırma Raporu, (Temmuz 2017), (Hazırlayanlar: Öznur Çalık ve Araştırma Ekibi), Ankara, Ak Parti Sosyal Politikalar Başkanlığı Yayını.

Akın, R., (Aralık 2010), *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, İstanbul, On İki Levha Yayınları.

Akşam, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Aydınlık, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Bir Gün, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Cumhuriyet, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Demirel, T., (Mayıs 2011), *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Dünya, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Haber Türk, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Hale, W., (Ocak 1996), *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*, (Türkçesi: Ahmet Fethi), İstanbul, Hil Yayınları.

<https://sozluk.gov.tr/?kelime=> (Erişim Tarihi: 01.07.2020).

Hürriyet, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Kazan, Ş., (Mart 2005), *10 Yıl Sonra 28 Şubat*, Ankara, ESAM Yayınları.

Kocabaş, S., (2012), *.27 Mayıs 1960 Darbesinin İçyüzü Menderes Nasıl Devrildi?*, İstanbul, Bayrak Yayıncılık.

Milliyet, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Neziroğlu, İ., (Aralık 2003), *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980)*, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayını.

Posta, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Sabah, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Star, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Takvim, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Taraf, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Tek, H., (Mart 2007), *Darbeler ve Türk Basını*, Ankara, Elips Kitap, 3. Baskı.

Turan, Ş., (Ocak 2002), *Türk Devrim Tarihi-V Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, İstanbul, Bilgi Yayınevi.

Türkçe Sözlük, (1988), Atatürk Kültür, Ankara, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayını.

Türkiye, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Vatan, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Yazıcı, S., (Nisan 2009), *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yeni Akit, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Yeni Şafak, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

Zaman, (15 Temmuz 2016; 16 Temmuz 2016).

EKLER

Ek. 1.

Star **ÖZEL HABER** **Yer: İstanbul-Silivri Tarih: 28 Haziran 2016 Saat: 13:20**

MİSYONER HAVUZU

Türkiye'de faaliyetlerine hız veren misyonerler, **Ramazan ayında** da boş durmadı. Silivri'deki lüks bir otelin havuzunda, Hristiyanlaştırdıkları kişileri diğer müstahşimlerin gözü önünde vaftiz etti.

ÇOCUK HAVUZUNU KULLANDILAR
FETÜRSÜZ öğren, Ramazan'ın 23'üncü günü Silivri Selimpasa'daki dört yıl-
düz bir otelde gerçekleştirildi. Otelin konukları havuzda eğlenirken, papazlar
ve beraberindeki kraliyetli bir grup, çocuk havuzunun başına geldi. Müste-
hşimlerin sakin bakışları arasında çocuğu batırarak vaftiz edildi.

TÜRKLER DE VAR, YABANCILAR DA
TÜRKİYE'yi yöneten papazlar Türkiye konusuna, ayın 14'ünde Türkiye ve Latine yapıldı.
Vaftiz ediliyor Hristiyanlaştırdıkları grup, daha sonra birlikte yemek yedi ve havuzda
eğlendi. Oteli dışardan grupla Türkler'in yanı sıra göçmenlerin de olması dikkat
çekti. Otelin müdahaleleri bu türden olayları silke yapıldığını söyledi.

14 HABERİN DEVAMI

PAPAZLAR VAFTİZ TÖRENİNİ BÖYLE YÖNETTİ

BOŞLUKTAKİ GENÇLER HEDEF
Hristiyanlaştırmaları gençlerin daha çok teşvikli, Levent, Ulaş
ve Bekir gibi isimlerden devşirildiği belirtildi.

Misyonerlerin Türkiye'deki faaliyetlerini rahatsızlaştırdığını orta-
doğu misyonerleri Türkiye'deki vatandaşlar sızdırmıştı. Ya
serez vaftiz törenini kutsal müstahşimlerin, ya da misyonerlik
Duruma kutsal bazı müstahşimlerin, ya da misyonerlik
yapılmasına bizzat tepki gösterdi.

Star **MİLLİ İRADEİNİN SESİ** **Et fiyatları 6 lira düşecek** **6 TL DA**

15 TEMMUZ 2016 CUMA www.star.com.tr 75 KURUS (KTC: 1 TL)

VATANDAŞLIK GERÇEĞİ

Star, FETÖ ve muhalefetin, halkı Suri-
yeli sığınmacılara karşı kıskırtmak için
gerçekleri nasıl çarpıttığını deşifre etti.
İşte, nefret tohumu ekenlerin **valanları**
ve üstü örtülen **gerçekler...**

Star **ÖZEL HABER** **YANLIŞLAR** **DOĞRULAR**

- YOK! Ücretsiz ev verecek.
- 3 MİLYON Suriyeli, Türk vatandaşlığına alınacak.
- TÜRK işçileri işlerini kaybedecek.
- SIGINMACILAR vatandaşlık alır almaz oy kullanma hakkına sahip olacak.
- DİL sorunu var, İktisim kuramıyorlar.
- KİŞİ basına düşen milli gelir azalacak.
- HER Suriyeli'ye 1200 TL burs veriliyor.
- TOKİ'NİN vereceği evler uzun vadeli bedel karşılığında olacak.
- DOKTÖR, mühendis, öğretmen gibi nitelikli 300 bin sığınmacı alınacak.
- SURİYELİLER, işçileri açığı olan ve Türkler'in tercih etmediği alanlarda çalıştırılacak.
- MÜLTECİLER en az bir yıl süreyle oy kullanamayacak.
- KAMPALARA ve Sivil Toplum Örgütleri aracılığıyla dil eğitimi veriliyor.
- İS kuran ve istihdam sağlayan Suriyeli ekonomik büyümeye katkıda bulunuyor.
- SADECE Suriyeli öğrencilere değil tüm yabancı öğrencilere burs veriliyor. Suriyeli öğrenciye verilen bursun yüzde 15'i ulusal kaynaklar-
dan, yüzde 85'i ise AB tarafından karşılanıyor.

SEFİKA RÜYASINA KAVUŞUYOR
CUMHURBAŞKANI Erdoğan'ın başbakanlığı döneminde kendisin-
den imanı hatırı ilmiyi isteyen Sevil Nur Deltel'in rüyası
hayata geçiyor. Edirne İl Özel İdaresi Destek Hizmetleri Müdürlüğü,
Kuşan İmamı Hatip Lisesi Kampüsü için bugün ihaleye çıkıyor. ●13

Allah İslah etsin
İngiliz Başbakan Boris Johnson
PKK ve PYD'de dünyaya kavgalı Johnson'ın İngilizlerin Değil Bakım
olmasına İngiliz basını tepki gösterdi. Daily Mirror ve Independent, "Utanç-
duyuyoruz, tam dünyadan ötürü" diye yazdı. "İngilizceyle çık, bizi ve raporları verim
Bağbakan Vladimir ise "Osa ne diyor, Allah ilah etsin" dedi. ●10-13

DOĞAN'IN UMUDU MERSİN DOSYASI
FETÖ RESMEN SİLAHLI TERÖR ÖRGÜTÜ
ERZİNCAN'DA girilen "Ergenekon" davasının gerek-
çli kararında "Fethullah Terör Örgütü/Paralel Dev-
let Yapılanması" için Silahlı terör örgütü (düşük kula-
lıda, Böylece Gülen Cemaati, ilk kez bir mahkeme kararı-
la da "Silahlı terör örgütü" olarak tanımlandı. ●11

TARKAN 'CUPPA' İLE YAZA GİRDİ
İSTANBUL Vezneciler'de PKK'nın çevik kuvvet otobüsüne yönelik canla bomba sal-
dırısında şehit düşen 12. kişiye sahip çıkan olmadı. Cümleler cenzazeli Adli Tıp Ku-
rumu morgunda bekletilen ve kimliği belirlenmeyen 45-50 yaşlarındaki terör tes-
tu, yasal süte dolmuşu için Kiliye'nin Kimsesizler Mezarlığı'na defnedildi. ●11

VEZNECİLER'İN MEÇHUL ŞEHİDİ

Star **ÖZEL HABER** **YANLIŞLAR** **DOĞRULAR**

Çakallara DİKKAT
MÜRTULMUS, Suriyeliiler üzerinden
toplumsal İktisadiyetleri kazıyanlara
karşı uyandı. Pırılakazıyan yazmak
isteyen, pırılakazıyan seven bazı
çakallar olabilir. Ortalık karıştırmak-
larına vesile olmuyor. ●12

DBP'Lİ BOMBACI BAŞKANLAR AÇIĞA ALINDI **11** **BABA OĞUL SARIĞÜL'E 8 YIL HAPİS DAVASI** **13** **KURBAN BAYRAMI REZERVASYONLARI DOLDU** **06**

Ek.2.

FRANSA'DA VAHŞET

Türkiye'deki Ulusal Gün Resepsiyonu'na terör tehdidi gerekçesiyle iptal eden Fransa kentinde vuruldu. Nice'de bir kamyonla düzenlenen saldırıda en az 73 kişi öldü.

TERORİST OLU ELE GECİRİLDİ

Salıncı saat 00.10'da meydana geldi. Kent merkezinde bir kamyon 14 Temmuz Ulusal Gün kutlaması yapan kalabalığın arasına dalarak onlarca kişiyi ezdi. Ardından da aracı bulanan terörist tarafından uzun namlulu silahlarla kalabalığa ateş açıldı. Terörist ölü olarak ele geçirilken saldırıda 100'ü aşkın kişi de yaralandı. Ölü sayısının daha da artabileceği belirtildi. 9

Bomba doluydu

Kamyonla önemli miktarda bomba, mühimmat ve silah olduğu öne sürüldü.

EN AZ 73 ÖLÜ

90 km hızla daldı

90 kilometre hızla giden aracı enişli onlarca yaralı hastanelerde tedavi altına alındı.

İSTİHBARAT vardı iddiası

Fransız basını, güvenlik güçlerinin içinde kamyonlu bir saldırı olabileceği yönünde bir istihbarat olduğunu öne sürdü. Saldırıdan ardından kriz masası oluşturuldu, halka basın aracılığıyla sokakları çekimayın çağrısı yapıldı. 9

Yeni Şafak

15 TEMMUZ 2016 CUMA 75 KURUS (KRT: 1.5 TL) www.yenisafak.com Türkiye'nin Birikimi

EN BÜYÜK SİLAHLI TERÖR ÖRGÜTÜ

TSK BİLE PES ETTİ

FETÖ ANA DAVASI AÇILDI

Ankara Başsavcılığı, Fetullah Gülen ile örgütün 72 tepe yöneticisinin içinde yer aldığı FETÖ ana dava iddianamesini tamamladı. Paralel yapı "en geniş katılımlı silahlı örgütlenme" olarak nitelenirken, "TSK bile 2006'da başlayan asimetrik, psikolojik hareketlere dayanamayıp pes etmek zorunda kaldı" deniliyor.

YASAYAN OLU OLDULAR

12 bölümden oluşan 666 sayfalık iddianamede carpıcı tespitler var: Kumpanya askerî vesayetçi kamyoncu algısıyla göçtü. Örgüt Ergenekon, Balyoz, Askerî Casusluk gibi soruşturmalarda hedef aldığı kişilerin hayatlarını kararttı, onları yasayan ölümlere çevirdi. TSK içerisindeki FETÖ yapılanması endişe verici boyutlara ulaştı.

28 SUBAT'TA DEVE DONUŞTU

1966 yılında temeli atılan örgütün 1980 darbesiyle önünün açıldığı belirtiliyor. Başsavcılık, "Cemaatin, 'korkunc bir deve' dönüşmesi ve terörizme giden üçüncü aşama ise 28 Şubat 1997 darbesinden sonra oldu. Bu evrede Fetullah Gülen yurt dışına kaçtı, cemaatin söylemi değişti ve evrensel, küresel ifadeler kullanmaya başladı." 14-15

CIA kullanıyor

İddianamede örgütün dış bağlantıları şu şekilde anlatılıyor:

Türkiye ve İslam'ı yeniden biçimlendirmek için kurgulanmış toplumsal, politik mühendislik projeleri. Gülen neden ABD'de uzun süre yaşadığını açıklıyor: ABD'de CIA tarafından korumayı, Gülen ve örgütünün ABD'nin emrinde olduğu ve CIA tarafından kullanıldığı çok açıktır.

Kemalist şakirtler

İzmir Başsavcılığı'nın TSK'daki FETÖ yapılanmasıyla ilgili soruşturmasında paralel askerlerin ilginç gizlenme taktikleri yer aldı.

Fetullah Hoca ARŞİ

Lider kadroya 2 kez müebbet

150 milyar dolarlık para ağı

73 şüpheli iki kez ağırlaştırılmış müebbet ve 65'er yıl süreli hapis cezası isteniyor.

Ölümle cezalandırılanlar şunlar:

- Fetullah Gülen
- Mustafa Özcan
- Abdullah Aymaz
- Alaeddin Kaya
- Abdül Esender
- Hanım Tokak
- İlhan İğbelen
- Suat Yıldırım
- Serif Ali Tekalan
- Ahmet Karacan
- Hamdi Akın
- İpek
- Hidayet Karaca
- Ekrem Duman
- Osman Hilmi Özül
- Cemil Koca

Gülen'in kurduğu örgütün toplam ekonomik büyüklüğü 150 milyar doları buluyor. FETÖ, Türkiye'de 9 bin 100'den fazla, 350 okul-yurt, 17 üniversite, 26 şubelerinde dörtte biri, 96 vakıf ve 902 dernek faaliyet yürütüyor.

İddianameye göre FETÖ 7 katlı piramit (dikey hiyerarşi) şeklinde örgütlendi. Katman imanı inancı ve 7 katlı piramidal yapılanma, İsmailiye mezhebinden, köken olarak da Zerdüştlik'ten alındı. 7 katmanın en üstünde "Fetullah Hoca Arşî" yer alıyor. 5. ve 7. katmanlarda örgütün yöneten kişiler bulunuyor. 6 ve 7. dereklerin ayrılmasına kesinlikle izin verilmiyor. 1. katta halk, 2. katta sadık tabaka, 3. katta ideolojik örgütlenme ve 4. katta ise teftiş halkası var.

İşte işlediği suçlar

Örgüte doğrudan ve dolaylı birçok suçlama yönelildi:

- Necip Hablomitöğlü suikastı
- Danıştay saldırısı
- Yarbay Ali Tatar'ın intihar etmesi
- Tuğamiral Cem Aziz Cakmak'ın ölümü
- Kurmay Albay Murat Özengal'ın ölümü
- Hakim adayı Didem Yaylal'ın ölümü
- Öğrenci Erkan Eryiğit'in ölümü
- Emniyet Genel Müdürlüğü yöneticilerinin tutuklanması
- Erzincan Başsavcısı'nın tutuklanması
- Tahsiye Davası
- MIT TIR'ının durdurulması.

EN GİZLİ BİRİME BÖYLESİZDILAR

FETÖ, İzmir askeri casusluk kumpanyası jandarma personeli bilgileri, istihbarat raporları ve MERNİS'e ulaşım imkanı olan Muhabere Elektronik Bilgi Sistemleri Başkliği'nin da (MEBS) ele geçirdi. Tı daire başkanı, 81 şube müdürü, 2'yi proje şubayı toplam 14 kişi yakalanıp tasfiye edildi ve yerlerine paralelci geldi. CHAT ARPAK 13

ŞARLATAN Metina'da VURULDU

PKK'nın elebaşlarından Bahoş Erda'nın Kamışlı'da öldürülmesinin yankıları süren örgütün 28 Mayıs'ta ağır bir kayıp daha verdiği ortaya çıktı. Sözde kuzey alan sorumlusu Fethi Şarlatan, Metina bölgesine düzenlenen operasyonda ağır yaralandı. Tedavi için götürülen hastanelerden çıkarılmayan Şarlatan'ın öldüğü tahmin ediliyor. 16

Rusya'dan Şakiro operasyonu

Moskova yönetimi, PKK'ya silah desteği verenlerin başında gelen Rus mafyasının önemli ismi Zahari Kalasov'u gözaltına aldı. Gürcistanlı Kürt asıllı bir aşiret mensubu olan Kalasov, "Şakiro" lakabıyla tanınıyor. Operasyon için 2 yıl önceki bir cinayet gerekçe gösterildi. CETİNER CETİN 16

En büyük operasyon

İstanbul'da Ukrayna'dan gelen Moldova bandıralı yük gemisine yönelik operasyonda tam 3 milyon 300 bin paket kaçak sigara ele geçirildi. Sigaraların piyasaya değeri ise 28 milyon 500 bin lira. Kaptanın da aralarında bulunduğu 6 kişi gözaltına alınırken gemi Haydarpaşa Limanı'na çekildi. OKTAY YILDIRIM 11

28 milyon liralık kaçak sigara

İstanbul'da Ukrayna'dan gelen Moldova bandıralı yük gemisine yönelik operasyonda tam 3 milyon 300 bin paket kaçak sigara ele geçirildi. Sigaraların piyasaya değeri ise 28 milyon 500 bin lira. Kaptanın da aralarında bulunduğu 6 kişi gözaltına alınırken gemi Haydarpaşa Limanı'na çekildi. OKTAY YILDIRIM 11

BEDAVA konut yok

Başbakan Yardımcısı Nurettin Çankıllı, Suriyelilere bedava konut verileceği iddialarını yalanladı: Bedava konut yok. Vatandaşlarımıza yaptığımız gibi uzun vadeli ödeme imkanı sunuluyor. 4

Hakaretin bedeli 50 bin lira

35. Olağan Kurultayı ve grup toplantısındaki konuşmalarında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ağır hakaretlerle bulunan CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu tazminat ödeme mahkum edildi. Kılıçdaroğlu, iki dava için toplam 50 bin lira ödeyecek. 12

9 771305 813008 ▶ KPSS AÇIKLANDI ▶

Ek.3.

BUGÜN
Efsane isimlerin hazırladığı
iddaa
Son dakika tüyoları HTDOKUN'da

7/24
EKİNİZ
HABERTÜRK'LE
BİRLİKTE
DEV
İDDAA
PROGRAMLARI

İNGİLİZ KABİNESİNE OSMANLI TORUNU BAKAN
ÖZÜR DİLERİZ
Daily Mirror
Boris'in bakanlığına kapak yaptı: "Sevgili dünya, özürümüz."

'Ajdar'ın günahı neydi'
Tarkan'ın dijitalle ücretsiz verdiği yeni çıkış parçası "Cuppa"ya sosyal medyadan eleştiri yağdı. Metin Özölçü, "Piyasası için kötü şarkı olmuş. Ajdar söylese yerden yere vururduk" diye konuştu.

TEOG TERCİH REHBERİ DİZİSİ... BUGÜN BAŞLADI
Puana değil yüzdelik diliminize göre tercih
Kolejlerde kayıtlar dün son buldu. Bugün ise 25 Temmuz'a kadar sürecektir liseler için tercih dönemi başladı. TEOG rehberi dizisini okumadan tercihinizi yapmayın.

HARİCİYE NAZIRI
Theresa May'ın AB'den çıkış kabinesinde Boris Johnson'a dışişleri vermesi dünyayı şaşırttı. İngiliz basını da "El bombası" dedi.

Zara ve Beki tek celsede boşandı
Türkücü Zara ile gazeteci Akif Beki'nin 4 yıllık evliliği dün noktalandı. Anlaşmalı boşanan çiftin 3.5 yaşındaki kız Dila'nın velayeti anneye verildi. HT MAGAZİN

HABER TÜRK
15 Temmuz 2016 CUMA GÜÇÜ ÖZGÜRLÜĞÜNDE Fiyatı: 1 TL

'Allah ıslah etsin'
Başbakan Yıldırım, BBC World'de Johnson'ı yorumladı: "İfadenizi taahhüt ediyoruz. Dediği de Türk. 'Türkler tehdit değil, AB'nin yükünü alacak büyük millet' demeliydi. Allah ıslah etsin." 19'da

Habertürk şimdi gazeteden çok daha fazlası...
HTDOKUN
Kâğıt canlansın
Ayrıntılar 2'de

KAMYONLA EZİP TARADILAR
70'TEN FAZLA ÖLÜ
Fransa'da kamyonla ezilip taradılar. 70'ten fazla kişi öldü.

BAŞSAVCILIK, FETÖ ANA SORUŞTURMASINI TAMAMLADI
İddianamede 'paralel ordu'

FRANSA'DA TERÖR
'BAĞIMSIZLIK GÜNÜ'
Fransa'nın Türkiye'deki temsilciliklerini terör saldırısı istihbaratıyla süresiz kapattığı günün ertesinde, güneydeki Nice kentinde Bağımsızlık Günü kutlamaları korkunç bir katliama sahne oldu.

İddianameden: "Danıştay ve Hablemitoğlu cinayetleri Fethullahçı Terör Örgütü'nün işi; TSK ise örgütün kadrolaştığı öncelikli hedefi"
'EN ÇOK TSK'YA SIZDILAR'
Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na hazırlanan, Gülen'in "1 numaralı sanık" olduğu ve 73 isme 2'er kez kez müebbet istenen "FETÖ Çatı Dosyası" iddianamesinde, "Danıştay saldırısı ve Hablemitoğlu cinayeti FETÖ'nün işi; Dink'in öldürülmesi kasten engellenmedi" denildi. FETÖ'nün büyüklüğünün 150 milyar dolar olduğu belirtildi. "TSK'daki örgütlenme" başlığı altında şok iddialara yer verildi.

Aracılı muayene sona eriyor
Araç muayeneleri için yeni genelgeçer göre bir kişi ayda sadece bir kez başkasına ait aracı muayene ettirebilecek. İstasyonlarda kameralar zorunlu olacak. Araç başına işlem 15 dakika sürecek. Terör, afet halinde muayene tekrarı ücretsiz. 10'da

ŞARLATAN DA ETKİSİZ
Terör örgütü PKK elebaşı Fethi Şarlatan, 28 Mayıs'ta Türk Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçaklarının K. Irak-Metina bölgesine hava harekâtında ağır yaralandı ve yeri belirlenen bir hastaneye kaldırıldı. Askeri kaynaklardan edinilen bilgiye göre, henüz taburcu olmadı belirlenen Şarlatan'ın ölüp ölmediği araştırılıyor. İçişleri Bakanlığı'nın kırmızı listesindeki Şarlatan 23 yıldır terör örgütünde bulunuyordu. 12'de

Diyanet anaokulu açıyor
Diyanet İşleri kapsamında açılacak anaokulu, pazartesi-den itibaren 3-11 yaş arasındaki çocuklara yaz okulu; yeni eğitim yılında da 3-6 yaşındaki çocuklara normal müfredatıyla hizmet verecek.

Katyuşa tazminatı
İdris Akgül (34), 28 Ekim 2013'te Ceylanpınar'da ki evinde yururken Suriye'den atılan havan mermisiyle hayatını kaybetti. Ailesi, devlete dava açtı. Mahkeme, Akgül'ün eşi, 3 çocuğu ve 12 kardeşine toplam 365 bin lira tazminat ödenmesine hükmetti: "İdare, eylemlerinden doğan zarar ödemekle yükümlüdür." 17'de

Ek.4.

BİR GRUP ASKER DARBE YAPMAK İSTEDİ HALK İZİN VERMEDİ

Hürriyet

Türkiye Türklerindir 16 TEMMUZ 2016 CUMARTESİ www.hurriyet.com.tr Fiyat: 1 TL

DARBEBEYE GEÇİT YOK

'GENEL SEKRETERİMİ GÖTÜRDÜLER'

Star'ın 04.07.16 Manişi'ten İstanbul'a gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Atatürk Havalimanı'nda basın toplantısı yapıp ve 'Genel sekreterimi götürdüler' dedi.

KÖPRÜLERİ İŞGAL ETTİLER

Türkiye dün 22.00 itibarıyla Silahlı Kuvvetler'in içindeki bir grubun darbe girişimiyle karşılaştı. Askerler önce İstanbul'da Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet köprülerini trafikte kapattı. Ankara'da jandarma alıcakları açtı. Türkiye'nin birçok yerinde tanklar ve askerler sokaklara çıktı. Bunun bir kalkışma olduğunu halk Başbakan Yıldırım'dan öğrendi.

BAŞBAKAN: BU BİR KALKIŞMA

Başbakan canlı yayında "Emir komuta zinciri olmadan ordunun içinde bir grubun milli iradeye karşı kalkışma girişimi yaşanıyor" dedi. Bir grup asker TRT'yi ele geçirip sözde darbe bildirtisi okuttu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Yurtta Sulh Kuvveti" adı verdiği bildirildi. İstanbul'daki Atatürk ve Saitiye Gökmen havalimanlarına tanklar girdi. Uçuş durdu.

ERDOĞAN CNN'İN YAYININDA

Marmaris'te bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan CNN Türk'e akıllı telefonların kameralı konusuna uygulamasıyla bağlanıp "Malum yapıya (paralel yapı) ait bir grup ülkenin birliğine yönelik kalkışma hareketine girişti. Bu darbeciler kesinlikle başarısız olamayacak. Halkın meydanlara, harasalarına çağırıyorum. Ben de yanlarında olacağım" dedi.

SADECE ANKARA'DA 42 KİŞİ ÖLDÜ

Bunun üzerine halk sokaklara döktü. Birçok yerde tankların üzerine çıkarak askere karşı koydu (istat). Atatürk Havalimanı'nı kontrol altına alan tanklar geri çekilmek zorunda kaldı. Darbeciler, İtme Köprüsü'nü yürüterek gıcırak istasyonlara alıp açtı. 5 kişi yaralandı. Sakatlar da askerler halkı dökmek için havaya atıp etti. Öylelikle sadece Ankara'da 42 kişinin olduğu bildirildi. ■ 16 ve 17'de

17 POLİS ŞEHİT

Darbeciler Ankara Emniyet'i ni, Gölcük'teki Özel Harekat Dairesi ni ve MİT binasını ele geçirmeye çalıştı. Darbeciler helikopterlerle bu işi tamamlamaya çalıştı. Anadoluhisari, Çamlıca, Çengelköy, Beşiktaş, Beşiktaş'ta darbecilere direnen polisler 17'sinin şehit olduğunu duyurdu. Darbecilerin kullandığı helikopterler halkın üzerine katliamların ardından helikopterler uçuşu durdurdu. Saat 02.30'ta MİT'ten "Darbe başlatıldı" mesajı yayıldı.

MECLİS'E BOMBA ATILAR

Darbeciler Meclis'in TBMM binasına düşürmek için bomba atarak baskı yaptı. Bu sırada çok sayıda asker ve polis yaralandı. Yaralıların sayısı artarak 17'ye ulaştı.

SARAY'DA GÖZALTİ

Ankara Başbakanı Erdoğan, Cumhurbaşkanı Erdoğan Saray'ına girerek istasyon askerleri polisler gözaltına alıp kurtarıldı.

'Genelkurmay Başkanı operasyonla kurtarıldı'

Darbe girişiminin bağladığı Ankara Genelkurmay Başkanı'nı kurtarıldı. Genelkurmay Başkanı Org. Hulusi Akar'ın darbeciler tarafından saat 02.45'te MİT Binası'ndan Yuh. Yılmaz, Org. Olçak'ın kurtarıldığını duyurdu. Başbakan, polislerin darbeci bir generali öldürdüğünü açıkladı.

AK Parti'nin isim babası reklamcı Erol Olçak ve oğlu köprüde öldü

Bağdat Köprüsü'nde kaza olanlar arasında İstanbul'da halk ve polis birlik olup darbe askerleriyle karşılaştı. Köprüdeki girişimde 'AK Parti'nin reklamcısı' olarak tanınan ve Erdoğan'ın başkan seçimi kampanyalarını yürüten AKFİS ajanı olan Erol Olçak ile 18 yaşındaki oğlu darbecilerin açtığı ateşle öldü. Hayatı boyunca Nazım Hızır'ın 8. bölümünü izledi.

Darbeciler Hürriyet'i bastı

İçişleri Bakanlığı Gazetesi, Kanal D ve CNN Türk'ün İstanbul'da İstanbul Başbakanı Doğan Mertinler'e 03.30'da helikopterle gelen darbeciler tarafından basıldı. Askerler CNN Türk'ün ve Kanal D'nin yayınına baskı yaptı. Bir grup asker de Hürriyet binasına girecek gazeteleri yandı. Hürriyet'te olan gazeteciler, bu nedenle Hürriyet bugün çok fazla insanlarla basıldı.

[illegible]

Paralel cetenin elebaşısı Fetullah Gülen'e bağlı TSK içinde yuvalanmış bir grup hain, dün gece darbe girişiminde bulundu. Havalimanı, köprü ve otoyolları kapatan şerefsizler, Beştepe Külliyesi, TBMM, MİT binası ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne havadan ve karadan ateş açtı. Ankara'da 100'e yakın polis şehit olurken, çok sayıda vatandaş da hainlerin açtığı ateş sonucu hayatını kaybetti.

POLİS VE HALKA ATEŞ AÇILAR

✚ Fedaîlahı Terör Örgütü mensupları Genelkurmay Başkanlığı'nda darbe girişiminde bulundu. Ankara Emniyet Müdürlüğü üç defa sırası uçağı ve helikopter tarafından bombalandı. Çarşıbaşkanlığı Külliyesi'ne ve TBMM binasına helikopter ve tanklarla ateş açıldı. 100'e yakın polis şehit olurken, çok sayıda vatandaşı da hayatını kaybetti.

Zaman

14 TEMMUZ 2016 CUMARTESİ | WWW.ZAMAN.COM.TR | 1 TL

KANI BOZUK ALÇAKLAR!

- 16 TEMMUZ 2016 CUMARTESİ - İYİ HAYAT WWW.ZAMAN.COM.TR 11 TL

**Millet
hainlere
geçit
vermedi**

Milli iradeyi, Cumhurbaşkanını ve seçilmiş hükümeti devirmeyi hedef alan hainlere millet geçit vermedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Demokrasiye sahip çıkalım" çağrısı sonrası meydanlara dökülen yüzbinler, kanı bozuk hainlere müdahale etti. Başbakan Yıldırım, demokrasiden taviz vermeyeceklerini açıklarken, CHP ve MHP'den de iktidara destek mesajları geldi.

ENDOĞAN ÜNİVERSİTESİ HALK SÖZÜĞÜ DÖNÜŞÜ

Çarınbağdaşlar Rıncı Taşpınar Endüstriyel Parkı'na yapılan katkılarını, katıldıkları çalışmalarını ve yaptıkları işleri anlatıyorlar. Çarınbağdaşlar Rıncı Taşpınar Endüstriyel Parkı'na yapılan katkılarını, katıldıkları çalışmalarını ve yaptıkları işleri anlatıyorlar.

YILDIZ: BEDELİM AÇAR ÖDİYECEKLER

Geçenlerde Özgür'de bir arkadaşın Benbaşlı'nın "Bursi Yâhûdî'nin" gibi dediği "Yâhûdî", "Bursi" fiilleri binlerce öbheke gırtlaklı. Ensayen gülerimizi fustunla gırtlak. Demokrasiye ve millî iradeye kaliforniya var. Bursi tîmî verimiyeyceği. Demokrasiye deniz taze verimiyeycek. Yaptırın ve ağı bedelî ödeyecek. Demokrasiye ve millî iradeye kaliforniya var. Bursi tîmî verimiyeyceği. Demokrasiye deniz taze verimiyeycek." dedi.

MÜHÜRLETTEN ÖRNEK MİSALARI:

■ MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, "Başbakan Rıdvan Yücel'in telefonla atayarak kâhramanları kabul edilmemesi iddiasına, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin yarasız olduğuna" şeyhirdi. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu da aynı Twitter hesabından yaptığı açıklamada, "Cumhuriyet'e ve demokrasimize saldırdı; çirkezi; insancazın ekolüştü be seçilme konyentüştü" dedi.

**Fetullah Gülen
idam edileceksin**

HALK TANKIN ÜZERİNE ÇIKTI

Canlılar barınacak Ordu'da'nın pahasına sevindim diye yazmışlar. İstanbul'da Havaalanı'na hareket etti. İran'ın, Maldivya, Trarbin, Kise, Bayburt, Bile, Kazan, Adana ve Konya başta olmak üzere birçok il ve ilinde vatandaşlar, İstanbul'da ve Ankara'da sokaklara çıkarak kaliforniya kary, tepki göstermek amacıyla sokaklara çıktı. İktidar başta İsmail Çalder'inde ve Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı binasında vatandaşlar, tankların üzerine çıkarak alkış kaliforniya ya karyo çıktı. Bu model üzerine tanklar tepki çekildi.

kalkınmaya kamu tepkisi göstermek amacıyla sokaklara çıktı. İstisna belirlenmeyen Caddesinde ve Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı binasındaki yolları, tırlarını üzerine çıkararak askeri kalkınmaya karşı çıktı. Bu eylem üzerine tanklar geri çekildi.

KÖPRÜ VE HAVALİMANI'NI İSGAL ETTİLER

[illegible]

İSTANBUL'DA 1'İ ALBAY 30 HAIN TUTUKLANDI

Yasanan gelişmeler üzerine Ankara ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü ile personeli görevi kaldırıldı. İstanbul'da köprüleri tutan, Atatürk Havalimanı, TIT binası ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne kalmasıyla yaklaşık 400 kişi, 11 Aralık 2010 günü saat 30 akşamı emniyet gücünü taraftarlarınca silinmiş alana daha sonra, Türkiye'de işkandır, İstanbul'da ceza mahkemeler ve TIT binasında patlama yaşanmış bildirildi. Ankara'da darbeciler silah jetleri ile okuk uçuş yaptı.

REKLAMCI EROL OLÇAK VE OĞLUNU KATLETTİLER

[illegible]

DARBEÇİLER PÜSKÜRTÜLDÜ AKAR GÖREVİNİN BASINDA

2. Kolodza Konstana Korgerova Hosa
Anjovet, saat 12.00'da yaghiy acilmadik.
Hindab'da maddahle etmek xis bittahle hane
olluklana aylik, 3. Kolodza Konstana Korgerova
Aljona Trichaj, gece 12.30'da yaghiy acilmadik,
darderele maddahle etmek xis 1. Orta Komanda-
ntraja epe hehtekiloklana aylik, 10.17'te saat
12.02'de yaghiy acilmadik, dardere gormen
piknortitiligi, reha shima bittahne gortay
yazotirgine Gostelmayi Ruskon Orgeroval Hosa
Akur in gormen bazada ollay bittahle.

DENİZLİ MÜFTÜSÜ AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN MİLLİ MÜCADELE BAĞLAMINDA VERDİĞİ MESAJLAR

MESSAGES OF THE MUFTI OF DENİZLİ AHMET HULUSİ EFENDİ WITHIN THE CONTEXT OF THE NATIONAL STRUGGLE

Kemal GÖZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
Felsefe Ve Din Bilimleri Bölümü (İslam Felsefesi), Bilecik, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7296-4042>

ÖZET

Tarih boyunca temel değerler her zaman önemli yer tutmuştur. Milletlerin tarihinde önemli dönüm noktalarının var olduğu aşîkardır. Bu dönüm noktaları uzun zaman geçmiş olsa bile milletlerin tarihinde bıraktığı izler vasıtasıyla devamlı hatıralarda tazelenmekte ve hatırlanmaktadır.

Anadolu’nun yurt olarak seçilmesinden sonra bu coğrafyada yaşamak zorunda kalan Türk milleti birçok zorluklarla baş etmek zorunda kalmıştır. Milli mücadele yıllarının Anadolu insanı için en sıkıntılı ve çetin günlerinden olduğu hususunda şüpheye gerek yoktur. O günlerin canlı şahitlerinin söyledikleri ve yazılanlar bunun açık delili olarak ortada mevcuttur. Böylesi dönemlerde en etkili olanlar geniş bir teveccühe mazhar olan toplumun önde gelen din adamları ve kanaat önderleridir. İşte Müftü Ahmet Hulusi Efendi Milli Mücadele yıllarında Denizli ve Anadolu insanı için bu önemli görevin sorumluluğunu mükemmel bir şekilde yerine getiren ender din adamlarından biridir.

İzmir’in 15 Mayıs 1919 da Yunanlılar tarafından işgal edildiği gün Müftü Ahmet Hulusi efendi Anadolu’da ilk defa Milli Mücadele ateşini harlamış ve bütün Müslümanları bu işgale karşı mücadeleye çağırıştır. Müftü Ahmet Hulusi Efendi’yi mili mücadele günlerinde ve bugün dahi önemli kılan onun 15 mayıs 1919 günü Denizli Bayramyeri meydanında Cuma namazını müteakip yapmış olduğu konuşma ve bu konuşmanın muhteviyatıdır. Onun bu nutku günümüz gençliğine önemli uyarılar ihtiva eden önemli bir söylev niteliğindedir. Bu çalışmada onun bu söylemi içeriğiyle günümüz gençliğine vermek istediği önemli değerler mesajı üzerinde durulacaktır. Bunlar haksızlık karşısında susmamak, vatan sevgisi, birlik ve beraberlik şuuru, zorluklar karşısında ümitsizliğe kapılmamak olarak belirtilmektedir.

Onun şu mesajı bugün hala vatanını müdafaa etmek durumunda olanlar için önemli bir uyarıdır: “Silahımız olmayabilir, topsuz, tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklal aşkı, vatan sevgisi haysiyet şuurumuz ile kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazilerdir.” Bu uyarılar çerçevesinde temel erdemlerle yoğrulmuş bir hayat sürmek önemli bir özelliktir.

Anahtar Kelimeler: Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Vatan sevgisi, Milli Mücadele, Birlik ve beraberlik, Birlikte Yaşama Kültürü.

ABSTRACT

Throughout history, basic values have always held an important place. It is obvious that there are important turning points in the history of nations. Even though these turning points have passed for a long time, they are constantly refreshed and remembered through the traces they left in the history of nations.

The Turkish nation, who had to live in this geography after Anatolia was chosen as a homeland, had to cope with many difficulties. There is no doubt that the years of the national struggle were one of the most troublesome and difficult days for the Anatolian people. What the living witnesses of those days said and written are clear evidence of this. In such periods, the most influential people are the prominent clergy and opinion leaders of the society, who enjoy wide favor. Here, Mufti Ahmet Hulusi Efendi is one of the rare clergymen who perfectly fulfilled the responsibility of this important task for the people of Denizli and Anatolia during the years of the National Struggle.

On the day that Izmir was occupied by the Greeks on May 15, 1919, Mufti Ahmet Hulusi Efendi fired up the National Struggle for the first time in Anatolia and called all Muslims to fight against this occupation. What makes Mufti Ahmet Hulusi Efendi important in the days of national struggle and even today is the speech he delivered on May 15, 1919 in Denizli Bayramyeri Square after the Friday prayer and the content of this speech. His speech is an important speech containing important warnings to today's youth. In this study, the important values message he wants to give to today's youth will be emphasized with the content of this discourse. These are stated as not being silent in the face of injustice, patriotism, unity and solidarity, and not despairing in the face of difficulties.

His message is an important warning for those who still have to defend their homeland: “We may not have weapons, we will face the enemy with slingshots without a gun or rifle. We will win the victory at the end of our struggle with the love of independence, patriotism, dignity, consciousness and faith in our hearts. Those who gave their lives for this cause are martyrs, and those who remain are veterans.” Within the framework of these warnings, it is an important feature to lead a life kneaded with basic virtues.

Keywords: Mufti Ahmet Hulusi Efendi, Patriotism, National Struggle, Unity and Solidarity, Culture of Living Together

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca temel değerler her zaman önemli yer tutmuştur. Milletlerin tarihinde önemli dönüm noktalarının var olduğu aşîkardır. Bu dönüm noktaları uzun zaman geçmiş olsa bile milletlerin tarihinde bıraktığı izler vasıtasıyla devamlı hatıralarda tazelenmekte ve hatırlanmaktadır.

Anadolu’nun yurt olarak seçilmesinden sonra bu coğrafyada yaşamak zorunda kalan Türk milleti birçok zorluklarla baş etmek zorunda kalmıştır. Birlikte yaşama kültürünün temel değerlerine tam bir bağlılık içerisinde bulunmuş olmanın verdiği öz güvenle bu coğrafyada varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Anadolu’ya ilk ayak basıştan itibaren tam bir birliktelik nişanesi olarak bu coğrafyada hayat sürenlerle iletişim ve etkileşimlerini sürdürmüşlerdir. Anadolu coğrafyası bugün olduğu gibi geçmişte de en önemli coğrafi alanlardan biri olarak değerlendirilmekteydi. Öyle olunca bu coğrafya üzerinde emelleri olanların varlığı hiç eksilmemiştir.

Bu değerlendirmelerle yirminci yüzyıla gelindiğinde mücadelenin daha çetin ve acımasız olduğu görülmektedir. Ülkenin elde avuçta kalan en küçük parçası olan Anadolu toprağını savunabilmek ve vatanın elden çıkmasının önünde durabilmek için toplumu yönlendirmekte olan önde gelenlere büyük sorumluluklar düştüğü görülmektedir.

Anadolu’nun içinde bulunduğu temel ortam en olumsuz günlerini yaşıyorken, ülkenin değişik yerlerinden işgal haberleri buraları vatan kabul eden Anadolu insanının yüreğini parçalamaktaydı. Böyle bir ortamda Denizli vilayetine Müftüsü Müftü Ahmet Hulusi Efendi

temel bir değer abidesi olarak varlığını etrafındaki hemşerilerine hissettirmiş ve onlarda mevcut olan vatani müdafaa aşkını sönmek üzere ateşlemiştir.

İzmir'in 15 Mayıs 1919 da Yunanlılar tarafından işgali Denizli'deki Müftü Hulusi Efendi'yi bir yerde artık harekete geçme zamanının geldiğini belirten bir işaret fişegi görevi görmüştür. O gün Müftü Ahmet Hulusi efendi Anadolu'da ilk defa Milli Mücadele ateşini harlamış ve bütün Müslümanları bu işgale karşı mücadeleye çağırmıştır.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi mili mücadele günlerinde ve bugün dahi önemli kılan onun 15 Mayıs 1919 günü Denizli Bayramyeri meydanında Cuma namazını müteakip yapmış olduğu konuşma ve bu konuşmanın muhteiyatıdır. Onun bu nutku günümüz gençliğine önemli uyarılar ihtiva eden önemli bir söylev niteliğindedir. Bu çalışmada onun bu söylemi içeriğiyle günümüz gençliğine vermek istediği önemli değerler mesajı üzerinde durulacaktır.

Devlet olarak birlikte yaşama kültürünün temel ilkelerinin açıklandığı bu öğüt manzumesi siyaset felsefesi ve ahlak felsefesi ilkeleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeden önce Milli mücadelede Denizli ve önemiyle beraber Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin kısa biyografisi konunun daha iyi anlaşılmasına olumlu katkı sağlayacaktır.

1. MİLLİ MÜCADELEDE MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ, DENİZLİ VE ÖNEMİ

Milli mücadele yıllarının Anadolu insanı için en sıkıntılı ve çetin günlerinden olduğu hususunda şüpheye gerek yoktur. O günlerin canlı şahitlerinin söyledikleri ve yazılanlar bunun açık delili olarak ortada mevcuttur.¹ Böylesi sıkıntılı günlerden kurtulmak için birlikte yaşama kültürünün tam bir kemâliyatla uygulanıyor olması gerekmektedir. Böylesi dönemlerde en etkili olanlar geniş bir teveccühe mazhar olan toplumun önde gelen din adamları ve kanaat önderleridir. İşte Müftü Ahmet Hulusi Efendi Milli Mücadele yıllarında Denizli ve Anadolu insanı için bu önemli görevin sorumluluğunu mükemmel bir şekilde yerine getiren ender din adamlarından biridir.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin 15 Mayıs 1919 tarihinde Denizli Bayramyeri meydanında irad ettiği hitabe siyaset felsefesi ve ahlak felsefesinin temel kavramlarından olan değerler konusunda önemli örnekler arasındadır. Anadolu insanını vatan müdafası hususunda duyarlılığın zirvesine taşıyan bu hitabe, düşmana karşı mücadelenin en önemli ateşleyicilerinden olarak birinci sırada yerini almıştır. İlk defa düşmanın vatandan kovulması için mücadelenin farz olduğunu Müslümanlara hatırlatmakla kalmamış fiili olarak katkı sağlanmasını gerçekleştirmiştir. Bu yönüyle Denizli Milli mücadelenin önemli dönüm noktalarından birinin temsilcisi durumundadır.²

Denizli'yi Milli mücadelede önemli kılan olaylardan biri de şudur. 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin üzerinden dört saat gibi kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen tarihe not düşülecek bir protesto mitingi tertip edilmiş ve cihat fetvası bizzat Müftü Ahmet Hulusi Efendi tarafından verilmiştir. Bu yönüyle Denizli "Kurtuluş Günü" yerine "Milli Mücadele Günü" kutlayan Türkiye'nin nadir şehirlerinden biridir.

Medeniyetler tarihinde her zaman kendi zamanının insanlarına ve gelecek nesillere rehberlik edenlerin mevcudiyeti bilinmektedir. Bu erdemliler toplumunun bireyleri bazen Peygamberler olmuş, bazen de Peygamberlerin varisleri olarak erdemli kamil toplum önderleri olmuştur.

¹ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları 1* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1: 120-189.

² Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları 2* (ANKARA: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 2: 137-141.

Yaşadığımız dönem erdemli bireylerin yaşam tarzına dönüştürdükleri erdemlerin, onların yaşam tarzlarında şekillenen uygulamaların ve vermek istedikleri mesajların yeni nesillere ulaştırılması açısından önemli bir zaman dilimidir. Onların şekillendirdikleri bu değerler toplumların birlikteliğini sağlayan en önemli yapı taşlarındandır. Bu yıl 102. Yıl dönümü kutlanan “Milli Mücadele Günü” münasebetiyle temel erdemler daha bir önem kazanmaktadır. Bu değerleri Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin hitabını inceleyerek ortaya koymamız siyaset ve ahlak felsefesi bağlamında önem arz etmektedir.

2. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN 15 MAYIS HUTBESİ

Kaynaklar tarafından kaydedilen bildiri mahiyetinde olan fetva ve hutbeyi bir bütün olarak ortaya koyduktan sonra değerlendirilmesinin yapılması daha uygun olacaktır:

“Muhterem Denizlililer...

Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı irtikab edilecek cürümlerin Allah ve tarih önünde affı imkânsız günahıdır. Cihad, tam manasıyla teşekkül etmiş dini farize olarak tam karşımızdadır.

Hemşerilerim, karşımıza çıkarılan dünkü tebaamız Yunan’a biz mağlup olmadık. Onlar öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. Yunan’ın bir Türk beldesini ellerine geçirmelerinin ne manaya geldiğini, İzmir’de şu birkaç saat içinde irtikâp edilen cinayetler gösteriyor.

Silahımız olmayabilir, topsuz, tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklal aşkı, vatan sevgisi haysiyet şuurumuz ile kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazilerdir. Bu mutlak olarak cihad-ı mukaddestir.

Sizlere vatanımızı düşmana teslim etmenin çaresiz olduğunu söyleyenler, düşman esareti altında olanlardır. Onlar irade ve kararlarına sahip değildirler. Bu vaziyette onların emri ve fetvası aklen ve şer ’an caiz, makbul ve muteber değildir. Meşru olan münhasıran vatan müdafaası ve istiklal uğrunda cihattır.

Korkmayınız...! Meyus olmayınız...! Bu liva-i hamd’in altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak cihad-ı mukaddes fetvasını ilan ve tebliğ ediyorum.”³

Bu hitabe ahlak felsefesinin temel erdemlerini ihtiva etmenin yanında siyaset felsefesinin devlet yönetimiyle ilgili bölümlerini de açıklamaktadır. Ahlak felsefesinin temel değerlerine kısa bir bakış konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

2.1. Temel erdemler

İnsanoğlu, yeryüzünde yaşam mücadelesi verirken çevresini etkilediği gibi aynı zamanda çevresinden etkilenmektedir. Buna karşılıklı etkileşim demek mümkündür. Toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle etkileşimleri genel kabullerle olumlu bir şekilde devam edebilmektedir.

Sosyal hayatı şekillendiren bu ortak kabullerdir. Bu ortak kabuller sosyal hayatın vazgeçilmezleridir. Bunlar “değerler” olarak isimlendirilmektedirler. Değer kavramının ifade ettiği mana ve içeriği konusunda felsefi düşünce ve geleneğin güçlü bir arka plana sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavram, arzu edilen, ilgi duyulup arkasından gidilen,

³ Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları 1*, 1: 79-80.

ayar ölçüsü olarak kullanılan anlamları içermektedir.⁴ Değerler, ahlaki, dini, ekonomik, estetik, ilmi, siyasi ve sosyal değerler başlıkları altında sınıflandırılabilir.

Toplamları oluşturan bireylerin birlikteliklerinin sağlanmasında ve sürekliliğinin gerçekleştirilmesinde erdemlerin önemli rolü vardır. Bütün inanç sistemleri ve düşünce tarihinde iz bırakan ahlak filozofları tarafından erdemlerin **hikmet, iffet, şecaat ve adalet** olarak dört ana başlık altında toplandığı görülmektedir.⁵

Hikmet, sözde ve davranışlarda isabet ve her şeyi yerli yerinde koymaktır. Hikmet hem bilgi hem de iştir. Bilmek ve bildiğini davranış olarak göstermektir. Hikmet varlıkların içindeki manaları anlamaktır. Hikmet güzel ve doğru işlere gücü yettiğinde yönelmektir. Hikmet siyasette insanın gücü yettiği ölçüde Yaratıcı'sına benzeme çabasıdır. Hikmeti elde edebilmek için birey ilmini bilgisizlikten, icraatını zulüm ve haksızlıktan, ikram ve ihsanını cimrilikten, hoşgörüsünü bunaklıktan arındırması gerekmektedir.

İffet, helal ve güzel olmayan davranışlardan uzak olmak anlamlarına gelen bir erdemdir. Bu erdem insandaki arzu ve istek güçlerinin akıl tarafından kontrol edilmesiyle elde edilebilmektedir. Nefsin arzularının şekillendiği yeme, içme ve cinsi arzu ve isteklerinin akıl tarafından kontrolü ile elde edilen bu erdemın kazanılması ve sürekliliğinin sağlanması önemlidir. Akıl nefsin arzu ve isteklerini dinin temel değerlerini esas alarak gerçekleştirdiğinde orta yol olarak iffet erdemini gerçekleştirmiş ve hayat geçirmiş olacaktır. Bu erdem insanın nefsinde yerleşik olan arzu ve isteklerin frenlenmesi, dengelenmesi ve baskın olmasının engellenmesi olarak değerlendirilebilmektedir.

İslam ahlak felsefesi filozofları tarafından yapılan değerlendirmeler **şecaat** erdemının tevekkül ve sabır ile kalbin kuvvet ve dayanıklılığını oluşturduğu belirtilmektedir. Cesaret, yiğitlik ve kahramanlık gibi önemli konuları içine alan şecaat nefsin öfke gücünün akıl tarafından kontrol edilmesiyle elde edilmektedir.⁶ Bu erdem insanın sahip olduğu en önemli değerlerdendir. Fedakarlık, sıkıntılara sabretme, tevazu sahibi olma, yumuşak huylu olma, yaratılmışlara karşı merhametli olma, gayret ve ideal yüceliğine sahip olma değerleri bu erdemın muhtevası içerisinde yer almaktadır. Yiğitlik erdemini bu hasletlerle değerlendirmek gerekmektedir.

Adalet, bireysel ve toplumsal hayatta dirlik ve düzeni hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşama olarak tarif edilir. Davranış ve kararlarda hakka göre hüküm vermek, eşit olmak ve eşit davranmak olarak da açıklana adalet, insanlık tarihinde her zaman önemini hissettirmiştir. Allah'ın isimleri arasında da zikredilen adalet kavramına insanların uymaları ve hayatlarında ona göre davranmaları istenmektedir. Düzen, denge, eşitlik ve hakikate uygun hükümler vermek anlamlarına gelen adalet bireylerin kişisel ve toplumsal yaşantılarının en önemli temel unsurudur.⁷ Bu temel değerler çerçevesinde Müftü Ahmet Hulusi Efendinin ortaya koyduğu hitabesinin değerlendirilmesi yapılabilir. Hitabede gençliğe verilen ahlaki erdemler manzumesi ortaya konulmakta ve erdemlerde orta yola dikkat çekilmektedir. Erdemlerde ortayolu takip etmenin önemi⁸ Müftü Ahmet Hulusi Efendi tarafından da vurgulanmaktadır.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 7. Bs (Paradigma Yayınları, 2010), 399-400.

⁵ Kemal Göz, *İslam felsefesinde Ahlakın Temel paradigmatları (Değer Merkezli Bir Yaklaşım)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 63-78.

⁶ Mustafa Çağrı, "Şecaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38: 402.

⁷ Mustafa Çağrı, "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1: 341.

⁸ Osman Mutluel, *Orta Yolda Ol*, 1. (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 11-21.

2.2. Bu Hitabe ile Verilen Erdemler Mesajı

Müftü Ahmet Hulusi Efendi 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden kısa bir zaman sonra organize ettiği kalabalıklara yukarıda tam metnini sunduğumuz hitabeyi ve cihat fetvasını gerçekleştirmiştir. Bu hitabede ortaya konan değerler manzumesi, günümüz gençliğinin ahlak felsefesi bağlamında mücehhez olmalarını sağlayacak önemli birikimlerden biridir. Bu hitabe ile günümüz gençliğine yukarıda zikrettiğimiz temel erdemler olan hikmet, iffet, şecaat ve adalet erdemleri çerçevesinde çok önemli mesajlar verilmektedir.

• Haksızlık karşısında susmamak.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğini belirten Müftü Ahmet Hulusi Efendi, bu davranışın bir haksızlık fiili olduğu belirtmiş ve bunu hitabede şu şekilde ifade etmiştir: "Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak din ve devlete ihanettir."

Haksızlık karşısında susanın dilsiz şeytan olduğu gerçeğinden hareketle vatanını müdafaa etmek durumunda olan bireyler haksızlığa boyun eğmeli ve özgürlüklerini muhafaza etmeye çalışmalıdırlar. Bu erdemli davranış belirtilen temel erdemlerden iffet erdeminin içeriğinde önemli bir yer tutmaktadır. Erdemlilikte iffet sahibi olmak özgürlüğün muhafazasıyla gerçekleşecektir. Müftü Ahmet Hulusi Efendi bu hususu hitabesinin en başında önemle vurgulamaktadır.

• Vatan Sevgisi

Yiğitlik erdeminin bireylerde tecessüm etmiş hali olarak vatanın korunması kendisini göstermektedir. Vatan sevgisinin imandan olduğu değeriyle inanç değerlerini yaşam tarzına dönüştürmüş olan bireyler yaşadığı toprakları sevecek ve canı pahasına onu koruyacaktır. Burada Milli Şairimiz Mehmet Akif'e kulak verelim:

"Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!

Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.

Sen şehîd oğlusun, incitme, yazıktır atanı;

Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?

Şühedâ fışkıracak, toprağı sıksan şühedâ!

Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ,

Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ."⁹

Bu değerlerle mücehhez olmak şecaat erdeminin yaşam tarzına dönüşmüş olduğunun da bir göstergesidir. Müftü Hulusi Efendi bu duygularla hem o günün gençliğini uyarmış hem de günümüz gençliğinin dikkatini erdemlere çekmiştir.

• Birlik ve Beraberlik Şuuru

Bireyin birlik ve beraberlik şuuru içerisinde olması birlikte yaşama kültürünün en önemli unsurlarındandır. Bu erdem iffet erdeminin içeriğinden olan erdemlilik örneklerindendir.

⁹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (Ankara: Hece Yayınları, 2009), 10.

İffet erdemi nefsin arzu ve isteklerinin akıl tarafından kontrol edilmesiyle elde edilen erdemlerdendir. Bu bağlamda birlikte yaşama kültürünün hayata geçirilmesi ve içselleştirilerek hayata hakim kılınması önemli değerlerimizdendir.

Birlik ve beraberliğin kardeşlik şuuruyla hayat geçirilebileceğini bilen Müftü Ahmet Hulusi efendi bu gerçeği önemle vurgulamıştır. Toplumların mevcudiyetinin, sürekliliğinin, huzur ve refahının birlik ve beraberliklerinde saklı olduğunu ortaya koymuştur. Toplumun birlikte hareket etmesinde kardeşliğin birlik ve beraberliğin en önemli göstergesi olduğu böylece ortaya konulmuştur.

• Zorluklar karşısında ümitsizliğe kapılmamak

Denizli Müftümüz Merhum Ahmet Hulusi Efendi'nin yeni nesillere verdiği en önemli mesajlardan biri de şartlar ne olursa olsun ümitsizliğe kapılmamaktır. İnanan insanlar Allah'tan ümit kesilmeyeceğini bilirler. Bu erdem adalet erdeminin içeriğinde yerini almaktadır. Ümitvar olmak inanç değerlerinin en önemli sonuçlarından olarak zikredilir. Bu haslet toplumların herhangi bir konuda başarıyı elde edebilmelerinin birinci şartı olarak görülür. Başarı bu erdemin yaşam tarzına dönüştürülmesiyle elde edilecektir. Başarılı olabilmek için gerekli olan araç vasıtalarla sahip olunamasa bile elde mevcut olanlarla sonuca ulaşılabilirliğini vurgulayan Müftü efendi şartlar ne olursa olsun ümitsizliğe düşmeden sonuca ulaşılabilirliğini bütün dünyaya haykırmaktadır. Erdemler yaşam tarzına dönüştüğünde birey ve toplumun mutlu olmasını gerçekleştirecek önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰

SONUÇ

Türkler Anadolu'ya yerleştikleri ilk dönemlerden itibaren buradaki varlıklarını sürdürebilmek için zaman içerisinde birçok sıkıntılara göğüs germek durumunda kalmışlardır. Milli mücadele yıllarını da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Her zaman değişik sıkıntıların üzerinden gelebilmek için mevcut şartlarda en önemli varlık mücadelesinin verildiği görülmektedir.

Erdemler toplu yaşama kültürünün hayata geçirilmesinde önemli görev üstlenmektedirler. Birlikte yaşamın gerçekleştirildiği vatan olarak değerlendirilen toprak parçalarının korunup kollanması da bu bağlamda önemlidir. Erdemlerin tamamını ihtiva eden hikmet, iffet, şecaat ve adalet erdemlerinin toplumu oluşturan bireyler tarafından içselleştirilerek yaşam tarzına dönüştürülmeleri varlığın sürdürülmesinin önemli unsurlarından olarak değerlendirilmektedir.

Güzel ve doğru işlere gücü yettiğinde yönelmek olan hikmet erdemini elde etmeye çalışmak, toplumun varlığının devamının vazgeçilmez unsurlarındandır. Helal ve güzel olmayan davranışlardan uzak olmak anlamlarına gelen bir erdem olan iffete değer vererek yaşayan bireyler aklını nefsin isteklerini yerine getirmede karar verici olarak kullanabilmeyi gerçekleştirdiklerinden dolayıdır ki sağlıklı bireylerin varlığıyla sağlıklı toplumu oluşturabileceklerdir. Cesaret, yiğitlik ve kahramanlık gibi önemli konuları içine alan şecaat erdemi ise nefsin öfke gücünün akıl tarafından kontrol edilmesiyle elde edilmektedir. Akıl davranışların yerine getirilmesinde kontrolünü elden bırakmamaktadır. Hikmet, iffet ve şecaat erdemleri bir bireyde toplandığında adalet erdemi de kendiliğinden ortaya çıkmakta ve olgunluğu tamamlamaktadır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin hemen ardından aynı gün saatler sonra Denizli'de halka çok önemli bir hutbe irat eden Müftü Ahmet Hulusi Efendi birlikte yaşama

¹⁰ Osman Mutluel, *Mutlu Ol*, 1. Bs (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 11-17.

kültürünün temel erdemleri olan hikmet, iffet , şecaat ve adaleti hatırlatarak milli mücadele için bayraktarlık yapmanın gerekliliğini ortaya koymuş ve erdemlerin etkisini topluma hatırlatmıştır.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin o gün ortaya koyduğu hutbesi bugün dahi önemli bir vatan savunması manifestosu şeklinde varlığını hissettirmektedir. Onun şu cümleleri vatan savunmasının önemini vurgulandığı ifadelerdir:

“Silahımız olmayabilir, topsuz, tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklal aşkı, vatan sevgisi haysiyet şuurumuz ile kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazilerdir. Bu mutlak olarak cihad-ı mukaddestir.”

İnsanı eşref-i mahlukat olarak gören ve etrafındakilerle ilişkilerini sevgi ve hoşgörü ile sürdüren medeniyetimiz mensubu bireylerin hayat tarzına dönüştürdükleri erdemler yeni nesillerin yol göstericileri olacaktır.

KAYNAKLAR

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. 7. Bs. Paradigma Yayınları, 2010.

Çağrı, Mustafa. “Adalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 341-343. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Çağrı, Mustafa. “Şecaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 402-403. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Ankara: Hece Yayınları, 2009.

Göz, Kemal. *İslam felsefesinde Ahlakın Temel paradigmaları (Değer Merkezli Bir Yaklaşım)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Mutluel, Osman. *Mutlu Ol*. 1. Bs. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.

Mutluel, Osman. *Orta Yolda Ol*. 1. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.

Sarıkoyuncu, Ali. *Milli Mücadelede Din Adamları 1*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Sarıkoyuncu, Ali. *Milli Mücadelede Din Adamları 2*. 2 Cilt. ANKARA: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

TUNA AKÇAY'IN 'HALİL İBRAHİM' FOTOĞRAFININ ELEŞTİREL ÇÖZÜMLEMESİ

CRITICAL ANALYSIS OF 'HALİL İBRAHİM' PHOTOGRAPH BY TUNA AKÇAY
SUMMARY

Doç. Dr. Derya ŞAHİN

İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim İş Öğretmenliği Bölümü, Malatya

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6814-898X>

YL Öğrencisi Derya IŞIK

İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim İş Öğretmenliği Bölümü, Malatya

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0372-2653>

ÖZET

Fotoğraflar, insanların gerçek dışı bir geçmişe, hatta yaşamadıkları bir hayata hayallerinde sahip olmalarına fırsat verirken, kendilerini güvenli hissetmedikleri bir mekânı ellerinde tutmalarına da yardımcı olmaktadır.

Nicephore Niepce 'nin *Pencereden Görünüş* isimli ilk fotoğrafının, 1839'da Louis Daguerre tarafından icat edilen ilk fotoğraf makinesinin ardından başlayan fotoğraf serüveniyle beraber, fotoğrafçılığın etki alanı da genişlemiştir. Fotoğraf, salt belge olmanın çok ötesine geçerek sanat pratikleri içinde kendine yer açabilmiştir

Fotoğrafın kullanım alanlarına bakıldığında genel olarak işlevsel ve sanatsal olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sanatsal fotoğraflarda fotoğrafı çekilen şeyin ne olduğu kadar, o fotoğrafın taşıdığı kendi değerleri içindeki görsel özellikleri de önemlidir. Fotoğrafçının kişiliği ve yorumunun da dahil olduğu bu tür fotoğraflar, belgesel ve dışavurumcu nitelik taşımaktadırlar.

Anadolu Fotoğraf Akımı ülkesinin kültürüne harici olmadan bu ülkenin değerlerine barışık ve Anadolu'yla heyecanlanıp beslenen bir sanat anlayışını yansıtmaktadır. Anadolu, kadim medeniyetlerin beşiği ve tarihi geçmişimizin eşsiz güzelliklerini barındıran bir cennettir. Anadolu fotoğraf akımı ise bu güzelliklerin sanat gözüyle incelenmesi, ortaya konması ve fotoğraf yoluyla ülkemize hizmet etmenin ve katkı sunmanın gayreti içindedir.

Türkiye'de özellikle Anadolu 'nun medeniyet ve kültürünü ön plana taşımayı amaçlayan, bunun yanı sıra Anadolu'nun güzelliklerini, yüreğini, saflığını gözler önüne seren Anadolu Fotoğraf Akımı, fotoğrafa insan ruhuna dokunabilme, bir görseli hikayeleştirilme aracı olarak yaklaşmaktadır. Onlara göre, yaşanmışlıkların bir bütün halinde tek bir anda anlatılmasıdır fotoğraf.

Bu çalışmada, Anadolu fotoğraf akımının modern çağda oluşumu ve Tuna Akçay'ın tüm sanat kariyerini kapsayan, 2010 yılında Avrupa Birliği Komisyonu tarafından yapılan fotoğraf yarışmasında Avrupa birinciliği alan "Halil İbrahim" fotoğrafı sanatsal açıdan incelenmiştir.

İncelenen Halil İbrahim fotoğrafı, Anadolu fotoğrafçılarının tanımladığı anlamlandırma kuramındaki sembolik düz anlamlar ve yan anlamlar bağlamında eleştirel çözümlemeye tabi tutulmuştur.

Eser çözümlemesi yapılırken önce Halil İbrahim fotoğrafının teknik analizi yapılmış, sonra fotoğrafın nesneleri betimlenmiş, fotoğraf tasvir edilerek izlenimlerin düşünsel süreçte nasıl kavrama dönüştüğü ve anlamlandırıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf Sanatı, Anadolu Fotoğraf Akımı, Tuna Akçay, Halil İbrahim Fotoğrafı

ABSTRACT

While photographs allow people to have an unreal past, or even a life they did not live, in their dreams, they also help them to hold a place where they do not feel safe.

With the adventure of photography that started after Nicephore Niepce's first photograph, "View from the window at Le Gras" and the first camera invented by Louis Daguerre in 1839, the scope of photography expanded. Photography has been able to make a place for itself in art practices by going far beyond being a mere document.

When we look at the usage areas of photography, it is possible to separate it as functional and artistic. In artistic photographs, the visual characteristics of that photograph within its own values are also important, as much as what is photographed. Such photographs, including the personality and interpretation of the photographer, have documentary and expressionistic qualities.

Anatolian Photography Movement reflects a sense of art that is reconciled with the values of this country and is excited and nourished by Anatolia, without being external to the culture of its country. Anatolia is the cradle of ancient civilizations and a paradise that hosts the unique beauties of our historical past. The Anatolian photography movement, on the other hand, strives to examine and reveal these beauties through the eyes of art and to serve and contribute to our country through photography.

Anatolian Photography Movement, which aims to bring the civilization and culture of Anatolia to the forefront in Turkey, as well as revealing the beauties, heart and purity of Anatolia, approaches photography as a means of touching the human spirit and narrating an image. According to them, photograph is the narration of experiences as a whole in a heartbeat.

In this study, the formation of the Anatolian photography movement in the modern era and the photograph of "Halil İbrahim", which covers Tuna Akçay's entire art career, and which won the European first prize in the photography competition held by the European Union Commission in 2010, was examined in terms of art.

The examined "Halil İbrahim" photograph was subjected to critical analysis in the context of symbolic denotations and connotations in the theory of interpretation defined by Anatolian photographers.

While analyzing the work, first of all, the technical analysis of Halil İbrahim's photograph was made, then the objects of the photograph were described, and it was tried to reveal how the impressions were transformed into concepts and interpreted in the intellectual process by depicting the photograph.

Keywords: Photography Art, Anatolian Photography Movement, Tuna Akçay, Halil İbrahim Photography

GİRİŞ

‘Sayın baylar, doğa ışık aracılığıyla bir yüzey üzerine geçirildi.’

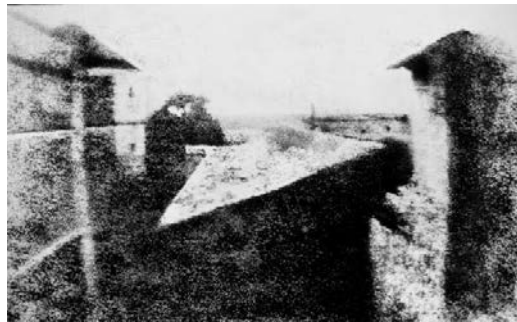
Fransız Bilimle Akademisi

Problem

Sanatı herhangi bir materyal ile dışavurum olarak kabul edersek bu materyal; ses, söz, yazı, boya, nota, beden, taş, kil vb. olabildiği gibi fotoğraf da olabilir. Fotoğraf makinesinin bugünkü çalışma prensibini oluşturan camera obscura, ilkel görüntü elde etme aracı, fotoğraf makinesinin ecdadı olarak bilinmektedir. Latince ‘de obscura karanlık camera oda anlamına gelmektedir. “Obscura” yani kameranın çalışma prensibi şu şekildedir: Havanın açık olduğu bir günde her tarafı kapalı içine ışık geçirmeyen bir odanın bir duvarının tam ortasında iğne ucu ile bir delik açıp bu deliğe karşılık gelen duvara, odanın içinden beyaz kâğıt konulduğunda iğne deliğinden giren ışık beyaz kâğıt üzerine yansiyacak ve iğne deliğinin önünde bulunan cisimlerin görüntüsü karanlık oda içerisinde ters olarak yansiyacaktır. Beyaz kâğıt üzerine yansıyan bu görüntü bir nesnenin başka bir yüzey üzerindeki hayali görüntüsüdür.

17 ve 18. yüzyılda ressamalar, özellikle manzara ve mimari resimlerde düzgün bir perspektif ve doğru orantıyı elde edebilmek için yaptıkları cisimlerde bu yöntemi sık sık kullanmışlar ve daha sonra tekniği daha da geliştirerek deliğe bir mercek yerleştirip daha net görüntü ve daha fazla ışık elde etmeyi başarmışlardır (Şahin,2014).

Fotoğraf tarihinde ilk görüntünün Nisan 1816 Joseph Nicephore Niepce tarafından kaydedildiği bilinmektedir. Niepce, burada gümüş granürüyle duyarlaştırılmış kâğıt üzerine çiftlik avlusunun görüntüsünü camera obscura aracılığı ile kaydetmeyi başarmıştır. Niepce; gümüş klorür, gümüş iyodür gibi maddelerin ışıktan etkilendiğini ortaya çıkardıktan sonra çalışmalarına devam etmiş ve fotoğrafçılığın temellerini atmıştır. Fotoğraf çok yanlış bir cihazın analog bir ürünü değil ciddi anlamda teknik ve kimyasal bilgi gerektiren kimyasal bir sürecin ürünüdür. Niepce’nin geliştirdiği bu teknik, haliograph tekniği olarak fotoğraf tekniğinde yerini almıştır. Fransa’da çalışmalarını sürdüren Niepce, 1827’de kendi evinin penceresinden görülen doğa manzarasının yaklaşık 8 saat süren bir pozlamanın ardından kurşun ve kalay karışımı bir metal levha üzerine pozitif olarak kaydetmeyi başarmıştır. (Resim 1) Böylelikle fotoğraf tarihinde ilk kez bir görüntü bir levha üzerine kaydedilmiştir.

Resim 1. Joseph Nicephore Niepce, Pencereden Görünüş, 1827

Fotoğrafın kullanım alanlarına bakıldığında genel olarak işlevsel ve sanatsal olarak ikiye ayrılmak muhtemeldir. Belgeleme özelliğine dayalı fotoğraflar daha çok işlevsel fotoğraftır. (Şahin,2014). Avangart sanatın öncülerinden çevirmen ve eleştirmen olan Fransız şairinin modernleşmesinde önemli rol oynayan ünlü şair Charles Baudelaire, ‘Fotoğrafi Sanat mı?’ başlıklı yazısında fotoğrafın işlevi konusunda şunları dile getirmiştir:

Eğer sanatın işlevlerinden herhangi birini üstlenmede fotografiye izin varsa yığınların ahlaklığında bulacağı doğal ittifak sayesinde çok geçmeden sanatın yerini alacak ya da onu tümüyle yozlaştıracaktır. Şu hâlde gerçek ödevinin sınırları içine girmesi gerekiyor, bu da bilimlerin ve sanatların hizmetkârı, ama fevkalade alçakgönüllü hizmetkârı olmaktır, tıpkı yazını ne yaratmış ne de yerini almış olan matbaa ve stenografya gibi. Bir çabukta gezginin albümünü zenginleştirsin ve belleğinin sahip olamadığı şaşmazlığı gözlerine sağlasın, doğa bilimcinin kitaplığını süslesin, mikroskobik hayvanları devleştiresin hatta birtakım bilgilendirmelerle astronomun var sayımlarını güçlendiresin; nihayet her kim mesleğinde mutlak bir maddi kesinliğe gereksiniyorsa gidip onun sekreteri ve not defteri olsun. Ama eğer tutulamayanın ve imgesel olanın alanı üzerinde, salt insanın ruhundan bir şeyler kattığı için değeri olan şeyler üzerinde tepinmesine izin verilmişse o zaman yazıklar olsun bize (Baudelaire, 2009: 27).

Baudelaire sadece fotoğrafın işlevsel değeri üzerinde durmuş ve böylece fotoğrafın sınırlarını çizmiştir. Fakat bu konuyla ilgili birçok karşı görüş de mevcuttur.

Sanat amacı ile fotoğraf çekenler ise fotoğrafın sanatsal disiplini araştırıp özelliklerini kullanmaktadırlar. Sanat amacıyla çekilen fotoğraflarda objenin yanı sıra sanatçının dünya görüşü de vardır.

Sanat amacıyla fotoğraf çekenler kendilerini ayırmakta, fotoğrafın bir sanatsal disiplin olarak özelliklerini araştırıp kullanmaktadırlar. Onlara göre, fotoğrafçılığın zanaat özelliğine olan gereksinim azaldıkça işlevsel değeri de azalmakta ve böylece kendini ifade için kullanılır hale gelmektedir. Fotoğrafın sanatsal anlamda olgunluğa kavuşması onun kendi materyallerini, sorunlarını, potansiyelini, politikasını ve özgün olarak yapabileceklerini irdelemesi ve bunları tanımlayabilme çabası içine girmesiyle gerçekleşmektedir (Topçuoğlu, 1992: 21).

Yaratılışlarında sanatçılar yerküreyi sanatsal deneyimleri ve estetik kaygılarına göre farklı biçimlerde sunarlar. Sanatçılar 15. yüzyıldan başlayarak, farklı yöntemler kullanarak gördükleri üç boyutlu hazneleri iki boyutlu yüzey üzerine taşıyarak, üç boyutlu derinlik vermeye çalışmışlardır. Bu üç boyutlu derinlik çabası, resim sanatında “Resimsel Yaklaşım” olarak ifade edilmiştir. Resimsel yaklaşım temel tasarım elemanlarının ve ışığın üç boyutlu verecek şekilde kullanılmasıdır. Diğer özellik ise öykü anlatmasıdır. Sanatçıların gündelik yaşamdan konu seçmeleri ve betimleyici üslupta gösterme çabası ve anlayışı kuşkusuz fotoğraf sanatı içinde geçerlidir. 1855’li yıllardan itibaren bu çabalar fotoğrafta “pictorializm” akımının başlamasına neden olmuştur. Pictorializm ile birlikte ıslak levha yerine kuru levha kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Pictorializm 20. yüzyılın erken döneminde zirveye ulaşmış fakat 1914’te modernizmin doğmasından sonra hızlı bir düşüşe geçmiştir. 19. Yüzyılın sonlarındaki sanayi ve endüstri devrimi dünyayı yeniden oluşturma, paylaşma savaşları, ekonomilerin yeni üretim yönetsel ve toplumsal değişimler sanatta farklı bakış açıları anlayış ve yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Fotoğrafta romantizmin başları 18. yüzyıl akademik portre ve stüdyoların da hazırlanmış perde arkası dekorları yapılan çekimlere dayanmaktadır.

Fotoğraf sanatında sembolizm hala tam bir akım olma özelliği göstermese de ulusal fotoğrafik kurgular da tam ve kısmen varlık göstermekte, metaforik bağlamlar sanatçının bilgiyi aktarma süreçlerine ve estetize etme kaygısından güncel olanla ilişki kuracak düzeyde rol üstlenmektedir.

Yaşamın kendisini bir akım olarak fotoğrafa aktaran Belgesel Fotoğrafçılık; dünden bugüne, bugünü ise geleceğe taşıyan bir fotoğrafik belge özelliği taşımaktadır. Belgesel fotoğrafçılığın evrensel olarak kullanıldığı, kültürler arasında önemli iletişim ve herkes tarafından anlaşılan ortak bir dili vardır. Bu fotoğraflardan biri de Anadolu Fotoğraf Akımı üyelerinden olan Tuna Akçay’ın *Halil İbrahim* fotoğrafıdır. Araştırmada genel anlamda Anadolu Fotoğraf Akımı ile

ortaya konulmak istenilen amaçlar ve özelde “Halil İbrahim” isimli fotoğrafın eleştirel çözümlemesine ilişkin bilgilere ulaşabilmek adına sanatçının görüşlerine ihtiyaç duyulmuştur.

AMAÇ

Bu araştırmanın temel amacı, Anadolu Fotoğraf Akımının modern çağda oluşumu ve Tuna Akçay’ın tüm sanat kariyerini kapsayan, 2010 yılında Avrupa Birliği Komisyonu tarafından yapılan fotoğraf yarışmasında Avrupa birinciliği alan “Halil İbrahim” fotoğrafını sanatsal anlamda incelemek, eserin barındırdığı anlamları ortaya koymaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Görüşme sonucunda incelenen “Halil İbrahim” fotoğrafı, Anadolu fotoğrafçılarının tanımladığı anlamlandırma kuramındaki sembolik düz anlamlar ve yan anlamlar bağlamında eleştirel çözümlemeye tabi tutulmuştur. Eser çözümlemesi yapılırken önce Halil İbrahim fotoğrafının teknik analizi yapılmış, sonra fotoğrafın nesneleri betimlenmiş, fotoğraf tasvir edilerek izlenimlerin düşünsel süreçte nasıl kavrama dönüştüğü ve anlamlandırıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması

Görüşme yöntemi için görüşme formu hazırlanmıştır. Araştırmanın amacı çerçevesinde geliştirilen görüşme formu uzman görüşüne sunulmuştur. Bu anlamda hazırlanan görüşme sorularının kolay anlaşılması ve yönlendirici olmaması dikkate alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin çözümlenmesi ve yorumlanmasında betimsel analiz kullanılmıştır.

Betimsel Analizde temel amaç; elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Sanatçıya yöneltilen sorulardan alınan cevaplar, araştırmanın bulgular kısmında yorumlanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Tuna Akçay kimdir?

Tuna Akçay, 21 Eylül 1981 tarihinde Çanakkale/küçükkuyu kasabasında doğdu. Eğitim hayatına Sivas’ın Altınyayla köyünde başladı. 2000 yılında lisans eğitimini Mersin Üniversitesi Arkeoloji bölümünde başladı. Üniversite yıllarında coğrafyamızın önemli antik kentlerine arkeolojik geziler organize etti. 2005 yılında Arkeologlar Derneği Mersin blogunun

kurucu üyesi olarak yönetim kurulu başkan yardımcılığı görevini üstlendi. Bu çalışmalar esnasında arkeoloji fotoğrafçılığı hakkında fikir üretmeye ve araştırmalar yapmaya başladı. 2005 yılında lisans eğitimini tamamladığı Mersin Üniversitesi Arkeoloji Bölümü anabilim dalında yüksek lisansına devam etti. 2009 yılında Köln Üniversitesi'nde doktora eğitimine başladı, 2011 yılından sonra doktora eğitimine Gazi Üniversitesi'nde devam etti. 2001 yılından beri arkeolojik fotoğrafçılığı ve fotoğraf sanatı ile ilgilenmektedir. 2005 yılında ANAFOD 'Anadolu Fotoğraf Derneği' kurucusu üyesidir.

Anadolu Fotoğraf Akımı

2000'li yıllar başı fotoğraf sanatı 1960 sonrası ile benzer şekilde devam ederken 2000'li yıllara yeni bir çağ açan Dijital Fotoğrafçılık ortaya çıkmıştır. Ekonomik refahın getirmiş olduğu yükselme ile insanlar fotoğraf makineleri, bilgisayar ve laptoplar almaya başladılar. 2000-2004 yıllarında dijital fotoğraf makinelerinin ortaya çıkması ile birlikte, 2005 yılında internet sitesi dijital yüklemeler ile yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Farklı meslek kollarındaki insanlar bu makinelerle birlikte fotoğraf gizilleri oluşturmaya ve interneti yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu yıl da Foto Kronik ve Foto Kritik adı altında iki internet sitesi oluşturulmuş, bu sitelerde insanlar iletişim kurmaya başlamıştır. Bu siteler içerisinde iletişim kuran Memduh Ekici, Hamit Yalçın, Tuna Akçay gibi Anadolu fotoğraf sanatçıları üyeleri de vardı. Foto Kronik ve Foto Kritik sitelerinde belirli yarışmalarla yılın, ayın, haftanın ve günün fotoğrafçısı belirlenmeye başlanmış ve bir rekabet ortamı oluşturulmuş; bununla beraber kümeleşmeler, gruplaşmalar başlamıştır. Anadolu fotoğraf ve Modern fotoğraf adı altında iki grup arasında sanatsal çatışmalar dahi gündeme gelmiştir. Anadolu fotoğraf akımı öncülüğünü Memduh Ekici, Hamit Yalçın, Tuna Akçay gibi sanatçılar yapmıştır. İnternet sitelerinde Türkiye'yi, özellikle de Anadolu'yu konu alan fotoğraflar paylaşılmaya başlanmıştır. Bu sanatçıların genel anlamda fotoğraf temaları koyun, sürü, çiftlik hayatı, bozkır, yörükler ve Çoban'dı.

2005-2010 yılları arasında Türkiye fotoğraf Federasyonu, dijital fotoğraf ile birlikte fotoğraf yarışmaları düzenlemeye başlamış, oluşan bu güncel fotoğraf yarışmaları ile birlikte gruplar birbirlerini tanıırken 2. kategori olarak yarışma fotoğrafçıları ortaya çıkmıştır. Birbirlerini tanımaya başlayan fotoğraf sanatçıları geziler düzenleyerek Fotomaraton isimli yarışmalar düzenlemişlerdir. Fotomaraton yarışmaları hem rekabet gerektiren hem de insanları bir araya getiren bir proje niteliği taşımıştır.

Resim 2. Hamit Yalçın, Ekmeğini Paylaşan Çoban, 19 Ekim 2007, Şanlıurfa - Ceylanpınar, Nikon D200

Anadolu fotoğrafı bağlamında; 2004-2007 yılları arasında Anadolu fotoğraf dergisini kuran Hamit Yalçın, Memduh Ekici, Tuna Akçay, Arif Terzioğlu gibi isimler, bunun yanı sıra Kastamonu Fotoğraf Derneği, Balıkesir grubu, Susurluk grubu gibi Anadolu'nun fotoğraf dernekleri oluşmuştur. Elinde fotoğraf makinesi ile gezmelere çıkan insanlar; Anadolu

güzelliklerini, yüreğini, çobanın saflığını, doğayı, keşfettiler (T. Akçay, kişisel iletişim, 9 Haziran 2021).

Hissedilen ile sanat yapmak gönül gözüyle görmek demektir. İnsana dokunan her şeye ulaşma isteğidir. Gönül gözüyle sanat yapmak modern zamanların çorak manevi iklimi için bir kurtuluş yoludur, bir sanat tavrıdır. İki denizin birbirine kavuştuğu gibi aklın ve kalbin kaynaştığı zihinlere kazınan görsellerdir. İşte Anadolu fotoğrafçılığı bu anlayış ile beslenmektedir. Gönülden görebilenlerin sanat ürettiği bir gönül birliğidir ((T. Akçay, kişisel iletişim, 9 Haziran 2021).

Resim 3. Hamit Yalçın, Gün Batımında Hasat, 07 Haziran 2006, Şanlıurfa - Ceylanpınar, Hasselblad H1D

Sanat özü itibariyle bir İnsanın ruhunu kattığı ve ruhundaki güzeli materyale aktardığı bir süreci temsil ediyorsa içimizdeki dünya fotoğrafın kaynağıdır diyebiliriz.

Fotoğraflar, insanların gerçek dışı bir geçmişe, hatta yaşamadıkları bir hayata hayallerinde sahip olmalarına fırsat verirken kendilerini güvenli hissetmedikleri bir mekânı ellerinde tutmalarına da yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda fotoğraf, bir görsel hikayeleştirme, yaşanmışlıkların bir bütün halinde anlatılmasıdır. Anadolu Fotoğrafçılığın arkasında kuvvetli bir fikir ve o fikri taşıyan duygular vardır.

“Halil İbrahim” Fotoğrafı

Resim 4. Tuna Akçay, Halil İbrahim, Objektif/ Filtre: 165mm Zoom Objektif 600 İSO, 2009

Tuna Akçay'ın Halil İbrahim fotoğrafı, 15 Temmuz 2009 tarihinde Mersin'in Silifke ilçesinin Uzuncaburç beldesinde saat 14.00 civarı çekilmiştir.

Sanatçının Avrupa Birliği'nin 2010 senesinde yapmış olduğu fotoğraf yarışmasında 14 bin fotoğrafçı içerisinde Avrupa Birincisi olan "Halil İbrahim" fotoğrafı bereketi ve Anadolu Kardeşliğini anlatan bir fotoğraftır.

Fotoğrafı biçimsel olarak incelediğimizde bir ahşap pencere pervazı içerisinde iç mekânda kadraja alınmıştır. Ahşap pencere pervazı camın hafif yansımaları ile ana öğeleri bir çerçeve içerisinde almıştır. Pencere önünde gazete üzerinde üç tane sağ bir tane sol tarafta olmak üzere dört tane ekmek vardır. Ekmeklerin arasında kadraja giren fotoğrafın ilgi merkezi olan iki erkek çocuğu vardır. Sağdaki çocuk gözleri kapalı, eli kardeşinin omzunda ve kardeşini öpmektedir. Fotoğrafın sol tarafında bulunan kardeşinin öpücüğü ile adeta gözlerinin içi gülmektedir.

Alışıldık yatay formatlı olan fotoğrafı teknik olarak incelediğimizde: Fotoğrafın konu nesneleri olan iki kardeş ve ekmeklerde, pencere camından dolayı herhangi bir yansıma, bükülme yani distorsiyon, bozulma bulunmamaktadır. İnsan gözünün görme açısına uzak olan 165 milimetre odak uzaklığına sahip bir objektifle çekilmiştir. Kadraja giren konu nesnelerin pozisyonlarına bakılarak objektifin bakış yüksekliği 10-15 derece üst ve orta açıdadır denebilir. Işık fotoğrafçının sağ omuz hizasında kadraja yansımıştır. Fotoğrafın konu nesneleri en yakın net alan içinde, arka plan ise belli belirsiz nesneler içinde karanlıktır. Bu net alan nesneleri uzaktan genel çerçeve ile 165 Zoom lens ile çekilmiştir. Nesnelerin hareketli olmasına rağmen düşük enstantaneye bağlı makina titreşimi görülmemesi ya da makinanın çekim sırasında sabitlendiği düşünülmektedir. Tuna Akçay fotoğrafın titreşimini engellemek ve makinanın ışığa duyarlılığı için F5/6, 600 ISO kullanmıştır.

Göstergebilimsel olarak düz anlamda üç tane sağda, bir tane solda ekmek ve kadraj içerisinde ana öğeyi temsil eden iki kardeş gösterilendir. Tuna Akçay'ın fotoğraflarında bulunan nesneler, dönüşümlere uğramadan görsel metafor yoluyla Anadolu'nun sırlarını, düşünce yapılarını, kültürlerini özümseyerek ve harmanlayıp çağrışımlarla bize aktarmayı tercih eder. Tuna Akçay'ın fotoğraflarında bulundurduğu nesnelerden biri olan ekmek her dönemde ve her kültürde sofraların vazgeçilmez temel unsuru olarak karşımıza çıkan bir besin maddesidir. Ekmeğin Anadolu'da bulunan anlamlarından biri 'rızik' kelimesinin karşılığıdır. Rızka yüklenen kutsallığın izlerini ekmek etrafında oluşan ritüeller üzerinde gözlemlemek mümkündür. Anadolu insanı için ekmek öpüp başımıza koyduğumuz, Kur'an-ı Kerim kadar önemlidir. Ekmeğe atfedilen bu kutsiyetin bir sebebi de Anadolu'nun bozkırında oluşan kuraklıkta toprağı kimsesiz bırakmayan başak taneleridir. Ekmek, rızık Anadolu kültürü için Hüda'nın, helal lokmanın bağımlılığı, paylaşmanın bereketi, kardeşliğin birliği, duanın ve hatırın sembolüdür.

SONUÇ

Fotoğrafın bir sanat olup olmaması tartışmasından öte, muazzam olan fotoğrafın ferah olanaklara haiz bir yaratma ortamı sağlamasıdır. Fotoğraf kimi zaman bir amaç kimi zaman bir materyal olarak sanatçı tarafından biçimlenmekte ve seyircisi ile buluşmaktadır.

Fotoğrafta dikkat edeceğimiz şeylerden biri fotoğrafçının makinasını ya da nesneyi kontrol etmese bile ortaya çıkan imgenin yine çekenin kimliğini yansıttığı olmasıdır.

Türkiye'de 2000'li yıllar sonrası fotoğraf sanatı adına büyük uğraşlar veren Anadolu Fotoğraf Akımı ülkesinin kültürüne harici olmadan bu ülkenin değerlerine barışık ve Anadolu'yla heyecanlanıp beslenen bir sanat anlayışını yansıtmaktadır. Anadolu, kadim medeniyetlerin

beşiği ve tarihi geçmişimizin eşsiz güzelliklerini barındıran bir cennettir. Anadolu fotoğraf akımı ise bu güzelliklerin sanat gözüyle incelenmesi, ortaya konması ve fotoğraf yoluyla ülkemize hizmet etmenin ve katkı sunmanın gayreti içindedir.

Bir sanat yapıtında sanatçı kendi gerçeğini ortaya koyar. Bu gerçek yoruma açık olabilmektedir. Tuna Akçay 'ın Halil İbrahim fotoğrafı ise her yorumlayıcısının anlamlandırdığı kavramlardan sonsuz çıkarımlara açılabilir. Bereketi ve Anadolu kardeşliğini aktaran bu fotoğraf, milletimizin duygu ve düşünce, davranış kalıpları içerisinde gösterdiği beceriler, şekillendirdiği sosyal yapıları, tatbik ettiği dini ve estetik değerleri vurgulamaktadır. Anadolu'da bugün bereket denilince bu kardeşler akla gelmektedir.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, Tuna. (9 Haziran 2021). Fotoğraf Sanatçısıyla Gerçekleştirilen Röportaj. Malatya
- Baudelare, Charles, Modern Hayatın Ressamı, Çev.: Ali Berkay, İstanbul, İletişim Yayınları, 5.Baskı,2009
- Şahin, Derya (2014) Fotoğrafın Sanat Serüveni, İdil Dergisi, Sayı 3, Cilt 14,
- Şimşek, H. &Yıldırım, A. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Topcuoğlu, Nazif, Fotoğraf Ölmedi Ama Tuhaf Kokuyor, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2010
- Topcuoğlu, Nazif, İyi Fotoğraf Nasıl Oluyor?, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 1992

DİNİ AHLAK MI, AHLAKÎ DİN Mİ?*

RELIGIOUS MORAL OR MORAL RELIGION?

Doç. Dr. İsmet EŞMELİ Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Denizli,
Türkiye.ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4551-0309>**ÖZET**

Din, en genel anlamıyla Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve bu doğrultuda eylemde bulunmayı sistemleştiren bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Başka bir anlamıyla din, inananların dünyada ve ahirette mutluluğunu ve kurtuluşunu amaç edinen; iyi ve kötünün ne olduğunu belirterek iyiye ulaşmanın yol veya yollarını açıklayıp gösteren ve inananı her bakımdan mükemmelliğe ulaştırıp onu mutlu kılmayı amaçlayan kutsal düsturlar bütünüdür. Ahlak kelimesi, Arapça'da din, tabiat, huy ve karakter gibi anlamlarda kullanılan hulk kelimesinin çoğuludur. Ancak ahlak kelimesiyle Türkçe'de tekil kastedilmektedir. Bu kullanımıyla ahlak, kelime anlamı itibarıyla huy, karakter, hal ve hareket tarzı anlamlarına gelmektedir. Zamana, toplum ve kültürlerle göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlak, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir.

Her din, öyle ya da böyle müntesibinde olması gereken bazı özellikleri belirtmektedir. İlk kabile dinlerinde olduğu gibi Hint dinleri, Japon dini ve İslam'ın da içinde yer aldığı Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dini yapılarda, inanan kişinin sahip olması gereken ilkeler bulunmaktadır. Bu nedenledir ki din ile ahlakın, birbiriyle yakın hatta içkin bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakılınca, dinin öğretilerinin ahlak ilkelerinin belirlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Dahası, ahlak ve ahlaki ilkelerden bahsederken dinin salık verdiği ve insanda bulunmasını istediği hasletler görmezden gelinmemelidir. Böylece, ahlaki ilkelerin din ile bağlantısı ortaya çıktığı gibi kaynağı da aydınlanmış olacaktır. Bir dinde bulunan öğretilerin bir kısmı itikadî iken bir kısmı da davranışsal ve düşünsel olarak ahlaki boyuttadır. Bu bağlamda konu hakkında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte din ve ahlakın ortak bir amacı bulunmaktadır. Temel olarak düşünüldüğünde din de ahlak da, insanın ve dolayısıyla toplumun huzurlu ve sağlıklı bir hayata sahip olmayı sağlamayı amaç edinmektedir, denilebilir.

Din ve ahlak birbirinden ayrı olarak ele alınabilir mi? Yoksa her ikisi bir bütün olarak mı ele alınmalıdır? Din ve ahlak bir bütün olarak ele alınırsa nasıl olur? Din ve ahlak birbirinden ayrı olarak görülürse nasıl olur? Dine ahlaki ilkeler mi kaynaklık etmektedir? Yoksa dinde yer alan ilkelerden mi ahlaki ilkeler oluşmaktadır? Bu çalışmada, bu ve benzeri sorulara İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlıkta yer alan temel ahlaki ilkeler ve bu ilkelere kaynaklık eden kutsal metinlerden hareketle cevap bulunmaya çalışılacaktır. Her dinin ortaya koyduğu temel ahlaki ilkelerin örtüştüğü veya ayrıldığı noktalara değinilerek kısa bir karşılaştırma yapılacak ve ahlaki ilkelerin kaynağının din olup olmadığı hususu açıklanmaya gayret edilecektir. Bu çerçevede öncelikle ilgili kavramların genel bir tanımlanması yapıldıktan sonra Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in ahlaki ilkelerinden örnekler seçilerek konuya açıklık getirilecektir. İkinci olarak bu ahlaki ilkelerin din tarafından ortaya konulan ilkeler mi yoksa insanlar tarafından zaten benimsenmiş olan şeyin, dini öğretilerle pekiştirilmiş hali olup olmadığı Dinler Tarihi bilimi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, Ahlak, Dini Ahlak, Ahlaki Din, Dinler Tarihi.

* Bu tebliğ metni, “*Dinler ve Ahlaki İlkeler (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet)*” adlı kitap bölümü çalışması temel alınarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT

Religion is defined as a phenomenon that systematizes belief in God, supernatural powers, various sacred beings and acting accordingly. In another sense, religion, aiming the happiness and salvation of believers in this world and the hereafter; It is a set of sacred principles that explain and show the way or ways of achieving the good by specifying what is good and evil, and aiming to make the believer reach perfection in all respects and make him happy. In Arabic, the plural of the word "hulk" used in terms such as religion, nature, temperament and character is morality. With the word "moral", the word "plural" means singular in Turkish. With this usage, morality literally means temperament, character, state and style of action. In contrast to behavioral methods that vary according to time, society and culture, morality points to compulsory and unchanging rules of behavior.

In every religion, some characteristics that should be in the subject of one way or another are specified. As in the primitive tribal religions, there are principles that a believer should have in religious structures such as Indian religions, Japanese religion, and Judaism and Christianity, including Islam. For this reason, it can be said that religion and morality have a close or even an inherent relationship with each other. From this point of view, it can be stated that the teachings of religion have an important place in determining the moral principles. Moreover, when talking about morality and moral principles, one should not ignore the qualities that religion prescribes and wants to be found in man. Thus, the connection of moral principles with religion will be revealed as well as its source will be enlightened. While some of the teachings in a religion are creed, some of them are in a behavioral and intellectual moral dimension. In this context, although there are different approaches on the subject, religion and morality have a common purpose. Considering basically, it can be said that both religion and morality aim to ensure that people and therefore society live a peaceful and healthy life.

Can religion and morality be treated separately? Or should both be considered as a whole? What if religion and morality are taken as a whole? What if religion and morality are seen as separate? Are moral principles the source of religion? Or are moral principles derived from the principles in religion? We will try to find answers to these and similar questions based on the basic moral principles in Islam, Judaism and Christianity and the scriptures that are the source of these principles. A short comparison will be made by mentioning the similarities or differences of the basic moral principles put forward by each religion, and it will be tried to explain whether religion is the source of moral principles. In this framework, firstly, after making a general definition of the related concepts, examples from the moral principles of Judaism, Christianity and Islam will be selected and the subject will be clarified. Secondly, whether these moral principles are the principles laid down by religion or what has already been adopted by man, reinforced with religious teachings will be studied within the framework of the History of Religions science.

Keywords: Religion, Morality, Religious Ethics, Moral Religion, History of Religions.

GİRİŞ

Din ve ahlak bir bütün olarak ele alınması gereken olgulardır. Her dinde, öyle ya da böyle müntesibinde olması gereken bazı özellikler belirtilmektedir. İlkel kabile dinlerinde olduğu gibi Hint dinleri, Japon dini ve İslam'ın da içinde yer aldığı Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dini yapılarda, inanan kişinin sahip olması gereken birçok ilke bulunmaktadır. Bu nedenledir ki, din ile ahlak bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Dinin öğretileri ahlak ilkelerinin belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Ahlak ve ahlaki ilkelerden bahsederken dinin salık

verdiği ve insanda bulunmasını istediği hasletler görmezden gelinmemelidir. Böylece ahlaki ilkelerin din ile bağlantısı ortaya çıktığı gibi kaynağı da aydınlanmış olmaktadır. Bir dinde bulunan öğretilerin bir kısmı itikadî iken bir kısmı da davranışsal ve düşünsel olarak ahlaki boyuttadır. Bu bağlamda konu hakkında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte din ve ahlakın ortak bir amacı bulunmaktadır. Temel olarak düşünüldüğünde hem din hem ahlak, insanın ve dolayısıyla toplumun huzurlu ve sağlıklı bir hayat yaşamlarını sağlamayı amaç edinmektedir, denilebilir.

Konumuza geçmeden önce sözkonusu kavramların kısaca tanımına yer verilecektir. Yaygın anlamıyla din; Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve bu doğrultuda eylemde bulunmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Başka bir anlamıyla din, inananların dünyada ve ahirette mutluluğunu ve kurtuluşunu amaç edinen; iyi ve kötünün ne olduğunu belirterek iyiye ulaşmanın yol veya yollarını açıklayıp gösteren ve inananı her bakımdan mükemmelliğe ulaştırıp onu mutlu kılmayı amaçlayan kutsal düsturlardır. Elbette farklı din tanımlarının yapılması veya farklı din algılarının varlığı olağandır. Çünkü dünya üzerinde farklı inanç yapılarına sahip insanlar mevcuttur. Bu bağlamda tek bir din tanımından söz etmek de güçleşmektedir. Zira her inancın kendine has olan özellikleri bulunmaktadır. Bu da yapılacak olan din tanımında belirleyici olmaktadır. Ayrıca din tanımını yapan kişinin ilgi alanı ve öznel yaklaşımı gibi unsurlar, dinin farklı şekillerde tanımlanmasında önemli birer etken olarak kabul edilmektedir. Mesela sosyolog Emile Durkheim dini, “bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemi” olarak tanımlamıştır.¹ Feurbach ise din psikolojisi açısından değerlendirdiği dini, “dua, kurban ve inançla kendini gösteren bir arzu” olarak tanımlamıştır.²

Ahlak, pek çok şekilde tanımlanabilmekle birlikte konumuzla ilgili boyutuyla genel bir tanıma yer vermekle yetinilecektir. Ahlak kelimesinin kökü Arapça *hulk*'tan gelmektedir. Arapça'da din, tabiat, huy ve karakter gibi anlamlarda kullanılan *hulk* kelimesinin çoğulu ahlaktır. Çoğul kalıbıyla ahlak kelimesiyle Türkçe'de tekil kastedilmektedir. Bu kullanımıyla ahlak kelime anlamı itibariyle huy, karakter, hal ve hareket tarzı anlamlarına gelmektedir.³ Başka bir deyişle kelime anlamı ile huy, hal ve hareket tarzı gibi manalara gelen ahlak, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradi hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır. Zamana, toplum ve kültürlere göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlak, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir.⁴

Dinler ve ahlaki ilkeler başlığından hareketle tüm dinlerde yer alan tüm ahlaki ilkelere yer verileceği düşünülebilir. Ancak burada hacimsel alanı da dikkate almak suretiyle çalışmamızı Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'daki Adaletli olmak, iffetli olmak, anne-babaya hürmet etmek, öldürmemek ve doğru olmak üzere beş ahlaki ilke ile sınırlandırmanın isabetli olacağı düşünülmüştür. Bu dinleri ve ahlaki ilkeleri seçerken hem bir inanç hem de ahlaki öğretiler açısından İslam ile olan yakınlıkları ve aynı gelenekten gelmeleri dikkate alınmıştır. Ayrıca, bu çalışmada konu işlenirken dinlerin ortaya çıkış tarihi dikkate alınmıştır. Ele alınan ahlaki ilkelerin kelime ve terim anlamlarının bilindiği kabul edildiğinden sözkonusu bu kavramların ayrıca geniş bir açıklaması yapılmamıştır.

¹ İbrahim Yenen, “Emile Durkheim Sosyolojisinde Din Fenomeni”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 17, (2015), 447.

² Münir Koçtaş, “Auguste Comte'un Din Sosyolojisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34/1, (1995), 73.

³ Selim Eren, “Toplumsal Norm, Ahlak ve Din”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2, (2007), 297.

⁴ Enver Uysal, “Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/ 1, (2005), 42-43.

DİNLER VE AHLAKİ İLKELER

Dinler ve ahlaki ilkler konusu geniş bir konu olduğundan, belirlediğimiz beş temel ahlaki ilkeyi Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet özelinde karşılaştırmalı olarak ele alacağız. Yahudilik, tarihsel açıdan semavi olarak kabul edilen dinlerin ilkidir. Yahudiliğin dayandığı temel inanç, ibadet ve ahlak ile ilgili bilgiler Hz. Musa zamanından itibaren başlamaktadır. Hz. Musa'ya Tanrı tarafından Sina'da vahyedildiği kabul edilen On Emir'in, inanç, ibadet ve ahlak açısından Yahudiliğin temelini oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple Yahudilikteki ahlaki ilkeler konusunun On Emir'den bağımsız olarak ele alınması bir eksiklik olacaktır.

Hristiyanlık, ilk ortaya çıkışı itibariyle Yahudilikle yakın bir bağa sahiptir. Bu sebeple Hristiyanlığın ilk dönemleri ile daha sonraki dönemleri arasında önemli farklılıkların olduğu bilinmektedir. Özellikle Pavlus'un etkisinin, günümüz Hristiyanlığının teşekkülünde belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Hristiyanlık ile Yahudilik arasında ortak noktaların olduğu gibi ayrıştığı birçok husus da mevcuttur. Hristiyanlıktaki ahlaki ilkelerin neler olduğunu ortaya koymanın sağlıklı yolu Kilise tarafından kabul edilmiş kutsal metinlerde yer alan bilgilere bakmaktır. Bu sebeple konu hakkındaki bilgilerin, sözkonusu bu metinler bağlamında ele alınması sağlıklı olacaktır.

Müslümanlara göre İslam, Hz. Âdem'den itibaren Allah (cc)'ın insanlığa gönderdiği din olarak kabul edilmektedir. İslam ilahiyatı açısından Yahudilik ve Hristiyanlık, bazı insan müdahaleleri sonucunda tahrif edilerek aslından uzaklaşmıştır. Bunun neticesinde de Allah (cc), son peygamber Hz. Muhammed (sav) aracılığıyla insanlığın dünya ve ahiret hayatının huzurunu ve insanlığın kurtuluşunu sağlamak için son din İslam'ı göndermiştir. İslam, kendisinden önceki dinlerin ortaya koyduğu bazı hükümleri ortadan kaldırırken, bazılarını yeniden aslı üzere korumuştur. Bu açıdan İslam inancında, kendinden önceki dinlerde benimsenen ahlaki ilkelerle benzerliklerin olması da doğaldır. Bu sebeple, bu kitapta yer alan diğer bölümlerde İslam inancındaki bazı ahlaki ilkeler detaylı bir şekilde ele alındığından burada inceleyeceğimiz beş ahlaki ilke ana hatlarıyla ele alınacaktır. Zira bu beş ilke detaylandırılacak olursa her biri, bir çalışma konusu olacak niteliktedir.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te benimsenen bazı temel ahlaki ilkeri bazı karşılaştırmalarla ele alarak Dinler Tarihi bilimi çerçevesinde dini ahlak-ahlaki din konusuna açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

ADALETLİ OLMAK

Yahudilikte adalet, Tanrı ve insanlar olmak üzere iki açıdan değerlendirilmektedir. Yahudiliğe göre adalet, her şeyden önce Tanrı'nın sıfatıdır. Yahudi kutsal metninde Tanrı'nın adaletli bir yargıç olduğu belirtilmektedir.⁵ Onun adaletinin ulu dağlar gibi⁶ ve ebedi adalet olduğu ifade edilmektedir.⁷ Tanrı'nın adaletinin ebediyyen duracağı belirtilirken⁸ Tanrı'nın doğru, âdil olduğu ve adaleti sevdiği beyan edilmektedir.⁹

Yahudilikte adalet anlayışı Tanrı'yla bağlantılı olarak düşünülmektedir. Tanrı bizzat kendisi adaletli bir varlık olarak kabul edilmektedir. Yahudilikte, insana yüklediği sorumluluk, ceza ve mükâfat açısından dengeyi gözetken bir Tanrı anlayışı mevcuttur. Tanrı, insanların kendi yasalarına tam bir bağımlılık talep etmekle birlikte, ceza-mükâfat dengesini kurarken insanın sahip olduğu özellikleri ve zaafını gözetir. Hz. İbrahim'in yakarışları sonrasında Sodom ve

⁵ Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil, 2003, Mez. 7: 11.

⁶ Mez. 36: 6-7 ve 71: 19.

⁷ Mez. 119: 142 ve 160.

⁸ Yşa. 51: 8.

⁹ Mez. 11: 7; Ezr. 9: 15.

Gemora kentlerini bağışlayabileceğini bildirmesi¹⁰ ve altın buzağıya tapan halkını yok etmeye karar vermesi sonrasında Hz. Musa'nın Tanrı'ya yakarmasının neticesinde ona kulak vermesi,¹¹ Tanrı'nın insanı, tabiatında olan zaafından dolayı cezalandırmayı tercih etmeyerek adaletli bir tutum sergilediğinin işareti olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda Yahudilikteki Tanrı'nın adaletli olmasından dolayı onun yarattıklarına karşı asla zulmetmeyeceği, yaptığı ahde muhalefette bulunmayacağı ve herhangi bir ayırım yapmaksızın suçluları cezalandıracağı anlaşılmaktadır.

Yahudi teolojisinde nasıl ki, Tanrı adaletli ise insanoğlunun da Tanrı'nın erdemlerini taklit ederek Tanrı'ya benzemesi istenmektedir. Yahudi kutsal metinlerinde de bir Yahudi'nin adalet sahibi olması istenmektedir. İnsanın adaletli olması, hem Tanrı'ya karşı hem diğer insanlara karşı olan bir sorumluluğu olarak algılanmaktadır. Bu nedenle Yahudi teolojisinde adalet sahibi olan biri, Tanrı'ya olan bağlılığını göstermiş olmaktadır. Yani bir Yahudi'nin adalet sahibi olması, kutsal değerleri gereğince Tanrı'nın bir emri olduğundan ibadet olarak kabul edilmektedir. “Geçersiz bir duyumu kabul etme. Yoz bir tanık olmak üzere kötüyle işbirliğine girme. Kötülük etmek için çoğunluğun peşinde olma. Dava üzerine, [paylaşmadığın görüşlere] meyilecek şekilde konuşma. [Dava sonucunu] Çoğunluğa göre meylettirmek [gerekir]. Davasında fakire [bile] merhamet etme”¹² denilerek yapılan işlerde adaletli ve doğru olunması istenmektedir. Ayrıca, “davasında, pespaye [kardeşinin bile] yargısını saptırma” emriyle adalet sahibi olmanın önemi vurgulanmıştır.

Hz. Musa'nın da Yahudilere bıraktığı önemli ahlak ilkelerinden biri de adalet olmuştur. Hz. Musa, kendi hayatının tehlikeye gireceğini bilmesine rağmen Mısır'da ve Medyen'de hep adaletli bir tutum sergilemiştir.¹³ Başka bir pasajda ise, “Yargıda haksızlık yapmayın. Fakiri kayırma, büyüğü onurlandırma, akranını adaletle yargılamalısın” uyarısıyla nasıl ki Tanrı ve Hz. Musa adalet sahibi ise, Yahudilerin de adaletli olmaları emredilmektedir. Bu bağlamda Yahudilikte, insanın hayatının hemen hemen her alanında adaleti koruması ve adaletli olması Tanrısal bir emir olarak algılanmaktadır.

Görüldüğü gibi Yahudi kutsal metninde yer alan bilgiler dikkate alındığında Yahudilikte Tanrı'nın adalet sahibi olduğu ve Yahudiliğin temel inanç sisteminin kurucusu ve en büyük Yahudi peygamberi olarak kabul edilen Hz. Musa'nın da adaleti sağlamak için her sıkıntıya katlandığı belirtilerek Yahudilerin sözkonusu bu figürleri adaletli olma açısından kendilerine örnek almaları emredildiği görülmektedir.

Hristiyan teolojisinde adalet, Tanrı'nın sıfatı olmanın yanında Tanrı-evren ve insan-evren ilişkisinde de esas olarak kabul edilmektedir. Hristiyanlıkta adalet Tanrısal boyutta ele alındığında Tanrı, sözkonusu adaletini insanlara İsa aracılığıyla vermiş ve göstermiştir. İnsanlığın asli günahtan kurtulmasını ve onların aklanmasını sağlayarak kendi adaletini ortaya koymuştur. Bu sebeple, Hristiyan birinin Tanrı'nın ve İsa'nın sahip olduğu adalet ilkesine bağlı kalması istenmektedir. Bu bağlamda Hristiyanlığın müntesiplerine emrettiği ahlaki ilkelerden biri de adaletli olmaktır. Bu durum, Hristiyan kutsal metinlerinde farklı şekillerde ifade edilmektedir. Mesela, “vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz nanenin, dereotunun ve kimyonun ondalığını verirsiniz de, Kutsal Yasa'nın daha önemli konularını –adaleti, merhameti, sadakatı– ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden asıl bunları yerine getirmeniz gerekirdi”¹⁴, şeklindeki kutsal pasajda, din bilginleri ve Ferisilerin yaptığı davranışın yanlış olduğu belirtilerek aslında adaletli olmak, adaletten

¹⁰ Bereşit, 18: 16.

¹¹ Şemot, 32: 8-14.

¹² Şemot, 23: 1-3.

¹³ Şemot, 2: 11-14 ve 17.

¹⁴ Mat. 23: 23.

sapmamak gerektiği istenmektedir. Adaletten ve diğer ahlaki ilkelerden uzaklaşılması belirtilmektedir. Diğer bir ifade de “görünüşe göre hükmetmeyin, doğru hükmedin”¹⁵ denilerek Hristiyanların herhangi bir hüküm vereceği zaman araştırmaları, görünüşe aldanmamaları ve adaletli olmaları belirtilmektedir. “Ne mutlu doğruluk (adalet) uğruna zulüm görenlere! Çünkü Göklerin Egemenliği onlarındır”¹⁶ ifadelerinden de anlaşılmaktadır ki, adalet uğruna sıkıntı çekenlerin mükâfatlandırılacağı beyan edilmiş ve adaletli olunması emredilmiştir.

Yukarıda yer alan Hristiyan kutsal metin pasajlarına göre, Hristiyanlıkta müntesiplerinde olması gereken temel ahlaki ilkelerden biri de adaletli olmaktır. Bu nedenle, hem İnciller’de hem diğer kutsal metinlerde adaletli olmanın ve Tanrı’da var olan adalet özelliğine sahip olmanın önemi vurgulanmaktadır. Günümüz Hristiyanlığının mimarı olarak kabul edilen Pavlus’a ait bazı mektuplarda da, adalet sahibi ve hayatın her aşamasında adaletli olmanın, Tanrı ve insanların kendisi açısından önemi vurgulanmıştır. Pavlus’un mektuplarında da adaletli olmakla ilgili olarak “Tanrı Mesih’i, kanıyla günahları bağışlatan ve imanla benimsenen kurban olarak sundu. Böylece adaletini gösterdi. Çünkü sabredip daha önce işlenmiş günahları cezasız bıraktı. Bunu, adil kalmak ve İsa’ya iman edeni aklamak için şimdiki zamanda kendi adaletini göstermek amacıyla yaptı”¹⁷ şeklindeki ifadelerle hem Tanrı’nın adaletinden hem de adaletli olmanın öneminden bahsedilmektedir.

Hristiyan teolojisinde adalet ile merhamet iç içe olan ahlaki ilkelerdendir. Hatta merhamet ve merhametle doğrudan bağlantılı sevgi ve hoşgörü gibi ilkeler daha ön planda tutulmaktadır. Bu nedenle adaletin sağlanmasında sevgi ve affedici olmak önemli tutumlar olarak kabul edilmektedir.¹⁸

İslam’a göre, Allah (cc), göndermiş olduğu her peygamber aracılığıyla adaletli olmayı ve adaletle muamelede bulunmayı emretmiştir. Bu sebeple denilebilir ki, küfür toplumu, varlığını devam ettirebilirken adaletten yoksun olan toplumun sonunun gelmesi kaçınılmazdır.¹⁹ Birey adaletli ise, adaletli bireylerden oluşan toplumlar da adaletli olacaktır.²⁰ Bu nedenle Allah (cc), Hz. Muhammed (sav) aracılığıyla insanlığa göndermiş olduğu din olan İslam’da, adaletli olmaya önem vermiş ve Müslümanların adil olmalarını emretmiştir. Kur’an-ı Kerim, farklı bağlamlarda adaletten bahsetmekte ve adaletli olmanın önemi vurgulamaktadır. İslam’da adalet, sağlıklı toplumların oluşmasının ve varlığını sürdürmesinin temeli olan ahlaki bir ilke olarak kabul edilmektedir.²¹ Bu sebeple Kur’an-ı Kerim’de Allah (cc), çeşitli ayetlerde adaletli olmayı ve davranmayı emretmektedir.

-“Muhakkak ki Allah (cc) adaleti ve iyiliği emreder.”²²

-“De ki, Rabbim bana adaleti emretti.”²³

-“ Söz söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adaletli olun.”²⁴

¹⁵ Yu. 7:24.

¹⁶ Mat. 5: 10.

¹⁷ Rom. 1: 25-26.

¹⁸ Ömer Faruk Harman, “Yahudilik ve Hristiyanlık’ta Adalet”, *Din ve Hayat Dergisi*, 19, (2013), 24.

¹⁹ Halil İbrahim Bulut, “Semavi Dinlerin Ortak Ahlak İlkeleri Ya Da Evrensel Değerler” *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (Bahar 2015), 71-72.

²⁰ Kemal Göz, “Kınalızade’nin Aile Ahlakına Bakışı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 /1 (Bahar 2020), 1-25.

²¹ Osman Mutluel, *Orta Yolda Ol!*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 47-55.

²² Kur’ân-ı Kerim Meâli, 2009, en-Nahl, 16 / 90.

²³ el-A’raf, 7 / 29.

²⁴ el-En’âm, 6 / 152.

-“Ey İman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun.....”²⁵

Yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi İslam ilahiyatı açısından adaletli olmak, Allah (cc)’ın bir emri olup sağlıklı toplumların oluşması ve varlığını devam ettirmesi için gerekli görülmüştür. Adaletli davranmanın mükâfatının olduğu gibi adaletten ayrılmanın da cezası vardır. Adaletli davranmanın ulvi anlamda mükâfat olarak Allah’ın rızasını kazanmak sözkonusu iken adaletli olmamanın cezası ise, toplumun helak olmasına kadar varabilecek neticeleri olabilir. Müslüman bir kişinin adaletten ayrılması düşünülemez. Çünkü Müslüman, yapıp ettiklerinin mutlaka bir gün karşısına çıkacağına inanmaktadır. Adaletten saptığı zaman bunun hesabını vereceğinin bilincindedir.

İFFETLİ OLMAK

İffetli olmak, farklı şeylere karşı iffet sahibi olmak şeklinde anlaşılmakla birlikte burada çalışmanın sınırları bağlamında kişinin zina etmemesi şeklinde daraltılarak incelenmesi uygun görülmüştür. Diğer dinlerde de iffetli olmak belirtilen bu sınır çerçevesinde ele alınacaktır.

Yahudiliğin temel prensiplerini oluşturan On Emir’de yer alan yasaklardan bir tanesi de “zina etmeyeceksin”²⁶ şeklindedir. Bu ifadeden de anlaşılmaktadır ki, Yahudi teolojisinde aileye/nikâha verilen önem vurgulanmaktadır. Nesebin ve dolayısıyla mirasın belli olmasını sağlamak adına nikâh emredilmekte, nikâh dışı ilişki olarak kabul edilen zina etmek ise yasaklanmaktadır. Bu bağlamda kadın ve erkeklerin aralarında zina konusunda hüküm bağlamında farklılıklar olmakla birlikte onlara, zinadan uzak durarak iffetlerini korumaları emredilmektedir. Yahudi bir erkeğin evli ve nişanlı olan bir kadın ile ilişkisi zina olarak kabul edilmekte ve yasaklanmaktadır. Bu anlamda iffetini korumayan Yahudi erkeklerine verilecek cezalar da kutsal metinlerde açıklanmıştır. Yahudi kadınlarının da zina etmeyerek iffetli olmaları istenmektedir. Görüldüğü gibi Yahudilikte iffetli olmak, temel ahlaki ilkeler arsında yer almaktadır. Bu, bir ibadet ve Tanrı’nın rızasına uygun bir davranış olarak kabul edilmektedir. İffetli olmayanların ise cezaya çarptırılacağı belirtilerek onların yaptığı davranışlar yerilmektedir.

Hristiyan teolojisinde haramlar Kutsal Kitap’ın Yahudilere ait olan ve Eski Antlaşma olarak adlandırılan kısmında yer almaktadır. Hristiyanlar, burada yer alan hükümleri kabul etmekle birlikte bunlara, yeni yorumlar getirerek Yeni Antlaşma’da yer vermişlerdir. İffetli olmak yani zina etmemek de bunlardan biridir.²⁷ Hristiyanlıkta haramlarla ilgili bu yorumlar içinde zina fiiline geniş bir yer verilmekte ve Yahudilikten farklı olmakla birlikte haram olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Hristiyanlıkta zina, aile düzenini yakından ilgilendirmektedir. Bilindiği üzere Hristiyanlıkta evlilik bazı istisnalar hariç bir ömür boyu devam eder. Yani boşanma sözkonusu değildir. Ancak zina, evli eşlerin boşanmalarının yegâne sebebi olarak kabul edilmektedir. Bu husus, "Fakat ben size derim ki, zinadan başka bir sebeple karısını boşayan adam, onu zaniye eder ve kim boşanmış kadınla evlenirse zina eder"²⁸ ifadesiyle zina etmenin ağır ve dönüşü olmayan bir eylem olduğu vurgulanarak iffetli olmanın önemi açıklanmıştır. Zina, boşanmanın tek sebebi olarak kabul edilmektedir. Hristiyanlıkta, zina dışında herhangi bir nedenle gerçekleşen boşanma geçersiz bir boşanma olduğundan evlilik düşmemektedir. Bu sebeple başkalarıyla yapılan evlilik; "kim zinadan

²⁵ el-Mâide, 5 / 8.

²⁶ Şemot, 20: 13.

²⁷ Mustafa Erdem, “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, (Ankara 1997), 162.

²⁸ Mat. 5: 32.

ötürü olmayıp karısını boşar ve başkası ile evlenirse, zina eder, boşanmış olanla da evlenen zina eder"²⁹ cümlesi gereğince zina suçu hükmüne tabi tutulmaktadır.³⁰

Ancak Hristiyanlıktaki zina anlayışında Yahudiliğinkinden farklı olarak yeni yorum vardır. “Zina etmeyeceksin denildiğini duydunuz ama ben size diyorum ki bir kadına şehvetle bakan her adam yüreğinde o kadınla zina etmiş olur”³¹ ifadesiyle İsa, Hristiyanlığın zina anlayışına yeni bir boyut kazandırmış olmaktadır.³² Görüldüğü gibi Hristiyan kutsal metinlerinde zina etmenin kesin bir dille yasaklanmış ve inananların iffetlerini korumaları istenmiştir. Sonuç olarak Hristiyanlıkta iffetli olmak temel ahlaki ilke olarak benimsenmiştir.

İslam ahlakında iffet, “insanın hayvanî zevklerini, hazlarını, zaafılarını disiplin altına alarak helal dairesinde kullanabilmek; bir başka ifadeyle nefsinin tatminini helâl yollardan ve izin verilen ölçülerle sınırlandırabilmek, haz ve zevkleri amaç değil, kutlu amaçların aracı seviyesinde tutabilmek, nefis karşısında kişilikli duruş sergileyebilmektir”³³ şeklinde anlaşılmıştır. Ancak burada iffetli olmak, diğer dinlerde olduğu gibi zinadan uzak durmak bağlamında ele alınacaktır. İnsanda doğuştan ölüme kadar var olan en güçlü dürtü cinselliktir. Bu dürtüyü İslam’ın çizdiği helal dairede gidermek, hayvanlarla insanlar arasında ortak olan bu gücün disiplin altına alınması ve insan onuruna yakışan şekilde kullanılabilmesi için nikâh emredilmiş ve aile kurumuna vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda nikâh, insanı iffetli olmaya sevk eden bir olgudur. Kur’ân-ı Kerîm’de, nikâhın iffetli olmayı sağlayan ve insanın iffetinin koruyan özelliğine vurgu yapıldığı gibi,³⁴ Hz. Peygamber de nikâhı, iffeti/namusu koruyan en sağlam kale olduğunu ifade etmiş ve özellikle gençlere seslenerek imkânı iyi olanların evlenmelerini istemiştir.³⁵

İslam’da iffeti koruma bağlamında zina eyleminden uzak durulması emredilmiştir. Bu durum ayette de “onlar, Allah ile birlikte başka bir Tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak”³⁶ şeklindeki ayetlerde zina da yasak eylemler arasında sayılmıştır. Diğer bazı ayetlerde ise, zina etmenin cezaları açıklanmıştır.³⁷ Bu bağlamda, ayet ve hadislerde de belirtildiği üzere İslam ilahiyatında zinadan uzak durarak iffetli olmak önemle üzerinde durulan ahlaki ilkeler arasında sayılmıştır.

ANNE-BABAYA HÜRMET ETMEK

Yahudilikte, anne-babaya saygı duymak ve hürmet etmek Tanrı’nın emri olarak dini bir vecibe olarak kabul edilmektedir. Yahudi kutsal metninde “babana ve annene saygı göster. Bu sayede Tanrın Aşem’in sana vermekte olduğu toprak üzerinde günlerin uzayacaktır”³⁸ ve “Tanrın Aşem’in sana emrettiği şekilde, babanı ve anneni onurlandır. Bu sayede Tanrın Aşem’in sana vermekte olduğu toprak üzerinde günlerin uzayacak, senin iyiliğine olacaktır”³⁹

²⁹ Mat. 19: 9.

³⁰ Konu hakkında geniş bilgi için bakınız Ömer Faruk Harman, “Semavi Dinlerde Aile”, *Aile Sempozyumu Tebliğler*, (Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2015), 39-51.

³¹ Mat. 5: 27-28.

³² Yusuf Sağ, “Hristiyanlık İnancında İffet”, *Din ve Hayat Dergisi*, 19, (2013), 29.

³³ Saffet Köse, “Nefse Karşı Onurlu Duruş: İffet” *Din ve Hayat Dergisi*, 19, (2013), 6; Ayrıca bz. Kemal Göz, *İslâm Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları (Değer Merkezli Bir Yaklaşım)*, Fecr Yayınları, Ankara 2016.

³⁴ el-Mü’minûn, 23 / 5; en-Nûr, 24 / 33; el-Me’âric, 70 / 29.

³⁵ Buhârî, Savm, 10; Buhari, Nikâh, 2, 3.

³⁶ el-Furkân, 25 / 68.

³⁷ en-Nisâ, 4 / 15-16; en-Nûr, 24 / 2; İslam’da zina suçunun cezasının detayları için bakınız Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440-444.

³⁸ Şemot, 20: 12.

³⁹ Devarim, 5: 16.

şeklinde geçen pasajlar, anne-babaya saygı göstermenin ve hürmet etmenin Tanrı'nın bir emri olarak Yahudi teolojisinde önemsenen ahlaki ilkeler arasında yer almaktadır.

Hristiyan teolojisinde çocukların anne ve babalarına saygı gösterip hürmette bulunması, İncil'de kesin bir dille açıklanmıştır. İncil'e göre, anne ve babasına saygısızlık edip onlara söven, kötü davranan ve hürmette kusur edenin ölüm ile cezalandırılması gerekmektedir. “Çünkü Tanrı şöyle buyurdu: Annene, babana saygı göstereceksin; Annesine ya da babasına söven kesinlikle öldürülecektir”⁴⁰ cümlesi anne ve babaya saygının önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Hristiyan teolojisinde anne ve babaya saygı göstermenin zenginlik ve sonsuz yaşam için önemli bir ahlaki ilke olduğu, “hangi buyrukları?” diye sordu adam. İsa şu karşılığı verdi: “Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin”⁴¹ cümlesinde açıkça belirtilmektedir.

İslam'da Allah ve Peygamber hakkından sonra anne-baba hakkı gelmektedir. Anne-babaya saygı göstermek ve onların kalbini incitmemek emredilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler ve ilgili hadisler çerçevesinde İslam dininde, anne-babaya hürmet etmenin ve onlara saygısızlık etmemenin ahlaki bir ilke olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. “De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veriz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız”⁴² ayetine bakıldığında Allah (cc)'a ortak koşmama emrinden hemen sonra anne-babaya iyilik yapmanın emredildiği görülmektedir. “Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır”⁴³ mealindeki ayete bakıldığında, anne-babaya saygı gösterilmesi gerektiği, gerekçeli olarak açıklanmış ve yine Allah'a olan sorumluluğun ardından anne-babaya minnet duyulması emredilmiştir. Anne-babaya hürmet etmekle ilgili daha fazla ayet vardır.⁴⁴ Hadislerde de anne-babaya hürmet edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁵ Ayet ve hadislerde verilen bilgilere göre çocuğun anne-babasına hürmette bulunması, İslam'ın kabullendiği ve müntesiplerinin uymasını istediği ahlaki ilkelerdendir.

ÖLDÜRMEK

Yahudi teolojisinde insan ve insan hayatı kutsal sayılmış ve korunması gerekli görülmüştür. Bunun için Yahudi şeriatında öldürme ve yaralama gibi eylemler yasaklanmış, bunlara yönelik ağır cezalar getirilmiştir. Bu bağlamda kan dökme yasaklanmış ve bir insanı öldürenin cezalandıracağı bildirilmiştir.⁴⁶ Yahudilikte insan öldürme ilk insandan itibaren yasaklanmıştır.⁴⁷ Haksız yere bir cana kıymamak her canın kutsal olarak kabul edilmesiyle ilgilidir. Hemen hemen tüm dinlerde öldürmek yasaklanmıştır. Bu nedenle bir cana kıymak dinlerde benimsenen ahlaki ilkelerle tezat oluşturmaktadır. Yahudiliğin kutsal metninde de “cinayet işleme”⁴⁸ ifadesiyle belirtildiği üzere öldürmek yasaklanmıştır. Tanrı tarafından

⁴⁰ Mat. 15: 4.

⁴¹ Mat. 19: 18-19.

⁴² en-En'âm, 6 / 151.

⁴³ Lokmân, 31 / 14.

⁴⁴ el-İsrâ, 17 / 23; Meryem, 19 / 31; el-Ankebût, 29 / 8.

⁴⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız Ömer Sabuncu, “Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/17, (Ocak-Haziran 2007), 229-241.

⁴⁶ Bereşit, 9: 3-6.

⁴⁷ Eldar Hasanov, *Nuh Kanunları ve Nuhilik* (İstanbul: İSAM, 2015), 55-56.

⁴⁸ Şemot, 20: 13; Devarim, 5: 17.

yasaklanan öldürme eylemine ağır cezalar getirilmiştir. Yahudilikte bir canlıyı öldürmenin cezası ağır bir şekilde açıklanmıştır. Bunlar arasında öldürme eyleminin cezasının ölüm olduğu da beyan edilmiştir. Yahudilikte adam öldürmenin yasak olması ve cezası, “cinayet işleme”⁴⁹ ve “insan kanı döken kişinin kanı, [yine] insan tarafından dökülecektir, çünkü Tanrı, insanı kendi görüntüsünde yapmıştır”⁵⁰ ifadelerine dayanmaktadır.

Yahudilikte sadece insan öldürmek değil, insanı dolaylı yollardan da öldürmek veya öldürtmek yasaklanmış ve bunun cezalandırılacağı belirtilmiştir. Hatta bir başkası adına katillik yapanlar “masum birinin öldürülmesini sağlamak için rüşvet alan lanetlidir. Ve tüm halk “Amen” diyecek”⁵¹ ifadesiyle Tanrı tarafından lanetlenmiştir.⁵² Yahudiliğin esasları olan On Emir’de, İnsan-Tanrı ilişkisini düzenleyen ve anne babaya itaati öneren ilk beş kanundan sonra insanlar arası ilişkileri açıklayan kanunlar arasında, ilk olarak insan öldürmenin yasak olması ile başlanması Yahudi teolojisinde konunun önemini göstermesi açısından önemlidir.

Hristiyan inancı açısından insan hayatına önem verilmektedir. Bu sebeptendir ki, insanı öldürmek yasaklanmış ve bu eylemde bulunan kişinin cezalandırılacağı açıklanmıştır. Ancak, Eski Antlaşma’da yer alan öldürmenin ve cezasının kapsamı yeniden yorumlanmakla mahiyet itibarıyla daha kapalı ve anlaşılıp uygulanması daha güç hale sokulmuştur.⁵³ Hristiyanlıkta sadece bedenen bir öldürmeden bahsedilmemektedir. Aksine kızgınlık ifadesi ve kızgın bakış gibi hareketler de öldürme dairesine dâhil edilmiştir. Bu durum, Hristiyan kutsal metninde şöyle açıklanmaktadır: “Atalarımıza, ‘adam öldürmeyeceksin. Öldüren yargılanacak’ dediğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kardeşine öfkelenen herkes yargılanacaktır. Kim kardeşine aşağılayıcı bir söz söylese, Yüksek Kurul’da yargılanacaktır. Kim kardeşine ahmak derse, cehennem ateşini hak edecektir”.⁵⁴ Görüldüğü gibi Eski Antlaşma’da yer alan “öldürmeyeceksin” şeklindeki ahlaki ilke, Hristiyanlıkta genişletilerek yorumlanmıştır. Bu sebeple denilebilir ki, Hristiyanlıkta öldürmemek ahlaki bir ilke olarak benimsenmekle kalmamış, herhangi bir üzücü davranışta bulunmanın bile bir cezasının olduğu açıklanmıştır.

İslam’da insan ve insan hayatı kutsal olarak kabul edilmektedir. İslam dininde insan hayatına büyük önem verilmekte ve onun “eşref-i mahlûk”⁵⁵ olduğunu belirtilmektedir. İnsan, varlıkların en şerefli ve yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, kasten adam öldürme yasaklanmıştır. “Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitapta) şunu yazdık: “Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşattırsa sanki bütün insanları yaşattır. Andolsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir”⁵⁶ ayetiyle Kur’an-ı Kerim’de insan öldürmenin büyük bir günah olduğu belirtilirken; bir insanı yaşatmanın ise bütün insanlığı yaşatmak olduğu belirtilmiştir. Başka bir ayette ise, “kim bir mü’mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır”⁵⁷ buyrulurken adam öldürmenin cezasının cehennemde ebedi olarak kalmak olduğu açıklanmıştır. Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere İslam’da adam öldürmemek ahlaki ilke olarak benimsenmiş ve öldürme eylemi Allah tarafından yasaklanmıştır.

⁴⁹ Şemot, 20: 13; Devarim, 5: 17.

⁵⁰ Bereşit, 9: 6.

⁵¹ Devarim, 27: 25.

⁵² Geniş bilgi için bakınız, Sevde Yaman, “Tevrat’a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/2, (2016), 338-354.

⁵³ Erdem, “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, 166.

⁵⁴ Mat. 5: 21-22.

⁵⁵ el-İsrâ, 17 / 70.

⁵⁶ el-Mâide, 5 / 32.

⁵⁷ en-Nisa, 4 / 93.

DOĞRU OLMAK

Doğruluk Yahudiliğin önemle üzerinde durduğu ahlaki prensipler arasındadır. Doğru olmak gereği, Yahudi kutsal metninde “akranına karşı yalancı tanık olarak ifade verme”⁵⁸ denilmiş ve yalan yasaklanarak doğru olmak ahlaki ilke olarak benimsenmiştir. Hz. Musa’ya verilen On Emir’den biri de zaten yalan söylememe hakkındadır. Yahudi kutsal metninin diğer bazı kısımlarında da doğrulukla ilgili ifadeler yer verilmiş ve doğru olmanın önemi vurgulanmıştır. Örnek olarak Hz. Eyüp ile ilgili anlatılan kıssa verilebilir. “Rab, “kulum Eyüp’e bakıp da düşündün mü?” dedi, “çünkü dünyada onun gibisi yoktur. Kusursuz, doğru bir adamdır. Tanrı’dan korkar, kötülükten kaçınır” ifadesiyle Hz. Eyüp’ün sahip olduğu ve övgüye mazhar olarak kabul edildiği ahlaki ilkenin doğruluk olduğu vurgulanmaktadır. Yani onun Tanrı’nın övgüsüne mazhar olmasında doğru sözlü olması, belirleyici olmuştur. Bir başka pasajda ise, “gelin ey çocuklar, dinleyin beni: Size Rab korkusunu öğreteyim. Kim yaşamdan zevk almak, iyi günler görmek istiyorsa, dilini kötülükten, dudaklarını yalandan uzak tutsun”⁵⁹ denilerek doğru sözlü olmanın ve yalan söylemenin karşılığı açıklanmıştır. Böylece bu hayatta kim mutlu ve iyi günler yaşamak istiyorsa, kötülükten ve yalandan uzak durması gerektiği tavsiye edilmiştir. Görüldüğü gibi Yahudi kutsal metninde doğru olmak, kişi ve toplum hayatında önemli bir ahlaki ilke olarak belirtilmektedir.

Eski Antlaşma’da yer alan “komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin”⁶⁰ ifadesinden hareketle, Hristiyanlıkta doğru olmanın önemli bir ahlaki ilke olduğu “ne mutlu doğruluk uğruna zulüm görenlere! Çünkü Göklerin Egemenliği onlarındır”⁶¹ ifadesiyle belirtilmektedir. Hristiyan kutsal metninde doğru olmakla ilgili olarak birçok pasaj yer almaktadır. Burada bazılarına yer vermek, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. “Çünkü kötü düşünceler, cinayet, zina, fuhuş, hırsızlık, yalan yere tanıklık ve iftira hep yürekten kaynaklanır”. “Çünkü insanı kirleten bunlardır. Yıkanmamış ellerle yemek yemek insanı kirletmez”.⁶² Bu pasajlardan anlaşıldığı kadarıyla yalan söylemek ve yalan yere tanıklık etmek, insanı kötü düşüncelere götüren ve kirleten eylemler arasında yer almaktadır. “Hangi buyrukları?” diye sordu adam. İsa şu karşılığı verdi: “Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin”⁶³ ifadesiyle yalan yere tanıklık etmeyerek yani doğru olmakla zenginlik ve sonsuz yaşama kavuşulacağı belirtilmektedir. Hristiyanlıkta doğruluk, insanı iyiliğe ve kurtuluşa götüren ahlaki ilkelerdendir.

Doğru olmak/doğruluk İslam’ın kabul ettiği ve emrettiği temel ahlaki ilkelerden biridir. Bu bağlamda İslam’da doğruluk, insanın söyledikleri ile yapıp ettiklerinin uyumlu olması şeklinde geniş anlamda anlaşılmaktadır. Ancak burada doğru olmak, yalandan uzak durmak/yalan söylememek özelinde ele alınacaktır. Doğru olmak, toplumun ihyası ve devamı için benimsenmesi gereken ahlaki bir ilkedir. Doğruluğun zıttı olan yalancılık ve sahtekârlığın yaygın olduğu toplumlar, huzursuz, güvensiz ve uzun ömürlü olmayan toplumlardır. Bu durumun İslam toplumunda yaşanmaması için Allah, “ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah’a ve Resulüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır”⁶⁴ ayetiyle doğru sözlü olmanın, iman edenlerin işlerinin düzgün olmasına ve günahlarının bağışlanmasına vesile olduğunu açıklamıştır. Diğer ayette ise, “şüphesiz Rabbimiz Allah’tır

⁵⁸ Şemot, 20: 13.

⁵⁹ Mez. 34: 11-13.

⁶⁰ Çık. 20: 16.

⁶¹ Mat. 5: 10.

⁶² Mat. 15: 19-20.

⁶³ Mat. 19: 18-19.

⁶⁴ el-Ahzâb, 33 / 70-71.

deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de”⁶⁵ buyrulurak doğruluğun önemi belirtilmiştir. Konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de başka ayetler de vardır.⁶⁶ Ayetlerde yer alan bilgilere göre İslam'da doğru olmak, hem bireyin kendisi hem de içinde yaşadığı toplum için titizlikle korunması gereken ahlaki ilke olarak kabul edilmiştir. Doğru olmanın mükâfatı belirtilmiş olmakla birlikte doğruluktan ayrılmanın da cezasız kalmayacağı vurgulanmıştır.

SONUÇ

Din ve ahlakın iç içe olan iki olgu veya kavram olduğu belirtilmektedir. Evrensel ahlaki ilkeler olarak kabul edilen davranışlar ile dinlerin müntesiplerine salık verdiği ve onların sahip olmasını istediği ahlaki ilkeler benzerdir. Bu açıdan bakıldığında dinin, ahlaki ilkelerden oluştuğunu söyleyenler olduğu gibi ahlaki ilkelerin din kaynaklı olduğunu ifade edenler de olmuştur. Bu tartışmalar tarihsel süreç içerisinde süregelmiştir. Dinlerin ortaya koyduğu ahlaki ilkeler bireyin ve toplumun sadece bu dünya hayatına dair düzenlemeler ve yönlendirmeler içermekle kalmaz. Aynı zamanda gelecekte yaşanacak olan hayat ile ilgili boyutu da bulunmaktadır. İnanan bireyin dininin, kendisine salık verdiği ahlaki ilkelere riayet ettiği sürece, hem kendisinin huzurlu olacağı ve Yaratıcısının rızasını kazanacağı belirtilir hem de ahiret hayatında bu dünyadaki eylemlerinin karşılığını göreceği açıklanır. Bu bağlamda dinin ortaya koyduğu ahlaki ilkelerin bu dünya hayatı ve bu dünya hayatını aşan olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'tin müntesiplerinin sahip olmasını istediği ahlaki ilkeler arasında farklılıktan çok benzerliğin olduğu görülmektedir. Yahudi, Hristiyan ve İslam'ın kutsal kaynaklarında adaletli olmak, iffetli olmak, anne-babaya hürmet etmek, öldürmemek ve doğru olmak gibi ahlaki ilkelerle ilgili yer alan bilgilerde belli oranda benzerliğin olduğu açıktır. Bu durumda, İslam'a göre, Yahudilik ve Hristiyanlığın aslı üzere korunamamış olduğu beyan edilmiş olmakla birlikte, sözkonusu bu dinlerin aynı kaynaktan çıkmış olması etkilidir. Genel olarak dinlerin amacı, insanın bu dünya hayatında huzurlu ve mutlu olmasını ve ölüm sonrasında kurtuluşuna vesile olacak ahlaki davranışlarda bulunmasını sağlamaktır. Bu anlamda, çalışmamızda incelediğimiz dinlerdeki ahlaki ilkeler dikkate alındığında, her bir ilkenin bireysel boyutuyla birlikte toplumsal boyutunun olduğu görülecektir. Ayrıca hayata yönelik pratikleri ilgilendirmekle birlikte yapılıp yapılmama durumuna göre, bu dünyaya ve ölüm sonrasına dair mükâfat ve mücazâtı da içermektedir. Son söz olarak, dini bir gerekçe ile olsun ya da olmasın, sözkonusu ahlaki ilkelerin hâkim olduğu bireylerden oluşan toplumların güvenli, huzurlu ve müreffeh oldukları bir vakıadır. Aksi durumda toplumların varlığını sürdürmesi oldukça zorlaşmaktadır. Bu da, dindarlar tarafından dinlerin ritüel boyutuna gösterilen ehemmiyetin ahlaki boyutuna da gösterilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Bulut, Halil İbrahim. “Semavi Dinlerin Ortak Ahlak İlkeleri Ya Da Evrensel Değerler”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 65-81.

Erdem, Mustafa. “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 151-173.

Erdem, Mustafa. “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (1997), 151-173.

⁶⁵ el-Ahkâf, 46 / 13.

⁶⁶ es-Saf, 61 / 2-3.

- Eren, Selim. “Toplumsal Norm, Ahlak ve Din”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007), 289-316.
- Esen, Hüseyin. “Zina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Göz, Kemal. “Kınalızade’nin Aile Ahlakına Bakışı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 /1 (Bahar 2020), 1-25.
- Göz, Kemal. *İslâm Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları (Değer Merkezli Bir Yaklaşım)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Harman, Ömer Faruk. “Semavi Dinlerde Aile”. *Aile Sempozyumu Tebliğler*. 39-51. Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2015.
- Harman, Ömer Faruk. “Yahudilik ve Hristiyanlık’ta Adalet”. *Din ve Hayat Dergisi* 19 (2013), 21-24.
- Hasanov, Eldar. *Nuh Kanunları ve Nuhilik*. İstanbul: İSAM, 2015.
- Koçtaş, Münir. “Auguste Comte’un Din Sosyolojisi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1995), 67-73.
- Köse, Saffet. “Nefse Karşı Onurlu Duruş: İffet”. *Din ve Hayat Dergisi*, 19 (2013), 4-9.
- Kur’ân- Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1. Basım, 2001.
- Mutluel, Osman. *Orta Yolda Ol!*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Sabuncu, Ömer. “Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi”. *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 12/17, (2007), 229-241.
- Sağ, Yusuf. “Hristiyanlık İnancında İffet”. *Din ve Hayat Dergisi* 19 (2013), 26-29.
- Tora ve Aftara: 1-5*, çev. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayıncılık.
- Uysal, Enver. “Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 41-59.
- Yaman, Sevde. “Tevrat’a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 338-354.
- Yenen, İbrahim. “Emile Durkheim Sosyolojisinde Din Fenomeni”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (2015), 441-461.

CLIMATE CHANGE AS A GLOBAL EMERGENCY: A REVIEW OF CASES IN SUB-SAHARAN AFRICA

Iniodu George Ukpong¹, Inibehe George Ukpong^{*2}, Ogbonne Chinonso Eze³

¹Department of Animal and Environmental Biology, Cross River University of Technology, Calabar, Nigeria.

^{*2}Department of Agricultural Extension & Management, Federal Polytechnic Ekowe, Bayelsa State, Nigeria.

³School of Agriculture, Policy and Development, University of Reading, United Kingdom.

^{*}ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3213-7645>

ABSTRACT

Climate change is a global emergency, and has featured as a major issue in most international conferences and debates in recent years. Rather than achieving a significant decline in the impacts of climate change, there is an increasing trend in climate change issues, including; flooding, drought, vegetation depletion, food security issues, negative impact on agriculture and escalating threat to regional peace and security across the Sub-Saharan African region. These emerging trends create uncertainty about the possibility of achieving the sustainable development goal on climate change or arriving at a solution to climate change problems. This review explores the nexus between climate changes, peace and food security in Sub-Saharan Africa with a focus on Nigeria, aimed at discussing and suggesting policy strategies towards promoting sustainable climate change actions and measures for mitigating climate change impacts. The study also emphasizes the concept of adaptation and committed public engagement as important strategies for addressing climate change challenges, and a focus on sustainable agriculture for improved food security and ecological recovery. It is also suggested that at the individual level, the public should consciously conserve or use energy wisely, step down the level of fossil fuel burning, and switching to use of clean energy; promote knowledge about climate change, and advocate for the right government policies in this regard. More so, there should be increased global commitment and local awareness toward Climate Action; every human being and every nation should act as a stakeholder.

Keywords: Climate change, global emergency, Sub-Saharan Africa, food security.

INTRODUCTION

The ecosystem provides a natural environment and habitat within which life exist. Plants and animals, as well as human beings depend almost exclusively on the natural environment for their survival. Like other living things, human beings depend largely on the natural environment for food, water, air and other indices of wellbeing. On the other hand, the ecosystem is characterized by a network of ecological features including the climate; which refers to the general weather condition usually found in a particular place; or an average pattern of weather for a particular region. This takes into consideration weather conditions such as temperature, rainfall, air pressure, precipitation, humidity, cloudiness, sunshine, and winds, throughout the year, averaged over a series of years. These climatic features largely influence the wellbeing of living things including human beings. The ecosystem and its potential to provide normal physical and biological services are greatly influenced by changes in climate; which thus, influence the environmental condition of the area or region. Thus, changes in climate or disturbances in the general environment directly influence the

condition, habitats, and wellbeing of all living things (Udom et al., 2019). These changes can be natural or caused by exploitation of natural resources by human beings.

In other words, climate change is considered a natural phenomenon in its form as a series of significant changes in the measures of climate; but involves an interplay of natural and anthropogenic activities producing a rather devastating scenario that in turn affects both nature (the environment) and man (Whitmarsh, 2011; Connolly-Boutin, 2016). Hence, climate change discourse would not be conclusively undertaken without addressing direct and indirect human impact on nature, as a major agent of climate change. Thus, everyone is a major stakeholder in the climate change action. Individual or public actions cannot be underestimated; human beings have greatly influenced the course of nature, contributing to climate change by unsustainable activities resulting in environmental issues including pollution and carbon emission (Whitmarsh et al., 2011). Emphasizing pollution, industrialization is among the most feared sources of environmental pollution (Huang & Ukpong, 2019). Household and industrial wastes also form a large gradient of environmental pollution that has culminated into heightening the course of climate change (Aguma, 2007; Adinna, 2001).

Most natural conditions cannot be regulated but through a sustainable action plan, certain natural courses can be prevented, influenced or managed to mitigate negative impacts. As a critical agent of climate change, human beings would need to take actions to prevent or avoid activities capable of exacerbating climate change, as well as helping to ameliorate its impact. More so, the government in different countries and continents has a key role to play towards helping to implement climate change policies to regulate human activities in terms of domestic, agricultural and industrial influence on the ecosystem.

The Sub-Saharan Africa, for instance, has witnessed emerging footprints of climate change, ranging from impacts on the environment to food security issues and regional insecurity. Nevertheless, the region would avert the rising threats of climate change including environmental degradation, drought, famine and desert encroachment, if appropriate sustainable strategies are made to combat climate change challenges. On the contrary, despite the growing challenges, the response to climate change in Sub-Saharan Africa is quite weak and slow, worsened by poorly specialized technological system, poor political will, public reluctance and economic limitations. The region faces a multidimensional effect of climate change, ranging from the impact on food security to regional peace and security. The region has been threatened by food security challenges; hunger, child malnutrition and poverty which make climate change impacts very obvious and exceptionally worrisome. On the other hand, the region remains vulnerable to actions and processes capable of promoting climate change, including unsustainable activities of multinational organizations, weak policies and natural epidemic. Climate change is influenced by several dimensions including a political dimension (Connolly et al., 2003), and the skepticism in public attitude towards climate change issues seems to be a significant barrier to public engagement in climate change prevention and mitigation process (Corner et al., 2012; Whitmarsh, 2011). It is thus obvious that the impact of climate change in the Sub-Saharan Africa (SSA) is worsened following the complex economic situation and cultural diversity, as well as lack of political will by governments in the region to regulate policies towards mitigating climate change issues. Nigeria, for example, with its fast growing population, faces emerging risks of climate change impacts, following daily pressure on the natural environment, increasing industrial development, expanding urbanization and persistent threats from the oil and gas industry. Therefore, the government reserves the obligation to regulate policies to promote climate change actions. More so, as a global pandemic, everyone is a stakeholder; thus needless to overemphasize the need for increased public engagement in climate change action.

CLIMATE CHANGE ISSUES IN SUB-SAHARAN AFRICA

Africa is facing emerging threats from the recurrent issues of climate change. The Sub-Saharan Africa (SSA), in particular, seems to have a peculiar case; with an ecosystem seriously threatened. According to Connolly-Boutin et al. (2016), Sub-Saharan Africa is particularly vulnerable to climate change, with the interaction of biophysical, political and socioeconomic factors increasing the region's susceptibility and constraining its adaptive capacity. The region consists of numerous areas and countries where the bulk of Africa's natural minerals and other valuable resources are extracted. These include crude oil, gold, diamond and other precious stones, as well as timber and wildlife. The oil and gas industry, for instance, induces inestimable amount of environmental pollution globally, and involves unsustainable operations that potentially aggravate climate change issues, which consequently affect sources of human livelihood such as agriculture and the marine ecosystem (Ukpong et al., 2019).

On the other hand, certain agricultural practices continually expose the ecosystem to undesirable changes, making it vulnerable to climate change possibilities. For instance, most indigenous and traditional farming practices, mostly common to Sub-Saharan African farming system, also directly affect the environment; creating climate change issues. Such practices include the routine practice of vegetation clearing (or bush clearing) and bush burning during farming operations (See Plate 1 below).

Plate 1: Photograph showing a large area of vegetation (or bush) cleared and burnt in preparation for planting of crops

Source: Author's Research Album, 2019. Location: Southern Nigeria.

The photograph shown in Plate 1 above shows a typical example of bush clearing and bush burning which is a routine farming practice and culture in most African countries including Nigeria. Year after year, inestimable portion of green vegetation are cleared and burnt as a part of the farming practice to enable planting of crops. While the bush clearing destroys the vegetation and natural habitat of valuable flora (plants) and fauna (animals), bush burning

produces excessive heat and high temperature, as well as a tremendous amount of carbon resulting in environmental pollution. These practices are unsustainable and make the environment vulnerable to climate change, by causing environmental pollution and depriving the environment of its green vegetative component relevant for its resilience. The agricultural sector, particularly crop production, also promotes application of ecologically unfriendly agro-chemicals, such as inorganic fertilizers, pesticides, herbicides, etc. Also, with an expanding livestock industry, across the Sub-Saharan Africa where nomadic animal production system is mostly practiced, overgrazing has become one of the emerging ecological issues of concern in recent time. Nevertheless, agriculture is one of the economic or livelihood engagements mostly affected by environmental changes or climate change (Ukpong & Obok, 2018).

The region also experiences persistent cases of deforestation as a result of crude oil exploration/extraction and urbanization, as well as agro-forestry, and a buoyant trade in wildlife and lumbering. Across the Sub-Saharan Africa, there are high rate of illegal forest activities and deforestation propelled by a booming internal and cross-border trade (most of which are illegal) involving a large volume of timber and fuel woods, and endangered animal/plant species; which are facilitated by weak conservation policies and laws, government negligence or lack of political will to implement strict compliance (Saka-rasaq, 2019). On the other hand, where there are conservation laws, they are known to be either poorly regulated or not implemented. Thus, the lucrative nature of the business coupled with loose laws, has motivated a widespread engagement in deforestation and fuel wood cutting across the SSA region, including Nigeria (Plate 2).

Plate 2: Heaps of Commercial Fuel Wood obtained from deforestation of indigenous Mangrove in Southern Nigeria. Source: Field Photograph (Udom et al., 2019).

The massive depletion of forests as a result of deforestation has raised a global concern about natural resource conservation and sustainability (Udom et al., 2019). Deforestation is a threat to forest conservation, and one of the dark sides of deforestation is the certainty of climate change issues, and there is no doubt that Nigeria, and other Sub-Saharan African countries are already experiencing the effects of climate change (Ogundele, 2016). According to Saka-rasaq (2019), deforestation negatively impacts on 'people and environment', which usually result in biodiversity loss, coastal erosion, desertification and ecological complexity. Like other parts of the world, the Sub-Saharan Africa loses a large proportion of its forest yearly, which may have intensified climate change challenges in the region in recent time (Connolly-Boutin & Smit, 2016). According to Ogundele (2016), a large proportion of forests are being lost yearly in Nigeria. Furthermore, the prevailing environmental conditions in the two regional extremes (north and south) of Nigeria indicate a scenario that defines how existing ecological situations can enhance the impacts of climate change. The semi-desert condition of the Sahel region of Northern Nigeria is associated with the problems of desert encroachment and drought; while the coastal ecology of the Niger Delta region in the south is associated with ocean encroachment/sea level rise and coastal erosion (Ekpebu & Ukpung, 2013; Ukpung, 2012). Evidently, the footprints of climate change are also obvious in the deteriorating state of coastal areas across Nigeria, which pose constraints to coastal farming, fishing and general wellbeing of coastal population. Human activities such as unsustainable agricultural practices and exploitative oil industry operations seem to have catalyzed the peculiar climate change problems in these regions respectively (Ukpung, 2012).

Indeed, climate change is a threat to global peace and food security, and Nigeria as well as other Sub-Saharan African countries has witnessed an accumulating evidence of these impacts over the past decades. Thus, it is important that every individual, groups, governments and multinational organizations should be committed to the sustainable development goal as underlined by the United Nations, with a view to addressing climate change challenges in the country and region.

CLIMATE CHANGE AND PEACE

Mankind in the 21st Century would wish to rewrite the traditional basic needs listed as food, shelter and clothing, to include peace. They would want to tumble Abraham Maslow's hierarchy of needs which only subsumed peace in the second level of needs called Safety. This is because peace is perhaps the Alpha need and denominator of the needs equation of mankind.

Going by the Encarta Dictionary, peace means harmony; freedom from conflict or disagreement among people or groups of people; Mutual calm: a state of mental calm and serenity, with no anxiety; Freedom from war, or the time when a war or conflict ends. Thus, one would begin to imagine the relationship between peace and climate change.

Evidently, climate change has affected peace and security indirectly, and has become a 'weapon of war' and cause of conflicts/crisis in the Sub-Saharan Africa in recent years. Climate-related disasters have become the prevailing emergencies facing us in the now; claiming property, lives and livelihoods with speed. The outcomes of Climate change are recorded as hostilities of nature to man; e.g. excessive temperatures, flood, wildfires, drought and other climate-related disasters. Globally, the impacts are seen in desertification in Africa, forced migration of vulnerable people in Central America, resource conflict e.g. water scarcity, rising sea levels and tropical storms in small islands around the continents. These aspects individually and collectively pose inverse impact on peace. The attendant disasters

due to climate change cause population displacement and eventual encroachment or scramble for land, resulting in disputes and sometimes full-blown crises between communities.

The relationship between climate change, food security and peace, cannot be overemphasized, as the farmers-herders crisis is a threat to national peace and security, and has direct impact on food production in the affected areas (Ibrahim et al., 2017). Loss of arable land for agriculture and grazing have caused conflicts of varying dimensions across Sub-Saharan Africa. In Nigeria, the herders/farmers crises that have claimed lives in their hundreds in every zone of the country over the last few years, is a stark example. This resource conflict has caused almost 4,000 deaths in the last two years and over 10,000 in the last decade (Udo et al., 2019). So is flood a menacing phenomenon in Nigeria today; causing significant loss of life and property, with very high disease risk. Between July and September, 2018, 80% of the country was caught in serious flood disasters that affected 34 states, and killed 141 persons, injured 265 and displaced 300,000 (IFRC, 2018). In the last 3 decades, flood disasters have affected 2.8 billion people and claimed 200,000 lives globally (Olarenwaju et al., 2019). Obviously, the totality of the changing fate of the climate is a worrisome trend, as nations embrace industrialization, urban development and agricultural revolution to meet the increasing demand from the fast growing world population. Hence, to protect the planet, and its ecosystem, and explore a sustainable status in food security, world peace and economic development, there is a need for a global action on climate change.

CLIMATE CHANGE AND CLIMATE ACTION

Climate change as an ecological phenomenon thus refers to a significant change in the measures of climate, such as temperature, rainfall, or wind, lasting for an extended period like decades or more; caused by natural factors or human activities. The contribution of human activities to the changing climate of our planet is in the emissions of greenhouse gases, causing global warming presenting as significantly increased air and ocean temperatures, drought, melting ice and snow, rising sea levels, increased rainfall, flooding and other influences (EPA, 2019), with concomitant impacts that are threatening the very existence of man. This is enough reason to arouse global attention and call for action. Tackling climate issues should begin from tackling the human causes of climate change. According to Bhau & Ukpong (2019), unsustainable exploitation of natural resources is a major factor exacerbating climate change issues, as in the case of the associated issues arising from the operations of the oil and gas industry. Evidently, the oil and gas industry generates wastes and pollution which directly affects the ecosystem, promoting climate change possibilities.

Nature does not negotiate. Can mankind be at peace with nature when its elements get at their extremes? Climate action is a call to action to enable mankind be at peace with nature. This call has been spearheaded by the United Nations (UN). To the United Nations, peace is more than just the absence of war; it means “dignity and well-being for all peoples (UN, 2014). Since its establishment in 1945, The UN has been at the fore of maintaining international peace and security using a range of activities including conflict prevention and mediation, peace keeping, peacemaking, peace enforcement and peace building (UN, 2019a). The International Day of Peace, established in 1981 is the UN’s initiative declared by its General Assembly as a day devoted to strengthening the ideals of peace, both within and among all nations and peoples. In 2019, 37 years after it was first celebrated the focus was on a concept of peace under the extremes of nature: The theme of the 2019 celebration was ‘Climate Action for Peace’. This theme was necessitated by the realities of a climate emergency facing mankind in the now; which the UN describes as a danger to peace, as it threatens security, livelihoods and lives of peoples of the world.

Climate Action is the 13th of 17 Sustainable Development Goals being the key element of the 2030 Agenda for Sustainable development adopted by the UN General Assembly in September 2015, which emphasizes a holistic approach towards achieving sustainable development for all. According to the United Nations, Climate action means stepped-up efforts to reduce greenhouse gas emissions and strengthen resilience and adaptive capacity to climate-induced impacts, including: climate-related hazards in all countries; integrating climate change measures into national policies, strategies and planning; and improving education, awareness-raising and human and institutional capacity with respect to climate change mitigation, adaptation, impact reduction and early warning. Goal 13 seeks to mobilize US\$100 billion annually by 2020 to address the needs of developing countries to move towards a low-carbon economy (UN, 2019b).

Truly, there is a climate emergency facing mankind today; indeed a danger to peace, hence the call for action.

CONCLUSION

Climate change is one of the emerging global issues in recent years. Climate change is exacerbated by both natural factors and anthropogenic activities (emanating from human activities). Exploitative use of natural resources and other unsustainable human activities have exerted overwhelming pressure on the ecosystem resulting in undesirable changes in climate. Most of these changes do not favour the natural nomenclature and resilience of the ecosystem resulting in ecological imbalances and impacts on human beings. These changes often trigger undesirable natural actions such as flooding, drought, coastal erosion, environmental degradation which in turn pose a threat to human survival. With regards to food security issues, most climate change dimensions such as flooding, drought, etc, directly affects agriculture in terms of yield volume, water availability, and ecological compatibility. More so, the need for a quick action on climate change cannot be overemphasized, considering the rising global population growth, and in particular the seemingly uncontrollable population trend in the Sub-Saharan Africa.

Thus, governments of the world's nations must pursue with intent to achieve the climate change-related sustainable development goal and domesticate relevant international treaties, and enhance adaptive capacities to help reduce vulnerability to climate change. The government must engage policies and programmes that would improve infrastructure and institutional capacities, public awareness; and promote sustainable local indigenous practices, as well as reduce poverty and enhance general wellbeing of the people. In particular, there should be a committed policy aimed at improving agricultural development with a view to promoting food security, increased income, increased employment opportunities and security. Also, farmers should be encouraged to fully adopt sustainable agricultural practices to improved food security and ecological recovery. To address the raging herders/farmers crisis threatening regional security and peace in Sub-Saharan Africa, it is important that appropriate technology is encouraged to promote intensive livestock production with a view to discourage nomadic animal production system, and unregulated open grazing which also affects ecological resilience and productivity. More so, there is a need for increased global commitment and local awareness toward Climate Action; every human being and every nation should act as a stakeholder.

REFERENCES

Adinna, E. N. (2001): Environmental Hazards and Management. Snaap Press Limited: Enugu, Nigeria.

- Aguma, A. A (2007): Waste Management in the Oil Industry. i Universe, Inc: New York.
- Bhau, G.V. and Ukpog, I.G. (2018). Perceptions of Environmental Footprints of Oil and Gas Extraction in Southern Nigeria. AGU International Journal of Research in Social Sciences & Humanities (AGUIJRSSH), 6, 198-208.
- Connelly, J., Smith, G., Benson, D., Saunders, C. (2003). Politics and the Environment: from theory to practice. Routledge, p. 408.
- Connolly-Boutin, L. and Smit, B. (2016). Climate change, food security, and livelihoods in sub-Saharan Africa. Regional Environmental Change, 16, 385-399.
- Corner, A., Whitmarsh, L. and Xenias, D. (2012). Uncertainty, scepticism and attitudes towards climate change: biased assimilation and attitude polarization. Climate Change, 114(3-4), 463-478.
- Ekpebu, I. D. and Ukpog, I. G. (2013). Rethinking Agricultural Development in Nigeria: Paradox of Oil Wealth. Authorhouse Publishing: Bloomington, USA.
- EPA (2019). What is Climate change?. Environmental Protection Agency. <https://www.epa.ie/climate/communicatingclimatescience/whatisclimatechange/>. Accessed 15 September 2019.
- Huang, Y., and Ukpog, I.G. (2019). Issues of Water Resource Management in China: Implications on Agriculture and Food Security in the Guangxi Province of South China. J. Asian Rural Studies, 3(1), 70-84.
- Ibrahim, M.K., Ukpog, I.G., Ekpebu, I.D and Usman, S.O. (2017). An Empirical Review of Studies on the Incessant Crisis between Fulani Herdsmen and Farmers in Nigeria. Kogi Journal, Kogi State University, 1(1), 66-70.
- IFRC (2018). 80% of Nigeria affected by floods disaster. International federation of Red Cross and Red Crescent Societies; Reliefweb. <https://reliefweb.int/report/nigeria/80-nigeria-affected-floods-disaster>. Accessed 19/9/2019. Accessed: 19 September 2019.
- Ogundele, A.T. and Adebisi, O.M. (2016). Deforestation in Nigeria: The needs for urgent mitigating measures. International Journal of Geography and Environmental Management, 2(1). 15-26.
- Olanrewaju, C. C., Chitakira, M., Olanrewaju, O. A. and Louw, E. (2019). Impacts of flood disasters in Nigeria: A critical evaluation of health implications and management. JAMBA Journal of Disaster Risk Studies, 11(1), 557. DOI: 10.4102/jamba.v11i1.557.
- Saka-rasaq, O. (2019). Forest loss in Nigeria, the Impact on Climate and people from the perspectives of illegal forest activities and government Negligence. <https://www.theseus.fi>
- Udo, J. I, Ier Jonathan-Ichaver, I. and 'Yemi Adamolekun, Y. (2019). The Deadliest Conflict You've Never Heard of: Nigeria's Cattle Herders and Farmers Wage a Resource War. Foreign Affairs. <https://www.foreignaffairs.com/articles/nigeria/2019-01-23/deadliest-conflict-youve-never-heard>. Accessed 19/9/2019.
- Udom, E. S., Ukpog, I. G., Ukpog, I. G. and Udom, A. (2019). Impact of Marine Ecosystem Disturbances on Sources of Income in Ibeno Local Government Area of Akwa Ibom State, Nigeria. Asian Journal of Environment & Ecology, 10(3), 1-8. DOI: 10.9734/AJEE/2019/v10i330118.
- Ukpog, I. G. (2012). Nature under siege: portrait of environmental crisis in the Niger Delta. Authorhouse Publishing: Bloomington, USA.

Ukpong, I.G., Balcombe, K. Fraser, I. and Areal, F. (2019). Preferences for mitigation of the negative impacts of the Oil and Gas Industry in the Niger Delta Region of Nigeria. *Environmental and Resource Economics*. Published online by Springer: <https://doi.org/10.1007/s10640-019-00349-4>.

Ukpong, I.G. and Obok, E. (2018). Implications of Crude Oil extraction on Agriculture and Livelihood in Oil producing Rural Communities in Nigeria. *Review of Agricultural and Applied Economics (RAAE)*, 21(2), 71-77. DOI: 10.15414/raae/2018.21.02.71-77. ISSN: 1336-9261.

UN (2014). United Nations News. <https://news.un.org/en/story/2014/09/476992>. Accessed: 19 September 2019.

UN (2019a). United Nations Peacekeeping Terminology. <https://peacekeeping.un.org/en/terminology>. Accessed 19/9/2019.

UN (2019b). Sustainable development goals. <https://www.sdfinance.undp.org>. Accessed: 17 September 2019.

Whitmarsh, L. (2011). Scepticism and Uncertainty about climate change: Dimensions, determinants and change over time. *Global Environmental Change*, 21(2), 690-700.

**‘ALÎ ED-DÛ‘ÂCÎ VE SEHIRTU MINHU’L-LEYÂLÎ ADLI ÖYKÜ
KOLEKSİYONUNUN SOSYOLOJİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ**

A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE EXAMINATION OF THE STORY COLLECTION
TITLED 'ALI ED-DÛ‘ÂCÎ AND SEHIRTU MINHU'L-LEYÂLÎ

Dr. Öğr. Üyesi Sevda ÇETİN

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,

Temel İslam Bilimleri, Muş, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3725-2266>

ÖZET

Bu çalışmada Modern Tunus edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olarak kabul edilen ‘Alî ed-Dû‘âcî, edebi kişiliği, eserleri ve *Sehirtu minhu’l-Leyâlî* adlı eseri ele alınmıştır.

Uzun yıllar Fransız sömürgesi altında kalan Tunus’un verdiği bağımsızlık mücadelesi, toplumu sosyolojik, ekonomik ve politik olarak etkilemiştir. Bu süreçte oluşan toplumsal hafıza aynı zamanda edebi türlerin konularına da tesir etmiştir. Etki eden türlerden biri de öykülerdir. Tunus’ta kısa öykü *eş-Şerîf el-Kayravânî, es-Sâdık er-Rızkî, Muhammed Fehmî bin Şa‘bân, Muhammed el-Fâdıl bin ‘Aşûr* gibi edebiyatçılarla başlamıştır, ancak edebiyat kaynakları sanatsal öykünün Türk asıllı ‘Alî ed-Dû‘âcî ile başladığı konusunda hem fikirdir. Modern anlamda Tunus’ta öykü yazar ilk edebiyatçı olması sebebiyle Tunus edebiyatının babası olarak tanınır. Birçok alanda edebi faaliyetler yürüten ‘Alî ed-Dû‘âcî 1930 yılında ilk kez yayımlanan *el-‘Âlemu’l-Edebî* isimli dergiye önemli katkılarda bulunmuştur. Aristokrat bir ailede yetişen yazar kısa hayatında (1909-1949) öykücülüğünün yanı sıra karikatür, şiir ve tiyatro türünde eserler kaleme alarak çalışmalarında Tunus’un yaşadığı zorlukları ele almıştır. Dû‘âcî eserlerinde çoğunlukla kadın, yoksulluk, hastalık, cehalet, din adı altında faaliyet yürüten derviş ve din adamlarını işlemiştir. Yazarın dağınık halde bulunan öyküleri 1969 yılında ‘*Izze’d-dîn el-Medenî* tarafından bir araya getirilerek kitaplaştırılmıştır. *Sehirtu minhu’l-Leyâlî* isimli öykü kitabı adını Daha çok sıradan insanların hayatını anlattığı *Sehirtu minhu’l-Leyâlî* isimli öykü koleksiyonu adını Muhammed ‘Abdu’l-Vahhâb’ın şarkısından almıştır. Bu öykü koleksiyonunda kadın, yoksulluk, mesleğini çıkarları uğruna kullanan din adamlarının olumsuz davranışları gibi konular ele alınmıştır. Varlıklı çevrede yetişen bir yazar olmasına rağmen öykülerinde yer alan kahramanlar, alt tabakadan seçilmiş yoksul insanlar olduğu göze çarpan bir unsurdur. Buradan yazarın kendisinin refah içinde yaşamasına rağmen çevresindeki olaylara duyarsız kalmadığı ve toplumsal duyarlılığa sahip olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim Dû‘âcî’nin daha çok yoksulluk sorunu ele aldığı öykü koleksiyonunda özellikle gelir dağılımında yaşanan eşitsizliğe vurgu yaptığı görülür.

Sonuç olarak ‘Ali ed-Dû‘âcî ‘nin Tunus’ta yaşanan emperyalist sömürge tarihinden kaynaklanan sorunları ele aldığı en bilindik eseri olan *Sehirtu minhu’l-Leyâlî* isimli yapıtı üzerinde yapılan çalışmanın amacı eserde yer alan öyküleri sosyolojik bağlamda yorumlayarak incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, ‘Ali ed-Dû‘âcî, *Sehirtu Minhu’l-Leyâlî*.

ABSTRACT

In this study, ‘Alî ed-Dû‘âcî, who is accepted as one of the leading writers of Modern Tunisian literature, his literary personality, works and his work *Sehirtu minhu’l-Leyâlî* are discussed.

The independence struggle of Tunisia, which was under the French colony for many years, affected the society sociologically, economically and politically. The social memory formed in this process also affected the subjects of literary genres. One of the influential genres is stories. The short story in Tunisia started with writers such as *al-Sharif al-Kayravani*, *es-Sadik er-Rizki*, *Muhammed Fahmî bin Şa'bân*, *Muhammed el-Fâdil bin 'Aşûr*. however, literary sources agree that the artistic story begins with Turkish origin Alî ed-Dû'âcî. He is known as the father of Tunisian literature as he was the first writer to write short stories in Tunisia in the modern sense. 'Alî ed-Dû'âcî, who carried out literary activities in many fields, made important contributions to the journal named *el-'Âlemu'l-Edebî*, which was first published in 1930. The writer, who grew up in an aristocratic family, wrote cartoons, poetry and theater works in addition to his storytelling in his short life (1909-1949), and discussed the difficulties faced by Tunisia in his works. In his works, Dû'âcî mostly deals with dervishes and clerics who work under the name of women, poverty, illness, ignorance and religion. The scattered stories of the author were brought together and made into a book by *'Izze'd-dîn al-Medeni* in 1969. The story book named *Sehirtu Minhu'l-Leyâlî* takes its name from the song of *Muhammad 'Abdu'l-Vahhâb*, the story collection named *Sehirtu minhu'l-Leyâlî*, which tells the life of ordinary people. In this collection of stories, subjects such as women, poverty, and the negative behaviors of the clergy who use their profession for their own interests are discussed. Although he is a writer who grew up in a wealthy environment, it is a striking element that the heroes in his stories are poor people selected from the lower class. From this, it can be concluded that although the author himself lives in prosperity, he is not indifferent to the events around him and has social sensitivity. As a matter of fact, it is seen that Dû'âcî emphasizes the inequality in income distribution in his collection of stories, in which he mostly deals with the problem of poverty.

As a result, the aim of the study on the work named *Sehirtu minhu'l-Leyâlî*, which is the most well-known work of 'Alî ed-Dû'âcî in which he deals with the problems arising from the imperialist colonial history in Tunisia, is to analyze the stories in the work by interpreting it in a sociological context.

Keywords: Tunisia, *Sehirtu Minhu'l-Leyâlî*.

GİRİŞ

Edebiyat ve toplum arasında sıkı ve kopmaz bir ilişkinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bir yazar eserlerini yaşadığı, tanıklık ettiği ya da etkilendiği çevreden ilham alarak yazıya döker. Bu nedenle edebiyat ve sosyoloji alanlarını birbirinden ayrı tutmak mümkün değildir. Sosyoloji ve edebiyat sosyolojisinin tanımını yapmak gerekirse; *Sosyoloji, insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelemesidir.* (Giddens, 2012) “Edebiyat sosyolojisi veya sosyolojik edebiyat bilimi ise edebiyata dair olan, her yönüyle edebiyatın ekonomik ve toplumsal koşullarını, geniş anlamda edebiyatın meydana gelirken maruz kaldığı şartları ve etkileşimleri ele almaktadır” (Cuma,2009).

“Edebiyat sosyolojisinin temel amaçları edebiyatın yayılım alanını tespit etmeye çalışarak bu alandaki edebiyat-toplum etkileşimini hukuk, siyaset, kültür, inanç değişkenleri çerçevesinde inceleyerek bağıntıları tespit etmektir. Edebiyat sosyolojisi çalışmalarında edebiyatın sosyal yanı analiz edilirken hem doğrudan sosyoloji hem de edebiyat sosyolojisinden yararlanılır”. (Çelik, 2013).

Tarih boyunca çalkantılı bir siyasi geçmişe sahip olan Arap ülkelerinin yaşadıkları olumlu ya da olumsuz değişimleri edebi eserlerinde görmek mümkündür. Arap edebiyatçılarının da eserlerini kaleme alırken yaşadıkları coğrafyadan etkilenmeleri kaçınılmazdır. Edebi bir tür

olan kısa öykünün Arap ülkelerinde ortaya çıkışı farklı zamanlarda olmuştur. Tunus, 1881 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmiştir ve 1956 yılına kadar bağımsızlığını kazanamamıştır. Bu nedenle Tunus, Fas ve Cezayir gibi sömürge altında kalan Kuzey Afrika ülkeleri diğer Arap ülkelere göre öykü, roman gibi edebi çalışmalardan geri kalmışlardır.

Tunus'ta öykü tarzındaki ilk örnekler 1905'te verilmeye başlanmış, ancak modern öykünün ortaya çıkmasına zemin hazırlayan çalışmalar 1940 yılına doğru el-‘Âlemu’l-Edebî adlı dergide Zeynelâbidîn es-Senûsî, Abdülazîz el-Vuslatî ve Mustafa Hurayyif tarafından gerçekleştirilmiştir. Muhammed el-Beşrûş ‘Alî ed-Dû‘âcî, Muhammed Ali el-Ureybî, Mahmûd el-Müs‘adî gibi isimlerin Tunus hikâyeciliğinin gelişmesinde önemli rolleri olmuştur. (Yazıcı,1998)

‘ALÎ ED-DÛ‘ÂCÎ

Türk asıllı ‘Alî ed-Dû‘âcî Tunus'ta orta halli bir ailede 1909 yılında dünyaya gelmiştir. Henüz beş yaşındayken babasını kaybeden yazarın eğitimini ve bakımını annesi üstlenmiştir. Annesine bağlılığı hayatı boyunca bekar kalmasına neden olmuştur. İlkokulda Fransız eğitimi almıştır. Daha sonra dini bir okulda da Arap dilini öğrenmiştir. (Dû‘âcî, 1987, Yay. Haz.: Medenî)

Dû‘âcî, Arap ve Fransız edebiyatını yabancı dilden edebiyat dergileri ve günlük gazeteleri ile özellikle de Mısır'dan kitaplar okuyarak geliştirmiştir. Yazar Fransızca aracılığıyla öykü yazma sanatını ve bu sanat hakkında kapsamlı bilgiler edinmiştir, bu aynı zamanda İngiliz ve Amerikan hikaye yazarlarının tercümelerini okumasına imkan tanıdı. Dû‘âcî'nin bu kapsamlı okumaları bir karikatürist olarak doğal yeteneğiyle birleşince öyküleri daha zevkli bir hale gelmiştir.

Yazarın aile koşulları geçimini sağlayacak durumda olduğu için vaktinin çoğunu yazmaya adanmıştır. Ailesinin güçlü maddi durumuna rağmen yaşadığı dönemin Tunus halkının en alt sınıflarının gerçekliği ile sürekli temas halinde olmuştur. Öyle ki kısa öykülerinde genellikle yoksulları, maddi durumları düşük insanların hayatlarını ele almış ya da Tunuslu yüksek gelirli üst tabakaların bencilliğini ve aşırı eleştirel tutumlarını anlatmıştır.

‘Alî ed-Dû‘âcî yüz ellinin üzerinde basılı ve yayımlanmış kısa öyküsü olması nedeniyle Arap dünyasında kısa öyküleri yazarları arasında yer alır ve bu Tunus kısa öyküsünün tartışmasız babası adını almıştır. Oyunlarının çoğu Tunus konuşma dilinde yazılmıştır olmasına rağmen kısa öyküleri modern arapça ile yazılmış sadece bazı öykülerine amice ve yabancı kelimeler serpiştirilmiştir. Eserlerinde kadını nazik ve sempatik tasvir etmesinin nedenlerinden biri de annesine olan bağlılığının yazarın üzerinde bıraktığı kalıcı izdir. (Ogunbiyi, 1970.)

‘Alî ed-Dû‘âcî'nin dünya edebiyatına önemli katkıları olmuştur. Yazar el-‘Âlemu’l-Edeb grup projesine katılarak Avrupa edebiyatından ve kalsık Arap edebiyatından yararlanarak modern Arap edebiyatına farklı ve yeni açılardan bakılmasını sağlamıştır. İlk kez 1930 yılında yayımlanan el-‘Âlemu’l-Edeb isimli edebiyat dergisini çıkardı ve bu dergi 1936 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Ancak ne var ki bu önemli dergi batıda bilinmemekle birlikte çağdaş Tunus akademik camiasında da nerdeyse unutulmuş durumdadır. Bir çoğu el-‘Âlemu’l-Edeb’de yayımlanan kısa öyküleri Tunus'ta modern Arap edebiyatına geçişi sağlamıştır. Daha sonra ‘Alî ed-Dû‘âcî ve diğer edebiyatçı arkadaşları klasik Arap edebiyatına karşı Tahte’s-Sûr’u kurdular. Bu grubun amacı Arap nesrinde modernleşme yoluna gitmektir. Yazar el-‘Âlemu’l-Edeb’de düzenli yazılarının yanı sıra es-Sûr’da alaycı, küçümseyici makaleler kaleme almıştır. el-‘Âlemu’l-Edeb’de Tunuslu okuyucularına sömürge ülkelerinin kültürüne dair farklı bakış açıları sunmuştur. Eserlerini Fransız işgali altında kaleme alan Dû‘âcî, Tunusluların sosyal ve politik eleştiriye ihtiyaç duyduğu bir dönemde yazılarını yazmıştır. Zira yazar bir edebiyatçının asıl görevinin,

kaygısının okuyucuyucularını eğlendirmek ve bilgilendirmek olduğuna inanmıştır. ‘Alî ed-Dû‘âcî 1930’lu yılların yazarlarından farklı bir şekilde yazılar kaleme almıştır. Geleneksel Arap nesrine isyan etmiş ve Tunus lehçesinden kelimeler eserlerine eklemiştir.

Yazarın düşünce sınırlarında Tunuslu kadınların özgürlüğü gibi konuları ele almak vardır. Yaşadığı dönemde kadınların durumuna ilişkin eleştirilerini ifade etmiştir. Anne fûğürü kabul görmüş bir kadın figürü iken şarkıcı, kötü yola düşmüş fahişe kadınlar kabul görmemiştir. Tunuslu kadınların dini otoriteler arasında tartışmalı olan bir konu olmasına rağmen Dû‘âcî yine de kadın meselelerini ele almaktan çekinmemiştir.

Kıscık hayatına pek çok çalışma sığdıran ‘Alî ed-Dû‘âcî 26 Mayıs 1949 yılında yakalandığı verem hastalığı sonucu vefat etmiştir. (Mamelouk, 2016; Dû‘âcî, 1987, Yay. Haz.: Medenî)).

SEHİRTU MÎNHU’L-LEYÂLÎ

‘Alî ed-Dû‘âcî’nin dağınık halde bulunan öyküleri 1926 yılında ‘*Izze’d-dîn el-Medenî* tarafından bir araya getirilerek kitaplaştırılmıştır. Dağınık halde bulunan bu öykü koleksiyonu adını *Muhammed ‘Abdu’l-Vahhâb*’ın şarkısından alır. 15 kısa öykünün yer aldığı öykü kitabı 135 sayfadan oluşur. Eserde mevcut olan öyküler şunlardır:

Kenzu’l-Fukarâ”da son derec yoksul olan karı-kocanın yaşadığı müşkül durum anlatılır.

Câretî isimli öyküde ev kirasını ödemeyen bir adamın ısrarla hatta tehditle ev sahibini dolandırma girişimleri, sürekli mazeret bulma çabaları sonucunda ortaya çıkan insani paradokslar anlatılmıştır.

Fî Şâti’ Hammam el-Unf’da plaja giden ana kahramanın izlenimleri sonucu kendisine ait bir yer olmadığına karar vererek plajdan ayrılması anlatılır.

el-Mişbâhu’l-Muzlim’de bir berber ve berberden intikam almak isteyen gizemli bir kadının berberle aralarında geçen konuşmalar aktarılmıştır. Ancak öyküde kadının neden intikam almak istediği belirtilmeden eser sonlandırılmıştır.

Râ‘i’n-Nucûm isimli öyküde olaylar zifiri karanlıkta oturan çıplak bir adamla bir kadın arasında geçer. Günün aydınlanmasıyla birbirlerini görürler. Aralarında geçen uzun konuşma sonrasında birbirlerinden hoşlandıklarını ifade ederler. Eserde yoksulluk konusu ve kadın faktörü geniş yer tutar.

Ahlâmu Hiddî adlı eser iki bölümden oluşur. *Ahlâmu Hiddî*’de yazarın kendisiyle güneyin şairi olarak tanınan Hiddî’nin hikayesi anlatılır. Birinci bölümde Hiddî’nin erkeklerin kıyafetlerini giyen, seslerini taklit eden, onlarla birlikte uyuşturucu madde kullanan, yine onlarla birlikte ata, deveye binen biri olduğu anlatılır. İkinci bölümde ise Hiddî’nin ammice kaleme aldığı kaleme aldığı mum şarkısı ve Tunus’un güneyinden günlük yaşamı kuşatan şeyler anlatılır.

er-Ruknu’n-Nîr’da yaşlı fakir bir adamın eşini kaybettikten sonra iki oğlu ve bir kızıyla ortada kaldığı anlatılır. Apartmanda yaşayanlar oğullarına oynamaları için kuzu almıştır. Yoksul adam da oğluna kuzu almak ister. Öykünün sonunda yaşlı adama uzatılan yardım eli sayesinde oğluna kuzu alması anlatılır.

E Men Tezekker Cîrân bi-zî Selem isimli öyküde dul ve iki çocuklu bir kadının, tek oğlu olan hocayla evliliği anlatılır. Yazar, bir din adamında olması gereken sıfatlardan yoksun olan hocayı eleştirir.

Mucrim Rağme Unfihi’de Kasım adlı kahramanın trende gördüğü adama içini döktüğü anlatılır. Kasım öksüz ve yetim biridir, abisi tarafından amcasının oğlu Ömer’in yanına eğitim görmesi amacıyla gönderilir. Burada akrabasının kızına aşık olur. Oturdıkları yerde kızlara sarkıntılık eden bir dükkan sahibi vardır. Günlerden bir gün Kasım dükkan sahibine sinirlenir,

öfkelerini kaybederek ona saldırır. Dükkan sahibi ise Kasım'ın fakir biri olduğunu ve bu nedenle hırsızlık yaptığını söyler. Kasım beş yıl hapis cezası alır, hapisten çıkınca birlikte olduğu kızın bu dükkan sahibiyle evlendiğini öğrenir. Kasım başından geçenlere trende oturan yaşlının tepki vermemesini merak eder, sonunda yaşlının dilsiz ve sağır olduğunu görür.

Qateltu Ğâliya'de amcasının kızı aynı zamanda sevdiği kız Ğâliya'yı cehaleti, saplantıları ve kuruntuları nedeniyle yanlışlıkla öldüren Recep'in sonunda aklını yitirerek tımarhameye atıldığı anlatılır.

Mevtu'l- 'Ammi Bâhîr'de Bâhîr isimli bir sunucunun kendi mesleği dışında da insanların yardımına koştuğu ve müziğe olan ilgisi anlatılır. Aniden ortadan kaybolması ve bir süre sonra vefatı ettiği, kaldığı deponun da bir müzik grubu tarafından kiralandığı anlatılır.

Sehirtu Minhu'l-Leyâlî isimli öyküde Arap kadınının durumu, kökleşmiş geleneği ve her koşulda eşine bağlılığı anlatılır.

Nuzhe Râ'ika'da Abdullah isimli kahramanın ailesi ve kız kardeşi 'Amîra'nın öyküsü yazarla birlikte anlatılır. Eserde Tunus'un köy ve çöl yaşamından kesitler anlatılır. Öykü koleksiyonunda kalan diğer öyküler *Sırru Ğurfatu's-Sâbi'a* ve *'Ummu Havvâ*'dır.

SEHİRTU MİNHU'L-LEYÂLÎ ADLI ÖYKÜ KOLEKSİYONUNUN SOSYOLOJİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ

Sehirtu Minhu'l-Leyâlî isimli eserde yer alan kahramanlar sıradan insanlardır. Eserde seçilen kahramanlar genellikle yoksul ve kadın kahramanlardır. Eser kadınlar, gizli planları olan, komplo peşinde olan zeki kişiler olarak tasvir edilmiştir.

Yazarın ilk öyküsü *Kenzu'l-Fuqarâ*'da başlarını sokacak bir evi dahi olmayan fakir bir ailenin günlük yaşamından bir kesit anlatılmıştır. Yazar, yoksulların ne denli zorlu bir hayatla mücadele ettiklerini bu eser üzerinden anlatmayı amaçlamıştır.

Eserde anlatılan eşlerin ne bir sepetleri ne de sepetlerine koyacak bir yiyecekleri vardır hatta başlarını sokacak bir eve bile sahip değillerdir. Nitekim öyküde:

Nitekim öyküde, “*Aslında bu dünyada yemekten çok sığınacak bir ev daha gereklidir. Bu dört duvar olmazsa insanlar ve hayvanlar eşittir.*” (Dû'âcî, 1987, Yay. Haz.: Medenî) denilmiştir.

Bu eserde fakirlikle mücadele eden karı-kocanın zorlu yaşamı dramatik bir biçimde ele alınmıştır. Yazar, yıllarca Fransız sömürmesine boyun eğmek zorunda kalan Tunus'un o dönemdeki sosyal yaşamı hakkında örnekler vererek sorunlara sorunlara sosyolojik perspektiften bakılmasını sağlamıştır.

Yılbaşı gecesinde sokakta gecesini geçiren bu iki fakir, zor durumda olmalarına rağmen o gece miyavlayan kediye merhamet ederler. Öyle ki bir deri bir kemik kalan kedinin kendilerinden daha dertli olduğunu düşünerek kediye ekmeklerini verirler. Ekmeğini yiyen kedi boş bir kulübeye gider, onu takip eden eşler kulübede kedinin olmadığını ve dolunayın ışığında kaybolduğunu görürler. Çift gecesini bu boş kulübede geçirir. Kenarda parıldayan kömür ışığının altında ısınarak gecelerini geçirirler. Ancak sabah olduğunda her şey yine eski haline dönmüştür.

Bu öykü koleksiyonunda ana teması yoksulluk olan pek çok öykü bulunmaktadır. Yıllarca Fransız sömürgesi altında kalması nedeniyle Tunus'ta ciddi bir gelir eşitsizliğinin olduğunu söylemek mümkündür. 'Alî ed-Dû'âcî de bir yazar olarak halkın yaşadığı sorunlara duyarsız kalmamış, eserlerinde Tunus'ta olan sınıfsal tabakalaşmayı, halk sorunlarını ele almıştır.

Dû'âcî *E Men Tezekker Cîrân bi-zî Selem* adlı yapıtında din adamlarının kendi menfaatleri uğruna hareket etmelerini eleştirmektedir. Yazar, bu eseriyle din adamlarının kendi

görevlerini yerine getirmekten uzak olduğunu eleştirir. Eserde hocanın tek zaafının para olduğu ifade edilir ancak hocanın eşi ise vicdani özelliklere sahip biri olarak tasvir edilir.

Hocanın karısının önceki evliliğinden iki çocuğu vardır. Kuran kursunda hoca eşinin ise sadece bir oğlu vardır. Eserde hoca namazlarını vakitlerinde eda eden biri olarak okuyucunun karşısına çıkar, hocanın tek bir zayıf noktası vardır, o da para toplama sevdasıdır. Hocaya göre para her şeyin temelidir.

Mevlüt haftasında kuran kursunda dualar edilir ve yedinci gün vakıf tarafından her çocuğa yarım riyal verilir. Ancak burada olan çocuklar yoksul oldukları için yarım riyali almak onlar için son derece önemlidir. Çocuklar bu hafta da beğenilmek için var güçleriyle çalışırlar. Ancak vakıf parayı hiçbir zaman tam olarak öğrencilere vermez. Çocuklar en ufak bir konuşma hatasında bile para cezasına çarptırılırlar. Aileler bu durumdan şikayet etmese de çocuklar her şeyin farkındadırlar. Kursta İbrahim adında son derece zeki bir çocuk vardır. Her yazılanı ezberler ancak hocanın karşısında dili tutulur. Hoca da ibrahimi vurarak iyice kekeme haline getirir. Mevlit gecesinde İbrahim'den okuma yapması istenir lakin İbrahim okuyamaz, yarım riyali alamaması hayal olur. İbrahim ağalayarak yaşlı babasının yanına gider. Hocanın oğlu Ahmet'te eve giderek yaşananları, İbrahim'in durumunu, yiyecek hiçbir şeylerinin olmadığını söyleyerek üzüntüsünü ailesiyle paylaşır.

Ertesi sabah hoca hiçbir şey olmamış gibi evden ayrılır. Dün yaşananların etkisinde kalan eşi hocanın yastık altına koyduğu para kesesini yoklayarak bulur, içinden beş riyal alarak bunu İbrahim'in evine götürmesini ister.

Mevlüt gününün sabahında zengin aileler ve durumu iyi olan halkın gönderdiği yiyecek ve içeceklerle kahvaltı düzenlenir. İbrahim o gün ilk defa hiç götürmediği bir tabakla sofraya eşlik eder.

Hocanın eşi vefat eder, ancak mezarlığa zaman zaman şık giyimli bir adam gelir ve orada göz yaşı döker. Bu adam kendisi için hırsızlık yapan kadını unutmaz, dualar okur, gözyaşı döker.

Dû'âcî buradaki din adamı örneğiyle, insanların güvenmekte sınır tanımadığı bazı din adamlarının aslında zalim ve vicdansız olduğunu ifade etmiştir.

Eserde bir din adamı vasıfalarından uzak olan hocanın mesleğini ahlakıyla yerine getirmemesi yazarın eleştirdiği başlıca konulardandır.

Eserle aynı adı taşıyan *Sehirtu Minhu'l-Leyâlî*'de eşine koşulsuz bağlı olan kadın profili anlatılır. Eserin ana kahramanı Zekiye isimli kızıdır. İki yıldır evli olan Zekiye eşiyle gönülsüz bir şekilde evlenmiştir. Bir gün kendisini ziyarete gelen teyzesine eşinden şiddet gördüğünü, kocasının sürekli eve sarhoş geldiğini, ona hakaretler yağdırdığını söyler. Kocasını sadece sarhoşken konuşur, onun dışında tüm vaktini kitaplarla konuşarak geçirir. Zira eşi için;

“-Kocam, celladım, kalbi bir celladın kalbi... ve her gün bende bir şeyleri öldürüyor...Bir sonraki ziyaretinde gözlerimdeki beni donmuş bir ceset olarak bulacaksınız...”

Duydukları karşısında sinir küpüne binen teyzesi bu evliliğin derhal sonlandırılmasını ister. Teyzesine göre bu yoldan kurtulmanın tek yolu boşanmaktır. Bu karar Zekiye'ye de mantıklı gelir. Fakat gözlerini yatak odasına çevirdiği anda teyzesine eşinin tüm gece uyumadığını söyleyerek teyzesini sessiz olması konusunda uyarır.

‘Alî ed-Dû'âcî bu eserinde geleneksel aile yapısını gözler önüne sermiştir. Eşinden sürekli şiddet gören ve bu yüzden ondan şikayetçi olan, hatta boşanmayı düşünen kadın buna rağmen eşinin rahat uyuması için teyzesini uyarır ve sessiz olmasını ister. Bu tarz “*koşulsuz bağlılık*” geleneksel toplum yapısına has bir özellik olarak karşımıza çıkmakta olup modern toplumlarda mevcut değildir.

SONUÇ

Bu öykü koleksiyonundan anladığımız kadarıyla yazar kendisi varlıklı bir ailede büyümesine rağmen eserlerinde ekonomik zorluklar yaşayan karakterleri ele almıştır. Nitekim bu durumun Tunus'un içinde bulunduğu siyasi koşullardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Fransız sömürgesi altında bulunan Tunus halkı ciddi ekonomik zorluklar yaşamış ve bu durumun oluşturduğu koşullar sosyolojik etkiler doğurmuştur. Bu etkileri aydınların özellikle de edebiyatçıların eserlerinde görmek mümkündür.

Eserde ele alınan din adamı profilinin merhametten uzak acımasız, anlayışsız ve gerçek bir din adamı profilinden uzak olduğu görülür. Bir din adamından beklenen şey merhameti ve hoşgörüsüdür.

Tunus'ta kısa öykü denilince akla gelen ilk isim 'Alî ed-Dû'âcî'dir. 'Alî ed-Dû'âcî eserlerinde yoksulluk, kadın, madde bağımlılığı, olumsuz din adamı profili gibi sosyal sorunların yanı sıra Tunus'ta var olan gelenek ve göreneklere eserlerinde işlemiştir.

KAYNAKÇA

- Giddens, A. (2012). Sosyoloji (Edt: Cemal Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Cuma, A. (2009). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (22), 81-94.
- Ogunbiyi, I. A. (1972). The Arabic Short Story In Tunisia Up To 1970, Isaac Adejoju, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra Üniversitesi, Londra
- Ed-Dû'âcî, A. (1987) Sehirtu Minhu'l-Leyâlî (Yay. Haz. 'İzzeddîn El-Medenî). Tunus: Dâru't-Tûnisiyye Li'n-Neşr.
- Mamelouk, D. M., (2016). Ali Al-Du'aji and Al-'Alam Al-Adabi (The Literary World): A Voice of The Tunisian Avant-Garde Under Colonial Rule (1930–1936). The Journal Of North African Studies. 21(5), 794–809.
- Çelik, E. (2013). Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır: Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi Üzerine. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi. 738(104), 59-64.
- Yazıcı. H. (1981). Hikâye. TDV İslâm Ansiklopedisi, (17), 479-485.

MATTHEW ARNOLD'S POSITION IN ENGLISH CRITICISM AND THE LITERARY PROCESS

Karimli Turan Arif

Azerbaijan University of Languages

ABSTRACT

The English poet and critic Matthew Arnold (1822-1888) was one of the most influential literary critics and essayists of the XIX century during the reign of Queen Victoria of Great Britain. He is still remembered today as an unforgettable artist of the world's readers with his multifaceted creativity. His literary heritage, poems and critical works brought the author great fame and success. He is now one of the most influential figures in English literature as a scholar and literary critic. It is no exaggeration to say that Matthew Arnold's contributions to English literature suggest that he was a thinker in art. The poet devoted twenty years of his life to art, paying special attention to cultural, social, religious and educational issues.

It should be noted that Matthew Arnold, who saw the existence of very unsatisfactory elements in the works of a number of artists, from the position of a scholar-critic, contributed to the enrichment of English literature. As a Western literary critic, he referred to ancient Greek literature, the works of ancient Greek poets and philosophers such as Homer and Sophocles, as well as Eastern culture and literature.

The inclusion of the Oriental theme in Matthew Arnold's work can undoubtedly be attributed to his great interest and love for Eastern history, culture and literature. Along with the poem "Sohrab and Rustum", which has a special place in the poet's artistic work, his poem "Sick king in Bukhara" written on the theme of the East shows that the author showed great interest in this topic. In 1853, Matthew Arnold turned to Eastern poetry and wrote a poem based on the epic "Rustum and Sohrab" by Abulgasim Firdousi, the epic "Shahnameh". "Sohrab and Rustam" is the largest and most ambitious work in his work.

Thus, Matthew Arnold, who devoted part of his 66 years of life, part of his life to publishing, part to enlightenment and part to criticism, wrote more signatures and words in English literary history in larger letters to critique and the study of the literary process. He was awarded the greatest and most honorable title as his father.

Keywords: Matthew Arnold, Victorian literature, "Sohrab and Rustum"

INTRODUCTION

English poet and critic Matthew Arnold attracted the attention of contemporaries and became a significant event in the literary process of the Victorian era. His literary work created a kind of revolution in English literary criticism. In Queen Victorian literature, he is regarded as the third greatest poet of his time, after Alfred Lord Tennyson and Robert Browning. Although his poetic works are considered small and sad, the poet's polished, didactic, satirical and ideological prose works have earned him enough admiration. Arnold Matthew believed that poetry could be a "critique of life" and even had the power to articulate philosophy (7, p. 626 – 28). He was also honored as the founder of English literary criticism, which left its mark on English literary criticism with his literary work.

In Matthew Arnold's multifaceted work, the most appropriate to his world of genius is his elegy lyrics. "The Scholar Gypsy" and similar "Trisis", "Memorial Verses", "Poems from the Great Chartesan Monastery" ("Stanzas from the Grande Chartreuse") and "Stanzas in Memory of the Author of Obermann" were rated as his best elegy works.

While working at Oxford University as a practical promoter of literature, culture, and education, he provided an accurate scientific explanation of one or another problem that concerns more modern people in his theoretical propositions. In literature, especially in poetry, he expressed his scientific results in a very simple and gentle way for people. Consider the following point in Matthew Arnold's study of Poetry: "Without poetry, our science would seem incomplete, and now everything that has passed with us to religion and philosophy will be replaced by poetry" (1. P,117). In my opinion, science will seem incomplete without it (without poetry - TK).

The English poet and literary critic Herbert Coursen emphasized that "the importance of Matthew Arnold's poetry is that he created his poems in such a way that he could never have been a poet of Queen Victoria's time" (6, p.569).

During his tenure as Professor of Poetry at the University of Oxford, he lectured on the translations of Matthew Arnold Homer's works and spoke about the "grand style" of the great Greek poet. Lectured in 1860 became popular in 1861 as "Translating Homer". The first volume of Essays on Criticism was published in 1865, and the second volume in 1999.

Matthew Arnold's poem "Dover Beach" (1867) is one of the most well-known and loved poems in the literary environment of Queen Victoria. Poet's struggle with love, life and faith was shown in the poem. However, it would be more accurate to say that the poem "Dover Beach" written by the poet is a dramatic monologue that reflects the conquest of science by society in the middle of the XIX century and the collapse of religion.

The sea is calm to – night

The tide is full, the moon lies the fair

Upon the straits; - on the French coast the light

Gleams and is gone; the cliffs of Englan stand,

Glimmering and vast, out in the tranquil bay (2, p.1368).

"On the Study of Celtic Literature" was published in 1867, and the publication of the book opened the way for the establishment of the Department of Celtic Studies at Oxford University. "Culture and Anarchy" (1869), "Friendship's Garland" (1871), "Literature and Dogma" (1873) and in other Matthew Arnold's book, he sharply criticized the provincialism of his life and culture (provincial views and names), philistineism, sectarianism, and utilitarian materialism, arguing that Britain was more interested in intellectual pursuits and ideas and needs a more comparable European outlook.

It should be noted that Matthew Arnold, who saw the existence of very unsatisfactory elements in the works of a number of artists, from the position of a scholar-critic, contributed to the enrichment of English literature. As a Western literary critic, he referred to ancient Greek literature, the works of ancient Greek poets and philosophers such as Homer and Sophocles, as well as Eastern culture and literature.

"Sohrab and Rustum" and "Balder Dead" are considered to be Matthew Arnold's best and most tragic poems, which have a special place in world poetry. Both poems reflect the greatness and power of the deeds of heroes and gods.

Oriental theme in Matthew Arnold's work

“Sohrab and Rustum” and “The Sick King in Bokhara”

In 1853, Matthew Arnold turned to Eastern poetry and wrote the poem "Sohrab and Rustum" based on the epic "Rustam and Sohrab" by Abulgasim Firdovsi's epic "Shahnameh". "Sohrab

and Rustum" is the largest and most ambitious work in his work. It should be noted that the main theme of "Shahnameh", known as a heroic epic in the history of world literature, is dedicated to the life of kings, in particular, the heroism, invincibility, heroism of their contemporaries, especially heavy battles, war scenes.

Even the scene of Sohrab's death in Matthew Arnold's Sohrab and Rustam is reminiscent of the meeting of the legendary Greek hero Achilles and Prince Hector of Troy. Metaphors are often followed, and the metaphor is reminiscent of Homer's language. Comparisons between people, love, sympathy, fighting spirit for heroes, respect and glory of heroes while alive, keeping their name alive after death, and so on. Such features are characterized by the fact that the charm and significance of the work is typical for all periods. The work stands on top of a polished, artistic monument that incorporates the features of the classical model, as if reminiscent of the Iliad. The young prince Sohrab is the son of the hero Rustam, unaware of his existence. Sohrab had never seen his father, but he knew who he was. The mother, who announced the birth of her daughter at birth, feared that in the future Rustam would separate her son from her and take him under his care. Sohrab was a knight raised in a warrior spirit, with the honor and dignity that his father could be proud of in the future. In the poem, Turan and the Iranian army face each other on the eve of the battle, Sohrab's impatient finding of his father, his desire to add him to the crown of honor after finding his father, and then the meeting of the father and son and the father's wounding and death during the battle, Matthew Arnold given with great skill by.

This poem is considered to be the largest and most ambitious work in the work of Matthew Arnold. The events in the poem take place near the Amu Darya River. Matthew Arnold wrote the Amu Darya as Oxus Stream. This, of course, was Matthew Arnold's devotion to Greek literature. Despite benefiting from Eastern literature and culture, Matthew Arnold wrote the poem "Sohrab and Rustam" in the Greek style, as if comparing it with Greek literary heroes. When comparing Homer's Iliad, Odyssey, and Firdovsi's Rustam and Sohrab, we conclude that the battle scenes are the same, the worship of heroes, love and betrayal, the worship of the horse and its owner, in Shahma. as well as in Homer's texts. Matthew Arnold himself had never been to the area, but he described the scene with great skill. There are many similar subject lines because of Shahnameh.

"Sohrab and Rustum"

The content of the poem is as follows: As mentioned above, the events take place on the banks of the Amu Darya River. Rustam gets tired while riding his legendary horse Rakhshi and rests at a spring. Rustam, who is fast asleep, can't find his horse when he wakes up. In Matthew Arnold's poem "Sohrab and Rustam" it is said that Rustam's horse was stolen by order of Tahmina, the daughter of Rashtin Turan's ruler (4, p.10).

As mentioned above, in the 50s of the XIX century, Matthew Arnold, referring to the "Shahnameh", carefully studied the life of Firdovsi and his masterpiece - "Shahnameh", looked at this work through the eyes of a scientist and poet. Regardless of whether they wrote or created at different times and places, both artists approached the issue from the same perspective, based on the idea that "wars are the scourge of mankind." Throughout the work, Firdovsi curses the bloodthirsty rulers and the wars they waged, taking peace and stability from the hands of the people, and exposing the grave consequences of wars. Matthew Arnold valued peace and stability as a natural aspect of life [8], also Firdausi wrote that the valuable blessing for the people is peace and security (5, p.14).

“The Sick King in Bokhara”

While researching the Oriental theme in Matthew Arnold's work, I am struck by his poem *The Sick King in Bokhara*. Although Matthew Arnold was never in Bokhara, he wanted to masterfully give a poetic description of the city of the East - inevitably attracting the attention of Western and Eastern readers and taking them into the world of thought. What was the main source of the poem about the East?

The content of the poem "Sick king in Bokhara" is based on the materials of Alexander Burns' book "Journey to Bokhara". Although Alexander Burn's account of Central Asia is sometimes inaccurate, it is important to remember that he was the first researcher in the field. The subject of the poem demands that a person who has been violating the laws of the palace for 12 years - that is, Mollah Khan - be punished fairly, based on the Shariat's law, based on the Muslim holy book, the Quran. The events in the poem "Sick king in Bokhara" take place in Asia - in Samarkand, Merv, Orgunj. The customs and traditions of the Eastern countries, the essence of the events that take place in the socio-spiritual life can be considered as a one-sided assessment. Matthew Arnold described the khan's visit to the mosque as follows. The khan, dressed in a simple silk robe, was seated in front, carrying two porters, and the holy book Qur'an, was brought to him. Compared to his predecessors, the present khan showed himself to the worshipers as selfless and devoted to religious ceremonies. He set strict rules for the performance of religious rites, but he was not a fanatic like his father, despite praying three times a day (3, p.94). On the other hand, the impressions and poetic images created by the West and its travelers, scientists and poets create a certain negative emotion and impression in the East, a kind of exaggeration of ignorance and backwardness, and even tragedies for a sip of water. Matthew Arnold's poem dedicated to Bokhara king gives some idea of his poetic and artistic quality among the works of art written on the theme of the East.

CONCLUSION

Thus, Matthew Arnold, who devoted part of his 66 years of life, part of his life to publishing, part to enlightenment and part to criticism, wrote more signatures and words in English literary history in larger letters to critique and the study of the literary process. He was awarded the greatest and most honorable title as his father. Matthew Arnold wrote more signatures and words in English literary history in larger letters for criticism and the study of the literary process, and many even considered him the greatest and most honorable title as the father of English literary criticism. We believe that while it is not possible to cover his work as a critic in a five- or six-page study, what we have written can serve as a bridge in the future in conducting a comprehensive scientific study on this subject.

REFERENCES

1. Arnold Matthew. From "The Study of Poetry". – The Idea of Literature. The Foundations of English Criticism. Moscow: Progress Publishres, 1979.
2. Arnold Matthew "Dover Beach" The Norton Anthology English Literature. Eighth Edition. Volume 2, (ed.) Julia Reidhead. New York: W.W. Norton & Company, Inc., 2006. (3023p).
3. Arnold Matthew The Poetical Works of Matthew Arnold Complete Edition with Biographical Introduction. Boston and New York Pub; Tomas Y.Crowell and Company. 1897. p.88-96
4. Arnold M. Sohrab and Rustum. Wildside Press 2018. 44 p.

5. Azaroğlu B., Sultanov M., Sarovlu A., “Əbilgasim Firdausi. Shahname”, “Ondar” press, 200, 432 s.
6. Coursen Herbet “The Moon Lies Fair”: The Poetry of Matthew Arnold”, Studies in English Literature, 1500 – 1900, Vol.4, Nineteenth Century 1964.
7. Sethi Neetu Dover Beach: A Faithful and Spiritual Belief by Matthew Arnold. International Journal of Advanced Researched and Development. Impact Factor: RJIF 5.24 Volume 3. Issue; 2018
8. Stanley T.W. Some Aspects of Matthew Arnold’s poetry. Pub: TheHopkinsUniversity,1921
<https://www.jstor.org/stable/pdf/27533446.pdf?refreqid=search%3A94a066d7a41c73b330b92d16fffd6804>

MU'TEZİLE DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE AHLÂK ALGISI

ETHICAL PERCEPTION IN THE MU'TEZİLE THINKING SYSTEM

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÇAM

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü, Osmaniye, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4588-8491>

ÖZET

Din, inanç, ibadet ve ahlâktan oluşan bir bütündür. Din algısında ibadet, inançtan bağımsız olamayacağı gibi ahlâk da bağımsız olamaz. İman ve ibadetinin yanında ahlâkı, hazır bir veri olarak bulamayan insan ancak, yaşadığı sosyal ve kültürel çevrede erdemliliğin gerektirdiği şekilde aldığı kişisel tercihler ve kararlar doğrultusunda inanç ve ibadetine ahlâkî bir boyut katabilmektedir.

Bu çalışma, Mu'tezile mezhebinin düşünce yapısının temelini oluşturan usûl-i hamse'nin her bir prensibinin ahlâkla ilişkilendirilişini ele almaktadır. Mu'tezile, bütün meseleleri tevhid, adâlet, el-va'd ve'l-vaîd, el-menzile beyne'l-menzileteyn, emir-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'den oluşan usûl-i hamse üzerine bina ettiğinden, ahlâk ile ilgili meseleleri de bu usul üzere değerlendirmiştir. Öte yandan ahlâkın temel sorunları, kelâm kaynaklarında müstakil bir başlık halinde ele alınmamış olsa da kelâm alanında önemli bir literatüre sahip olan Mu'tezile tarafından tartışılmıştır. İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü şeklinde tanımlanan ahlâkın söz konusu olduğu yerde insan davranışları da söz konusudur. Dolayısıyla Mu'tezile, özellikle de ahlâk konusunun temelini oluşturan insanın fiilleri, ilahi adâlet, kader, özgürlük, sorumluluk, hüsün, kubuh salâh ve aslah gibi konular bağlamında değerlendirmeler yapmıştır.

Bu çalışmada takip edilen yöntem daha çok konuyu olduğu gibi aktarmak olduğundan eleştirel bir tutum içerisine girilmemiştir. Nesnel bakış açısıyla doğru bilgi aktarılmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle; Mu'tezile âlimleri tarafından belirlenen usûl-i hamsenin her bir prensibi ahlâkla ilişkilendirildiğinden onların görüşleri tevhid, adâlet, el-va'd ve'l-vaîd, el-menzile beyne'l-menzileteyn, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker başlıkları altında etraflıca ele alınmıştır. Yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirmeye alınmıştır. Buna göre Mu'tezile'nin düşünce yapısının temelini oluşturan usûl-i hamse'nin insanın fiilleri, ilahi adâlet, kader, özgürlük, sorumluluk, hüsün, kubuh gibi konular bağlamında ahlâkla ilişkilendirildiği ve akılcı bir bakış açısıyla irdelendiği görülmüştür. Bu yaklaşım, Mu'tezile'nin ahlâk anlayışının usûl-i hamse üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mu'tezile, Ahlâk, Usûl-i Hamse, Adâlet, İnsan Fiilleri.

ABSTRACT

Religion is a whole consisting of belief, worship and morality. In the perception of religion, worship cannot be independent of belief, nor can morality be independent. A person who cannot find morality as a ready-made data in addition to his belief and worship can only add a moral dimension to his belief and worship in line with the personal preferences and decisions he takes in the social and cultural environment where he lives.

This study deals with the association of each principle of the usul-i hamse, which forms the basis of the thought structure of the Mu'tazila sect, with morality. Mu'tazila, all issues of

tawhid, justice, al-va'd ve'l-void, al-menzile beyne'l-menziletayn, emir-i bi'l-ma'ruf and nehy-i ani'l-munkar He also evaluated the issues related to morality according to this method. On the other hand, although the basic problems of morality were not dealt with as a separate title in the sources of kalam, they were discussed by the Mu'tazila, who has an important literature in the field of kalam. Where morality is defined as the set of moral qualities, habits and willful behaviors that lead to the characterization of a person as good or bad, there is also human behavior in question. Therefore, Mu'tazila made evaluations in the context of subjects such as human actions, divine justice, destiny, freedom, responsibility, goodness, kubuh salah and Aslah, which form the basis of morality.

Since the method followed in this study is mostly to convey the subject as it is, a critical attitude was not taken. It has been tried to convey correct information from an objective point of view. Starting from here; Since each principle of the method of hamsa determined by Mu'tazile scholars is associated with morality, their views are tawhid, justice, al-va'd ve'l-void, al-menzile beyne'l-menziletayn, emr-i bi'l-ma'ruf It has been discussed in detail under the titles of nehy-i ani'l-munkar. The findings obtained as a result of the study were evaluated. Accordingly, it has been seen that the usûl-i hamse, which forms the basis of the Mu'tazila's mentality, is associated with morality in the context of human actions, divine justice, destiny, freedom, responsibility, goodness, kubuh, and examined from a rational point of view. This approach shows that the moral understanding of the Mu'tazila was built on usûl-i hamsa.

Keywords: Mu'tazila, Morality, Usul-i Hamse, Justice, Human Acts.

1. GİRİŞ

Hulk veya huluk sözcüğünün çoğulu olan ahlâk, Arapça bir kavram olup, “seciye, tabiat, huy” gibi manalara gelmektedir. Ahlâkın birçok tarifi yapılmıştır. İnsanın iç ve dış dünyasını ifade eden ahlâk kavramını, bir fikir ve düşünceye gerek duymaksızın kolaylıkla meydana gelebilen, nefiste yerleşmiş bir durum ve nitelik şeklinde tanımlamak mümkündür.¹ Başka bir ifadeyle ahlâk, bireyin iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine neden olan manevi vasıflar, mizaçlar ve bunların tesiriyle ortaya koyduğu istekli davranışlar bütünü olarak da ifade edilebilir.² Eski Yunan filozoflarının ahlâkî terimlerle alakalı tarif ve tasniflerini tasdikleyen İslâm filozofları ise İslâm ahlâkını, söz konusu tarif ve tasniflerden yararlanarak düzenli bir şekilde izah etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda İslâm felsefecileri ahlâkı, “nefiste yerleşik olan yatkınlıklar” şeklinde tarif etmişlerdir.³ Kur'an'da “ahlâk” kelimesi doğrudan geçmese de âdet ve gelenek (eş-Şuarâ 26/137) ile ahlâk (el-Kalem 68/4) anlamına gelen iki âyette “huluk” kelimesi geçmektedir.

İslâm ahlâkçılarının tanımına göre ise ahlâk, “Nefiste yerleşmiş olan öyle bir melekedir ki bu meleke sayesinde davranışlarımız kolaylıkla ve uzun uzun düşünmeden ortaya çıkar.” şeklinde tanımlanmıştır.⁴ Genel olarak ahlâk; iyi ve kötünün bilinçli bir şekilde değerlendirilmesi olarak ifade edilebilir. Ahmed Hamdi Akseki, ahlâkın konusunu; duyular ve

¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (Mısır: Matbatü'l-Hayriyye, 1306), 45.

² Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/1-9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/9.

³ Mehmet Aydın, “Ahlâk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/10-14 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/10-14.

⁴ Muhammed Gazalî, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, ts. 3/53; Alâeddin Ali Çelebi Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Bursa: Hüdavendigar Vilâyet Matbaası, 25 Cemaziyelula 1288), 1/77.

beşeri kuvvetler ile insanda meydana gelen fiiller ve bu kuvvetlerle insanî fiillerin münasebetini tetkik etmek veya insanların âdet ve muamelelerini, hak, vazife, iyilik, kötülük, fazîlet ve fezahât fikirleri ile münasebetlerini incelemek olarak belirlemiştir.⁵

Ahlâk, kelâm kitaplarında ulûhiyet, nübüvvet ve semiyat bahisleri gibi müstakil başlık altında ele alınan bir konu değildir. Ahlâk, genel olarak Allah'ın ve insanın fiilleri, daha özelde kader, adâlet, hüsün-kubuh, salâh ve aslah meseleleri bağlamında gündeme gelen bir meseledir.

İtikadî mezheplerde ele alınan ahlâk problemlerinin temelini, kaderle bağlantısı olan ve "ef'âl-i ibâd" diye isimlendirilen kulların fiilleri oluşturmaktadır. Kaderle ilişkilendirilen insanın irade ve ihtiyarı, adâlet, hüsün, kubuh, salâh ve aslah gibi konular ahlâkla ilgili temel düşüncelerin oluşmasını etkilemiştir. Dolayısıyla kader inancı karşısında insanın irade hürriyeti, yükümlülük ve sorumluluğu, ceza ve mükâfat gibi ahlâk felsefesinin temel sorunlarını teşkil eden konular etrafında ortaya atılan sorular, İtikadî mezhepler tarafından tartışılması kaçınılmaz olmuştur. Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702), Gaylân ed-Dımaşkî (ö. 120/738), Vâsıl b. Atâ (ö.131/748) gibi mütekellimler, kader ve ef'âl-i ibâd konusunu ciddi bir şekilde ele alarak Allah'ın ancak insanların iyiliğine olanı yaratabileceğini, dolayısıyla hayrın Allah'a, ancak insanın hür irade sahibi olmasından dolayı da şerrin insana nisbet edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık, Cehmiyye ya da Cebriyye diye adlandırılan mezhebin kurucusu Cehm b. Safvân (ö. 128/745), insanın kendi fiillerinde hiçbir etkisi olmadığını, aslen insanın kendisine dayatılan fiilleri yapmaya da mecbur olduğunu dolayısıyla fiillerin insana izafesinin mecazi ve fiili yapan ve yaratanın ise tamamen Allah olduğu fikrini savunmuştur.⁶ Bütün bu gelişmeler sonucunda, kader ve onun etrafında incelenen dinî ve ahlâkî problemler, daha çok Mu'tezile, Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik gibi kayda değer üç mezhebin temel konuları arasında yer aldı.⁷

Eş'arîler, ahlâkî değerleri ele alırken, fiillerin iyi veya kötü oluşunun Allah'ın emir ve yasaklarıyla bilinebileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlar ahlâkî davranışta sadece aklın kendi başına bir değeri belirleyebilecek kadar yeterli güçte olmadığını, bu değerlerin iyi, kötü, sakıncalı, mübah veya vâcip olduğunun ancak vahiyle bilinebileceğini savunmuşlardır. Dolayısıyla Eş'arîler, ahlâkı, Allah'ın murad ettiği şeyden başka bir husus olmadığını ifade ederek Allah'ın emrettiklerini ahlâken iyi, yasakladıklarını ise ahlâken kötü olarak nitelendirmişlerdir.⁸

Güçsüz insanın sorumlu tutulmasını aklen saçma bulan Mâtürîdîler ise insan aklının ahlâkî değerleri kavrayacak potansiyelde yaratıldığını, itaat, isyan, iyilik ve kötülük gibi fiillerin ahlâkî nitelikler taşımaları, emredilen, yasaklanan, ödüllendirilen veya cezalandırılan olgular olmaları nedeniyle insana nispet edildiğini savunurlar. Onlara göre Allah, mükellef yükümlülere imtihana tabi tutmuş, bu amaçla güzel davranışlara ve iyi ahlâka teşvik ederek meşru amelleri tercih etmeyi, meşru olmayanları ise sakınmayı emretmiştir. Dolayısıyla Mâtürîdiyye'de aklın etkinliği rahatlıkla görebilmekte ve ahlâkî değerlerin bir kısmına akıl,

⁵ Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 35.

⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019) , 229; Çağrı, "Ahlâk", 2/4.

⁷ Çağrı, "Ahlâk", 2/4.

⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *Kitabu'l-Lüm'a fi'r-reddi alâ Ehl-i zeyğî ve'l-bida'*, nşr. Richard J. Mc Carthy, (Beyrut, 1952), 117. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *et-Temhid fi'r-Reddi ale'l-Mülhideti'l-Muattıla ve'r-Râfiziyye ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, nşr. Mahmûd Muhammed el-Hudayrî-M. Abdülhâdî Ebû Rîde, (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1947) 304.

bir kısmına ise nakille ulaşılabilmektedir. Hatta insan, akıl sayesinde iyilikleri ve kötülükleri tanıyabilmektedir.⁹ Mâtürîdîler'in dinî ve ahlâkî fiillerin uhrevî yaptırımları konusunda Mu'tezile ile Eş'ariyye arasında orta bir yol takip ettiği söylenebilir.

İtikadî mezhepler arasındaki tartışmalar Müslümanların ahlâk anlayışları üzerinde etki bırakması kuşkusuzdur. Gerek Eş'arî'lerin gerekse de Mâtürîdî'lerin söz konusu görüşleri Müslümanların ekseriyeti tarafından kabul görmüş, neticede kader inancı Ehl-i sünnet'in iman ilkeleri arasında yerini almıştır. İyilik ve kötülüğün Allah'ın dilemesine bağlı bulunduğu, inanç ve ibadetle ilgili hükümler gibi ahlâkî sorumlulukların kaynağının da dinî olduğuna dair hususlar Müslümanlar arasında kabul görmüştür.

Mu'tezile, ahlâkın objektifliğini savunarak ahlâkî büyük oranda akıl ile temellendirmektedir. Mu'tezile'ye göre, vahyin haber verdiği bilgiler kesinlikle doğru olmakla beraber, adâlet, doğruluk, zulüm ve yalan konuşmak gibi ahlâkî fiillerin iyilik ve kötülüğü aklın anlaşılır. Vahyin rolü, aklın bu fiiller hakkında verdiği hükümleri doğrulamaktan ibarettir. Çünkü Mu'tezile'ye göre ahlâkî değerler fiillerin değişmez nitelikleridir.

Mu'tezile, vahiyden önce aklın, kendi başına iyiyi ve kötüyü bilebileceğini ileri sürmüştür. Yani Mu'tezile'ye göre insan aklının ahlâkî anlamda doğru olanı, iyi olanın ne olduğunu bilme gücü vardır.¹⁰ Mesela Bağdat Mu'tezilesi'ne göre iyilik ve kötülük ontik bir meseledir, iyi ve çirkin olan şeylerin, eylemlerin, ahlâkî değerleri akılla anlaşılabilir.¹¹ Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre ahlâkî hükümlerin kaynağı akıldır. Yani Mu'tezile ahlâk anlayışını teolojik temellere dayandırmakta ve ayrı bir önem vermektedir.

Ahlâkî eylemin kendisine değil de eylemin gerçekleştiği koşula bağlayan Mu'tezile'ye göre eylem tek başına ahlâkî bir değer taşımamaktadır. Mesela secde etmek ve bir eve girmeyi örnek gösteren Kâdî Abdülcebbar'a (ö. 415/1025) göre Allah'a secde etmek iyi, ancak şeytana secde etmek ise kötüdür, bir eve izin alarak girmek iyi, ancak izinsiz girmek ise kötüdür.¹²

Mezheplerin ahlâk ile ilgili görüşlerini birkaç cümleyle özetledikten sonra şimdi de asıl konumuz olan Mu'tezile düşünce sisteminde ahlâk algısını, Mu'tezile tarafından belirlenen ve mezhebin düşünce yapısının temelini oluşturan usûl-i hamsenin her bir prensibinin, ahlâkla ilişkilendirildiğini tevhid, adâlet, el-menzile beyne'l-menzileteyn, el-va'd ve'l-va'id, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker başlıkları altında ele alacağız.

2. USÛL-İ HAMSE AHLÂK İLİŞKİSİ

2. 1. Tevhid

Allah'ın zât, sıfat ve fiil bakımından kendisine ortak ikinci bir varlığın bulunmadığının bilinmesi anlamına gelen tevhid, Mu'tezile inanç sisteminin temelini oluşturur. Tevhid, Mu'tezile'nin ilk ve en önemli prensibidir. Mu'tezile âlimleri diğer esasları da tevhid ve

⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012) 431-432; Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 19. Baskı, 2020), 130-131; Ayrıca Mâtürîdî'de İman-Ahlâk ilişkisi hakkında geniş bilgi için bk. Fatih İbiş, "Mâtürîdî'de İman-Ahlâk ilişkisi", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 13/2 (Temmuz 2015), 717-734.

¹⁰ Ebu'l-Hasan Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2 cilt, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/464.

¹¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/90.

¹² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/24.

adâlet ilkesini merkeze alarak ele almışlardır. Onlar, Allah'ın bir ve bütün noksan sıfatlardan tenzih olduğunu ileri sürmüşlerdir. Eğer birden fazla tanrının varlığı kabul edilmiş olsaydı mutlak anlamda ilâhî adâletten ve ahlâkî tutarlıktan bahsetmek mümkün olmazdı.¹³

Allah-insan ilişkisinin ahlâkî temelini oluşturan ve usûl-i hamseden biri olan adâlet prensibiyle Mu'tezile, Allah'ın iyi fiilleri işlediği ve her türlü kötü fiillerden de uzak olduğunu savunmuştur. Bu prensibe göre Allah'ın bütün fiilleri güzeldir, zulüm ve çirkin olan fiilleri asla yapmaz. Yani Allah, her türlü kabih işten, sevap, fayda gibi şeyleri terk etmekten, maslahata aykırı ve çirkin yolla kulluğa çağırmaktan uzaktır. Allah, bütün fiillerinde hikmet, adâlet ve isabet sahibidir. Buradan hareketle Mu'tezile, Allah'ın şerri yaratmayacağı düşüncesine varır.¹⁴ Mu'tezile'ye göre insanların işlediği zulüm ve haksız fiillerin Allah tarafından yaratılması caiz değildir. Çünkü bu fiillerin Allah'a nisbet edilmesi, O'na zulüm ve haksızlığın nisbet edilmesi anlamına gelir. Oysaki Allah, kâfiri küfre zorlamaz, müşriklerin çocuklarını babalarının işledikleri günahlar yüzünden cezalandırmaz, insana gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemes.¹⁵

Mu'tezile'ye göre Allah'ın iradesi, iyiliği emredip kötülükten kaçınmayı teşvik etmekten yanadır. Kötülük, aslahın terkiyle yapılabilir. Hâlbuki Allah aslah olanı terk edemez. Ayrıca kötülük yapmak için kusurlu veya bilgisiz olmak gerekir. Bu ise Allah için caiz değildir. Dolayısıyla kötülüğü yaratmak kötü olduğu için, Allah kötülüğü yaratmaz ve başkasının da kötülük yapmasını istemez. Ancak kulun yaptıklarına gelince, Allah ona fiili işleme gücü vermiştir ve tercihi sonucu iyi ve kötü fiillerini kendisi yaratır, yaptıklarından Allah sorumlu olmaz, kul sorumlu olur.¹⁶

Allah'ın emrettiği, razı olduğu, sevdiği ve hoşnut olduğu fiil ve davranışları hayır, bunun tam tersi olarak Allah'ın razı ve hoşnut olmadığı, sevmediği, yasakladığı, işlenmesi durumunda cezayı ve kınamayı gerektiren, meşru olmayan davranışları ise şer olarak ifade edilir.¹⁷ İslâm kelâmcıları, hayır ve şer meselesinin ahlâkî boyutuna ağırlık vererek etraflıca ele almışlardır. Bütün itikadî mezhepler, Allah'ın hayrı irade edip yarattığını, hayrın Allah'tan olduğu hususunda ittifak ederlerken, Allah'ın şerri irade edip etmediği, şerrin Allah'a nisbet edilmesinin uygun olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Mu'tezile ise bu meseleyi Allah'ın adâleti ve hikmeti bağlamında değerlendirmiştir. Allah'ın şerri yaratmasını ilâhî adâlet ve hikmete aykırı düşeceği gerekçesiyle kabul etmemiştir. Yani Mu'tezile'ye göre Allah hayrı irade eder ve yaratır, ancak şerri irade etmez ve yaratmaz. Çünkü şerri yaratmak ve icad etmek çirkin olduğu gibi kötü olan şeyleri irade etmek de çirkin ve kötüdür. Allah ise böyle olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla Mu'tezile, Allah'ın şerri yaratmayacağı ve onunla hükmetmeyeceği fikrini savunmuştur. Çünkü O'nun, şerri yaratması, onunla hükmetmesi ve akabinde de kullarına azap etmesi, onlara zulüm olarak anlaşılabılır. Oysa âdil olan Allah'ın kullarına zulmetmesi hiçbir şekilde tasavvur edilemez. Kısacası Allah, zulme, yalana ve kötü bir şey yapmaya muktedir, ama bunu hikmeti ve rahmetinden ötürü yapmaz.¹⁸ Diğer taraftan Allah, hayrı teşvik etmiş ve onu işleyenleri va'di gereği ödüllendireceğini, şerri ise yasaklamış ve onu işleyenleri cezalandıracağını va'di gereği öngörmüştür.

¹³ Murat Akın, "Mu'tezile'ye Göre Ahlâkın Temellendirilmesinde Vahyin ve Aklın Alanları", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2018), 60. 55-76.

¹⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/32.

¹⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/32-33.

¹⁶ İlyas Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/17 (1998-1999), 82.

¹⁷ Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 32. Baskı, 2020), 182.

¹⁸ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, 182-183.

Mu'tezileye göre ahlâkî değerler mutlaklardır, bu değerler fiillerin değişmez nitelikleridir. Onlara göre akıl ve vahiy fiillere değer yüklemeyiz, yalnızca onlarda bulunan nitelikleri ortaya çıkarır. Böylece aklın iyi ve kötü, görev ve sorumluluk konularında ulaştığı bilgiler kesindir. Ahlâkî değerler konusundaki insanlardaki farklı kanaatler değerlerin izafiliğinden değil, bilgi eksikliği gibi başka sebeplerden ileri gelir. Mu'tezile, ahlâk alanındaki aklî bilginin şeriat gelmeden önce geçerli olduğunu kabul etmekle birlikte vahiy de gerekli görmektedir. Çünkü vahyin ortaya koyduğu ilkeleri akıl doğrulamaktadır. Vahyin olmadığı bir ortamda bir fiilin sorumluluk getirdiği ancak akılla kavranabilir. Aksi halde vahiy, iyi ve kötü fiilleri belirtmediği sürece aklın yükümlülüğü bilemeyeceğini iddia etmek insanın ahlâken sorumlu olmayacağı anlamına gelir. Mu'tezile, iyi ve kötü fiillerin akılla bilineceği, bunlarla yükümlülüğün aklen zorunlu olduğunu savunur.¹⁹ Mu'tezile'ye göre, Allah'ın varlığını ve birliğini bilmek, nimet verene teşekkür etmek, boğulan bir insanı kurtarmak gibi fiillerin güzelliği, küfür, yalan, zulüm, iyiliğe karşı kötülük, haksız yere bir insanı öldürmek gibi fiillerin ise çirkin olduğu bir şeye ihtiyaç duymadan akıl yoluyla bilinebilir.²⁰

Allah, her türlü kötü fiillerden soyutlanmıştır. Ayrıca Allah, fiillerinde adâlet sahibidir, asla zulmetmez, kötü fiilleri yoktur. Kötü fiillerin fâili insandır. Mu'tezile âlimlerinden Ebu'l-Huzeyl el-Allaf'a (ö. 235/853) göre iyilik ve kötülük işleme kudreti Allah'ın zatında vardır. Ancak Allah iyiliği emreder, kötülüğü ise yasaklar. Allah, sınırsız bir varlık olduğuna göre kötülüğü ve adâletsizliği yapma gücüne sahiptir, ancak bunları yapmaz. Bu durum O'nun iyiliğinden, rahmetinden ve ilminden kaynaklanmaktadır. Allah, adâletsizliği ve kötülüğü yaratıp sonra da insanları sorumlu tutmaz.²¹

Mu'tezile, Allah'ın ahlâkî kemalini daha çok hikmet kavramıyla açıklar. Allah'ın her işinde bir hikmetin, illetin ve sebebin olduğunu vurgular. Buna göre hakîm olan Allah, bir işi ancak bir gaye için yapar. Gayesiz yapılan her bir iş boş ve anlamsızdır. Dolayısıyla Allah'ın bütün fiilleri gayeli ve hikmetlidir. Ancak Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı, bu sebeple kendisi için herhangi bir gaye gütmeyeceğinden işlerinin gayesi sadece insanların faydasıdır. O'nun bütün işleri iyi, âdil ve hikmetlidir. Çünkü O, kötülük yapmaz.²²

Nazzâm (ö. 231/845), Ali el-Esvârî (ö. 240/254) ve Câhız (ö. 255/869) gibi Mu'tezile âlimlerine göre Allah, zulme, yalana ve aslah olmayan fiillere karşılık aslahı terke kudretle vasıflanamaz. Ancak O, onun yerine geçecek sınırsız benzerlerine karşılık aslahı terke kâdirdir. Bunlar, Allah'ın müminlere ve çocuklara azap ve onları cehenneme atmaya kudretle vasıflanmasını muhal görmüşlerdir. Bu hususta Allaf ise şöyle demiştir: "Allah, zulme, zorbalığa, yalana, zorbalık yapmaya, zulmetmeye ve yalan söylemeye kâdirdir. Fakat hikmet ve rahmetinden dolayı bunu yapmaz. O'nun bunlardan birini yapması muhaldir."²³

Kısaca Mu'tezile, Allah'ı her türlü kötülük ve zulümden tenzih etmeyi esas almaktadır. Bu nedenle O'nun, kulun işlediği kötülük ve masiyetleri irade etmesi söz konusu değildir.

2. 2. Adâlet

Ahlâk ilmi açısından adâlet, Mu'tezile'nin en önemli prensiplerinden biridir. Onlar, Allah'ın adâleti meselesine çok büyük hassasiyet göstermişlerdir. Adâlet ilkesi, Allah-insan ilişkisi ve insanın fiilleri gibi hususlarla ilgilidir. Dolayısıyla da yeryüzünde meydana gelen depremler, seller ve bu afetlerin meydana getirdiği büyük yıkımlar, can kayıpları, savaşlar, haksızlıklar,

¹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/33.

²⁰ Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh", 77.

²¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 296.

²² Çağrı, "Ahlâk", 2/4.

²³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 764.

günahı olmayan çocukların doğuştan sakatlık, körlük gibi hastalıklarla boğuşması, insanları Allah'ın ve onun adâletinin varlığı hakkında düşünmeye sevk etmesi kaçınılmaz olmuştur.

Mu'tezile'nin adâlet prensibine göre Allah, âdil olup insanlara asla zulmetmez ve onları gücünü aşan şeylerden sorumlu tutmaz. Mu'tezile'ye göre insanlar fiillerini işlemekte hür olduklarından kendi fiillerini, kendileri yaratırlar. Yani insanlar tam bir irade hürriyetine sahiptirler. Onun davranışları üzerinde Allah'ın bir müdahalesi yoktur. Aksi takdirde insanların fiilleri Allah tarafından yaratılsaydı, hareket hürriyeti olmayan insanların meydana gelen fiillerden sorumlu tutulup cezalandırılması Allah'ın adâlete aykırı olurdu. Gerçekte Allah âdil olduğundan adâleti gereği kötülük yapanın cezasını, iyilik yapanın da mükâfatını verir. Dolayısıyla Allah'ın adâletinin gerçekleşmesi, insanın fiillerine bizzat kendisinin karar vermesine ve kendi iradesi ile onları yapmasına bağlıdır.

İnsanın yükümlülüğünün kabul ve izah edilmesini Allah'ın adâletine bağlayan Mu'tezile, insanın hayır ve şerden birini özgür iradesiyle seçme ve yapma yeteneğinde olduğunu söyler. Mu'tezile'ye göre ise “Kabih” terimiyle ifade edilen ahlâkî şer ile hastalık ve sakatlık gibi musibetlerden oluşan tabii şer olmak üzere iki türlü şer vardır. Onlara göre irade hürriyeti sadece ahlâkî şer için söz konusudur. Tabii şer ise insanın irade ve gücünün etkisi olmadığından Allah'ın takdirine bağlıdır. Bunlara örnek olarak hastalık, kıtlık ve çeşitli afetler gibi zarar ve musibetlerden kaynaklanan kötülükler verilebilir. Ancak tabii şerrin Allah'a nisbet edilmesi O'nun adâlet ve hikmetini ihlal ettiği anlamına gelmemektedir. Çünkü Allah, kullarını kendi yararları ve iyilikleri için sorumlu kıldığı gibi aynı maksatla onlara musibetler de verebilir. Bu musibetler, bir suçun karşılığı olabildiği gibi farkına varılan veya varılamayan bir hayır taşıyabilir. Bunlar, bu dünyada başka kötülüklerden korumak ya da ölümden sonra Allah tarafından karşılığı verilmek gibi yollardan biriyle kulların faydasına olacaktır.²⁴ Çünkü Allah, kulları için doğru ve faydalı olanı (salâh-aslah) gözetir. Aslah, Mu'tezile'de Allah'ın adâletini temellendirmede kullanılan kavramlardan biridir. Buna göre Allah kulları için zararlı veya faydasız şeyleri yaratmaz. Bunun aksini iddia etmek, O'nun âdil oluşuyla bağdaşmaz. Mu'tezile'ye göre, Allah, salâhı yapmaya mecburdur ve insanı hayırda tutmak zorundadır. Kul için en uygun ve en yararlı olan şeyi yapmak; O'nun üzerine vâciptir. Zaten İlâhî adâlet de bunu gerektirir. Aksi halde O'nun fiillerinin kullara zararlı olabileceğini savunmak, Allah'ı âdil olmamak ve zulümle nitelendirmek anlamına gelir.²⁵ Kısaca Mu'tezile, Allah'ın insanların faydasına olan şeyi emretmek; zararına olanı da yasaklamak zorunda olduğuna inanır. Ayrıca Allah, insanları onların kudretini aşan şeylerden sorumlu tutmaz.

Mu'tezile'nin ef'âl-i ibâd ile ilgili görüşlerinde adâlet prensibinin etkisi söz konusudur. Adâlet prensibine göre, insanların davranışları üzerinde Allah'ın herhangi bir müdahalesi yoktur. İlâhî irade ile gerçekleşen bir davranıştan insanın sorumlu tutulması Allah'ın adâleti ile bağdaşmaz ve nihayetinde zulüm meydana gelir. İlâhî adâlet, ilâhî fiillerin kulların menfaatlerini gözetmesini ve tümüyle güzel olmasını gerektirir. Dolayısıyla Allah'ın adâletinin gerçekleşmesi, insanın davranışlarında ilâhî de olsa hiçbir baskı olmaksızın, fiilleri özgür iradesiyle yerine getirmesine bağlıdır.²⁶

Mu'tezile'de bir fiilin ahlâken iyi veya kötü olduğuna karar verilirken o fiilin sağladığı fayda ile verdiği zarar esas alınmaktadır. İnsan aklı, fiillerin neticesinde ortaya çıkacak fayda ve zararı ölçebilecek güçtedir. Bir fiilin ahlâkî kötülüğünün nihai ölçüsü acı ve ıstıraptır.

²⁴ Çağrııcı, “Ahlâk”, 2/4-5; Mustafa Şahin, *Son Dönem İslâm Düşünürlerinin Ahlâk Anlayışı*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 37.

²⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/38.

²⁶ Nail Karagöz, “İnsanın Fiilleri (Ef'âl-i İbâd)” *Kelâm III*, ed. İsmail Şık-Nail Karagöz, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 235.

Mu'tezile'ye göre iyi ve kötüyü aklıyla bilen insan, aynı zamanda istitaat sahibi olmalıdır. İstitaat "bir fiili yapma ya da terk etme gücü" anlamında olup, insanda fiilden önce bulunur. Bu güce sahip olmayan insanın yükümlü tutulması bir zulümdür, dolayısıyla kötülüktür. İyi-kötü gibi ahlâkî değeri olan fiiller ancak güç ve kudret sahibi insanın isteyerek, iradî olarak yaptığı davranışlardır.

Mu'tezile'ye göre Allah, mutlak anlamda iyidir ve O'ndan hiçbir şekilde kötülük hâsıl olmaz. Buna göre Allah, kötü çirkin ve zararlı olanları yaratmadığı gibi bunlarla da hükmetmez. Şayet Allah, kötü olanı yaratıp bununla hükmedip arkasından da kullarını sorumlu tutarsa bu durum O'nun zalim olmasını gerektirir. Oysa Allah mutlak anlamda âdildir ve zalim olması asla düşünülemez. Kâdî Abdülcebbar, Mu'tezile'nin Allah'ın adâletinden maksadın ne olduğunu şu ifadelerle açıklar: "Biz de Allah Teâlâ'yı adl ve hâkim diye nitelendirdiğimiz zaman bununla, O'nun asla çirkin fiil işlemediğini, çirkin işleri tercih etmediğini, kendisine vâcib olan şeyleri ihlal etmediğini ve yaptıklarının tümünün hasen olduğunu kastederiz. Bu hususta Mücbire bize muhalefet ederek her türlü çirkin fiili Allah'a nispet etmiştir. Buna delalet eden hususların açılımı şu şekildedir: Allah Teâlâ çirkin fiilin çirkinliğini bilmekte olup ondan müstağnîdir ve bundan müstağnî olduğunu da bilmektedir. Durumu bu şekilde olanın, hiçbir şekilde çirkin olanı tercih etmesi söz konusu olamaz."²⁷ Bu ifadelerden, Mu'tezile'nin Allah tasavvurunu adâlet prensibi bağlamında ahlâkîlik kaygısına göre inşa ettiği anlaşılmaktadır.²⁸

Mu'tezile'ye göre adâlet ilkesine dayanan görüşlerinden biri de, insan için en faydalı ve en uygun olanı yaratmanın Allah'a vâcib olmasıdır. Buna "vücûb alellah" denmektedir. Allah'ın hikmetine göre insanların iyiliğe uyması gerekir. Allah, adâleti gereği, insanda kötülüğün çıkmasına doğrudan sebep olmaz, bu durum insanın iradesine ve tercihinine bağlıdır.²⁹

Kâdî Abdülcebbar'a göre kötülüğün kaynağı cehâlet ve ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Allah zatı gereği âlim olduğundan çirkin fiilin çirkinliğini bildiği gibi ondan müstağni olduğunu da bilir. Dolayısıyla Allah, çirkin fiillere gereksinim duymaz ve O'nun hiçbir şekilde çirkin olanı tercih etmesi söz konusu olamaz. Ancak Allah'ın bir an için kötülüğü irade ettiği ve yaptığı varsayıldığında her bir kötü eylemi irade etme veya yapma ihtimali doğacaktır. Mesela kötülüğü emredip iyi olanı yasaklama, ödül vaadi ve azap tehdidinden vazgeçme, iyilik yapanları cezalandırma kötülük yapanları ödüllendirme gibi bir ihtimal gündeme gelir ki, oysa Allah bütün bunlardan münezzehtir.³⁰ Kâdî Abdülcebbar'a göre Allah'ın adâletsiz olabileceğini düşünmek imkân dâhilindedir, fakat O'nun gerçekte öyle davranmış olması caiz değildir. Allah'ın adâletsiz davranması hem aklen hem de ahlâken kesinlikle mümkün değildir.³¹ Mu'tezile âlimleri genelde bu yaklaşımı benimsemişlerdir.

Mu'tezile, Allah'ın mutlak ve müteâl ahlâkî kemalini her türlü eksiklik şâibesinden uzak tutmak, insanın dinî, ahlâkî vb. yükümlülük ve sorumluluklarını mantıkî bakımdan tutarlı bir ahlâkî zemin üzerine oturtmak için özellikle de adâlet kavramına önem vermiştir.³²

Sonuç itibarıyla Mu'tezilî düşünce sisteminde adâlet, mutlak anlamda Allah'ın kemalini ve O'nun fiillerinin ahlâkîliğini ifade eder. Mu'tezilî sistemde ahlâkın ana esası olan adâlet, teori ile pratiğin, akide ile ahlâkın ayrılmaz ilişkisine temel oluşturur. Dolayısıyla Mu'tezile, adâlet ilkesini düşünce sisteminin temeline yerleştirmiş ve bu ilkeyle Allah'ın mutlak anlamda

²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/8.

²⁸ Mahmut Ay, "Kelâm'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları", *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31/25-50 (2015), 31.

²⁹ Ay, "Kelâm'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları", 31.

³⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/9-10.

³¹ Ay, "Kelâm'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları", 32.

³² Çağrı, "Ahlâk", 2/4.

kemalini, kötülüğün ve zulmün hiçbir şekilde O'ndan zuhur etmeyeceğini ortaya koymayı amaçlamıştır.³³

2. 3. el-Va'd ve'l-Va'id

Gelecekte birisine bir faydanın ulaşacağını veya ondan bir zararın giderileceğini bildiren habere va'd; bunun aksi olan yani bir zararın dokunacağını ya da bir faydanın kaçırılacağını içeren habere de va'id denilir. Mu'tezile'nin önemli prensiplerinden birisi olan el-va'd ve'l-va'id, güzel amel işleyenlerin mükâfatlandırılması, kötü amel işleyenlerin ise cezalandırılması anlamına gelmektedir. Allah'ın va'd ve va'idinde durmaması ve verdiği haberin vakıya uygun olmaması söz konusu olamaz. Allah, va'd ve va'id gereği dünyada iyilik yapanları ödüllendirmek ve günah işleyenleri de cezalandırmak zorundadır. Allah'ın emirlerine uymuş ve işlediği büyük günahlardan tövbe etmiş olarak ölenler ahirette sevabı hak ederler. İşlediği büyük günahlardan tövbe etmeden ölenler ise cehennemde ebedi olarak kalırlar. Ancak bunların azabı kâfirlerinkinden daha hafif olur.³⁴

Kulların fiilleri ile alakalı olan el-va'd ve'l-va'id prensibine göre Allah, adâletinin bir gereği olarak, iyi amallerde bulunan kimselerin cennetle ödüllendireceğini, kötü amallerde bulunan kullarını ise cehennemde cezalandırılacağını bildirmiştir.³⁵ İnsanın ceza ve mükâfat gerektiren fiillerinden mesul olmasının nedeni ahlâkî fiillerin meydana gelebilmesi ve adâletin gerçekleşebilmesi açısından önemlidir. Eğer iyi fiillerin karşılığı olarak ahirette mükâfat olmazsa, bu durumda Allah'ın adâletinde sorun var demektir. Hâlbuki Kur'an âyetleri Allah'ın kullarına zulmetmeyeceğini ve âdil olduğunu açıkça bildirmektedir. O halde el-va'd ve'l-va'id'in gerçekleşeceği aşîkârdır. İnsanlar, el-va'd ve'l-va'id'in vuku bulacağını düşünerek kötülüklerden sakınıp iyiliğe yönelmelidirler.³⁶ Selefiyye iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve beden organlarıyla eylemde bulunmak olarak tanımlarken³⁷ Ehl-i sünnet kelâmcıları ise imanın mahiyetini kalp ile tasdik olarak belirlemişlerdir.³⁸ El-va'd ve'l-va'id'i ahlâkî yönüyle değerlendiren Mu'tezile ise ameli, imanın rükünlerinden biri olarak görmüş ve bu çerçevede imanı; "iyilikleri yapıp kötülüklerden kaçınmak" olarak tanımlamıştır.³⁹ Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre insanların amele çok büyük önem vermeleri gerekmektedir.

Mu'tezile'nin beş ilkesinden biri olan va'd ve'l-va'id ilkesinin ahlâkî boyutları olduğuna göre sorumluluk yükleyen Allah ile sorumluluk yüklenen insan arasındaki ilişkiye teklif⁴⁰ denildiği için dolayısıyla da teklif'in va'd ve'l-va'id ile ilişkisi kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü teklif'in sonucunda va'd ve'l-va'id gerçekleşmektedir. Mu'tezile'ye göre eğer insan kendi fiillerinden sorumlu tutuluyorsa, onun fiillerine uygun bir karşılığın da verilmesi gerekir. Sonucu olmayan hiçbir teklif, teklif olarak değer ifade etmez. Dolayısıyla insana teklif edilen her fiilin karşılığının olması, aklen gereklidir. Ayrıca teklifin geçerli ve ahlâkî olabilmesi için mükellefin, eylemin mahiyetini bilmesi, teklif edilenleri gerçekleştirebilmek için belli

³³ Hamdi Akbaş-Ömer Sadıker, "Va'd ve Va'id Ekseninde İlahi Adalet", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/2 485-492 (2018), 489.

³⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/34.

³⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/474.

³⁶ İbrahim Ağâh Çubukçu, "Mu'tezile ve Akıl Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (1964), 54.

³⁷ Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik'ten İşid'e Günümüz Selefililiği", *(İslâm Mezhepleri Tarihi Selefilik Çalıştayı, VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı, 05-06 Eylül 2015) Konya*, 2016, 22.

³⁸ Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3 cilt, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/614.

³⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/660.

⁴⁰ Teklif hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, "Teklif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40/385-387 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011)

yetkinliklere sahip olması gerekir. Bu bağlamda teklif edileni gerçekleştirmek için özgür bir irade ve yeterli bir gücün olması gerekir.

Mu'tezile'ye göre ahiretteki sevap ve ceza, Allah'ın âdil olduğu ilkesine bağlıdır. Nasıl ki dünyada ahlâkî davranışımızdan dolayı övüldüğümüz ahlâksız davranışımızdan dolayı ise yerildiğimiz gibi Allah'a itaat olan fiillerimiz de sevabı ve O'na isyan olan fiillerimiz de cezayı gerektirmektedir.⁴¹

2. 4. el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn

“El-menzile beyne'l-menzileteyn” ifadesi Mu'tezile anlayışında imanla küfür arasında yer alan fîsk konumunu ifade eder. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kişi, imandan çıkmakla birlikte inanç esaslarını inkâr etmediğinden küfre girmeyip fîsk konumundadır. Bu kişi, işlediği büyük günahı tövbe etmeden öldüğü takdirde küfür konumuna geçip ebediyen cehennemde kalır, ancak azabı kâfirlerinkinden daha hafif olur.⁴²

Bir ilke olarak kabul edilen bu prensibin doğruluğu, hakikati ve işlevi daha çok itikâdî boyutta tartışılmıştır. Ancak itikâdî yönüne ilave olarak ahlâkî faktörlerin etkisi yadsınamaz derecededir. Yani “el-menzile” prensibinin ahlâkî yönü bulunmaktadır. Dolayısıyla bu prensip, herkesin dünyada yaptığı ile yüzleşmesi gerektiğini vurgulayan aynı zamanda toplum içerisinde ahlâkın yaygınlaşmasını sağlayan bir ilke görünümü vermektedir. Çünkü kendi yaptığını sorgulama irade ve kudreti olmayan bir insanın sadece af ve birilerinin yardımıyla kurtuluşu umması insanın varoluş amacına aykırıdır. Bu sebeple ahlâkî yönüyle “el-menzile” prensibi, mükellefin kendine çeki düzen verme imkânı tanıyan bir ölçüt sunmaktadır. Bireysel açıdan mükellef daha hayatta iken kendi günahıyla yüzleşecek ve işlediği günahları tövbe ile telafi etme yoluna yönelecektir. Yani “el-menzile”, ahlâkî bir manifesto niteliği taşımaktadır denebilir.⁴³

Mu'tezile tarafından beş inanç esasından biri olarak kabul edilen “el-menzile beyne'l-menzileteyn” ilkesinin büyük günah kavramıyla doğrudan ilişkisi vardır. Çünkü büyük günah, sadece itikâdî bir mesele değil aynı zamanda ahlâkî ve siyasî bağlamları olan bir konudur. İlâhî emirlere aykırı olan bütün fiiller büyük günah kapsamına girmektedir. Mu'tezile tarafından benimsenen ve Kur'an'da yasaklanan; sıla-i rahimi terk etmek, kovculukta bulunmak, zina yapmak veya aracı olmak, domuz eti yemek, ibadet için gereken temizliğe riayet etmemek, hırsızlık yapmak, içki içmek, yalan yere yemin etmek, yapılan anlaşmayı bozmak gibi bazı ahlâkî olmayan fiiller büyük günah kapsamındadır. Dolayısıyla ahlâk kapsamında değerlendirilen bu tür fiilleri işleyenleri Mu'tezile, “el-menzile” statüsünde değerlendirerek insanlara kendilerine bu dünyada çeki düzen verme imkânını sağlamaktadır.

Bir yönüyle Mu'tezile, büyük günah işleyenleri “el-menzile” prensibiyle ne Hâricîler'in iddia ettiği gibi kâfir, ne de Mürcie'nin inandığı gibi mü'min görmeyip fâsık olarak nitelendirmekle insanları ahlâkî davranış sergilemeye yönlendirmektedir. Mu'tezilen'in bu prensipteki amacı; ahlâkî davranamayanlara tövbe imkânıyla ahlâkî davranış sergilemelerine fırsat vermektedir. Aksi halde günahında ısrar edenlerin Hâricîler'in öngördüğü son ile karşılaşabileceklerini hatırlatmaktadır. Aslında “el-menzile” ilkesi, Hâricî ve Mürcie anlayışına bir red mahiyetindedir. Aynı zamanda ahlâkî değerlerin toplumsallaşması adına itikâdî olmakla birlikte amelî ve ahlâkî yönü ağır basan reaksiyonel bir yaklaşımdır.⁴⁴ Dolayısıyla Mu'tezile,

⁴¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/506.

⁴² Mustafa Çağrı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11/138-141 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 138.

⁴³ Hüseyin Maraz, “Mu'tezile'nin “el-Menzile Beyne'l Menzileteyn” Savunusu ve Doğuşu ile İlişkisi,” *Kelâm Araştırmaları Dergisi (Kader)* 14/1 (2016) 28.

⁴⁴ Maraz, “Mu'tezile'nin “el-Menzile Beyne'l Menzileteyn” Savunusu ve Doğuşu ile İlişkisi”, 17.

“el-menzile” prensibini ahlâkî ve sosyal yönü olan bir yaptırım ilkesi olarak görmekte ve adeta günah işleyen kimseye hemen günahından pişmanlık duyarak geri dönmesini ve İslâm toplumu içerisindeki konumunu korumasını deklere etmektedir.⁴⁵ Allah’ın, büyük günah işleyen günahkârları cezalandırması, ahlâkî değeri olan bir gerekliliktir.⁴⁶ Buradan da Mu’tezile’nin, ahlâkî bir endişeyle bu tarz bir düşünceye müracaat ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁷

2. 5. Emr-i Bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i Ani'l-Münker

Emir, bir kimseden bir şeyin yapmasını, nehiy ise bir şeyden sakınmasını istemek demektir. Marûf güzelliği, münker ise çirkinliği failine öğretilen fiil anlamına gelmektedir. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker'den⁴⁸ maksat ise iyiliğin yapılmasını sağlamak ve kötülüğü ortadan kaldırmaktır. Mu'tezile'ye göre bu ilkenin ahlâkî boyutu her Müslüman'ın iyiliği emretmesi, kötülüğten de sakındırması zorunlu bir vecibedir. İster küçük, isterse büyük günah şeklinde olsun münker olan işlerin her türünden sakındırmak gerekir. Diğer taraftan zulüm, yalan gibi aklî ve hırsızlık, zina, içki içme gibi şerî münkerlerden sakındırmak ise vâciptir.⁴⁹ “Emr-i bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münker” ilkesi hem inananların kendi aralarında hem de başkaları ile olan ilişkilerindeki ahlâkî tutumu düzenlemektedir.⁵⁰ Ebû Ali Cübbâî (ö. 303/916), Ebû Hâşim Cübbâî (ö. 321/933), Kâdî Abdülcebbâr gibi Mu'tezilî âlimleri bu esasın tamamen ahlâkî boyutunu tartışmış ve ahlâkî bir ilke olarak tanımlamışlardır. Mu'tezile bu ilkenin güzelliğinin akılla kanıtlanabileceğini savunur. Bu görevin aklen güzelliği üzerinde fikirler üretti. Bu konuda Ebû Hâşim ve Ebû Ali Cübbâî, aklın tek başına yeterli olduğunu ileri sürdüler.

Aslında Mu'tezile'nin başlangıçta marufu hâkim kılma ve münkeri ortadan kaldırma maksadını gözeterek, bu minvalde hem Müslümanların kendi içerisinde hem de ğayr-i Müslimlerden etkilenme neticesinde oluşan itikâdî ve ahlâkî yozlaşmayı veya bozuklukları önlemek, toplumu ıslah edip adâleti egemen kılmak amacıyla bu ilkeyi kullandığını söylemek mümkündür.⁵¹

Mu'tezile'ye göre toplumda ahlâkî çöküntünün yaşanması durumunda siyasî otoriteye sorumluluklar düşmektedir. Toplumlardaki ahlâkî yozlaşmaya karşı devlet erkinin yapması gereken şey; toplumu hiç sıkıntıya sokmadan ya da olabildiğince az zayıyat ile “emr-i bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münker” ilkesini icra etmesidir. Aynı zamanda toplumu ahlâkî olarak ifsad eden her türlü şeyin önüne geçmek için azamî gayret sarf etmesi üzerine vâciptir.⁵² Çünkü Mu'tezile, Kur'an'da iyiliklerin emredilmesi ve kötülüklerin yasaklanması

⁴⁵ Recep Alpyağlı, *Din Felsefesi Açısından Mutezile Gelen-Ek-i*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 2/585.

⁴⁶ Hulusi Arslan, *Mu'tezile'ye Göre İyilik ve Kötülük (Husn ve Kubh) Problemi*, (Kayseri: Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 171-172.

⁴⁷ Arslan, *Mu'tezile'ye Göre İyilik ve Kötülük (Husn ve Kubh) Problemi*, 85.

⁴⁸ Bu tabir, iyiliği emredip kötülüğten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabirdir. Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu, hüsün ve kubuh anlayışlarının bir sonucu olarak aklın iyi saydığı fiilleri ma'rûf, kötü saydığını da münker kabul ederken Selefilere ve Eş'arîlere akıl yerine nakli esas almışlar ve genellikle ma'rûfu “şeriatın iyi saydığı söz ve fiil”, münkeri de “şeriatın vukuunu sakıncalı gördüğü şey” diye tarif etmişlerdir. Geniş bilgi için bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (Mısır: Bi'l-Matbaatü'l-Hayriyye el-Menşetü Bicemâliyye, 1306), 16; Çağrı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehy ani'l-Münker”, 138-141.

⁴⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/676-678.

⁵⁰ Şaban Ali Düzgün vd., *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 475.

⁵¹ Mehmet Şaşa, “Mu'tezile'de 'Emr-i Bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i Ani'l-Münker' İlkesi ve Siyasî Otorite-Kâdî Abdülcebbâr Örneği-”, *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 10/88-100 (2018), 94.

⁵² Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/688.

düşüncesinden hareketle, iyiliği emretmeyi ve kötülükten alıkoymayı vâcip görmüştür.⁵³ Diğer taraftan “emr-i bi’l-marûf ve nehyi ani’l-münker” görevinin yerine getirilebilmesi için bazı meselelerde devlet başkanı gerekli iken, bütün insanların özgürlüğünü ilgilendiren bir kısım konularda ise sadece devlet başkanı değil, herkesin elini taşın altına koyması gerektiği söylenebilir. Bundan dolayı her mü’minin, ahlâkî manada bundan sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴

SONUÇ

İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü şeklinde tanımlanan ahlâkın söz konusu olduğu yerde insan davranışları da söz konusudur. Ahlâkın temel sorunları, kelâm kaynaklarında müstakil bir başlık halinde ele alınmamış olsa da kelâm alanında önemli bir literatüre sahip olan Mu‘tezile tarafından tartışılmıştır. Mu‘tezile’nin düşünce yapısının temelini oluşturan usûl-i hamse’nin her bir prensibinin ahlâkla ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Mu‘tezile, bütün meseleleri tevhid, adâlet, el-va’d ve’l-va’id, el-menzile beyne’l-menzileteyn, emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker’den oluşan usûl-i hamse üzerine bina etmiş ve ahlâk ile ilgili meseleleri de bu usul üzere değerlendirmiştir. Dolayısıyla Mu‘tezile, özellikle de ahlâk konusunun temelini oluşturan insanın fiilleri, ilâhî adâlet, kader, özgürlük, sorumluluk, hüsün-kubuh ve salah-aslah gibi konular bağlamında değerlendirmeler yapmıştır.

Mu‘tezile, Allah’ı her türlü kötülük ve zulümden tenzih etmektedir. Onlara göre Allah’ın kulun kötülük ve masiyetleri işlemesini istemesi söz konusu değildir. Mu‘tezile’nin adâlet anlayışına göre Allah âdildir, insanlara asla zulmetmez ve onları gücünü aşan şeylerden sorumlu tutmaz. Kul fiillerini işlemekte özgürdür, kendi fiillerini, kendileri yaratırlar ve yaptıklarından da mesuldür. Dolayısıyla Allah’ın adâletinin gerçekleşmesi, insanın fiillerine bizzat kendisinin karar vermesine ve kendi iradesi ile onları yapmasına bağlıdır.

Mu‘tezile’nin Allah tasavvurunu adâlet prensibi bağlamında ahlâkîlik kaygısına göre inşa ettiğini söylemek mümkündür. Mu‘tezile, va’d ve’l va’id ilkesinin ahlâkî boyutları olduğundan hareketle insana sorumluluk yüklemekte ve onun ahlâkî davranışlarından dolayı övüleceğine ahlâksız davranışlarından dolayı ise yerileceğine inanmaktadır. Mu‘tezile, büyük günah olan fiilleri ahlâk kapsamında değerlendirmiş, “el-menzile” prensibini ahlâkî ve sosyal yönü olan bir yaptırım ilkesi olarak ele almış ve günah işleyen kimseye hemen günahından pişmanlık duyarak geri dönmesini ve İslâm toplumu içerisindeki konumunu korumasını deklere etmiştir. Dolayısıyla Mu‘tezile’nin, ahlâkî bir kaygıdan dolayı bu tarz bir düşünceye başvurduğunu söylemek mümkündür. Mu‘tezile, emr-i bi’l-ma’rûf ve nehyi ani’l-münker ilkesi ile inananların kendi aralarında ve başkaları ile olan ilişkilerinde ahlâkî tutum düzenlemelerini amaçlamaktadır. Onlara göre toplumdaki ahlâkî çöküntünün yaşanması durumunda hem bireye hem de siyasî otoriteye sorumluluklar düştüğü gibi toplumu ahlâkî olarak bozan her türlü şeyin önüne geçmek için azamî gayret gösterilmelidir.

Kısacası Mu‘tezile, düşünce yapısının temelini oluşturan usûl-i hamse’yi, insanın fiilleri, ilâhî adâlet, kader, özgürlük, sorumluluk, hüsün-kubuh gibi konular bağlamında ahlâkla ilişkilendirmiş ve akılcı bir bakış açısıyla irdelemiştir. Bu durum da Mu‘tezile’nin ahlâk anlayışını usûl-i hamse üzerine inşa ettiğini göstermektedir.

⁵³ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 2/680.

⁵⁴ Şaşa, “Mu‘tezile’de ‘Emr-i Bi’l-Ma’ruf Nehy-i Ani’l-Münker’ İlkesi ve Siyasî Otorite-Kâdî Abdülcebbâr Örneği-”, 98.

KAYNAKÇA

Akbaş, Hamdi-Sadiker, Ömer. “Va’d ve Va’id Ekseninde İlâhî Adâlet”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/2 485-492 (2018).

Akın, Murat. “Mu’tezile’ye Göre Ahlâkın Temellendirilmesinde Vahyin ve Aklın Alanları”. *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2018), 55-76.

Akseki, Ahmed Hamdi. *Ahlâk Dersleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Alpyağıl, Recep. *Din Felsefesi Açısından Mutezile Gelen-Ek-i*. 2 cilt İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Arslan, Hulusi. *Mu’tezile’ye Göre İyilik ve Kötülük (Husn ve Kubh) Problemi*. Kayseri: Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Ay, Mahmut. “Kelâm’da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları”. *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 25- 50.

Aydın, Mehmet. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/10-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *et-Temhid fi’r-reddi ale’l-mülhidi’l-muattıla ve’r-Râfiziyye ve’l-Havâric ve’l-Mu’tezile*. nşr. Mahmûd Muhammed el-Hudayrî- M. Abdülhâdî Ebû Rîde, Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1947.

Büyükkara, Mehmet Ali. “Vehhâbilik’ten İşid’e Günümüz Selefiligi”. *(İslam Mezhepleri Tarihi Selefilik Çalıştayı, VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı. (05-06 Eylül 2015) Konya, 2016.*

Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü’t-Ta’rîfât*. Mısır: Bi’l-Matbaatü’l-Hayriyye el-Menşetü Bicemâliyye, 1306.

Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu’l-Mevâkıf*. 3 cilt, çev. Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Çağrı, Mustafa. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/1-9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Çağrı, Mustafa. “Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy ani’l-Münker”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* 11/138-141. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Çelebi, İlyas. “Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/17 (1998-1999), 55-90.

Çubukçu, İbrahim Ağâh. “Mu’tezile ve Akıl Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1964), 51-61.

Düzgün, Şaban Ali vd., *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Eş’arî, Ebû’l-Hasan Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *Kitabu’l-Lüm’a fi’r-reddi alâ Ehl-i zeygi ve’l-bida’*. nşr. Richard J. Mc Carthy, Beyrut, 1952.

Eş’arî, Ebû’l-Hasan Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*. çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Kahire, ts.

İbiş, Fatih. “Mâtürîdî’de İman-Ahlâk İlişkisi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 13/2 (Temmuz 2015), 717-734.

- Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. 2 cilt, çev. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karagöz, Nail. “İnsanın Fiilleri (Ef'âl-i İbâd)” *Kelâm III*, ed. İsmail Şık-Nail Karagöz, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları, 32. Baskı, 2020.
- Kınalızâde, Alâeddin Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. Bursa: Hüdavendigar Vilâyet Matbaası, 25 Cemaziyelula 1288.
- Maraz, Hüseyin. “Mu'tezile'nin “el-Menzile Beyne'l Menzileteyn” Savunusu ve Doğuşu ile İlişkisi,” *Kelâm Araştırmaları Dergisi (Kader)* 14/1 (2016) , 1-33.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. trc. Bekir Topaloğlu İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *Mâtürîdiyye Akaidi*. trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 19. Baskı, 2020.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Tekilf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 40/385-387. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Şahin, Mustafa. *Son Dönem İslâm Düşünürlerinin Ahlâk Anlayışı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Şaşa, Mehmet. “Mu'tezile'de 'Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker' İlkesi ve Siyasî Otorite-Kadı Abdülcebbâr Örneği-”. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi* 10/88-100 (2018).

DOMINANT PRINCIPLES IN THE TRANSFORMATION OF FOLKLORE

Pysmenna Oksana

Professor, Head of the Theory of Music Department, Lviv National

Music Academy named after Mykola Lysenko, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-0899-8613

Myshko Svitlana

Associate Professor, Head of Multicultural Education and Translation Department, Uzhhorod
National University, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-6773-8219

ABSTRACT

The article deals with the main ways of addressing folklore by Ukrainian composers in a direct or more indirect forms. We consider citing, the use of melodic, rhythmic and harmonic features of Ukrainian folk dance samples, deep penetration into the spirit of folk melos and its transformation through the use of innovative techniques to be among the most common ones. The works of Ukrainian composers demonstrate that since the 18th century we have hardly met a professional composer or amateur who would not turn to folklore during the creative activity.

In our research we have focused on the creative activities of the famous Ukrainian composer, who belongs to the progressive trend of the middle of the last century, a "new wave folklore", Lesia Dychko. It has been noted that the formation of the artist's individual style took place through the interpenetration and transformation of folklore primary sources with the achievements of modern professional music – sonoristics and serial technique.

The transformation of melodic-intonation, rhythmic and modal turns in the most ancient samples of calendar-ritual folklore has been demonstrated. The methods of folklore transformation have been confirmed by the detailed analysis of a number of the composer's choral works, where the dominant theme is nature – "The Four Seasons", cantatas for children and about children ("Solar Circle", "Hello, a Good New Day!" and "Spring"). Traditional and innovative, universal and individual features have been found in Lesia Dychko's musical language.

Keywords : folklore, transformation, calendar-ritual cycle, modal variability, modal and harmonic features.

In the world and Ukrainian composers' practice, there is no composer who at least once has not turned to folklore. Analyzing the composers' heritage of any epoch, style, direction or trend, we see examples of the use of folklore prototypes, the transformation of a folk song or dance in a direct or more indirect form. The palette of using folk music is quite wide – from mere citing certain melodies, using individual melodic turns, rhythmic formulas, harmonic features inherent in folk musical creativity, to creating original author's tunes, close in spirit to folklore. It is necessary to underline that the use of folklore by each composer differs significantly, depending on the ways and methods of referring to it and its rethinking.

Considering the mutual influence of "folklore-composer", it is necessary to pay attention to one of the dominant issues that was relevant in art at different times in all countries, both the

West and the East – the depth of penetration and understanding of the concept of the national. We want to emphasise that over the centuries due to the peculiarities of historical development the expression of the national in Ukraine has been very acute. The statement that the art of each nation should be national in style has already become axiomatic, and the signs should have not only external, but, first of all, internal manifestation. This idea appeared not only in the statements of composers and musicologists, but was also confirmed by the works of many artists. We consider this statement to be true not only in relation to music, but to art in general.

I.Zemtsovskyi, a famous musicologist and folklorist also emphasized the great importance of studying folklore – “... I would like to draw the composers' attention to the prospects of a holistic perception of a folk song. Turning to folklore, it is advisable to penetrate not only into the subtleties of its intonational expressiveness, but also into the artistic-figurative and vital purposefulness, the functionality of all its expressive means ” [12, p.12].

Thus, the Western Ukrainian artist of the early twentieth century O.Novakivsky noted that a thing (a piece of art) based on a Ukrainian theme or plot would not be a Ukrainian thing, but its specificity should lie in the depths of the work's soul [32, p.25].

The well-known Ukrainian art critic Y.Yakubiak wrote in the monograph "Mykola Lysenko and Stanislav Liudkevych": “It is significant, however, that the“ path ”of a national artist is increasingly understood not as a simple borrowing of folk material for his work, but as an accurate reflection of a national character in art ” [34, p.31].

The researcher of world and Ukrainian music S.Pavlyshyn in the article "To the 130th anniversary of the composer Stanislav Liudkevych (1879-1979) noted that addressing folk music S. Liudkevych had left the specifics of the chosen genre, and the artist“ sought, first of all, to "give wings" to the sound of a folk song, to raise it to the heights of the rise of the human spirit "[21, p.7].

Composers and folklorists expressed an interesting opinion on the methods of processing folklore samples. They believed that a simpler melody could be more interestingly harmonized and created a wide field for the artist's creative activity. Thus, the Hungarian composer Bela Bartok, analyzing the influence of peasant music on the work of composers, considered that the more primitive the melody, the more original harmonization and accompaniment could be [1, p.247]. The Ukrainian composer L.Revutskyi, the author of numerous adaptations of Galician songs, took a similar positions: "Melodies that are simpler and less elaborate can be surrounded by more complex and independent accompaniment than more elaborate melodies " [4, p.78]. But the composer's experience and the statements of famous musicologists rightly confirm the opinion about the correspondence of the folk melody and the expressive means used in its processing. We share the point of view that when referring to folklore "... in the processing of folk melodies, it is not simplicity or complexity that is important, but compliance. Compliance with what is generally called the spirit of a folk song, which, according to B. Bartok, is difficult to express in words, but which can only be learned through a deeper entry into the national song culture "[34, p.35].

Consequently, when processing folk song samples, when transforming folklore, two main factors are needed. The first one is the manifestation of the national spirit, penetration into the psychological characteristics of the primary models. The second necessary component is the correspondence of musical expressive means in the processing of melodies.

Intonations of Ukrainian folklore can be found in the works of the composers of the second half of the 18th century – A.Wedel, D.Bortnianskyi, M. Berezovskyi, and later in the opera by Semen Hulak-Artemovskyi.

The composers of the “Perzemyslska school” – M.Verbytskyi, I.Lavrivskyi, A.Vakhnyanyn, O.Nyzhankivskyi – often turned to the linguistic and modal borrowings from the Ukrainian song tradition; in addition to Mykola Lysenko, the founder of the national music school, his contemporaries M.Kalachevskyi, P. Nishchynskyi, P.Sokalskyi, D.Sichynskyi also supported these ideas.

In the second half of the 20th century, as a fusion of tradition and experiment, a unique phenomenon called a "new wave of folklore" was born. Its representatives were called “shistdesiatnyky”- the "sixties" and were fascinated by folk art and studied it not from the textbooks, but in close communication with the bearers of folklore. Even in their student years, they became active participants in folklore expeditions, where "the ancient peasant song, which seemed to have exhausted itself in the works ... of the classics of the last century ... was revealed in a new way. ... It turned out that live communication with the song generated new, original and at the same time nationally characteristic images, that folklore was able to significantly enrich even the most modern music ”[12, p.9].

The poets L. Kostenko, M. Vinhranovskyi, I. Drach, the composers L. Hrabovskyi, V. Silvestrov, M. Skoryk, L. Dychko, E. Stankovych, V. Huba, Yu.Ishchenko, the artists I. Marchuk, L. Medved, A. Horska, and the film directors S. Paradzhanov and Y. Iliencko should be mentioned among the most famous artists of the "sixties".

Art critics define this period as follows: "It was some kind of mystically fruitful "starry" hour of our spirituality, when suddenly and at once numerous talents were revealed literally in all spheres of art and science" [17, p.260].

The composer Lesia Dychko is a bright figure in this constellation of talents. At that time, the work of young Lesia was distinguished by creative experiments, the search for her own individual manner of writing.

A significant amount of research by musicologists is devoted to the topic of the approach and transformation of folklore in general, as well as with an emphasis on the appeal to archaic samples of the ritual-calendar cycle. These are, first of all, the works of G. Holovynskyi “Composer and Folklore” [6], S. Hrytsa “Ukrainian Song Epic” [10], I. Zemtsovskyi “Folklore and Composer” [12], O. Bench-Shokalo “Ukrainian Choral Singing : Actualization of Customary Tradition ”[2], A. Ivanytskyi “Ukrainian Folk Music ”[15], O. Pravdiuk “Modal Basis of Ukrainian folk music ”[25].

The study of the songs of the calendar-ritual cycle began in the early 19th century. Scientific research on this subject was done in the works of I. Franko [33], M. Drahomanov [11], O.Potebnia [24], F. Kolessa [19]. K.Kvitka [16]. and modern researchers V. Hoshovskyi [7], S. Grytsa [9]. M. Zemtsovskyi [12], A. Ivanytskyi [15], and O.Pravdiuk [27].

Lesia Dychko’s creative activities were considered in the predominantly historical and aesthetic-cultural works and monographs, namely: M. Hordiyshuk "Lesia Dychko" from the series "Creative Portraits of Ukrainian Composers" (1978) [6]. S. Hrytsa' monograph "Lesia Dychko in life and work" which included a large number of photographs, documents, and a list of the artist's works (2012) [8]. The personality of the composer was partially outlined in the context of other research (historical-theoretical and performing perspective) in the works of A. Tereshchenko "Ukrainian Soviet Cantata and Oratorio" (1975) [31]; N. Semenenko “Folklore Features of Harmony of Choral Music” (1987) [28]; O. Kozarenko "Phenomenon of the Ukrainian National Musical Language" (2000) [18]; O. Bench-Shokalo “Ukrainian Choral Singing: Actualization of Customary Tradition” [2] and in a number of articles in collections and magazines – Zinkevych O. “Searches and Discoveries” [13]; Zinkevych E. "The Ability Feel the Beautiful" [14]; S. Pavlyshyn “The Way to the People” [22]; S. Pavlyshyn “The Most

Outstanding Ukrainian Composer" [23], O. Bench "Transformation of the Principles of the "New wave" of Folklore in the Choral Work of Lesia Dychko " [3].

L.Dychko's creative activity has always been in the field of constant interests of musicologists. These are dissertation research of N. Stepanenko "Choral Works of L.Dychko", "And the name Kyiv is Called ", "Dawn in Kyiv", "Questions of Poetics "(1996) [30] and of L.Serhaniuk "Stylistics of the Ukrainian Acappella Choral Opera (Based on L.Dychko's Works) "(2004) [29]. It is necessary to mention the collection of articles "Lesia Dychko: the Facets of Creativity", Scientific Bulletin of the National Academy of Music of Ukraine named after P.I. Tchaikovsky, 2002 [20]. It thoroughly and comprehensively reveals various aspects of her work, mainly in the poetical-figurative and musicological-performing aspect.

However, there is no separate work, which would consider the artist's approach to folklore samples, contain a detailed analysis of the transformation of folk song elements of expressive means in combination with the innovative manifestation of musical language. These facts highlight the relevance of the proposed study.

The methodological basis of the research were the works of Ukrainian and foreign musicologists concerning the issues of different positions in the approach to the study of folklore, as well as the works on the development of mode, form, harmony, principles of dealing with thematic material; the works devoted to the study of the composer's creativity as well as the research highlighting the mutual influence of folk art and composer's practice. The following methods were used:

historical (in outlining the composers who turned to folklore); analytical (for a detailed analysis of the research material); comparative (for the implementation of a comparative description of the characteristics of the means of expression of folk songs and author's works); stylistic (in order to study various trends and directions of the defined period); theoretical (in the study of expressive means of professional and folk music).

The creative activities of the talented composer L.Dychko have several thematic directions. But we consider the theme of nature to be one of the dominant ones. Her works are written in line with the tendencies of the "new folklore wave." In all the works we observe appeals to the calendar-ritual cycle – carols, Christmas carols, Kupala songs, spring songs(vesniankas), songs of the reapers (obzhynkovi).

L.Dychko has successfully combined the innovative trends of contemporary music of that time (sonoristics, serial technique) with a subtle penetration into the deepest layers of folklore (transformation of the intonation basis, metro-rhythmic features). She usually does not use quotations in her compositions. Turning to the stylistic features of folklore, first of all, the calendar cycle, she creates new melodies, develops her own individual style, imbued with the spirit of ancient folk music.

We share the point of view according to which calendar-ritual songs, as the most ancient example of pre-Christian civilization, serve for the composer as an eternal source of spiritual heritage of the people, which has preserved "the primary mythological integrity, formed in the deep inner process of human creative formation as a part of the specific earthly environment and cosmic unity" [9, p.5].

The purpose of our research is to show how the transformation of folklore, namely, ritual and calendar songs, takes place in displaying the theme of nature in choral works on the example of the works of the modern talented Ukrainian composer Lesia Dychko.

The theme of continuous renewal of nature, which embodies the idea of the development of life and harmony on the Earth in the ever-increasing spiral, is perfectly revealed in one of the composer's most popular works, which brought her well-deserved fame – the cantata "Four Seasons", 1973. This eternal theme is also realized in a mythological and fairy-tale vein in numerous cantatas for children and about children: "The Solar Circle", on verses by D. Cherednychenko (for children's choir and symphony orchestra), 1975; "Hello, a New Good Day!", on verses by E. Avdienko (for children's/women's choir), 1976; "Spring" (dedicated to S. Pavlyshyn), on verses by E. Avdienko (for children's choir and symphony orchestra), 1980.

We will demonstrate several examples of the use of vesniankas (spring songs), New Year Songs (shchedrivky), hayivky and the approach to folklore in the original choral works of the author.

L.Dychko's Chamber cantata No. 1 "Four seasons" (1973) for the a cappella choir is an example of borrowing folklore on two levels: the poetic basis comprises the texts of Ukrainian folk calendar and ritual songs (vesnianky, shchedrivky, etc.), and the music of the work is original, the composer has creatively rethought the melodic and intonational foundations and rhythmic formulas of the samples of the annual calendar cycle (Kupala, Petrivchansky, etc.).

These songs encoded the primordial knowledge of mankind about the Universe, mythical spiritualized beings, they "turned out to have the ancient world-creating faith of our ancestors as an eternal process of life, which combined the past, present and future in a continuous flow" [9, 5].

The composer does not quote, but creates new original melodies, based on the melodic-intonation and metro-rhythmic basis of archaic folk song genres, combining them with innovative expressive means.

Thus, in the Cantata "Four Seasons" the composer has embodied the archaic rite of calling spring and awakening nature in the part "Spring", which is composed of two themes: "Get out, get out, Ivanko ..." – is almost unchanged in terms of melody refrain, and "Bless, mother ..." is the variation of the refrain (the architectonics of the part can also be interpreted as double variations). The melodic-intonation basis of the first theme of "Vesnyanka" - "Get out, get out, Ivanko ..." is a mobile, motor chant – a descending tetrachord (foundations - "fis-h"), the second is also an Ionian tetrachord with a subsecond ("e"). Each time the theme is carried out, we observe a "thickening" of the horizontal line, leading to the tape vocalism in parallel triads (S-III-II-TS-III-II-T-II-III-S-III, etc.), which leads to E – Mixolydian. This kind of polyphony, characteristic of Ukrainian folk art, testifies to the composer's deep connection with folklore. The reprisal performance of the first construction is based on the oncoming movement in the mirror circulation, the movement of pairwise separated voices (the axis is "e-fis") - hence the quarter-second sonoristic vertical combinations that end in full cadence: VI-D-T-T. (Example 1)

Example 1

The new majestically solemn theme – "Bless, mother, to call the spring ..." – carries elements

Vivo

Soprano

Alto

Л. ДИЧКО

Ви-йди, ви-йди, І-ван ку, за-спі-вай нам вес-нин-ку.

3и-м-ва-ли-іє спі-ва-ли-вес-ни, вес-ни до-жн-да-ли

ten. ten.

ten. ten.

of ritual. There are mythological motives, an appeal to spring as to a living, spiritualized being. This is a springy-call, the modal-intonational basis of which is the Ionian pentachord with a subsecond and a subtertium and tonal supports "h-fis" (inverted and rhythmically changed tetrachord from the first part "Get out, get out, Ivanko ...").

Chromatization of dichord and trichord ascending and descending tunes, the introduction of triplets, syncope, fermata, of variable size in the following variations produce a dramatic exacerbation, creating an atmosphere of primitive magical ritual actions.

The final code - "brightly radiant, exalted congratulation of spring, which brings people the joy of renewal and prosperity" [21, p.60] is built on the theme "Bless, mother ..." and cadence ending in chord (4 vols.) on the alternation of parallel triads-tonalities: D, E, D, E, Fis.

"Vesnianka" scheme:

A	B	A ₁	B ₁	A ₂	B ₂	A ₃	K
a+a ₁ +a ₂	B	a ₃ +a ₄	b ₁ +b ₂	a ₅ +a ₆	b(r)+b ₃	a ₇ +a ₈ +c	b ₄ +d
8+8+8	7	8+8	7+7	8+8	7+6	8+8+5	4+4
fis-h E E	h-fis	$\frac{E}{G}$ E	cis d- $\frac{cis}{dis}$	$\frac{c-f}{h-e}$ h-e	E A	$\frac{c-g}{a-e}$ h-fis $\frac{f-c}{g-d}$	$\frac{e}{f}$ Fis

Thus, in this part the composer combines folklore and classical means of expressiveness: narrow-scale modes, modes of folk music, variable meter, order of mutations, variant principle of development.

We observe vivid manifestations of folklore on several levels in the large-scale sub-part "Crooked Dance", which concludes the second part of the cantata "Four Seasons" – "Summer". It is believed that the symbolism of flowers plays an important role in a girl's fate, the dance movement "snake" is associated with the sickle of the crescent. In general, in this part, the artist has demonstrated and rethought at a new level the mythological ideas of our ancestors about the creation and structure of the world.

In confirmation and visible demonstration of poetic symbolism, the composer has used musical and expressive means, transforming the melodic intonation and structure of folklore principles.

The part consists of two contrasting expanded pictures-games: the first one is a lyrical chanting of love motives through an appeal to flowers that have different symbolic loading; the second is a dance song, saturated with elements of laughter, jokes and good-natured irony. The unifying thematic link is the theme of "crooked dance" – its solo serves as an "arch", a kind of frame for the piece.

Non-periodically variable time signature, syncopated rhythm, simple melodic tunes – all these illustrate the naturalness and ease, simplicity of the round dance. The melodic-intonational basis of the lead singer is a bichord chant (with the foundations "as") in combination with a descending tetrachord movement to the sub-quart ("As" - Ionic.).

In "That water on a stone ..." one of the elements – water – is associated with the sweeping power of the other three – fire, the sun, the moon and sounded by a descending tetrachord chant (the borrowed motive from the second bar) and entrusted to the bass.

Gradually, other choral parts (tenor, counter tenor, first and second sopranos,) are layered on the ostinato motif of the bass in ascending thirds, forming a major seventh chord with initial sounds, and then an undecima chord with a missed seventh. Parallel movement is formed by parallel astringent-sounding chords. With the accession of each new party, it seems that more and more groups of people are joining the group, and popular festivities are becoming more and more mass.

The second verse "There Roman is digging a potion ..." is the repeated implementation (insignificant variation caused by the change in the number of syllables in the text) of the first, entrusted to the unison of the basses, simultaneously serves as an exposition of the image, the setting of the action and an introduction to the second part, the poetic theme of which is the image of symbols - flowers, their place in maiden destiny.

Three-fold appeal to different "potion" is arranged in a simple three-part open form: $a + a_1 + a_2$ with the structure: $[(3 + 3) (3 + 3) (3 + 4)]$ and tonal foundations of the Ionian pentachord, respectively: "Des", "As", "A". The heterophonic presentation of voices creates an uncomplicated second, third and quart combinations.

The second section " And the guys went hunting ..." is an excitable comic story about hunting, about the distribution of prey, colored with good-natured irony.

Thematic material is a pentachord ascending melody in "C"– Lidian, that is ostinately performed by a bass part with a gradual, every two bars overlapping new voices in thirds, that leads to a parallel movement of the seventh chord. Glisand exclamations (laughter: "ha-ha, ha-ha") are also rooted in folklore.

“Curved Dance” scheme:

Section I (complex two-part)							Section II (complex three-part)								
A				B			C		A ₁				C		coda
A	B	a ₁	B	c _(a)	c _{1(a)}	c _{2(a)}	D	d ₁	a	b	a ₁	b	D	d ₁	a
6	7	6	7	6	6	6	8	4	6	7	6	7	8	4	6
As	As	As	As	Des	As	A	C	D	A	As	H	As	C	D	A

L. Dychko conveys the beauty of the surrounding world, natural phenomena and humor through the prism of perception by children in the Cantata "Solar Circle" (verses by D. Cherednichenko, 1974 - 1975)

It is necessary to underline that narrow-volume modes, modes of folk music, modal variability, etc., which indicate the deep folk roots of the composer's work, are used in subsequent works. This is the second part of the cantata "Four Seasons" – "Summer" which has a subtitle "Petrivochni Games". Two "Petrivochky" refer to the spring cycle.

The first "Petrivochka" – "Oh, Petrivochka, a little night" is built on a minor pentatonic song with the foundations of "h-fis" (Example 2).

Example 2

Andante
Альт соло

Л. Дичко

Ой пет-рі-воч-ка - ма - ла ніч-ка, не ви - спа-ла - ся мо-ло-да ді воч - ка.

In the second phrase, the Dorian and Lydian modes are combined in two lines, the imposition of a major and a minor takes place. Further, the layering of voices reaches parallel triads, seventh chords, inclusions of nonachords (second variation, E-mixolydian tonal foundation). During the chanting of the sound "A ..." in the central structure, the harmony becomes more complicated – the clusters – the inversions of large major septachords, nonachords are harmonious complexes are introduced.

In the second "Petrivochka" – "Oh, we are four girlfriends ..." the author introduces "hukanky" – a specific glissando exclamations "Hu" after each verse, which indicates a close connection with the ritual-calendar cycle. "Hukanky" are considered to be relics of former magical exclamations, which were given, perhaps, apotropaic power

It should be noted that a variable non-periodic time signature, which changes every beat (6/8, 4/8, 7/8, 3/8, 8/8, 4/4, 2/4, 10/8) is also inherent for folklore (Example 3).

Example 3

Soprano

Sostenuto Четверо *mp dolce* Л. Дичко.

Ой нас чо-ти-ри по-дру-жеч-ки, та й збе-ре-мо-ся до

S

ку - поч - ки. Гу!

In the third part of the cantata "Four Seasons" "Autumn" represents a "cycle in a cycle" and also consists of two "Obzhynkovi". The melodic-intonation basis of the first theme is a trichord with variable reference sounds in each sentence of the repeated structure: respectively "es- g "and" des-f "(the second sentence is a second lower than first). The basis of the theme of the chorus is a dichord melody, which is further split into third combinations, then second-fourths and more complex combinations – clusters.

The second section of the contrast-composite form is based on strict diatonic and alternating tonal supports: "f" -Dorian, Phrygian, "f" – Lidian, Mixolydian, Lydian-Mixolydian.

The fourth part of the same cantata "Winter" is a kind of embodiment in a dramatic and theatrical composition of certain pictures and images. In "Shchedrivka"(New Year Song) groups of people perform songs, moving through the village from house to house. In addition to the transformation of traditional folk song melodic and modal means, the metro-rhythmic features of folklore origin are used: variable non-periodic repetitions of size, complex and mixed meters and sizes, intra-stroke syncopes. An interesting technique is the use of a rhythmic figure borrowed from "Shchedryk". In a rhythmic increase, it is preserved in the new melodic-intonation material of each chant and in the repeated chorus.

CONCLUSIONS

All the listed linguistic and expressive techniques testify to the individual comprehension and transformation of folk songs in the artists' compositions. The above examples and analysis allow us to draw conclusions about the neo-folk trends at different levels of musical language: thematic, harmonic, metrorhythmic and their organic combination with the contemporary individual manner of expression of the composers.

Based on the samples of calendar folklore, Lesia Dychko embodies in the drama of each work the ideas of ritual, round dance, game, and theatrical action transferred from archaic rites. Folk rites, which are suite in their basis, transfer the specifics of the form to the author's work.

The author's appeal to folklore symbols, expressed both in ideas, images, and in genres, has found a certain range of expressive means (narrow-volume modes, pentatonic scale, folk music modes, folk song rhythm formulas, harmonious vertical – mainly chords with a thirds structure, usually broken by side tones, polytonal combination of fret supports).

The creation of a multilayer texture, as well as adjacency – the movement of parallel consonances (thirds, triads) and dissonances (seventh chord, ninth chord) parallel and counter, is a typological feature of Ukrainian folk polyphony. The composer's attention is directed to

the organic combination of modern expressive means with archaic themes, melodic-intonational and metro – rhythmic features of folklore samples.

A new approach to folklore, its transformation in consciousness, and hence an interesting use in art, are the defining features of the work of composers-"neo-folklorists".

REFERENCES

1. Bartok B. On the Influence of Peasant Music on the Music of Our Time // Collection of articles., M.1977, -S. 258-261
2. Bench-Shokalo O. Ukrainian Choral Singing: Actualization of Customary Tradition: Textbook. –K .: Ukrainian World, 2002.-433p.
3. Bench O. Transformation of the Principles of the "New Wave of Folklore in the Choral Work of Lesia Dychko // Bulletin of the Prycarpathian University. Art History. Issue 21-22. – Ivano-Frankivsk, 2011.-pp. 207-213.
4. Bialyk ML. Revutskyi. Features of Creativity. –K., 1973.-198p.
5. Holovynskyi G. Composer and Folklore: From the Experience of Masters of the XIX-XX Centuries. Essays.- M .: Music, 1981. -270p.
6. Hordiychuk M. Lesia Dychko . –K .: Musical Ukraine, 1978. -77p.
7. Hoshovsky V. At the Origins of Slavic Folk Music. Essays on Musical Slavonic studies. – Moscow: Soviet Composer, 1971. - 304 p.
8. Hrytsa S. Lesia Dychko in Life and Work. Institute of Art History, Folklore and Ethnology. M.Rylskyi National Academy of Sciences of Ukraine, Drohobych: Enlightenment, 2012. - 272p.
9. Hrytsa S. Commonality of Melodic Types in the Slavic Song of the Carpathians. - 1966. - № 2; Interethnic Ties in the Folklore of Borderlands // National Traditions and Processes of Internationalization. - K., 1987.
10. Hrytsa S. Ukrainian Song Epics. -M.:Owl. Composer, 1990. -242p. -ANU of Art History, Folklore and Ethnography named after M.T. Rylsky
11. Drahomanov M. New Ukrainian Songs about Public Affairs: 1764-1880. Electronic resource -<https://uk.wikipedia.org/wiki>
12. Zemtovskyi I. Folklore and Composer. Theoretical Studies. –L .; M .: Sov. composer, 1978. –172p.
13. Zinkevych O. Search and Discovery // Music, 1975. -№6. –P.9-11.
14. Zinkevych E. The Ability to Feel Beautiful // Soviet Music, 1978. -№1. -C.55-61
15. Ivanytskyi A. Ukrainian Folk Music. Manual - K .: Musical Ukraine, 1990.-329p.
16. Kvitka K. Selected Articles. Part 1, 1985. Part 2, 1986
17. Kyianovska L. Stylistic Evolution of Galician Musical Culture of the XIX-XXth Centuries. -Ternopil: Aston, 2000. - 339p.
18. Kozarenko O. The Phenomenon of the Ukrainian National Musical Language. -Lviv: NTSh, 2000. -284 p.
19. Kolessa F. Review of Ukrainian-Russian folk poetry. 1905 Lviv TV. Electronic resource "Education".- <https://uk.wikipedia.org/wiki>

20. Lesia Dychko: The Facets of Creativity. Collection of Articles. Scientific Bulletin of the National Music Academy of Ukraine named after P.I .Tchaikovsky.-K., 2002. - Issue 19. - Kn.3: Lesya Dychko: Faces of creativity: Coll. Art. -WITH. 128-135. -NMAU them. PI Tchaikovsky
21. Pavlyshyn S. To the 130th Anniversary of the Composer Stanislav Liudkevych (1879-1979) // Memoirs of Stanislav Liudkevych / Uporyad. S. Pavlishin. Lviv: TeRus, 2010.-200p.
22. Pavlyshyn S. The Way to the People // Owls. music, 1969. -№ 12. –S. 4-9.
23. Pavlyshyn S. The Most Prominent Ukrainian Composer // Our Life, 1999, April. -№4, – C. 5-7.
24. Potebnia O. On Bathing Lights and Related Ideas / Folklore notebooks 2008, Issue 11. - Institute of Cultural Anthropology, Per. V. Davidiuk. - S. 167—188
25. Pravdiuk O. The Basics of Ukrainian Folk Music. –K .: ANU, Inst. Of Art., Folklore. and Ethnography, 1961. -191p.
26. Pravdiuk O. Musical Folklore // History of Ukrainian music: In 4 volumes - K .: Scientific Opinion, 1992.-Vol.4 (1917-1941). -C.502-518.
27. Pravdiuk O. Ukrainian Musical Folklore. –K .: Naukova dumka, 1978. -316p.
28. Semenenko N. Folklore Features of the Harmony of Choral Music. -K .: Scientific Opinion, 1987.-133c.
29. Serhaniuk L. Stylistics of the Ukrainian a Cappella Choral Opera (on the material of L. Dychko's work) Dissertation. / Science. ker. Parkhomenko L.O. –K., 2004.-180 p.
30. Stepanenko N. General Characteristics of the Plot Basis of the Oratorio of Lesya Dychko "And the name of Kyiv": "Analysis of the poetic series of the oratorio and its influence in creating a concept of composition) // Scientific Bulletin of the National Academy of Music of Ukraine. PI Tchaikovskyi.-K., 2002. -Vol.19. -Kn.3: Lesya Dychko: Faces of creativity: Coll. Art. -WITH. 40-63. -NMAU them. PI Tchaikovsky.
31. Tereshchenko A. Ukrainian Soviet Cantata and Oratorio (1945-1974). –K .: Naukova Dumka, 1975. -173p.
32. Fedorovych-Malytska L. The Problem of the National in Art // Fine Arts / -2001. -№1. – C.25
33. Franko I. Selected Articles on Folk Art /Compl. O. Day. K., 1955.
34. Yakubiak J. Mykola Lysenko and Stanislav Liudkevych. -Lviv: LNMA named after Lysenko, 2003. -256p.

KİNDİ’NİN AYET YORUMLARI VE FELSEFİ SİSTEMİNE ETKİSİ

AL-KINDI'S INTERPRETATIONS OF THE VERSES IN HIS OWN TREATISES

Osman MUTLUEL

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Fakültesi Denizli, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6325-2780>

ÖZET

Kindi, İslam düşünce tarihi içinde ilk filozof ünvanını elde etmiş olması nedeniyle oldukça önemli bir filozoftur. Onun kelimeler ve felsefeyi birbirinden ayırması, İslam düşünce tarihinde bir dönüm noktası olarak görülür.

Kindi, İslam filozofları içinde sistemini oluştururken, ayetleri yorumlayarak felsefe içinde ele alan ilk filozoftur. Örneğin Farabi’de böyle bir özellik görülmezken, İbn Sina’da bu durum daha yoğun olarak görülür.

Kindi’nin “*Risale fi’l-İbane an sucudi’l-cirmi’l-aksa* / Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edışı Üzerine” adlı risalesinde Rahman Suresi 6. ayetinden “*Yıldızlar ve ağaçlar secde ederler*” ayetini yorumlar. Buna göre, hem yıldız ve hem de ağaç gibi varlıkların secdesinin, insanların namaz kılariken yaptığı gibi bir secde olmadığı, bitki ve ağaçların secdesinin Allah’ın onlar için ortaya koyduğu doğa kanunlarına uymak olduğunu; bu yönü ile bakıldığında ayette geçen “secde” kelimesinin “itaat” olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder. Buradan hareketle gezegenlerin secdesinin tıpkı bitkilerde olduğu gibi “Allah’ın kendileri için çizdiği yörüngede hareket ederek görevini yerine getirip itaat emek olduğunu” belirtir.

Diğer taraftan Kindi, “*Risale fi kemmiyyeti kütübi Aristutalis* /Aristo’nun kitaplarının Sayısı Üzerine” adlı eserinde Peygamberin ilim elde etmesinin, filozof ve diğer insanların bilgi elde etmesi şeklinde olmadığını, bunun yerine kendisine Allah’tan doğrudan, herhangi bir çaba göstermeksizin, verilmek suretiyle elde edildiğini ifade eder. Peygamberin, insanların kendisine sorduğu ve kendi döneminde normal bir insanın cevaplamasının mümkün olmadığı sorulara cevap verebildiğini de belirtir. Buna örnek olarak, müşriklerin art niyetli ve peygamberin cevap veremeyeceğini umarak sorduğu “çürümüş kemiklerin nasıl tekrar canlanabileceği” sorusudur. Kindi, bu konuda Yasin Suresi 77-79. ayetlerinde ifade edilen “*İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur. Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve “Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?” diyor. De ki: “Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüünü bilir*” ayetleri çerçevesinde yorumlayarak peygamberlerin kendi çabaları ile değil, vahiy yoluyla bilgi elde ettiğini ifade etmiştir.

Bildiride, bu ve benzeri ayetlerden hareketle Kindi’nin ayetleri yorumlama anlayışı ve metodu başta İmam Maturidî’nin Tevilatü’l-Kur’an adlı tefsir kitabı olmak üzere diğer bazı tefsir kitaplarının aynı ayetlere getirdiği yorumlar ile kıyaslanarak işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kindi, Maturidi, Kur’ân, Yorum, Tevilatü’l-Kur’an.

ABSTRACT

Al-Kindi is a very important philosopher due to the fact that he has achieved the title of the first philosopher in the history of Islamic thought. His separation of theology and philosophy is seen as a turning point in the history of Islamic thought.

Al-Kindi, while creating his system among Islamic philosophers, is the first philosopher to interpret the verses in philosophy. For example, this situation is seen more intensely in Ibn-Sina, while there is no such feature in Farabi.

Among the treatises written by Kindi, in his treatise "Risale fi'l-Ibane an sucudi'l-cirmi'l-aksa / On the Prostration and Obedience of the Heavens to Allah", from the 6th verse of the Ar-Rahman Surah, "And the herbs and the trees - both (alike) prostrate in adoration". According to this, the prostration of both plants and trees is not a prostration like people do while praying, but that the prostration of plants and trees is to comply with the laws of nature revealed for them; From this point of view, it means that the word "prostration" in the verse should be understood as "obedience". From this point of view, he states that the prostration of the planets, just like in plants, means "acting in the orbit that Allah has drawn for them, fulfilling their duty and obeying".

On the other hand, Al-Kindi, in his book "Risale fi kemmiyyeti kütübübi Aristutalis ve ma yuhtacu ileyhi fi Koleksiyoni'l-falasefe / On the Number of Aristotle's books", states that the Prophet's acquisition of knowledge was not like that of philosophers and other people and that he received knowledge from Allah, which means that it is given directly, without any effort. He states that the Prophet was able to answer questions that people asked him that a normal person could not answer. An example of this is the question of how the rotten bones can be revived, which the polytheists asked maliciously and assuming that the prophet could not answer. Al-Kindi, on this subject, recites Surah Yasin 77-79, verses "*Doth not man see that it is We Who created him from sperm? yet behold! he (stands forth) as an open adversary! And he makes comparisons for Us, and forgets his own (origin and) Creation: He says, Who can give life to (dry) bones and decomposed ones (at that)? Say, He will give them life Who created them for the first time! for He is Well-versed in every kind of creation!*" He stated that the prophets obtained information not through their own efforts, but through revelation.

In this paper, based on this and similar verses, Al-Kindi's interpretation, understanding and method of verse will be compared with the interpretations of some other tafsir books, especially Imam Maturidi's Ta'wilat al-Qur'an.

Keywords: Al-Kindi, Imam Maturidi, Qur'an, Interpretation, Ta'wilat al-Qur'an.

YÖNTEM

Bu çalışma Kindi'nin risaleleri temel alınarak, o risalelerde yer alan ayetlerin ve Kindi'nin felsefi görüşlerinin şekillenmesinde ne kadar etkili olduğu üzerine kurulu bir çalışmadır. Ayrıca Kindi'nin ayetlere getirdiği yorumların özellikle Maturidi, Fahrüddin Razi gibi dirayet tefsiri yazan müfessirlerin, ilgili ayetlere getirdikleri yorumlarla ne kadar uygunluk içerdiği de ortaya konmaya çalışılacaktır. Sonuç bölümünde de Kindi ile müfessirlerin yorumları arasında kıyaslama yapılacaktır.

GİRİŞ

Kindi, Kinde kabilesine mensuptur. Kabilesi güney Arabistan'da MÖ 66 yılına kadar varlığı sürdürülebilmektedir. Dedesi, İbn Kays Hicretin onuncu yılında Medine'ye gelerek Müslüman olmuştur.¹ Kindi Kufe şehrinde 801 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Babası

¹ Said Endelüsi, *Tabakatu'l-Umem/Milletlerin Bilim Tarihi*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 142.

Halife Harun Reşit zamanında Kufe valiliği yapmıştır. Kindi'nin çocukken aldığı eğitim hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak babası vali olmasından dolayı iyi bir eğitim aldığını söylemek mümkündür.

Kindi'nin yaşamı, oldukça karışık bir döneme rastlar. Çünkü o, hem Mutezilî görüşün saraya hâkim olduğu Mihne dönemi olarak adlandırılan dönemi görmüş hem Mutezilî fikirlerin saraydan kovulduğu ve Hanbelî görüşlerin saraya hâkim olduğu, Halife Mütevekkil (847-861) dönemini de görmüştür. Kindi her iki dönemde de sıkıntılar çekmiş bir bilim insanıdır.²

Kindi, ilk islam filozofu olarak kabul edilir. Bunun en belirgin sebebi, Kindi'nin Kelam ve Felsefesi birbirinden ayırması, kendi felsefi sistemini kurması yanında özellikle İslam dünyasında felsefi terminolojiyi oluşturmada yatar. Çünkü Kindi'nin yaşadığı döneme kadar, İslam coğrafyasında kendi başına bir felsefi gelişimden söz etmek neredeyse mümkün değildir. Kindi'den önce, her ne kadar Mutezile mezhebi mensupları felsefesinin konuları hakkında bilgi sahibi olsalar da, felsefe adına fikir ve düşünce üretmedikleri için, Kelam'ın konuları çerçevesinde kalmışlardır. Oysa Kindi ile birlikte İslam felsefesinin ilk adımı atılmış ve İslam dünyasında Kelam ilminin konuları dışına çıkılarak felsefi konulardan söz edilmiştir.

Kindi'nin felsefi konuları gündeme getirmesi, elbette Antik Grek filozoflarının kitaplarının tercüme edilmeye başlaması ile doğru orantılıdır. Ancak onun bu konuları özellikle İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an çerçevesinde oluşturması, İslam felsefesinin orijinallliği açısından atılan ilk adımdır.

İşte bu açıdan bakıldığında Kindi'nin bazı ayetleri yorumlayarak, felsefi görüşlerine dayanak oluşturma çabası, kendinden sonra gelen filozoflara yol göstermiş olması, İslam felsefesi açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmada Kindi'nin ele aldığı ayetlere getirdiği yorumlar ortaya konulurken, aynı zamanda o yorumların isabetli olup olmadığı konusunda İmam Maturidi'nin yazdığı Te'vilâtü'l-Kur'an ile Fahrüddin Razi'nin yazdığı Mefatihü'l-Gayb adlı tefsir kitaplarında ortaya koydukları görüşlerle de kıyaslanacaktır.

1. Yıldız ve Ağaçların Secde Etmesi

Kindi “*Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edisi Üzerine*” (*Risale fi'l-ibane an sucudi'l-cirmi'l-aksâ*) adlı risalesinde ele aldığı “*Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler*” (Rahman 6) ayetini yorumlarken, her dilde bazı kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını bir arada barındırabileceğini belirten Kindi, aynı zamanda bir kelimenin hem normal anlamı hem de zıt anlamı ihtiva edebileceğini belirtir.³

Kindi, bu açıklamayı yaptıktan sonra ayette geçen “secde” kelimesini ele alarak, kelimenin bu ayetteki anlamının, insanların secdesi gibi bir secde olmadığını ifade ederek kelimenin bu ayetteki anlamının “itaat etmek” olduğunu belirtir.

Kindi eserinde “itaat” kelimesinin çeşitli anlamları üzerinde durur. Bu anlamlardan birincisinin, “*eksikten mükemmele doğru gidiş*” olduğunu belirtir. Buna göre örneğin bitkinin gelişip büyümesine “bitki itaat etti” denir.⁴

² Kindi'nin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bk. İbn Nedim, *Fihrist*, ter: M. Yolcu vdğr., (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017); Kindi, *Felsefi Risaleler*, ter: Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 4. Baskı, 2018); Alfred, Ivry, *Al-Kindi's Metaphysics*, (New York: State University of New York, 2013); Osman Mutluel, *Kindi ve Felsefesi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2. Baskı, 2019), 13-47; Enver Uysal, “İlk İslam Filozofu Kindi”, *İslam Felsefesi Tarihi I-II*, ed: Bayram Ali Çetinkaya, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012).

³ Kindi, “*Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edisi Üzerine*” (*Risale fi'l-ibane an sucudi'l-cirmi'l-aksâ*), *Felsefi Risaleler*, ter: Mahmut Kaya, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 113-114

⁴ Kindi, *Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edisi Üzerine*, 114.

Kindi, kelimenin ikinci anlamını “*amirin verdiği emri eksiksiz yerine getirme*” olduğunu belirtir. Kelimenin bu anlamında, aynı zamanda emri yerine getiren kişinin iradesinin söz konusu olduğunu belirten Kindi, iradenin nefsi yetkin, düşünen varlıklar için geçerli bir eylem olarak algılanması gerektiğini belirtir. Kindi bu düşünceden hareketle gezegenlerin secdeye gitmelerini “*amirin emrine itaat etmeleri*” anlamına geldiğini belirtir.⁵ Kindi, buradan hareketle gezegenlerin oluş ve bozuluşa tabi olmayan ama canlı ve aynı zamanda nefislerinin var olduğu sonucuna varır.⁶

Diğer taraftan İmam Maturidi, ayette geçen “*secde*” kelimesinin üç anlamda olabileceğini belirtir. Bunlardan birincisi, yaratılış secdesi olarak isimlendirdiği ve Allah’ın o varlığı var ederken verdiği, *Allah’ın birliğine şahitlik etmek* özelliği olarak algılar. Kelimenin ikinci anlamı, cansız varlıkların secdesinin zorunlu olarak *Allah’a itaat etmek* olduğunu belirtir. Kelimenin üçüncü anlamı ise *hakiki secde* olabileceğini belirten Maturidi, bu durumu “Allah bu nesnelerin bünyesine öyle bir özellik vermiş olabilir ki, onlar kelimenin gerçek anlamında secde edebilirler. Fakat biz bu secdeyi göremeyebiliriz.” ifadesi ile anlatır. Maturidi bu görüşüne delil olarak “*Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız*”⁷ ayetini örnek gösterir.⁸

Aynı ayeti yorumlarken Fahreddin Razi, bitkilerin secde etmesini, “gölgelerinin secde etmesi, Allah’a boyun eğmesi, bitkilerin yapısının secde eder gibi yaratılmış olması ve bizim göremeyeceğimiz şekilde gerçekten secde ediyor olabilecekleri” şeklinde dört yorum getirmiştir. Ancak Razi, buradaki secde kelimesinin hakiki anlamda anlamamak gerektiğini, bunun bir teşbih olduğunu belirtir.⁹

Ancak bu ayetten hareketle hem Kindi hem Maturidi ve hem de Razi, ayette geçen secde kelimesinin “itaat etmek” olduğu konusunda birbirleri ile uyum içindeyken, Maturidi ve Razi’nin gerçek anlamda secde de olabilir görüşü ile müfessirler Kindi’den ayrılmış olmakta ayrıca Kindi’nin sözünü ettiği şekilde, gezegenlerin secdesi, canlılığı ve nefis sahibi olabileceği konusunda Maturidi ve Razi herhangi bir bilgi vermemektedir.

2. Peygamberlerin Bilgisinin Kaynağı

Kindi, insanın ilk bilgisinin ve aynı zamanda felsefi bilginin tamamının cevhere yüklenen nicelik ve nitelik bilgisinden ibaret olduğunu belirtir. İlk cevher olarak ifade edilen duyulur olanın bilgisi elde ettiğimiz ilk bilgilerdir. Çünkü ona göre duyu organı cevherle doğrudan ilişki kurma yerine nitelik ve nicelikler yoluyla ilişki kurar. Bu yüzden nitelik ve nicelik bilgisinden yoksun olan kimse cevherin bilgisinden de yoksun kalır. Kindi’ye göre bu durumda olan bir insan, aynı zamanda insanî ilimlerden yoksundur. Oysa bu bilgi türü insan iradesi dışında elde edilen ilahi bilginin derece olarak çok altındadır.¹⁰

Kindi’ye göre ilahi bilgi, Allah’ın peygamberlere has kıldığı bilgi türüdür. Bu bilgiyi elde etmek için çaba sarfetmek, araştırma yapmak, matematik veya mantık bilmek söz konusu değildir. Aynı zamanda bu bilgi türü için zaman sınırlaması da söz konusu değildir. Bu bilgi türü Allah’ın bir lütfu, dilemesi ve O’nun desteği ile gelir. Bu bilgi türü sadece peygamberlere gelir ve peygamberler bu bilgi türü ile diğer insanlardan ayrılır. Çünkü peygamberler bu

⁵ Kindi, *Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edisi Üzerine*, 115.

⁶ Kindi, *Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edisi Üzerine*, 115-116.

⁷ El-İsra 17/44.

⁸ Ebu Mansur Mahammed el-Maturidî, *Tevilatü’l-Kur’an*, ter. S. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 14/282.

⁹ Fahrettin er-Razi, *Mefatihü’l-Gayb*, Tefsir-i Kebir, Ankara: Akçağ Yayınları, ty), 21/72-73.

¹⁰ Kindi, “Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine”, *Felsefî Risaleler*, ter. Mahmut Kaya, (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 159.

bilgiyi tahsil etmeden sadece Allah'ın iradesi sonucu elde ederler. Akıl da bu bilginin Allah'tan geldiğini bilir ve kavrar. Çünkü bu bilginin benzerinin insanlar tarafından oluşturulması mümkün değildir. Bu açıdan insan bu bilgi türüne sadece tasdik ile itaat eder.¹¹

Kindi, bu ilahi bilgiyi açıklarken Hz. Peygamber'in müşriklerin sorularına, cevap verirken ilahi bilgi yoluyla öğrendiği şekilde cevap verdiğini belirtir. Bu konuda Yasin Suresi 77 ve 82. Ayetlerde ifade edilen müşriklerin kötü bir niyetle ve ilahi bilgiye sahip olmayan bir insanın, yaşadığı dönemdeki ilmi seviye göz önüne alındığında, kesinlikle cevaplayamayacağı bir soru olan “Ey Muhammed! Çürümüş kemikleri kim diriltebilir? Sorusuna “*Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve ‘Şu çürümüş kemikleri kim can verecekmiş? Diyor? De ki: ‘Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüünü bilir.’*”¹² ayeti ile cevap vermesini aynı zamanda insanların çalışma ve mantıksal çıkarımla elde edemedikleri bilgi olarak kabul eder.¹³

Maturidi aynı olay üzerinden ayetlerden elde edilen anlamları ifade ederken, tıpkı Kindi'de olduğu gibi, bu tür bilgilerin insan emeği ve çalışması veya düşünüp tefekkür etmekle elde edilemeyeceğini, bunun sadece vahiy yoluyla bilinebileceğini söyler. Başka bir açıdan bakıldığında bu tür bilgilerin aynı zamanda bilgiyi veren insanın peygamberliğinin bir işaret olarak kabul eder. Ayrıca Maturidi de tıpkı Kindi gibi vahyi, bilgi elde etme yollarından biri olarak ele alır.¹⁴

3. Allah'ın Yaratması

Kindi, bir nesnenin zıddından meydana gelmesini doğru ve gerçek olarak kabul eder. Bu konuda “*Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız*”¹⁵ ayetini bu anlamda yorumlayan Kindi, “O ateş olmayandan ateşi veya sıcak olmayandan sıcaklığı yaratmıştır. Bir şey zorunlu olarak kendi zıddından meydana geldiğine, bir şey zıddından başka bir şeyden meydana gelmediğine ve iki zıt arasında bir aracı (varlık) bulunmadığına göre bir şey kendisinden meydana geliyor demektir. Şu halde o şey başlangıcı olmamak üzere sürekli vardır. Çünkü kuru, ateş olmayandan değilse ateştendir.” Yani ateş sürekli olarak var olamaz. Öyle olunca ateşin ateş olmayan bir şeyden oluşması gerekir. Buradan hareketle Kindi, olan her şeyin kendinden başkasından oluştuğunu söyler. Neticede herşeyin yoktan meydana geldiğini ifade etmiş olur.¹⁶

Ayrıca Kindi her şeyin zıddından meydana geldiğini ifade etmek için “*Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kadir değil mi? Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir.*”¹⁷ ayetinde ifade edilen soru ve cevabın, insan için fiziki olarak en büyük olan şeyi meydana getirmek en uzun süreyi alır kaidesi çerçevesinde göklerin ve yerin yaratılmasından söz eder. Hâlbuki fiziki olarak ne kadar büyük olursa olsun herhangi bir nesneyi yaratmak, Allah için kolay ve aynı zamanda herhangi bir zaman aralığı söz konusu değildir. Bu açıdan cisim olmayandan cisim yapma ve yokluktan varlığı çıkarma kudretine sahip bulunan varlığın, zaman içinde iş yapmaya ihtiyacı yoktur; çünkü O maddesiz yapmaya kadirdir. Bu açıdan yaratırken maddeye muhtaç olmayan varlık, zamana da muhtaç değildir.

¹¹ Kindi, *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine*, 160.

¹² Yasin 83/78-79.

¹³ Kindi, *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine*, 160-161. Ayrıca Bilgi Felsefesi açısından daha geniş bilgi için bk. Kemal Göz & Osman Mutluel, *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Gümüşev Yayınları 2. Baskı, 2018, 40 vd.

¹⁴ Maturidi, *Tevilâtü'l-Kur'an*, 12/135.

¹⁵ Yasin 83/80.

¹⁶ Kindi, *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine*, 161-162.

¹⁷ Yasin 83/ 81.

İşte Kindi, tam noktada “Bir şeyi istediğinde, O’nun buyruğu ‘ol’ demekten ibarettir; o da hemen olur.”¹⁸ Ayetini delil olarak getirir.¹⁹

Ayrıca Kindi, bu ifade tarzı ve verilen bilgiler açısından ele alındığında, Peygamberin bu bilgileri kendi çabası ile bilmesinin mümkün olmadığını ifade ederek, bu bilgilerin ancak vahiy yoluyla bilinebileceğini söyler.²⁰

Aynı vurgu Maturidi tarafından da yapılmıştır. Çünkü bu tür bilgilere ulaşmak, düşünüp tefekkür etmekle mümkün değildir. Bu bilgiler, bir peygambere gönderilen vahiy ile öğrenilebilecek bilgi cinsindendir.²¹

Yaratma için verilen ‘kün’ emri çok basit bir ifadedir. Bu basit bir ifade ile tüm evreni ve içindekileri yoktan yaratmak, Allah için bu kelime kadar basit bir iştir. Allah sanki inanmayan müşriklere şöyle ikaz ediyor, nasıl ki ‘ol’ kelimesini söylemek sizin için basit bir işse, benim için de bu evreni yaratmak o kadar basit bir iştir.²² Razi’nin de belirttiği gibi Allah’ın yaratmasının zaman ve mekânla bir ilişkisi bulunmamaktadır. Zaman ve mekân bu maddi âlemin kategorik özelliklerindendir. Allah için bu kategorik durum söz konusu değildir. Bundan dolayı yaratma Allah için çok kolaydır.²³ Bu anlamda Razi de tıpkı Kindi gibi Allah’ın yoktan yaratma kudretine sahip olduğunu, olmayan (madum) teriminin taalluk alanının maddi dünya ve mümkün varlıklar için geçerli olduğunu belirtir. Bu anlamda Razi için, Allah’ın güç ve kudreti açısından madum söz konusu değildir.²⁴

Kindi bu ayetlere referans alarak kendi felsefi sistemi içinde varlık anlayışını şekillendirmiş olmaktadır. Çünkü ona göre mümkün varlıklar herhangi bir zaman aralığı olmaksızın, Allah’ın yoktan var etmesi yoluyla var olmuşlardır. Böylece Kindi, Aristo’dan bu yana ifade edilen ve Meşşai filozoflarının kabul ettiği “Birden ancak bir çıkar” kuralını dikkate almamaktadır. Bunun sonucu olarak, diğer Meşşai filozoflarının, Farabi ve İbn Sina gibi, itibar etmesine karşın, Kindi, südur teorisine de itibar etmemiştir. Çünkü Kindi’ye göre Allah, yoktan yaratma gücüne sahip bir varlıktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

801 yılında doğduğu kabul edilen Kindi’nin çocukluğu ve gençlik yılları hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte özellikle babasının üst düzey devlet görevlisi olması nedeniyle iyi bir öğretim gördüğü düşünülmektedir.

Kindi, ilk İslam Filozofu olması nedeniyle, kendi sistemini oluştururken, zaman zaman ayetlere de başvurmuş olması, İslam filozofları açısından yol gösterici olmuştur.

Onun kendi sistemi içinde *sudur teorisini* değil de *yoktan yaratma teorisini* kabul etmesi, mutezili suçlaması ile karşıkarşıya kalmasına neden olsa da, o, “*Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O’dur; işte ondan yakıp durmaktasınız*” ayetini referans alarak Allah’ın yoktan yaratmaya kadir olduğunu kabul etmiştir. Ayette ateşin yeşilden yani yaş olan bir maddeden çıkmış olması, onun zıddından çıktığını ifade etmektedir. Bu durum Razi’de, olmayan (madum) mümkün varlıklar için geçerli bir terimdir. Allah için madum söz konusu değildir diyerek, yoktan yaratmanın mümkün olduğunu bu ayetin yorumunda belirtmiştir. Bu açıdan Kindi ile aynı görüşü paylaş olması, Kindi’nin ortaya koyduğu sistem açısından önemli görülmelidir.

¹⁸ Yasin 83/82.

¹⁹ Kindi, *Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine*, 162.

²⁰ Kindi, *Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine*, 163.

²¹ Maturidi, *Te’vilâü’l-Kur’an*, 12/135.

²² Maturidi, *Te’vilâü’l-Kur’an*, 12/137.

²³ Fahrettin er-Razi, *Mefatihü’l-Gayb, Tefsir-i Kebir*, 18/557.

²⁴ Fahrettin er-Razi, *Mefatihü’l-Gayb, Tefsir-i Kebir*, 18/558.

Ayrıca “Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler” ayetini referans alarak, buradaki secde kelimesinin insanların yaptığı namaz secdesi olmadığını, ayette ifade edilen yıldızların ve ağaçların secdesinin mecazi olarak ele alınması gerektiği ve onların *Allah’ın kendilerine verdiği görevi yerine getirdikleri* şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Buradan hareketle Kindi, gezegenlerin nefsinin olduğunu ve oluş ve bozuluşa tabi olmadıkları sonucuna varmıştır.

Maturidi de bu ayette geçen secde kelimesinin mecazi manada kullanıldığı konusunda Kindi gibi düşünürken, yıldızların nefsi olduğu görüşü ile ilgili bir yorumu bulunmamaktadır.

Kindi, “*Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve ‘Şu çürümüş kemikleri kim can verecekmiş? Diyor? De ki: ‘Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüşünü bilir.’*” ayetinden hareketle Vahyi, bilgi elde etme yollarından biri olarak kabul etmiştir. Çünkü Peygamberler herhangi bir ilmi çalışmaya gerek kalmadan doğrudan faal akılla ittisale girebilen insanlardır. Bu açıdan herhangi bir ilmi çalışma yapmaksızın kimsenin bilemeyeceği bilgileri insanlara aktarmış olmaları, onların aynı zamanda peygamberliğinin bir işareti olarak ele alınmalıdır. Böylece Kindi’ye göre Peygamberler, geçmişten ve gelecekte vahiy yoluyla bilgi verebilirler. Oysa bu tür bilgilerin herhangi bir ilmi ve akli çalışma yoluyla elde edilmesi mümkün değildir.

KAYNAKLAR

Endelüsi, Said. *Tabakatu’l-Umem/Milletlerin Bilim Tarihi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Ivry, Alfred. *Al-Kindi’s Metaphysics*. New York: State University of New York, 2013

İbn Nedim. *Fihrist*, ter: M. Yolcu vdğr. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.

Kindi. “Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine”. *Felsefi Risaleler*. Ter: Mahmut Kaya. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Kindi. “Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edisi Üzerine” (Risale fi’l-ibane an sucudi’l-cirmi’l-aksâ), *Felsefi Risaleler*. Ter: Mahmut Kaya. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Kindî. *Felsefi Risaleler*. ter. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 4. Baskı, 2018.

Göz, Kemal & Mutluel Osman. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2. Baskı, 2018.

Maturidî, Ebu Mansur Mahammed. *Tevilatü’l-Kur’an*, ed. Y. Şevki Yavuz. Ter: S. Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Mutluel, Osman. *Kindi ve Felsefesi*, Ankara: Fecr Yayınları, 2. Baskı, 2019.

Razi, Fahrettin. *Mefatihü’l-Gayb, Tefsir-i Kebir 1-23*. Ter: Lütfullah Cebeci vdğr. Ankara: Akçağ Yayınları, ty.

Uysal, Enver. “İlk İslam Filozofu Kindi” *İslam Felsefesi Tarihi I-II*. Edt. Bayram Ali Çetinkaya. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

ÖTEKİNİN COĞRAFYASINDA ÖTEKİ OLMAK: BİR FİLM ANALİZİ

BEING THE OTHER IN THE OTHER'S GEOGRAPHY: A FILM ANALYSIS

Dr. Öğr. Üyesi Nisa Gökden KAYA

Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çorum, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6969-371X>

Doç. Dr. Hüseyin MERTOL

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / Coğrafya Bölümü, Tokat, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8048-0814>

ÖZET

Öğrenme ortamında birden fazla duyuya hitap eden etkinlikler öğrencinin dikkatini çekmekte ve öğrenmenin kalıcılığını arttırmaktadır. Bu bağlamda eğitimde hem görsel hem işitsel materyallerin kullanımı tercih edilmektedir. Günümüzde eğitimde sinema filmleri de kullanılmaktadır. Özellikle eğitim temalı filmlerin öğretmen adaylarının eğitiminde kullanılması gerçek hayatta dair somut örnekler sunarak öğretimde zenginleştirmeyi sağlamaktadır. Bu çalışmada, eğitim temalı filmlere bir örnek olarak ‘Birinci Sınıf’ adlı film analiz edilmiştir. Justin Chadwick’in yönettiği 2010 yılı yapımı olan film, 84 yaşında birinci sınıfa kaydolmak isteyen Kenyalı Kimani Maruge’nin gerçek hayat hikâyesinden esinlenmiştir. Filmin ana karakteri Maruge Kenya’da Britanya sömürgeciliğine karşı yapılan bağımsızlık savaşının içinde yer almış, eşi ve çocukları gözlerinin önünde katledilmiş, acılarla dolu bir yaşamı olan bir bağımsızlık savaşçısıdır. Okumak istemesine karşın okula gidememiştir. Film bir radyo programının yeni yönetimin halka sunmuş olduğu, “herkes için eğitim ücretsiz olacak” duyurusuyla başlar. Maruge de 84 yaşında olmasına rağmen ilkokula gitmek için başvuruda bulunur. Yaşından dolayı kabul edilmez, tekrar gider. İkinci kez gittiğinde okul üniforması, ayakkabısı olmadığı için kabul edilmez. Ama Maruge yine de vazgeçmez, kendine üniforma ve ayakkabı da alarak okula gide gele sonunda kendisini okulun başöğretmenine kabul ettirir. Yazı yazmak için kullandığı silgili kalem Maruge’nin geçmiş anılarıyla arasındaki bağı bugüne taşımaktadır. Britanya sömürge kamplarında kaldığı süreçte kendisine yapılan işkencenin parçası olan bir kalem, bugün geçmiş kötü günlerin arkada kalabilmesi için eğitim vurgusunun öne çıktığı en önemli araçtır. Maruge’nin yaşlı biri olarak ilkokul çocuklarıyla aynı ortamda eğitim alması, çocukların aileleri, içinde yaşadığı halk ve yetkili makamlar tarafından hoş karşılanmaz. Milli Eğitim Müdürü okula gelir ve hemen onun gönderilmesini emreder. Ekonomik yoksulluk, yoksunluk ve birçok ayrımcılığın çıkış kapısının eğitim olacağına dair inancın köklenecek kuvvetlenmesi ve yeşermesi için Maruge yeniden bir mücadelenin içerisinde. Kısacası film, eğitim hakkını yıllar sonra elde etmiş, toplumda ötekileştirilen bir kişinin öğrenmenin yaşı olmadığını ispatladığı bir hikâyeyi anlatmaktadır. Sonuç olarak bu filmin eğitim amaçlı kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: coğrafya, öğretmen eğitimi, film

ABSTRACT

Activities that appeal to more than one sense in the learning environment attract the attention of the student and increase the permanence of learning. In this context, the use of both visual and auditory materials is preferred in education. Today, movies are also used in education. In particular, the use of education-themed films in the education of teacher candidates provides enrichment in teaching by providing concrete examples of real life. In this study, the movie

named "The First Grader" was analyzed as an example of education-themed movies. Directed by Justin Chadwick, the 2010 film is inspired by the real life story of Kenyan Kimani Maruge, who enrolled in first grade at the age of 84. The main character of the movie, Maruge, is an independence fighter who took part in the war of independence against British colonialism in Kenya. His life was full of pain since his wife and children were murdered. Therefore, he could not go to school although he wanted. The film begins with a radio program announcing that "education will be free for all", presented by the new administration. Even though Maruge is 84 years old, he applies to go to primary school. Not accepted due to age, goes again. The second time he goes, he was refused since he has no school uniform and shoes. But Maruge still does not give up, he goes after buying himself a uniform and shoes and finally gets himself accepted by the head teacher of the school. The pencil with eraser that he uses to write carries the link between Maruge's past memories to the present. A pencil, which was a part of the torture inflicted on him during his stay in British colonial camps, is the most important tool in which the emphasis on education stands out so that the bad days of the past can be left behind. Maruge as an elderly person, being in the same environment as primary school children, is not welcomed by the children's families, the community and the authorities. The Director of National Education comes to the school and orders to send him immediately. Maruge is again in a struggle for the belief that education will be the way out of economic poverty, deprivation and many discriminations. In short, the film tells the story of a person who has obtained the right to education years later and excluded in society, proving that there is no age for education. As a result, it is thought that it would be beneficial to use this film for educational purposes.

Keywords: geography, teacher education, film

GİRİŞ

Gelişen ve değişen dünyada, eğitimde kullanılan yöntem ve tekniklerin de zamana ayak uydurması gerekmektedir. Günümüzde teknolojik gelişmelere paralel olarak farklı öğretim materyalleri kullanılmaktadır. Öğrenme ortamında birden fazla duyuya hitap eden etkinlikler öğrencinin dikkatini çekmekte ve öğrenmenin kalıcılığını arttırmaktadır. Bu bağlamda eğitimde hem görsel hem işitsel materyallerin kullanımı tercih edilmektedir. Özden (2003) hem göze, hem kulağa hitap eden öğrenme yöntemlerinin öğrencinin beynine daha çok veri ulaşmasını sağladığını belirtmektedir. Eğitim alanında görsel materyallerin kullanımı gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Begoray (2001) "Sınıfta Görsel Okuma" adlı bir araştırma yürütmüştür. Araştırma sonucunda, sınıfta yapılan çalışmalarda öğretmenlerin, görsel okumayı öğretim yöntemleriyle nasıl birleştirdikleri konusunu araştıran derslerde kullanılan görsel tekniklerin, öğrencilerin okudukları ve işledikleri konuları kavramalarında önemli bir katkı sağladığı, öğretmenlerin de görsel öğrenmenin ne kadar başarılı olduğunu görmelerine yardımcı olduğu belirlenmiştir. Benzer olarak Stokes (2002), görsel bileşenlerle zenginleştirilmiş öğretimin etkisi ile ilgili çalışma yapmış ve eğitim-öğretimde görsel malzeme kullanımının başarıyı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Günümüzde eğitimde sinema filmleri de kullanılmaktadır. Filmler, aktarılan içeriğin öğrencilerin gözünde canlandırılmasını sağlaması bakımından yararlıdır (Birkök, 2008). Ayrıca Pautz (2015) gerçek hayatı yansıtan filmlerin insanları etkileme kapasitesine sahip olduğunu belirtmektedir. Özellikle eğitim temalı filmlerin öğretmen adaylarının eğitiminde kullanılması gerçek hayatta dair somut örnekler sunarak öğretimde zenginleştirmeyi sağlamaktadır. Böylece öğretmen adayları gerçek hayatta karşılaşılabilecekleri durumları somut olarak görme şansına sahip olurlar. Filmler, hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin duygusal durumlarını anlayarak empati kurmayı kolaylaştırabilir. Fennell (2013) öğretmen eğitiminde

filmlerin kullanılmasının öğretmenleri gerçek hayat koşullarına hazırlama fırsatı sunduğunu belirtmektedir. Türkiye’de öğretmen eğitiminde film kullanımı ile ilgili çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu araştırmalardan biri, okul ve öğretmen içerikli sinema filmlerinin öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumları ve öz yeterlik algıları üzerindeki etkisini incelemektedir (Kaşkaya, Ünlü, Akar ve Sağır, 2011). Karma yöntem tasarımlarından açıklayıcı tasarım modelinin kullanıldığı araştırma, eğitim fakültesi ilköğretim bölümünden 102 öğrenciyle yürütülmüştür. Araştırmada 6 hafta boyunca 6 farklı film gösterimi ve filmlerle ilgili tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen nicel ve nitel verilerin analizi sonucunda, eğitsel içerikli sinema filmlerinin öğrencilerin mesleğe yönelik tutumlarında ve öz yeterlik algılarında istendik yönde anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmüştür. Mesleğe yönelik tutumlarda öğrencilerde “sevgi, değer, uyum” boyutlarında gelişim gözlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin öz yeterlik algılarında olumlu yönde gelişim gözlenmiştir. Kaşkaya ve Çavuşoğlu (2017) tarafından yürütülen bir başka çalışmada okul ve öğretmen içerikli sinema filmlerinin sınıf öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme becerilerine etkisi araştırılmıştır. Deneyisel yöntemle gerçekleştirilen araştırmaya 39’u kız, 11’i erkek olmak üzere 50 öğretmen adayı katılmıştır. Nicel veri toplama aracı olarak “Eleştirel Düşünme Ölçeği”, nitel veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme formları kullanılmıştır. 10 hafta boyunca 5 farklı film gösterimi ve dönüşümlü eleştirel düşünme uygulaması gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, eleştirel düşünmede hassasiyet, eleştirel düşünmede empati, eleştirel düşünmede varsayımlar, eleştirel düşünmede sağduyu ve eleştirel düşünmede medya alt boyutlarında deney grubu lehine anlamlı düzeyde farklılık olduğu, ayrıca uygulamalar ilerledikçe öğretmen adaylarının öneriler doğrultusunda fikirlerini daha iyi sorguladıkları görülmüştür. Kontaş (2016) yaptığı deneyisel araştırmada, 89 öğretmen adayına Aamir Khan’ın yönettiği 2007 yılı Hindistan yapımı “Her çocuk özeldir-Yerdeki yıldızlar” adlı eğitim temalı filmin akademik motivasyona ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutuma etkisini incelemiştir. Araştırma sonuçları eğitim temalı filmin, öğretmen adaylarının içsel motivasyon, dışsal motivasyon dışsal düzenleme boyutları ile öğretmenlik mesleğine ilişkin sevgi, değer ve uyum boyutların geliştirilmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu araştırmaların ışığında, eğitim temalı sinema filmlerinin öğretmen eğitiminde kullanılmasının faydalı olduğu söylenebilir. Sanatsal bir yapıt olarak sinema filmleri, öğretmen eğitiminde kullanılmanın yanı sıra, toplumun tüm kesimlerine ulaşmak için de güçlü bir araçtır. Başka bir ifadeyle, sinema filmleri geniş kitlelere ulaşmada (Whiteman, 2009; Yurdigül, 2014) etkili olarak kullanılabilecek materyallerdir. Özellikle eğitim temalı ve gerçek hayattan sinemaya aktarılmış olan filmler, seyreden kişilere örnek olup olumlu duyguları pekiştirebilir.

Anisa, Musyarofah ve Gunarespati (2019) yürüttükleri nitel çalışmada “Birinci Sınıf” adlı filmi analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, filmdeki karakterin yansıttığı sekiz eğitici değer olduğu belirlenmiştir. Bu değerler ve içerikteki yüzdelikleri; inanç ve güç (%20), cesaret (%20), saygı (%20), sadakat ve güvenilirlik (%13,3), kibar ve arkadaş canlısı (%6,7), duyarlı ve bencil olmayan (%6,7), sevgi ve şefkat (%6,7), adil ve insancıl (%6,7) olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda filmin bazı değerleri yansıtarak farkındalık oluşturma özelliği olduğu söylenebilir.

YÖNTEM

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde; birbirine benzeyen veriler belirli kavram ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanmaktadır. Sonuç olarak betimsel ve gerçekçi bir resim ortaya koymayı amaçlamaktadır (Özdemir, 2010; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda, bu çalışmada,

eğitim temalı filmlere bir örnek olarak “Birinci Sınıf” filmi, belirlenen temalar çerçevesinde analiz edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel araştırma deseninde, veri toplama araçları olarak gözlem, mülakat, dokümanlar ve görsel işitsel materyaller kullanılmaktadır (Creswell, 2015). Bu çalışmanın verileri “Birinci Sınıf” adlı filminden elde edilerek içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sürecinde kullanılmak üzere, temalar ve alt temalar belirlenmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalardan farklı olarak, nitel araştırmalarda geçerlik; iç geçerlik, genellenebilirlik (dış geçerlik) ve ilişki geçerliği şeklinde üç boyutta incelenmektedir (Yağar ve Dökme, 2018). İç geçerlik, bulguların kendi içinde tutarlı ve anlamlı olmasıdır. Bu araştırmada, iç geçerliği sağlamak için, Yıldırım ve Şimşek (2013) tarafından önerilen yöntemlerden meslektaş teyidi kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından filmi izleyen meslektaşlarından araştırmanın tüm aşamalarında görüş alınmıştır. Verilerin güvenirliliğini sağlamak amacıyla, ham veriler araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda analiz edilmiştir. Verilerin kodlanması aşamasında kodlar belirlenmiştir. Elde edilen veriler ayrı ayrı kodlanmış, kodlamalar karşılaştırarak kodlayıcılar arası güvenirlilik çalışmaları yapılmıştır. Kodlayıcılar arası güvenirlilik hesaplanırken; görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları tespit edilerek Miles ve Huberman’ın (1994) formülü ($\text{Güvenirlilik} = \frac{\text{görüş birliği}}{\text{görüş birliği} + \text{görüş ayrılığı}}$) kullanılmıştır.

İki kodlayıcı tarafından ayrı ayrı yapılan kodlama sonucunda, 6 içerikten 5 tanesi hakkında görüş birliği oluşmuştur. Kodlayıcılar arası güvenilirlik %83 bulunmuş ve kodlama güvenilir kabul edilmiştir. Görüş ayrılığı olan içerik de tartışılarak görüş birliğine varılmıştır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Filmle İlgili Genel Bilgiler

Justin Chadwick’in yönettiği 2010 yılı yapımı olan film, 84 yaşında birinci sınıfa kaydolun Kenyalı Kimani Maruge’nin gerçek hayat hikâyesinden esinlenmiştir. Filmin ana karakteri Maruge Kenya’da Britanya sömürgeciliğine karşı yapılan bağımsızlık savaşının içinde yer almış, eşi ve çocukları gözlerinin önünde katledilmiş, acılarıyla dolu bir yaşamı olan bir bağımsızlık savaşçısıdır. Okumak istemesine karşın okula gidememiştir. Film bir radyo programının yeni yönetimin halka sunmuş olduğu, “herkes için eğitim ücretsiz olacak” duyurusuyla başlar. Maruge de 84 yaşında olmasına rağmen ilkokula gitmek için başvuruda bulunur. Yaşından dolayı kabul edilmez, tekrar gider. İkinci kez gittiğinde okul üniforması, ayakkabısı olmadığı için kabul edilmez. Ama Maruge yine de vazgeçmez, kendine üniforma ve ayakkabı da alarak okula gide gele sonunda kendisini okulun başöğretmenine kabul ettirir. Yazı yazmak için kullandığı silgili kalem Maruge’nin geçmiş anılarıyla arasındaki bağı bugüne taşımaktadır. Britanya sömürge kamplarında kaldığı süreçte kendisine yapılan işkencenin parçası olan bir kalem, bugün geçmiş kötü günlerin arkada kalabilmesi için eğitim vurgusunun öne çıktığı en önemli araçtır. Maruge’nin yaşlı biri olarak ilkokul çocuklarıyla aynı ortamda eğitim alması, çocukların aileleri, içinde yaşadığı halk ve yetkili makamlar tarafından hoş karşılanmaz. Milli Eğitim Müdürü okula gelir ve hemen onun yetişkinler için bir okula gönderilmesini emreder. Ancak o okullar ücretlidir ve Maruge o okullara gitmek istemez. Ekonomik yoksulluk, yoksunluk ve birçok ayrımcılığın çıkış kapısının eğitim olacağına dair inancın köklenecek kuvvetlenmesi ve yeşermesi için Maruge yeniden bir mücadelenin içerisinde. Kısacası film, eğitim hakkını yıllar sonra elde etmiş, toplumda ötekileştirilen bir kişinin öğrenmenin yaşı olmadığını ispatladığı bir hikâyeyi anlatmaktadır.

Filmde geleneksel kültürdeki yaşlılığa bir köşede oturup vakit geçirmek anlayışına karşın, modern eğitim anlayışındaki “yaşam boyu eğitim” teması vurgulanmaktadır (Bowen, 2014). Gerçek bir yaşam öyküsünden sinemaya aktarılan bu filmde, Kimani Maruge’nin tüm zorluklara rağmen eğitim hakkını elde ederek hem Kenya’ya hem de tüm dünyaya azmin zaferini kanıtlaması konu edilmektedir. Film aynı zamanda Kenya’nın tarihindeki İngiliz sömürgeciliği döneminde yaşananları, kabileler arası çatışmaları, sosyoekonomik sorunları ve toplumsal değişimi de yansıtmaktadır. Film, 2010 yılında, 35. Toronto Film Festivalinde, Telluride Film Festivalinde ve Londra Film Festivalinde ödüller kazanmıştır. Ayrıca filmde gerçek hayatı konu edilen Kimani Maruge (1920- 2009) “ilkokula başlayan en yaşlı insan” unvanını kazanarak Guinness rekorlar kitabına girmiştir.

Filmle İlgili Temalar ve Alt Temalar

Filmde yer alan temalar ve alt temalar belirlenerek Şekil 1’de gösterilmiştir.

Eğitim	- Eğitim hakkı - Eğitimin önemi
Toplumsal Değerler	- Saygı - Adalet
Bireysel Değerler	- Mücadele - Azim

Şekil 1.

Şekil 1’de görüldüğü gibi ilk tema “Eğitim” olarak belirlenmiştir. Bu temanın altında yer alan alt temalar ise “Eğitim hakkı” ve “Eğitimin önemi”dir.

1.Tema: Eğitim

Alt Temalar:

1. Eğitim hakkı

Filmde öne çıkan temaların başında eğitim hakkı gelmektedir. Eğitimin herkes için parasız olması gerektiği vurgulanmaktadır. Günümüzde eğitim, evrensel ölçekte temel bir insan hakkı olarak kabul görmektedir. Ancak Maruge, çocukluk ve gençlik yıllarında eğitim hakkına sahip olamamıştır.

Eğitimin önemi

Filmde genel olarak eğitimin önemi anlatılmaktadır. Filmin başrolünde yer alan Maruge “Eğer okuyup yazamıyorsak, hiçbir şey değilizdir. İşe yaramazızdır.” sözleriyle eğitimin önemini dile getirmektedir. Ayrıca, Maruge’nin 84 yaşında ilkokula başlamış olması basının ilgisini çekip Maruge ile röportaj yapmaya geldiklerinde, bir muhabir ona şimdi okula gitme sebebini sorduğunda, “Güç, kalemin içindedir.” şeklinde cevap verir.

2.Tema: Toplumsal Değerler

İkinci tema “Toplumsal Değerler” olarak belirlenmiştir. Bu temanın altında yer alan alt temalar ise “Saygı” ve “Adalet”tir.

Alt Temalar:

1. Saygı

Maruge’nin 84 yaşında olup küçük çocuklarla aynı ortamda eğitim alması, yetkili makamlar tarafından hoş karşılanmaz. Milli Eğitim Müdürü okula gelir ve hemen onun gönderilmesini emreder. Ayrıca toplumdaki birçok kişi ve çocukların aileleri de bu durumu yanlış

bulmaktadır. Kısacası birçok kişi Maruge'nin haklarına saygı göstermemektedir. Sadece öğretmeni Jane Obinchu Maruge'ye saygı duymakta ve onun bu mücadelesini desteklemektedir. Jane öğretmen, Maruge'nin geçmişte ülkesi için yaptığı fedakârlıklardan dolayı ona borçlu olduklarını düşünmektedir.

Adalet

Jane öğretmen, prensipleri doğrultusunda doğru olanı yapıp Maruge'nin eğitim hakkından yararlanmasını sağlamıştır. Ancak bu durum bazı kişilerin hoşuna gitmez. Jane'nin kocasına telefon ederek karısının başkasıyla ilişkisi olduğu şeklinde iftira atarlar. Son olarak Jane öğretmenin evinden oldukça uzakta bir bölge olan Turkana'a tayini çıkar. Maruge, Jane öğretmene yapılan bu haksızlıktan büyük üzüntü duyar ve kendinin de bu durumda bir payı olduğunu düşünerek yapılan bu adaletsizliğin düzeltilmesi için hükümet yetkililerine gider. Onlara geçmişte ülkesinin bağımsızlığı uğruna yaptığı mücadeleyi anlatır ve Jane öğretmenin okuluna geri dönmesi gerektiğini söyler. Maruge'nin bu konuşması yetkilileri etkiler ve bir yanlıştan geri dönmelerini sağlar.

3.Tema: Bireysel Değerler

Üçüncü tema “Bireysel Değerler” olarak belirlenmiştir. Bu temanın altında yer alan alt temalar ise “Mücadele” ve “Azim”dir.

Alt Temalar:

1. Mücadele

Filmin arka planında yansıtıldığı gibi, Kenya'da 1953'te İngiliz sömürge yönetimine karşı şiddetli bir başkaldırı olmuştur. Bu çatışmalar sonucunda binlerce insan ölürken bir milyondan fazla kişi de İngiliz hapishanelerine atılmıştır. Maruge de bu kişilerden birisidir. Sonunda Kenya Britanya sömürgesi olmaktan kurulur ancak çekilen acılar hala Maruge'nin anılarında yer almakta ve zaman zaman onları hatırlamaktadır. Bu süreçte işkenceler görüp ülkesinin bağımsızlığı uğruna bedeller ödeyen Maruge, filmin sonunda Kenya Cumhuriyeti Başkanından ülkenin özgürleşmesindeki kahramanca fedakârlığından dolayı tazminat ödenmesine ilişkin bir mektup alır. Mektupta geçmişteki kahramanlıklarından dolayı minnettar oldukları ve karşılığında tazminat ödeneceği bildirilmektedir. Böylece Maruge'nin mücadelesi devlet yetkilileri tarafından da kabul edilerek ödüllendirilmiş oluyor.

2. Azim

Filmin en son sahnesinde Maruge Jane öğretmene “Biliyorsun bu bir son değil. Öğrenmeye devam edeceğim. Veteriner olmak istiyorum.” der. Bu sözlerle şaşırان Jane öğretmen “Veteriner mi Maruge? Çok iyi ama o zaman kadar 100 yaşına gelirsin.” deyince ona “Kulaklarım toprakla doluncaya kadar öğreneceğim.” cevabını verir. Jane öğretmen “Evet Maruge, yapacaksın biliyorum” diyerek Maruge'nin öğrenme azmini ve kararlılığını onaylar.

SONUÇ

Sinema filmleri, bireylerin duygu ve düşünce dünyasına etki etme gücü bulunan sanat eserleri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, gerek kitlesel eğitimde gerekse örgün eğitimde sinema filmlerinden yararlanılabilir. Eğitim temalı filmler, özellikle öğretmen eğitiminde kullanılarak öğretmenlerin toplumsal ve kültürel öğeleri somut olarak görmeleri sağlanabilir.

Justin Chadwick'in yönettiği 2010 yılı yapımı olan “Birinci Sınıf” adlı film, 84 yaşında birinci sınıfa kaydolun Kenyalı Kimani Maruge'nin gerçek hayat hikâyesinden esinlenilerek beyaz perdeye aktarılmıştır. Film “Öğrenmenin yaşı yoktur.” mottosunu işlerken aynı zamanda Kenya'nın tarihindeki İngiliz sömürgeciliği döneminde yaşananları, kabileler arası

çatışmaları, sınıfsal ayrımları, ötekileştirilmeyi, sosyoekonomik sorunları ve toplumsal değişimi yansıtmaları açısından izleyicilerde birçok konuda farkındalık yaratmaktadır.

Bu çalışmanın verileri “Birinci Sınıf” adlı filmde elde edilerek içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sürecinde kullanılmak üzere, temalar ve alt temalar belirlenmiştir. İlk tema “Eğitim” olarak belirlenmiştir. Bu temanın altında yer alan alt temalar ise “Eğitim hakkı” ve “Eğitimin önemi”dir. İkinci tema “Toplumsal Değerler” olarak belirlenmiştir. Bu temanın altında yer alan alt temalar ise “Saygı” ve “Adalet”tir. Üçüncü tema “Bireysel Değerler” olarak belirlenmiştir. Bu temanın altında yer alan alt temalar ise “Mücadele” ve “Azim”dir. Filmde, belirlenen tema ve alt temalarda yer alan kavramlara ilişkin örnekler verilerek açıklanmıştır.

Teknolojik gelişmelerin hızla yaşandığı günümüzde eğitimde farklı duyulara hitap eden materyallerin kullanımı öğretimin daha keyifli ve kalıcı olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda gerek kitlesel eğitimde gerekse öğretmen eğitiminde sinema filmlerinden faydalanılabilir. Sonuç olarak bu filmin eğitim amaçlı kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anisa, S., Musyarofah, L., & Gunarespati, R. (2019). An Analysis of Educational Values Reflected by The Character in “The First Grader” Movie. *Repository STKIP PGRI Sidoarjo*.
- Begoray, D. (2001). Through a Class Darkly: Visual Literacy in The Classroom. *Canadian Journal of Education*, 26(2), 201-217.
- Birkök, M. C. (2008). Bir toplumsallaştırma aracı olarak eğitimde alternatif medya kullanımı: Sinema filmleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 1-12.
- Bowen, L. M. (2014). The Literacy Narrative of Chadwick’s The First Grader”. *Age Culture Humanities*, 1, 57-87.
- Creswell, J., W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri*. (M. Bütün, S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Fennell, H. A. (2013). Reel stories of teaching: Film and teacher education. *Action in Teacher Education*, 35(5-6), 445-461.
- Kaşkaya, A., & Çavuşoğlu, F. (2017). Sınıf Öğretmeni Adaylarında Eleştirel Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi: Okul ve Öğretmen İçerikli Sinema Filmleri Uygulaması. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(3).
- Kaşkaya, A., Ünlü, İ., Akar, M. S., & Sağır, M. (2011). Okul ve Öğretmen İçerikli Sinema Filmlerinin Öğretmen Adaylarının Mesleki Tutumlarına ve Öz Yeterlik Algılarına Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 11 (4). 1765-1783.
- Kontaş, H. (2016). The effect of an education-theme movie on academic motivation of teacher candidates and their attitude towards teaching profession. *Journal of Education and training studies*, 4(6), 93-103.
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(11), 323-343.
- Özden, Y. (2003). *Öğrenme ve Öğretme*, Ankara: Pegem A.
- Pautz, M. C. (2015). Argo and Zero Dark Thirty: Film, government, and audiences. *PS: Political Science & Politics*, 48(1), 120-128.

- Stokes, S. (2002). Visual literacy in teaching and learning: A literature perspective. *Electronic Journal for the Integration of Technology in Education*, 1(1), 10-19.
- Whiteman, D. (2009). Documentary film as policy analysis: The impact of yes, in my backyard on activists, agendas, and policy. *Mass Communication and Society*, 12(4), 457-477.
- Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yurdigül, A. (2014). Eğitim olgusunun sinematografik anlatıdaki yeri üzerine bir yaklaşım denemesi ("Bal" filmi örneği). *Ekev Akademi Dergisi*, 60(60), 487-502.

THE PROBLEM OF POST FEMINIST REPRESENTATION IN ENGLISH LITERATURE

Afet Musayeva

Azerbaijan University of Languages, Philology, Department of Foreign Literature,
Baku, Azerbaijan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0394-0586>

ABSTRACT

At first sight, in the modern world the issue of women's rights in society seems to be formally resolved, but still the gender equality continues to be perceived in many areas of our life as unnatural. Such attitude in society leads to conflicts at various levels. The situation is always reflected in the socio-cultural context, in particular, in literature, forming the basis of the spirit of any era that is invariably determined by the social positions of the sexes in relation to each other. Any gender perspective has a wide range: philosophy, literature, history and economics. In the field of literature, the challenge of post-feminist criticism is to search for new ways of reflecting the experience and habits of women. Post feminism seeks new ways to understand the interaction between language and gender, to study from the experience and to reframe it into creativity. Post-feminism can be interpreted as a rejection of the attempt of feminism to create a space for women outside the patriarchal system and the desire to find their own place.

"Chick lit" novels convey the ideological and spiritual atmosphere and problems of the post-feminist era with its inherent values. It is generally accepted that this trend originated in 1996 in Britain, when the book "Bridget Jones's Diary" was published, that became one of the main literary sensations of the 90s. A few years later the term "chick lit" became very popular, and denotes popular women's humorous works in the metropolis. Fielding's book marked the beginning of a new direction in contemporary British female prose. The success of the novel caused "Bridget Jones Syndrome", a wave of similar literary revelations of young women writers touching important themes in post-feminist era.

The direction raises issues of everyday existence of a woman: consumer culture, appearance, and career. One of the tasks of the analyzed works is to determine the true place of women in society. Undoubtedly, the moral and social orientations of women's prose are changing, as well as the concept of the "new woman." "Chick lit" novels are not just literary fashion; they are a chronicle of social changes taking place in our society.

Keywords: chick lit, post feminism, gender, female prose

INTRODUCTION

At first sight, in the modern world the problem of women's rights in society seems to be formally resolved, but still it cannot be denied that gender equality continues to be perceived in many areas of our life as something unnatural. Such an attitude in society leads to conflicts at various levels. This situation is always reflected in the socio-cultural context, in particular, in literature, forming the basis of the spirit of any era, which is invariably determined by the social status of the sexes in relation to each other.

Before proceeding to the analysis of the features of gender representation in the context of literary works of fiction, it is necessary to identify the genesis of this concept. Any gender perspective has a wide range: it is philosophy, literature, history, and economics.

In the field of literature, the task of post-feminist criticism is to search for new ways of reflecting the experience and habits of women, the paths conditioned by the gender coordinate system. This means that the concept of "feminine" is not necessarily identified with a woman, but with a way of existence, strength and free thinking. Structuralism has given feminism the ability to understand the concepts of MAN and WOMAN beyond biological and social definitions.

Deconstruct project has enriched feminist criticism with essential analytical techniques. Major feminist theorists such as Lucy Irigaray and Hélène Cixous rely on deconstruct project as the main theories among the others. According to the inspirer of this trend, Jacques Derrida, deconstruct project is a strategy within the framework of philosophy that changes the generally recognized foundations of the philosophical hierarchy: darkness - light, activity - passivity, masculine - feminine, madness - holiness.

Poststructuralist feminism and deconstruct project break traditional binary thinking. Post feminism is looking for new ways in understanding the problem of interaction between language and gender, in the study of experience and its refraction in creativity.

Post-feminism can be interpreted as a rejection of feminism's attempts to create a place for women outside the patriarchal system and the desire to find their own place. While feminists continue to debate the nature of the patriarchal social system, post-feminists reaffirm their feminine identity (womanhood). The term "post-feminism" was first used most meaningfully in October 1982, when The New York Times published an article by Susan Bolotin entitled "Voices of the Post-Feminist Generation."

Recently, the number of works of art written by female authors has been arising. And it is not surprising. By virtue of the established literary tradition, most of the authors are men. As you know, the true place of women in literature has always been contested, it is not for nothing that male authors are designated in English as "writers", women authors are "women writers". For years it was believed that women produced "women's fiction", while men simply produced "fiction" or even "literature"; men write about what is important for all mankind, women write about what is important for themselves.

Feminist researchers are convinced that the place for finding oneself is writing, one's own language. Literary creativity gives women the opportunity to answer the question "who am I?". Women want to take their place in a literature dominated by men for centuries, proving that their work should be judged not on biological grounds, but on professional qualities, creativity and talent. The emerging "women's" literature positions itself as a unique and independent cultural phenomenon, emphasizing a different approach of women to literary activity. In a new era, at the turn of the 20th and 21st centuries, writers focus on personal experiences, observations, they are looking for special ways of perceiving and evaluating reality, trying to get away from the established standards of male literary tradition.

BRITISH FEMINIST LITERATURE

Great Britain's writers have always aroused keen interest among various generations of readers, and their literary works were appreciated by literary critics. In Britain, there was the tradition of "high" female literature: just remember the writings of Jane Austen, the Bronte sisters, Mary Shelley, Elizabeth Gaskell, George Eliot, as well as more recent, but no less significant works by Agatha Christie, Virginia Woolf, Iris Murdoch, Muriel Spark, Fay Weldon, etc. Without a doubt, these writers deserve to be a part of English literature. Britain's rich cultural heritage and national character have paved the way for the emergence of modern British literature, its new creators and their new heroes.

Times change, and literary tradition also changes. The authors of the new prose of the late 20th century - early 21st century - Joan Rowling, Sue Townsend, Stella Duffy, Helen Fielding - have already become classics of our time. In addition to them, a whole galaxy of young British women has arisen, whose novels have already received recognition. New names include Anna Davis, Helen Dunne, Melissa Nathan, Wendy Holden, Jill Mansell, Jenny Colgan, Amy Jenkins, Kathy Lette, Sarah Harris, Arabella Weir.

The considered "chick lit" novels convey the ideological and spiritual atmosphere and problems of the post-feminist era with its inherent value orientations.

CHICK LIT LITERATURE

It is believed that this trend originated in 1996 in Britain, when the book "Bridget Jones's Diary" was published, which became one of the main literary sensations of the 90s. Several years after the publication of the novel, when the term "chick lit" came into active use, he began to denote popular women's works, humorously telling about young women in the metropolis. Fielding's book marked the beginning of a new direction in contemporary British women's prose. The novel's success sparked Bridget Jones Syndrome, a wave of similar literary revelations from young women writers on important topics for women in today's post-feminist era.

The heroines of such novels, urban philistines, live in the fast pace of a modern big city. The house has a special significance in English culture. The inhabitants of England have always considered themselves islanders, and the island position of the country played a very important role in the formation of character. An English house as an enclosed space can be seen as a micro model of an island fenced off from the whole world. So the heroines of the analyzed novels live in their cozy apartments and protect their little world. The heroine often shares her living space with her flat mates, girlfriends, her "urban family". This is where girls feel most comfortable: they get together, discuss the latest events, talk heart to heart, share intimate and make plans for the future.

Almost all the female heroines of the chick lit novels live in London. London for them is more than just a city. In these works it acts as a symbol of vitality, with its bright windows, pubs and bustle. The girls are convinced that London welcomes everyone. In the chick lit novels, not much space is given directly to the description of the city, but the observant reader will have to discern this image. In the works, big city appears before us at different times of the day. The nature of its image is changing. It can be sad or joyful and disappointment coexists with hope, defeat with the joy of victory, parting with a new meeting. This is "endless London".

Chick lit novels have a distinctive feature - an obligatory sense of humor, inherent in all writers and heroines. The sphere of humor of the authors of chick lit is everyday life, the adventures of heroines and girlfriends, their inability to practical life. It is not only verbal humor, but also the humor of situations. It can be rude, even dark.

Self-irony among the British is developed to an extraordinary degree. The young authors of the chick lit novels with dignity carry this trait of national character - the ability to look at themselves ironically.

CONCLUSION

Contemporary chick lit women writers draw on the rich literary background of their predecessors. And this is also an expression of Englishness - pride in the nation, in the existing cultural and literary traditions, in the preservation of English character. Therefore, the appeal of chick lit authors to reminiscences from the rich classical heritage of English literature is nothing more than a tool that helps, relying on literary traditions, to reveal even deeper the essence of Englishness.

Among the literary landmarks of the phenomenon under study should be called the traditions of the English novel, in particular the works of Jane Austen. The direction raises questions of a woman's everyday existence: consumer culture, appearance, career.

Contemporary British women's prose is a special topic of conversation. The radically changed social and psychological status of women requires new forms of narration, new themes, and most importantly, different heroines. The era of the late 90s - early 2000s made a new image of a woman in demand in the post-feminist world. Due to the influence on the self-awareness of women, the development of the women's movement in the world, due to the change in their social role (constitutionally enshrined equal rights of men and women, an increase in the number of women with higher education, an increase in their economic activity, an expansion of the sphere of professional activity, society's rejection of many stereotypes of attitude towards them), women became more free, they began to talk about what worries them with greater frankness. The emerging books, written by women authors about women, portray heroines trying to cope with the social challenge of their generation and find a middle ground between career and personal relationships. Thus, the emergence of "new wave" literature is associated with social processes taking place in society at the turn of the 20th and 21st centuries.

REFERENCES:

1. Austen, Jane. 2003 (1813). *Pride and Prejudice*. (1813). New York: Barnes & Noble Classics.
  2. Anderson, Emma. 2006. *Representation of Female Sexuality in Australian Chick Lit Texts and Reading Anais Nin on the Train*. University of New South Wales: School of English, 2006. [Online] Available: <http://unsworks.unsw.edu.au/vital/access/manager/Repository/unsworks:1234> [Accessed 2014, December 11].
  3. Brooks, Ann. 1997. *Postfeminisms. Feminism, Cultural Theory and Cultural Forms*. London and New York: Routledge.
  4. Ferriss, Suzanne and Mallory Young (Eds.). 2006. *Chick lit: The New Woman's Fiction*. New York: Routledge.
  5. Fielding, Helen. 1996. *Bridget Jones's Diary*. Viking Penguin Publications.
- Gill, Rosalind and Elena Herdieckerhoff. 2006. *Re-writing the Romance? Chick lit after Bridget Jones*. London School of Economics. Gender Institute. London: WC2A <http://eprints.lse.ac.uk/2514/1/Rewritingtherom.pdf>

6. Harzewski, Stephanie. 2011. Chick Lit and Postfeminism. Charlottesville and London: Virginia University Press.
7. McCracken, Ellen. 1993. Decoding Women's Magazines: From Mademoiselle to Ms. New York: St. Martin's Press.
8. McRobbie, Angela. 2009. The Aftermath of Feminism. London: SAGE Publications.
- Milner, Andrew and Jeff Browitt. 2002. Contemporary Cultural Theory. Third Edition. Australia: Allen & Unwin.
9. Radway, Janice. 1991. Reading Romance. Women, Patriarchy, and Popular Literature. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
10. Regis, Pamela. 2003. A Natural History of the Romance Novel. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
11. Smith, J. Caroline. 2008. Cosmopolitan Culture and Consumerism in Chick Lit. William E. Cain (Ed.). Wellesley College. Routledge Publisher.
12. Wells, Juliette. 2006. "Mothers of Chick Lit? Women Writers, Readers, and Literary History" in Chick Lit. The New Woman's Fiction.

EBU BEKİR RAZİ’NİN RUH SAĞLIĞI ÜZERİNE TAVSİYELERİ

ABU BAKR RAZI'S ADVICES ON SPIRITUAL HEALTH

Osman MUTLUEL

Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ORCID ID: 0000-0001-6325-2780

ÖZET

Ebu Bekir Râzî (865-925), İslam filozofları içinde tıp alanında önemli eserler vermiş öncü filozoflardan biridir. Özellikle bu alanda yazdığı *el-Havi* adlı kitabında dünyada ilk defa hasta kayıtlarını düzenli olarak tutmuş ve bu kayıtları kitaplaştırmıştır. Diğer taraftan *Tıbbu’r-Rahani* adlı eserinde de insanların ruh sağlıklarını korumaları için ahlaki açıdan nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda önemli bilgiler vermiştir.

Ebu Bekir Râzî Tıbbu’r-Ruhani terimini, “kalbin afetlerini ve hastalıklarını ortaya çıkararak tedavi yollarını ve iyileştirme çarelerini bulmaya çalışan, itidalini öğreten ve bu yolla kalbi kemale ulaştırmayı hedefleyen bir ilim” olarak tanımlar.

Bu tanım içerisine insanın ruhi açıdan huzurlu bir yaşam sürmesinin anahtarlarını vermiş olan Razi, insanın sağlıklı ve dengeli bir ruhi hayatının oluşması için yapması gereken ilk şeyin aklının rehberliğinde nefsinin hevasını kontrol altına almasıdır. Çünkü Râzî’ye göre akıl sağlığı olmayan bir insanın ruhî sağlığından söz edilemez.

Diğer taraftan ruhi sağlık açısından dikkat edilmesi gereken özellikleri, nefsin sahip olduğu heva duygusunu kontrol altına almak; insanın kendini tanıması; insanın kendini beğenmesinde aşırı gidilmesinin ruh üzerinde bıraktığı olumsuz tesir ve bu olumsuz tesirden kurtulmanın yolları; haset kirinin insan ruhu üzerindeki olumsuz etkisi ve bu kirin nefisten temizlenmesi; insanın hırs ile hareket etmesi neticesinde insan ruhunda oluşan olumsuz davranışlar; yalan söylemek ve cimrilik etmenin insan ruhu üzerindeki olumsuz etkisinden kurtulmanın yollarını aramak olarak sıralamak mümkündür.

Yine ruhu, ızdırap veren ve panik atağa sebep olan aşırı endişeden kurtarmanın yolları hakkında bilgi veren Razi, insanın ekonomik olarak daraldığı ve geçimini temin etmede zorlandığı zamanlarda ruh sağlığını nasıl koruması gerektiği hakkında da bilgiler verir.

Ayrıca insana musallat olan makam ve mevki tutkunluğu, imkânı olsun veya olmasın lüks yaşama arzu ve hevesinin verdiği zararlar üzerinde durur.

Son olarak aşırı üzüntünün ve gereksiz ölüm korkusunun insan üzerinde bıraktığı olumsuz etkiyi gidermenin yollarından bahseder.

Anahtar Kelimeler: Ebu Bekir Razi, Tıbbu’r-Ruhani, Ruh Sağlığı, el-Havi, Heva

ABSTRACT

Abu Bakr Razi (865-925) is one of the leading philosophers among Islamic philosophers who have given important works in the field of medicine. Especially in his book *al-Hawi*, which he wrote in this field, he kept patient records regularly for the first time in the world and compiled these records into a book. On the other hand, in his book *al-Tibb al-Ruhani*, he gave important information about what people should pay attention to morally in order to protect their mental health.

Abu Bakr Razi defines the term Tıbbu'r-Ruhani as "a science that tries to find cures and remedies by revealing the disasters and diseases of the heart, teaches moderation, and aims to bring the heart to perfection in this way".

Razi, who has given the keys to a person's spiritually peaceful life in this definition, the first thing that a person should do in order to create a healthy and balanced spiritual life is to control his nafs under the guidance of his mind. Because, according to Razi, it is not possible to talk about the mental health of a person without spiritual health.

On the other hand, the features that should be considered in terms of spiritual health are: to control the desire of the soul; self-knowledge; The negative effect of excessive self-esteem on the soul and the ways to get rid of this negative effect; the negative effect of the dirt of envy on the human spirit and the cleansing of this dirt from the nafs; negative behaviors that occur in the human spirit as a result of people acting with greed; to seek ways to get rid of the negative effects of lying and stinging on the human psyche.

Razi, who also gives information about the ways to save the soul from excessive anxiety that causes pain and panic attacks, also gives information about how people should protect their mental health in times of economic contraction and difficulty in making a living.

In addition, it focuses on the damage caused by the passion for rank/position, the desire and enthusiasm to live in luxury, which is possible or not.

Finally, he gives information on the ways to overcome the negative effects of extreme sadness and unnecessary fear of death on people.

Keywords: Abu Bakr Razi, Tıbbu'r-Ruhani, Spiritual Health, al-Hawi, Desire

GİRİŞ

Batı'da Rhazes olarak tanınan ve tam adı Ebu Bekir Muhammed b. Zekerriyya b. Yahya er-Razi olan Ebu Bekir er-Razi 251/865 yılında Rey şehrinde doğmuş ve 313/925 yılında da yine Rey şehrinde vefat etmiştir. İslam dünyasında tabip-filozof olarak meşhur olmuş, yaşadığı devrin bilimsel çalışmalarından haberdar olduğu gibi aynı zamanda kendinin de bu çalışmalara büyük katkıları olmuştur. Bu anlamda kendi zamanına kadar Grek, Hint, Fars ve İslam tıbbı hakkında derin bilgiye sahip olmuş ve bu gelişmelerden hareketle kendi tıbbi metodu olan hasta takibini dünyada ilk defa gerçekleştirmiş ve bu çalışmasını da kitaplaştırarak tıp tarihine adını yazdırmıştır. Bu çalışmaları neticesinde kendisine "Câlinûsu'l-Arab" *Arapların Galeni* lakabı layık görülmüştür.

Onun hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmamakla birlikte, Razi'nin uzun yıllar kimya, kuyumculuk ve musiki ile ilgilendiğini ve bu amaçla kurduğu laboratuvarında oluşan kimyasal gazlardan dolayı gözlerinin hastalanması üzerine tıp ilmine yöneldiğini biliyoruz. Diğer taraftan bu uğraşları neticesinde o, modern kimyanın öncüsü olarak kabul edilir. Diğer taraftan deney ve gözlem metodunu İslam dünyasında ilk kullanan ilim adamı olma özelliğini de zikretmek gerekir.

Razi, ilme olan merakını şöyle ifade eder:

"Beni tanıyanlar bilir ki ilme olan sevgim, tutkum ve bu yoldaki çalışmalarım gençliğimden beri aralıksız devam etmektedir. Okumadığım bir kitap, karşılaşmadığım bir ilim adamı bulunsa büyük bir zarara uğramam söz konusu olsa bile her şeyi bir kenara bırakıp mutlaka o kitabı okurum ve o alimi tanırım. Bu alandaki sabırlı çalışmalarım neticesinde bir yıl zarfında müsvedde olarak 20.000 varaktan fazla yazdım." (Razi, 2016: 214).

Razi hakkında yapılan mülhidlik suçlamasının doğru olup olmadığı hakkında kesin bilgiye sahip olmamakla birlikte, bu suçlamanın onun değerinin önüne geçtiği ve bıraktığı tıp mirasından faydalanma konusunda Müslümanların isteksiz davrandığı anlaşılmaktadır. (Karaman, 2002: 107-123).

Razi'nin özellikle felsefi görüşlerini ortaya koyduğu eserlerini içlerken, Karaman'ın belirttiği gibi (Karaman, 2002: 33), “et-Tıbbu’r-ruhani”, “es-Siretü’l-felsefiyye”, “Emaretü’l-ikbal ve’d-Devle”, “Kitabu’ş-Şukuk ala Calinus” gibi eserleri dışındaki kitapları genelde İsmaili kaynaklardan alıntılarla toplanmış eserler olduğunu bilmek gerekir.

Bu anlamda eserlerinin toplam sayısının iki yüz civarında olduğunu biliyoruz (İbn Nedim, 2017: 768-777). Razi'nin günümüze ulaşan, çeşitli dillere tercüme edilen ve bazılarının Türkçeye tercüme edilerek yayınlanan eserlerinden bazılarını sıralamak gerekirse:

1. el-Havi

Eser dünyada ilk defa bir doktorun kendisine muayene olan hastaların takibini yaparak, hastalığın seyri ve tedavi için verilen ilaçların isim ve miktarları ile hastalığın seyrinin nasıl gittiği üzerine hasta takibinin yapıldığı kitap, yaklaşık 25 ciltten oluşmaktaydı. Eserin kalıcı olması Rüküddevle'nin (ö.349/960) veziri olan İbnü'l-Amîd'in eserin kıymetini fark edip, Razi'nin ölümünden sonra istinsah ettirmek amacıyla Razi'nin kız kardeşinden eseri satın almıştır. Eser Latinceye Ferec b. Salim tarafından 1279 yılında tercüme edilmiş (Goodman, 2011: 237-238) ve insanlığın tıp alanında gelişmesine katkı sağlamıştır.

2. Felsefi Risaleler adlı eserinin içinde; *Ahlakın İyileştirilmesi, Filozofça Yaşama, Metafizik Hakkında Makale, İktal ve Devlete Kavuşmanın Belirtileri, Kitabu'l-Lezze, Kitabu'l-İlmi'l-İlahi, Hekimlik Ahlakı ve Ebu Hatim er-Razi ile Ebu Bekir er-Razi Arasında Geçen Tartışma* gibi risalelerinin tamamı veya bir kısmının tercüme ve Arapça metni günümüze kadar ulaşmıştır. Filozofun *Felsefi Risaleler* adlı eseri Mahmut Kaya tarafından tercüme edilmiş olup, Yazma Eserler Başkanlığınca yayınlanmıştır.

3. Tıbbu’r-Ruhani Ahlak alanında yazdığı kitabıdır. Eser Hüseyin Karaman tarafından “*Ruh Sağlığı*” adı ile tercüme edilerek yayınlanmıştır. (Razi, 2008: 15-17).

Razi'nin tedavi esnasında izlediği metodu İbn Nedim şöyle ifade eder: “Önce kendisi meclisine (makamına) oturur. Onun aşağısında da öğrenciler otururdu. Onların aşağısında da onların öğrencileri otururdu. Onların aşağısında ise, başka öğrenciler otururdu. Adam gelir, bulduğunu ilk karşılaştıklarına anlatırdı. Eğer onlar bu konuda bilgi sahibi iseler, onlarla devam ederdi. Yoksa onları geçer başkasına giderdi. Eğer onlar bu konuda bir yere gelmişlerse, onlarla devam ederdi, yoksa Razi bu konuda konuşurdu.” (İbn Nedim, 2017: 767).

Razi, “Tıbbu’r-Ruhani” terimini, İslam dünyasında ilk kullanan filozof olmuştur. Diğer taraftan Razi, bu terimi bir tıp terimi olarak ele almamıştır. Onun bu terime yüklediği anlam, daha çok insan nefsinde oluşan aşırı istek ve duygulardan korunmasının yollarını açıklamak ve insanın orta yolda kalmasını sağlamaktır.

1. Razi'nin Tıbbu’r-Ruhani’de Ruh Sağlığı Üzerine Tavsiyeleri.

Genel anlamda İslam filozofları, Aristo’dan mülhem olarak (Aristo, 2014: 83 vd) nefsi üç kategori içinde ele alırlar. Bunlar nebati, hayvani ve insanî nefstir. Her nefs kademesinin belli güçleri vardır. Bunlar bitkilerde beslenme ve büyüme, hayvanî nefste beslenme, büyüme yanında öfke, arzu ve şehvet gücü; İnsanî nefste bunlara ilaveten düşünme gücü vardır. Bu güçlerin toplamı insanın duygu ve düşüncelerini yönetir. İşte hem ruhi açıdan ve hem de maddi bedenın sağlığı açısından nefsi kontrol altında tutmak, yetkinleştirmek esastır.

(Saruhan, 2021: 32 vd.) Razi, bu risalesinde kendi bilgisi çerçevesinde bunun yolunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Razi bu kitabını akıl-heva ilişkisi üzerine oturtmuş olmasına karşın, temelde kitabı üç ana bölüme ayırmıştır. Bunlardan biri, Akıl-Heva karşıtlığıdır. Çünkü ona göre akıl, insanı yöneten, doğru olanı bilmesini sağlayan, dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesi için yol gösteren Allah'ın insana bahşettiği bir nimet olarak görür. Aynı zamanda insan, akıl sayesinde iyi olanı anlayabilir ve ahlaki olarak yetkinleşebilir.

Ancak Razi'ye göre aklın karşısında heva (hayvanî nefis) bulunur. Heva, insanın öfke, şehvet, istek ve arzusu doğrultusunda yaşamasıdır. Bu durum aynı zamanda insanın akli devre dışı bırakarak yaşaması ve her türlü kötü fiili yapabilecek duruma gelmesi halidir. Bu açıdan ele alındığında Razi, akıl ve hevanın birbirine zıt karakterde olduğunu belirtir. İnsanın mutluluğu yakalayabilmesinin imkânı, sadece hevanın aklın rehberliğinde kalması ve terbiye edilmesi ile mümkün olacağını ifade eder.

İkinci ele alınan konu haz ve elem ilişkisidir. Bu iki terim insanda birbiri ardınca, aralarında fazla bir zaman aralığı olmadan oluşması gerekir. Yine bu iki terimde esas olan kısa bir süre içinde gerçekleşmiş olmasıdır. Diğer taraftan Razi için haz ve elem maddi şeyler için geçerli iki duygudur. Ayrıca hazzın oluşması insanın herhangi bir elemden kurtulması sonucudur.

Razi'nin üçüncü üzerinde durduğu konu, üzüntü ve ölüm korkusudur. Bu aynı zamanda Kindi'nin "Defu'l-Ahzan" (Kindi, 2013: 295-312) adlı risalesinden mülhem olarak işlenmektedir. Razi'ye göre üzüntünün sebeplerini sıralamak gerekirse;

1. Sevilen bir şeyin kaybedilmesinden dolayı duyulan üzüntü. Bu çeşit üzüntünün ortadan kaldırılması, her şeyin oluş ve bozuluş çerçevesinde bir hayat yaşadığını bilmekle mümkün olacağını belirten Razi, bu dünyada ebedi olarak yaşamanın mümkün olmadığını bilmek bu tür üzüntü için en güzel çözüm olduğunu belirtir. Bu açıdan Razi, sahip olduğumuz şeylerin vaktinde kıymetini bilirsek o zaman o şey elimizden gittiğinde üzüntümüzün daha az olacağını belirtir.

2. Hayatın hiçbir zaman tek düze olmadığını bilmek, sevinç ve hüznün beraber olduğu bir dünyada yaşadığımızın bilincinde olmak, üzüntümüzü azaltacaktır.

3. Sahip olduğumuz şeylere karşı aşırı düşkün olmamak, o şeyin ortadan kalkmasında üzüntümüzü hafifletecektir.

4. Başına bela ve musibet gelmeyen bir insanın olmadığını bilincinde olmak ve bela ve musibet geldiğinde sabretmesini bilmek gerekir.

5. İnsan hevasının peşine düşer ve itidali terkederek ifrat ve tefrit içinde yaşamaktan sakınırsa o zaman kaybettikleri için daha az üzülecektir.

2. İnsanları Dünya ve Ahiret Mutluluğuna Ulaşmasına Engel Olan Davranışlar.

Razi akli, Allah'ın insana bahşettiği en faydalı, en değerli nimet olarak kabul eder. Çünkü ona göre insan, akıl sayesinde hayvanlardan üstün kılındı, onlara sahip oldu, onları idaresi altına aldı ve hem bize hem kendileri açısından faydalı olabilecek şekilde kullandı. Yine akıl sayesinde amaçlarımıza ulaştık. Buluşlar yaptık yeni yerler keşfettik. Zorluklarla başa çıkmasını öğrendik. Uzayı keşfettik ve Allah'ın bilgisine ulaşma imkânı elde ettik. Bütün bu güzellikleri sayesinde elde ettiğimiz akli iyi korumalı ve hevanın eline ve idaresine bırakmamalıyız. Eğer akli hevanın eline bırakırsak, o zaman akıl normal işleyişini kaybeder ve doğru düşünme özelliğimiz yok ederiz. Bu yüzden hevayı aklın rehberliğine alıp, terbiye etmeli ve bu sayede insan her türlü aşırılıklardan kurtulmalı ve aynı zamanda mutluluğu elde etmelidir. (Razi, 2008: 57-58).

Razi'ye göre insanın Heva'yı terkederek ahlaki hasletlerle donanması için sakınması ve yerine getirmesi gereken davranışlar vardır. İnsanın sakınması gereken ve hevanın en büyük yardımcısı konumunda olan davranışlar Nu davranışlar;

1. Sarhoş olmak.

Sarhoşluk, aklın işlevini yerine getirmesini engel ve aklın hayvani nefsin hizmeti altına girmesine neden olur. Aynı zamanda sarhoşluk, insanın hem maddi bedeni için çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına hem de akıl ve idrakin tam olarak işlevini yapmasına engel olmaktadır. Aynı zamanda içki, nefsin şehvi ve öfke gücünü harekete geçirmesi açısından da tehlikelidir. Çünkü sarhoş olan bir insan aklını tam kullanamaz ve hevanın emrine girer. İnsanın karar verme gücü ortadan kalkar hatta yanlış kararlar verir. Bu durum, insan ayılınca pişmanlık duyacağı fiillerin ortaya çıktığını fark eder ve ruhi çöküntünün oluşmasına neden olur. (Razi, 2008: 115).

2. Hased Etmekten Sakınmak.

Razi'ye göre sakınılması gereken bir başka kötü davranış, haseddir. Razi, hasedi, anormal bir durum olarak algılayarak cimrilik ve tamahın nefste birleşmesi sonucunda oluştuğunu belirtir. Hased eden kişinin en büyük özelliği, kendisine zarar vermiş olmasına bakmaksızın, başka insanların zarar görmesinden müthiş zevk almasıdır. Bu açıdan hased, nefse en büyük zararı veren ruhi hastalıklardan biridir. Çünkü hased eden kişi, hased ettiği kimsenin elde ettiği bir şeyi engellemesi mümkün değildir. Bu durum hased eden kişinin ruhunda tedavisi mümkün olmayan derin yaralar açar. (Razi, 2008: 88).

Hased etmenin bir başka nedeni insanın kendini aşırı derecede sevmesidir. Bu durum insanın herşeyin iyisini, güzelini kendinin layık olduğuna ve diğer insanların bu nimete layık olmadığına inanmasından kaynaklanır. Özellikle kendisi ile aynı seviyede olan birisinin, zaman içinde kendisini geçtiğini görmesi, hased eden kişide buğz ve düşmanlığın ortaya çıkmasında da sebep olur. Çünkü o kişinin elde ettiği nimetlerin kendisinin hakkı olduğuna inanır ve onun haksız olarak aldığını düşünür. Sonuçta o kişiye karşı davranışlarında acıma duygusunu yitirir, adaletten sapar ve zulüm boyutuna varır. (Razi, 2008: 89).

Razi hasedden kurtulmanın yolunu önce epistemolojik sonra ahlaki boyut açısından ele alır. Epistemolojik olarak hased eden kişi, nefsinin hayvani yönünü iyi bilmelidir. Çünkü insanın hased gibi kötü bir davranışın ne olduğunu ve neden kaynaklandığını iyi bilmesi gerekir. Bu bilgi dâhilinde hased davranışının hayvani nefsin bir davranışı olduğunu bilmesi ve hayvani nefsin güçleri olan öfke, arzu (şehvet) gücünün, insani nefsin gücü olan aklın emrine vermelidir. (Razi, 2008: 91).

Ayrıca hased eden kişinin ikinci bilmesi gereken şey, elde edilen nimetlerin hiçbir zaman sonunun olmadığı gerçeğidir. İnsan hangi nimeti elde ederse etsin sonuçta ulaşılacak daha üst nimetler vardır. Bu arzu ve isteğin sonu yoktur. Bu açıdan ahlaki olarak insan hevanın peşinden gitmemeli, şükretmesini öğrenmeli ve hatta bu davranışı yaşam tarzı haline getirebilmelidir. Bu da hasedden kurtulmanın ahlaki boyutunu oluşturur. (Razi, 2008: 93-94).

3. Yalan Söylemekten Sakınmak.

Razi, Heva duygusunun neden olduğu anormal durumlardan bir diğerinin yalan olduğunu belirtir. Yalanın sebebini iki olduğunu belirten Razi, bunlardan birinin güzel diğerinin çirkin olduğunu belirtir. Yalan söylemenin güzel hatta gerekli olduğu bir durumu, yalan söylenen kişinin bu yalanı makul karşılayacağı hatta onun için faydalı olacağı bir durumda söylenen yalandır. (Razi, 2008: 98).

İkinci yalan türü ise ortaya çıktığında insanın mahcup olacağı, ayıplanacağı ve insanlar nezdinde itibarının ortadan kalkacağı yalandır. Bu yalan türünden kaçınmak gerektiğini

belirten Razi, bu tür alışkanlığı olan kimselerden uzak durmak gerektiğini belirtir. Çünkü küçük bir menfaat için yalan söyleyen kişi, büyük menfaatlerle karşılaştığında çok daha büyük yalanlar ortaya koyar. (Razi, 2008: 99).

Yalan söyleyen kimsenin yalanı ortaya çıktığı zaman duyduğu mahcubiyet, onun ruhi açıdan zedelenmesine neden olur. Bundan dolayı yalanın terki çok zor olsa da, kişiler özellikle ruhi sağlıkları açısından yalandan mutlaka vazgeçmelidirler.

4. Açgözlülük ve Oburluktan Sakınmak.

Razi, bir başka kötü huy olan, açgözlülük ve oburluğu insana sonradan acı veren anormal durum olarak vasıflar. Çünkü bu iki durum insanı küçük düşürme ve rezil etme yanında, zamanla ortaya çıkan sağlık problemlerine de tetikleyen kötü huylardır. (Razi, 2008: 111).

Razi açgözlülüğü hayvani nefsin arzu (şehvi) gücünün, insani nefsin gücü olan düşünce gücüne hâkim olması ile utanma duygusunun yokluğu sonucunda ortaya çıktığını belirtir. Bu durum insanın aklını değil de hevasını tabi olmasının göstergesidir. (Razi, 2008: 111)

Açgözlülük ve oburluktan kurtulmanın yegâne yolu, insanın yeme ve içmesinin sebebinin haz almak değil, hayatı devam ettirmek olduğunu fark etmesi ile mümkündür. Razi bu durumu, obur bir gencin az yemek yiyen bir filozofa söylediği “eğer ben de senin kadar yiyor olsaydım yaşayıp yaşamadığıma aldırmazdım” sözünü naklederek, filozofun ağzından “ben yaşamak için yiyorum, sen ise yemek için yaşıyorsun” vecizesi ile açıklar. (Razi, 2008: 112).

5. Ucb ve Kendini Beğenmekten Sakınmak.

Razi’ye göre insan ruhunu ifsad eden bir başka nefsi hastalık *ucb* yani *kendini beğenmedir*. Kendini beğenme duygusu hemen hemen her insanda az veya çok bulunur. Ancak zararlı olan yönü insanın kendi hatalarını küçük, iyi yönlerini ise büyük görürken başkalarını değerlendirmede nötr kalmaya çalışmasıdır. Özellikle kendi yaptığı küçük iyilikleri büyütürken, diğer insanların o iyiliği övmelerini beklemek, insanı ruhi açıdan zarar verir. İnsanlar da onun bu arzusunun yerine getirirse o zaman kendini beğenme, bir hastalık olarak ortaya çıkar. Çünkü bu durumda insan kendini yetkinleşmiş farz eder ve kendini geliştirme, ahlaken yetkinleşme isteği ortadan kalkar. (Razi, 2008: 86-87).

Razi kendini beğenme duygusunu iki şekilde tedavisinin olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi, insan sahip olduğu iyilik ve kötülüklerin değerlendirmesini başkalarına bırakmalıdır. İkinci yol ise, insanın kendini beğendiği konularda kötü olan kimselerle kıyaslayarak kendini değerlendirmemelidir. (Razi, 2008: 87).

Diğer taraftan insanların anormal durumları arasında aşırı düşünce ve endişe bulunur. İnsanın istekleri aşırı olduğunda bize elem ve acı verir. Çünkü aşırı olan her şey, insanın sıhhatini bozduğu gibi endişeye de sebep olur. Bu açıdan Razi, insanın hem beden ve hem de ruhi olarak sıhhatli ve endişeden uzak kalmasının yolunun, kişinin ifrat ve tefritten kaçınarak ılımlı (orta) bir yol takip etmesini tavsiye eder. (Razi, 2008: 102-104).

6. Makam ve Mevki Sevgisinden Sakınmak.

Razi’ye göre insanın ruhi sağlığını korumasının bir yolunun da, kişinin makam ve mevki sevgisinden arınmakla mümkün olacağını ifade eder.

Razi, herhangi bir makamı elde etmek için her insanın ödemesi gereken bir bedel olduğunu belirtir. Kişi bu bedeli öderken nelerden vazgeçmesi gerektiğini iyi hesaplamalıdır. Eğer ne olursa olsun bu makamı elde etmeliyim düşüncesi ile hareket ederse, o zaman hevanın pençesine düşmüş, ulaşacağı makamdan dolayı alacağı hazzın yalancı mutluluğuna kapılmış ve aklı ikinci plana atmış olur. Bu durum kişinin felaketine sebep olur. Çünkü elde ettiği bu makam zamanla sıradanlaşır ve makamın kendine verdiği haz kaybolur. Böylece her şey

monotonlaşır. Ancak insan pek çok sıkıntı ile elde ettiği bu makamı korumak ister. Bunun için yeni sıkıntılara girmek zorunda kalır. (Razi, 2008: 129-130).

Razi dünyada makam elde etme arzusunu kırmanın veya azaltmanın çaresi için; önce bilgi sonra davranış olarak iki aşamalı bir yol çizer. Bu iki yoldan biri olan bilgi, dünyada elde edilen hiçbir makamın devamlı olmadığını ve bu mevki ve makamdan dolayı elde edeceği haz ve mutluluğun sürekli olmadığını bilmesi gerekir. İkinci olarak, devamlı olmayan bir mevki ve makam için, her şeyi göze alarak mücadele etmenin kendi ahlaki yaşantısından koparacağının farkında olmak gerekir. Ayrıca mevki ve makamı elde etme süreci insanı ruhi açıdan yıpratır ve stres içinde yaşama neticesinde sağlığının bozulmasına sebep olacaktır.(Razi, 2008: 131)

Diğer taraftan bir makam elde ettiğimizde, daha önce bulunduğumuz makamda yaşadığımız hayatı değiştirmeden ve nefsimizi aşırılığa alıştırmadan yeni makamda kalabilmek esas olmalıdır. Böyle yaparsak akılcıca davranmış oluruz. Ancak yeni makama göre bir hayat yaşamaya başlarsak ve bu konuda aşırı gidersek, işte o zaman hevamıza göre hareket etmiş oluruz ki, bu durumda makam ve mevki elimizden gittiğinde ruhen çöküntüye uğrarız. (Razi, 2008: 134).

7. Öfke Kontrolü Yapabilme Becerisi.

Nefsin öfke gücü, hayvanî nefsin bir özelliği olarak, canlının kendini koruması için gerekli bir güçtür. Razi de bu gücü, eziyet verenden intikam almak olduğunu belirtir. Ancak bu durum, anormalleşir ve kendi sınırını aşarsa, o zaman zararı tersine döner ve kızan kişi zarar görür.

Razi, kişinin öfke duygusu ile kendisinde ortaya çıkan kızgınlığın, yine kendini ne hale getireceğini iyi düşünmesi ve aynı zamanda kızdığı kişinin düştüğü durum ile kıyaslaması gerektiğini belirtir. Çünkü öfke gücü aşırı bir hal aldığı anda insan aklını ortadan kaldırır ve hayvansal bir davranış ortaya koyar. Bu durumu açıklarken Razi, kişinin sevdiği kişilere ve özellikle ailesine karşı öfke kontrolü yapamadığında sakinleştikten sonra insanda geriye kalan şeyin pişmanlık olduğunu ifade eder. Bu durum kişiye zarar vermesi açısından ikinci adımı ortaya çıkarmış olur. Yani insan önce öfkelenir sonra sevdiği insanlara zarar verir. Bu durumun insanda ortaya çıkan en kötü yanı, dönüşü olmayışı ve pişmanlığının bir ömür boyu devam etmesidir. (Razi, 2008: 95-96)

Bu kötü durumu ortadan kaldırmanın ilk adımı kişinin öfke gücünün ne olduğunu bilmesidir. İnsan bu bilgi ile hareket ettiği zaman, kendini hâkim olma konusunda kişide farkındalık oluşur. Zaten öfke kontrolünün ilk adımı insanda oluşan bu farkındalıktır.

Razi, öfke kontrolünün aynı zamanda ahlaki bir davranış olduğunu belirterek, kibir, buğz, tevazu ve aşırı sevgi bağını olmaması gerektiğini belirtir. Çünkü kibir ve buğz cezada aşırılığa sebep olurken ki bu durum zulme yol açar, tevazu ve sevgi cezanın yeteri kadar olmamasına, bu durum da gerekli cezanın verilmemesine yol açar. Her iki durumda da adalet ortaya çıkmamış olur. Oysa insanda öfke kontrolünün ahlaki boyutu, adalet mekanizmasının işlemesi ile mümkündür.(Razi, 2008: 96)

8. Aşırı Düşünce ve Endişeden Kurtulmak.

İnsanın aşırı düşünce ve endişe içinde olması, aklın normal çalışmasını engelleyerek elem ve acı hissetmesine neden olan bir durumdur. Razi insan kendini bu gibi elem ve acı veren durumlardan koruması gerektiğini belirtir. Eğer bu gibi durumlardan insan kendini koruyamazsa sıhhatini kaybeder, zayıflar ve hedefine ulaşamaz. Bunun için:

1. İnsan acı ve eleme karşı dayanma direncini artırması gerekir.

2. İnsan kendi bedeninin ihtiyaçları belirlenmeli ve ona göre gıda takviyesi yapılmalıdır.

3. İnsan herhangi bir sorumluluk üstlendiğinde kapasitesini iyi belirlemeli ve ona göre sorumluluk almalıdır. Kaldıramayacağı bir sorumluluğu yüklenmekten kaçınmalıdır.

4. Sıhhatini bozacak düzeyde ifrat ve tefrit derecesinde çok çalışmamalı, ortayol anlayışı çerçevesinde kalmalıdır. İnsan aşırı çalıştığında da gerekenden az çalıştığında da amacına ulaşamaz ve başarısızlık endişe ve acıya sebep olur. (Razi, 2008: 102-104).

9. Filozofça Yaşayabilmek

Filozofça yaşamak, Razi için bir hedeftir. Çünkü ona göre filozofça yaşamak, aynı zamanda dünya ve içindeki her şeyin geçici olduğunu fark etmek demektir. Bu açıdan baki olmayan bir amaç için başta insanlar olmak üzere, tüm canlılara ve tabiata karşı kötü olmanın bir anlamının olmadığını da fark etmektir.

Razi filozofça yaşamayı şöyle ifade eder: “*Bütün insanlara adaletle davranmayı; bundan sonra onlara faziletle muamele etmeyi, herkese iffeti, rahmeti ve basihati yaymayı; zulüm ve adaletsizliğe başlayanlar ile siyaseti bozmaya çalışanlar ve fesatçılığı, bozgunculuğu mübah görenler hariç herkesin yararı için çalışmayı içerir (Razi, 2008)*¹ Bu konuda tam olarak uygulandığında kişiyi insanların zararlarından koruyacak ve ona onların sevgisini kazandıracak olan hayat şeklini hatırlatmaktan başka söyleyeceğimiz başka bşr şey kalmadı. İnsan adalet ve itidalden ayrılmadığı ve insanlarla da az tartıştığında büyük oranda onlardan kurtulmuş olur. Buna bir de iyiliği, herkese yardım etmeyi ve merhameti eklerse onların sevgisini de kazanır. Bu iki özellik filozofça yaşamamanın meyveleridirler”(Razi, 2008)

SONUÇ

Razi, insanın ruh sağlığını koruyabilmesinin, aynı zamanda yüksek bir ahlaki seviyeye sahip olmakla mümkün olduğunu belirtir. Bunun için;

1. Razi, her türlü kötü davranışın menbaı olarak hevayı görür. Ona göre heva, inanın şehvi (arzu) gücü ile birleşerek akıl üzerinde hâkimiyet kurması sonucu insanın ruhi açıdan sağlığını ve doğru düşünme yollarını kaybetmesidir. Bu durumu önlemek için insan önce kendini tanımalı ve aynı zamanda arzu gücü ve hevayı aklın kontrolüne vermelidir.

2. İnsan kontrolü akla verdikten sonra ahlaken güzelleşmeye çalışmalıdır. Bunun için; hangi şartlardan olursa olsun, başkasının zararına olabilecek tarzda yalan söylemekten kaçınmalıdır. Bu, insanın hem kendi ruhi sağlığı hem de karşıdaki insanın ruhi sağlığı için gereklidir. Akıllı ortadan kaldıran sarhoşluktan kaçınmalıdır. Çünkü sarhoşluk aynı zamanda insanın hevanın eline düşmesine yardımcı olur. Diğer taraftan hem insanın kendine hem de karşıdakine büyük zarar veren hased duygusundan kaçınmalıdır. Çünkü haset akıllı devre dışı bırakarak hevanın ön palana çıkmasına neden olur. İnsanın kaçınması gereken bir başka davranışı ucb yani kendini beğenmedir. İnsanın kendini beğenmesi, hatalarını görmesini engeller, kendinin mükemmel olduğu düşüncesine götürür. Bu durum aynı zamanda kişinin ahlaki açıdan yetkinleşmesine de engel olur. Kaçınılması gereken bir başka davranış mevki ve mekem elde etme arzusudur. Kişiler mevki ve makam elde etmek için sahip oldukları pek çok fazileti bir kenara atarak o makamı elde etme amacı güder. Bu durum kişinin ahlaki açıdan mutluluğunu engeller. Diğer taraftan aşırı endişe ve korku içinde yaşamak, insanı ruhi açıdan yıpratır ve yaşama arzusunu ortadan kaldırır.

¹ Razi, *et-Tıbbu'r-ruhani/Ruh Sağlığı*,

3. İnsanın ruhi açıdan dengeli bir hayat yaşayabilmesi için aklın rehberliğinde öfke kontrolü yapabilmesi gerekir. Nefsin öfke gücü, insanın kendini koruması için gerekli bir güçtür. Çünkü öfke gücü olmazsa o zaman insan kendini çeşitli tehlikeler karşısında çaresiz hisseder. Bu durum kişide, hiçbir şeye yaramadığı duyguusuna kapılması neticesinde, ruhi çöküntüye sebep olur. Öfke gücü aşırı olursa o zaman aklı emri altına alır ve insan doğru düşünemez hale gelir. Sonuçta bir ömür boyu pişmanlık içinde yaşayacağı olaylar meydana gelir. Bu açıdan ele alındığında öfke gücünü ifrat ve tefritten kurtararak ortayol içinde aklın kontrolünde hareket etmesini sağlamak gerekir.

4. İnsan bu hayata, mutluluğu yakalayabilmesi için, filozofça bakabilmelidir. Bu durum, dünya ve içindekilerin geçici olduğu anlayışı çerçevesinde bir yaşam şekli geliştirmekle mümkündür. Ayrıca canlı olan her şeye karşı şefkat, merhemet ve adalet içinde muamele edebilme anlayışı geliştirmelidir. Bu aynı zamanda, nefsi ve onun sahip olduğu arzu, öfke ve şehvet güçlerini, aklın rehberliğinde itidalle hareket etmesini sağlayabilmekten ibaret bir yaşam şeklidir. İşte ancak bu durumda hem beden ve hem de ruhî sağlığımızı koruyabilir ve gerçek mutluluğu yakalama şansına sahip oluruz.

KAYNAKÇA

Aristoteles (2014), *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Ankara: Sentez Yayınları.

Ebu Bekir Zekeriyya Razi, (2008), *et-Tıbbu'r-ruhani/Ruh Sağlığı*, çev. Hüseyin Karaman, İstanbul: İz Yayıncılık.

Ebu Bekir Zekeriyya Razi, (2016), “Filozofça Yaşamak”, *Felsefî Risaleler*, çev. Mahmut Kaya, 196-215, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

İbn Nedim, (2017), *el-Fihrist*, ed. Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları.

Kindi (2013), “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri (Risale fi'l-hile li-def'il-ahzan)”, *Felsefî Risaleler*, 295-312, İstanbul: Klasik Yayınları.

Karaman, Hüseyin, (2002), “Ebu Bekir er-Razi'nin Felsefesinin Kaynakları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II/1, 33, (3 nolu dipnot)

Karaman, Hüseyin, (2002), “Ebu Bekir er-Razi'nin Mülhidliği Bir Gerçeklik mi, Yoksa Tarihsel Bir Yanılgı mı?”, *EKEV Akademi Dergisi*, 6 (11) 2002, 107-123

Lenn E. Goodman, (2011), “Muhammed B. Zekeriyya er-Razi”, *İslam Felsefesi Tarihi I-III*, Ed. Seyyid Hüseyin Nasr & Oliver Leaman, ter. Şamil Öçal & H. T. Başoğlu, İstanbul: Açılım Kitap, 2. Baskı, 237-238.

Saruhan, Müfit Selim (2021), *İslam Filozofları ile Ruhsal Tıp*, Ankara: Fecr Yayınları.

CELEBRATING THE IDENTITY OF TRIBAL ARAB WOMEN AS VISUAL CREATORS THROUGH PATTERNS AND MOTIFS OF PROTECTION

King's Academy Graduate Mira N. Haddad

Manja, King's Highway, Madaba-Amman, Jordan.

Industrial Professor, Leen A. Fakhoury

Industrial Professor, School of Architecture and Built Environment, German Jordanian University, Amman, Jordan.

Professor Dr. Naif Haddad

Department of Conservation Science, Queen Rania Faculty of Tourism and Heritage, Hashemite University, Jordan.

ABSTRACT

In tribal Arab societies, women have long expressed themselves visually by creating geometric patterns and motifs. In recognition of this tradition, this paper aims to investigate and illustrate the identity of tribal Arab women art as visual creators through geometric patterns and motifs of protection. By referencing Mondrian's modernist grid, this research work attempts to study and present an innovative visual language that uses the maleness of modernity as a vessel for female tribal intangible and tangible traditions. The suggested design/project leverages elements such as colours, thread, traditional hardware and abstract motifs that construct and deconstruct a modular grid. The desert and tribal traditional clothing inspire the colour palette. This is accented by the colour blue, which traditionally signifies protection. The geometry of female facial tattoos and body "Henna" make up the grid's meaningful shapes. The approach used a methodical threading technique known as "*Tatreez*" to pay homage to patterns of Middle Eastern tribes. A natural progression of deconstruction of the grid in work is intentional to subvert the vessel of male modernity. A looser "*Tatreez*" is applied to emphasise this further.

Keywords: female, design and visual communication, tattoos, traditional hardware, geometric patterns and motifs, identity, Mondrian, creativity, protection.

1. INTRODUCTION AND SCOPE

The 21st-century knowledge and learning activities need to reflect the experiences of 21st-century heritage workers [1]. Heritage is not only a fascinating topic to learn about, but also a vivid and authentic experience [2]. On the other hand, accessing the knowledge related to the intangible heritage whether in its creation and meaning, or in the need for its protection, or as a resource for future creation of art, is not well addressed, documented, or referenced. "New technologies are sometimes difficult to assimilate by the multidisciplinary community involved in the cultural heritage, while the practical aspects which interest information users most are the interface and ease of access to data"[3]. This paper presents the findings of this research and presents its creative process and related experience to develop artwork based on this intangible heritage.

Unfortunately, intangible heritage resources for creative modern artworks remain undervalued mainly, as most efforts rely on in-person experiences. While some applications have been using digital technology, there are still not enough to make the required and hoped-for change [1, 4]. In our today's world, "heritage is no longer just a memory or a cultural reference, or even a place or an object". Instead, heritage is moving towards more comprehensive

scenarios, where it often becomes the driving force for commerce, business, leisure, and politics [5]. The European Commission, for example, proposed a European Agenda for Culture in the globalising world, which the Council of the European Union endorsed in 2007. This Agenda acknowledges the value of arts education in developing creativity [6,7].

However, as a paradigm of using the traditional geometry and motifs related to Arab tribal women, in an Advance Placement project submitted at King's Academy, a pioneering Jordanian high school¹, the main author illustrates, with the rich resources in geometric patterns and motifs imaging, a new creative product of art that pays homage to the creativity of traditional females, who are usually bypassed and uncredited, in the Middle East. The paper attempts to explore and investigate how the identity of tribal Arab women as visual creators through patterns and motifs of protection can bring enjoyment, fun, and discovery into our daily lives and can significantly contribute to our understanding and appreciation of this intangible heritage. This paper attempts to discuss how the cultural heritage concept is interpreted in the proposed visual language and how it uses the maleness of modernity as a vessel for female tribal intangible and tangible traditions.

The paper also presents the proposed art pieces produces while adopting a methodological approach to celebrating the identity of tribal Arab women. This experience can be as charming as intellectually challenging to the people involved in this field. There is a growing body of research on the effectiveness of artwork dealing with the geometry of female facial tattoos and body "Henna" as creative decoration but not enough as a topic for knowledge and related to creative learning tools. This paper encourages the new generation to look, explore and care for the marvels of our cultural heritage patterns and motifs of protection.

The methodological approach of the present work consists of several layers that together create a particular synthesis for each art piece. These artistic pieces all together celebrate the identity of tribal Arab women as visual creators through patterns and motifs of protection. The first layer is women in Tribal Arab societies and motifs of protection. The second layer is the grid as an innovative visual language that uses the maleness of modernity as a vessel for female tribal intangible and tangible traditions. Finally, the third layer is the Metal Hardware and traditional threading known as *Tatreez*.

2. WHAT ARE THE SOURCES OF CELEBRATING THE IDENTITY OF TRIBAL ARAB WOMEN?

Given the decreasing engagement with traditional learning methods and the world's already overstretched educational systems, exploring independent alternatives to arts and cultural education is a must [6]. The process for this work started by researching the tribal Arab women and their surroundings to be aware of how and why they created those motifs and symbols of protection.

In Jordanian and tribal Arab societies, women have long expressed themselves visually through geometric patterns and motifs. The analysis traced several geometric patterns and their different meanings and concluded that different layers of protection coexisted. Thus, the proposed visual design adopted a layered approach in its formation.

First Layer: Women in Tribal Arab societies and motifs of protection.

In recognition of this tradition, it was decided to celebrate women through exploring their

¹ Advance Placement AP in Art and Design course at King's Academy was supervised by Joana Tutanji & Thomas Cahill.

identities as creators in their societies, responding to their surroundings, where the motifs women used are very geometric and linear. They are mainly about lines and stiches (dots). Those common motifs also included embroidery, X (cross) stitches, metal motifs and lines of thread. The women used to draw those patterns on their faces and bodies as Henna and tattoo. They also used to thread them on carpets and paint them on the walls of their houses. Each motif has a unique meaning and aims to act as a way of protecting the woman and her family from evil.

Those motifs of protection against the evil were found everywhere in the women's lives. They were not only specific to one thing. Women used to thread and weave several protection motifs on the carpets that she placed at her house, such as in Figure 1, and she used motifs of protection from her surroundings.

Figure 1. Carpet motifs and patterns to ward of the evil eye, (Mira Haddad, 2020).

The women would also draw lines and zigzags on the walls of their houses. She would use the colour blue as it signifies protection. Moreover, the women would draw spikes of wheat to signify abundance on food storage barrels and as a symbol of protection for her belongings and goods (Figure 2). This is further illustrated in the carpets' motifs and the women's drawings as in the images below.

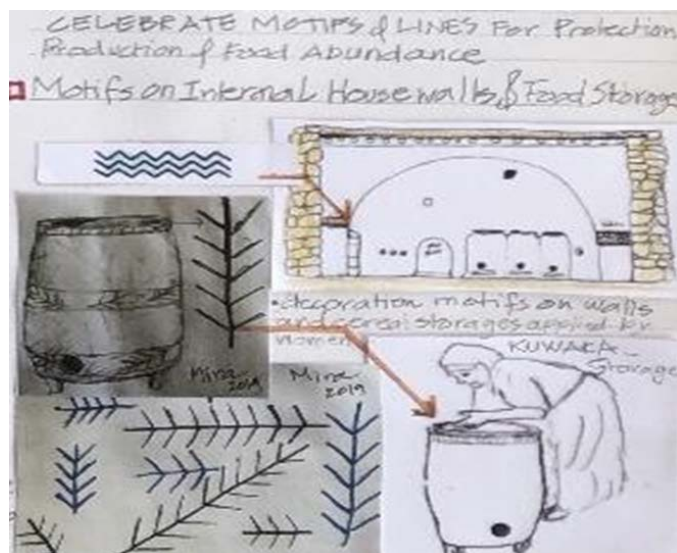

Figure 2: Decoration on the walls of a household or on food storage units, (Mira Haddad, 2020).

Another example of the motifs of protection can be found on the women's faces and bodies. The primary purpose of those tattoos and body henna is health, protection, beauty, and spirituality (Figure 3). The tattoos were placed on the face because they were intended to be visible to the public and because they determine the status, identity of a woman and which tribe she belongs to. The lines and symbols were located between the eyebrows, nose, cheeks, and above the lips (Figure 4). The Henna found on the woman's body also applied linear strips and diagonal motifs (Figure 5).

	Lion's paw (a symbol of strength the claws are a symbol of protection)		Bird (positive motif which carries <i>baraka</i>)
	Quarida (a kind of flower) (the diamond shape is a symbol of protection against the evil eye)		Amulet
	Eye (a symbol for protection against the evil eye; the cross in the middle deflects evil in four directions)		Scissors (a symbol of metalworkers, whose occupation is treated with fearful respect as metal keeps away <i>inoun</i>)
	Saw (a symbol of metalworkers, whose occupation is treated with fearful respect as metal keeps away <i>inoun</i>)		Sickle (a symbol of metalworkers, whose occupation is treated with fearful respect as metal keeps away <i>inoun</i>)
	Seeds (fertility symbol)		Finger (a protective symbol)

Figure 3: Symbols and meanings of tattoos. (Middle Eastern Tribal Tattoos, Hub Pages, 2021)

Figure 4: Face tattoos and location, (Mira Haddad, 2020).

Figure 5: Tattoos placed on the hand and foot of a woman, (Mira Haddad, 2020).

The analysis traced several geometric patterns and their different meanings and concluded that different layers of protection coexisted. The geometric patterns and motifs covered parts of the skin – female face or body- using tattoos. A decorated black piece of textile formed another layer of protection covering the body or head and face. Usually, it was layered with motifs and geometric patterns of tatreez and additionally covered with another layer of metal pieces (jewelry and coins) extending onto the textiles or skin. Other layers of protection ornamented the walls of their houses their installations for food storage and extended on the carpets covering the ground.

Second Layer: the grid as an innovative visual language

The second layer of this approach is the grid as an innovative visual language that uses the maleness of modernity as a vessel for female tribal intangible and tangible traditions. First this was inspired by Mondrian and his modernist grid. Mondrian uses primary colours, while

paying attention to the positive and negative spaces. Then continued researching the grid system and was inspired to use a modular grid in the work. A natural progression of deconstruction of the grid in the progression of the work is intentional to subvert the vessel of male modernity. The design/project leverages colours, thread, traditional hardware and abstract motifs that construct and deconstruct a modular grid. The work aims to represent women in a different non-stereotypical manner. Women are represented using curvilinear lines and shapes; in this work, they are represented in a fixed, modular and linear manner.

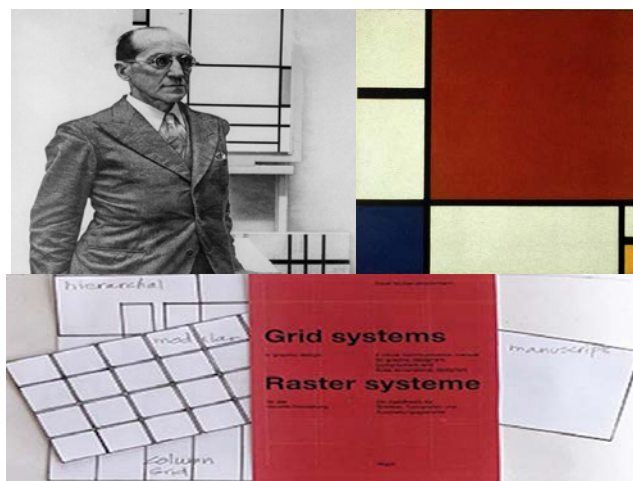

Figure 5: Mondrian and grid-system, (Mira Haddad, 2020).

Third Layer: Overlay of Metal Hardware and traditional threading

The third and final layer is the overlay of Metal Hardware and traditional threading known as tatreez. The diamond and triangular shapes of the metal hardware resonate with tattoo and henna motifs of protection. Although the metal hardware was a decorative and protective element, it was found in many places like headwear and face veils in the shapes of coins and other motifs. The woman held her wealth of metal hardware everywhere as if she was a 'moving bank'. Thus, the women's metal hardware inspired the design and led to overlay the grid with metal motifs of traditional metal hardware (diamonds, triangular jewelry, and coins), Figure 6.

Figure 6: traditional jewelry and proposed overlay net & jewelry

The embroidery formed the threads of the identity of the women. Women were the embroiderers of the black thawb (dress) made of the habar (black cloth) with varied local and tribal patterns using stitching such as the 'cross stitching' and 'raqma' (Figure 5). Women also used to turn and weave the lines of threads into carpets to produce various motifs and patterns of protection. The motifs and patterns were repeated in the rugs and the embroidery on the rugs. Finally, these three layers informed by an in-depth review and analysis were used to create the needed design environment.

Cross stitch

Ragma stitch

Figure 7: different types of traditional stitches of embroidery, (Mira Haddad, 2020).**The colour palette**

Thus, the colour palette is a result of all the three layers combined. The desert and tribal traditional clothing inspire the colour palette. The colours red, black, and white represent the presence of the woman. This is accented by the colour blue, which traditionally signifies protection.

Figure 8: Suggested palette of colours, (Mira Haddad, 2020)**3. RESULT OF ANALYSIS AND ADOPTED DESIGN APPROACH: DISCUSSION AND SUGGESTIONS**

Building on these previous three layers, we could conclude that they provide diverse potentials and scenarios to explore and promote heritage and its appreciation as an essential need to the future of heritage preservation and conservation. Thus, it was essential to explore the principles behind the ingenuity and identity of tribal Arab women's art as visual creators through geometric patterns and motifs of protection, to understand their socio-cultural concepts and apply these principles to our world in the future.

The suggested design/project leverages colours, thread, traditional hardware and abstract motifs that construct and deconstruct a modular grid. Figure 9 illustrates the design development of Piece number 6 entitled Amulets, using a net/ grid of closed diagonal shapes of protection. The overlays of geometry and patterns represent protection such as in the veils of protection (Figure 10). The geometry of female facial tattoos and body "Henna" make up the shapes overlaying the grid (Figures 14, 15, 16 & 17). The patterns extending to the female environment are also emphasised in vertical and horizontal lines (Figures 12 and 13). A natural progression of deconstruction of the grid in work is intentional to subvert the vessel of male modernity (Figures 16,17, 18 & 19). A looser "Tatreez" is applied to emphasise this further (Figures 18 & 19).

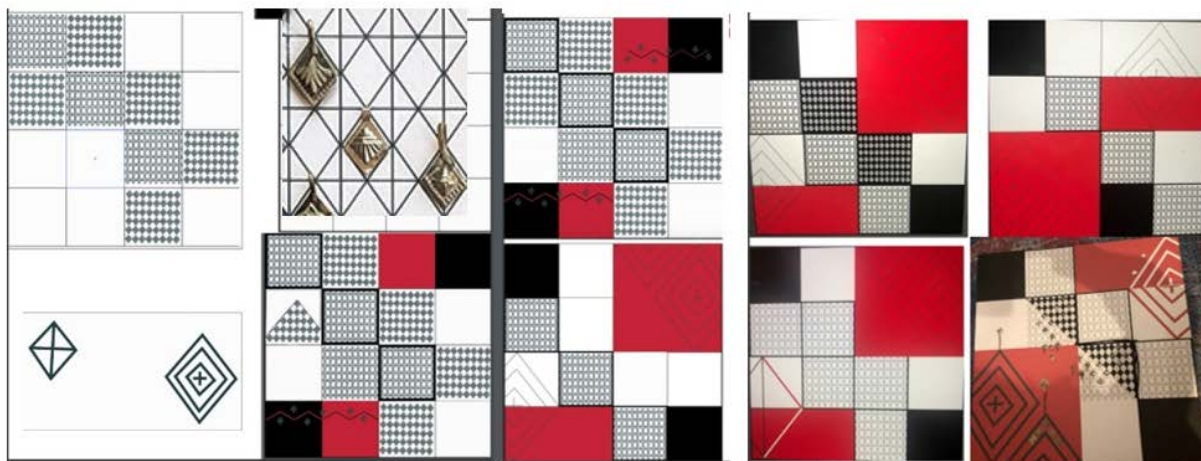

Figure 9: Project development of piece 6 entitled Amulets with protection motifs of closed diamond shapes, net/grid threaded and overlayed with metal hardware, (Mira Haddad, 2020).

We thus can also create further appropriate applications to illustrate the identity of tribal Arab women as visual creators through patterns and motifs of protection that incorporate discovery into our daily lives in a practical and relevant way.

Furthermore, we can suggest new ways of promoting intangible cultural heritage appreciation to increase empathy among the community using traditional tools and multimedia resources and seek more creative and attractive content. However, the question now is how to produce high-quality artistic interpretations for their own sake and how to harness the technology in the name of applied and interpretative heritage and historical research.

The educational process, according to Gruber and Glahn [2,8], of arts and heritage education, includes three components: the artwork or the cultural artefact (the object), the recipient person who esteems this object (visitor), and the facilitator or mediator who communicates additional context information to the recipient. This means a need for personal arts and heritage education and (technologically) mediated arts and heritage education to achieve this aim. Furthermore, mobilising multimedia to expose children to the values and achievements of heritage can help the modern communities gain positive social relation skills, requisite to appreciating the diverse world cultures in which they live [9].

As part of human history, tangible and intangible heritage should be shared by all people. Therefore, the issue is creating a generation that respects and is responsible for preserving their heritage. Arts and heritage education is a communication process based on joyful and intense engagement with artwork or cultural artefacts and cultural values and symbolic systems [2].

4. THE FINAL PRODUCT ANE THEIR POTENTIAL CONTENT

The following are just some paradigms to suggest new ways of promoting the visual language that uses the maleness of modernity as a vessel for female tribal intangible and tangible traditions' appreciation and increasing empathy among the new generation in the future using the different multimedia resources. Below, we give a concise vision for the project pieces, their titles, and their potential content.

Veil of Protection

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Use of a focal area layered
with metal coins (veil)

framed with extending lines of
thread and crosses.

Figure 10: Veil of Protection, (Mira Haddad 2020).

Against Evil Eye

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.
20" by 20"

Mixed media with a focal
abstracted motif of protection
through female rug
craftsmanship.

Figure 11: Against Evil Eye, (Mira Haddad 2020).

Creators and Producers

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Overlay an abstracted pattern
of traditional carpet linearly on
the grid with threading and
hardware.

Figure 12: Creators and Producers, (Mira Haddad 2020).

Extended Protection and Production

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Use of horizontal and vertical
strips and abstract symbols of
protection and **food
abundance** (wheat spikes)
extended in the women
surroundings overlaid with
metal hardware.

Figure 13: Extended Protection and Production, (Mira Haddad 2020).

Tattoos and Symbols of Protection

Thread, Digital illustration,

Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Balanced motif repetition with variety of scales with unsymmetrical **diamond shapes** referring to hand unsteadiness.

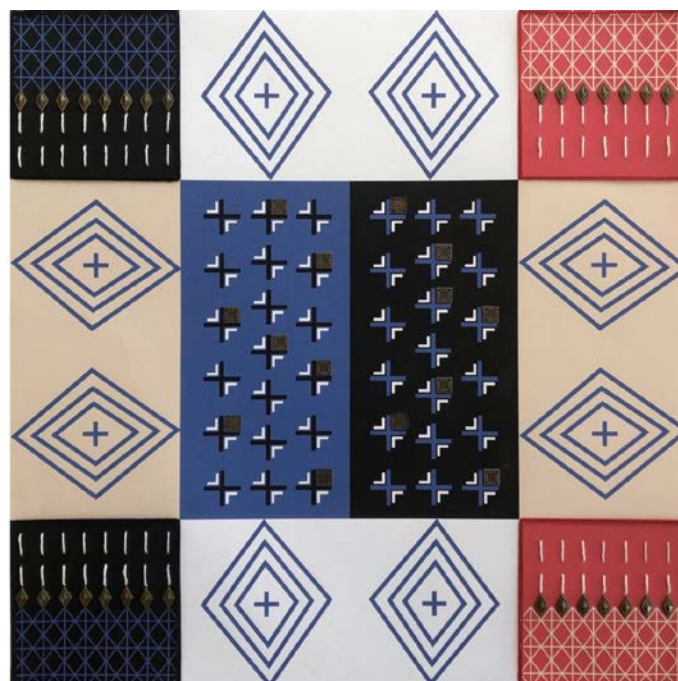

Figure 14: Tattoos and Symbols of Protection, (Mira Haddad 2020).

Amulets

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Use of repetitive diamond closed shape and grid/net protection motifs, printed and threaded, overlaid by nets and metal hardware.

Figure 15: Amulets, (Mira Haddad 2020).

Lines of Protection

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Horizontal lines of Henna
Linear ornamentation on walls

layered with loose threading
and diamond metal hardware.

Figure 16: Lines of Protection, (Mira Haddad 2020).

Henna and Protection

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Vertical lines of Henna, striped
diamond motifs layered with
loose threading and metal
hardware.

Figure 17: Henna and Protection, (Mira Haddad 2020).

Stitches and Threads of Creations

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Use of traditional TATREEZ

photographs juxtaposed with a
layer of loose threading and
metal hardware while breaking
the grid.

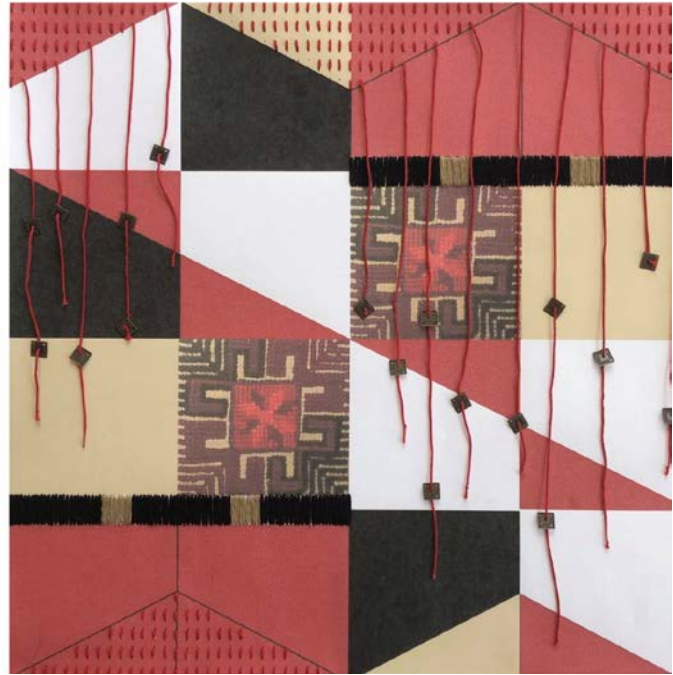

Figure 18: Stitches and Threads of Creations, (Mira Haddad 2020).

Sound of Movement

Thread, Digital illustration,
Traditional Metal Hardware.

20" by 20"

Use of a deconstructed grid
(triangles of different size) in
reference to the female
movement carrying all her
jewelry, announcing her
presence

triangles layered with fixed and
loose threading and metal
hardware.

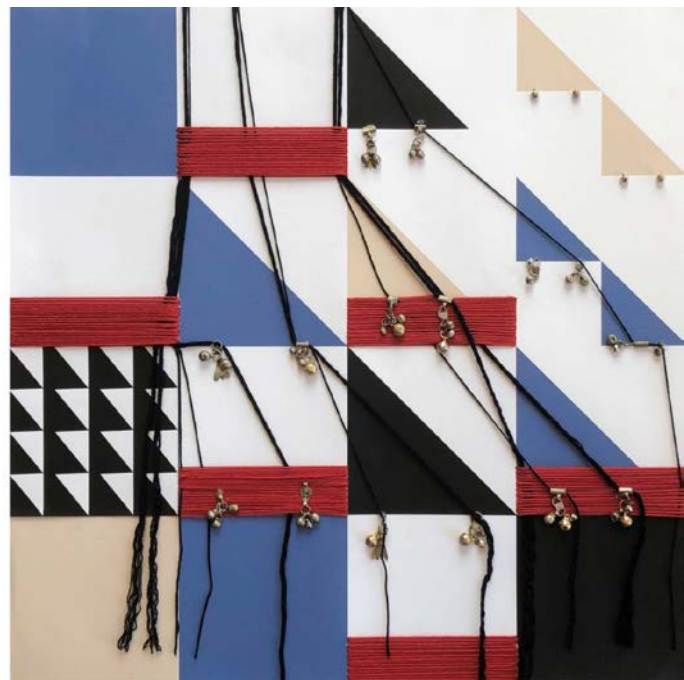

Figure 19: Sound of Movement, (Mira Haddad 2020).

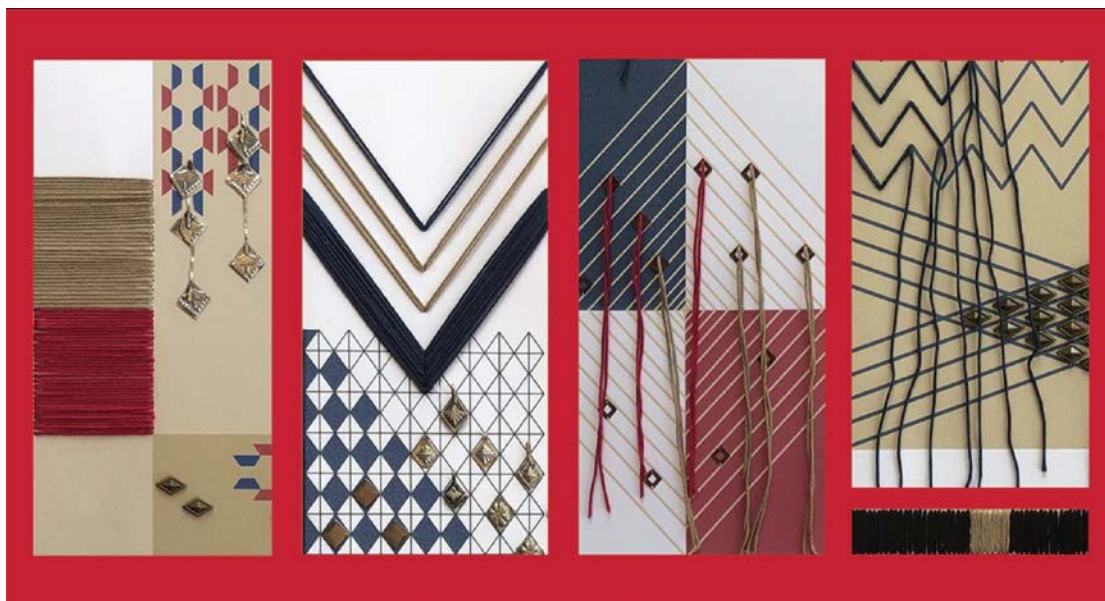

Figure 20: Close ups of different overlays used in the pieces, (Mira Haddad, 2020).

Thus, enhancing our perspective and understanding of the symbols of environments in which our ancestors lived and worked by well-designed and culturally sensitive projects can play a significant role in creating several educational and heritage programs targeted at the broadest possible audience on many levels [9]. This could be started by addressing topics of the identity of tribal women as visual creators through patterns and motifs of protection and by explaining why it is essential.

There is also a need to design a website where such paradigms can circulate and share their models. In the meantime, there is a need to design more such projects and campaigns to help young people retrace their loss, to take social responsibility for the sustainability of their cultural assets and participate in mapping and document their history and cultural assets [5].

5. CONCLUSION

Consequently, there is a need to re-examine how to balance the content of heritage and the international cultural public in the knowledge industry [9]. However, it should be emphasised that scenarios/storylines do not necessarily have to be directly concerned with strongly heritage subject matter, but they must deal with and respect what can be called the 3Cs (Content, Concept and Creativity) [1, 3].

As heritage knowledge and interpretation is a unique key to understanding the different world cultures and human creative themes, this paper briefly describes the existing state-of-the-art initiatives in tribal Arab women art as visual creators through geometric patterns and motifs of protection. Then, it examines some applications on how we can understand the significance of this heritage utilising digital technology, thus bringing forward the need for its protection and preservation.

Females as creators were and are still able to lead and inspire us. The traditions, beliefs and motifs of protection reflected a set of beliefs and a lifestyle based on the importance and value of a female. This female legacy should not be understood as reflecting a weak, overprotected female but as an expression of the leadership and value of a female. It is not about the female hiding behind the layers but celebrating the female presence, not about weakness, but about

value.

It is crucial to study the art and patterns and this intangible legacy and constantly reassess and interpret it beyond the stereotypes of shapes nor divorced from metaphoric meaning. Thus, in endeavouring to secure the cultural legacy, we should create stunningly accurate art paradigms with captivating creative stories, creating a basket of tools that are as educational as they are entertaining. Mixed media can co-exist with the digital medium of expression to reach out to the digital native generation for the application of technology to heritage can support and promote access to and reuse of our intangible cultural heritage resources.

REFERENCES

- [1] Haddad, Naif A. 2016 Multimedia and cultural heritage: a discussion for the community involved in children's heritage edutainment and serious games in the 21st century. *Virtual Archaeology Review*, [S.I.], v. 7, n. 14, p. 61-73, May 2016. ISSN 1989-9947. Available a 2016 t: Date accessed: May 31st, 2016. DOI: <http://dx.doi.org/10.4995/var.2015.4191>.
- [2] Haddad, N. A. (2012). Educational Multimedia Entertainment (EME) and Childhood Heritage Awareness. In *Proceedings of the First International Conference on Best Practices in World Heritage: Archaeology* (pp. 873-891). Menorca, Spain.
- [3] Haddad, N. A. (2013). From Hand Survey to 3D Laser Scanning: A Discussion for the Non-Technical Experts and Users of Heritage Documentation. *Conservation and management of archaeological sites*, 15(2), 213–226. <http://doi.org/10.1179/1350503313Z.000000000056>
- [4] Haddad, N. A. (2014). Heritage Multimedia and Children Edutainment: Assessment and Recommendations. *Advances in Multimedia*, 2014, Article ID 579182, 13 pages. <http://dx.doi.org/10.1155/2014/579182>
- [5] Heritage 2012, 3rd International Conference on Heritage and Sustainable Development Overview, Porto, Portugal, June 2012.
- [6] National Advisory Committee on Creative and Cultural Education (NACCCE), *All Our Futures: Creativity, Culture and Education*, <http://sirkenrobinson.com/pdf/allourfutures.pdf>.
- [7] Council of the European Union, (2007a). Resolution of the Council of November 16th 2007 on a European Agenda for Culture. *Official Journal of the European Union* C 287, 29.11.2007, pp. 01-04. Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:287:0001:0004:EN:PDF>
- [8] Gruber. M. R. & Glahn, Ch. E-Learning for Arts and Cultural Heritage Education in Archives and Museums, Commission of the European Communities. TeLearn-DigiCULT, Learning and Cultural Heritage. Available from: <http://cordis.europa.eu/ist/telearn-digicult/index.html>.
- [9] Naif A. Haddad, The 21st Century Knowledge and Learning Heritage Experiences and The "Digital Native" Generation, *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*-December 2016, Special Issue for INTE 2016, pp.705- 713., http://www.tojet.net/special/2016_12_1.pdf

Other resources used in the research

E, Ilona. "Middle Eastern Tribal Tattoos." *HubPages*, HubPages, 12 Feb. 2021, discover.hubpages.com/education/middle-eastern-tribal-tattoos.

Esfandiari, Sahar. "Why Do Bedouin Women Have Facial Tattoos?" *Culture Trip*, The Culture Trip, 16 June 2017, theculturetrip.com/middle-east/jordan/articles/why-do-bedouin-women-have-facial-tattoos/

"The Most Common Motif Designs Found in Tribal Rugs and Their Meanings." *Artisera*, www.artisera.com/blogs/expressions/common-motifs-in-tribal-rugs-and-their-meanings.

Toftlund, Camila. "Bedouins the Backbone of Jordanian Culture." *The Turban Times*, 13 Aug. 2018, www.theturbantimes.com/2017/05/12/backbone-jordanian-culture-bedouins/

"What Is a Grid System?" *À Grid Systems*, printingcode.runemadsen.com/lecture-grid/.

Minthe, Caterina. *Berber Women of Morocco*. Ed. Artlys, 2014.

SEKÜLERLEŞME TEORİLERİ BAĞLAMINDA DİNİ AKIMLARIN GELECEĞİ**THE FUTURE OF RELIGIOUS MOVEMENTS IN THE CONTEXT OF
SECULARIZATION THEORIES****Öğr. Gör. Dr. İsa ABİDOĞLU**

Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi,

İlahiyat Bölümü, Eskişehir, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3559-2304>**ÖZET**

Sekülerleşme teorilerinde iki tür paradigmanın hâkim olduğu bilinmektedir. Eski ve ilk paradigma kilise kurumunun otoritesinin zayıflamasını esas alır ve din olgusunu hıristiyanlıkla özdeş kılar. Yeni ve popüler paradigmaya göre ise dine kamusal alandan el çektilmesi ile dinin öldüğü veya öleceğinin beklentisi içine girilmesi yeniden ele alınıp kritik edilmesi gereken bir tezdır. Çünkü din kendinden bir gerçekliği olduğundan ayrıca toplumsal olana indirgenemeyeceğinden varlığını devam ettirecektir ve ettirmektedir. Bunun kanıtı da bireysel dindarlığa yönelişin ürünü olarak “cemaatlerin” veya “dini grupların” ortaya çıkmasıdır. Bu bakımdan ikinci paradigmanın öncülerinden Thomas Luckmann, Peter Berger gibi teorisyenlere göre dinin öznel ve bireysel bir form alacağı, bu anlamıyla geleneksel otorite biçimlerinden (kilise-dini riyaset kurumları-fetva makamları) ve kamusal alandan kopacağı, resmi dinin yerine birçok din modellerinin ortaya çıktığı ve çıkacağı iddia edilmektedir. Bu tezin her ne kadar toplumsal sahnede göstergeleri olsa da eksik kaldığı bazı yönleri görmek mümkündür. Seküler yönetimlerin olduğu birçok islam ülkesinde yönetimin yapısı gereği din artık kendisini direk tezahür ettirecek klasik göstergeler üzerinden değil de fenomenolojik tarzda ve kendine özel yapısıyla toplumsal yaşamda hükmünü icra etmeye devam etmektedir. Bu bireysel olmaktan ziyade toplumsal yönü ağır basan fakat gelenekle kıyasında ve tarihsel konumlandırışta bireysel hatta bazen açıkta kalan bir takım dini-sosyal örgütlenmeler görmek mümkündür. Aslında Postmodernitenin, moderniteden bir kopuş olmadığı ve Modernitenin devamı niteliğinde olduğu teziyle tenasüp arz edecek şekilde modern seküler anlayışta Modernitenin dini öldüreceği tezinin ölmesine rağmen bu ölünün hayaletiyle hesaplaşan ve hala diri olduğu varsayımıyla çaba ve beklentilere giren dini akımların toplumsal sahnede zihniyet olarak sekülerleştiğini gözlemlemek mümkündür. Ülkemizde dini akımların, kimlik, sembol ve pratikler ölçeğinde dindarlığın nicel olarak artışında etkisi olduğu varsayılsa da ahlaken ve zihniyet olarak sekülerliğin dini akımları bölünmüş (dini olan-dini olmayan) akıl üzerinden seküler bir tarzda yani vesayet kuran yapılara dönüştürme riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme Teorileri, Dini Akımlar, Dini Cemaatler, Dini Gruplar**ABSTRACT**

It is known that two types of paradigms are dominant in secularization theories. The old and first paradigm is based on the weakening of the authority of the church institution and identifies the phenomenon of religion with Christianity. According to the new and popular paradigm, the withdrawal of religion from the public sphere and the expectation that religion is dead or will die is a thesis that needs to be reconsidered and criticised. Because since religion has a reality of its own and cannot be reduced to a social one, it will continue to exist and it does. The proof of this is the emergence of "communities" or "religious groups" as a product of the individual's tendency towards religiousness. In this respect, according to

theorists such as Thomas Luckmann and Peter Berger, who are the pioneers of the second paradigm, religion will take a subjective and individual form, in this sense, it will break away from traditional forms of authority (church-religious leadership institutions-fatwa authorities) and public sphere, many religion models have emerged instead of official religion, and is claimed to emerge. Although there are indicators of this thesis on the social stage, it is possible to see some aspects that it lacks. In many Islamic countries with secular governments, due to the nature of the government, religion continues to dominate social life in a phenomenological style and with its own special structure, not over classical signs that will directly manifest itself. It is possible to see a number of religious-social organizations that dominate the social aspect rather than being individual, but are individual and sometimes even exposed in comparison with tradition and historical positioning. In fact, despite the death of the thesis that Modernity will kill religion in the modern secular understanding, which is consistent with the thesis that Postmodernity is not a break with modernity and that it is the continuation of Modernity, it is possible to observe that religious movements that come to terms with the ghost of this dead person and enter into efforts and expectations with the assumption that he is still alive, are secularized as a mentality in the social scene. Although it is assumed that religious movements in our country have an impact on the quantitative increase of religiosity on the scale of identity, symbols and practices, secularism in terms of morality and mentality exposes religious movements to the risk of transforming religious movements into structures that establish tutelage in a secular way over a divided (religious-non-religious) mind.

Keywords: Secularization Theories, Religious Movements, Religious Communities, Religious Groups

GİRİŞ

İnsanlığın her döneminde toplumlar da ortaya çıkan yapısal değişimleri açıklama ihtiyacına dayalı modeller geliştirilmiştir. Şüphe yok ki tarihte dikkat çeken en büyük toplumsal değişimler her zaman din olgusuyla bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Din, sosyal planda düzen kurucu rolünden dolayı kendisini değişimin üstünde bir sabite olarak vaz' ettiği gibi değişimi izah eden güçlü anlatıları da bünyesinde barındırır. Bu noktada neredeyse dinle aynı güç ve işlevlere sahip olan filozofya etkinliği de toplumlar nezdinde önemini korumuştur. Değişim olgusunun hayatın her planında kuşatıcı biçimde süren kesintisiz varlığı karşısında toplumlar, değişmeyen temel ilkenin konforlu alanına dayanmak istemişlerdir. Söz konusu ilke ve sabitelerin tartışıldığı alan için Dinin değişim olgusuna dair öne sürdüğü fikirler, toplumun farklılaşan zihniyet tiplerini kuşatma ve kitleleri etrafında tutan söylemleri oluşturma bağlamında felsefi etkinlikten daha kabiliyetli olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bazı dönemler toplumlar da büyük kırılmalara sebebiyet veren büyük dönüşüm ve değişimleri açıklama ve yönetme becerisi de her dinde aynı ölçüde olmayabilmektedir. Nitekim Orta Çağ Avrupa'sında coğrafi keşifler, astronomi biliminde ortaya çıkan buluşlar, "yeni dünya"ya kurulan ticari koloniler ve kitlesele göçle birlikte ekonomideki yapısal değişimler, büyük farklılaşmalar ve çatışmalara sebebiyet verdiği esnada Hristiyanlığın kurumsal gücü olan kilisenin toplumsal bütünlüğü korumada bocaladığı görülür. Denilebilir ki sözü edilen dönemde dinin bu bocalamada verdiği sınavda gösterdiği zafiyet ile Kıta Avrupa'sında felsefi etkinliğin yapısal olarak güçlenmesinin yolu açılmıştır.

Avrupa'da aydınlanma adıyla bilinen zihinsel ve yapısal köklü dönüşümlere kapı aralayan tüm düşünsel sistemler ısrarla dinsel düşünce biçimleriyle aralarına mesafe koyarak büyümüşlerdir. Öyle ki Batı'da aydınlanma hareketi dinin tanrı merkezli alem-insan tasavvurunu adım adım ret ederek akli olanı varlığın ve bilginin kaynağı görme yöntemiyle

insanı, toplumu ve kâinatı açıklayan modeller geliştirme çabasına girişmiştir. Bu modellerden biri de ilerlemeci tarih anlayışıdır.

Elbette ki ilerlemeciliğin tarihsel arka planını şekillendiren tek faktör bu değildir. Avrupalının genel anlamda dünyayı özelde ise doğuyu keşfetmesiyle karşılaştığı toplumsal/kültürel farklılık, sadece teolojik sahada değil kendi içinde yaşadığı mücadele ortamında görünen büyük siyasal devrimlere ivme kazandırma suretiyle de değişimlere sebebiyet vermiştir. Bu siyasal devrimlerin yanında sanayi devrimin de olması toplumsal çalkantılara neden olurken Avrupalı bu çalkantıları anlama çabasına gitmiştir. Neticede bu çaba Avrupalıya kendi geleneğini sorgulatarak mevcut düzenin yıkılmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla bu problemleri anlamlandırma ve çözme çabaları Avrupa’da var olan bilincin dönüşmesine neden olurken, bu dönüşümün toplumsal farklılık olgusu üzerinden olması toplumlar arasındaki farklılıkları anlamaya çalışan karşılaştırmalı bir sosyolojinin doğmasına neden olmuştur. (Calhoun, 2008:87) Bununla bağlantılı olarak sosyolojinin kurucularından hiçbirinin sosyolojiden daha eski olan tarih felsefesinden kopamadığı söylenebilir. Bunun nedeni ise onların “insanlığın gidişinin son noktası ne olacaktır, insanlık olarak nereye gidiyoruz, toplum nereye gidiyor?” gibi sorulara cevap aramalarıdır. (Gurvitch, 1985:50-51)

İlerlemeci tarih fikrinin 19. yüzyılın tarih bilimine, felsefesine ve de ondan kopacak olan sosyolojiye egemen olmasının tarihsel arka planında coğrafi keşiflerin, uzun mesafeli ticaretin, sömürgeciliğin ve artan ulaşım ve iletişim imkânlarıyla birlikte karşılaşılan farklı toplum tiplerinin etkilerinin Avrupa’da ortaya çıkarttığı teolojik/felsefi problemler vardır. Farklılıklar üzerine yapılan teolojik açıklamaların tatminkâr olmayışı din-bilim çatışması bağlamında daha önceleri başlayan teolojik ve felsefi tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Bu alevlenmenin ileri safhasındaki tartışmalar Descartes ile başlayan ve Comte ile zirveye yerleşen modern düşüncenin Batı toplumu tarafından hızlıca benimsenmesini netice vermiştir.

Özetle aydınlanma düşüncesinin temelleri üzerine yükselen sosyoloji, modern toplum tipini önceki toplum tiplerinden farkını açıklama ve Batı’nın toplumlar arası ilişkilerde elde ettiği yeni konumu temellendirmede tarih felsefesi ile yakın ilişkili olarak kullandığı kavramların başında sekülerleşme kavramı gelmektedir. Klasik sosyoloji teorilerinde, modernitenin gelişmişlik kalıplarına yaklaşan toplumların giderek hayatın herhangi bir alanında ortaya çıkan problemlerin üstesinden gelmek için dini anlam ve söylemlere başvurmak yerine bilimsel bilgi ve rasyonel amaçlara cevap veren yapı ve kurumlara yönelecekleri varsayımına sıklıkla rastlanır. Dolayısıyla toplumsal yapı ve siyasal kurumların seküler varlıklara dönüşerek dinin bu gibi kamusal alanlarda temsiliyetine son verilmesi ile birlikte kilisenin kamu gücünü kaybedeceği ve insanların dinle daha az ilgilenir hale gelecekleri iddia edilirdi. Öyle ki 20. yüzyılın son çeyreğine kadar, bu teoriler din sosyolojisinde hâkim paradigma konumundaydı. (Christiano and Swatos, 2002: 59-67; Phillips, 2004: 139).

SEKÜLERLEŞME TEORİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Klasik sosyologlarının toplumsal kuramlarında “sekülerleşme” kavram olarak yer almamasına rağmen kavramın anlam içeriğini önemli ölçüde yansıtan toplumsal modellemelere rastlanır. Örneğin ilerlemeciliği, bir fikir olarak hem bir tarih felsefesinin hem de sosyolojinin yönetsel temeli olarak gören Comte’un, bir yüzyıl boyunca süregelen çalkantılardan bunalan Avrupa insanına umut aşılayan üç hal kuramından söz etmek gerekir. Comte’un evrimci kuramı veya üç hal yasasına göre entelektüel kargaşa, toplumsal kargaşanın nedenidir. Kargaşa son (pozitif) aşamada var olmaya devam eden önceki fikir sistemlerinden (teolojik ve metafizik) kaynaklanmıştır. Toplumsal çalkantılar sadece, pozitivizm ile tam denetim sağladığında sona erecektir. Bu bir evrim süreci olduğu için toplumsal çalkantıyı ve

devrimi körüklemeye hiç gerek yoktur. Bazılarının arzu ettiği kadar hızlı olmasa da pozitivizm gelecektir. (Ritzer, 2012: 14)

Kaynağı açısından dini sosyal gerçeklik ve toplumsal işlevler üzerinden tanımlayan Durkheim, olan “Fonksiyonalist Kuram”ın kurucusu sayılır. Bu kurama göre sıradan bir sosyal davranış veya kurum toplumsal yapıda muhakkak bir işlev üzere icra edilir. Herhangi bir davranış, işlevsel niteliğini kaybetmesi durumunda toplumsal alandaki hayatietini devam ettirmesi mümkün olmaz. Bu açıdan bakıldığında toplumda varlıklarını sürdüren sosyal yapı ve kurumlar insani ihtiyaçlara cevap veren bir işleve sahiptirler. Din de anlam, kimlik, aidiyet ve yapısal fonksiyonlara dayalı yapısı gereği hayatietini ilkel toplumlarda da modern toplumlarda da devam ettirecektir. (Wallace and Wolf, 2002: 56). Durkheim’in bu ifadeleri kaynağı ve gerçekliği açısından toplumsal alana indirgenen bir din anlayışının sosyolojiye hâkim kılındığını göstermektedir. Ayrıca böylesi bir anlayış sosyolojinin çıkışı ve şekillenışı bağlamında seküler bakış açısının egemenliğine ve baskın niteliğine dair önemli bir işaret sayılabilir. Nitekim seküler anlayış içinde dinin toplumsal karşılığı bağlamında yerini ve alanını sınırlandıran güçlü bir sosyoloji Durkheim’e göre beklenen “Mesih” olarak algılanmaktaydı.

Seküler paradigmanın bilim üretmenin en önemli yöntemsel kriteri olarak belirlendiği dönemde özellikle Avrupa kıtasında kitlelerin klasik dini argümanlara karşı güven ve inançlarında önemli bir kırılma yaşandığı bilinir. Söz konusu kırılmanın Weber’ göre ifadesi “dünyanın büyüden arınması”dır. Nitekim Weber’e göre sekülerleşme “rasyonelleşme-gözün açılması” ya da diğer ifadeyle gizemden uzaklaşarak büyü ve tılsımın, animistik ruhların, dolayısıyla Tanrıların, doğadan arındırılması anlamında kullanmıştır. Gizem, üzerine mitolojik varsayımlar inşa edilecek bir alan olmaktan çok rasyonalitenin ışığında gözlem ve deney ile içine nüfuz edilecek bir şeydir. Böylesi bir bakış açısına göre bilim adamı kimliğini edinmiş bir birey, doğayı tanrıların tasarrufunda şekillenen bir varlık alanı olarak ele almaz. Aksine doğa insanın arzularının tatminine ve ihtiyaçlarının giderilmesine muvafık düşen bir ölçü ile tasarrufta bulunulacak bir alan olarak görülmesi gerekir. (Swatos and Christiano 2000: 4-5; Attas, 2003: 42). Dolayısıyla bilimsel olanın belirleyiciliği sürecinde insan artık kutsallığından arındırılmış, bir dünya ile baş başa kalır, dünya aşkınlığını kaybeder ve içkin bir hale gelir (Bruce, 2002: 7; Hamilton, 2001: 203).

Comte, Durkheim ve Weber’de ilerlemeci tarih anlayışı içinde sekülerleşmenin modernitenin kaçınılmaz getirisi olarak tüm dünyaya egemen olacağı inancı hakimdi. Tarihi çizgide Modern kalıplara doğru ilerledikçe klasik formuyla din kültür üzerindeki etkisini kaybederek özelleşecek veya modernitenin egemenliğinde farklılaşarak hümanistlik bir karaktere bürünecektir. (Köse, 2001: 203). Dolayısıyla klasik dönem sosyologlarının temel iddiasına göre sekülerleşme kaçınılmaz biçimde geleneksel dinin sosyal hayatta ve toplumsal yapılarda gücünü yitireceği bir süreçte modernitenin bütünleyici parçası olarak etkinliğini devam ettirecektir.

Klasik Sosyologlarca ortaya konulan teorilerin özellikle 20 yüzyılın ikinci çeyreğinde ciddi eleştirilere tabi tutulduğu görülür. Söz konusu eleştirilerde Sosyologlardaki evrensel perspektiften sunulan indirgemeci ve Avrupa merkezci bakış açılarının aktüel hayatla çelişen taraflarının gözlemlenebiliyor olması mevzusu en dikkat çeken yön olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim sekülerleşme teorilerinin sadece Avrupa’nın toplumsal hayatı baz alınarak şekillendirildiği, Dolayısıyla hem İslam dünyasında hem de Amerika’da gözlemlenebilen dini canlılık üzerine yeni bir bakış açısı kazandırmadığı görülebilmektedir. (Gorski, 2000: 160).

Modernitenin yaygınlaşmasıyla birlikte beliren seküler koşullar sayesinde dinin toplumsal alanda değerini yitireceği tezlerine karşılık, dinin kültürler ve toplumsal yapılar nezdinde yok

olmanın tersine farklılaşarak ve adaptasyonunu değişik sistemler üzerinden sağlayarak bir şekilde varlığını devam ettirdiği iddiası gün geçtikçe daha fazla kabul görmektedir. Bununla beraber klasik sekülerleşme tezlerinin yaşadığımız dönemde “neo-sekülerleşme teorileri” adıyla farklı bir şekilde yeniden kurgulandıklarına şahit olunmaktadır. Neo-sekülerleşme tezleri dinsel organize biçimlerinin farklılaşarak dönüştüğünü ve dini aktivitenin toplumsal alanda sınırlarının yeniden tanımlandığını dolayısıyla dinin kurumsal temsil biçimlerinin kamusal alandaki tezahürlerinde değişkenlik gösterdiğini iddia etmektedirler. (Gorski 2000: 243; Phillips, 2004: 149).

Neo-Sekülerleşme teorilerine göre sekülerleşmenin aynı zamanda dini canlanmayı da beraberinde getirdiği ifade edilmiştir. Modern dönemde anlam ihtiyacını karşılamak için insanların dine yönelediklerini belirten Berger, bir zamanlar sekülerleşme karşısında dinin kriz yaşadığını ancak şimdilerde sekülerleşmenin krizinden bahsedildiğini ifade eder. Ona göre dünya bugün geçmişte hiç olmadığı kadar dindar bir dönemi yaşamaktadır (Berger, 2002b: 76).

Yine neo-sekülerleşme teoriler perspektifinde denilebilir ki dinsel aktivite ve kimliklerdeki yelpazede çeşitliliğin artması rekabet olgusunu doğurmuş ve bu rekabetin semboller üzerinden kamusal alana taşınması ile birlikte din neredeyse toplumsal yaşamda yeniden baş köşeye oturduğu söylenebilir. Bunun başat sebeplerinden biri olarak modern dönemin sosyal planda inşa ettiği materyalist sistemlere rağmen dinin, toplumda telafi edici mekanizma olarak işlev görmesi zikredilebilir. Bununla ilişkili olarak yine ilerleyen süreçte dinin toplumsal alanda sınırlarını daraltan etkin gücün sekülerleşme modelleri yerine modern hayata karşı üretilen alternatif kültürel/ideolojik anlam sistemlerinin olduğu, dolayısıyla geleneksel dinin özellikle kutsal alanla ilgili açıklamalarda bulunurken, nevezuhur anlam odakları ve kültürel sistemlerle hayatın genel problemlerine yönelik telafi edicilikte ortaya çıkan rekabette göz ardı edilemeyecek büyüklükte sıkıntılar yaşadığı öne sürülmüştür (Stark and Bainbridge, 1987: 279).

Dini canlılığın artışının nedeni olarak insanların var oluşsal güvenliğine dayalı yeni bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Buna göre, insanlar depremler, salgın hastalıklar, kuraklıklar, savaşlar, çevresel felaketler gibi durumlar karşısında kendilerini güvende hissetmezler. Böyle durumlarda, din insanların bir sığınağı haline gelir. Ekonomik anlamda insanların kendilerini güvende hissetmedikleri durumlarda da benzer eğilimlerin görüleceği ifade edilmiştir. Modernleşmeyle birlikte insanların daha büyük güvenlik şartlarına kavuşmadıkları, güven bunalımını en zengin ve modern ulusların yaşayabilecekleri belirtilmekte, özellikle 11 Eylül olaylarının meydana gelmesi bu durumu desteklemektedir. Böylece, güvenli olmayan ve ekonomik bunalımlar içindeki toplumlarda dini canlılık artarken, modern güvenli toplumlarda dini canlanma azalmaktadır (Norris and Inglehart, 2005: 8-10).

Sekülerleşme tezinin hatalı olduğunu, bir zamanlar böyle bir teori ileri sürmek için geçerli sebeplerin olduğunu ancak değişen şartları açıklamadığını öne süren Berger, bu literatürün bazı yönleri hâlâ geçerliliğini koruduğunu; ancak aynı şeyin tezinin özü için geçerli olmadığını ifade eder (Berger, 2002a: 13). Klasik sekülerleşmenin gelişen şartlarda yeni bir şey ortaya koymadığı yönünde ifadeler ortaya konurken, benzer şekilde yeni paradigmanın da daha çok eskinin bir kritiği olduğu ifade edilmiştir. Gerçekten, yeni paradigmanın ortaya koyduğu görüşlere bakıldığında sekülerleşme tezine karşı tepkiler toplamı olduğu görülür. Klasik sekülerleşmeyi sistemli ve fikirsel bütünlüğü olmamakla suçlarken, sekülerleşmenin, sekülerleşme olgusuyla ilgili; rasyonelleşme, farklılaşma, kilise devlet ayrımı, yeni dini hareketler gibi konularda sadece klasik sekülerleşmeye karşı geliştirilen tepkisel cevaplar olduğu görülmektedir. Ancak tamamen faydasız olduğu söylenemez, din sosyolojisine hem ampirik olarak hem de teorik olarak çok sayıda olumlu katkılar da sağlamıştır. Ampirik olarak, “yeni paradigmayı” destekleyenler modern Batı’da dini ve “ruhsal” düşüncelerdeki

devama ve dini katılımdaki şaşırtıcı bir şekilde karşı-ulusal değişimin yüksek seviyesine işaret ederler. Rasyonel seçim çerçevesinde bireylerin aksiyonlarının gerisindeki nedenleri açıklama gayreti de değişen şartlar içerisinde dinin toplumsal konumunu belirlemesi açısından önemlidir (Gorski, 2000: 143).

İki paradigmayı destekleyenler arasında büyük bir kötü niyet olduğu gibi, bütün açıklığıyla paradigmaların kendileri esasında uzlaştırılmaz da değildir. Sekülerleşmenin ilgi merkezini bütün bir toplumda dini kurum ve değerlerin önemi ve merkeziliğiyle dini olan ve olmayan kurumların zamanla farklılaşmış olması oluşturmaktadır. Yeni paradigmanın ilgi merkezi, tersine, dini alanın içsel yapıya sahip olmasına ve bireysel dindarlığın toplam seviyesi üzerinde bu yapının etkide bulunmadığı üzerinedir. Bunlar apayrı ilgiler olmaktan ziyade, bu iki paradigmanın birbirlerini tamamlayıcı olması da mümkündür (Gorski, 2000: 143).

Din sosyolojisi normatif bir bilim değildir, olanı olduğu gibi inceler. Toplumsal yapı sürekli değişim ve dönüşüm içerisindedir. Değişen bu şartlar içerisinde mevcut bilgi ve kaynakların gelecek hakkında kesin yargılarda bulunulmasını engeller. Sekülerleşme teorileri ve dinin geleceğiyle ilgili kesin sosyolojik bir tespit ve öneride bulunmak mümkün değildir, ancak kişisel bir kanaatle çeşitli tahminler yürütülebilir. Yapılacak tespit ve tahminlerde de ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Çünkü değişen toplumsal yapı içerisinde insanların dini tutum ve davranışlarında da değişimin meydana geleceği unutulmamalıdır. Sonuç olarak, dinin toplumsal önem ve etkileme gücünün kaybolduğu bir süreç olarak tanımlanan sekülerleşme, klasik sekülerleşme modeli içerisinde de bazı farklılıkları barındırmaktadır. Dolayısıyla, sekülerleşmeyi sadece dini çöküş olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Aydınlanmadan itibaren toplumların yapısında meydana gelen köklü değişimler aynı zamanda insanların dini anlayışlarında da birtakım değişimler meydana getirmiştir. Dini otorite ve güçler etkinliğini kaybetmiş, rasyonelleşme ve farklılaşma gibi süreçlerin sonunda özel alana çekilmiş ve bireysel bir tercih konusu haline gelmiştir.

POSTMODERNİZMİN KISKACINDA DİNİ AKIMLARIN GELECEĞİ

Postmodernite, dinin kaderine yönelik modern düşünenin yazdığı tükeniş senaryolarının yerine yeni gelecek senaryoları üretmiştir. Bu senaryoların bazıları dinin postmodern dünyada yeni bir “ihya” ve “tebliğ” dönemi yaşayacağını öngörürken kimi senaryolarda ise dinin postmodern dünyanın sonu gelmeyen çoğulluğu içerisinde herhangi bir “şey” olarak metalaşması ve şeyleşmesi sürecinden bahsedilir. Postmodernizmin önde gelen filozoflarından Rorty ve Vattimo’nun ortak eseri olan Dinin Geleceği adlı çalışmada Vattimo’nun iddiası insanlık için sırasıyla inanç çağı ve akıl çağının miadını doldurduğu ve artık dünyamızın yorumlar çağını yaşadığı yönündedir. Bu düşünceler postmodernitenin dine bakışını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ortaya konulan tablo farklı ama çatışmayan iki kültür olarak bilim ve dinin bir arada var olabileceğidir; ama bir şartla, her ikisi de büyük iddialarından vazgeçtikleri sürece. Vattimo, özellikle spiritüel mesuliyet kavramı ekseninde din söz konusu olduğunda bireysel tercih ve sadakatin belirleyici olduğu “yorumlar çağı”nı işaret etmektedir. Biz buna bu bağlamda din yorumları çağı diyoruz. Vattimo (Rorty ve Vattimo, 2004: 35) “sekülerleşme... bizzat otantik dini tecrübenin kurucu özelliğidir” ifadesiyle sekülerleşmeyi postmodern bağlamda tanımladığı bireyin spiritüel mesuliyetine dayandırarak din sosyolojisi literatüründeki dönüşümün felsefi meşruiyet çerçevesini de çizmektedir.

Postmodernizm ve popüler din bağlamında dönüşüm geçirdiğini iddia edilen din ve dindarlık “dinin kurumsuzlaşması ve post-geleneksel çağ” (Hervieu-Leger, 2000: 167) gibi kavramsallaştırmalar da kurumsal dinin önemini yitirdiği ve bireylerin dini pratiklerden bağımsız olarak farklı bir inanç ve kutsal algısına sahip olmaya başladığı benzer süreçleri

betimlemektedir. Öte yandan Müslüman ülkeler üzerine yapılan din antropolojisi çalışmalarında da batılı spiritüalizme ve ruhaniliğe denk düşen İslami biçimlerin öne çıktığı ve postmodern bağlamda Müslüman toplumların geniş kültürel çerçevelere tasavvufi gruplar vasıtasıyla bu yeni formlar altında eklemlendiği ortaya konulmaktadır (Howell, 2004).

Postmodern telakkilerin tezahürü şüphesiz modernitenin temel dayanağı olan ilerlemeci tarih anlayışında beliren çözümlüyle ilgilidir. Modern düşüncede din, toplumsal düzenin ilkel formları üzerinden açıklanmasından dolayı rasyonalitenin şekillendirdiği mükemmel forma erişildikçe gücünü kaybedeceği beklentisine girilmişti. Bu beklenti tek merkezden şekillenen ve sadece Avrupa tarihinin bir kesitinin evrensel olduğu iddiası üzerinden beliren bir tezle ilişkili olduğu gün yüzüne çıkmıştır. İnsanlık tarihini ve farklı toplum tiplerini büyük anlatılar üzerinden tek bir kadere bağlayan modernitenin tabiri caizse ikinci dünya savaşından sonra freninin boşaldığı söylenebilir. Düşüncenin anomileştiği ve herşeyi düzenleyen temel fikir olarak kabul edilen rasyonalitenin ve pozitivist fikirlerin güvensiz bir zemine doğru sürüklendiği böylesi bir dönemde düzen kurucu olarak sınırlanacak en güvenli liman ekonomi ve sermaye hareketleri olmuştur. Postmodernite modern telakkilerin daralttığı piyasa ve Pazar ekonomisinin genişletilmesi adına müdahaleci ve tek tipleştirici büyük teorilerden taviz vererek süreci devam ettirmenin adı olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan bireyi esas alan yeni düzende din, kurumsal kimliği zayıflatılarak fakat küresel çeşitliliğin genişleteceği pazar ekonomisinde yıldızı parlatılarak kendisine bir alan tanınmıştır.

Yine bu amaca uygun olarak yönetimin seküler biçimi olan laiklik anlayışında devletteki dini temsiliyet bağlamında devletin tüm dinlere yönelik katı dışlayıcılığı Fransız tipi olarak kabul edildiği bilinmektedir. Amerika tipi laiklik anlayışında ise devletin dini temsiliyet açısından farklı dinlere eşit mesafede davranması olarak bilinmektedir. Postmodern dönemde küresel düzeyde Fransız tipi laiklik anlayışının zayıfladığı ve Amerika tipi laiklik anlayışının revaç bulduğu görülmektedir. Böylesi bir düzende din semboller vasıtasıyla kamusal alanda kendisine alan açtığı fakat kurumsal din yerine çeşitliliğe kapı aralayan ve liberal ekonomiye göz kırpan dini akımların yaşatılmaya çalışıldığı söylenebilir.

DİNİ AKIMLARIN POPÜLER KÜLTÜRLE İMTİHANI

Din sosyolojisi literatürüne “dinî pazarlama (religious marketing)” olarak geçen terim, kökleri itibariyle rasyonel seçim teorisine kadar dayandırılabilir. Bu pazarlama biçimi aslında dinin bir zorunluluk ve mesuliyetten, çeşitli kültürel formlar içinde bir tercih ve tüketim nesnesine dönüşümüyle birlikte anlaşılabilir bir olguyu içerir. Bu konuya değindiği makalesinde Davie (2006) durumu şöyle ifade etmektedir: “Tüketim noktasından bakıldığında, yine de katedraller seçkin bir ürün sunan yerlerdir: geleneksel liturji, en iyi müzik ve vaazda mükemmeliyet ve bunların hepsi çoğu zaman çok güzel ve tarihî bir binada gerçekleşmektedir.” Aslında Jameson’ın bahsettiği şekliyle “geç kapitalizmin kültürel mantığı” olarak anlaşılması gereken postmodernizmin din alanındaki etkinliği de dini belli popüler kültür formları içerisinde semboller düzeyinde yeniden üreterek gerçekliğinden koparması ve geç kapitalizmin kültürel mantığı içerisinde pazarlamasıdır. Bu bağlamda önceki bölümde bahsedilen postmodern ve popüler din formlarının ortaya çı- kışı ve geleneksel dindarlık biçimlerinin yerini alışı da bu tüketim sürecinden bağım- sıız değildir. Sufizm, neo-sufizm ya da diğer new-age akımları ve kültürleri etrafında üretilen dinsel pazar da bugün literatürde “ruhani pazaryeri” olarak adlandırılmakta ve bu pazaryerinde yapılan ve kitlelere popüler kültür olarak sunulan ürünler çeşitli semboller vasıtasıyla bir yönüyle yeni bir dinî kültür, yeni bir dinî vokabüler ve yeni dinî kimlik algıları ikame ederek bu yolla toplumun genel geçer din anlayışını yeni- den inşa etmektedir. Diğer yönüyle ise bu dinî

semboller ve anlatılar popüler kültürü dönüştürmekte ve ona ruhanî bir form ve içerik kazandırmaktadır.

Genel çerçevesi itibariyle bu şekilde cereyan eden dinsel biçimlerinin popüler kültür vasıtasıyla gündelik hayattaki işleyişini daha iyi konumlandırmak içinse popüler kültür, kitle kültürü, gündelik hayat gibi kavramlara ve bunların postmodernizmle ve tüketim toplumuyla ilişkilerine eğilmemiz gerekmektedir. Popüler kültür ya da değişimli olarak benzer anlamda kullanılan kitle kültürü, modernite öncesi dünyadaki yüksek kültür ile halk kültürü arasındaki ayrılığı düzleştiren ve bu yolla hem halk kültüründen hem de yüksek kültürden aldığı öğelerle kitleselleşen bir kültürel formu ifade etmektedir. Ancak burada önemli olan nokta kitlelere mal olan/edilen ve böylece kitle kültürüne dönüşen/dönüştürülen popüler kültür yapı sökülümüne uğratıldığında ortaya çıkan sonuçtur. Bu sonuç bize popüler kültürün yüksek kültür ya da halk kültürü gibi farklı kaynaklardan lalettayin karışımlarla oluşturulan masum bir alan değil, bilakis tanımlanması, kültürel alanda üretilmesi, tüketilmesi ve pazarlanmasıyla baştan sona bir mücadele ve hegemonya alanı olduğunu göstermektedir. Bu konuda Eleştirel Okul tarafından ortaya atılan kültür endüstrisi kavramsallaştırması müzik ve sinemadan reklamlara kadar bütün kültürel üretim alanlarında “gerçek stile sahip olma” iddiasının aynı zamanda bir hegemonyayı işaret ettiğini bize göstermiştir (Adorno ve Horkheimer, 2001).

Ancak kültür endüstrisi kavramındaki kitle kültürü toplumların yönetilmesinde tek taraflı olarak kullanılan bir araç olarak görülmüştür. Buna karşın kültürel çalışmalar alanında Stuart Hall’un yaklaşımı kültür endüstrisi kavramını bir adım öteye taşıyarak popüler olanı yapı-sökülümüne uğratmayı denemiş ve sonuç olarak içerme/direnış şeklinde ikili bir yapıyla popüler kültür alanında mücadelenin sürdüğünü ifade etmiştir. Buna göre popüler kültür ne belli bir sınıf tarafından tam kontrol altında tutulan bir alan, ne de güç ilişkilerinden tamamiyle bağımsız bir alandır. Aksine popüler kültür alanı kültürel mücadelenin çarpıtma, direniş, içerme ya da müzakere şeklinde belirebildiği çok taraflı bir alandır. Hall’un popüler olanın yapı sökülümüne uğratılması ekseninde geleneğin anahtar konumundan bahsetmesi konumuz açısından da önem arz etmektedir. Zira “gelenek kültür içerisinde hayati bir unsurdur: ancak bu eski formların aynen devam etmesinden çok başka bir konudur. Bu daha çok farklı unsurların birbirleriyle ilişkilendirilerek bir araya getirilmesidir” (Hall, 2005: 70).

KÜRESELLEŞME OLGUSU VE DİNİ AKIMLARDA TEMSİL KRİZİ

Küreselleşme, kültürel anlamda postmodernizm ve pop kültürün yaygınlaşarak kitleselleşmesini de içeren bir sürecin adıdır. Ancak bu süreç yalnızca kültürel ve felsefi düzlemde ele alınacak bir olgu değil aynı zamanda bir takım politik boyutları da olan bir süreçtir. Küreselleşme Türkiye’de “din alanı”nın ulusal ve milliyetçi bir ideolojik çerçeveden çıkarak gitgide küresel etkenlerle daha sıkı bir ilişkiye girmesini ve din alanında bir kozmopolitleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu süreçle birlikte klasik milliyetçi-muhafazakâr paradigmanın dini devletle beraber gören anlayışının yerine diasporik İslamî yaşam biçimlerinin de var olabileceği görülmeye başlanmıştır. Diasporik İslam ve diasporik Türklük, duygusal olarak geleneksel değerlere karşı daha pop bir milliyetçiliği ve dinî olarak ise daha melez ve çeşitli kimlikleri beraberinde getirmekteydi. Bu bağlamda gitgide Avro-Türkler ve Avro-İslam başta olmak üzere farklı dinî ve millî var oluş biçimlerine işaret edilmekteydi. İslam’ın küresel ve yerel arasındaki bu yeni serüvenini ele aldığı “İç içe Girişler: İslam ve Avrupa” başlıklı çalışmasında Göle, İslam’ın küreselleşme karşısındaki durumunun ikili bir yapıya oturduğunu ve bir taraftan ötekileşme bir taraftan ise benzeşme olarak nitelenebileceğini savunur. Buradaki ötekileşme özellikle 11 Eylül olayları sonrasında keskinleşen, Huntington’ın medeniyetler çatışması tezini doğrulayan ve sadece ABD’de değil Avrupa’da ya da Rusya’da da yankı bulan küresel İslamofobyaya olgusunu içeren bir süreçtir.

Buna karşın benzeşme ise modern dünya ile eğitim, mesleki hayat, kültür ve benzeri kurumlar vasıtasıyla kurulan ilişkiler sonucunda modern hayatın farklı modellerinin oluşturulması ve çoğul moderniteler diye tanımlanan eksenlerdeki buluşma sürecini ifade eder. Göle (2008: 91) bu iki karşıt gibi görünen eş zamanlı sürecin sonucunda oluşan ötekileşme-çatışma ve benzeşme-buluşma düzlemini şöyle ifade etmektedir: “Nitekim İslamcılık küreselleşen kamusal alanda bedene ve mekâna daha yakın bir siyaseti, daha görsel ve dolayısıyla daha medyatik bir siyaset anlayışını öne çıkarmaktadır. Ya da şöyle ifade edebiliriz: görsellik, beden ve medya siyaseti, İslam ve modernite arasındaki benzeşme ve farklılaşma zeminini belirlemektedir.”

Bu noktadan bakıldığında küreselleşme sonucunda daha çok önem kazanan medya ve görsellik, yalnızca içerdiği belli imgelerin taşıdığı tüketim değeri açısından değil, bu imgelerin küresel ve yerel değerlerin öne çıkışıyla birlikte orta yere savrulan kimliklere denk düşmesi ve bir anlamda bu kimlikleri öyle veya böyle temsil etmeleri bakımından da anahtar bir rol üstlenmektedir. Türkiye’nin 1980 sonrası döneminde kimlikler ve popüler kültür ilişkisini irdeleyen bir başka yazar Can Kozanoğlu, (1995: 143-155) Göle’nin benzeşme ve ötekileşme dediği süreci, bir benzeş(tir)me ama birleş(tir)ememe süreci olarak değerlendiriyor. Bu bağlamda yeni olan şeyin pop müziğin ya da diğer popüler kültür formlarının popüleritesinin artması değil bu popü- ler formların bir kimliğe ve bir kültüre (hem de hayli karmaşık ve melez kimliklere ve kültürlerle) denk düşmesi olduğunu iddia ediyor. Demek ki küreselleşmenin gerek dünya ölçeğinde ve gerekse Türkiye’deki yansımaları itibarıyla farklı din ya da kültür mensupları arasında ancak piyasa düzleminde bir benzeş(tir)me sürecini yaşattığını, fakat bu benzeş(tir)me sürecinin kimlikler ve farklılıklar düzleminde bir bir- leş(tir)meyi değil ötekileş(tir)meyi de beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.

Küreselleşmenin kimlik üzerindeki tesiri bireysel hayatları gittikçe kolektif eylemden uzaklaştıran ve bireyselleşmeyi had safhasına taşıyan bir ortamda işlerliğini devam ettirmektedir. Küreselleşmenin genelde din, özelde İslam ve daha da özelinde Türkiye’de İslam ve tasavvuf üzerindeki tesirlerine baktığımızdaysa İslamî kimliklerin giderek daha çok küresel kültürün etkisiyle görsellik ve medya aracılığıyla şekillendiği ve İslamî imgelerin ve simgelerin kendine ait ayrı bir pazar oluşturduğu görülmektedir. Bu pazar bir yandan belli bir pantolonu, belli bir başörtüsü modelini ya da belli bir tatil yapma alışkanlığını meta’ olarak öne çıkarırken, bir yandan da bu meta’ların belli kimliklere bürünmesini ve bu kimliklerle birlikte düşünülmesini de beraberinde getirmektedir. Öyle ki Müslüman gençlik kültürleri içerisinde yer alan ibadetler ya da dinî içerikli etkinlikler, büründüğü formlar açısından seküler bir eğlence biçiminin tüketimine denk düşen bir benzeşme içine girmiştir. Bu şekilde orta- ya konduğu düşünülen kültürel farklılık ise küreselleştirici bir dünyada yerel kimliğin öne çıkarılmasıdır. Ancak direniş adına öne çıkarılan bu yerel kimliğin aslında küresel olan değeri piyasa düzleminde belli formlarla yeniden üretmek onayladığını görmekteyiz. Bu da tıpkı sıklıkla üretilen ve tüketilen bir meta’ olan “İslamî” cola örneğinde olduğu gibi sıklıkla üretilen ve tüketilen, daha önce de değindiğimiz şekliyle bir gusto ve zevk fetişizmini (bu sefer güya inancın hazzını) içeren bir küresel İslamî kimliğin meta’laşmasını içermektedir (Kandiyoti ve Saktanber, 2003: 263).

Küreselleş(tir)ici modernitenin İslam üzerindeki etkisinin en çarpıcı biçimde suffî ekoller örneğinde incelenebileceğini belirten Ernst, bu konudaki çalışmaların da küresel kapitalizmin metalaştırıcı medya ağları üzerinden suffî hareketlerin nasıl yaygınlık kazandığını vurgulamaktadır. Bir yandan da aynı ağlar vasıtasıyla gerek selefi ve reformist Müslüman hareketler içerisinde ve gerekse suffî hareketler içeri- sinde ulusal kimlik, kadın kimliği gibi çeşitli kimliklerin sorgulanmaya başladığını ve Batı-Doğu karşılaşması ekseninde ise barış, dinler arası ilişkiler gibi konularda kimlik sorgulamalarının yaygınlaştığını belirtmektedir. Bu

kapsamda Ernst, sonuç olarak İslam'ın iki farklı ve çatışan yorumu olarak sufizm ve selefi reformizmi konumlandıran Avro-Amerikan akademinin bu kapsamda İslam'ı ya yüzleşilip çatışılacak bir olgu ya da massedilerek etkisizleştirilecek bir varlık olarak kurgulamasını problematize etmektedir (Ernst, 2006).

Aynı şekilde Türkiye'de ulusal düzeyde İslamî anlamda reformist ve keskin bir şekilde Avrupa ve Batı karşıtlığını savunan İslamcı anlayışların muhafazakâr, evrenselci ve demokrat bir çizgiye eklemeli olduğu dikkate alındığında uluslararası yönelimlerin ulusal politika düzeyindeki etkisi de hissedilebilmektedir. Bu politik düzlem gündelik hayattaki dindarlıkların popüler kültürle daha içli dışlı ve daha görsel bir kimliğe bürünmesiyle paralel olarak alternatif seçenekler sunmakta ve kültürel üretim alanında reformist ya da çatışmacı İslami kimliği masnetmektedir. Bu noktadan hareketle, küreselleşme sürecinde İslami talep, kimlik ve algıların yukarıda bahsedilen çatışmacı-reformist ya da uzlaşmacı-kozmopolitan gibi iki farklı eksenlerdeki görünüşleri, uzlaşmacı-kozmopolitan çizgi lehine soğurulmakta ve ancak piyasaya düzleminde benzeşebilen kimliklere dönüştürülmektedir diyebiliriz.

Değinilmesi gereken önemli bir konu da İslam özelinde dini akımların çift kutuplu dünya düzeninde küreselleşme olgusu ile entegrasyonu problemidir. Bu problem Batılı siyasetçilerinin ve toplum mühendislerinin suni nitelikte var ettikleri ve Müslüman toplumlara kabul ettirmeye çalıştıkları bir problemdir. Nitekim soğuk savaş sonrası dünya düzeninde İslam'ı SSCB'nin yerine taşıyan şeylerin başında küreselleşme olgusuyla beraber Müslüman toplumların farklı toplumlarla yan yana gelişleriyle alakalı olarak ortaya çıkan gerilimlerdir. Batılı entelektüellerde, farklı toplumların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan şiddet ve tansiyonun ortadan kaldırılmasında, yalnızca Batılı değerleri benimseyip içselleştiren Müslümanların aktif rol alabileceği, geride kalan Müslümanların ise ötekileştirici söylemden kurtulamayacağı görüşü hâkimdir. Nitekim 11 Eylül sonrası dünya düzeninde söz konusu görüşlerin referansı ile çizilen ayrımlar ve yapılan tanımlamalarla Müslüman toplumlar yaşadıkları coğrafyanın sınırları, Batılılar tarafından nesneleştirilme biçimiyle ilişkili olarak dizayn edilmeye devam edilmiştir. Bu durumu açıklayan en dikkat çekici örneklerinden biri Amerika menşeli RAND Corporation adlı düşünce kuruluşunun raporudur. Sözü geçen düşünce kuruluşu tarafından 2003 yılında yayınlanan "Civil Democratic İslam; Partners, Resources and Strategies" adlı rapora göre Müslüman toplum yapısını şekillendirmede etkili olan dört İslami akım tespit edilmektedir. Bu dört akım; köktencilik, gelenekçiler, modernistler ve laiklerdir. Buna göre çağdaş demokratik Batılı değerleri reddeden köktenci/fundamentalist akımın dini radikalizmi besleyen aşırılıklarının önüne geçmek için İslamiyet'i modern çağa uyarlamak üzere dinde reformu öngören modernist akımın desteklenmesi gerekmektedir. (Abidoğlu, 2020: 39-40)

SONUÇ

Dünyada özellikle 20. Yüzyılın ortalarında başlayan ve 21. Yüzyılda hız kesmeden devam eden dini-kültürel-sosyal alanda birtakım değişimler gözlenebilmektedir. Dünya toplumları ölçeğinde modern dönemde gerçekleşmesine kesin gözüyle bakılan bir olgu vardı. Söz konusu olgu toplumların sekülerleşerek dinden uzaklaşacağı beklentisiydi. Fakat bu beklenti yapılan gerçekçi araştırmalara göre maddi unsurlar ve dünyevi yapıların küreselleşme ile birlikte yaygınlık kazanmasına rağmen dindarlık olgusunun toplumlara yön veren bir dinamik olma özelliğini kaybetmemesi realitesini ortaya koymaktaydı. Fakat Postmoderniteyle birlikte dini kimliklerin ve dindarlık olgusunun sosyal planda canlanmasının toplumlara getirisi olmakla birlikte götürüsü de olduğu tahmin edilmektedir. Günümüzde Sosyal medya ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla dini yapılar, yeni dini akımlar mekân farkını aşarak

kendilerini anlatabilecekleri ve kabul ettirebilecekleri kitlelere ulaşabilmektedirler. Süreç içerisinde insanlarda dini ve ahlaki anlamda bir görecelilik ortaya çıkmaktadır. Yaşadığımız zaman sürecinde bireysel yaşantının her türlü bir anlamda kendini din üzerinden meşrulaştırabilmektedir. Meşrulaştırma biçimleri dinin aslı yapısına uymasa da bunu test edecek unsurlar toplumsal evrende iflasa ve çözülmeye tabi tutulmak istenmektedir. Bu durum antik çağdaki sofistlerin evrensel gerçeğe ulaşamaması tasavvurundan hareketle insanı her şeyin kıstası görme ve ahlak kavramını subjektif alana indirgeyen anlayışı çağrıştırmaktadır. Daha açık ifade ile dini kurum ve yapılar toplum bazında yıpranması kaçınılmaz olmakla birlikte toplumların manipüleyle daha açık hale gelmesi mümkün olabilmektedir. Dini akımların geleceği açısından değerlendirildiğinde dünyada modernizmin tüm toplumları kuşatması gerçeğinden hareketle hızlı modernleşme hareketi devletin tüm kurumlarını yapılandırdı. Sonrası dönemde ise postmodern anlayışın getirisi olarak devletler nezdinde modern dönemde şekillenen resmi ideolojiler, sosyolojik planda dinin toplumsal düzlemdeki işlevselliğinin farkında olduklarından dini kurumlar ve hareketler işlevselci bakış açısıyla yeniden tanzim edildi. Özetle postmodern dünyanın küreselleşmesi ile birlikte dinin ve ahlakın bireysel ölçütlerle kritik edildiği ve böylesi farklılaşmaların dini yapı ve kurumları yıprattığı bu dönemde halkta önceleri devlet aklına olan güvensizliği dini kurum ve yapılara yansıtması ihtimalini gün yüzüne çıkarttı. Dinin özsel-işlevsel-yapısal bir niteliği olduğu şüphesizdir. Bundan dolayıdır ki dinsiz bireyler olsa da günümüzde de tarihte de dinsiz toplumların yaşayamadığı bir gerçektir.

KAYNAKÇA

ABİDOĞLU, İ., Modern Düşüncede Toplumsal Farklılık Olgusu, KDY yay, İstanbul, 2020.

ADORNO, T & HORKHEIMER., M. 2001 ,The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception” [(eds.) M. G. Durham ve D. M. Kellner (2001),Media and Cultural Studies. Blackwell Publishers] içinde: 71-102.

ATTAS S. N., 2003, İslam Sekülerizm Ve Geleceğin Felsefesi, çev. M.E.Kılıç, İnsan Yay., İstanbul, 228s.

Berger, 2002a, Sekülerizmin Gerilemesi , der. A.Köse, Sekülerizm Sorgulanıyor, İstanbul, Ufuk Yay, ss. 11-32

_____, 2002b, “Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine”, der. A. Köse, Sekülerizm Sorgulanıyor, İstanbul, Ufuk Yay, ss. 75-95

BRUCE, 2002, God is Dead, Secularization in the West, Oxford, Blackwell Publishing, 267.

CALHOUN, C. 2008, “Sosyolojik Teorinin Şekillenmesinde Yorum ve Kültürel Farklılık”, Sosyal Teori ve Sosyoloji, Çev: Nazan Gece, Derleyen: Stephen P. Turner, Küre Yayınları, İstanbul s. 82. 70

DAVIE, G (1990), An Ordinary God: The Paradox of Religion in Contemporary Britain, British Journal of Sociology, 41/3: 395-421.

ERNST, Carl W. (2006) Sufism, Islam, and Globalization in the Contemporary World: Methodological Reflections on a Changing Field of Study, Fourth Vic- tor Danner Memorial Lecture Indiana University, April: 5-27.

- GORSKİ, P. S, 2000, “Historicizing the secularization debate church, state and society in late medieavel and early modern Europe, ca. 1300 to 1700”, American Sociological Review; Feb.; 65 (1), ss. 138-168
- GÖLE, N (2008), İç İçe Girişler: İslâm ve Avrupa (Çeviri: Ali Berktaş), İstanbul: Metis.
- GURVITCH, G. 1985, Sosyoloji ve Felsefe, Çev: Kadir Çangızbay, Değişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 50-51.
- HALL, S (2005), Notes on Deconstructing the Popular,[(Haz.)Raiford Guins and Omayra Zaragoza Cruz (2005) Popular Culture: A Reader, London: Sage] içinde:64-71.
- HAMILTON, M., 2001, Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives, London, Routledge, 303s.
- HERVİEU-LEGER, D., 2005, “Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler”, çev. Halil Aydınalp, Dini Araştırmalar, 7 (21), Ocak- Nisan, ss. 307-318
- HOWELL, J. D. (2004), Spirituality vs. Religion Indonesian Style: Framing and Reframing Experiential Religiosity in Contemporary Indonesian Islam, A Paper presented to Fifteenth Biennial Conference of the Asian Studies Association of Australia, 2004.
- KANDİYOTİ, D. & SAKTANBER, A. (2003), Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat, (Çeviri: Zeynep Yelçe), İstanbul: Metis.
- KOZANOĞLU, Can (1995), Pop Çağı Ateşi, İstanbul: İletişim.
- KÖSE, A., 2001, “Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar”,Günümüz İnanç Problemleri, Erzurum, ss. 203-216
- NORRIS, P. & INGLEHART R., 2005, Sacred and Secular Religion and Politics Worldwide, Cambridge University Press, 304s.
- PHILLIPS, R., 2004 “Can Rising Rates of Church Participation be a Consequence of Secularization?”, Sociology of Religion; Summer; 65 (2), ss. 139-153
- RITZER, G. 2012, Modern Sosyoloji Kuramları, Çev: Himmet Hülür, De Ki Yayınları, Ankara, s. 14.
- RORTY R, & VATTIMO, G (2004), The Future of Religion, New York:Columbia University Press,
- STARK, R. and, BAİNBRIDGE, W. S., 1987, 1987, A Theory of Religion, Peter Lang New York, 390s.
- SWATOS, W. H. and Chirstiano K. J., 1996, “Secularization Theory: The Course of a Concept”, Sosyology of Religion, 60 (3), Fall, ss. 209-228
- WALLACE, R. A.& WOLF, A., 2002, Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. L.Elburuz & M.R. Ayas, İzmir, 350s.

SÜREYCOĞLU TÜRKİ MUHANNES MİYDİ? ORTA DOĞU ERKEN MÜZİK TARİHİ HICAZ GINA EKOLÜ ÖNCÜSÜ

WAS SURAYDJOGLO TURKI EFFEMINATE? THE PIONEER OF THE HIJAZ GHINA SCHOOL In THE EARLY MUSIC HISTORY OF MIDDLE EAST

Recep USLU

Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Musikisi Bölümü,

ORCID ID: 0000-0002-3849-2982

ÖZET

Süreyçoğlu Türki, aslında Arapça kaynaklarda İbn Süreyc et-Türki olarak geçen ifadenin Türkçesidir. Orta Doğunun Erken Dönem Müzik Tarihi Hicaz Gına Ekolü döneminde yaşamış, peygamberimizin vefatından üç yıl sonra Mekke’de doğmuştur. Bugüne kadar hakkında birkaç ansiklopedi maddesi dışında ciddi bir araştırma yapılmamıştır.

Modern dünyada onun hakkındaki ilk bilgileri, Henry George Farmer tarafından Encyclopedia of Islam (1930) için yazdığı Arap Müziği maddelerinde ve bir yıl önce yayınlanan müzik tarihinde (1929) görüyoruz. Farmer, bir taraftan Arap müziği tarihini anlatırken bazı öncülerden bahsetti. Yazısında ilk verdiği öncü isim İbn Miscāh, Habeşli bir köleydi; ne Arap ne de İranlıydı. İkincisi ise onun öğrencisi olarak gösterilen İbn Muhriz’di. Yazının devamında hem İbn Miscāh’ın hem de İbn Muhriz’in Pers ve Rum’a gidip müziği öğrendikten sonra Arap müziği unsurlarına uymayanları almadığını, seçtiğini ve İran ve Bizans usullerini kabul etmediğinden bahsetti. Garip bir şekilde, ikisinin de benzer bir hayatı yaşadığını yazdı. Bunu dayandırdığı tek kaynak İsfahani’nin Kitabı’l-Egani’siydi (: Şarkılar Kitabı). Yirminci yüzyılda Süreyçoğlu’nun muhannes olduğu söylentisi Farmer’ın yazdıkları (1929) ile başladı ve Rowson’un yazdığı makale ile pekişti (1991 ve 2015).

Bu bildiri, Süreyçoğlu’nun muhannes olup olmadığını sorgulamayı amaçlamaktadır. Kaynağını hiç bir eleştiriye tabi tutmadan bilgileri olduğu gibi aktaran Farmer’la başlayan Süreyçoğlu’nun muhannes olduğu bilgisi, daha sonraki Arap müziği tarihiyle ilgilenenler tarafından aynen tekrar edildi. C.Brockelman (1955), Johann W.Fück (1971) ve G.Sawa gibi Farmer takipçilerinden sonra, Everett K. Rowson (1991) tarafından Medine efemineleri konulu bir makale haline getirildi, daha sonra bu makale Türkçeye tercüme (2015) edildi. Bu bildiride Farmer’ın yazdıklarına ve kaynak bilgisine akademik şüphecilik yaklaşımının sonucu özellikle Süreyçoğlu’nun muhannes olup olmadığı konusu yeniden araştırıldı ve eleştirildi. Kaynak bilgileri yeniden değerlendirildi, kaynaktan aktarılan bilgilere kronoloji ve karşılaştırma yöntemleri uygulandı. Süreyçoğlu diye bahsedilecek olan İbn Süreyc hakkında anlatılanlara kronolojik yöntem yaklaşımı sonucunda dönem içindeki rolünün göz ardı edildiği anlaşıldı. Ancak bu konu, başka bildiri konusudur.

Bu bildirinin konusu, yukarıdaki konuya girmeksizin, Süreyçoğlu muhannes miydi yoksa değil miydi problemi ile sınırlandırıldı. Bildiride nitel araştırma yöntemleri kullanıldı ve bu konu hakkındaki bilgiler kaynaklardan yeniden araştırıldı ve kritik edildi. Aktarımlar süzgeçten geçirildi, diğer muhannesler hakkında anlatılanlarla karşılaştırıldı. Bildirinin sonucunda, Mekke’nin ilk ud icracısı bestecisi olan Süreyçoğlu’nun muhannes yani kadını olmadığı ortaya konmuştur. Ayrıca erken dönem Hicaz Gına Ekolünün, karşılaştırmalı ve eleştirel yöntemlerle çok iyi bir kronolojisinin yapılması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Süreyçoğlu Türki (İbn Süreyc), Muhannes, Henry George Farmer, Orta Doğu müzik tarihi, Hicaz Gına Ekolü, Mekke.

ABSTRACT

Suraycoglu Turki is actually the Turkish version of the expression Ibn Surayc al-Turki in Arabic sources. He lived during the Hijaz Ghina School of Early Music History of the Middle East and he was born in Mecca three years after the death of our Prophet. To date, no serious research has been done about him, apart from a few encyclopedia articles.

We see the first information about him in the modern world in the articles on Arabic Music written by Henry George Farmer for the *Encyclopedia of Islam* (1930, Ibn Suraydj) and in the history of music published a year ago (1929). While describing the history of Arabic music, Farmer mentioned some pioneers. The first pioneering name he gave in his article, Ibn Misjah, was an Abyssinian slave; He was neither Arab nor Iranian. The second was Ibn Muhriz, who was shown as his student. In the continuation of the article, he mentioned that both Ibn Misjah and Ibn Muhriz did not accept the ones that did not fit the elements of Arabic music after going to Persia and Rum and learning music, and did not accept the Persian and Byzantine styles. Oddly enough, he wrote that they both lived a similar life. The only source he based this on was Isfahani's *Kitab al-Aghani* (: Book of Songs). In the twentieth century, the rumor that Suraydjoglu was effeminate began with what Farmer (1929) wrote and was reinforced by an article written by Rowson (in 1991 and Turkish translated in 2015).

This paper aims to question whether Suraydjoglu was effeminate or not. The knowledge that Suraydjoglu was effeminate, which started with Farmer, who conveyed the information as it is without any criticism, was repeated by those who were interested in the history of Arabic music. After Farmer followers such as C.Brockelmann (1955), J.W.Fück (1971) and G.Sawa, it was turned into an article on Medina's effeminates by Everett K. Rowson (1991), which was later translated into Turkish (2015). In this paper, as a result of the academic skepticism towards Farmer's writings and source information, the issue of whether Suraydjoglu was effeminate has been re-examined and criticized. Source information has been re-evaluated, chronology and comparison methods have been applied to the information transferred from the source. As a result of the chronological method approach to what is told about Ibn Suraydj, who will be referred to as Suraydjoglu, it was understood that his role in the period was ignored. However, this is the subject of another paper.

The subject of this article is limited to the problem of whether Suraydjoğlu is feminine or not, without going into the above topic. Qualitative research methods were used in the paper and the information on this subject was re-examined and criticized from the sources. Transmissions were filtered and compared to those told about other effeminates. As a result of the paper, it was revealed that Suraydjoğlu, the first oud player composer of Mecca, was not effeminate. In addition, it is suggested that a very good chronology of the early Hijaz Ghina School should be made with comparative and critical methods.

Keywords: Ibn Suraydj Turki, Effeminate, Henry George Farmer, Music History of Middle East, Hijazi Ghina School, Mecca.

GİRİŞ

Orta Doğu müzik tarihinin en önemli dönemlerinden biri Hz.Peygamber ve hemen ardından gelen süreçtir. Bu süreçteki hızlı değişim, Hz.Peygamber döneminin bir devamıdır. Hz.Peygamber, hayatta iken müziğe karşı olumlu tutumunun yansıması, vefatından sonra doğan müzisyenler tarafından bir müzik ekolü halinde öncü oldukları Dünya müzikologları tarafından kabul edilmektedir. Bu ekole Hicaz Gına Ekolü denmektedir. Çünkü ana bölge Hicaz ve dönemi temsilde kullanılan musiki terimi <gına> terimidir. Dolayısıyla bu Hicaz Gına Ekolünden, öncüsünden söz eden araştırmacılar vardır.

AMAÇ VE SINIRLARI

Bu bildiri, Hicaz Gına Ekolü içinde yer aldığı konusunda ittifak olan müzisyen Süreycioğlu Türki'nin muhannes olup olmadığını sorgulamayı amaçlamaktadır. Hayatı ile bilinmezlikleri aydınlatmaya çalışırken bazı alt problemler ele alınacak, dolayısıyla bu sorulara da cevap aranacaktır. Konu muhannes olup olmadığı problemi ile sınırlıdır.

Yöntem: Bildiride nitel araştırma yöntemleri kullanıldı ve bu konu hakkındaki bilgiler kaynaklardan yeniden araştırıldı, fişlendi, karşılaştırılarak kritik edildi. Aktarımlar ve aktaranlar süzgeçten geçirildi, diğer muhannesler hakkında anlatılanlarla karşılaştırıldı.

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Konudan ilk söz eden araştırmacı H.G.Farmer'dır. Yazdığı Arap müziği tarihinde Hicaz Gına Ekolü öncülerinden söz ederken, Süreycioğlu üzerinde yeterince durmayıp onu göz ardı etmiş, ancak Süreycioğlu'ndan bahsederken bir taraftan udun düzeni konusunda onu takdir ederken, muhannes olduğundan bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Onun bu konudaki öncülüğü, oryantalist yaklaşımı, takipçiler tarafından devam ettirilmiş, yazdıkları makalelerde Süreycioğlu'ndan muhannes olarak bahsetmişlerdir. Ve bu konu Rowson tarafından, 1991 yılında Medine'nin muhannesleri başlıklı makalesine taşınmıştır. Bütün makale ve araştırmaların asıl kaynağının İsfahani'nin Kitabül-Egani adlı eseri olduğundan dolayı, kullanılan kaynaklardaki bilgiler yeniden ele alınarak eleştirilecektir.

Hicaz Gına Ekolü Nedir?

Bildirinin başlığında görülen Hicaz Gına Ekolü'nden ne kastedildiğini kısaca açıklamakta yarar var. Hz.Peygamberin vefatından sonra bazı müzisyenler, özellikle mevaliler, yabancı müziklerin etkisi ile, Arapların hiç tanışmadıkları müzikle ilgilendiler, Arapça şiirlerin uyumlu söylenmesini kendilerine bir tarz haline getirdiler. Bu deneme yanılma yöntemiyle yapılan Arapçanın müzikle buluşturulması biraz zaman aldı. Bunun birçok sebebi vardır. Fakat mevalilerin bu alanda kendilerini göstermeleri Dört Halife devrinde başladı, Emeviler zamanında gittikçe yükselen bir değer olarak devam etti. Müzikteki gına tavrı icranın değişimi Emevilerin sonlarına doğru, <nağme> anlayışının önem kazanmasıyla gerçekleşti. İşte başlangıç ile değişim arasındaki müzik dönemine Hicaz Gına Ekolü denmektedir. Bu yaklaşık 150 yıllık bir süreçtir. Abbasilerin kuruluşu yeni tarzın geliştirilmesini desteklemiştir. Bu değişim hemen olmamış, Abbasilerin yükselme devri müzisyenleri Hicaz bölgesi müzisyenlerinin ürettiği besteleri büyük bir saygı ile söylemeye devam etmişlerdir.

Hicaz Gına Ekolü üzerine ilk araştırma yapan H.G.Farmer'dır. 1929 yılında yayınladığı Arap müziği tarihi eseri zamanın değerli eserlerinden biridir. Farmer'ın Eski Arap Ekolü dediği dönem adı, salt Araplardan oluşmadığı anlaşılınca Hicazi Gına Ekolü terimine dönüşmüştür. Bu terim diğerine göre daha akademik ve gerçekçidir. Farmer, eserinde Hicaz Gına Ekolü öncülerini olarak iki kişiden söz eder, ele alınan kişiler Habeş asıllı Mekke'li İbn Miscâh ve Medine'li İbn Muhriz'dir. Aynı zaman diliminde yaşayan Gariz, Tyveys, Dellal, Cemile, Azzetülmeyla gibi müzisyenlerden de söz edilir. Az da olsa bahsedilen İbn Süreyc'den önemsiz bir müzisyen gibi kısaca, muhannes olduğu vurgulanarak bahsedilir.

Bizim bu bildiride dikkat çektiğimiz asıl konu, kaynağını hiç bir eleştiriye tabi tutmadan bilgileri olduğu gibi aktaran Farmer'la başlayan Süreycioğlu'nun muhannes olduğu bilgisidir. Daha sonraki Arap müziği tarihiyle ilgilenenler tarafından aynen tekrar edildi. Alman bilim adamları Carl Brockelmann (1955), Johann W.Fück (1971) ve George Sawa gibi Farmer takipçilerinden sonra, Everett K. Rowson (1991) tarafından Medine efemine'leri konusu bir makale haline getirildi, daha sonra bu makale Türkçeye tercüme (2015) edildi.

Süreycoğlu Kimdir?

Kaynaklarda ve araştırmalarda İbn Süreyc diye bahsedilmektedir. Türk asıllı olduğu için biz Süreycoğlu demeyi tercih ediyoruz. Yabancı kaynaklar arasında Süreycoğlu hakkında Encyclopedia of Islam'ın bir kaç veriyonunda ansiklopedi maddesinden başka müstakil araştırma yoktur. İlk araştırmacı Farmer, sonrasında Fück ve Sawa ansiklopedi maddesi yazmışlardır. Türkçe açısından bakıldığında Süreycoğlu hakkında yazılan 1999 tarihinde ansiklopedi (Günel, 1999) maddesinde muhannesliğinden söz edilmemiştir. Hakkında ilk geniş araştırma Zekeriya Kitapçı tarafından *Saadet Asrında Türkler* (2014, s.153-179) adlı eserinde 2014 yılında yapılmıştır. Kitapçı, Süreycoğlu'nu bir peygamber aşığı, Hz.Hüseyin taraftarı ve <sahabe görmüş tabiinden biri> olarak, bazı dedikoduları ayıklayarak tarihi verilere uygun anlatmıştır. Fakat muhannes olup olmadığı konusuna girmemiştir. Fuat Günel'in (1999) ansiklopedi maddesinden sonra, Rowson'un (1991) makalesi Türkçe'ye çevrildi (2015, s.18). Makalede Süreycoğlu'nun muhannes olduğu ve öldürüldüğünden bahsedilmesi üzerine, bir tarihçi olarak konuyu kaynağından, kaynağındaki bilgileri ise eleştirel yöntemle araştırma ihtiyacını hissettim.

Muhanneslik nedir?

Muhannes kelimesi Arapça olup, kadınsı davranış sergileyen kişiler için kullanılır. Diğer kelime Livatadan farklıdır. Hicaz Gına Ekolü Dönemi içinde çoğu müzisyenin muhannes olduklarından söz edilir. Hatta bazı muhannesler cezalandırılmıştır. Muhannesler ve cezaları hakkında çelişkili, belirsiz, abartılı anlatımlar olduğu da araştırmacıların dikkatini çekmekte, fakat ilgi çeken bir konu olduğu için eleştiri süzgecinden geçirilmeden anlatılar aynen aktarılmaktadır.

Süreycoğlu muhannes miydi?

Bu soru bildirimizin ana problemidir. Süreycoğlu'nun muhannes olduğuna dair cümlelere, bütün yerli ve yabancı araştırmacıların, tarihçilerin ana kaynağı konumunda olan Isfahani'nin *Kitabü'l-Egani*'sinde (: Şarkılar kitabı) rastlıyoruz. Süreycoğlu'nun Mekke'de 716 (h.98) tarihinde ölümünden 209 yıl sonra, 925-930 yılları (h.312-317) arasında derlenen bu kitabın iki aktarımında muhannes olduğundan söz edilmektedir.

Birinci aktarım (1)-Kitaptaki aktarımların birincisinde İbnül-Kelbi (ö.760?) denilen bir ravinin oğlu Hişam, "ben babamdan işittim, o da Medine'li yaşlılardan işitmiş, bana onun muhannes olduğunu söyledi" (Isfahanî, 2008, I, s.244; Abbud, 2004, s.35) gibi muğlak, tarihçilerin ve hadisçilerin bile işittikleri zaman kolaylıkla bunun rivayet zinciri bozuk diyecekleri bir dedikodu türünden söylenti olduğu açıktır. Bunu eserine alan Isfahani (d.897-ö.967), İbnül-Kelbi'den doğrudan doğruya sözü işitmiş de değil, 150 senelik bir aradan sonra Isfahani'ye, onun adına aktarılan sözlerden biridir. Belazuri, Taberi gibi bir tarihçilerin eserlerinde İbnül-Kelbi'ye ait aktarımların hiç birinde böyle bir cümle yer almamaktadır. Onun adına uydurulmuş sözlerden biri olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

İkinci aktarımda (2)-Isfahani, Süreycoğlu'nun muhannes olduğunu söyleyen İbrahim Mevsili'den (ö.804) bir olay aktarır. Olayda müzisyen İbrahim, hiç tanımadığı halde, Süreycoğlu için muhanneslerden biri olduğunu ima eder. Üstelik sarhoştur. Üstelik anlatım bir konuşma şeklindedir, Hicazlılardan en iyi şarkıcılar konusunda fikri sorulmaktadır, soruyu doğru anladığı şüphelidir. Önce erkeklerden hangi şarkıcı en iyisidir sorusuna cevap verdikten hemen sonra kadınlardan hangisi olduğu sorulduğunda Süreycoğlu'nun adını vermiş (Isfahanî, 2008, I, s.247; Abbud, 2004, s.36). Aktaranlar, bunu Süreycoğlu'nun muhannesliğine bağlamışlardır. Kitap yazarı Isfahani, Musullu İbrahim'i hiç görmemiştir, yaklaşık 125 sene önceki bu olay ve konuşma ona kendi zanlarıyla birlikte aktarılmıştır.

Süreycoğlu'nun muhannes olduğu, bu iki aktarım üzerinden kullanılan bir arguman olarak, Isfahani kaynak gösterilerek 1929'da Farmer'den Rowson'un 1991 yılındaki makalesine kadar, hatta daha sonra çeşitli araştırmalarda yerini almıştır. Isfahani'den yapılan aktarımlarda daha birçok çelişkinin olduğu bu araştırma sırasında anlaşıldığı için, verdiği bilgiler çok ama çok dikkatle kullanılması gerekmektedir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi Süreycoğlu'nun muhannes olduğu bilgisi kaynak olarak gösterilen Isfahani'de bile sorunludur. Bu bildiride Farmer'ın yazdıklarına ve kaynak bilgisine akademik şüpheci yaklaşımın sonucu özellikle Süreycoğlu'nun muhannes olup olmadığı konusu yeniden araştırıldı ve eleştirildi. Kaynak bilgileri yeniden değerlendirildi, kaynaktan aktarılan bilgilere kronoloji ve karşılaştırma yöntemleri uygulandı. Fakat bu yöntemlerle kronolojik anlatım uzun bir araştırmadır ve bu bildiri içine sığmamaktadır, o yüzden bulgularda bahsedilmemiştir. Süreycoğlu hakkında anlatılanlara kronolojik yöntem yaklaşımı sonucunda dönem içindeki rolünün göz ardı edildiği anlaşılmıştır. Ancak bu konu, başka bildiri konusudur.

Bildirinin sonucunda, Mekke'nin ilk ud icracısı ve bestecisi olan Süreycoğlu'nun muhannes yani kadınsı davranışlar sergileyen bir müzisyen olmadığı ortaya konmuştur. Her ne kadar konuyu tartışmamış olsa da Fuat Günel 1999 tarihinde yazdığı ansiklopedi maddesinde ve 2014 yılında Zekeriya Kitapçı, Süreycoğlu'nun muhannesliğinden söz etmemekle isabetli davranmışlardır. Bu bildiride konu ilk defa tartışılarak, kaynaklarından delillerle ortaya konduğu gibi Süreycoğlu muhannes değildir. Bugüne kadar iftira olduğu anlaşılamamış olabilir, fakat bundan sonra bir araştırmacı Süreycoğlu'ndan muhannes olarak bahsetmesi halinde, geçmişte olduğu gibi atılan iftiraya ortak olacaktır diye düşünüyorum. Gerçeği arayan tarihçiler ve bilim adamları olarak Isfahani'de böyle yazıyor, falanca böyle söylüyor diye iftiralar ve fitnelerin peşinden gitmemeliyiz, bunları yaymamalıyız. Maalesef ilgi çeken yalanlar ve iftiralar çok hızlı yayılıyor. Önümüzdeki yıl hicri 1443, Mekke'de hicri 13/miladi 634 yılında doğan Süreycoğlu Türki'nin 1430.doğum yılıdır (hicri 1443-13=1430, vefatının 1443-98=1345.yıldönümüdür). Bu bildirinin, ona doğum günü hediyesi olmasını diliyorum.

KAYNAKÇA

- Brockelman, C. (1955). İbn Süreyc. *MEB İslam Ansiklopedisi*. İstanbul MEB yay., V/2, s.824-825
- Farmer, H. G. (1929). *A History of Arabian Music to the XIIIth Century*. London Luzac and Co yay.
- Fück, J.W. (1971). İbn Suraydj. *Encyclopedia of Islam New Edition*. Leiden Brill yay., III, s.950
- Günel, Fuat (1999). İbn Süreyc. *DİA İslam Ansiklopedisi*. c.20, s.366-367
- Isfahanî (2008). *Kitâbü'l-Egânîyyi'l-Kebîr*. c.I-XXIV, Beyrut: Darul-kutubil-İlmiyye yay.
- Kitapçı, Zekeriya (2014). *Saadet Asrında Türkler*. İstanbul Yedikubbe yay.
- Rowson, Everett K. (1991). The Effeminate of Early Madina. *Journal of the American Oriental Society: JSTOR*. vol.111/no.4, s.671-693; İlk Dönem Medine'de Efeminer. Türkçeye çev.ler: E.Ö.-A.H.Turabi, *Rast Müzikoloji*. c.III, sy.1, 2015, s.1-31
- Sawa, G. (2018). İbn Suraydj. *Encyclopedia of Islam THREE*. Leiden Brill yay., çevrimiçi. Er.Tarihi: 01.05.2021

WISE HUMAN THOUGHTS AND APHORISMS EXPRESSING QUANTUM IN THE QUOTATIONS GIVEN IN THE "KHAMSA" OF THE GREAT PHILOSOPHER OF AZERBAIJANI CULTURE AND CIVILIZATION NIZAMI GANJAVI

МУДРЫЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ МЫСЛИ И КВАНТОВЫЕ АФОРИЗМЫ В ЦИТАТАХ, ПРИВЕДЕННЫХ В «ХАМСЕ» ВЕЛИКОГО ФИЛОСОФА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЦИВИЛИЗАЦИИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

Aygun AMANALIYEVA

PhD student of the ANAS Linguistics Institute in the Name of Nesimi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7744-5433>

ABSTRACT

The South Caucasus region gave to the world the most outstanding and finest creator of romantic epics and philosopher Nizami Ganjavi who lived his entire life in Ganja. Nizami Ganjavi, a prominent representative of world literature, a great Azerbaijani poet and thinker, is one of the rare personalities who opened a new page in the annals of artistic thought of mankind. Nizami – poet for all humanity known to the world by the name Ganjali (a resident of Ganja city) was born in Azerbaijan, was a son of the Azerbaijan land, openly expressed his love for his native Turks in his works and distinctly reflected his pride in his ethnic origin. Nizami, the genius of Ganja is one of those rare representatives of world literature who were ahead of their time, whose main purpose in their life and work was to serve their people, defend them against oppression, injustice and harm and to implement their mission to the highest level. The thinker-poet who expressed universal ideas in his works with highly poetic competence is one of the unique figures of Azerbaijani literature. Speaking from this point of view, the year 2021 was declared as the "Year of Nizami Ganjavi" to celebrate the 880th anniversary of the great poet and thinker at a higher level in our country. The poet's immortal works that bring up readers in the spirit of love for life and mankind still call to realize beauties, holiness and awaken confidence in the power of the mind, the victory of the truth and goodness. A study of the moral views of Nizami Ganjavi shows that there are many opinions, valuable reminders and advice about honesty and truthfulness. Nizami's wise words about morality and moral education have played an important role in the spiritual education of many generations and remain relevant today. The great poet not only glorifies positive moral qualities, but also exposes negative, harmful moral qualities that corrupt human morality, and presents them to us in the language of images that he creates in his works. The article gives detailed information about the historical heroes written by the great Azerbaijani poet and sage Nizami Ganjavi in "Khamisa", about Nizami's attitude to women, issues of moral education and moral and ethical views in the work of Nizami. The pedagogical significance of all the works of Nizami Ganjavi is discussed and examples of his wise words are shown. The aphorisms of the genius thinker and the units of quantitative content reflected in the humanistic, moral and ethical pedagogical ideas used in the poems "Khamisa" are noted in terms of quantity and quality.

Keywords: "Khamisa", humanistic ideas, wise words, quotes, quotations, quantitative content.

РЕЗЮМЕ

Регион Южного Кавказа подарил миру самого выдающегося и прекрасного творца романтических эпосов и философа Низами Гянджеви, всю жизнь прожившего в Гяндже. Низами Гянджеви, видный представитель мировой литературы, великий азербайджанский поэт и мыслитель, - одна из немногих личностей, открывших новую

страницу в летописи художественной мысли человечества. Низами - поэт для всего человечества, известный миру под именем Гянджали (житель города Гянджа), родился в Азербайджане, был сыном азербайджанской земли, открыто выражал в своих произведениях любовь к родным туркам и отчетливо отражал свою гордость по своему национальному происхождению. Низами, гений Гянджи, - один из тех редких представителей мировой литературы, которые опередили свое время, главной целью в жизни и творчестве которых было служить своему народу, защищать его от угнетения, несправедливости и зла и выполнять свою миссию по высший уровень. Мыслитель-поэт, выразивший в своих произведениях универсальные идеи с высокой поэтической грамотностью, является одной из уникальных фигур азербайджанской литературы. С этой точки зрения, 2021 год был объявлен «Годом Низами Гянджеви», чтобы отметить в нашей стране на высшем уровне 880-летие великого поэта и мыслителя. Бессмертные произведения поэта, воспитывающие в читателе дух любви к жизни и человечеству, до сих пор призывают осознать красоту, святость и пробуждают уверенность в силе разума, победе истины и добра. Изучение моральных взглядов Низами Гянджеви показывает, что существует множество мнений, ценных напоминаний и советов о честности и правдивости. Мудрые слова Низами о морали и нравственном воспитании сыграли важную роль в духовном воспитании многих поколений и остаются актуальными сегодня. Великий поэт не только превозносит положительные моральные качества, но и обнажает отрицательные, вредные моральные качества, развращающие человеческую мораль, и преподносит их нам на языке образов, которые он создает в своих произведениях. В статье подробно рассказывается об исторических героях, написанных великим азербайджанским поэтом и мудрецом Низами Гянджеви в «Хамсе», об отношении Низами к женщинам, вопросах нравственного воспитания и морально-этических воззрениях в творчестве Низами. Обсуждается педагогическое значение всех произведений Низами Гянджеви и показаны примеры его мудрых слов. Количественно и качественно отмечены афоризмы гениального мыслителя и единицы количественного содержания, отраженные в гуманистических, нравственно-педагогических идеях, использованных в стихотворениях «Хамса».

Ключевые слова: «Хамса», гуманистические идеи, мудрые слова, цитаты, цитаты, количественное содержание.

1. INTRODUCTION

Without the works of people from different nations, created in different languages thousands and centuries ago, recognized and loved by everyone in all corners of the world, such harmony of thought and spirit would not exist, and a person would not consider the world as a common homeland. From time immemorial, great books have become a compass for the East and a directional wind to help keep the road straight. Only a handful of books and the geniuses who gave birth to them have, in fact, been the main rulers and guides of the world and mankind throughout history. It is these books that have traveled over time, traveled from country to country, translated from language to language, passed from people to people, from person to person as an impulse, ensured the formation of common spiritual values. Later, the most famous books, which became a bridge and became world-famous, also shed light on them, and these works brought the human race closer to each other spiritually. In reviewing world literature we see that two principal poets used the strong humanistic influence of art to rise above a cultural environment generally defined by the mysticism and prejudices of patriarchal feudalism. One of these was Nizami Ganjavi, the greatest representative of the Eastern Renaissance, who was born in the 12th century in Azerbaijan and represented the

quintessence of world literature and philosophy in his immortal work *Khamse* (Five) via the aesthetic power of his art. The other was William Shakespeare, the greatest representative of the Western Renaissance, who was born in Albion more than 400 years later to become a child of humanity. Even now, in times when science and technology are no longer developing in linear series but exponentially, we see how mysticism prevails proudly over healthy minds and it is impossible not to be amazed by the clear logic and consciousness in the works of these two brothers in art and intellect. Throughout his lifetime he pursued knowledge diligently and doubled his experience with his poetic talent; these two great attributes contributed to his scientific and philosophical research into the happiness of the human being. Literary-cultural and socio-political view of the time was reflected more brightly and progressive ideas of Renaissance were emerged more strongly in non-palatial poetry. This style of literature differed with new humanistic ideas. Genius Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi (1141-1209) brought new ideas to the history of artistic culture of the Mankind, enriched form and content of Oriental poetry and created magnificent monuments of Renaissance literature. His creativity is unique inimitable stage, new historical period and peak of wisdom in the history of world literature. Nizami became famous with his five poems in the world. These works being compiled under the common title “*Khamse*” visualize that Nizami was familiar with all previous events and personalities of the Near and Middle East and expressed his opinion on them. Studying the poet’s creativity it becomes apparent that Nizami had deep knowledge in ancient Greek, Indian, Chinese and Arabic philosophy. Nizami Ganjavi, who began by writing lyrics in short forms – *gasida*, *gazal*, *rubai*, soon compiled an anthology, *Divan*, and gained fame as a favourite and esteemed poet not only in the Near and Middle East, but also on distant shores. He shed the light of his creative synthesis of progressive humanist thought and inimitable poetic art across the world over the following centuries. Brought up in the environment of Ganja, which was a Near and Middle Eastern centre of science and culture of the in those times, this allowed the young Ilyas to study developments in science and philosophy. He dedicated his poems to various rulers of the region as was custom of that time for great poets, but avoided court life. Nizami was a master of the *Masnavi* style (double-rhymed verses). Nizami’s main poetical work, for which he is best known, is a set of five long narrative poems and a pentologue of five poems known as the “*Khamse*” (Quintet Quinary or Quintuple) or “*Panj Ganj*” (Five Treasures). He inscribed his name forever in the annals of art with his five poems: “The Treasury or Storehouse of Mysteries” or “Treasury of Secrets”, “*Khosrow and Shirin*”, “*Leyli and Majnun*”, “The Seven Beauties” and “*Iskander-Nameh*” or “The Book of Alexander”. They laid a strong foundation for the great Nizami school of literature which continues to exert its influence nowadays. Humanity is the motif at the very heart of Nizami’s poetry and the poet regarded it as his sacred mission to apply every ounce of creativity to the service of his people. One of the main reasons behind the splendid poetry of Nizami is that he wrote his poems in the name of humanity, respect and love for humanity. His poems stand out with fascinating description of love and humanist thoughts about a human’s destiny that plumbs the human psyche with an unprecedented depth and understanding. To be sure, a profound spiritual and social consciousness pervades his poetry, and to suggest otherwise would be to do him a disservice. For Nizami Ganjavi, the highest criterion of personality was humanity. Among the heroes of this poet, who resolutely rejected racial, national and religious discrimination, were Turks, Persians, Arabs, Chinese, Indians, Negroes, Greeks, Georgians and others. we meet representatives of nations. In this lies the immortality and eternal youth of Nizami’s art through the centuries. His works have been translated into many languages from time to time and played their role in humanity’s moral development. Nizami’s whole creation is imbued with a love of Turks and of belonging to the Turks. Much research has been done on this, leaning heavily on the poet’s own works, and his Turkish origin has been

proven. Many of his grandest images are those of Turks and others' positive human features are compared with those of Turks. Nizami's love for his native Turkish nation was so strong that even in the poem Leyli and Majnun, based on an Arab legend, he depicted Leyli and the beauties around her as Turks. The love for the Turkish nation in the poet's last works, Seven Beauties and Iskendername, is revealed overtly in the images of maid Fitna, Nushaba and others presented with great love for the Turkish image. Moreover, the poet calls his favourite hero, Iskender a Turk with the Rum (Roman) crown. Being one of the remarkable poet-philosopher of his age, Nizami was the first to describe a woman as possessing high human qualities. He convincingly advocates the participation of women in all spheres of life along with men. He described a woman possessing high human qualities. He proves that a woman can participate in many fields of activity on equal terms with a man. In the eastern literature, he was the first to write about women in such freshening attitude. The advice of Nizami Ganjavi's son Muhammad, which is reflected in various works, are valuable poetic examples written in the genre of advice in Azerbaijani literature in general. These profound advices have been contributing to the growth and formation of new generations in Azerbaijan and around the world for hundreds of years. In his works, the great poet vigorously promoted science, talent and diligence, spiritual perfection and humanity. It is difficult to find an artist among the ancient and medieval poets who had such a strong belief in the power of intellect and perfection as Nizami Ganjavi: «*The mind is everyone's state, property*» [Apoyev B.: 2008; Rustamova S.: 1993].

2. A GREAT LITERARY FIGURE AND THE GENIUS OF THE WORLD GIVEN BY THE AZERBAIJANI PEOPLE TO THE TREASURY OF HUMAN CULTURE.

Nizami Ganjavi is an outstanding artist who has gained eternity. Prominent poet and thinker Nizami Ganjavi is mentioned among the most prominent classics of world literature. He is one of the great literary figures given to the treasury of human culture by the people of Azerbaijan, has gained world fame with his immortal works. Nizami Ganjavi (1141-1209), the sun of literature born in the East, is a powerful literary figure of all mankind with his great and eternal art. The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, like Dante, Cervantes, Shakespeare, Abdurrahman Jami, Alisher Navai, Mohammad Fuzuli, Balzac, Victor Hugo, is an artist and skillful master who is the national pride of the people to whom he belongs, and also represents world literature at a high level. Nizami also became closely acquainted with the oral and written literature of the Near East. Nizami Ganjavi's creativity with his humanism and high mastery had a strong impact on the development of literature of the peoples of the Caucasus and the Middle East (Persian, Tajik, Indian, Afghan, Kurdish, Turkmen, Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, etc.), his works entered the treasury of world culture. The immortal works of the great artist Nizami Ganjavi are always young, relevant, human and modern. Nizami has always been a great herald of humanism, justice and equality. The prominent Azerbaijani poet Nizami Ganjavi has gained eternity as a powerful poet and thinker of all times and the great future. In his works, Nizami treats all peoples with respect and love. The poet bases his assessment of a person not on what nation or country he belongs to, but on his dignity and humanity. The famous works of the immortal artist called "Khamsa" are like an encyclopedia of literature of the West and the East. Nizami Ganjavi skillfully engraved the events and personalities of a wide area from Greece to India, from Arabia to Russia, from Iran to the Balkans. No artist has been able to cover the marches of the great conqueror Alexander of Macedon, which covered almost half of the world, at a high artistic level in world literature on a Nizami Ganjavi scale. Nizami Ganjavi's fame as an artist can be compared to that of Alexander the Great. In this sense, Nizami Ganjavi is the Macedonian Alexander of world literature. He brought the fame of Alexander the Great to Azerbaijani literature. Just as

Alexander of Macedon's service was to convey the concept of the West to the peoples of the East, through the works of Nizami Ganjavi translated into world languages, the peoples of Europe gained the opportunity to get to know the East widely. In this sense, Nizami Ganjavi is the greatest guide of the Eastern world and Azerbaijan in the Western countries and in the world in general. Nizami Ganjavi, real name-Ilyas Yusif oghlu, (1141-1209) is a great Azerbaijani poet and philosopher [Apoyev B.: 2008; Mammadov M.: 2012].

Nizami Ganjavi was born in the ancient city of Ganja, Azerbaijan. Throughout history, the city of Ganja has always belonged to Azerbaijan, where the Oghuz tribes, the ancestors of the Azerbaijanis, lived. Ilyas Yusif oghlu, who adopted the pseudonym Nizami Ganjavi, was educated in a madrasah in Ganja and spent most of his life in this city. He rejected being a palace poet and lived on honest earning. Nizami was the first poet in the Eastern literature. Nizami Ganjavi started his activity as a poet with lyric poems. From his works we learn that he had written a large divan. He was famous as a gazal and gassida author. Nizami Ganjavi entered the world literature with "Khamsa" (Quintuple). "Khamsa" (Quintuple) includes five poems "Treasury of Mysteries", "Khosrov and Shirin", "Leili and Majnun", "Seven Beauties" and "Iskandernameh". These poems were written in the masnavi form. Azerbaijani oral folk literature - dastans (sagas), legends, tales and proverbs are widely and skillfully used in Nizami Ganjavi's creation. Nizami also was a great patriot. In each work he tried to connect the described events with Azerbaijan. The beauties of the native nature are praised in Nizami Ganjavi's works. Nizami always tried to connect the literature with the real life. The wise thoughts of people and knowledge, along with people's wishes and dreams were skillfully expressed by Nizami in his works. They are perfect by meaning and form. Nizami's lyrics stand out with high professionalism. His professionalism worldly attitude to love and humanist thoughts about a man's destiny. Ganjavi's poems played a great role in enrichment of the love theme. Nizami Ganjavi described a man's inner world, his feelings and thoughts. Nizami Ganjavi opened a new direction in Eastern literature. His poems have widely spread in the Eastern literature. The brilliant heritage of the great artist, which has become an integral part of the spirituality of our people, has retained its worthy place in the unparalleled cultural treasures of the East for centuries. Throughout his life, Nizami Ganjavi lived and created in Ganja, one of the most important cultural centers of the time, and created wonderful pearls of word art that enriched the history of philosophical-social and artistic-aesthetic thought of the Middle East. Nizami's genius has always been in the center of attention of world oriental studies. Nizami Ganjavi's famous "Khamsa" is at the peak of world poetic and philosophical thought. Nizami has written each of these works in various years for various reasons and their unification under single title is an initiative undertaken by literary critics of the period when the poet was not alive. Those doing that have accepted the existence of the close ideological and topical relation among 5 poems of Nizami as well as their making up components of the single entirety. Nizami never states his intention of his obligation of writing 5 poems or creating a complete epopee consisting of the chain of poems. Had his lifetime been longer, he might have been written more poems by number. Even from the beginning of his career, Nizami Ganjavi realized that he was a poet not only of the region in which he grew up, but also of the wider geography. Although he never left his native Ganja and did not travel to any of the near and far countries, many caravan routes, many countries and many peoples meet in his Masnavi. Over the centuries, as Nizami's sphere of influence expanded, as Nizami's ideas and subjects became more influential in Europe than in the East, he rose to the rank of world poet and thinker rather than just Azerbaijan or the Eastern thinker. Wherever Nizami is mentioned, it means that he also has numerous eastern and western, as well as Azerbaijani predecessors and successors. If Nizami's "Khamsa" is in the middle, it means that dozens of peoples, a number of countries and different historical periods meet here. Nizami Ganjavi brought a completely new poetic voice and breath to world

literature with his five immortal poems ("Treasure of Secrets", "Khosrov and Shirin", "Leyli and Majnun", "Seven beauties", "Iskendername"). Five of the five great poems we have mentioned are together called Khamsa. Nizami's work, known all over the world as "Ganjali genius", is a global event because in the heritage of the Azerbaijani poet not only the literary and cultural values of the East, but also the ancient literary and cultural values of the West of that time found their perfect synthesis. Nizami's immortal literary heritage is not only humanism, love for people, high morals, aesthetic pleasure, source of education and knowledge, colorful words that never lose their value and ethical influence, deep philosophical thought, treasure of wisdom, but also our living history, it is an inextinguishable torch that illuminates the darkest corners of our past. Nizami's creativity is a magnificent art monument glorifying high human views and spiritual greatness. His artistic heritage is still warmly welcomed and read as a spiritual treasure trove of the highest human emotions [Mammadov M.: 2012; Rustamova S.: 1993].

"*Treasure of Secrets*" or "*The Treasury of Mysteries*" is the first prose of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi's "Khamsa", known in the Middle East as "Five Treasures". The poet wrote this work in 1178-79 and dedicated it to Malik Fakhraddin Bahram Shah (1162-1225), the son of Davud oğlu Davud, the ruler of Erzincan. "Treasure of Secrets" was written in the series brought to the written literature by Nizami. The composition of the work is also original. The soul of the work consists of twenty articles. In each article, Nizami puts an issue and revives the idea with deep meaningful verses like proverbs. The poet mainly addresses his contemporaries: giving advice to rulers, statesmen and readers, urging them to refrain from evil deeds. The "Treasure of Secrets", a collection of the poet's deeply meaningful, extremely progressive thoughts for his time, is an inexhaustible source for today's Azerbaijani readers [Treasure of Secrets: 2004].

"*Khosrov and Shirin*" by the great Nizami Ganjavi is the second book of "Khamsa". In this work, the poet glorified the greatness of love, human mind and thought, created artistic images and literary heroes, not forgotten for centuries. Among these heroes is the beautiful pearl of world literature, Shirin. In this poem, the great thinker-poet also for the first time in Eastern literature, with deep love, wrote a copy of the working man - Farhad. He is both labor and sacrifice of love set an example for kings [Khosrov and Shirin: 2004].

"*Leyli and Majnun*" is the third poem of "Khamsa". Nizami Ganjavi decorated this ancient love legend with a master pen and raised it to artistic heights. This love story created by the poet has become the most precious pearl of world literature [Layla and Majnun: 2004].

"*Seven Beauties*" is the fourth book of "Khamsa". The dream of a wise and just king, which is the main line of Nizami's work, occupies a central place in "Seven Beauties". In the midst of interesting tales and love adventures, the poet expresses his main idea; he calls on the oppressive kings to take care of the people, to rule the state and the country with justice. The poet confronts the kings with maid Fitna, who is far-sighted and has a good understanding of life, and with the old shepherd, who is a wise representative of the people and ordinary people, and in his work he prefers simple people [Seven Beauties: 2004].

"*Iskendarnama*", the highest peak of Nizami Ganjavi's creativity and the brightest pearl of Eastern poetry, is the fifth book of "Khamsa". In this latest work, which is a great result of the genius poet's work, he described the ideal society he had dreamed of and wanted to see in his life. In the first part of this poem which is called as "*Sharafname*" Nizami shows Alexander's great achievements in the world of science and politics, his upbringing, education, rule, marches and, in general, his great fame. "*Iqbalname*" is the second part of "Iskendername", which is considered to be the highest peak of Nizami Ganjavi's creativity and the brightest pearl of Eastern poetry. In this part, which describes Alexander as a perfect man, scientist, and

intelligent philosopher, Nizami focused on social and philosophical thought, the triumph of the human mind, as well as man and nature, creation and the world, life and death, science and religion. reflected the most advanced views of the period. "Iqbalname" is two closely connected branches of "Iskendarnama", which is a great work together with "Sharafname" [Iskendarnama. Sharafname: 2004].

3. ISSUES OF MORAL EDUCATION AND MORAL-ETHICAL VIEWS IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI.

Nizami is one of the greatest humanist artists in the world. His works are a treasure trove of art that serves man, protects human rights and interests, and calls man to physical wealth and spiritual perfection. The most progressive aspect of Nizami's work is his call to live as a human being, to adorn and enrich the world with his intellect and deeds. The poet shows that a person should not live only for himself, but work for great goals, to serve human life:

*"If you can, take everyone's burden,
Help is the greatest help to a man."
(Layla and Majnun)*

All the works of Nizami Ganjavi have pedagogical significance. The issues of spiritual education occupy an important place in the poet's works. In the poem "Treasure of Secrets" the poet thinks that there is an iron regularity in the development of science, culture and literature. Being a genius poet and a great educator, N. Ganjavi put forward such valuable thoughts and ideas on a number of general issues of education, training and upbringing that have not lost their significance today. Humanism, patriotism, nationalism, great love for work and working people are the basis of Nizami Ganjavi's views on education. One of the most important aspects of Nizami's work is his high attitude to work, to the working man. In his works, the poet creates images of working people, considers their halal life more valuable than the lives of kings, and reflects their spiritual beauty with deep sympathy. The old bricklayer in the story of the bricklayer, the farmer in "Solomon and the Farmer" are brave and intelligent people who love hard work. They prefer to work hard and live a life of generosity. Also, Farhad, whom the poet lovingly describes in his poem "Khosrov and Shirin", is a figure of a highly moral working man, much higher than the main hero of the work, King Khosrov. Nizami shows that there are immoral people in life who live at the expense of others and treats them with hatred, saying that they are of no benefit to society, they only harm humanity. When readers read the poet's works, they condemn the envy of human morality and behavior. Nizami's works embody humanism, love for the motherland, people, loyalty and other positive moral qualities inherent in a real person. Humanist poet who advises in all his poems "If you are human, love people", considers it one of the main conditions of a good upbringing to live with good people and to stay away from stupid people [Mammadova M.: 2012]:

*"Stay away from evil, stay away,
Evil will be replaced by evil."
(Khosrov and Shirin).*

The poet explains that if you make friends with scientific and enlightened people, those qualities will pass to you:

*"If you be friend a wise man,
His knowledge will pass to you."
(Khosrov and Shirin).*

The poet-pedagogue touched upon the role of the environment in his poem "Leyli and Majnun" and tried to explain that just as a bad environment has a negative effect on a person, a good environment also leads to the formation of positive moral qualities. For example, in Majnun's Answer to His Father, no matter how much his father begs Majnun, he refuses to give up the thirsty desert and wild animals and return home [Vahdat S.: 2013].

4. APHORISMS AND PEDAGOGICAL MEETINGS IN NIZAMI'S «KHAMSA».

In the Middle Ages, most philosophers and scholars who spoke about the formation of personality preferred the hereditary factor. However, unlike his contemporaries, the great enlightener Nizami attached more importance to science, education, training, in modern scientific language, the pedagogical process, and in "Khamisa" put forward wise ideas and ideas on these issues, which are still relevant today. According to the poet, who repeatedly noted that science, education and mastery of knowledge played a great role in the formation of a perfect man, the main feature that distinguishes man from animals is his intelligence. The light of the mind is science, knowledge. Science studies the truth, discovers the laws of life and the mysteries of nature one after another. To engage in science means, above all, to seek the truth, and to seek the truth means to search for beauty, to discover it. Because truth is inseparable from beauty, and beauty is inseparable from truth. The sense of beauty is the reflection of being, the perception of the existing truth. Man longs for beauty with all his being, and therefore it is important to study science in order to feel and understand true beauty. Science is also a worldview, a spiritual height that elevates a person. A person can be distinguished from others only by his scientific ability and have a superior position over them. As early as the 12th century, our great poet Nizami Ganjavi correctly assessed the importance of science in human life, its creative role, and touched upon a number of scientific issues in his works. According to the poet, people can win and succeed with the power of science. Nizami expresses his positive attitude to science and scientist in the language of his hero Alexander [Iskendername: 2004]:

*“The scientist is the dearest person in my eyes.
With science, with courage!
Otherwise, no one can dominate anyone.”*
(Iskander-Nameh or The Book of Alexander)

The genius thinker Nizami made extensive use of proverbs of the Azerbaijani people in his immortal works, and many verses, which are the product of his deep intellect, were later developed as proverbs. In all his poems, Nizami, both in the words of the author and in the verses given by the heroes, put forward very deep thoughts and wise sayings about various spheres of life in accordance with the social, political and moral norms of his time. These thoughts reveal the worldview of the great poet, his philosophical and didactic teachings, wisdom and advice. Nizami's aphorisms, his words about the mind and cognition, illuminate the world like the unquenchable sun through the darkness of the Middle Ages. Nizami said:

“Mind is everyone's state, property.”
(Seven Beauties)

The human intellect is increasingly opening the way to the laws of development of nature and society, to the mysterious meanings of life. Nizami teaches that the main purpose of creation is man, and there is nothing that man cannot do. Drawing strength from these words of the poet, I would like to mention some of the aphorisms of Nizami, which were selected from the poems "Khamisa" and adorned the flower of wisdom. Of course, these aphorisms should be considered only as part of Nizami's teaching. Undoubtedly, in terms of its content, it is of

great importance in the work of educating young people, as well as useful for researchers who refer to the works of Nizami in various ways:

*“If you are human,
Love humanity.”*
(Layla and Majnun)

***

*“Happiness grows to perfection,
Respect the people, live politely.”*
(Layla and Majnun);

***

*“If you can bear the burden of everyone,
The greatest honor for a person is work.
If you get tired too.
The whole world will bear your burden.”*
(Layla and Majnun)

***

*“Stay away from evil, stay away.
Evil will be replaced by evil.”*
(Khosrov and Shirin)

***

*“If you do evil,
The world will repay everyone.”*
(Khosrov and Shirin)

***

*“Haven't you heard this famous saying:
The man who digs the well will fall himself.”*
(Khosrov and Shirin)

*“Close your eyes to the shame of good people,
The evil eye does not teach you good things.”*
(Khosrov and Shirin)

***

*“A person who wants to spread pleasant fragrances
Must always have a pleasant personality like a rose.”*
(Seven Beauties)

***

*“Every wise man knows this wisdom,
The work of the good does not yield bad results.”*
(Seven Beauties)

***

*“Give life to the world like water, give life,
Adapt to every color, give medicine to pain.”*
(Layla and Majnun)

***

*“Even if you put goodness in the well,
Know that it will return, it will not be lost.”*
(Layla and Majnun)

***

*“Do not give too much day and night,
Work for a good name in the world.”*

(Layla and Majnun)

***

*“A good man out of the good treasure of the heart bringeth forth good things:
And an evil man out of the evil treasure bringeth forth evil things.”*

(Iskander-Nameh)

***

*“It is possible to protect from evil with good,
Goodness is superior to everything in the world.”*

(Iskander-Nameh)

***

*“If I had such an authority,
I would not leave a servant in need.”*

(Iskander-Nameh)

***

*“Be a guest until you die,
Be a tree, a branch from yourself.”*

(Iskander-Nameh)

***

*“A world tested by hatred, by peace,
Blessed by peace, harmed by hatred.”*

(Iskander-Nameh)

***

*“Think well of the work of the world,
Whatever you sow, you will also reap.
If you do good deeds and bad deeds,
Believe me, this old world will not forget them.”*

(Khosrov and Shirin)

***

*“Be just, live happily all your life,
Do not have an untied knot in your hands.”*

(Iskander-Nameh)

***

*“Do not take your brother's blood from your brother,
Because milk and blood are completely different things.”*

(Iskander-Nameh)

***

*“Whoever likes the friendship of good people,
One day he will see that they are useful.”*

(Treasure of Secrets)

***

*“A sincere, pure-hearted companion on a firm foot,
Neither pulls your foot, nor runs away from you.”*

(Treasure of Secrets)

***

*“If you want your house to be safe,
Never let a stranger into your house.”*

(Khosrov and Shirin)

***

*“If the bull is not a pair in the cot,
With a bull alone,*

Tell me, who will lead the place?"

(Khosrov and Shirin)

***

*"Even though it is very beautiful to hide a fault,
A friend should not cover a friend's fault."*

(Layla and Majnun)

***

*"A dog will be your friend, if you throw a bone,
The coward does not know the value, even if you are a victim."*

(Layla and Majnun)

***

"Happy are those who eat their bread with friends."

(Iskander-Nameh)

***

*"Although the thief has a hundred hooks,
When you shout, they fall to the ground in fear."*

(Khosrov and Shirin)

***

*"Even if it is a mountain of steel,
Believe me, a man will tear it to pieces."*

(Khosrov and Shirin)

***

*"It is good to be brave at any time in the world,
A man achieves his dreams with courage."*

(Khosrov and Shirin)

***

*"Son, listen to my words!
Father's advice is not in vain."*

(Layla and Majnun)

***

*"The altar of love is the high heavens,
Without love, o world, what is your value?"*

(Khosrov and Shirin)

***

*"As long as you have the opportunity to write correctly,
Why should a lie come out!*

Lies devalued the word,

He who speaks the truth will be respected."

(Khosrov and Shirin)

***

*"When you want to learn a science,
Try to know everything perfectly.*

*Although a perfect man,
Is better than unfinished hat-making."*

(Layla and Majnun)

***

*"If you want to rise, crack a perfection,
Life shows respect for perfection."*

(Layla and Majnun)

***

*“Nizami rose from the eyes of the people with honesty,
He laid the sun straight to inspiration, to the heart.”*
(Treasure of Secrets)

***

*“Knowledgeable people see far,
The work of the ignorant is worthless, worthless.”*
(Seven Beauties)

***

*“There is a lot of poison in this seaway,
Those who suffer will be rewarded.”*
(Khosrov and Shirin)

***

*“If you open the closed spell with difficulty,
When you open it, the treasure comes out like a clear day.”*
(Khosrov and Shirin)

***

*“If you see a ruin, hurry to build it,
The advice is this, your work will not be lost.”*
(Layla and Majnun)

***

*“If you do not do good to man,
The honor of greatness won't given to you.”*
(Layla and Majnun)

***

*“If you suffer, you will suffer oneself,
If you are kind, you will prosper.”*
(Khosrov and Shirin)

***

*“Return to fire with love,
Return to ice with hatred,
Go back to the sun,
Go back to the moon,
Go back to the stars!
Goodness opens the door everywhere ...”*
(Treasure of Secrets)

***

*“Even if the people give me suffering, grief,
I will not hurt anyone.”*
(Iskander-Nameh)

***

*“A wise man gave this parable:
If a shepherd does not sleep,
The wolf will not enter the herd.”*
(Iskander-Nameh)

***

“Do not open the way for the enemy to your country!”
(Iskander-Nameh)

***

*“Ask the people for comfort,
Do not crush them, do not hurt them,*

The end of this work is nothing but shame.”
(Treasure of Secrets)

***

*“To serve is a sign of masculinity,
It is an honor to serve the people.”*
(Treasure of Secrets)

***

*“Work for the good of your people,
Dress the world with your deeds.”*
(Seven Beauties)

***

*“Courage after courage, courage to the people,
Do not close the doors, be a husband, open the door.”*
(Seven Beauties)

***

*“If you can, take everyone's burden,
Labor is the greatest honor for man.
If you get tired too.
The whole world will bear your burden too.”*
(Layla and Majnun)

***

*“A person who disobeys his tribe,
He cannot live with them.”*
(Layla and Majnun)

***

*“Take water from the sea with drops like a cloud,
When you give, give generously.”*
(Iskander-Nameh)

***

*“Even if the people give me suffering, grief,
I will not let anyone regret me.”*
(Iskander-Nameh)

***

*“Why plant everything for yourself ?
There are innumerable people in the world!
Those who passed by the garden he planted with difficulty.
The newcomers always picked the fruit.
Those who have passed away have planted many things for us,
We must plant our young generation.
The world is a field, if we look closely,
Everyone was just each other's farmers.”*
(Iskander-Nameh)

***

*“If anyone finishes his work well,
His goodness will show him a good face.”*
(Treasure of Secrets)

***

“Do good, let the jewel of goodness shine.”
(Treasure of Secrets)

The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi (1141-1209) was called "the God of the word" in Eastern literature by the great poets. Because before and even after himself, Nizami was the first poet to say every word and express it beautifully. Books have been written about the world-famous philosopher, poet, connoisseur of all sciences, unique genius Nizami Ganjavi, scientific articles have been published, valuable opinions have been expressed in his honor. A.H. Dahlavi, a poet of Turkish origin from India and N. Ganjavi's successor, assesses the poet's creativity as follows:

*"Nizami was the first to say every word,
Let there be no pearl left in the world."*

Nizami is a person with such an innate talent that every verse and every word has become an aphorism. Because the poet used the words in a valuable, meaningful form:

*"Choose words that hurt, talk less, make less noise,
Let the world be adorned with a few words."*

Every word of N. Ganjavi, the buyer of the word property, the master of morality and enlightenment, is a key that teaches us life, the world around us, the universe. Because he conveys all the sciences of his time, being aware, to every scientific school in the language of poetry. Nizami is a valuable treasure not only for creative people, but also for those working in the field of science. His thoughts on science mixed with poetry, and his poems mixed with science, deepening its value and meaning. A person must be well-educated and skilled in all aspects of scientific knowledge in order to create such valuable works. As the poet himself emphasizes:

*"When you want to learn a science,
Try to know everything perfectly.
To be a perfect shoemaker,
Is better an unfinished hat-making."*

The great thinker Nizami Ganjavi conveys that all the doors are opened to people only with science and high intelligence:

*"The power is in science no one else,
To no one can dominate."*

5. BUT WHAT ABOUT NIZAMI GANJAVI'S ATTITUDES TOWARDS WOMEN ?

Nizami's legacy is an inexhaustible treasure. He deeply studied the history of his time, the life, struggle, heroism, rich and diverse culture of the people, and reflected them in his works with the language of high art. Among the many innovative traditions he brought to literature, the first to attract attention were the images of women, which were considered a great feat. With Nizami's unique pen, there are images of women rulers such as Shirin, Mahin Banu, Nushaba, who, like Sultan Sanjar, protested and rebelled against the owner of the throne of Suleyman, who ruled the throne with great decency, enlightenment and justice. Nizami Ganjavi's female images reflect a greatness of motherhood, feminine compassion and human love. In the great artist's famous spiritual book "Treasure of Secrets", in the story "Sultan Sanjar and the Old Woman", the woman slaps the word of the whole nation on the face of the owner of the throne like Sultan Sanjar with her rebellious voice and courage. His rebellion, embellished by the arbitrariness and behavior of evil and oppressive officials, was in fact an expression of the courage and voice of a nation. In this sense, Gari, who was able to stand up to a ruler like Sultan Sanjar and accuse him of violating justice, not making fair decisions and not ruling properly, was the one who took the power of his people. It was as if Nizami, relying on the

voice of this brave woman, had his say not to a single khagan or ruler, but to all rulers and khaganates. He condemned those who violated justice, those who offended the people, and those who perpetrated oppression [Treasure of Secrets: 2004]:

*“She said: - I have seen little conscience in you, listen!
The oppression I have seen from you is incomprehensible.”*

The old woman's cry embodied a demand for justice. Justice was the main idea, essence and core of Nizami's work. In many cases, scholars who have analyzed Nizami's work have written that his ideal and idea is a "just ruler" and that he wants a "just society." Nizami's valuable vocabulary consists of five poems called "Khamsa" ("Treasure of Secrets", "Khosrov and Shirin", "Leyli and Majnun", "Seven Beauties", "Alexander's Letter"), among the images of women that come to the fore in the rare poetic heritage. Shirin, Mahin Banu, Nushaba and Fitna have a very significant and unique place. As we mentioned earlier, Nizami paid attention to every class and social position when creating images of women. The images of Shirin and Nushaba created by Nizami Ganjavi were very admirable and important as the images of a ruling woman. These women, along with other services in the work of art, have the main unifying feature that they are nurturing. As the old woman warns Sultan Sanjar, Shirin manages to purify and perfect her lover Khosrow by educating him. Nushaba, on the other hand, taught the world conqueror Alexander a lesson in rule and invited him to get rid of secularism. Fitna advised Bahram Shah to be just, and with his lesson he embarrassed the ruler and made him regret his evil deeds. Each of these women, whom Nizami describes with great love, is intelligent and brave. They embody courage and zeal, incorporating noble human qualities into delicate feminine characters. The female images and characters created by Nizami Ganjavi with great skill were a phenomenon of renaissance, innovation, primacy and courage in the literary development of that time. The women we met in the epos "Kitabi-Dada Gorgud" demonstrated the strong position of mothers in the Turkish land, their unshakable position, the right to motherhood. In this saga, in the word monument of a people, a nation, Mother's right was considered as God's right, it was called as "the pillar of my house", respect, esteem and love were nurtured as the pillar of the people and the house. Needless to say that, Nizami Ganjavi was a Turkish-minded, Turkish-moral, Turkish-spiritual artist, as scholars have already said, and he had no difficulty in bringing such female characters to literature in a perfect way. Nizami, who was an innovator in certain issues and spoke with people's democracy, was also loyal to the progressive traditions and customs of the Turkish people to which he belonged. The images of women that he brought to literature based on the realities of his ordinary life and the existing stereotypes were a celebration of Nizami's Turkish skill and Turkish thinking. This tradition gave a new direction to all Eastern and world literature. Nizami's mother Raisa khanum, whom he boasted in his works, as well as the attitude of the ruler of Derbent towards him, who accepted Afag khanum as his lifelong companion, and the great respect and love that he showed to the woman who bore him a son named after Muhammad contains the reasons for his high relations, the genesis of female images in the work of the great poet. Just as Nizami is proud of his birth mother, Raisa, he speaks of his wife, Afaq, who gave him a new world, with loving approval and deep sorrow over his death. In the poem "Khosrov and Shirin", the poet created interesting female figures such as Mahin Banu and Shirin. Nizami even introduced Shirin as one of the main heroes of the work. In the faces of these two women, the poet expressed the values of a woman - a person, a woman - a just ruler, a woman - a pure name and morality, a woman - a wise advisor, a woman - a true ruler. friend, woman - faithful, selfless lover. At the beginning of the poem, Nizami describes Mahin Banu as a just, generous, courageous and courageous ruler. Peace reigns in her kingdom, the people's livelihood is good, the treasury is always full,

and the land is fertile. The poet considers the innumerable number of cattle, birds and fish here as a result of the correct leadership of Mahin Banu [Khosrov and Shirin: 2004]:

*In a part of the Derbent Sea
There is a beautiful country near the mountains.
The princess is a woman who rules there,
Spread troops to Isfahan.
A thousand and one steep towers are in the mountains of heaven,
Who knows how much treasure?
Cattle grab the whole world,
There are more fame than birds and fish.
Courage never lags behind a man,
Because she is big, she is Mahin Banu.*

In the passage "Mahin Banu's admonition to his niece Shirin", Nizami described her as a caring, sensitive mother, a wise and intelligent woman. Mahin Banu explains to Shirin that the girl's name is above all, that a pure name and pure morality are equal to a kingdom. She tells Shirin that philandering has devalued the girl's name, that the most honorable and sacred thing for a woman is the cabin, and thus saves her from Khosrow's tricks:

*If he sees that you are a faithful and virtuous girl,
Believe in the custom of sending an apostle.
Your name will remain honorable in this world,
You will be a great ruler in the world.
If he is a moon, we are afflicted,
He is Keykhosrov, and we are Afrasia.
Falling in love with a bad man,
This adjective should not be in women ...*

Nizami created the ideal woman he dreamed of in the person of the main character Shirin. In the very first meeting, Shirin put Khosrov to death by riding a horse, shooting an arrow and playing a game of chovken. During the conversation, Khosrov believes that Shiri is a virtuous, honest and moral girl. The wise Shirin advises Khosrow to save his father's throne from the enemy, instead of spending his time having fun. Confident of his royal pride, Khosrov says when he wants to have fun with him, Shirin says:

*If the king breaks his promise, believe me, it will be bad.
Bad things shouldn't happen to him ...
If half the world is a good day,
Half must make a good name ...
To overthrow a woman is not courage,
You show courage, you bend.*

After Shirin succeeds his aunt Mahin Banu to the throne, new qualities in Shirin's nature appear. She transforms from a carefree young girl into a just king who cares for the people. She is quickly improving the country. She frees prisoners and reduces taxes. After his wedding to Khosrov, Shirin encourages Khosrov to give up his old life, to stop having fun, to take care of the people and the country, to consult with scientists and sages, and he succeeds. It is under Shirin's influence that Khosrov changes completely. He becomes a wise and just king. Nizami considers the selfless sacrifice of Shiri on the path of love, which he created with love throughout the entire poem, to be real heroism.

For the first time in the history of Eastern literature, Nizami Ganjavi described a woman as a sublime being with high human qualities. The image of Nushaba described by the great

Nizami in the famous poem "The Book of Alexander" is the ruler of Barda. Her just rule is memorized in tongues. Even from the blessings of this justice, the products are abundant and fruitful. Every wheat grown in this country produces a thousand bushels. Nushaba has an open heart, wise thoughts, and cognitive qualities as a scientist. Nizami not only portrays Nushaba as a woman lion, but also as a noble, shy and dignified woman. However, Nushaba completes herself as an image [Iskendername: 2004]:

*"I am a man, although I am a woman
I know everything about the world.
I'm a lion too, if you think a little about it,
The lion has neither a male nor a female"*

In "The Book of Alexander" Nizami recalled the courage, intelligence, foresight, foresight of a brave woman ruler like Nushaba, his ability to defend the country, and called on his contemporaries to take heed of this glorious history. The genius poet in his work "Iskendername" created the brightest image of a woman who combines a rich mind, pure morals and physical perfection with the image of Nushaba. Even the conqueror of the world, like Alexander the Great, was stunned by Nushaba's beauty, deep intellect, courage, and bravery, and refused to go to war with her. At a time when everyone is afraid of Alexander, the conqueror of the world, as the queen of Azerbaijan, Nushaba teaches her a lesson that amazes Alexander. Alexander, who is portrayed as a philosopher in the work, also teaches this great woman of the East a lesson in science and wisdom. Nushaba, who placed a stone in front of Alexander instead of food and determined that he was the ruler in the clothes of an ambassador, rose to the top in the eyes of Alexander and, of course, the reader, and won great sympathy as the winner of the battle of intellect, morality and decency [Babayeva T.: 2000].

Thus, one cannot but admire the modernity of the magnificent female images created by the great Nizami in his works. Nizami wrote about women, which are the most ideal thoughts of women in today's world. Of course, these unforgettable images of sacred thoughts about women brought new traditions to Eastern and world literature as a whole. Raising a woman to the highest peak of love and respect, Nizami established for her a lofty throne with all the splendor and elegance of a woman: the throne of the heart. Through the images of women, Nizami brought a warm life, sacred family and values of life, and most importantly, justice, mercy and nobility in the guise of public thought and exercise love.

Note about the examples given in the article: All these examples were translated into English by Phd student Aygun Amanaliyeva, Institute of Linguistics of the National Academy Sciences of Azerbaijan Republic named after Imadaddin Nasimi (ANAS).

6. CONCLUSION

The poet-thinker laid the foundation of a large literary school consisting of many followers. Nizami's works, which adorn the most famous libraries and museums, also gave impetus to the development of Oriental miniature art. A memorable image of Nizami in literature and art has been created. Nizami Ganjavi's works were translated into number of languages. A lot of work has been done in the field of study and promotion of Nizami's art in our country, a scientific-critical text of his works has been prepared, which is highly valued in the field of order studies, and his books have been published in an elegant design and mass circulation. The unique handwritings of his works are kept and guarded in the famous libraries, museums and handwriting funds of Moscow, St.Petersburg, Baku, Dashkand, Tabriz, Tehran, Cairo, Istanbul, Dehli, London, Paris and other cities of the world as valuable pearls. Nizami's creation played a great role in the development of the Eastern Arts. Since the end of 17th

century, the interest to the Nizami Ganjavi's heritage has risen in Europe and Russia. His works have been translated into English, German, French, Italian, Spanish, Japanese and in other languages of the world. His life and creation have been studied. The life of Nizami Ganjavi is shown in the Azerbaijani movie "Nizami" (1982), in which the leading role, role of Nizami Ganjavi, was played by Muslim Magomayev. The Nizami Ganjavi Center at the University of Oxford in the United Kingdom is operating successfully. The name of the great artist was immortalized in his native Azerbaijan. The Institute of Literature of the Azerbaijan National Academy of Sciences and the National Museum of Azerbaijani Literature located in Baku are named after Nizami Ganjavi. There are squares, schools, museums and streets named after Nizami Ganjavi in our country. One of the Baku Metro stations and one of the districts of Baku are also named after Nizami Ganjavi. All these have been named in his honour. The mausoleum of the thinker Nizami Ganjavi - The Nizami Mausoleum, built in honor of Nizami, was erected in his hometown of Ganja, stands just outside the city of Ganja in Azerbaijan. It is a tall cylindrical building, surrounded by gardens. To one side, there is a metal statue commemorating Nizami's epic poems. Monuments and statues to Nizami were erected in many cities of Azerbaijan (Baku) and Iran, as well as in Moscow, St. Petersburg and Udmurtiya (Russia), Tashkent (Uzbekistan), Beijing (China), Marneuli (Georgia), Rome (Italy), Kyiv (Ukraine) and Chisinau (Moldova) with the initiative and support of the independent Azerbaijani state. Nizami Ganjavi's anniversaries have always been celebrated in our country. The 800th, 840th and 850th anniversaries of Nizami Ganjavi's birth were celebrated with great solemnity at the state level in Azerbaijan. The 800th anniversary of the great poet marked a turning point in the study and promotion of his legacy. National leader Heydar Aliyev, who always approached the classical literary and cultural heritage of Azerbaijan from the standpoint of national prejudice and patriotism, also paid special attention to the heritage of Nizami. The decision "On measures to further improve the study, publication and promotion of the legacy of the great Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi" adopted in 1979 on the initiative of Heydar Aliyev opened new prospects for the study and promotion of Nizami's work. The 840th anniversary celebrations of the immortal artist, held in 1981 with the direct initiative and participation of the Great Leader, have become a significant event in the cultural life of the country. In 2011, the 870th anniversary of Nizami Ganjavi was widely celebrated at the state level with a series of events. In 2021, a series of events are being held on the occasion of the 880th anniversary of the great poet and thinker Nizami Ganjavi. 2021 was declared as "Year of Nizami Ganjavi" in the country.

Considering the exceptional importance of the rich creativity of the powerful master of words and ideas, which always calls people to moral perfection and instills high spiritual qualities, as an achievement of human culture, guided by paragraph 32 of Article 109 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev decided to declare 2021 the "Year of Nizami Ganjavi" in the Republic of Azerbaijan [Order of the President of the Republic of Azerbaijan: 2021].

REFERENCES

- Apoyev B. Nizami Ganjavi's pedagogical meetings. Baku: "Adiloglu", 2008, 244 p. (in Azerbaijani)
- Babayeva T. The problem of personality in the literary heritage of Nizami Ganjavi. Baku: 2000, 200 p. (in Azerbaijani)
- Mammadova M. Lexical style of Nizami Ganjavi language. Baku: "Nafta-Press", 2012, 386 p. (in Azerbaijani)

Nizami Gancavi. Treasure of Secrets. Baku: "Lider Publishing House", 2004, 264 p. (in Azerbaijani)

Nizami Gancavi. Layla and Majnun. Baku: "Leader Publishing House", 2004, 288 p. (in Azerbaijani)

Nizami Gancavi. Khosrov and Shirin. Baku: "Leader Publishing House", 2004, 392 p. (in Azerbaijani)

Nizami Gancavi. Seven Beauties. Baku: "Leader Publishing House", 2004, 336 p. (in Azerbaijani)

Nizami Gancavi. Iskendername. Sharafname. Baku: "Leader Publishing House", 2004, 432 p. (in Azerbaijani)

Nizami's wisdom and advice. Collector and compiler Vahdat S. "Ajami" Publishing House – Polygraphy. 2013, 177 p. (in Azerbaijani)

Order of the President of the Republic of Azerbaijan on holding the 880th anniversary of the great Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi, Baku, January 5, 2021

Rustamova S. Study of Nizami Ganjavi's creativity and moral education of students. Baku: "Maarif", 1993, 155 p. (in Azerbaijani)

The genius of the world of poetry: methodical aids / compilation. ed. Mammadov M. Azerbaijan National Library named after M.F. Akhundzade. Baku, 2012, 64 p. (in Azerbaijani)

**COĞRAFYANIN ZANAAT FAALİYETLERİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME: MÖ I. BİN YILDA ANADOLU'DA DOKUMACILIKTA
KULLANILAN HAMMADDE KAYNAKLARI**

AN EVALUATION ON THE EFFECT OF GEOGRAPHY ON CRAFTSMANSHIP: RAW
MATERIAL RESOURCES USED IN WEAVING IN ANATOLIA IN THE 1st
MILLENNIUM BC

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur MORKOÇ

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9931-2159>

Doktorant Seval AKÇELİK

Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1569-432X>

ÖZET

Coğrafi özellikler, insanoğlunun ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerinin türünü ve sınırlarını belirleyen önemli faktörlerden biridir. Anadolu'nun insan yaşamına uygun coğrafi özellikleri, dokumacılık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine olanak tanımıştır. Doğu Anadolu, Batı Anadolu ve İç Anadolu Bölgelerinde coğrafyanın etkisiyle dokumacılık faaliyetlerinde hammadde ve dokuma tekniklerinde farklılıklar gözlenmektedir.

Dokumacılık, bir zanaat faaliyeti olarak insanoğlunun yaşamında Paleolitik Çağ'dan itibaren var olmuştur. Ancak Anadolu'da dokumacılık faaliyetlerinin Neolitik Çağ'da bitkilerin örülmesiyle başladığı bilinmektedir. Çatalhöyük kazılarında tespit edilen kumaş parçaları, Neolitik Çağ'da dokumacılık faaliyetlerinin yapıldığının kanıtıdır. Arkeolojik kazılar sonucunda Anadolu'daki eski çağ yerleşmelerinde ortaya çıkarılan dokumacılıkta kullanılan iğ, ağırşak ve dokuma tezgâh ağırlıkları gibi aletler, Neolitik Çağ'dan itibaren kesintisiz bir şekilde dokumacılık faaliyetlerinin yapıldığının en önemli göstergesidir. Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı'nda da devam eden dokumacılık faaliyetleri, Demir Çağı'nda kurulan devletlerin ekonomisinde de önemli bir yere sahiptir.

MÖ I. bin yılda Anadolu'da kurulan Urartu, Frigya ve Lidya Devletlerinin yer aldığı coğrafyalar, dokumacılık faaliyetleri üzerinde etkili olmuştur. Urartu Devleti'nde en önemli ekonomik faaliyetlerden biri olan hayvancılık hammaddeye kolaylıkla ulaşım sağlamaktadır. Dolayısıyla Urartularda bir zanaat dalı olarak karşımıza çıkan dokumacılık faaliyetlerinde yoğun olarak küçükbaş hayvanların yününden faydalanılmaktadır. Önemli Urartu merkezleri olan Ayanis, Yoncatepe, Patnos ve Karmir- Blur kazılarında çıkan dokuma parçalarında yapılan analizler sonucunda keten, yün ve tiftikten üretildiği görülmüştür. Ayrıca Ayanis, Yoncatepe, Kayalıdere, Patnos, Karmir- Blur, Anzaf ve Çavuştepe vb. merkezlerde tespit edilen ağırşak, biz, dokuma tezgâhı parçaları ve tarak gibi aletler Urartularda dokumacılığın boyutlarını göstermesi açısından önemli veriler sunmaktadır.

Frigya topraklarının çok verimli olmaması dokumacılığın gelişerek önemli bir işkolu olmasını sağlamıştır. Frig toplumunda dokumacılıkta hammadde olarak, özellikle koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların yünlerinden, keten ve kenevir gibi bitki liflerinden yararlanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Frigya'da sadece Gordion'da tespit edilen binlerce dokuma tezgâhı ve dokuma aletleri, tümölüslerde ele geçen yün ve ketenden yapılmış dokuma kalıntıları Frig toplumunun gelişmiş bir dokuma iş kolunun varlığının somut bir kanıtıdır.

Lidya'nın coğrafi özellikleri temel geçim kaynağının hayvancılık olmasına neden olmuştur. Hayvanların yünlerinin değerlendirme düşüncesi Lidya toplumunun tekstil endüstrisini geliştirmiştir. Bu durum da başkent Sardes'i dönemin en önemli ve ileri dokuma merkezi konumuna getirmiştir. Lidya topraklarının yeraltı kaynakları bakımından zengin olması, özellikle altın madenini iplik olarak kumaşlarında kullanmaları, dokumalarını daha da değerli kılmıştır.

Bu bildiride, arkeolojik buluntulardan ve yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz veriler sonucunda, MÖ I. bin yılda Anadolu'da dokumacılıkta kullanılan hammadde kaynakları üzerinde coğrafyanın etkileri dikkate alınarak, Urartu, Frig ve Lidya bağlamında dokumacılıkta kullanılan hammadde ve aletler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dokuma, Hammadde, Anadolu.

ABSTRACT

Geographical features are one of the significant factors that determine the type and limits of economic, social, and cultural activities of human beings. The geographical features of Anatolia suitable for human life allowed weaving activities carried. In Eastern Anatolia, Western Anatolia and Central Anatolia Regions, differences in raw materials and weaving techniques were observe in weaving activities with the impact of geography.

Weaving, as a craft activity, has existed in human life since the Paleolithic Age. However, it is known that weaving activities in Anatolia started with the knitting of plants in the Neolithic Age. The fabric pieces found in Çatalhöyük excavations are the most significant evidence of weaving activities in the Neolithic Age. Tools such as spindles, spindle whorls and weaving loom weights used in weaving, which unearthed in ancient settlements in Anatolia in consequence of archaeological excavations are the most important indicators of the uninterrupted weaving activities since the Neolithic Age. Weaving activities, which continued in the Chalcolithic Age and Bronze Age, also have a considerable place in the economy, states established in the Iron Age.

The geographies in which the Urartian, Phrygian and Lydian States have been established in Anatolia in the 1st millennium BC were influential on weaving activities. Animal husbandry is one of the most important economic activities in the Urartian State provides easy access to raw materials. Therefore, the wool of sheep and goats is used intensively in weaving activities, which is a craft branch in the Urartians. As a result of the analyzes; made on the weaving pieces found in the excavations of important Urartian centers, Ayanis, Yoncatepe, Patnos, and Karmir-Blur, it was seen that they were producing from linen, wool, and mohair. In addition, Ayanis, Yoncatepe, Kayalıdere, Patnos, Karmir-Blur, Anzaf and Çavuştepe etc. Tools such as spindle whorl, weaving, weaving loom pieces and comb found in the centers provide essential data showing the dimension weaving in Urartu.

The fact that the Phrygian lands are not very productive has made weaving an important line of business by developing it. In the Phrygian society, it is known that the wool of small cattle such as sheep and goats, and plant fibers such as flax and hemp were used as raw materials in weaving. In addition, thousands of looms and weaving tools found only in Gordion in Phrygia, and weaving remains made of wool and linen found in the tumuli are concrete evidence of the existence of a developed weaving business of the Phrygian society.

The geographical features of Lydia caused livestock to be the fundamental source of livelihood. The idea of using the wool of animals developed the textile industry of Lydian society. This situation brought the capital Sardis to the position of important and advanced

weaving center of the period. The richness of Lydian lands in terms of underground resources and particularly made use of gold mines as yarn in their fabrics made their weaving even more valuable.

In this paper, raw materials and tools used in weaving in the context of Urartu, Phrygian and Lydia were evaluated, considering the effects of geography on the raw material resources used in weaving in Anatolia in the 1st millennium BC, as a result of the data we obtained from archaeological finds and written sources.

Keywords: Weaving, Raw Material, Anatolia.

GİRİŞ

Dokumacılık insanların hayatında var olan en eski zanaat dallarından biridir. Bu faaliyet ilk başta gereksinimlerin karşılanması için yapılsa da zamanla estetik kaygılarla birlikte renk, desen ve kumaşlarda farklılaşma ortaya çıkmıştır. Dokumacılık, endüstrinin gelişmesiyle birlikte, makineleşmeye bağlı olarak gelişim ve değişim gösterse de günümüzde birçok devletin kırsal bölgelerinde hala eski çağlarda uygulanan yöntemlerle üretim yapıldığı görülmektedir. Dokumacılık giysi yapımı için kumaş dokumacılığından, ev eşyası olarak kullanılan halı-kilim dokumaya, sepet ve hasır örücülüğünden balık avlamak için ağ örmeğe kadar çok geniş bir alanda karşımıza çıkmaktadır.

Dokumacılıkta kullanılan aletler dünyanın hemen hemen her bölgesinde aynı özelliklere sahiptir. Ancak kullanılan hammaddeler ve desenler coğrafi, ekonomik ve kültürel özelliklere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dokumacılığın ilkel formları hasır otu, bataklık otu, saz ve at kılı kullanılarak oluşturulmuştur. Bu dönemlerde muhtemelen iğ kullanımı ve hammaddelerin iplik haline getirilmesi henüz bilinmediği için sadece kullanılan malzemenin uzun olması esas alınmıştır. Gerekli sağlamlığa ve yumuşaklığa sahip uzun lifler, uç uca eklenerek ip elde edilmiştir. Bu dokuma işlemi ekleme/düğümleme ya da uçlarından keçeleştirme usulüyle yapılmaktadır (Büken, 2010).

DOKUMACILIKTA KULLANILAN ALETLER VE HAMMADDELER

Dokumacılıkta dokuma tezgâhları¹, tezgâh ağırlıkları², ağırşaklar³, mekik, dikiş iğneleri, kirmen/iğ⁴, bız, sivri uçlu aletler, tarak, bıçak, makara⁵ ve fırça gibi aletler kullanılmıştır (Fotoğraf 1,2,3,4). Neolitik Çağ'a ait merkezlerde yapılan arkeolojik kazılarda, özellikle evlerde, saraylarda ve mezarlarda, tespit edilen bu aletlerin yapımında hammadde olarak kil, taş, ahşap ve kemik kullanıldığı görülmektedir. Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağı'na ait merkezlerde ise bu hammaddelere madenlerde eklenmiştir.

¹Yün, keten gibi pek çok hammaddenin eğrilip ip haline getirildikten sonra kumaş haline getirilmesi için kullanılan ahşap düzenektir.

²Çözü iplerinin dokuma sırasında gergin durup birbirine karışmamasını sağlayan alettir.

³İplik eğirirken iğ olarak kullanılan ahşap çubuğun merkezine ağırlık yaparak ipin düzgün bir form almasını sağlayan aletlerdir. Yapılan kazılarda farklı boyutlarda ve farklı ağırlıklarda ağırşaklar tespit edilmiştir. Ağırşaklardaki bu farklılığın nedeni farklı hammaddeler kullanılarak elde edilen liflerin farklı inceliklerde ipliklere dönüştürülmesidir.

⁴Keten, pamuk, yün gibi liflerin ipliğe dönüştürülmesi için kullanılan, ortası şişkin, ucu sivri ve çengelli olan, ağaçtan yapılmış aletlerdir. MÖ 8 yüzyıla tarihlendirilen bir kabartmada iğ kullanımı tasvir edilmiştir (Fotoğraf 5).

⁵Dokuma tezgâhlarında çözgü iplerinin gerdirilmek ve salmak için kolaylık sağlamak amacıyla sarıldığı aletlerdir.

Hayvan ve bitki kaynaklı liflerin ipe dönüştürülmesinde ve ipe daha iyi büküm vermek için iğ ve ağırşaklar kullanılmıştır. Anadolu'daki yerleşmelerde farklı nitelikteki ağırşaklar bulunmuştur. Ahşaptan yapılan ağırşaklar toprak altında nemden etkilendikleri için günümüze kadar ulaşamamıştır (Büken, 2010). Kilden yapılan ağırşaklarda topraktan çıkarıldıktan sonra nemin buharlaşmasıyla ağırlıklarında değişiklikler gözlemlenmiştir (Ballard, Burke-Simpson, 2012). Genellikle yuvarlak ortaları delik olan ağırşakların yanı sıra yarım daire şeklinde olanları da tespit edilmiştir. Dokumacılıkta, dokuma tezgâhlarının kullanımıyla birlikte dokuma ürünlerinin çeşidi artmış ve buna paralel olarak da hızlı, rahat ve kaliteli dokumalar elde edilmiştir. Her uygarlık fiziki ve kültürel özelliklerine göre şekillenip geliştirdikleri, kendilerine özgü dokuma tezgâhları kullanmışlardır. Bu tezgâhlar dikey dokuma tezgâhı, uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhı ve yatay yer tezgâhıdır (Yağan, 1978). Ahşaptan yapılan dokuma tezgâhları, fiziksel etkenlere maruz kaldıkları için, günümüze kadar ulaşamamıştır.

Dokumacılığın başlıca materyali olan ipliklerin hammaddeleri bitki, hayvan ve madenlerden elde edilmektedir. Bitkisel hammaddeler keten, kenevir ve pamuk gibi bitki liflerinden; hayvansal hammaddeler koyunyünü, keçi kılı ve ipek böceğinin salgısından elde edilmiştir. Hammadde kaynağı olarak maden diğer hammaddelerden elde edilen kumaşlarda altın sırma, gümüş sim; zırh gibi askeri amaçlı kullanılan giysilerin yapımında ise tunç ve demir tel olarak kullanılmıştır.

Bitkisel kaynaklı olarak kullanılan hammaddelerden biri ketendir. Keten dokumacılığı daha çok sıcak iklime sahip merkezlerde gelişmiştir. Anadolu'da en erken keten tohumu örneği Kuruçay'da tespit edilmiştir (Duru, 1996). Ketenin en erken işlendiği yer ise Çatalhöyük'tür (Burke, 2000). Yağı ve lifi için üretilen ketenler farklı özellikler sergilemektedir. Lif yapımına uygun ketenin toplandıktan sonra ip haline dönüştürülmesi için bazı işlemler uygulanmaktadır. Keten toplandıktan sonra demetler halinde kurutulur ve bu işlemin ardından taş veya kütük üzerinde tokmaklarla dövülerek taranırdı. Kalın odunsu kısmı liflere ayırabilmek için suya konularak bekletilirdi. Bu işlem yaklaşık olarak 15-35 gün sürmektedir. Daha sonra keten demetleri dikine dizilerek, süzülür ve tekrar kurutulur. Tokmakla dövülerek odunsu bölümler liflerinden ayrıldıktan sonra lifler, ahşap ya da metal sık dişli taraklarda arkadan öne doğru çekilerek taranmakta, sert fırçalarla fırçalanarak yumuşak ve ince lifler haline getirilmekteydi (Fotoğraf 6). Tarama sonucu elde edilen keten lifleri iğ/kirmen kullanılarak ip haline dönüştürülürdü. Keteni beyazlatmak için keten iplikleri büyük bir kazana konularak içine kül karıştırılıp kaynatılmaktaydı (McCorriston, 1997; Hall, 1986). Ayrıca çivit otu (*Isatis tinctoria*)'da kumaş beyazlatıcı madde olarak kullanılmaktaydı (Fotoğraf 7a). Dokumacılıkta kullanılan bitkisel kaynaklı bir diğer hammadde kenevirdir. Anadolu'da kenevirin, MÖ 1500'lerde yetiştirildiği tespit edilmiştir. Hitit çivi yazılı belgelerde kenevirin karşılığı *azallu* terimidir (Fazlıoğlu, 1997). Kenevir genellikle urgan yapımı ve çok kaba dokumalarda kullanılmıştır. Kenevirin ip haline gelinceye kadar geçirdiği evreler keteninki ile benzerdir (Gönül, 1966) (Fotoğraf 8). Pamuk da dokumacılıkta kullanılan hammaddelerdendir. Ancak Anadolu ve çevresinde pamuk dokumacılığının yapıldığına dair ayrıntılı çalışmalar bulunmamaktadır.

Hayvansal hammaddelerin başında koyunyünü gelmektedir. Yün dokumacılığının, özellikle soğuk iklimlerde yer alan merkezlerde yapıldığı gözlenmektedir. Yün dokumacılığıyla ilgili ilk buluntular biri de Anadolu'da tespit edilmiştir. Ancak yün dokumacılığıyla ilgili bilgiler çok daha sonraları edinilmiştir. Günümüzde hala kırsal kesimde uygulandığını tespit ettiğimiz bir takım işlemlerle yünler iplik haline getirilmektedir. Yünlerin dokuma aşamasına gelmeden önce tabi tutulduğu bu işlemlerin ilk aşaması kırkma ya da kırpma olarak adlandırılan koyun ya da keçilerin yünlerinin kesilmesi işlemidir. Kırkma işleminin ardından yünler yıkanır, kurutulur ve bitkisel kaynaklı boyalarla farklı renklerde boyanırdı. Daha sonra taranarak eğirme işlemi için hazırlanırdı. Bu işlemlerin ardından yünler iğ/kirmen adı verilen aletlerle

eğirilerek ipe dönüştürülürdü. İplik haline getirildikten sonra ise dokuma tezgâhlarındaki yerini alırdı (Forbes, 1956; Gönül, 1964). İlk eğirme işleminin, liflerin iki el arasında ovuşturularak yapıldığı düşünülmektedir (Büken, 2010). Zamanla iğ ve çukruk gibi aletler geliştirilip lifler eğirilerek bükümlü iplikler yapılmıştır (Maner, 2018). İplikler genellikle büküm yönüne göre “S” bükümlü olmaktadır. Keçi kılının iplik haline dönüştürülmesi işlemi de koyunyününe benzer şekilde yapılmaktadır.

Hayvansal kaynaklı diğer bir hammadde ipekböceğinden elde edilen ipektir. İpekböcekçiliğin ilk olarak Çin’de ortaya çıktığı, daha sonra Anadolu ve Suriye’ye ipekböceği kozaları getirilerek bu bölgelerde yetiştirilmeye başlandığı bilinmektedir. Anadolu ve yakın çevresinde ipek, yün ve keten gibi dokumalarda süs/dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır (Bieber, 1950).

Madenler genellikle altın ve gümüş tellere dönüştürülerek kullanılmıştır. Bazı kumaşlar, altın ve gümüş teller karıştırılarak dokunduğu gibi sadece altın ve gümüş tellerle de dokunarak giysiye dönüştürülen kumaşlar bulunmaktadır. Hem değerli madenlerden hem de ipekten dokunan kumaşlar bazı toplumlarda statü sembolü olarak kullanılmıştır (Kovacevic-Schwarz, 2015).

ANADOLU’DA DOKUMACILIK

Arkeolojik çalışmalar sonucunda⁶ Anadolu’da yapılan dokumacılık faaliyetlerinin başlangıcı Neolitik Çağ’a tarihlendirilmektedir. Neolitik Çağ’ın önemli yerleşmelerinden olan Çayönü’nde hasırdan yapılmış ev tabanları, dikiş iğneleri ve eğrilmiş ip; Çatalhöyük’te kumaş, sepet, hasır, halat ve eğrilmiş ip (Çatalhöyük 2017 Arşiv Raporu, 2017; Mellaart, 2003) (Fotograf 9); Köşk Höyük ve Ulucak Höyükte tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar tespit edilmiştir (Silistreli, 1984; Çilingiroğlu-Çevik-Çilingiroğlu, 2012). Kalkolitik Çağ’a tarihlendirilen Düdartepe, Kuruçay Höyük’te tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar bulunmuştur. Ayrıca Kuruçay Höyük’te tespit edilen kumaş parçası da dokumacılık faaliyetlerinin ilk örneklerinden biridir (Duru, 1996).

Tunç Çağı’na gelindiğinde, yerleşmelerde ele geçen dokuma tezgâhı ağırlıklarının sayılarında ve çeşitlerinde bir artış gözlenmektedir. Bu artış dokumacılıktaki gelişmenin bir göstergesidir. Özellikle Asurlu tüccarlarla Orta Anadolu’da bulunan yerel beyler arasında gerçekleştirilen ticarete dokumacılık faaliyetlerinin yoğun olarak devam ettiğini görmekteyiz. Bu ticarete Asurlu tüccarların, Anadolu’dan dokumacılığın hammaddesi olan yünü ülkelerine götürerek dokuma tezgâhlarında işlettikten sonra mamul ürün halinde Anadolu’ya pazarladıkları bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Anadolu’da üretilen yerli kumaşlarda bulunmaktaydı. Çivi yazılı belgelerde tespit edilen bu kumaşlar: pirikannum, epi {um, sabtinum, dizabnm, menunianum, anianim/anianiam (Cebesoy, 1995), makuhum (Darga, 2015) ve Zalpa tülü/kumaşıdır. Acemhöyük’te yapılan kazılarda küçük parçalar halinde keten olduğu tahmin edilen kumaş izleri tespit edilmiştir. Dokumanın bir yüzüne altın iplikle açık ve koyu mavi renklerde fayans boncuklar işlenmiştir. Ancak boncuklar yangın nedeniyle cürufa kaynamış ve taşlaşmıştır (Özgüç, 1966; Barber, 1991) (Fotoğraf 10). Ayrıca Acemhöyük’te Erken Tunç Çağı’na tarihlenen X. katın kerpiç evlerinden biri “*dokuma odası*” olarak kullanılan alanda dokuma tezgâhı ve pişirilmemiş kilden küçük ağırlıklar tespit edilmiştir (Özgüç, 1983).

⁶Türkiye’de yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda birçok merkezde dokumacılıkla ilgili materyal tespit edilmiştir. Bu bildiride sadece birkaç örnek verilerek konu ele alınmıştır. Yapılan çalışmalarda tespit edilen merkezler ve dokumacılıkta kullanılan aletlerle ilgi ayrıntılı bilgi için bk. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html>.

Tunç Çağı'nın en önemli devleti olan Hititlerde de dokumacılık faaliyetleri yoğun olarak yapılmaktaydı. Hititlerde çeşitli kumaşlar ve giysi türleri ortaya çıkmıştır. Hitit merkezlerinde yapılan arkeolojik araştırmalarda, çok sayıda olan yatay ve dikey dokuma tezgâhı tespit edilmiştir (Uyanık, 2015).

Demir Çağı'nda ise Anadolu'da İonya, Karia, Mysia, Likya ve Paplagonia gibi bölgelerde yaşamış olan topluluklar, Urartu, Frigya, Lidya ve Geç Hitit Devletleri bırakmış oldukları arkeolojik verilerle bize Anadolu'da bu çağda yapılan dokumacılıkla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bildiri, MÖ. I. bin yıl Anadolu'sunda siyasi oluşumlarını tamamlayarak devlet kuran Urartu, Frigya ve Lidya Devletleri ile sınırlandırılmıştır.

URARTU

URARTU COĞRAFYASI

Urartu Devleti MÖ IX. yüzyılda Tuşpa merkezli olarak kurulmuştur. Urartular, Doğu Anadolu Bölgesi'nin sakinleri olan Hurri kökenli yerel beylerin, bir lider etrafında -Lutipri oğlu Sarduri-toplanması sonucunda Orta Demir Çağı Doğu Anadolu'sunun en güçlü siyasi organizasyonu olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Yaklaşık 250 yıl boyunca zaman zaman nüfuzlarını çok geniş coğrafyalara hissettirirken zaman zaman rakibi Asur'un etkisiyle çekirdek bölgelerine çekilmek durumunda kalmışlardır. Bu tarihi süreç içinde Urartular en geniş sınırlara ulaştıkları dönemlerinde merkez Tuşpa/Van olmak üzere doğuda İran-Azerbaycan, batıda Fırat Nehri, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras Vadisi, güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü'nün güneyini de içine alan geniş bir bölgeye hâkim olmuşlardır (Salvini, 2006; Ceylan-Günaşdı, 2018).

Günümüz sınırlarıyla Türkiye, Kuzeybatı İran, Güney Kafkasya ve Irak'ın küçük bir bölümüne hakim olan Urartuların coğrafyası yüksek dağlar, yaylalar, derin vadiler, engebeli araziler, geniş ovalar ve çukurluklar gibi farklı yüzey şekillerinden oluşmaktadır. Bu yüzey şekilleri doğal sınırlar oluşturmuştur. Yayıldığı coğrafyanın farklı özellikleri Urartuların bu coğrafyanın tamamında aynı politik etkiyi göstermesine engel teşkil etmiştir. Urartu coğrafyasının su kaynakları açısından da son derece zengin olması coğrafyanın Aras Havzası, Karasu Havzası, Murat Havzası, Van Gölü Havzası, Urmiye Gölü Havzası ve Gökçe Göl Havzası gibi bölümlere ayrılarak incelenmesine de olanak tanımaktadır.

Türkiye sınırları içinde yer alan Urartu coğrafyasının büyük bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Bölgenin en yüksek alanını 5137 m yükseklikle yer alan Ağrı Dağı en alçak alanını ise 875 m yükseklikle yer alan Iğdır Ovası oluşturmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan başlıca dağlar: Allahuekber Dağları (3120 m), Bağırpaşa (2906 m), Bingöl Dağları (3193 m), Çimendağ (2749 m), Gavurdağ (3109 m), Kargapazarı (3280 m), Kop (2360 m), Küçük Ağrı (3896 m), Mercan (3450 m), Palandöken (3142 m), Süphan (4058 m) ve Tendürek (3533 m)'dir. Bölgenin en önemli ovaları ise Muş, Bingöl, Erzincan, Tercan, Erzurum, Pasinler, Horasan, Ardahan, Çıldır, Aktaş, Göle, Malatya ve Van Ovalarıdır (Atalay, 1992; Atalay-Mortan, 2011).

Türkiye'nin en büyük gölü olma özelliği taşıyan ve Urartu coğrafyasında yer alan ikinci büyüklükteki göl 3755 km² lik alanı ve 12500 km²'lik havzasıyla Van Gölü'dür. Bend-i Mahi Altındere, Karasu ve Hoşap akarsuları Van Gölü'nü besleyen en önemli akarsulardır. Bu akarsuların taşıdığı alüvyonlar Erciş, Muradiye, Gevaş, Gürpınar ve Van Ovalarını oluşturmaktadır. Asur çiviyazılı belgelerinde *deniz* olarak ifade edilen Van Gölü, günümüzde de Van Gölü'nün çevresinde yaşayan yöre halkı tarafından *Van Denizi* olarak adlandırılmaktadır. Van Gölü'nde Urartu döneminde yapılan taşımacılık faaliyetleri günümüzde de devam etmektedir. Bölgenin diğer önemli gölü 115 km²'lik bir alana sahip

olan Çıldır Gölü'dür. Göl çevresinde bulunan geniş çayırlar bölgede hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır (Atalay, 1992). Bölgede bulunan diğer göllerden bazıları Balık, Aktaş, Hazar, Erçek, Haçlı ve Nemrut'tur (Erinç, 1953).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde tarih boyunca önemini koruyan nehirler de bulunmaktadır. Bu nehirlerin önemlileri Aras, Kür, Fırat, Murat ve Karasu'dur. Karasu ve Murat Fırat Nehri'nin en önemli kollarıdır. Urartular bu nehirlerden tarım alanlarını sulama, hayvanların su ihtiyaçlarının karşılanması ve nehir taşımacılığı gibi alanlarda faydalanmışlardır.

Kuzeybatı İran'da yer alan dağlık alanlar Sehend Dağı (3707 m), Sebelan Dağı (4814 m), Bozkuş Dağları (3302 m), Mişov Dağları (Alemdar Tepesi 3155 m) ve Zagros Dağları (4548 m)'dir. Urmiye, Tebriz, Serab, Selmas Zerrineh ve Simineh Ovaları ise bölgenin en önemli ovalardır. Nazlu, Rouzeh, Şehir, Baranduz akarsuları tarafından sulanan bölgenin en büyük ovası olan Urmiye Ovası yaklaşık 50 km uzunluğundadır (Atalay, 2011).

Kuzeybatı İran coğrafyasında yer alan ve Urartu coğrafyasının en büyük gölü olan Urmiye Gölü 5200 km² lik alana ve 51 876 km² lik havzaya sahiptir. Urmiye Gölü Havzası'nda yer alan başlıca akarsular Zerrineh, Simineh, Mahabad, Godar, Baranduz, Shahr, Rouzen, Nazlı, Zola'dır. Zerrineh ve Simineh Urmiye Gölü'nün su kaynağını oluşturan en büyük drenaja sahip akarsulardır (Atalay, 2011). Asur çivi yazılı belgelerde Urmiye Gölü *Nairi Denizi* olarak ifade edilmektedir. Ancak MÖ I. bin yıllarda hem Urartu hem Asur gibi çağın önemli devletleri tarafından egemenlik sahasına katılmak için mücadelelere sahne olan bölge, günümüzde Urmiye Gölü'nün kuruma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu çevre felaketi Kuzeybatı İran'da yaşamı tehdit etmektedir.

Güney Kafkasya'da yer alan Urartu coğrafyası ise günümüzde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın kapsadığı alanı içine almaktadır. "Kafkas ötesi", "Transcaucasus" ve "Mavera-i Kafkasya"da olarak adlandırılan Güney Kafkasya kuzey-kuzeybatıda Büyük Kafkasya Dağı, güneybatıda Küçük Kafkasya Dağı ve güneyde ise Talış ve Elburz Dağları ile sınırlıdır (Tavluk, 2009).

Güney Kafkasya coğrafyası su kaynakları açısından zengindir. Bölgenin en büyük nehirleri Türkiye'den kaynağını alan ve Kür ve Aras Nehirleridir. Kür ve Aras Nehirleri Doğu Anadolu'dan kaynağını alarak Güney Kafkasya'ya doğru akar ve Muğan Ovası'nda birleşerek Hazar Denizi'ne dökülür. Bölgenin diğer nehirleri ise Quruçay, Samur, Terterçay, Nahçıvançay, Vileş, Zuvandçay, Qarasu, Hacılar, Serdezurd, Qazançay, Nazlıçay, Büyük Liakvi, Ksani, Aragvi ve İori'dir. Bölgede bulunan önemli ovalar Arucklo, Karabağ, Kvemo-Kartli, Lenkeran, Mil, Shirak ve Shulaveri'dir.

Güney Kafkasya'nın tarım ve hayvancılık açısından elverişli toprakları Kür ve Aras Nehirlerinin oluşturduğu vadide yer almaktadır. Bölge meşe, gürgen, ıhlamur, fıstık ve kestane gibi ağaçlardan oluşan ormanlık alanlarla kaplıdır. Bu ormanlık alanlarda karaca, dağ keçisi, leopar, geyik, çöl domuzu, sırtlan, sincap, sansar, tilki, çakal ve kurt gibi hayvanların yaşadığı tespit edilmiştir (Baxşəliyev, 2021).

Urartu Devleti'nin ekonomisi tarım, hayvancılık ve savaş gelirlerinden oluşmaktadır. Ancak bilinenin aksine tarım, Urartu ekonomisinin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Tarımın gerçekleştirilmesi için devlet tarafından özel çalışmalar yapılmıştır. Bu nedenle özellikle Menua döneminde başlayan ve devlet tarafından gerçekleştirilen sulama projeleri uygulanmıştır. Urartu kralları tarıma elverişli olmayan coğrafyayı ekilebilir ve ürün yetiştirilebilir düzeye getirmek için baraj, suni göl ve sulama kanalları yapmak suretiyle tarım politikaları oluşturarak Urartu halkının beslenmesi için gerekli hububatı ve yetiştirilen hayvanların - özellikle savaşlarda kullanılan atların - yem ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Morkoç, 2017).

Urartu coğrafyası dağlık arazilerle kaplı olup gür bitki örtüsüne sahiptir. Bu coğrafi özelliği fırsata çeviren Urartuların ekonomik faaliyetleri arasında hayvancılık önemli bir yer edinmiştir. Asur kralları çivi yazılı belgelerde kuzeylerinde bulunan Urartu bölgesine yaptıkları seferler sonunda bu topraklardan önemli sayıda hayvanı vergi olarak aldıklarından bahseder. Nairi topraklarına sefer yapan Asur kralı I. Tiglet-Pileser'in vergi olarak "2000 büyükbaş hayvan ve 1200 at" aldığı Asur kayıtlarında yer almaktadır (Luckenbill, 1926-27).

Urartu krallarının bırakmış oldukları yazıtlardan, yaptıkları seferler sonunda ülkelerine çok sayıda hayvanı ganimet, vergi ya da haraç olarak aldıkları bilinmektedir. Getirilen hayvanların önemli bir bölümünü sığır "GUDpaḫini", koyun "UDUšuše", keçi "UDU. MÁŠ-li", at "ANŠE.KUR.RAM" ve deve "ANŠE.A.AB.BAMEŠ" oluşturmaktadır.

Urartu kralı Işpuini, oğlu Menua ile ortak krallıkları döneminde doğuya düzenledikleri seferler sonucunda ganimet olarak aldığı hayvan sayısını Karagündüz Yazıtı'nda anlatmıştır;

"Tanrı Haldi, Sarduri oğlu Işpuini ve Işpuini oğlu Menua'nın önünden gitti(?). (Onlar,) Mesta, Qua, Saritu ve Nigibi şehirlerini ve Barsua Ülkesi'nin (şehirlerini) ele geçirdiler. Oradan X bin 483 eşek, X bin 460 canlı adam, X on bin 6.600 kadın ve çocuk, 1.120 at, 1.200 büyükbaş hayvan, X bin 065 deve, X on bin 5.000 küçükbaş hayvan yola çıktı(?) (Melikişvili, 1971).

I. Argišti Mana ülkesine yaptığı sefer sonucunda ganimet olarak aldığı hayvan sayısını Horhor Yazıtları olarak bilinen kitabesinde ayrıntılı olarak ifade etmiştir:

"Argišti der ki: ... dağlık Mana Ülkesi'ne kadar ilerledim. 18.827 kişi (o) yıl(ın esir sayısıdır). Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı götürdüm. 606 at, 184 deve, 6.257 büyükbaş hayvan ve 33.203 küçükbaş hayvan (da sürüp çıkardım). Menua oğlu Argišti der ki: Tanrı Haldi uğruna bu kahramanlıkları bir yıl içinde yaptım." (Payne, 2006).

II. Sarduri'nin Mana ülkesine yaptığı sefer sonunda ganimet olarak aldığı hayvan sayıları Hazine Kapısı Yazıtı'nda ayrıntılı olarak verilmiştir.

"Haldi'nin büyüklüğüyle Sarduri der ki: Üç tahkimattı kaleyi ele geçirdim. (Onu) güç kullanarak ele geçirdim. Bir gün içinde de 23 şehir ele geçirdim. Kaleleri yerle bir ettim, şehirleri yaktım ve ülkeyi tahrip ettim. Oradan erkek ve kadınlar sürgün ettim. 8.135 erkek, 25.000 kadın ve 6.000 savaşçı götürdüm. 2.500 at, 12.300 büyükbaş hayvan ve 32.100 küçükbaş hayvan sürüp çıkardım. Bu(nlar) krala yeterdi fakat ülkeyi terk ettiğim zaman savaşçılar kendi aldıklarını ayrı götürdüler." (Melikişvili, 1960: no. 155A; Arutyunyan, 1981; Payne, 2006).

Karmir-Blur, Bastam, Yukarı Anzaf, Ayanis, Argiştihinili, Toprakkale gibi önemli Urartu yerleşmeleri ve kalelerinde yapılan kazılarda çeşitli hayvanlara ait kemiklerin yanı sıra koyun ve keçi kemikleri de tespit edilmiştir (Belli, 1998; Belli, Ceylan, 2004; Çilingiroğlu, 2012; Martirosyan, 1974; Boessneck - Kokabi, 1988).

Gerek kendi yetiştirdikleri gerekse savaşlardan elde ettikleri hayvanlar, Urartular tarafından farklı kullanım alanlarında değerlendirilmişlerdir. Urartuların yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması dışında bu hayvanlar, dini açıdan Tanrılara kurban olarak sunuldukları gibi ekonomik olarak da dokuma ve deri endüstrisinin hammadde kaynağı olarak kullanılmışlardır.

URARTU'DA DOKUMACILIK

Urartular dokumacılıkta hayvansal ve bitkisel kaynaklı hammaddeler kullanmışlardır. Urartularda kullanılan hayvansal kaynaklı hammaddelerden en yoğun olarak kullanılanı

yündür. Kendi kullanımları için yapılan üretim dışında yün ve yünden yapılmış kumaşlar, Urartuların ticaret malları arasında yer almaktadır. Karmir-Blur'da bulunan kil bir tablette şehirler arasında yapılan yün ve kumaş ticaretine dair bilgiler bulunmaktadır.

Aza boyunun ülkesinde (ki) tanrı A Şehri'ne: 26 küçük (?) inek postu, X bin (?) manda (?), 12 yün kumaş, 14 (?) yün(?), 198 küçük (?), X bin (?)26 yün kumaş, 172 koyun postu, 16 keçi postu. (Piotrovskii, 1959, tab. 22).

Ayanis, Karmir-Blur, Patnos ve Yoncatepe gibi Urartu merkezlerinin bazılarında yapılan kazı çalışmalarında karbonlaşmış kumaş parçaları ve tekstil örnekleri bulunmuştur (Belli-Konuralp, 2006; Belli-Tozkoparan, 2007; Karadağ-Torgan ve diğ., 2014). Ayanis'te yün ve keten (Çilingiroğlu, 1995; Cocharro-Rigamonti ve diğ., 2001; Karadağ-Torgan ve diğ., 2014), (Fotoğraf 11), Karmir-Blur'da depo odalarında ham yün ve keten tespit edilmiştir (Piotrovskii, 1970)

Ayanis'te bulunan kumaş parçasının analizinde kumaşın kırmızı renkli, üzüksü, meyveli ve çalimsı bir bitki olan karamuk bitkisi ile boyandığı saptanmıştır. Boyanmış olan elyaf zamanla kahverengine dönüşmüştür (Karadağ-Torgan ve diğ., 2014). Bu bitkinin sarı renkli kökleri hâlâ Anadolu'da yün boyamacılığında kullanılmaktadır (Fotoğraf 7c-d).

Urartularda dokumacılıkta kullanılan materyallerin varlığı çağdaşları ve rakipleri olan Asur kayıtlarından da tespit edilebilmektedir. Asur Kralı II. Sargon'un, MÖ 714 yılında Urartu kutsal kenti Musaşir'e yaptığı 8. seferinde ele geçirdiği çok sayıda ganimet arasında kumaş ve yün de bulunmaktadır.

"...130 adet parlak renkli (yün) giysi, mor renkli keten giysiler ve Urartu ile Kirhi ülkelerinin kırmızı renkli giysileri için yünü sarayının tüm malı ile birlikte alıp götürdüm..." (Luckenbill, 1927).

Urartuların çok farklı renklerde giysiler üreterek kullandıklarını Urartu dönemine ait duvar resimlerinde tespit edebilmekteyiz. Karmir-Blur'da bulunan duvar resimlerindeki insan figürlerinin giysilerinde kırmızı, yeşil, kahve ve mavi renkler kullandığı görülmektedir (Piotrovskii, 1955).

Urartuların önemli merkezlerinden Toprakkale'de yapılan kazılarda karbonlaşmış ipek tespit edildiği ifade edilmiştir. Lehmann Haupt bu ipeğin Çin'den geldiğini ve bölgede bulunan ipek böceği ile üretilmediğini iddia etmektedir (Lehmann-Haupt, 1931). Bu nedenle Urartularda ipekböceğinin salgısından elde edilen bir lif olan ipeğin, hammadde olarak kullanılıp kullanılmadığına dair henüz net bir veri bulunmamaktadır.

FRİGYA

FRİGYA COĞRAFYASI

Frigler, MÖ XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da var olmalarına rağmen MÖ VIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da siyasi bir güç haline gelmişlerdir. Frigler, Deniz Kavimleri halklarının doğuya doğru yaptıkları göçlerin etkisinden sonra, Anadolu'ya küçük gruplar halinde gelmeye başlamışlardır. Friglerin ilk vatanlarının Balkan yarımadasının güneybatısı olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki süreçte Frigler, boğazları geçerek Küçük Asya'ya girip buradaki siyasi güçlerle mücadele edip Anadolu'yu kendilerine yurt edinmişlerdir (Mansel, 1971; Memiş, 2020).

Frigler, başta başkent Gordion olmak üzere Ankara çevresi, Kızılırmak Nehri'nin doğuda Çorum, Kırşehir ve Tokat; batıda Eskişehir, Afyon ve Kütahya; kuzeyde Samsun;

kuzeybatıda Bandırma; güneyde Niğde ve Konya'nın bir kısmı; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası'na kadar yayılmışlardır (Memiş, 2009; Sivas-Sivas, T., 2012).

Ülke arazisinde yüksek dağlar, yaylalar, derin vadiler, engebeli araziler, geniş ovalar ve çukurluklar gibi farklı yüzey şekilleri yer almaktadır (Uçankuş, 2002). Frigya topraklarının çekirdeğini oluşturan alan, Sakarya (Sangarios) Nehri ve Büyük Menderes (Maiandros) Nehri'nin yukarı kaynakları arasında yer alan küçük platodur. Bu dar alanda farklı yüksekliklerde dağlar vardır. Frigya'nın batı sınırında Murat Dağı (Dindymos/2312 m), bölgenin güneyinde Akdağ (Signia/2494 m), güneybatı ucunda Honaz Dağı (Kadmos/2571) ve Babadağ (Salbakos/2308) bulunmaktadır (Sevin, 2007). Ülke topraklarında yükseklikleri 1000 m olan yaylalar bulunur (Kınal, 1987). Dağlık Frigya olarak adlandırılan (Frig Yaylası/ Frigya Epiktetos/ Küçük Frigya) Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illeri üçgeninde kalan alanda yüksek, ormanlık ve volkanik kayaların oluşturduğu derin vadiler bulunmaktadır (Ersöz, 2006). Kuzeybatı-güneydoğu yönündeki vadiler, Eskişehir'de Doğanlı, Yazılıkaya-Midas, Kümbet vadileri, Afyonkarahisar'da Köhnüş ve Karababa vadileri, Kütahya'da Doğuluşah ve Fındık vadileridir. Bölgenin bilinen düzlükleri ise Banaz Ovası (Doiantos), Baklan Ovası (Hyrgaleis) ve Akarçay Ovası (Kaystros)'dur (Sevin, 2007). Tatlı ve sıcak su kaynakları bakımından zengin olan Frigya topraklarındaki başlıca su kaynakları: Sakarya, Porsuk (Tempris), Sarısu (Hermus) ve Seyit Suyu (Pathenios)'dur (Algan ve Ongar, 1998). Sakarya Nehri, Banat Yaylası'ndan doğup kuzeye doğru yönelip Porsuk ve Ankara çayları ile birleşerek Karadeniz'e dökülmektedir (Sivas, 1999).

Frigya'nın, yer şekillerindeki farklılık, iklim özelliklerinin çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Halk genellikle su kaynaklarına yakın arazilere yerleşmiştir. Sakarya Nehri'nin biriktirdiği alüvyonlu dolgular, tarıma elverişli arazileri oluşturmuştur (Conka, 2006). Bu coğrafyanın arkeo-botanik geçmişine bakıldığında en çok arpa ve buğday yetiştirdiği tespit edildiği için Frig toplumunun da aynı ürünleri yetiştirdikleri düşünülmektedir (Voigt, 2007). Friglerin tarıma önem verdiklerinin en önemli göstergeleri şüphesiz ana tanrıçalarının Kybele olması ve tarım arazilerine zarar verenlerin şiddetle cezalandırılmış olmasıdır (Bülbül, 2009). Frigler, bölgede hayvancılığa önem vererek bir yaşam tarzı geliştirmişlerdir. Halk koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlar; sığır ve at gibi büyükbaş hayvanlar yetiştirmişlerdir. Özellikle tiftik keçisi Friglerin yaşamında önemli bir yere sahiptir. Friglerin hızlı koşan atları Homeros'un İlyada destanına bile konu olmuştur. Frigya topraklarının bir kısmında iklim ve yer şekillerinin etkisiyle sınırlı tarım ve hayvancılığın yapılması farklı ekonomik faaliyetlerin gelişmesine neden olmuştur. Koyun ve keçi yünleri dokumacılığın, orman varlığı marangozluğun, zengin yeraltı kaynakları da madenciliğin gelişmesini sağlamıştır (Uçankuş, 2000).

FRİGYA'DA DOKUMACILIK

Frigler, Anadolu kültür ve sanatının gelişiminde birçok yeniliğin öncüsü olmuş ve kendinden sonraki devlet ve milletlere de örnek olmuştur. Frigler mimari, dokuma, maden işçiliği, marangozluk, küçük el sanatları, heykel vb. alanlarda verdikleri eserlerle Anadolu uygarlığına önemli katkılar sağlamışlardır. Frig sanatının gelişiminde birçok medeniyetin etkisi olmasına rağmen Frigler kendilerine özgü bir kültür oluşturmayı başarmışlardır.

Frig sanatı ile ilgili bilgiler, 1950'lerden itibaren yapılan kazılar neticesinde sağlanmıştır. Frig sanatıyla ilgili buluntular başta başkent Gordion, Pazarlı, Alacahöyük, Alişar ve Boğazköy'de yapılan kazılarda tespit edilmiştir (Kuban, 2017).

Frigler'de dokumacılık kültür öğeleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Friglerin dokumacılıkta ulaştıkları seviye, sadece çağdaşı olan kültürlerle değil kendilerinden sonraki

uygarlıklara da ilham verecek düzeyde ulaşip mitolojiye⁷ de konu olmuştur (Ballard-Burke-Simpson, 2012). Bu düşünceyi, Antikçağ yazarlarından Plinius'un *Naturalis Historia* adlı eserinde Frig dokumasının şöhretine dair bilgiler vererek desteklemektedir. Plinius, iğne ve nakışın Friglerin bir icadı olduğunu bu nedenle de nakışlı giysilere *Frig* denildiğini ifade etmiştir. Düşünceyi destekleyen bir diğer kanıt da altın simle kumaşa nakışın işlenmesi Frigler tarafından uygulanan bir yöntem olduğu için Latince'de nakış/işleme sözcüğünün karşılığı *Frigo* ifadesinin kullanılmasıdır (Akşit, 1993; Diker, 2000).

Organik malzemelerden üretildiği için genellikle günümüze kadar ulaşamayan Frigya dokuma ürünleri hakkında arkeolojik verilerden bilgi edinmekteyiz. Bu arkeolojik verilerin önemlileri tümölüs kazılarında elde edilen buluntu toplulukları, kabartmalar ve kaya anıtlarıdır. Friglerde dokumalar giysi, halı/kilim ve mobilya aksamaları gibi alanlarda kullanılmıştır.

Frig coğrafyasında yapılan arkeolojik çalışmalarda tespit edilen dokuma parçaları üzerinde yapılan analizler sonucunda Friglerin dokumada hem hayvansal hem de bitkisel kaynaklı hammaddelerden yararlandıkları saptanmıştır (Ballard, 2006; Ballard- Burke-Simpson, 2012). Frigler'de genel olarak küçükbaş hayvancılık yapıldığı için dokumacılıkta koyunyünü ve keçiden elde edilen moherin hammadde olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bitkisel kökenli olarak da keten ve kenevir liflerinden yararlanmışlardır (Sevin, 2003). Ayrıca Gordion'da yapılan kazılarda ele geçen kumaş parçalarında kendir lifleri de tespit edilmiştir (Bellinger, 1962) (Fotoğraf 12,13) .

Frigler, ahşap ve madeni eser üretiminde gösterdikleri hassasiyeti dokuma endüstrisi için de göstermişlerdir. Frigya topraklarında başta başkent Gordion ve tümölüslerde yapılan araştırmalarda dokuma yapım tekniğinin her aşamasına ait aletler ve çok sayıda dokuma kalıntısı tespit edilmiştir. Gordion'daki Tahrip Tabakası ve CC Binasında yapılan araştırmalarda çok sayıda dokuma aletleri bir arada bulunmuştur (Burke, 2005; Ballard-Burke-Simpson, 2012). Her iki yapıda da ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları, dokuma tarağı, dokuma iğneleri ve bıçaklar tespit edilmiştir (Burke, 2005). Gordion'da tespit edilen tezgâh ağırlıkları, ortaları delik ve dairesel formdadırlar. Ağırlıklar, Sakarya Nehri'nden temin edilen kilden pişirilmeden yapıldığı için orijinal ağırlıkları tam olarak belirlenememiştir. Çünkü ağırlıklar topraktan çıkarıldıktan sonra nemin buharlaşmasıyla değiştiği gözlemlenmiştir (Ballard-Burke-Simpson, 2012). Ağırlıkların sayıları, tipleri ve ölçülerinin dokunacak kumaşa göre farklılık gösterdiği düşünülmektedir (Tütüncü, 2005) (Fotoğraf 14). Gordion'da Teras Binası'nda düz ve kıvrık uçlu altı bıçak bulunmuştur. TB 7'nin ön odasında demir iğneler ve (Ballard-Burke-Simpson, 2012) kömürleşmiş dokuma tezgâhının yakınında fildişi dokuma tarağı bulunmuştur (Bier, 1995). Ayrıca Gordion'da, Anadolu Medeniyetler Müzesinde sergilenen koçbaşlı kemik kirmen çubuğu tespit edilmiştir.

Günümüze kadar ulaşamayan Frig giysilerine dair en önemli bilgi kaynaklarından biri İvriz kabartmasıdır. Kabartma üzerinde bulunan Kral Warpalawaş'ın çok parçalı elbisesinin Frigler'e ait olduğu düşünülmektedir. Elbise üzerine işlenmiş kemer, fibula ve Friglerin ahşap-seramik sanatında çokça kullandıkları geometrik desenlerin yer alması, bu durumun göstergesidir. Elbisede bulunan paneller içinde yer alan kare motif bezemeler, Gordion'da

⁷Midas'ın eski Yunanca ve Latince kaynaklarındaki efsanesine göre: Midas, dokunduğu her şeyi altına çevirme yetisine sahiptir. Midas'ın altın dokunuş özelliği, şarap tanrısı Dionysos'un başıboş dolaşan arkadaşı Silenus'u Midas'ın geri getirmesi karşılığında ona verdiği özel bir hediyedir. Ancak bu yetenek nedeniyle Midas dokunduğu her şeyi altına çevirir olmuştur. Midas, yiyecek ve içecekleri de altına çevirdiği için açlıktan ölmenin eşiğine gelmiştir. Midas, Dionysos'a yalvarır ve hediyesini kendisinden almasını ister. Tanrı da Midas'ın bu durumdan kurtulması için Paktalos (Sart Çayı) Nehri'nde yıkmasını söyler. Midas tanrının söylediğini yapar ve bu sıkıntıdan kurtulur. Bu efsanenin Gordion'da yer alan Frig MM Tümölüsü'ndeki altın dokuma yığınıyla ilgili olduğu düşünülmektedir (Sivas-Sivas, T., 2012).

tespit edilen dokuma kalıntıları ile doğrudan benzeşmektedir. Ayrıca kabartmada elbiseyi tamamlayan bir pelerinde betimlenmiştir (Ballard-Burke-Simpson, 2012).

Frig dokumasının renk, doku ve bezemeleri ile ilgili en detaylı bilgilerden biri MM Tümülüsün'deki kral tabutu üzerinde bulunan kumaş kalıntılarında elde edilmiştir. 2.30 x 1.10 m boyutlarındaki yatağın, dama tahtası bezemeli, mor ve mavi renkli kumaşla kaplı olduğu ileri sürmüştür. Bu dokumadaki dama tahtası bezemeli dokumada çifte üçgenler, küçük kareler, düz üçgen içi baklavalılar ve dikdörtgen gibi desenler tespit edilmiştir (Ballard-Burke-Simpson, 2012). Friglerin dokumalarında görülen geometrik desenler diğer kültür öğelerinde de bulunmaktadır. Ayrıca kumaşlarda düz örgü, çözümlü örgü, “S” ve “Z” bükümlü örgü tekniklerinin de kullanıldığı saptanmıştır (Ellis, 1981). Teras Binasının bütün ön binalarında dokumada kullanılan ağırşaklar ve tezgâh ağırlıkları tespit edilmesinin yanı sıra fırın ve tahıl yığınları da bulunmuştur. Yapılan kazılarda TB 1' in ana odasında tunç kazanlar ortaya çıkarılmıştır. Bu eşyaların yemek yapımında kullanıldığı ileri sürülmüştür. Ancak dokuma imalatı için boyama, renklendirme ve boyaya batırma işlemleri için de kullanılmış olabilir (Sams, 1977).

Dokumacılıkta önemli bir yere sahip olan bitkisel boyama, eskiçağdan günümüze kadar uygulana gelmiş bir yöntemdir. Çeşitli teknikler uygulanarak dokumaya dönüştürülen iplikler, doğadaki bitkilerden elde edilen renklerle boyanmışlardır. Frigler de bitkilerden yararlanarak doğal dokuma boyalarını temin etmişlerdir. Frig dokumalarında birçok tonda ve renkte iplikler kullanılmıştır. Dokumalarda genellikle kırmızı, mor, kahverengi, grimsi kahverengi, sarımsı kahverengi ve sarımsı beyaz gibi renkler bulunmaktadır (Ellis, 1981). Yapılan çalışmalarda Frigya coğrafyasında doğal olarak yetişen chamaecytisus eriocarpusun bitkisinin boya yapımında kullanıldığı tespit edilmiştir (Özdemir-Şenkul, 2010) (Fotoğraf 7b). Friglerin dokumalarda kullandıkları koyu altın renkteki tonlar, sarı aşı boyası ile bir çeşit demir oksit olan mikanın ince tabakasından oluşur. Frig bölgesindeki mika tozu çözülebilir hale getirilip lif etrafında ya da lifin içinde çökeltilmiştir. Sarı aşı boyasının dokuma liflerine emdirilme oranının nasıl kontrol edildiği hala tartışma konusudur (Ballard-Burke-Simpson, 2012; Erden, 2015). Ayrıca sarı aşı boyasında aşınma ve solma olmadığı için duvar resimlerinde ve yapılarda sıvayı renklendirmek içinde kullanılmıştır.

Gordion'da yapılan kazılarda keçi kılı, yün ve ketenden dokunmuş sumak, cicim ve kilime benzer dokuma parçaları tespit edilmiştir (Deniz, 1998). Frigler, tekstil ürünlerinde kullandıkları geometrik bezeme motiflerini halılarında da kullanmışlardır (Akşit, 1993). Gordion'daki çakıltası mozaiklerinde Friglerin evlerinin tabanlarında geometrik şekillerle süslü, yün kilim ve halılarla kapladıkları tespit edilmiştir. Anadolu kilimlerinin atası sayılan *Tapates* adlı Frig halıları/kilimleri antik dünyanın en çok tercih edilen ürünleri arasında bulunmaktadır (Uçankuş, 2002). Bugün birçok Avrupa dilinde duvar halıları için *tapates* sözcüğünün kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Frigler keçe ya da yünden, koni biçimli öne kıvrık sivri uçlu başlıklarda üretmişlerdir (Algan-Ongar, 1990).

Gordion'daki P Tümülüsü'nde bir tabure ve çok sayıda tabure ayağı ele geçmiştir. P Tümülüsü'nde dört ayaklı en az altı tabure daha olabileceği düşünülen taburelerin dördünün oturma yerlerinin hasır dokuma olduğunu tespit edilmiştir (Simpson, 2012). Kurumuş bitki saplarının örülmesiyle yapılan hasır, geçmişte olduğu gibi günümüzde de koltuk, iskemle ve taburelerin oturma yerlerinde kullanılan hammaddelerden biridir.

LİDYA

LİDYA COĞRAFYASI

Lidya Devleti, MÖ VII. yüzyılda, günümüzde Manisa ilinin tamamının yanı sıra İzmir'in doğusu, Uşak'ın batısı, Aydın'ın kuzeydoğusu, Denizli'nin kuzeybatısı, Balıkesir'in kısmen güneyi ve Kütahya'nın güneybatısını içine alan coğrafyada, Sardes merkezli olarak kurulmuştur (Sevin, 2007; Dinç, 2015). Lidyalıların doğu ve güneydoğu sınırlarını belirlemek oldukça güçtür. Strabon, bölgenin güneye doğru uzanan kısımları çok iç içe girdiği için Kariyalılar, Frigyalılar, Lidyalılar ve Mysialılar'ın birbirlerine karıştıklarını ve ayırt etmenin oldukça zor olduğunu ifade etmiştir (Strabon XIII, 628).

Ülke arazisinde farklı yükseklikte dağlar bulunmaktadır. Manisa (Sipylos/1513 m), Yamanlar (Aoli/1076 m), Tahtalı (Mastousia/3075 m), Dumanlı (Sardes/1098 m) ve Yunt (Aspordene/1076 m) Dağı önemli yükseltilerdir (Roosevelt, 2017). Lidya coğrafyası akarsu ağı bakımından oldukça zengindir. Lidya coğrafyasının en önemli nehirleri Gediz (Hermos), Bakırçay (Kaikos), Büyük Menderes (Meander) ve Küçük Menderes (Kaystros) Nehri'dir. Bu nehirler Lidya toprakları için doğal sınır oluşturmuş ve nehirlerin taşımış oldukları alüvyonlar sayesinde oluşan ovalar, bölgede güçlü ekonomiye sahip kentlerin gelişimini sağlamıştır. Ayrıca Kagogis/Alaşehir (Kogamos), Sart Çayı (Paktalos), Lykos, Akhisar Suyu (Phrygios) ve Kocaçay (Hyllos) da bölgedeki tarım arazilerinin verimliliğini sağlayan önemli akarsulardır (Strabon XII, 591; Sevin, 2007).

Lidya topraklarının Akdeniz'e yakın olması bölgede ılıman iklimin egemen olmasına neden olmuştur. Ancak iç kısımlara doğru iklim karasallaşmıştır (Sevin, 2007). Bu durum, kıyı ve iç kısımdaki merkezler arasında iklim farklılıklarının oluşmasına yol açmıştır. Lidya bölgesini sulayan Gediz ve onun kolları sayesinde bölge, meyve ve hububat bakımından son derece bereketlidir. Bölgenin arkeo-botanik geçmişi ile ilgili Strabon, kıyıya yakın yerlerin ve oluk biçimli vadi eteklerinin incir ve zeytin ağaçlarıyla kaplı olduğundan bahsetmiştir (Strabon XIII,627). Ayrıca Bozdağlar (Tmolos) ve Aydın (Messogis) Dağlarının yamaçları ile Kula ve çevresinde (Katakekaumene) bağcılık yapılmıştır (Malay, 1983). Lidyalıların önemli geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Hayvan yününün değerlendirilmesi dokumacılık ve dericiliğin gelişmesini sağlamıştır. Sardes, dokumacılığın öncülüğünü yapmış en eski merkezdir. Yazıtlarda Thyateira ve Sidas (Saittai) gibi merkezlerde dericiliğin yapıldığı bilinmektedir. Bölgenin bir diğer geçim kaynağı da balıkçılıktır (Dedeoğlu, 2003).

Yeraltı zenginlikleri bakımından zengin olan Lidya coğrafyasında, Bozdağlar'da altın madeni, Aydın Dağı'nın kuzey yamacındaki mevkide ayna yapımında kullanıldığı düşünülen antimon madeni (Magie,1950), civa sülfürü, İscehisar (Dokimeion)'da yarı şeffaf, beyaz ve erguvani desenli mermer çeşidi ve Gölarmara'dan da mavimsi mermer çıkarıldığı bilinmektedir (Tanrıver, 2007; Mortan ve Küçükerman, 2011). Ayrıca Bozdağlar'da yetişen safranın krem ve parfüm yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Sardes'te üretilen krem ve parfümlerin birçok merkeze ihracatı yapılmıştır (Sevin, 2007).

LİDYA'DA DOKUMACILIK

Lidya coğrafyasında yapılan arkeolojik çalışmalarda tespit edilen dokumalar üzerinde yapılan analizlerde Lidyalıların dokumada hem hayvansal hem de bitkisel kaynaklı hammaddelerden yararlandıkları saptanmıştır. Lidyalılar hayvancılığın sağladığı avantajları da kullanarak dokumacılık ve dericilik gibi zanaat dallarında uzmanlaşmışlardır. Dokuma endüstrisi nüfusun önemli bir kısmının geçim kaynağını oluşturmaktaydı. Özellikle, ihracata yönelik üretimlerin yapıldığı Sardes, Miletos, Thyateira, Saittai, Kolossai, Laodikeia ve Hierapolis şehirleri Ege limanları ile sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. Lidya dokumacılığı o kadar ileri

düzydedir ki mitolojiye dahi konu olmuştur. Athena ve Arachne efsanesi⁸ bu mitlerin önemlilerinden biridir.

Koyunyünün değerdendirilmesi, Lidya dokuma endüstrisinin gelişmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Lidya topraklarında dokumacılık yün odaklı olmasına rağmen ketenli dokumanın yapıldığı bilinmektedir. Sardes, ketenli dokumada önemli merkezlerdendir. Sardes mor boyalı yatak örtüleri, kırmızı battaniyeleri ve ketenden yapılan balık ağlarıyla ünlüydü (Malay, 1983; Sevin, 2007). Lidya ve özellikle Sardes dokumaları, MÖ VI. yüzyılda Sappho'nun şiirlerinde yer alacak kadar ün kazanmıştır (Sevin, 2007).

Dokumacılıkla birlikte dokuma hammaddesi olan yünün boyanması süreci de Lidyalıların önemli bir iş koluydu. Bulundukları coğrafyanın maden ve kaplıcalar yönünden zengin olması çeşitli maden ve mineralleri dokumacılıkta kullanmalarına olanak sağlıyordu. Sardes'in doğusunda ve Lidya'nın kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan kaplıcalarda yün yumuşatmak için kullanılan kükürt bulunmaktadır. Spil Dağı'nda yetişen çivit otu (Isatis tinctoria) yünleri beyazlatmak için kullanılmaktaydı. Ayrıca sarı hardal sarı pigment, kırmızı hardal, zinober ve hematit kırmızı pigment, manganer siyah, kahve pigment üretiminde kullanılmıştır (Roosevelt, 2009).

Lidya coğrafyası maden yönünden özellikle altın madeni açısından zengindir. Bu zenginlik Antikçağ yazarları tarafından da Lidya krallarının zenginlik ve refahının en önemli kaynağı olarak gösterilmektedir. Lidyalıların dokuma ipliklerinin arasına altından iplikler karıştırarak kumaş ürettikleri bilinmektedir. Bu kumaşlar Lidyalılardan sonra da Lidya coğrafyasında hüküm süren Pers, Helen ve Roma gibi devletler tarafından da oldukça talep edilmekteydi. Ancak yapılan kazılarda bu kumaşların örneklerine yoğun olarak rastlanmamıştır. Lidya'da kumaşlara altın şeritler eklendiğinin kanıtı 1972'de Alaşehir (Philadelphia) kazılarında ortaya çıkarılan bir Roma lahдинin altında tespit edilen altın iplik topluluğudur. İpliklerin tamamı, yaklaşık 2-3 mm genişliğinde, ince altın levhadan düz şeritlerdir (Greenewalt-Majewski, 1980). Lidya coğrafyasında dokunan bir diğer pahalı dokuma türü de Attalicum'dur. Bu dokuma, Bergama (Pergamon) Saylarında kullanıldığı için böyle adlandırılmıştır. Attalicum sıfatı lüksün simgesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca Roma'da ticari bir marka olarak kullanıldığı bilinmektedir (Malay, 1983).

⁸ Lidyalı boyama ustası Kolophonlu İdmon'un kızı güzel ve genç bir kadın olan Arachne dokumacılıkta ustaydı. Dokumaları insanlar tarafından çok beğeniliyordu. Tezgahındaki çalışmalarını görmek için uzun mesafeler kat eden insanlar ve köylüleri "Athena, büyük tanrıça, size inanılmaz bir hediye verdi" diyerek onu överlerdi. Ancak Arachne yetenekleriyle övünmeye başladı ve köylülerin iltifatlarına kızarak "Athena böyle bir şey yapmadı. Kendime örgü örmeyi öğrettim. Kimse benim kadar iyi öremez - dokumayı icat eden Athena bile!" dedi. Olympus Dağı'nda olup biteni izleyen bilgelik tanrıçası Athena kendini yaşlı bir kadın olarak gizler ve Arachne'yi ziyarete gider ve "Athena'nın size harika bir hediye verdiğini duydum-dokuma becerisi" der. Bunun üzerine "Ben en iyi dokumacıyım, ama Athena'nın ne kadar iyi olduğumla hiçbir ilgisi yok. Onun yeteneği benim için uygun değil" der Arachne. Yaşlı kadın sinirlenir "Sen yetenekli bir dokumacısın, Arachne, ama aptal bir kızsın. Athena'dan af dilemelisin" diyerek uyarır. "ne? af dile! Aptal olan sensin! Doğruyu söylüyorum ve eğer Athena iddialarımdan rahatsız olursa, beni ziyaret edebilir. Ona gerçek dokumacılığın neye benzediğini göstermekte daha istekli olurum. Benden bir iki şey öğrenebileceğini biliyorum" der Arachne kendine olan sonsuz güvenle. Bu sözlerle sinirlenen yaşlı kadın tanrıça Athena'ya dönüşür, "Benden daha iyi olduğunu mu düşünüyorsun, Arachne? O halde yarışalım" diyerek meydan okur. Ve böylece Arachne ve Athena arasında dokumacılık yarışması başlar. Athena, nazik ve kahramanca işler yapan Tanrı ve tanrıçaların görkemli resimlerini ör. Arachne'nin dokumaları da tanrı imgeleridir, ama onları öfkeli ve aptal olarak tasvir eder. Athena, Arachne'nin tanrıları nasıl tasvir ettiğini görünce öfkelenir. "Çok övünen ve kabasın, Arachne. Ne cüretle tanrılarla alay ediyorsun!" diyerek Arachne'nin dokumalarını parçalara ayırır. "Sizin, çocuklarınızın ve çocuklarınızın çocuklarının acı çekmesini sağlayacağım" diye bağırarak Arachne'yi örümceğe çevirir. Ve "şimdi bütün gün örgü yapabileceksin" der "Ama bundan sonra kimse yeteneklerini umursamayacak ve narin dokuma ağların insanlar onları gördüğünde yok edilecekler (Ovidius).

Lidya sınırları içinde önemli dokuma atölyeleri Gördes, Kula ve Uşak'ta bulunmaktaydı. Sardes kazılarında anıtsal kerpiç yapı MMS olarak adlandırılan alanda bulunan bir evin avlusunda farklı ebatlarda dokumalar için 3 tane dokuma tezgâhı ve tezgâh ağırlıkları tespit edilmiştir (Roosevelt, 2009). Farklı ebatlarda üretilen ağırşaklar farklı materyallerin eğrilmesinde kullanılmıştır. Sardes'te bulunan dokuma ürünleri arasında keçi kılından ince kaşmire benzer bir kumaş bulunmuştur (Greenewalt-Cahill, 1990). Ayrıca Sardes kent mezarlığındaki beş gömüde ve Bintepe'de yapılan tümülüs kazılarında aplikler tespit edilmiştir. Apliklerin elbise, kefen ve örtü gibi bütün tekstil ve deri ürünlerde kullanıldığını hem yazılı kaynaklarla hem de arkeolojik kanıtlarla tespit etmekteyiz. Bu açıdan aplikler de bize bölgede dokumacılık ve giysi üretimi hakkında bilgi veren önemli buluntulardır.

Lidyalıların halıcılıkta da ünlü oldukları bilinmektedir. Özellikle Pers döneminde dokunan yüksek kaliteli ve çok renkli halılar Persler tarafından kullanılmaktaydı. Kazılarda tespit edilen yazıtlarda Akhisar ve Sidas gibi şehirlerde dokuma, boyama ve deri işçilerinin dayanışma amacıyla oluşturdukları birliklerin olduğu anlaşılmaktadır (Roosevelt, 2009). Ayrıca Alaşehir'de "Yün İmalatçıları Birliği" ve Akhisar'da "Yün İşçileri Birliği" kurulmuştur (Malay, 1983).

SONUÇ

Dokumacılık insanların hayatında var olan en eski zanaat dallarından biridir. İnsan gereksinimlerinin karşılanması için başlandığı düşünülen dokumacılık, zamanla gelişerek bir endüstri haline dönüşmüştür. Sadece gereksinimlerin karşılanması durumu yerini estetik kaygılarla birlikte renk, desen ve kumaşlarda farklılaşmaya bırakmıştır. İnsanların yaşadıkları coğrafyanın fiziki özelliklerinden dolayı yetiştiriciliğini yaptıkları hayvanlar ve hem yabani olarak doğada yetişen hem de tarıma alınan bitkiler dokumacılığın hammaddesini oluşturmaktadır. Bu hammaddeler hayvan yünü ve bitkilerden elde edilen liflerdir. Aynı zamanda yabani olarak yetişen bitkilerden ve yeraltı kaynaklarından bu lifleri beyazlatmak ya da boyamak için faydalanılmıştır.

Dünyanın hemen hemen her bölgesinde dokumacılıkta kullanılan aletler benzer özelliklere sahiptir. Ancak kullanılan hammaddeler ve desenler coğrafi, ekonomik ve kültürel özelliklere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dokumacılıkta dokuma tezgâhları, tezgâh ağırlıkları, ağırşaklar, mekik, dikiş iğneleri, kirmen/iğ, bız, sivri uçlu aletler, tarak, bıçak, makara ve fırça gibi aletler kullanılmıştır. Neolitik Çağ'a ait merkezlerde yapılan arkeolojik kazılarda, tespit edilen dokuma aletlerinin yapımında hammadde olarak kil, taş, ahşap ve kemik kullanıldığı; Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağı'na ait merkezlerde ise bu hammaddelere madenlerinde eklendiği görülmektedir.

Dokumacılıkta kullanılan kumaşlar ve hammaddeler günümüze kadar korunarak ulaşmadığı için arkeolojik buluntular, çivi yazılı belgeler ve antikçağ yazarlarının verdiği bilgilerin değerlendirilmesiyle dokumacılık faaliyetleri hakkında net bilgiler edinilmektedir.

Çalışma konumuzu oluşturan MÖ I. bin yıl devletlerinden olan Urartu, Frigya ve Lidya zengin su kaynakları, maden yatakları, yüksek dağlar ve ovalara sahip coğrafyalarda kurulmuştur. Bu üç devlette de ekonomik faaliyet olarak hayvancılık yapıldığı görülmektedir. Bu devletlerde yürütülen küçükbaş hayvan yetiştiriciliği faaliyetleri, dokumacılıkta hammadde olarak yün ve keçi kılını kullanmalarına olanak sağlamıştır. Aynı zamanda maden açısından zengin olan coğrafyaları bu devletlerin dokumacılık faaliyetlerinde maden ve mineral kullanmalarına olanak sağlamıştır. Arkeolojik buluntular Lidya ve Frigya Devletlerinde altının kumaşlarda kullanıldığına dair kanıtlar sunarken, Urartularda altın ya da başka bir madenin kullanımına dair henüz yeterli bilgiye sahip değiliz. Aynı zamanda Lidya

coğrafyasında Lidyalılar ve daha sonra yer alan uygarlıklar iplikleri boyamak için maden ve mineralleri kullanırken, Urartular ve Friglerin daha çok bitkisel kaynaklı boyar madde kullandıkları görülmektedir. Yapılan ve yapılacak olan arkeolojik çalışmalarda elde edilecek verilerin değerlendirilmesi, Anadolu’da yapılan dokumacılık faaliyetleri ile ilgili daha net veriler sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akşit, B. (1993). *Phrygler ve Phrygia ile İlgili Antik Kaynaklar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Algan, E.-Ongar, İ. (1998). *Kral Midas’ın Ülkesi Frigya*. Eskişehir: Esbank Kültür Yayınları.
- Arutyunyan, N. V. (1981). “Zametki po Urartskoi Epigrafike”. I. M. Diakonov (Ed.), *Drevniy Vostok i Mirovaya Kultura* (74-79). Moskova.
- Atalay, İ. (1992). *Türkiye Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Atalay, İ. (2011). *Dünya Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Atalay, İ.-Mortan, K. (2011). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Baxşəliyev, E. (2021). *Urartuların Güney Kafkasya Politikası*. Nahçıvan: Ecemi.
- Ballard, M.-Burke, B.-Simpson, E. (2012). “Gordion Dokumaları”. T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas (Ed.), *Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, İstanbul: YKY, 360-375.
- Barber, E. J. W. (1991). *Prehistoric Textiles*. Princeton: Princeton University Pres.
- Belli, O. - Ceylan, A. (2004). “2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazıları”. *KST*, XXVI/I, 175-181.
- Belli, O. - Tozkoparan, A. M. (2007). “2005 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü Kazısı”. *KST* I, 429-455.
- Belli, O. (1998). *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belli, O. (2010). *Urartu Takıları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Bellinger, L. (1962). “Textiles from Gordion”. *The Bulletin of the Needle and Bobbin Club*, 46, 5-33.
- Bier, C. (1995). “Textile Arts in Ancient Western Asia”. *Civilizations of The Ancient Near East*, 3, 1567-1588.
- Boessneck, J.-Kokabi, M. (1988). “Tierknochenfunde: (Fundgut der Grabungen 1973-78)”. W. Kleiss (Ed.). *Ausgrabungen in Den Urartäischen Anlagen 1977-1978*, Berlin, 175-262.
- Burke, B. (2005). “Textile Production at Gordion and the Phrygians Economy”. L. Kealhofer (Ed.), *The Arkeology of Midas and the Phrygians, Recent Work at Gordion*, Philadelphia, 69-81.
- Bülbül, C. (2009). “Eski Anadolu Tarihinde Frigler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 79-95.
- Büyük İşleyen, Z.-Özsezgin, K. (1993). *Sanat Eserlerini İnceleme*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Ceylan, A.- Günaşdı, Y. (2018). *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Cocharro, L. P. - Rigamonti, A. ve diğ. (2001). "Preliminary Report on the Plant Remains from Ayanis". A. Çilingiroğlu-M. Salvini (Ed.), in *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, (391-396). Rome: Istituto per gli studi micenei ed egeo-anatolici CNR.
- Conka, S. (2006). "Ekonomi Metal Ticaret". *Arkeo Atlas* (5), 56.
- Çilingiroğlu, A. (2012). "Ayanis". *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir: Arkadaş Matbaacılık, 2-24.
- Çilingiroğlu, A.-Çevik, Ö.-Çilingiroğlu, Ç. (2012). "Ulucak Höyük". *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir: Arkadaş Matbaacılık, 158-168.
- Dedeoğlu, H. (2003). *The Lydians and Sardis*. İstanbul: A Turizm Yayınları.
- Diker, S.(2000). *Anadolu'da On Bin Yıl, Türk Dili'nin Beş bin Yılı*. İstanbul: Töre Yayın Grubu.
- Dinç, M. (2015). "Lydia Bölgesi'nin (Philadelphia, Thyateira, Magnesia ad Sipylum ve Çevresi) Erken Hıristiyanlık Dönemi Sonuna Kadar Tarihi-Coğrafyası". S. Durugönül (Ed.), *Manisa Müzesi Heykeltraşlık Eserleri*, Mersin: Mersin Üniversitesi KAAM (Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi) Yayınları 3, 11-21.
- Duru, R. (1996). *Kuruçay Höyük II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ellis, R. (1981). "The Textile Rmains". E.L. Kohler (Ed.), *Tree Great Early Tumuli The Gordion Excavations Final Reports*, Volume 1, 294-310.
- Erdan, E. (2015). *Demirçay ve Sonrası Batı Anadolu'da Frig Kültür Etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fazlıoğlu, İ. (2001). *Eskiçağ'da Dokumacılık*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Forbes, R. J. (1956). *Studies in Ancient Technology: 4*. Leiden: Brill.
- Gönül, M. (1964). "Dokumacılığın Tarihçesi ve En eski Dokuma Aletleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 2, 81-99.
- Geijer, A. (1982). *A History of Textile Art*. London: Rizzoli Intl Pubns.
- Greenewalt, C.H.-Majewski, L.J. (1980). "Lydian Textiles". K. DeVries (Ed.), *From Athens to Gordion. The papers of a memorial symposium for Rodney S. Young held at the University Museum the Third of May 1975*, Philadelphia: University Museum, University of Pennsylvania, 133-140.
- Greenewalt, C. H.-N. D. Cahill-H. Dedeoğlu, -Herrmann P. (1990). "The Sardis Campaign of 1986". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research Suppl*, 26, 137-77.
- Hall, R. (1986). *Egyptian Textiles: The Archaeological Importance of Textiles Woven Fabrics and Dyeing, Spinning and Weaving*. Aylesbury: Shire Egyptology.
- Karadağ, R.-Torgan, E.-Akyol, A. A.-Çilingiroğlu, A.-Oybak Dönmez, E. (2014). "Ayanis Kalesi Arkeolojik Tekstil Örneğinin Tahribatsız ve Mikro Yöntemler ile Analizleri". *ArkST*, XXX, 103-114.
- Kınalı, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

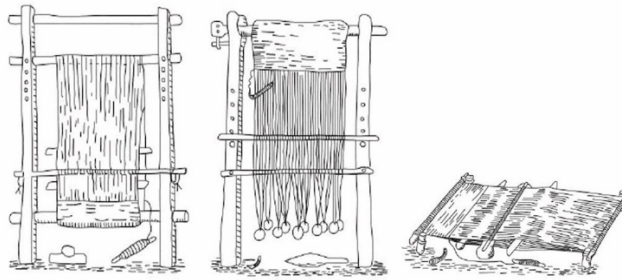
- Kovačević, S.-Schwarz, I. (2015). "Weaving Complex Patterns - From Weaving Looms to Weaving Machines". *Cutting Edge Research in Technologies*, 93-111.
- Kuban, D. (2017). *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Ana Hatları*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Lehmann-Haupt, C. F. (1931). *Armenian Einst und Jetzt-Kultur, Herkunft und Verbleib der Chalder*. Berlin und Leipzig: B-Behrs Verlag.
- Luckenbill, D. D. (1926-27). *Ancient Records of Assyria and Babylonia: 1-2*. Chicago: University of Chicago Press.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, 2. New Jersey: Princeton University Press.
- Malay, H. (1983). "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu". *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 2, 50-61.
- Maner, Ç. (2018). "Anadolu'da Dokuma Devrimi Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na Yünün Tarihi ve Maddi Değeri". E. Kızılcık (Ed) *Tarihi Dokumak: Bir Kentin Gizemi Sof*, 43-63.
- Mansel, A. M. (1971). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Martirosyan, A. A. (1974). *Argistihinili*. Erevan: Izd-vo. AN Armânskoj SSR.
- McCorriston, J. (1997). "The Fiber Revolution: Textile Extensification, Alienation and Social Stratification in Ancient Mesopotamia". *Current Anthropology*, 38/4, 517-549.
- Melikisvili, G. A. (1960). *Urartskije Klinobraznyje Nadpisi*. Moskova: Izd. Akademii Nauk SSSR.
- Memiş, M. (2009). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Memiş, M. (2020). "Frig Göçlerinin Zamanı Üzerine Bazı Öneriler". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3, 1914-1930.
- Morkoç, A.N. *Urartu Devleti'nde Zanaatkârlar ve Zanaatkârlık*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Erzurum
- Mortan, K.-Küçükerman, Ö. (2011). *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Muscarella, O. W. (2007). *Frigler'in Gizemli Uygarlığı*. İstanbul: YKY.
- Özgüç, N. (1966). "Acmhöyük Kazıları". *Anatolia* X, 1-28.
- Özdemir M.A.-Şenkul, Ç. (2010). "Dağlık Frigya Bölgesi İscehisar Yöresi, Tüfler İçerisinde Geçen Hayatlar". *Bilim ve Teknik*, 74-77.
- Payne, M. R. (2006). *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Publius Ovidius Naso, *Metamorphoses* VI, 1-145. Kullanılan metin ve çeviri: : Dönüşümler I-XV. Çev. Asuman Coşkun Abuagla. YKY. İstanbul. 2019.
- Piotrovskii, B. B. (1955). *Karmir Blur III*. Erivan: Rezultati Rabot Arheologičeskoy Ekspeditsiyi Instituta Istoriyi Akademii Nauk Armssr i Gosudarstvennogo Ermitaja.
- Piotrovskii, B. B. (1959). *Wanskoe Carstvo Urartu*. Moskova: Isd. Vostocnoi Literatury.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. (Çev.: Belgin AKSOY). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Sams, G. K. (1977). "Beer in the City of Midas". *Archaeology*, 30, 108-115.
- Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevin, V. (2007). *Anadolunun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: TTK Yayınları.
- Silistreli, U. (1986). "1984 Köşk Höyüğü". 7. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 129-141.
- Simpson, E. (2012). "Gordion Mobilya ve Ahşap Eserleri". T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas (Ed.), *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, İstanbul: YKY, 334-360.
- Sivas, H.-Sivas, T. T. (2012). "Frigler". T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas (Ed.), *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, İstanbul: YKY, 10-13.
- Sivas, T. T. (1999). *Eskişehir- Afyonkarahisar- Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Strabon, (2015). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*. (Çev.: Adnan PEKMAN). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tanrıver, C. (2007). "Antik Devirde Hermos (Gediz) Vadisinde Şehirleşme". *Geçmişten Geleceğe Köprü: Yanık Ülke Kula Sempozyumu*, 1- 3 Eylül 2006, (İzmir, 2007), 177-197.
- Tavluk, U. (2009). *Kafkasya Gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tütüncüler, Ö. (2005). *M.Ö. 2. Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçankuş, H. T. (2000) *Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu*. Ankara: KBY.
- Uçankuş, H. T. (2002). *Ana Tanrıça Kybele ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uyanık, H. (2015). *Hititlerde Zanaatlar ve Zanatkarlar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Voight, M. (2006). "Yassı Höyük Başkent Gordion". *Arkeo Atlas* (6), 25-34.
- Wittke, M. A. (2006). "Phrygia "Kayaların Efendileri"". *Arkeo Atlas* (5), 10,13,14,52.
- Yağan, Ş.Y. (1978). *Türk El Dokumaları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

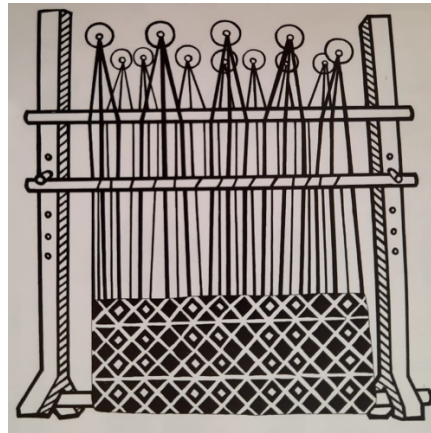
EKLER

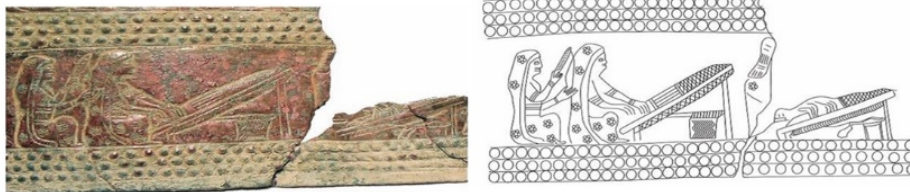
Harita 1. MÖ I. Bin Yılda Anadolu

Fotoğraf 1. Dokuma Tezgâhları Çizimleri (Fazlıoğlu, 2001)

Fotoğraf 2. Gordion'dan Bir Tezgâhın Rekonstrüksiyon Çizimi

Fotoğraf 3. Urartu Dönemine Ait Dokuma Tezgâhı Sahnesi Bulunan Tunç Kemerden Detay ve Çizimi (Çavuşoğlu, 2017)

Fotoğraf 4. Urartulara ait Dikiş İğneleri-Ağırşaklar(Belli, 2010-Çilingiroğlu, 2012)

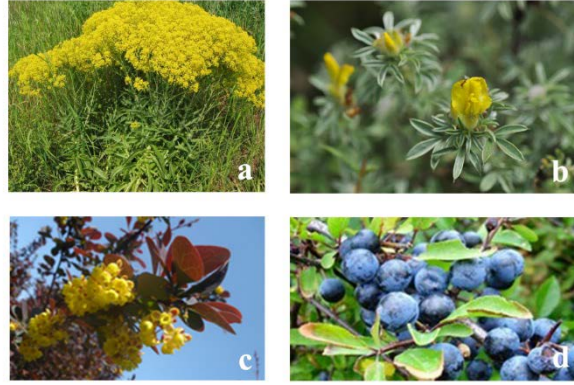

Fotoğraf 5. MÖ 8. Yüzyıla ait İğ İle İplik Yapma Tasvirinin Bulunduğu Kabartma

Fotoğraf 6. Ketenin Life Dönüşüm Süreci

Fotoğraf 7. a-Çivit otu (*Isatis tinctoria*), b- *Chamaecytisus eriocarpus*, c-Adi Karamuk ,d-Karamuk

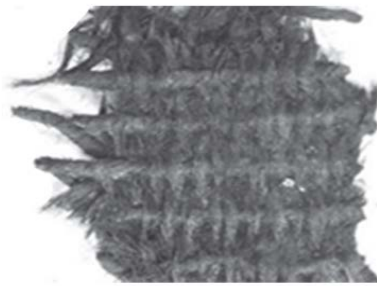
Fotoğraf 8. Kenevirin Life Dönüşüm Süreci

Fotoğraf 9. Çatalhöyük’te bulunan Neolitik Çağ’a ait Kumaş parçası

Fotoğraf 10. Acemhöyük'te Tespit Edilen Fayans Boncuklarla Süslenmiş Dokuma Parçası (Özgüç, 1966)

Fotoğraf 11. Yoncatepe ve Ayanis Karbonlaşmış Kumaş (Belli-Tozkoparan, 2007; Karadağ-Torgan ve diğ., 2014)

Fotoğraf 12. Gordion Kumaş Parçası Örnekleri (Ballard-Burke -Simpson, 2012).

Fotoğraf 1. Gordion Dokuma Parçası (Ballard-Burke-Simpson, 2012)

Fotoğraf 13. Yazılıkaya Midas Kentinden pişmiş toprak ağırlık ve ağırşaklar (Ballard-Burke-Simpson, 2012).

DİJİTAL ORTAMLARDA MAHREMİYET HAKKININ İHLAL EDİLMESİ VE İHLALLERE UYGULANACAK YAPTIRIMLAR**THE VIOLATION OF THE RIGHT TO PRIVACY IN DIGITAL ENVIRONMENTS AND SANCTIONS FOR VIOLATIONS****Arş. Gör. Esra GÜLTEKİN**

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Beyoğlu, İstanbul

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5690-4162>**ÖZET**

Mahremiyet, her ne kadar bir değer olarak insanlık kadar eski bir tarihe sahip olsa da mahremiyetin hukuk sahasına çıkışı ve devamında korunması gereken bir hak olarak ele alınması, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Mahremiyet hakkı, kendi anlam çerçevesi bakımından kapsamlı bir içeriğe sahiptir. İçeriğinin genişliğine paralel olarak bu hakkın ihlal türleri de sayılarak tüketilemeyecek kadar çok olmuştur. Mahremiyet hakkı ihlalleri, teknolojik gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Zira teknoloji geliştikçe mahremiyet hakkını ihlal etmenin yolları ve buna imkân sağlayan mecraların sayısı da artış göstermiştir. İçinde bulunduğumuz dijital çağda ise önceki dönemlere oranla çok daha fazla mahremiyet hakkı ihlali ile karşılaşmaktayız. Dijital ortamların sürekli yeni ürünler sunması ve bu mecranın tam manasıyla kontrol altında tutulamaması da mahremiyet ihlallerinin bugünkü durumunda etken faktörlerdir. Temel insan haklarından biri olarak kabul edilen mahremiyet hakkının, etkin korunmasını sağlamak için hukuk sistematigi içerisinde işlevsel araçların mevcut olması gerekir. Önceki dönemlere özgü mahremiyet hakkını korumaya yönelik araçlar, dijital zamanlarda mahremiyet hakkını koruma bakımından yetersiz kalmaktadır. Bu dönemde hem vatandaş devlet ilişkisinin dijitalleşmesi hem de insanların diğer gerçek kişiler ve tüzel kişilerle ilişkilerinin dijital ortamda yoğunlaşması, yeni mahremiyet ihlali görünümünü beraberinde getirmiştir. İhlalin farklılaşması, mevcut hukuki düzenlemelerin yetersiz kalmasına neden olmuş ve günden güne bu ihtiyaçları karşılayacak birçok hukuki düzenleme yürürlüğe girmiştir ve girmeye devam etmektedir. Bu konuda Anayasa'da yer alan temel hakların genişletilerek ele alınması, genel kanunların olaya uygulanması veya bu kanunlara yeni uygulamalara yönelik maddeler eklenmesi yoluna gidilebildiği gibi dijital dönemlere has özel kanunlar ve alt düzenleyici hukuki metinler de çıkarılmıştır. Bu düzenlemeler kapsamında, mahremiyet ihlallerinde uygulanacak gerek önleyici gerek durdurucu gerekse cezalandırıcı birçok yaptırım öngörülmüştür. Hatta bu dönemde, mahremiyet hakkının bir uzantısı olarak kabul edilebilecek unutulma hakkı da bir hak olarak tanınmış ve içtihatlarca korunmasına yönelik kararlar verilmiştir. Bununla beraber ihlale uğrayan veya ihlali gerçekleştirenlerin kişisel vasıflarına göre özel düzenlemeler de öngörülmüştür. Teknolojik gelişmelerin hızı ve mukayeseli hukuktaki örnekler dikkate alındığında, bu yöndeki özel düzenlemelerin sayısının artacağı da öngörülmektedir. Bu çalışmada ise dijital zamanlara özgü mahremiyet hakkı ihlalleri ana hatlarıyla incelenecek ve mevcut sisteme göre başvurulabilecek hukuki yaptırımlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahremiyet Hakkı, Dijital Ortam, Hukuki Yaptırım**ABSTRACT**

Although privacy, as a value, has a history as old as humanity, it was in the 19th century that privacy was introduced into the field of law and subsequently considered as a right to be protected. The right to privacy has a comprehensive content in terms of its meaning frame. In parallel with the breadth of its content, the types of violations of this right have been too many

to be exhausted by counting. Violations of the right to privacy cannot be considered independent of technological developments. Because of technological developments, the ways to violate the right to privacy and the number of channels that allow it have also increased. In the digital age we live in, we encounter more privacy violations than in previous periods. The fact that digital environments constantly offer new products and that this channel cannot be kept under full control are also factors in the current situation of privacy violations. In order to ensure the effective protection of the right to privacy, which is accepted as one of the basic human rights, there must be functional tools within the legal system. The tools to protect the right to privacy peculiar to previous periods are insufficient to protect the right to privacy in digital times. In this period, both the digitalization of the citizen-state relationship and the intensification of people's relations with other actual persons and legal entities in the digital environment brought new appearances of privacy violations. The differentiation of the violation has caused the existing legal regulations to be insufficient, and many legal regulations have been put into force to meet these needs day by day and continue to enter. In this regard, it is possible to expand the fundamental rights in the Constitution, to apply general laws to the event, or to add articles for new applications to these laws, as well as special laws and sub-regulatory legal texts specific to digital periods. Within the scope of these regulations, many preventive, suspensive and punitive sanctions to be applied in violations of privacy are envisaged. Even in this period, the right to be forgotten, which can be regarded as an extension of the right to privacy, was recognized as a right and decisions were made to protect it by case law. In addition, special regulations are also envisaged according to the personal qualifications of the violators or perpetrators. Considering the speed of technological developments and the examples in comparative law, it is foreseen that the number of special regulations in this direction will increase. In this study, violations of the right to privacy specific to digital times will be examined in outline and the legal sanctions that can be applied according to the current system will be discussed.

Keywords: Right to Privacy, Digital Environment, Sanction.

GİRİŞ

Hukuk disiplini, içinde geliştiği toplumsal yapıdan ve teknolojik gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Zira “her hukuki müessese, hattâ her hukuki kaidenin arkasında: uzun bir tarih, derin bir felsefe, ilmî bir iktisat ve geniş bir sosyoloji vardır.” (Arsal, 1943: 24). Bu etkileşimin doğal sonucu olarak hukuk, temas halinde olduğu bu alanlara etki ettiği gibi bu alanlardan da etkilenecek şekilde şekillenmektedir. Özellikle içinde bulunduğumuz dijital çağ, bu etkileşim sürecini yoğunlaştırdığı gibi değişim süreçlerini de hızlandırmaktadır. Bu çalışma kapsamında ise hukuk ve teknolojinin yakın teması sonucunda görünür olan dijital ortamlardaki mahremiyet hakkı veya yaygın tabiriyle “dijital mahremiyet” meselesi, hukuk bakış açısıyla ve genel hatlarıyla incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle dijital mahremiyetin mahiyeti ve ihlallerin durumu ortaya konulmaya çalışılacak ve ihlaller halinde başvurulacak yaptırımlar manzumesinin çerçevesi çizilecektir.

Mahremiyetin Hukukun Konusu Olma Süreci

Mahremiyetin akademik sahada incelenme çabalarının çok öncesinde, olgu olarak mahremiyet insan hayatının bir parçasıydı. Halk anlatılarında, efsanelerde, kutsal kitaplarda mahremiyet vurgusu sıkça rastlanan bir durumdu (Artuç; 2015: 46). Diğer bir ifadeyle mahremiyet, üzerine konuşulan, yazılıp çizilen değil; fakat yaşanan bir değerdi. Ne zaman ki akademik olarak ele alınmaya başlandı ve sınırları belirlenmek istendi bu aşamadan sonra mahremiyete dair belirsizlikler baş gösterdi. Bu belirsizliklerin, mahremiyetin net tanımı yapılmasıyla giderilebileceği fikrinden hareketle farklı disiplinlerin yaklaşımlarını

benimseyen birçok yazar, mahremiyetin sınırlarını çizebilmek için onu tanımlama girişimde bulunmuştur. Fakat mahremiyetin çok anlamlılığı ve belirsizliği, onu tanımlama girişimlerini de zorlaştırmaktadır (Yüksel, 2009: 277). Bu zorluklar içerisinde mahremiyetin mahiyetinin tam olarak tespit edilebilmesi, ancak birçok disiplinin bakış açısının birleştirilmesiyle mümkün olabilir. Herhangi bir disiplinin yalnızca kendi yaklaşımıyla mahremiyete yükleyeceği anlam, ister istemez eksik kalacaktır. Hukuk disiplini de bu manada tek başına yetersiz kaldığından; bir hak olarak hukukun konusu olan mahremiyet hakkını derinlemesine ele alabilmek için sosyoloji, psikoloji, ilahiyat, iletişim ve daha birçok alanın konuya getirdiği açılımlardan faydalanmak zorundadır. Aksi halde bu hakkı etraflıca anlamak mümkün olmayacaktır.

Mahremiyet, her ne kadar insanlık tarihi kadar eski bir tarihe sahip olsa da hukuk sahasına çıkış süreci, çok daha yakın tarihlere karşılık gelir. Bu anlamda modern Batı hukuku içerisinde mahremiyet hakkının incelendiği ilk metin, Warren ve Brandeis'in 1890 yılında Harvard Hukuk Dergisi'nde yazmış oldukları "Mahremiyet Hakkı" başlıklı makale olmuştur (Warren ve Brandeis, 1890). Bu metinle birlikte mahremiyet hakkını hukuk literatürüne kazandıran, Amerikan hukuku olmuştur. Bu makalede mahremiyet hakkı, "yalnız bırakılma hakkı; hakların en kapsamlısı ve özgür insanlar tarafından en çok değer verileni" (Warren ve Brandeis, 1890: 195) şeklinde ifade edilmiştir. Westin ise "mahremiyet bireylerin, grupların veya kurumların kendilerine dair bilgilerin ne zaman, nasıl ve ne ölçüde diğerlerine aktarılabilceğini kendilerinin belirleme hakkıdır" ifadeleriyle mahremiyet hakkını ele almıştır (Westin, 1967: 7). Mahremiyet hakkına getirilen tanımlamalardan çıkarılacak bir genelleme ile bu hakkın üç alanı kapsamına alacağı belirtilmektedir (Fischer-Hübner, 2001: 6): bölgesel mahremiyet, kişi mahremiyeti ve bilgi mahremiyeti. Bu bağlamda bölgesel mahremiyet, kişiyi çevreleyen yakın fiziksel alanı koruma; kişi mahremiyeti, kişiyi haksız müdahalelere karşı koruma; bilgi mahremiyeti ise kişisel verilerin toplanma, saklanma, işlenme ve dağıtımının nasıl yapılacağını veya yapılmayacağını kontrol etme anlamına gelir.

Doktrinde, yukarıda aktarılan tanımların benzeri olan veya meseleye çok farklı açılardan yaklaşan birçok ifade yer almaktadır. Mahremiyet hakkını anlama çalışmalarının bir sonucu olarak mahremiyetin farklı yönlerini ele alan bu yaklaşımların birleştiği ortak nokta ise mahremiyet hakkının temel bir insan hakkı olduğu ve koruma alanında olması gerektiği yönündedir. Mahremiyet hakkı, doktrinde dördüncü kuşak haklar arasında değerlendirilmektedir. Bilim ve teknolojinin kötüye kullanılmasına karşı insan şeref ve haysiyetini korumayı hedefleyen dördüncü kuşak haklar kapsamında, bilişim teknolojisinin insan onurunu tehlikeye düşüren güncel ve her gün daha çok şiddetlenen tehdidine karşılık, özel yaşamın gizliliği hakkının korunması için etkili denetim mekanizmalarının oluşturulmasını amaçlanmaktadır (Boyar ve Işık, 2019; 607).

Bilim ve teknolojinin gelişiminin, mahremiyet hakkının kapsamı bakımından temel etkenlerden biri olduğu, yukarıda değindiğimiz ve Warren ve Brandeis'in bu konudaki makaleyi yazmalarına da vesile olan olaylarda da izlemek mümkündür. Warren'ın eğlence hayatının, ailesiyle yaşantısının gazetelerde sansasyonel bir dille aktarılmış olması bu makalenin yazılmasında itici güç olmuştur. Bu olayda basılı gazete haberciliği ve fotoğraf makinasının kullanılması mahremiyet hakkının ihlaline zemin hazırlayıcı etkenler olmuştur. 19. yüzyılın şartlarıyla mahremiyet hakkını ihlal edici bu faktörlerle 21. yüzyılın dijital çağını kıyasladığımızda, bu hakkı ihlal etme kapasitesinin ne kadar genişlediğini anlamak çok da güç olmayacaktır.

Dijital Çağda Mahremiyet Hakkı

Mahremiyet hakkını tanımlama çalışmaları aktarılırken bu hakkın yalnız kalmayla veya bilgilerin aktarım sınırlarının çizilebilmesiyle bağlantılı olduğu vurgulanmıştır. Ancak içinde

yaşadığımız dijital çağ düşünüldüğünde kişilerin gerçek anlamda yalnız kalabildiği veya bilgilerinin aktarılma kapsamına kendisinin karar verebildiği rahatlıkla ileri sürülemez. Bu noktada dijital çağın etkilerini özel olarak incelemek gerekecektir. Zira mahremiyet kavramı içinde yaşanan çağdan ayrı düşünülemez. Bu sıkı bağ, hem mahremiyet algısı hem de mahremiyet hakkının ihlal türleri bakımından ele alınmalıdır.

Özellikle toplumsal değişimler ve teknik ile teknolojinin gelişimi mahremiyet hakkının sınırlarının çizilmesi ve ihlallerin nasıl gerçekleştiği konusunda belirleyici olmaktadır. Teknolojinin sağladığı imkânlar arttıkça mahremiyet hakkının ihlal çeşitleri de artmaktadır. Eskiden insanlar, birbirlerinin kapısını dinleyip sırları öğrendikten sonra kulaktan kulağa bu sırları yayarak mahremiyet hakkını ihlal edebiliyordu. Bugün sosyal medya paylaşımlarıyla, banka hesaplarının şifrelerini kırarak, kurumlardaki kişisel veriler şirketlere satılarak ve daha sayısız örnekle kişilerin mahremiyet hakkının ihlal edilmesi mümkün olabiliyor. Teknoloji sayesinde gerçekleşebilen bu ihlaller, teknolojinin değişim ve gelişimine bağlı olarak artmakta ve çeşitlenmektedir.

Dijital çağda bilgisayarların gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası olması, modern bilgi teknolojisi sistemlerinin ve iletişim ağlarının artan kapasiteleri sonucu mahremiyet hakkı daha çok tehlike altındadır. Özellikle herkesin veri sağlayıcısı olabilmesi, sosyal medyanın platformlarının sınırları çizilemeyen ve kontrol edilemeyen yapısı, gündelik ticari hayatın dijital altyapı üzerine kurgulanması, devlet uygulamalarının da giderek dijitalleşmesi mahremiyet hakkı ihlallerinin artmasında ve çeşitlenmesindeki önemli faktörler arasındadır.

Bu kapsamda bir değerlendirme yaptığımızda hem bireylerin hem kurumların mahremiyet hakkının ihlal edilebildiği; ihlal edenlerin ise gerçek veya tüzel kişi olabileceği gibi özellikle dijitalleşen uygulamaları dolayısıyla devlet de olabileceği görülmektedir. Bu durumda mahremiyet hakkının etkili bir şekilde korunabilmesi için tüm bu ihlal edici unsurlara karşı farklı mekanizmalarla çözümler geliştirilmesi gerekir.

İçinde yaşanan çağ mahremiyet hakkının ihlal türlerini etkilediği gibi bunlara bağlı olarak bu dönemde gelişen ihtiyaçları karşılayabilecek nitelikte yeni hak görünüşleri de hukuk düzleminde yerini alıyor. Bu kapsamda mahremiyet hakkının dijital ortamlarda ihlali sonucunda gelişen bir hak olarak unutulma hakkını (Akgül, 2016: 11) da ayrıca ele almak gerekir. “*Birey hakkındaki güncel olmayan bilginin erişimden kaldırılması, bireyin geçmişinin gündeme getirilmemesi*” (Sözür, 2017: 7) hakkına karşılık gelmekle birlikte kişisel verilerin korunması hakkının da bir uzantısıdır (Öncü, 2019: 89). Unutulma hakkının koruma alanının anlaşılabilmesi için öncelikle dijital ortamların belirleyici bir özelliğinin altını çizmek gerekir: Dijital ortama veri olarak giren hiçbir şey, bu ortamdan tam olarak ve geri dönüşü olmayacak biçimde silinemez, yok edilemez. Buna literatürde dijital ayak izi de denir. Yani dijital ortama bir kişiyle ilgili giren herhangi bir veri onun dijital ayak izini oluşturur. Dijital ayak izini oluşturan veriler de mahremiyet hakkı kapsamındadır ve bu izin oluşması, esasında mahremiyet hakkı ihlali anlamına gelir. Ancak burada önemli bir fark vardır; dijital ayak izi dijital ortamlarda olduğu müddetçe mahremiyet hakkı ihlal edilmeye devam eder. Bu durum da dijital olmayan ortamlarda mahremiyet hakkının ihlal edilmesi haline göre çok daha ağır sonuçlara neden olur. İşte bu meseleye çözüm olabilmesi için mahremiyet hakkıyla bağlantılı olarak “unutulma hakkı doktrini” geliştirilmiştir. Önce Avrupa mahkemeleri tarafından tanınan ve hemen sonrasında Türk yüksek yargı içtihatlarında¹ da yer bulan unutulma hakkı

¹ Türk Hukukunda öncü nitelikteki ilgili yargı kararları: “Unutulma hakkı; üstün bir kamu yararı olmadığı sürece, dijital hafızada yer alan geçmişte yaşanan olumsuz olayların bir süre sonra unutulmasını, başkalarının bilmesini istemediği kişisel verilerin silinmesini ve yayılmasının önlenmesini isteme hakkı olarak ifade edilebilir.” Yargıtay HGK., E. 2014/56 K. 2015/1679 T.17.06.2015 (LEXPRA, 2021)), “Unutulma hakkı Anayasa’ımızda açıkça düzenlenmemiştir. Bununla birlikte Anayasa’nın “Devletin temel amaç ve ödevleri”

ile kişilere dijital ayak izlerini değiştirme imkânı sağlanmış olur. Anayasa Mahkemesi'nin ifadesiyle unutulma hakkı sayesinde kişiye “yeni bir sayfa açabilme” şansı verilmiş olur. Bu sayede, eğer bu haberlerin kalıcı olmasında toplumsal menfaat yoksa, kişinin yıllar önce maruz kaldığı bir suçla ilgili dijital ortamlarda yer alan fotoğraf veya haberler yıllar sonra, kendisine yeni bir hayat kurmaya çalışırken, karşısına çıkmayacaktır.

Dijital Mahremiyet Hakkı İhlalinde Uygulanabilecek Hukuki Yaptırımlar

Dijital ortamlarda mahremiyet hakkı oranının ve ihlal türlerinin fazla olması karşısında etkin korumanın sağlanabilmesi için yaptırımlar manzumesinin tespiti gerekmektedir. Bu bölümde genel hatlarıyla ulusal ve uluslararası mevzuattaki yaptırımlar sıralanacaktır.

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki dijital ortamlardaki mahremiyet hakkı ihlallerinde hukuk sistemi içinde yer alan düzenlemelere doğrudan veya hükümlerin yorumlanması yoluyla başvurulabilir. Bununla beraber tamamen bu döneme has hukuki meselelerle ilgili özel düzenlemeler yapmak da gerekmektedir. Dönemin şartları ve ihtiyaçlar arttıkça bu tip, konuya özel hukuki düzenleme sayısı da artacaktır.

Ele alınacak hukuki metinlerdeki terminoloji birliğinin sağlanabilmesi için şunu ifade etmek gerekir ki mahremiyet hakkına ilişkin ele alınan düzenlemelerin çoğunda korunan hak, “özel hayatın gizliliği” lafzıyla ifade edilmiştir. Hayat alanı veya özel alan olarak ifade edilen ve koruma altına alınan hak, mahremiyet hakkına göre daha geniş ve kapsamlı bir hak sahasını temsil eder (Öncü, 2019: 24). Özel hayat; kişinin güven duyduğu kimselerle paylaştığı, öteki tüm kişilerin bilgisinden uzak tuttuğu ve başkaları tarafından öğrenilmesini istemediği “giz alanı” ve kişinin giz alanına dâhil olmayan fakat ailesi, yakınları ve arkadaşları gibi kendisine yakın kişilerle paylaştığı ve bunun dışındaki kişilere gizli kalmasını istediği “özel alanı” da içeren daha geniş bir kavramdır (Salihpaşaoğlu, 2013: 233). Bu sebeple özel hayatın gizliliğini düzenleyen her hukuki metin, mahremiyet hakkı ihlallerinde başvuru kaynağıdır. Aşağıda sıralanacak metinlerin çoğu da muhtevanın geniş kapsamlı olması için bu şekilde kaleme alınmıştır.

Mahremiyet hakkının temel bir insan hakkı olduğu konusunda fikir birliği olduğunun altı daha önce çizilmişti. Bu kapsamda dijital mahremiyetin ihlali halinde öncelikle insan hakları hukuku kapsamında kalan başvuru kaynaklarını sıralamak gerekir. İnsan haklarını koruma altına alan, Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası metinlerin başında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme gelir. *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nin 12. maddesinde “Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, evine ya da yazışmasına keyfi olarak karışılmaz, onuruna ve adına saldırılamaz. Herkesin, bu gibi müdahale ya da saldırılara karşı yasa tarafından korunma hakkı vardır.” düzenlemesi ile özel yaşam kapsamında mahremiyet hakkı korunmuştur. Aynı

başlığı altında düzenlenen 5. maddesinde “insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” ifadesi ile devlete pozitif bir yükümlülük yüklenmiştir. Bu yükümlülük bağlamında Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen kişinin manevî bütünlüğü bağlamında şeref ve itibarının korunması hakkı ve Anayasa'nın 20. maddesinin üçüncü fıkrasında güvence altına alınan kişisel verilerin korunmasını isteme hakkı ile birlikte düşünüldüğünde, devletin bireye geçmişte yaşadıklarının başkaları tarafından öğrenilmesi engellenerek “yeni bir sayfa açma” olanağı verme hususunda bir sorumluluğu olduğu açıktır. Özellikle kişisel verilerin korunması hakkı kapsamında kişisel verilerin silinmesini talep edebilme hakkı, kişilerin geçmişlerinde yaşadıkları olumsuzlukların unutulmasına imkân tanımayı kapsamaktadır. Dolayısıyla Anayasa'da açıkça düzenlenmeyen unutulma hakkı, İnternet vasıtasıyla ulaşılması kolay olan ve dijital hafızada bulunan haberlere erişiminin engellenmesi için Anayasa'nın 5., 17. ve 20. maddelerinin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan unutulma hakkının kabul edilmemesi, İnternet vasıtasıyla kolayca ulaşılabilir ve uzun süre muhafaza edilebilir kişisel veriler nedeniyle başkaları tarafından kişiler hakkında ön yargı oluşturabilmesi nedeniyle manevî varlığının geliştirilmesi için gerekli onurlu bir yaşam sürdürmesine ve manevî bağımsızlığına müdahaleyi sürekli kılmaktadır.”. Anayasa Mahkemesi, GK. N.B.B. Başvurusu, K. 03.03.2016 (Resmi Gazete, 2021)

şekilde koruma altına alınan aile, ev ve yazışmalar da mahremiyet hakkı kapsamında kalıp dijital ortamlar dolayısıyla hak ihlaline uğrayabilecek korunan değerlerdir. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'nin 8. maddesi de aynı değerleri koruyucu bir hüküm getirmiştir: “Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.” 1966 yılında *Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*'nin 17. maddesi de aynı yönde bir düzenleme getirmiştir: “Hiç kimsenin özel hayatına, ailesine, evine ya da haberleşmesine keyfi ya da yasadışı olarak müdahale edilemez; hiç kimsenin şeref ve itibarına yasal olmayan tecavüzlerde bulunulamaz. Herkesin, bu gibi müdahalelere ya da tecavüzlere karşı yasalarca korunma hakkı vardır.” Bu Sözleşme'ye Türkiye 2003'te taraf olmuştur. Ancak bu Sözleşme'nin ana dilindeki metninde yer alan 17. maddenin başlığı Mahremiyet Hakkı (Right to Privacy), TBMM tarafından kabul edilen metinde yer almamıştır. İçerik, yine mahremiyet hakkına yönelik olsa da lafız olarak mahremiyet hakkı doğrudan yer almamıştır.

Temel insan hakları mevzuatı kapsamında mahremiyet hakkını korumaya yönelik uluslararası mevzuattaki düzenlemelere paralel olarak ulusal mevzuatta da doğrudan ve dolaylı olarak mahremiyet hakkı korunmuştur. Bu düzenlemelerin başında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası gelir. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*'nın Kişi Hakları ve Ödevleri üst başlığıyla ikinci kısım ikinci bölümünde düzenlenen temel hak ve hürriyetler bölümü gelmektedir. Bu bölümün Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması başlığının altında, 20. maddede *Özel Hayatın Gizliliği*, 21. maddede *Konut Dokunulmazlığı*, 22. maddede *Haberleşme Hürriyeti* düzenlenmiştir. Mahremiyet hakkına ilişkin bu üç maddede, uluslararası düzenlemelerle aynı yönde ve kapsamda koruma getirmiştir.

Anayasa'yla beraber mevcut genel ve özel kanunlarda da mahremiyet hakkının korunmasına yönelik birçok hüküm yer almaktadır. Bunların başında kişiliğin korunmasını düzenleyen *Türk Medeni Kanunu*'nu ele almak gerekir. Türk Medeni Kanunu'nun Kişiler Hukuku kitabının birinci kısım birinci bölümü Kişilik üst başlığıyla düzenlenmiştir. Bu bölümde *Kişiliğin Korunması* kısmındaki hükümler, mahremiyet hakkı ihlallerinde de bir başvuru kaynağı olacaktır. Kişilik haklarını sayarak tüketmek mümkün değildir; bu manada sınırlı sayıda değildir. Ancak kişinin; adı, hayatı, sağlığı, vücut bütünlüğü, şeref ve haysiyeti, hayat alanı (özel hayat), resmi üzerindeki hakkı kişilik hakları arasında sayılabilir. Mahremiyet hakkı da özel hayat kapsamında değerlendirileceği gibi belirtilen diğer haklarla da temas halindedir. Dolayısıyla dijital ortamlarda mahremiyet hakkının ihlali gerçekleştiğinde kişilik hakkı ihlali de gerçekleşmiş olacağı için Türk Medeni Kanunu'nun 23 ve devamındaki maddelerine başvurulabilecektir. Bu başvuruda, Kanun'da düzenlenen önleyici, durdurucu ve tazmin ettirici yaptırımlara hükmedilmesi talep edilebilecektir.

Mahremiyet hakkı ihlalinin bir suç teşkil etmesi halinde *Türk Ceza Kanunu*'na da başvurma imkânı vardır. Bu Kanun mahremiyet hakkı kapsamında olan bazı halleri suç olarak tanımlamıştır. 132-140. maddeler arasındaki *Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar* üst başlığıyla, dokuzuncu bölümdeki *Haberleşmenin Gizliliğini İhlal, Kişiler Arasındaki Konuşmaların Dinlenmesi ve Kayda Alınması, Özel Hayatın Gizliliğini İhlal, Kişisel Verilerin Kaydedilmesi, Verileri Hukuka Aykırı Olarak Verme veya Ele Geçirme, Verileri Yok Etmeme* suçları bu kapsamdaki suçlardır. Mahremiyet hakkı ihlalinin bu suç tanımlarına girmesi halinde, hakkı ihlal edilen kişi, bu suçlar için öngörölmüş ceza yaptırımlarına da başvurabilecektir.

Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu mahremiyet hakkını koruyucu hükümler içeren genel kanunlardır. Ancak mahremiyet hakkı ihlallerinde yalnız bu genel kanunlara değil; bu kapsamda yürürlüğe girmiş özel kanunlara da başvurulabilecektir. Bu anlamda kanunlarda doğrudan veya dolaylı birçok düzenleme mevcuttur; fakat bunların başlıcaları sıralanacaktır.

Özel kanunlar ele alınırken öncelikle *Basın Kanunu* incelenmelidir. Bu Kanun'da basın yayın yoluyla gerçekleşen mahremiyet hakkı ihlallerine yönelik hukuki ve cezai sorumluluk hükümleri düzenlenmiştir. Daha önce değinildiği gibi mahremiyet hakkına ilişkin ilk makalenin yazılmasına kaynaklık eden olay da bir gazete aracılığıyla işlenmişti. Bu örnek, ihlallerin en sık gerçekleştiği alan olan basın yayın kaynaklarının dijitalleşme öncesindeki etkinlik alanını yansıtıyordu. Ancak bugün dijital medya ve yenilenen medya olarak ifade edilen ve sınırları öncekine oranla tahmin edilemeyecek kadar genişlemiş olan bu mecrada gerçekleşen mahremiyet hakkı ihlallerinin oranı ve çeşidi hakkında ipuçları vermektedir.

Mahremiyet hakkının özellikle veri mahremiyeti kısmına ilişkin bir hukuki düzenleme olan *Kişisel Verilerin Korunması Kanunu*, dijital mahremiyetin ihlalinde en temel başvuru kaynaklarından biri olacaktır. Kanun, amaç başlıklı ilk maddesinde “*kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemek*” ifadesiyle özel hayatın gizliliğinin korunmasına yöneldiğini ifade etmiştir. Kişisel verilerin kapsamı da mahremiyet hakkı gibi içinde bulunduğu çağın şartlarına göre şekillenmektedir. Bugün isim, posta adresi, e-mail adresi, kullanılan bilgisayarın IP adresleri, GPS verileri, fotoğraflar, ses örnekleri, parmak izi ve DNA profilleri, hassas veri içerip içermediğine bakılmaksızın bankacılık belgeleri, tıbbi veriler, kamera kayıtları korunan kişisel verilerdendir (Öncü, 2019: 80). Dikkat edileceği üzere bu sayılan verilerin çoğu, dijital ortamlarda görünür olduğundan bu ortamlardaki veri mahremiyetinin sağlanmaması dijital mahremiyetin ihlali anlamına gelecektir.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında özellikle manevi hakların korunmasıyla ilgili hükümler de mahremiyet hakkıyla bağlantılıdır. Manevi haklar kapsamında eserin umuma arz edilip edilmeyeceğine karar verilmesi, eser sahibinin adının kullanılmasına karar verilmesi gibi hususlar fikri mülkiyet sahibinin mahremiyet hakları kapsamında korunmaktadır.

Yukarıda sıralanan mevzuat düzenlemelerinde hep özel hayatın gizliliği kapsamında düzenlemeler yapılmıştır. Ancak *Hasta Hakları Yönetmeliği*'nde hasta mahremiyeti bağlamında, doğrudan mahremiyet hakkı lafzına yer verilmiştir. *Mahremiyete Saygı Gösterilmesi* başlıklı 21. maddede, tıbbi müdahale yapılırken mahremiyetin korunması ilkesi ve bu kapsamda müdahalelerin nasıl yürütüleceğine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu gibi özel olarak dijital ortamlardaki etkinliklere yönelik bir başka düzenleme de *İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun*'udur. Bu Kanun da amaç ve kapsamını “*içerik sağlayıcı, yer sağlayıcı, erişim sağlayıcı ve toplu kullanım sağlayıcıların yükümlülük ve sorumlulukları ile internet ortamında işlenen belirli suçlarla içerik, yer ve erişim sağlayıcıları üzerinden mücadeleye ilişkin esas ve usulleri düzenlemek*”. İfadeleriyle açıklamaktadır. Esasında Kanun'un tamamı dijital ortamlardaki ihlallere yönelik olmakla birlikte 9/A maddesinde de “*özel hayatın gizliliği nedeniyle içeriğe erişimin engellenmesi*” ayrıca düzenlenmiştir. Mahremiyet hakkının ihlali halinde bu hükümler de başvuru kaynağı olacaktır.

Mahremiyet hakkı ihlal edilen kişinin bir çocuk olması halinde Türk Medeni Kanun'daki çocuğu koruyucu hükümlere başvurulabileceği gibi *Çocuk Koruma Kanunu*'na da başvurularak çocuğa dair koruyucu hükümlerin devreye girmesi de talep edilebilecektir.

Yukarıda sayılan mevzuat, konuya ilişkin temel başvuru kaynakları olmakla beraber mahremiyeti koruyucu hükümler bunlarla sınırlı değildir. Özellikle dolaylı olarak mahremiyet hakkını koruyan birçok hükme ve ikincil mevzuata ve idari yaptırımlara somut olayın şartları ve hakkı ihlal edilenin taleplerine göre başvurulabilecektir.

SONUÇ

Dijital ortamlarda mahremiyet hakkının ihlali halinde başvurulabilecek tüm bu hukuki düzenlemeler kapsamında önleyici, durdurucu, cezalandırıcı, tazminata yönelik, konuya ilişkin eğitici birçok yaptırımın uygulanması talep edilebilecektir. Ancak teknolojinin baş döndürücü bir hızda ilerleyişi, bu mevzuatın da zamanla yetersiz kalacağına, yakın ve uzak gelecekte dijital mahremiyeti korumayı amaçlayan yeni hukuki düzenlemelerin geleceğine işaret etmektedir. Her ne kadar bu ihtiyaçlar görünür oldukça hukuk disiplini ihlalleri ortadan kaldıracak düzenlemeleri çıkaracak olsa da aslında temel hedef, dijital mahremiyet ihlal edildikten sonra yaptırım uygulanması olmaktan çok dijital mahremiyetin ihlal edilmesine fırsat vermeyecek bir düzen kurabilmektir. Bu düzenin kurulması salt kişilerin iradelerine bağlı olmamakla beraber en azından kişilerin kendi dijital mahremiyetleri konusunda bilinçli ve temkinli davranması ve bu konuda endişe hissederek dijital ortamlarda var olmaya çalışması daha etkili olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akgül, A. (2016). Kişisel verilerin korunmasında yeni bir hak: “unutulma hakkı” ve ab adalet divanı’nın “google kararı”. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 116, 11-38.
- Arsal, S.M. (1943). Hukuk ilmi ve sosyoloji. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, I, (II), 20-34.
- Artuç, M. (2015). Mahremiyet açısından birey ve devlet ilişkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.
- Boyar, O., Işık Kama, S. (2019). Dördüncü kuşak haklar ve bilişim teknolojilerinin doğuşunda mahremiyet kavramına karşılaştırmalı bir bakış. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 25(2), 602-623.
- Fischer-Hübner, S. (2001). It-security and privacy. Heidelberg: Springer.
- Öncü, A.G. (2019). Özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı anayasa mahkemesine bireysel başvuru el kitapları serisi – 8. Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2013). Özel hayatın kapsamı: Avrupa insan hakları mahkemesi içtihatları ışığında bir değerlendirme. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17, (3), 227-266.
- Sözüer, E. (2017). Unutulma hakkı-insan hakları hukuku perspektifinden bir inceleme. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Warren, D.S. ve Brandeis, D.L. (1890). The right to privacy. Harvard Law Review, 4, (5), 193-220.
- Westin, A. F. (1967). Privacy and freedom (6. Baskı -1970). New York: Atheneum.
- Yüksel, M. (2009). Mahremiyet hakkına ve bireysel özgürlüklere felsefi yaklaşımlar. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64 (01) , 275-298.
- Lexpera.com

**TARİHİ İSPİR İLÇESİNİN KÜLTÜREL PEYZAJ ÖZELLİKLERİNİN
ARAŞTIRILMASI****INVESTIGATION OF CULTURAL LANDSCAPE CHARACTERISTICS
OF THE HISTORICAL ISPIR DISTRICT****Zeynep KARABUDAK ERTEM**

Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi,

Peyzaj Mimarlığı Bölümü, İzmir, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4892-9623>**ÖZET**

Tarihi İspir ilçesi idari olarak Erzurum ilinin kuzeyinde, coğrafi olarak Doğu Karadeniz bölümünde yer almaktadır. İlçe bulunduğu mikroklimatik iklimin etkileriyle kendine has doğal güzellikleri içinde barındırmanın yanı sıra stratejik konumu sayesinde, geçmişten günümüze kadar uzanan köklü bir tarihe sahip olmuştur. İsmi Sakaların Sasper boyundan aldığı düşünülen ilçe; Urartu, Saka, Med, Pers, Bizans, Emevi, Selçuklu, İlhanlı, Gürcü Krallığı, son olarak Osmanlı İmparatorluğu gibi çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Kültürel peyzajlar kültürel ve doğal kaynaklar, tarihi ve geleneksel dokular gibi çeşitli kültürel ve estetik değerleri içermesi nedeniyle kültürel miras açısından zengin alanlardır. İspir Kalesi, Tuğrul Şah Camii, İspir Kadioğlu Medresesi, çeşitli kilise, camii vb. ibadethaneler, yöreye özgü malzeme ve yöre halkının geleneksel yaşam biçimi ile şekillenen geleneksel evler gibi kültür varlıklarıyla birlikte; Çoruh Vadisi ve Kaçkar Dağları boyunca yer alan akarsu, yayla, millipark gibi doğal varlıklar ilçenin kültürel peyzajını tamamlayıcı niteliktedir. Fakat ilçe bu doğal ve kültürel peyzaj bileşenlerini tanıtmada yetersiz kalmıştır. Bu araştırmanın çıkış noktasını İspir ilçesinin kültürel peyzaj özelliklerini ortaya koymak oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilçenin tarihi dokusunun, sit alanlarının, kültür ve tabiat varlıklarının bütünleşik olarak korunması, geliştirilmesi, katılımcı bir yaklaşım ile doğru bir şekilde planlanması ve ilçenin kültürel peyzaj açısından tanıtılması hedeflenmektedir. Bu amaçla araştırma alanının kültürel peyzaj özellikleri detaylı bir şekilde incelenerek; envanter çalışması yapılmış, saptanan tüm kültürel peyzaj bileşenleri sınıflandırılmış ve konumları harita üzerinde belirlenerek görsel bir ifade biçimi kazandırılmıştır. Sonuç olarak ilçenin kültürel peyzaj değerleri açısından önemi ortaya konmuş, araştırmadan elde edilen bulguların ilçeye ilişkin yapılacak olan planlama, tasarım ve uygulama çalışmalarına ışık tutması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel peyzaj, envanter, tarih, İspir, Erzurum**ABSTRACT**

The historical İspir district is administratively located in the north of Erzurum province, geographically in the Eastern Black Sea region. The district has a deep-rooted history extending from the past to the present, thanks to its strategic location, as well as hosting its unique natural beauties with the effects of the microclimatic climate in which it is located. The district, which is thought to have taken its name from the Sasper tribe of the Sakas; It has hosted various civilizations such as Urartu, Saka, Med, Persian, Byzantine, Umayyad, Seljuk, Ilkhanid, Georgian Kingdom, and finally the Ottoman Empire. Cultural landscapes are areas rich in cultural heritage because they contain various cultural and aesthetic values such as cultural and natural resources, historical and traditional textures. İspir Castle, Tuğrul Şah Mosque, İspir Kadioğlu Madrasa, various churches, mosques, etc. together with cultural

assets such as places of worship, local materials and traditional houses shaped by the traditional lifestyle of the local people; Natural assets such as rivers, plateaus and Milliparks along the Çoruh Valley and Kaçkar Mountains complement the cultural landscape of the district. However, the district was insufficient to introduce these natural and cultural landscape elements. The starting point of this research is to reveal the cultural landscape characteristics of İspir district. In this context, it is aimed to protect and develop the historical texture, protected areas, cultural and natural assets of the district in an integrated manner, to plan them correctly with a participatory approach and to introduce the district in terms of cultural landscape. For this purpose, the cultural landscape characteristics of the research area were examined in detail; An inventory study was made, all identified cultural landscape elements were classified and their locations were determined on the map, giving a visual expression form. As a result, the importance of the district in terms of cultural landscape values has been revealed, and it is aimed that the findings obtained from the research will shed light on the planning, design and implementation studies to be made in the district.

Keywords: Cultural landscape, inventory, history, İspir, Erzurum

GİRİŞ

İnsanlık eski tarihlerden bu yana belirli bir çevrede bireysel veya birbirleriyle etkileşim kurarak yaşamını sürdürmüştür. Bu doğal peyzajlar zaman içerisinde insan faaliyetleri ile değişimlere uğrayarak kırsal, kentsel, arkeolojik, tarihi, vb. kültürel peyzajlara dönüşmüş ya da doğallığı bozulmadan varlığını sürdürmüştür. Ortak kimliğimizi oluşturduğumuz peyzajlar doğal ve kültürel kaynaklar bütünü olup; Avrupa peyzaj sözleşmesi'ne göre "insanlar tarafından algılandığı biçimde karakteri, doğal ve/veya insani unsurların etkileşim ve eylemleri sonucu meydana gelen alan" olarak tanımlanmıştır. Kültürel peyzajlar ise USNPS tarafından "hem kültürel hem de doğal kaynakları içine alan bu bağlamda yaban hayatı veya evcil hayvanlar da dahil olmak üzere; tarihi bir olay, etkinlik veya insanlıkla ilişkili olan farklı kültürel veya estetik değerlere sahip coğrafi alanlar" olarak tanımlamıştır (Karabudak Ertem, 2019).

Peyzaj kavramı 1800 lü yıllarda ortaya çıkmış bir kavram olmasına rağmen, kültürel peyzaj kavramı son yıllarda literatüre girmiştir. Korunan alanlara ilişkin çalışmaların artması ile birlikte insanlık tarihi için önemli yerleri içerisinde barındıran kültürel peyzaj alanlarının da korunması gerekliliği gündeme gelmiştir. 1992 yılında "Dünya Mirası Sözleşmesi" ile kültürel peyzaj alanları, ilk kez koruma statüsü kazanmış ve sözleşmenin birinci maddesinde belirtilen "doğanın ve insanın ortak çalışmaları" olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 2019). Kültürel peyzaja ilişkin bazı organizasyon ve örgütlerin birtakım çalışmaları bulunmakta olup, literatürde farklı tanımlamalar yer almaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (UNESCO), Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Park Servisi (USNPS) başta olmak üzere; Kültürel Peyzaj Vakfı (TCLF), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) gibi kuruluşların kültürel peyzaja ilişkin önemli çalışmaları bulunmaktadır. ICOMOS Kültürel Miras Sözleşmesinin 1.maddesindeki kültürel peyzaj tanımını kabul ederek yeni bir tanım getirmemiştir. ICOMOS ulusal ve yerel yönetimlere ve tüm kuruluş ve uzmanlara hitaben sunduğu 2014 Floransa Bildirgesinde, kültürel mekanlara yönelik: kültürel mirasın geliştirilmesi için çerçeveler bulunması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmuştur. Kültürel habitat olarak peyzaj kavramı başlığı altında: Toplum odaklı bir yaklaşımdan, kültür ve doğanın bileşimi ve büyümenin itici gücü olarak peyzaj kavramından bahsetmiştir. Bu bağlamda "Kültürel peyzajların sadece koruma alanları olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir gelişme stratejilerinin başarıyla uygulanabileceği yerler olarak görülmesi gerektiğini" ayrıca "Kültürel peyzajlara ilişkin ulusal ve uluslararası taahhütleri

etkili biçimde yerine getirebilmek için kamunun bilinçlenmesine ve siyasi eyleme ihtiyaç” olduğunu ifade etmiştir (URL-1).

Kültürel peyzaj alanları UNESCO ve USNPS tarafından farklı olarak sınıflandırılmıştır. UNESCO: İnsan eliyle tasarlanmış, doğal olarak gelişmiş (Kalıntı/Fosil, sürekliliği olan) ve ilişkisel kültürel peyzaj alanları olarak 3 kategoriye ayırmıştır (UNESCO, 2019). USNPS tarihi tasarlanmış, tarihi yöresel, tarihi sitler ve etnografik peyzajlar olarak 4 farklı kategoriye ayırmıştır (URL-2). UNESCO kültürel peyzaj listesinde ülkemizden Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri bulunmakta olup, kültürel miras lisesinde 16’sı kültürel, 2’si karma olmak üzere 18 miras alanı bulunmaktadır.

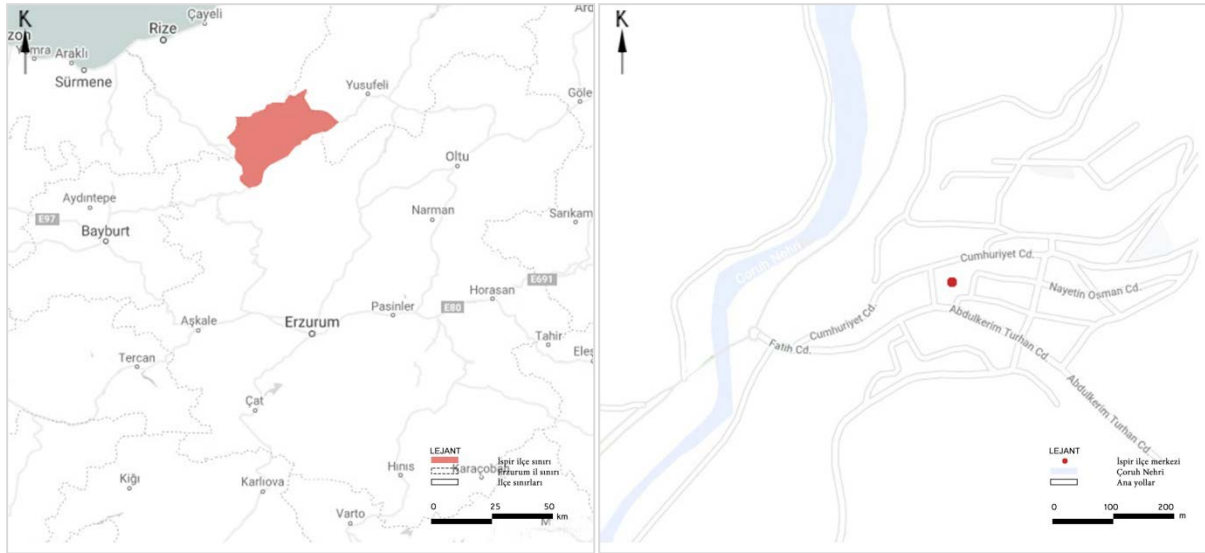
Kültürel peyzaj alanları, kültürel ve doğal kaynaklar, tarihi ve geleneksel dokular gibi çeşitli kültürel ve estetik değerleri içermesi nedeniyle kültürel miras açısından zengin alanlardır. Bu nedenle henüz yakın dönemde değeri keşfedilen kültürel peyzajları korumak, geliştirmek ve yönetmek büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda alanın sosyal, kültürel, fiziksel kimliğine uygun, geçmiş ve gelecek arasında bağ kurabilecek; aynı şekilde bozulmadan gelecek nesillere aktarılabilir düzeyde sürdürülebilir planlama ve yönetime ihtiyacı vardır. Planlamanın bütüncül bir yaklaşımla ele alınması kültürel peyzajın tüm öğelerinin korunmasının yanında kültürel mirasın da gelecek kuşaklara tahrip olmadan aktarılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda bir kentteki kültürel peyzaj alanlarının varlığının tanıtılması, yerel halkın ve ziyaretçilerin bilgilendirilmesi, barındırdığı kültür ve tabiat varlıklarının korunması, geliştirilmesi ve planlanmasına katkı sağlayacaktır.

Bu araştırmanın çıkış noktasını Erzurum ili İspir ilçesinin kültürel peyzaj özelliklerini ortaya koymak oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilçenin tarihi dokusunun, sit alanlarının, kültür ve tabiat varlıklarının bütünlük olarak korunması, geliştirilmesi, katılımcı bir yaklaşım ile doğru bir şekilde planlanması ve ilçenin kültürel açıdan tanıtılması hedeflenmektedir. Bu amaçla araştırma alanının kültürel peyzaj özellikleri detaylı bir şekilde incelenerek; envanter çalışması yapılmış, saptanan tüm kültürel peyzaj bileşenleri sınıflandırılmış ve konumları harita üzerinde belirlenerek görsel bir ifade biçimi kazandırılmıştır. Sonuç olarak ilçenin kültürel peyzaj değerleri açısından önemi ortaya konmuş, araştırmadan elde edilen bulguların ilçeye ilişkin yapılacak olan planlama, tasarım ve uygulama çalışmalarına ışık tutması hedeflenmiştir.

MATERYAL ve YÖNTEM

Materyal

Araştırma alanı olarak belirlenen Tarihi İspir ilçesi idari olarak Erzurum ilinin kuzeyinde, coğrafi olarak Doğu Karadeniz bölgesinde yer almaktadır. İlçe bulunduğu mikroklimatik iklimin etkileriyle kendine has doğal güzellikleri içinde barındırmanın yanı sıra stratejik konumu sayesinde ise, geçmişten günümüze kadar uzanan köklü bir tarihe sahip olmuştur. Doğu ve Karadeniz kültürünün harmanlandığı ilçe, kuzeyde Rize ve Arvin illeri, güneyde Bayburt illeri ile sınırlandırılmıştır. İlçe merkezinde I. Derece ve 3. Derece Arkeolojik Sit ve Kentsel Sit alanları bulunmakta olup, sınırları içinde tescilli yapılar, koruma altında olan tarihi miraslar, peyzaj alanları mevcuttur (Şekil 1)(Şekil 2).

Şekil 1. Araştırma alanının coğrafi konumu ve ilçe merkezi

Şekil 2. Araştırma alanının Çoruh Nehri tarafından görünüşü (Orijinal, 2019).

Yöntem

Araştırma yöntemi; araştırma konusunun tanımlanmasına yönelik literatür araştırması ve verilerin toplanması, alan analizi ile analiz ve veri toplama çalışmaları sonucunda elde edilen envanterin ortaya konulması olmak üzere başlıca 3 aşamadan oluşmaktadır. Bu kapsamda öncelikle her türlü yerli ve yabancı literatür taranmış ve kuramsal çerçeve belirlenmiştir. Ayrıca kurum ve kuruluşlardan elde edilen harita, proje, rapor ve sayısal veriler ile çalışmanın literatür bölümü geliştirilmiştir. İkinci aşamada araştırma alanının; doğal, tarihi, sosyal ve fiziksel yapısı incelenmiş; doğal ve kültürel varlıkların mevcut durum ve gelişim olanakları analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada araştırma alanının kültürel peyzaj özellikleri detaylı bir şekilde incelenerek; envanter çalışması yapılmış, ayrıca uzun süreli gözlem, video ve fotoğraf

çekimi, yöre halkı ve yetkililer ile görüşmeler yapılarak envanter çalışması zenginleştirilmiştir. Son olarak yapılan envanter çalışması bağlamında, saptanan tarihi kültürel peyzaj bileşenleri sınıflandırılmış ve konumları harita üzerinde belirlenerek görsel bir ifade biçimi kazandırılmıştır. Bu bağlamda araştırma alanının kültürel peyzaj değerleri açısından önemi ortaya konmuş, araştırmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırma alanı doğal, kültürel, fiziksel, tarihi ve geleneksel dokusu ile kendine has özelliklere sahiptir. Bu bölümde elde edilen bulgular araştırma alanının doğal yapısı, sosyo-kültürel yapısı ve kültürel peyzaj özellikleri olarak 3 ana başlık altında değerlendirilmiştir.

Araştırma Alanının Doğal Yapısı

Tarihi İspir ilçesi idari olarak Erzurum ilinin kuzeyinde, coğrafi olarak Doğu Karadeniz bölümünde yer almaktadır. İlçe bulunduğu mikroklimatik iklimin etkileriyle Çoruh Vadisi ve Kaçkar Dağları boyunca akarsu, yayla, millipark gibi kendine has doğal güzellikleri içinde barındırmaktadır (Şekil 3). Karasal iklim ile deniz iklimi arasında bir geçiş iklim kuşağı içerisinde bulunmakta olup; Doğu Anadolu'nun karasal iklim özelliklerini ve Doğu Karadeniz'in mikroklimatik iklim özelliklerini göstermektedir. İklim özellikleri ilçede farklı tipte bitki formasyonları oluşmasını sağlamış olup bunlar: Çalı ve Sarıçam Ormanı, Çalı ve Kuru Orman ve Antropojen-Step formasyonlarıdır. Ayrıca alanın Avrupa-Sibirya flora bölgesi içerisinde bulunduğu söylenebilir. Alanda yapılan floristik çalışmaya göre ise, Çoruh vadisi boyunca 88 familyaya ait 509 bitki türü tespit edilmiş olup, bunlardan 56'sı endemiktir. Alanda en fazla yayılışı olan endemik bitki türü ise İspir meşesi (*Quercus macranthera subsp. sysprensensis*)'dir. Bununla birlikte gibi İspir Çıngırağı (*Campanula troegerae*) gibi endemik otsu türler de bulunmaktadır (Köse 1991; OGM, 2012; DKMP 2017).

İlçe Erzurum ilinin kuzeyinde yaklaşık 146 km uzaklıkta yer almakta olup, ilçe merkezinin rakımı 1050 metredir. Topografik olarak engebeli bir araziye sahip olan ilçe, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan yüksek dağ sırtları arasında Çoruh vadisinde konumlanmıştır. Doğu ve kuzeydoğu yönünde uzanan dağ sırtlarında orman formasyonları altında kahverengi orman toprakları gelişmiş olup, farklı yüksekliklerde farklı türde toprak tipleri oluşmuştur. Hidrografiya açısından zengin olan ilçe merkezinde İspir deresi akış göstermekte olup, Çoruh nehri ile birleşmektedir. Ayrıca Soğanlı-Kaçkar dağları ile Mescit Dağı'nın yüksek kesimlerinde buzul gölleri bulunmakta olup; en bilinenleri Yedigöller ve Çiftgöl'dür. (Köse, 1991; Karabudak Ertem 2019).

Araştırma alanı bulunduğu doğal yapısı nedeniyle yaban hayatı açısından da çeşitli olup İspir Verçenik Dağı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası (YHGS)'nda bulunan Çengel Boynuzlu Dağ Keçisi (*Rupicapra rupicapra*), bazı akarsu ve göllerde yaşayan ve endemik bir tür olan kırmızı benekli alabalık (*Salmo trutta macrostigma*) gibi türler koruma altına alınmıştır. Ayrıca araştırma alanının bulunduğu Çoruh mikrohavzası kuş göç yolu üzerinde bulunmakta olup, çeşitli kuş ve kelebek türlerine de ev sahipliği yapmaktadır (DKMP, 2008). Bu bağlamda alan zengin doğal kaynak ve biyoçeşitlilik ile önemli ölçüde kültürel peyzaj değerlerine sahiptir.

Şekil 3. İspir İlçesinin doğal peyzajından görüntüler (Orijinal, 2019).

Araştırma Alanının Sosyo-Kültürel Yapısı

Araştırma alanı stratejik konumu sayesinde, geçmişten günümüze kadar uzanan köklü bir tarihe sahip olmuştur. İsmi Sakaların Sasper boyundan aldığı düşünülen ilçe; Urartu, Saka, Med, Pers, Bizans, Emevi, Selçuklu, İlhanlı, Gürcü Krallığı, son olarak Osmanlı İmparatorluğu gibi çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.

Alanda geleneksel dokuyu oluşturan en önemli unsurlar doğal, kırsal ve kültürel peyzajlardır. Alanın yöresel, kırsal, doğal ve sosyal yapısı yöreye has tüm özellikleriyle geleneksel dokuyu meydana getirmiştir. Türkler, Ermeniler, Gürcüler, Lazlar gibi farklı etnik kökenlere ve çok farklı kültürlere ev sahipliği yapan ilçedeki sosyal ve fiziksel yapı kendine has bir karakterde gelişim göstermiştir. Bu farklılıklar alanın kültürel peyzaj karakterinin de zenginleşmesini sağlamış ve çok sayıda kültürel peyzaj bileşenini oluşturmuştur.

Günümüzde alanın Karadenize yakın olan kesimlerinde ve Doğu Anadolu'ya doğru iç kesimlerde birbirinden farklı kültürel yapının olması karma bir geleneksel yapının oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca her iki bölge arasında sürekli bir temas olduğu için sosyal yaşantıda her iki kültürün de özellikleri görülmektedir. İspir'in Karadeniz'e yakın bazı mahallelerinde lazlar, Rizeliler yerleşmiş ve yıllardır bu bölgeleri benimsemişlerdir. Bu bölgelerdeki sosyo-kültürel yapı Karadeniz geleneklerinden oluşmaktadır ve burada yaşayan halk yöresel kimliklerini yaşatmaktadır. Boğa güreşi, yağlı güreş festivalleri gibi özel günlerde ağırlıklı olarak Karadeniz'in yöresel enstrümanı olan tulum ve bununla birlikte zurna ve davul da kullanılmaktadır. Geleneksel halk dansları, horon ve bar oyunlarıdır. Özellikle kırsal yaşamı benimseyen halk, ormancılık ve hayvancılıkla geçinmekte olup, yayla geleneğini de sürdürmektedir. İlçede yöresel ürünler: İspir fasulyesi, ceviz, dut, kuru kaymak, bal, pestil, pekmez, kabuklu fasulye, kızılçık kurusu, elma kurusu, çasır otu, reyhan, evelik otu vb. dir. El sanatları Erzurum'da olduğu gibi, kilim, el örmesi yün dokuma giysiler, taş yontma vb. el sanatlarının yanı sıra cuftacılık, rapata, sepetçilik gibi kaybolmaya yüz tutmuş el sanatları da vardır (Karabudak Ertem, 2019).

Araştırma alanı bulunduğu coğrafi yapı ve doğal kaynakları sayesinde alternatif turizm faaliyetlerine, kültürel peyzaj kaynakları sayesinde ise kültür turizmine oldukça uygundur. Bu bağlamda alan rafting, kaya tırmanışı ve doğa yürüyüşü, yamaç paraşütü, dağ bisikleti, kampçılık, kuş ve kelebek gözlemi, avcılık gibi çeşitli alternatif turizm faaliyetlerinin yanı sıra kültür gezileri için oldukça uygundur. Ayrıca alanda çok sayıda yayla bulunmakta olup, Çamlıca, Moryayla, Soğanlı, Davalı, Yedigöller gibi yaylalar arasında yürüyüş rotaları mevcuttur. Ayrıca alanda henüz turizme açılmamış olan Elmalı Mağarası bulunmakta olup, turizm açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Fakat alan ulaşım koşullarından ve yeterli tanıtım yapılmadığından dolayı turistler tarafından fazla tercih edilmemektedir.

Araştırma Alanının Kültürel Peyzaj özellikleri

Kültürel peyzaj alanları, kültürel ve doğal kaynaklar, tarihi bir olay veya tarihi ve geleneksel dokular gibi çeşitli kültürel ve estetik değerleri içermesi nedeniyle kültürel miras açısından zengin alanlardır. İspir Kalesi, Tuğrul Şah Camii, İspir Kadioğlu Medresesi, çeşitli kilise, camii vb. ibadethaneler, yöreye özgü malzeme ve yöre halkının geleneksel yaşam biçimi ile şekillenen geleneksel evler gibi kültür varlıklarıyla birlikte; Çoruh Vadisi ve Kaçkar Dağları boyunca yer alan akarsu, yayla, millipark gibi doğal varlıklar ilçenin kültürel peyzajını tamamlayıcı niteliktedir. Bu somut bileşenlerin yanı sıra geleneksel dokuya ilişkin somut olmayan özellikler de kültürel peyzajın ayrılmaz bir parçasıdır.

Araştırma alanı yüksek kayalıklı bölgede inşa edilmiş İspir Kalesi ve surlarıyla beraber kale surlarının bitişiğinden itibaren Çoruh Nehri boyunca kurulmuş yerleşim alanı ile “kale kent özeliği” taşımaktadır. Yerleşim alanındaki geleneksel evlerin dar sokaklarla bağlandığı Tuğrul Şah Camii devamında meydan, çarşı, çeşme, medrese ve imarathaneler gibi kültürel peyzaj dokusuyla bütünleşen yapılar ilçenin kimliğinin en önemli bileşenlerini oluşturmaktadır. Ayrıca ilçenin, bu kültürel peyzaj bileşenleri ile UNESCO’nun “İnsan eliyle tasarlanmış peyzajlar”; USANPS’nin “Etnografik peyzajlar” ve “Tarihi tasarlanmış peyzajlar” sınıflandırmalarıyla uyumluluk gösterdiği tespit edilmiştir.

Araştırma alanının öne çıkan tarihi yapıları İspir Kalesi ve geleneksel İspir evleridir. İspir kalesi Urartulara kadar uzanan köklü tarihi ve bulunduğu konum ile ilçenin odak ve nirengi noktasını oluşturmaktadır. Kalenin sur duvarları düzensiz yonu taş malzeme ve horasan harcı ile örülmüş olup, Kale mescidi ve minareye denk gelen güney sur duvarında yöreye özgü sarı renkte düzgün kesme taş kullanılmıştır (Aktemur ve Kukaracı, 2004). Geleneksel evler ise yöre halkının geleneksel yaşam şekli ve yöresel şartlara göre farklı malzemelerle biçimlendirilmiştir. İlçede var olan kültürel zenginlik yöresel mimariye yansımış olup, Doğu Anadolu bölgesine yakın kesimlerinde Erzurum’un geleneksel “ahşap hatıllı taş mimari” evleri; Karadeniz’e yakın olan kesimlerinde ise “ahşap iskeletli evler” inşa edilmiştir (Şekil 4) (Şekil 5).

Şekil 4. İspir Kalesi ve Kilise Kalıntısı (Orijinal, 2019).

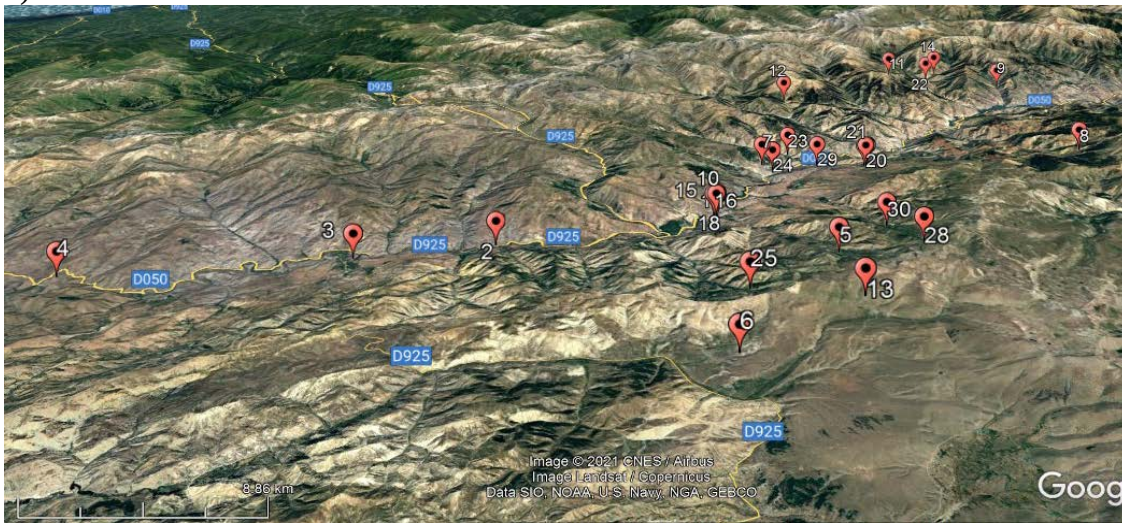

Şekil 5. İspir İlçesinin tarihi ve geleneksel evleri (Orişinal, 2019).

Araştırma alanının ilçe merkezinde 1. Derece Arkeolojik Sit, 3. Derece Arkeolojik Sit ve imar Planı kapsamında belirlenen Kentsel Sit alanı bulunmaktadır. Tarihi İspir Kalesi ve yakın çevresi 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırları içerisinde; geleneksel evlerin bulunduğu kısım Kentsel Sit sınırları içerisinde kalmaktadır. Bu bağlamda alanda çok sayıda tarihi geleneksel yapı ve yapı bahçeleri tescillenmiştir.

SONUÇ

Araştırma neticesinde planlama ve tasarım yapılırken kültürel peyzajların içerisinde barındırdığı tüm bileşenlerle bir bütün olarak ele alınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Planlamanın sürdürülebilir, korumacı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınması doğal ve kültürel peyzajın korunmasının yanında kültürel mirasın da gelecek kuşaklara tahrip olmadan aktarılmasını sağlayacaktır. Yapılan araştırma; ilçenin kültürel peyzaj açısından tanıtılarak; barındırdığı kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına, geliştirilmesine, yerel halkın ve ziyaretçilerin bilgilendirilmesine, ilçenin katılımcı bir yaklaşım ile doğru bir şekilde planlanmasına katkı sunacaktır. Araştırma alanına ilişkin literatür araştırması, inceleme, analiz ve envanter çalışmasının değerlendirilmesi sonucunda alana ilişkin çok sayıda kültürel peyzaj bileşeni tespit edilmiş olup; saptanan kültürel peyzaj bileşenlerinden tarihi kültürel varlıkların sınıflandırılması Tablo 1 ile, konumları Şekil 6 ile ifade edilmiştir (Tablo 1) (Şekil 6).

Şekil 6. Araştırma alanına ilişkin tarihi kültürel peyzaj bileşenlerinin konumları (Google Earth Pro, 2021).

Tablo 1. Araştırma alanına ilişkin tarihi kültürel peyzaj bileşenlerinin sınıflandırılması

NO-İSİM	KONUM	TARİH/ DÖNEM	ÖZELLİK/ YAPI MALZEMESİ	MEVCUT DURUM
SİYASİ YAPILAR				
1. İspir Kalesi	İspir Merkez Mahalle	Urartu veya İlhanlı	Düzensiz yonu taş ve horasan harcı	Kısmen yıkılmış, sağlam
2. Semehrek Kalesi	Madenköprübaşı Mahallesi	Urartu	Düzensiz yonu taş ve horasan harcı	Çoğunlukla yıkılmış
3. Kümbettepe	Kümbettepe Mahallesi	Ortaçağ	Bilinmiyor	Tamamen yıkılmış
4. Laleli (Serk)	Laleli Mahallesi	Ortaçağ	Moloztaş örgü tekniği	Çoğunlukla yıkılmış
5. Sanduk Kalesi	Sandık Dağı Mevkii	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Çoğunlukla yıkılmış
6. Karahan Kalesi	Karahan Mahallesi	Ortaçağ	Kuru duvar tekniği, yöreye özgü	Tamamen yıkılmış
7. Yeşilyurt Kalesi	Yeşilyurt Mahallesi	Ortaçağ	Kuru duvar tekniği	Çoğunlukla yıkılmış
8. Fısırik Kalesi	Devedağı Mahallesi	Urartular	Düzensiz yonu sarı taş ve horasan	Kısmen yıkılmış
9. Mohurgot Kalesi	Karakale Mahallesi	Ortaçağ	Bilinmiyor	Tamamen yıkılmış
TARİHİ VE GELENEKSEL KONUTLAR/YERLEŞMELER				
10. İspir Evleri	İspir Merkez Mahalle	XIX-XX yy.	Yöresel kesme taş ve ahşap hatıl	Yapıya göre değişmekte
11. Sırakonaklar Evleri	Sırakonaklar Mahallesi	Yapıya göre değişmekte	Yöresel kesme taş ve ahşap hatıl	Yapıya göre değişmekte
12. Ahşap Evler	Yıldıztepe Mahallesi	Yapıya göre değişmekte	Geleneksel Karadeniz evleri-Ahsan İskeletli Evler	Yapıya göre değişmekte
13. Viranşehir Harabeleri	Yağlı Mahallesi	Ortaçağ	Koç heykeli, koç kabartmalı mezar taşı .kilise. sarav han	Tamamen yıkılmış
14. Kaya Yerleşmeler Mermer sütunlu	Sırakonaklar Mahallesi	Ortaçağ	Doğal kayalara oyulmuş sütunlu odalar	Sağlam
DİNİ YAPILAR				
15. İspir Kalesi Kilise Kalıntısı	İspir Merkez Mahalle	KomninosHane damı 1223-1225	Kesme taş, moloz taş	Çoğunlukla yıkılmış
16.İspir Kale Mescidi	İspir Merkez Mahalle	Selçuklu Saltuklu	Selçuklu mimarisi, yöreye özgü düzgün kesme sarı taş	Özellikli çoğunlukla vitirmis. sağlam
17. Tuğrul Şah Camii	İspir Merkez Mahalle	Selçuklu 1200-1225	Selçuklu mimarisi, kırılmaç kubbe. yöreye özgü düzgün kesme	Özellikli çoğunlukla vitirmis. sağlam
18. Melik Halil Gazi Mescidi	İspir Merkez Mahalle	Selçuklu 1200-1202	Selçuklu mimarisi, kesme taş, kırılmaç örtü	Özellikli çoğunlukla vitirmis. sağlam
19. Derviş Halil Gazi Türbesi	İspir Merkez Mahalle	Bilinmiyor	Kesme taş,	Tamamı yıkılmış, harabe
20. Numan Paşa Camii	Numanpaşa Mahallesi	Osmanlı XVII vv. ortaları	Yöreye özgü düzgün kesme sarı taş	Özellikli tamamen vitirmis. sağlam
21. Ömer Paşa Türbesi	Numanpaşa Mahallesi	Osmanlı XVII vv. ortaları	Kesme taş, tek kubbeli Basık sivri kemerli vanı	Özellikli çoğunlukla vitirmis. kemerli vanı
22.Hodoçur/ Sırakonaklar	Sırakonaklar Mahallesi	XIX yy olabilir-	Cami olarak kullanılıyor, düzgün kesme taş iscilikli mimari.	Özellikli kısmen vitirmis. sağlam
23. Bahçeli Kilise Kalıntısı	Bahçeli Mahallesi	IX-X yy. olabilir	Düzensiz yonu taşı, çakıllı kum ve kirec karışımı harc	Çoğunlukla yıkılmış
24. Yedigöze Şapeli	Yedigöze Mahallesi	X yy. olabilir bilinmiyor	Düzgün kesme taş, çakıllı kireç harcı	Çoğunlukla yıkılmış
25. Cankurtaran Kilise Kalıntısı	Cankurtaran Mahallesi	X yy. olabilir bilinmiyor	Düzensiz yonu taşı, kireç harcı	Çoğunlukla yıkılmış harabe
EĞİTİM YAPILARI				
26. Kadioğlu Medresesi	İspir Merkez Mahalle	Osmanlı 1725- 1726	Yöreye özgü düzgün kesme taş, moloz taş. sivri kemerli kanı girisi	Özellikli çoğunlukla vitirmis. sağlam
27. Numan Paşa Medresesi	Numanpaşa Mahallesi	Osmanlı 1750-1751	Bilinmiyor	Harabe
DİĞER KÜLTÜREL MİRASLAR				
28. Akkoyunlu Harabeleri	Koç Köyü Yaylası	Akkoyunlu	Koç heykeli, koç kabartmalı mezar taşı	Çoğunlukla yıkılmış
29. Numan Paşa Köprüsü	Numanpaşa Mahallesi-Bahçeli Mahallesi arası	Osmanlı XVIII vv.ortaları	Düzensiz yonu taş, horasan harcı	Tamamen yıkılmış
30. Mezar Taşları	Koç Köyü Yaylası Kocun Boğazı Mevkii	Karakoyunlu-Akkoyunlu	Koç ve Koyun şeklinde İslamiyet öncesi-Fski Türk geleneği	Tamamen yıkılmış

Araştırmadan elde edilen veriler ve envanter çalışması sonucunda ilçenin çok kültürlü zengin bir tarihi geçmişe sahip olduğu görülmüştür. Urartulardan itibaren Gürcü Krallığı, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde çok sayıda yapı inşa edilmiştir. Bazı siyasi ve dini yapılar günümüze kadar ulaşabilmişken, bazı yapılar hakkında kesin bir bilgi edinilememekle birlikte çok sayıda yapı çeşitli sebeplerle tahrip edilerek harabeye dönüşmüştür. Bu nedenle tabloya eklenmeyen kültür varlıkları da bulunmaktadır. Ayrıca yapılarda farklı dönemlere ait restorasyon uygulamaları bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktemur, A. M., ve Kukaracı, İ. U. (2004). Kültür varlıkları ile İspir. *Erzurum: İspir Kaymakamlığı Kültür Yayınları*, (s 118).
- Allendorf, K., & Ghimire, D. (2012). Determinants of marital quality in an arranged marriage society. Population Studies Center Research Reports, 12-758, USA.
- Amato, P.R., & Booth, A. (1995). Changes in gender role attitudes and perceived marital quality. *American Sociological Review*, 60 (1), 58-66.
- Avrupa Konseyi, (2000). AK Peyzaj Sözleşmesi, <https://rm.coe.int/16802faf1f> (12 Temmuz 2021, 20.00).
- DKMP, (2017). İspir Çingırağı (*Campanula Troegerae*) Tür Eylem Planı. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, XIII Bölge Müdürlüğü Erzurum İl Şube Müdürlüğü, Erzurum.
- DKMP, (2008). Verçenik Dağı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası Gelişme ve Yönetim Planı. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Erzurum İl Çevre ve Orman Müdürlüğü Erzurum.
- Karabudak Ertem, (2019). Kültürel Peyzaj Planlaması Kapsamında Tarihi Çevrelere Yönelik Kentsel Tasarım Önerileri: Tarihi İspir Kalesi ve İspir Evleri Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü4254, 2019.
- Köse, A., (1991). İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü., Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- OGM, (2012). Çoruh Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi İspir Mikrohavza Planı ve İspir Kuzey Mikrohavza Planı. Orman Genel Müdürlüğü Toprak Muhafaza ve Havza Islahı Daire Başkanlığı, Ankara.
- Orijinal, (2019). Yazara Ait Fotoğraf Arşivi.
- URL 1- http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0034808001536912096.pdf
- URL-2. <https://www.nps.gov/subjects/culturallandscapes/understand-cl.htm> (19 Temmuz 2021, 20.00).
- UNESCO, (2019). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> (19 Temmuz 2021, 20.00).
- UNESCO, (2021). UNESCO Dünya Mirası Listesi, <http://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi> (6 Temmuz 2021).

**ERZURUM YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDEKİ
'ŞİFÂ'UL-KULÛB LİKAU'L-MAHBÛB' YAZILI CİLT ÖRNEĞİ**

SAMPLE OF 'SİFA'UL-KULUB LİKAU'L-MAHBUB' INSCRIPTION WRITTEN
BINDING IN ERZURUM MANUSCRIPT LIBRARY

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKMAK

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları
Bölümü, Beyoğlu, İstanbul.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-0829>

ÖZET

Türk İslâm sanatı Hz. Peygamber'in vefâtından sonra yaşanan fetihler sayesinde bünyesine kattığı yeni sanat üsluplarıyla zenginleşmiş ve yüzyıllar içerisinde çarpıcı örneklerini sunmuştur. İslâmiyet'in ilime verdiği kıymet neticesinde kitap ve kitaba bağlı her türlü nesne ayrı bir ehemmiyet gösterilerek tezyin edilmiştir. IX. yüzyıldan XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar tüm İslâm coğrafyasındaki eserlerin tezyinat programı geometrik desenlerden oluşmakta iken XIV. ve XV. yüzyıllarda bitkisel öğelere geçilmiş ve XVI. yüzyılda fevkalade sanatlı eserler icra edilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise barok ve rokoko etkisi altında yeni bezemeler kendisini göstermiştir. Tarihsel süreç içerisinde Türk cilt sanatı; geometrik, rûmî, bitkisel veya hayvan tasvirli tasarımların yanında yazıyla da tezyin edilmiştir. Ekseriyetle ciltlerin sertab kısımlarındaki 'lâ yemesshû illalmutahherun' (ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir) ayeti sıklıkla gördüğümüz yazılardan olup gerek yazma gerekse de kalıp baskı tekniği ile icra edilmişlerdir. Bunun yanında ciltlerin kartuş paftalarında Âyetü'l-kürsî veya 'Hadis-i Şerif'ler de yine tercih edilen bir başka kompozisyon olmuştur. Bu tasarımlardan farklı olarak başka bir ibarenin ciltler üzerinde bir tezyini unsur olarak uygulandığı örnekler ender rastlanan bir durumdur. Erzurum; XI. yüzyıldan itibaren günümüze kadar kesintisiz olarak Türk yurdu olmuş ve birçok önemli gelişmelerde rol oynamıştır. Yapılan medreseler ve kütüphanelerle birlikte birçok ilmî çalışmalar meydana getirilmiştir. XVIII. yüzyılda Habib Efendi tarafından Şeyhler camisine vakıf olarak yaptırılan yapı bugün Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Kütüphanedeki 1173 adet yazma eser yerinde incelenmiş ve 1740/1741 yılına tarihlenen 817 envanter numaralı 'Risaletü'l-Ferîd' adlı bir adet Arapça yazma eser cildinin yazılı olduğu tespit edilmiştir. Şemse formu içerisinde 'Şifâ'ul-Kulûb Likau'l-Mahbûb' (kalplerin şifası sevgiliye kavuşmaktır) ibaresi yer almakta ve yazıdan kalan diğer kısımlar da bitkisel desenlerle tezyin edilerek soğuk baskı şeklinde yapılmıştır. Bu tasarımın bir başka örneği ise Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde MHK 1256 envanter numarası ile kayıtlı 'Mecâlisü'l-Ebrâr ve Mesâlikü'l-Ahyâr' adlı Arapça yazmanın cildinde olup şemse formu, yazı çeşidi ve tezyinatı birebir aynı özellikleri ihtiva etmektedir. Osman Hamdi Bey'in 'Kaplumbağa Terbiyecisi' adlı yağlıboya tablosunda yer alan pencere üstündeki kemer formun içerisindeki kitabede de aynı ibarenin kullanıldığı dikkatimizi çekmiştir. Türk cilt sanatı araştırmalarında bu örneklerin az sayıda olması ve yapılan literatür taramalarından da yeterli bilgilere ulaşılamaması ayrıca kütüphanedeki ciltlerle ilgili herhangi bir çalışmanın da yapılmamış olması araştırmalarımızı bu yöne sevk etmiştir. Katalogdaki cildin künye bilgisi tanımlanmış, desen, teknik ve kompozisyon açısından değerlendirildikten sonra aslına uygun biçimde çizimi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cilt Sanatı, Yazı, Tezyinat, Yazma Eser, Erzurum.

ABSTRACT

Turkish Islamic art thanks to the conquests that took place after the death of the Prophet, it enriched itself with the new art styles it incorporated and presented striking examples over the centuries. As a result of the value given to science by Islam, the book and all kinds of objects related to the book were ornamented with a special importance. From the 9th century to the second half of the 13th century, while the ornamentation program of the works in the entire Islamic geography consisted of geometric patterns, in the 14th and 15th centuries, floral elements were switched and in the 16th century extraordinary artistic works were performed. In the 17th and 18th centuries, new ornamentations appeared under the influence of baroque and rococo. Turkish bookbinding art in the historical process; in addition to geometric, rumi, floral or animal designs, they are also ornamented with writing. Mostly, the verse 'lâ yemssehu illalmutahherun' (only the clean ones can touch it) in the sertab parts of the bindings is one of the writings we see frequently, and they are performed with both writing and printing techniques. In addition, 'Ayetu'l-kursi' or 'Hadith Sharif' was another preferred composition in the cartridge sheets of the bindings. Unlike these designs, examples where another phrase is applied as a decorative element on the bindings are rare. Erzurum; since the 11th century, it has been a Turkish homeland without interruption and has played a role in many important developments. Many scientific studies were created with the madrasahs and libraries. The building, which was built by Habib Efendi as a foundation for the Seyhler Mosque in the 18th century, serves as the Erzurum Manuscript Library today. 1173 manuscripts in the library were examined and it was determined that there was an Arabic manuscript binding called 'Risaletu'l-Ferid' with inventory number 817 dated to 1740/1741. There is the phrase 'Sifa'ul-Kulub Likau'l-Mahbub' (healing of hearts is to meet a lover) in the shemse form, and the other parts of the writing are ornamented with floral patterns and made in cold print. Another example of this design is on the binding of the Arabic manuscript named 'Mecalisu'l-Ebrar ve Mesaliku'l-Ahyar' registered in the Manisa Manuscript Library with inventory number MHK 1256, and it contains the same features as its shemse form, font type and ornamentation. It has drawn our attention that the same phrase is used in the inscription inside the arch form above the window in Osman Hamdi Bey's oil painting titled 'Turtle Trainer'. The limited number of these examples in Turkish bookbinding studies, the inability to obtain sufficient information from the literature reviews, and the lack of any study on the bindings in the library have led our research in this direction. The imprint information of the binding in the catalog was defined, and after it was evaluated in terms of pattern, technique and composition, it was drawn in accordance with the original.

Keywords: Bookbinding Art, Calligraphy, Ornamentation, Manuscript, Erzurum.

GİRİŞ

Tarihte birçok malzeme üzerine yazılan bilgiler farklı usullerle muhafaza edilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Papirüs ve parşömenin kullanılmasıyla birlikte rulo halde saklanan yazılı metinler ahşap kutular içerisinde korunmuştur. Parşömenin katlanıp forma (kodeks) oluşturulmasıyla bugünkü kitap biçiminin ilk örneği ortaya çıkmış (Öcal, 1971: 70) ve akabinde yeni bulunan tekniklerle de geliştirilmiştir. Kâğıdın bulunmasıyla ahşap iskeletli ciltler yerine mukavva kullanılmış ve üzerleri deri ile kaplanarak farklı şekillerde bezenmiştir (Pedersen, 2013: 113).

İslam dünyasında ilime verilen kıymet neticesinde yazı ve yazıya ait unsurlar özenle hazırlanmış ve hattı, tezhibi nasıl süslenmişse ciltleri de bir o kadar sanatlı yapılmaya çalışılmıştır. Gelişen fetihler sayesinde tanışılan yeni toplumlara Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesi için müstensihler çokça nüsha yazmış ve mücellitler de ciltleyerek korunmasını

sağlamışlardır. Abbasiler Devri'nde başlayan bilimsel çalışmalara paralel olarak geometrik desenler her türlü malzeme üzerinde uygulanmış (Mülayim, 1982: 15) ve yaklaşık üç asırlık zaman dilimindeki İslam sanatı tezyinatının ana karakteri olmuştur. Selçukluların XI. yüzyılda Anadolu'ya gelmesiyle birlikte İran ve Arap coğrafyasında üretmiş oldukları Orta Asya menşeli sanat üslubu bölgede ağırlığını hissettirmiştir. Kültür ve medeniyete büyük ehemmiyet göstermeleri sayesinde çokça medrese kurulmuş ve devrin hükümdarları tarafından da ulema sınıfı ayrı bir konumda gözetilmiştir (Acar, 2007: 356). Bu hamleler vesilesiyle de kitap sayılarında artış yaşanarak gerek tezhipleri gerekse de cilt bezemeleri devrin sanat anlayışına uygun tezyin edilmiştir.

Anadolu Selçuklu cildinde geometrik yıldız ağları ve geometrik geçmeler sıklıkla tercih edilen süsleme unsuru olmuştur. Alet ve kalıpla uygulanan bu desenler cildin tamamını kaplayarak tam zeminli yapıldıkları gibi şemse içlerinde de kullanılmıştır. Mimari yüzeylerde görülen farklı kol sayılarına ait yıldız kompozisyonları kitap ölçüsünün belli standartlarda olmasından dolayı ciltlerde uygulanamamış ve ekseriyetle altı, sekiz, on ve on iki kollu yıldızlarla iktifa edilmiştir. Mühr-i Süleyman, dairevî şemse formları, örgülü salbekler, kakma altının kullanılması, kap içlerinin rûmî ya da bitkisel bezenmeleri, mücellit imzaları, kapların birbirinden farklı tezyin edilmesi Selçuklu Dönemi ciltlerinin başlıca özelliklerindendir. Anadolu Selçuklularından sonra bu üslup ve kompozisyon bütünlüğü Karamanoğulları Beyliği ile Memlük Devleti'nin himayesinde ilerleme kaydederek birbirinden sanatlı eserler ortaya koyulmuştur. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra geometrik bezemelere bitkisel motifler de eklenmiş ve XIV ile XV. yüzyıllarda ise daha da ön plana çıkarak geometrik bezemeleri ikinci planda bırakmıştır. Her ne kadar nebatî desenler ön planda gözükse de aslında geometrik kurgunun üzerine temellendirilmiştir. Memlüklerin diğer Müslüman devletlerle kurdukları çeşitli irtibatlar neticesinde birçok farklı bezeme unsurları da sanatlarına eklenmiş ve İslam coğrafyasında en nadide örneklerini sergilemiştir. Karamanoğulları Beyliği ise Memlüklere nazaran Selçuklu cilt üslubuna daha sadık kalarak eserlerini üretmiş ve Osmanlı'ya geçişte önemli bir rol oynamıştır (Arıtan, 2008: 131).

Osmanlı cilt üslubunun kendine has ilk örneklerini Fatih devrinde görmek mümkündür (Binark, 1965: 990). Fetihten sonra farklı coğrafyalardan getirtilen sanatkârlar vesilesiyle kıymetli birçok sanat eseri ortaya koyulmuş ve cilt sanatına yeni malzeme ve teknikler de dâhil olmuştur. Fatih devrinde yaşamış Baba Nakkaş dönemin sanat anlayışında etkin olarak stilize ettiği çiçek desenleri her türden malzeme üzerine uygulanmıştır (Çağman, 1991: 369). Ciltler üzerine alet yardımıyla tatbik edilen çiçek motifleri soğuk bırakılmalarının yanında kenar kısımları altınla da kontürlenmiştir. XVI. yüzyılda ise her sanat dalında olduğu gibi cilt sanatı da klasik devrini yaşamıştır.

YÖNTEM

Çalışma için kütüphanede yerinde incelemelerde bulunulmuş ve 1173 adet eser ayrıntılı biçimde tetkik edilmiştir. Araştırmamıza konu olan yazmanın muhteviyatı, zahriye ve hatime sayfaları incelenmiştir. Cildin tezyinî özellikleri katalog bölümünde anlatılmış ve görseliyle birlikte aslına uygun olarak çizimi de yapılmıştır. Karşılaştırma bölümünde ise cildin diğer müze ve kütüphanelerden tespit edilen benzer örneklerine yer verilmiştir. Ayrıca konu ile alakalı literatür taramaları gerek kütüphanelerden gerekse de internet veri tabanı üzerinden sağlanmıştır.

ERZURUM VE KÜTÜPHANE'NİN TARİHÇESİ

Tarihteki ilk ismi Theodosiopolis olan şehrin XI. yüzyılda Türk hâkimiyetiyle tanışmasından sonra Siirt'teki Erzen beldesiyle karıştırılmaması için Erzenü'r-Rûm, Erz-i Rûm ve Arz-i

Rûm şeklinde isimlendirilmiş, akabinde ise Erzurum olarak telaffuz edilmiştir (Küçük, 1995: 321). Saltuklu Beyliği zamanında Türkleşmeye başlayan Erzurum vilâyeti, Osmanlılar zamanında Doğu'ya yapılan seferler açısından karargâh vazifesi görmüş ve Ruslara karşı verilen mücadelelerde de mühim bir rol oynamıştır.

Selçuklular döneminde şehirde birçok medrese inşa edilerek ilmî faaliyetler hız kazanmış ve devrin hükümdarları tarafından yaptırılan kütüphanelerle birlikte kitap sayısı çoğalmıştır. Kervan yolları üzerinde yer almasından dolayı önemli bir konuma yükselen Erzurum, ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleştirilen önemli yatırımlar neticesinde kurulan zaviyelerle birlikte medrese ve cami kütüphaneleri de açılmış ve nüfusun kültür seviyesi artmıştır (Kılıç ve Yılmaz, 2018: 709).

Osmanlı zamanında şehir hayatı sıklıkla vakıf eserlerinin çevresinde teşkilatlanmıştır. XVIII. yüzyılda Şeyhler ailesinin de Erzurum'da inşa ettirdikleri vakıf eserleriyle kente önemli katkıları olmuştur (Kurtoğlu, 2019: 184). Şehrin kayıtlarda geçen en eski kütüphanesi 1737 senesinde Habib Efendi'nin torunları tarafından yaptırılan Habib Efendi Kütüphanesi'dir (Kılıç ve Yılmaz, 2018: 710). Bugünkü Yazma Eser Kütüphanesi'nin bulunduğu Şeyhler Hamamı da Habib Efendi tarafından Şeyhler Camisi'ne vakıf olarak yaptırılmıştır. Klasik Osmanlı hamam planına sahip olan yapı, 2013 senesinde Erzurum Valiliği İl Özel İdaresi tarafından tamamlanan restorasyonla birlikte kütüphaneye tahsis edilmiş ve 2016 senesinde hizmete açılmıştır (Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi-Tarihçe, Erişim Tarihi: 12.07.2021). Kütüphaneye Erzurum İl Halk Kütüphanesi başta olmak üzere şehir içindeki ve şehir dışındaki kütüphanelerden gelen kitapların yanında şahıs bağışlarıyla da birlikte 1173 adet yazma eseri muhteviyatında barındırmaktadır (Bkz. Görsel 1).

Görsel 1. Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi.

(Kaynak: www.erkurum.yek.gov.tr)

KATALOG

817 envanter numarası ile kayıtlı cildin bağlı bulunduğu yazmanın adı '*Risaletü'l- Ferid*'dir. Müellifi '*Kemal Paşa-zade Şemseddin*' olup müstensih kaydı '*Ahmed b. Süleyman*' olarak

kayıtlara geçmiştir. Dili Arapça olan yazmanın istinsah tarihi hicrî 1153 senesine tarihlendirilmekte ve miladî 1740-1741 yılına tekabül etmektedir. Ölçüleri ise 10 cm x 20 cm'dir. Eserin cildi sağ kap, sol kap ve mıklepten oluşmakta deri rengi ise koyu kahvedir (Bkz. Görsel 2 ve 3). Sağ ve sol kapların şemsesi aynı, mıklep şemsesi ise farklı tasarlanmıştır. Sağ ve sol kap şemsesi dar ve uzun formda olup dendanlıdır. Şemse içerisinde yazı ve bitkisel kompozisyon birlikte terkip edilmiş ve soğuk baskı tekniğinde yapılmıştır. Arapça yazılan ibarede 'şifâ'ul-kulûb likau'l-mahbûb' yazmaktadır ve Türkçesi ise 'kalplerin şifası sevgiliye kavuşmaktır' anlamındadır. Cildin şemseden hariç muhtelif kısımları penç çivisiyle vurularak tezyin edilmiştir. Sol kap şemsesinin yönü sağ kaptan farklı olarak ters yönde tatbik edilmiştir. Köşebentler; çizgi demiriyle 45 derecelik açı oluşturacak şekilde çekilerek yapılmış ve içlerine de penç çivisiyle birer kere vurulmuştur. Mıklep şemsesinde ise ½ simetrideki bitkisel kompozisyon yer almakta ve soğuk baskı tekniğinde yapılmıştır.

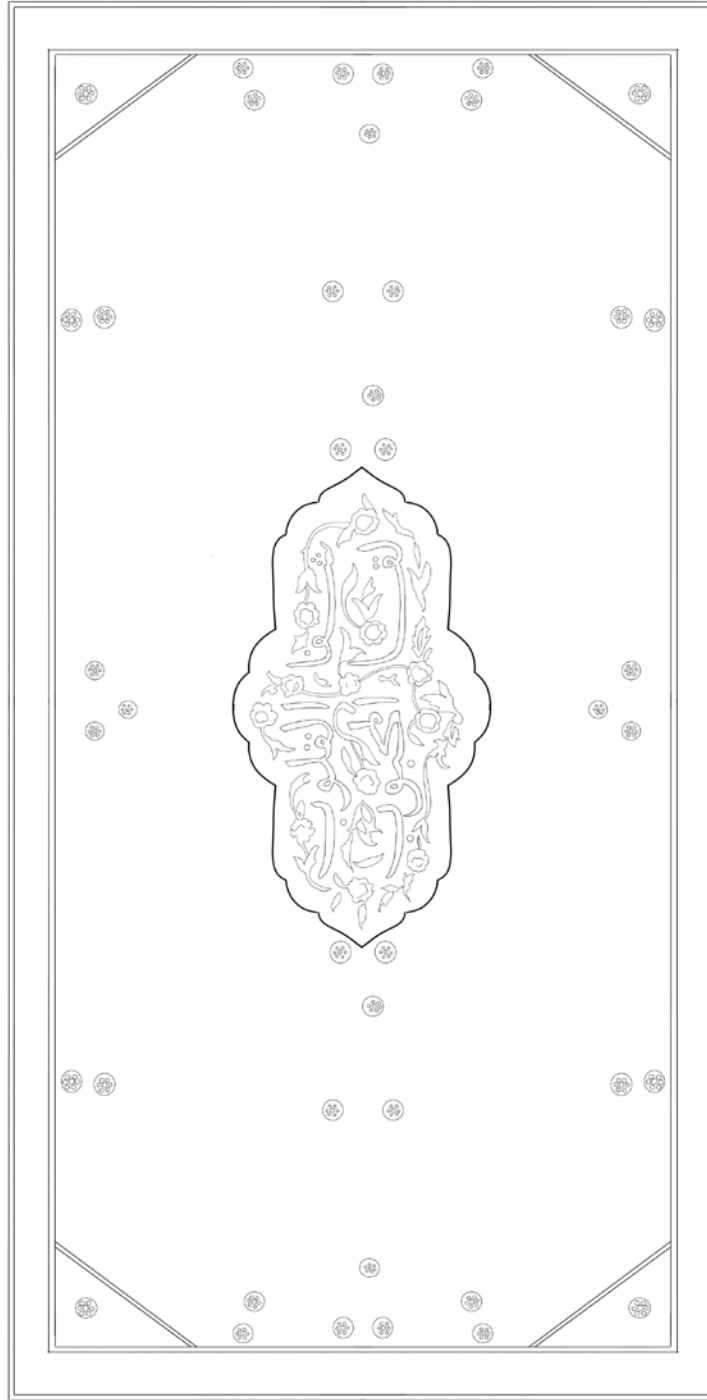
Görsel 2. 817 envanter numaralı Risaletü'l-Ferid 'in sağ kabı. (Solda)

Görsel 3. 817 envanter numaralı Risaletü'l-Ferid 'in sol kap ve mıklebi. (Sağda)

Görsel 4. 817 envanter numaralı Risaletü'l- Ferid'in şemse detayı.

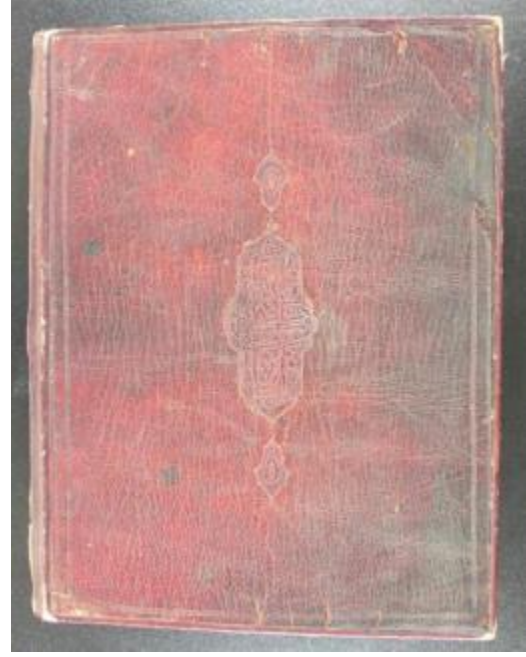
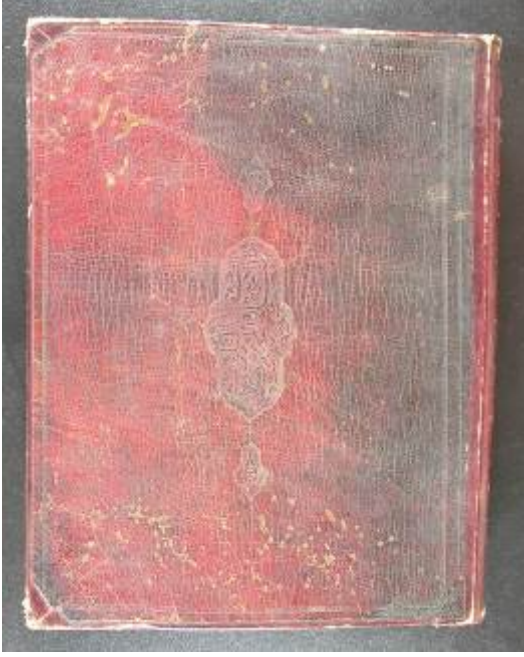

Çizim 1. 817 envanter numaralı *Risaletü'l- Ferid*'in cilt şeması.

KARŞILAŞTIRMA

817 envanter numaralı cildin bir benzeri Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde MHK 1256 envanter numarası ile kayıtlı '*Mecâlisü'l-Ebrâr ve Mesâlikü'l-Ahyâr*' adlı yazmanın cildi ile aynı karakterde olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Görsel 5 ve 6). 13.105 adet yazma eseri bünyesinde barındıran kütüphanede tek örnek olarak yer almaktadır. Şemse biçimi, yazı çeşidi ve bitkisel desenler birebir aynı olup (Bkz. Görsel 7 ve 8) sağ ve sol kaptaki şemselerin yönlerinin de birbirinden farklı tatbik edilmesi dikkati çekmektedir. Deri rengi, salbek ve mıklepsiz oluşuyla *Risaletü'l- Ferid*'in cildinden ayrılmaktadır.

Görsel 5. MHK 1256 envanter numaralı *Mecâlisü'l-Ebrâr ve Mesâlikü'l-Ahyâr* 'ın sağ kabı. (Solda)

Görsel 6. MHK 1256 envanter numaralı *Mecâlisü'l-Ebrâr ve Mesâlikü'l-Ahyâr* 'ın sol kabı. (Sağda)

Görsel 7. 817 envanter numaralı *Risaletü'l-Ferid* 'ın şemse detayı. (Solda)

Görsel 8. MHK 1256 envanter numaralı *Mecâlisü'l-Ebrâr ve Mesâlikü'l-Ahyâr* 'ın şemse detayı. (Sağda)

Şifâ'ul-kulûb likau'l-mahbûb ibaresinin geçtiği bir diğer örnek ise Osman Hamdi Bey'in 'Kaplumbağa Terbiyecisi' adlı ünlü tablosunda görülmektedir. Pencere üstündeki kemer formun içerisinde celi sülüs hatla yer alan kısımda aynı ibare kullanılmıştır (Bkz. Görsel 9).

Görsel 9. Osman Hamdi Bey'e ait *Kaplumbağa Terbiyecisi* adlı yağlı boya tablosu.

(Kaynak: www.wikipedia.org)

SONUÇ

Türk cilt sanatı tarihsel süreç içerisinde birbirinden farklı motiflerle tezyin edilmiş ve kendine has tekniklerle de ayrı bir sanat kolu olmuştur. İslâm sanatında mimariden kitap sanatlarına kadar her türden sanat eserinde bir bütünlük yaşanmış ve birbirleriyle irtibatlı ilerlemiştir.

Geometrik, rumi, hayvan tasvirli ve bitkisel motiflerle bezenen ciltler yazıyla da tezyin edilmiş ve sıklıkla ayetler kullanıldığı gibi bunun yanında hadis-i şerif'ler de yer almıştır. Türk cilt sanatı araştırmalarında şifâ'ul-kulûb likau'l-mahbûb (kalplerin şifası sevgiliye kavuşmaktır) ibaresine ait örnek az bulunmakta ve yapılan literatür taramalarından da konu ile alakalı yeterli sayıda veriye ulaşılamamıştır. Bu kaygıyla araştırmalarımız bu alana yönelmiş ve çalışma ele alınmıştır. Yapılan incelemelerden görüldüğü üzere bu ibarenin Kurân-ı Kerîm ciltleri haricinde diğer eserlere uygulandıkları anlaşılmıştır. 817 envanter numaralı cildin şemse tasarımı XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki şemse biçimleri ile aynı karakteri sergilemektedir. Kütüphanedeki 1173 adet eser arasında tek örnek olan cildin benzerine Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde rastlanılmış ve bu cildin de 13.105 adet eserden yalnızca bir adet mevcut olduğu tespit edilmiştir. Her iki cildin şemse biçimleri, yazı çeşitleri ve tezyinatlarının aynı olması dikkati çekmekte olup aynı kalıptan çıkma ihtimalini de güçlendirmektedir. İbarenin karşılaştığı diğer bir eser ise Osman Hamdi Bey'in Kaplumbağa Terbiyecisi adlı yağlı boya tablosu olmuş ve pencere üstündeki kemer formun içerisinde celi sülüs hatla yazılmıştır. Burada değinmek istediğimiz bir husus bu ibarenin yalnızca tek bir yazma eser için tasarlanmadığıdır. Aksine şemse içerisinde yer alması ve ciltlerde kullanılan muhtelif kalıplar gibi birden fazla esere uygulanabilmesi için oluşturulduğu kuvvetle muhtemeldir.

Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi'nde Türk cilt sanatının her dönemine ait örnekler mevcut olup gerek ciltlerinin gerekse de muhtevisatlarının tetkik edilmesinin bilim ve sanat dünyasına olumlu katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Ayrıca hem yurt içi hem de tüm İslâm coğrafyasındaki yazma eser ciltlerinin incelenmesi ve gerekli akademik ve sanatsal çalışmaların da yapılmasıyla Türk cilt sanatının devir özellikleri, terminolojik tanımlamaları, malzeme ve teknik gibi konularda daha zengin verilere ulaşılacak ve bir bütünün daha iyi görülmesine olanak sağlayacağı ümidindeyiz.

KAYNAKLAR

Acar, A. (2007). "Selçuklu Medreseleri Ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları". Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 31 Mayıs-1 Haziran-Isparta: 351-364.

Aritan, A.S. (2008). Karamanoğulları Cild Sanatı. Konya: Extra Dizayn Tasarım Matbaacılık ve Medya Hizmetleri.

Binark, İ. (1965). "Türk Kitapçılık Tarihinde Cilt Sanatı". Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü. Ankara: S36. 985-996.

Çağman, F. (1991). "Baba Nakkaş". TDV İslâm Ansiklopedisi içinde, (C.4, ss. 369-370). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi, "Tarihçe". Erişim 12.07.2021. http://www.erkurum.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=3

Kılıç, A. ve Yılmaz, D. (2018). "Erzurum Kütüphanelerinin Tarihi ve Bugünü". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S63, 705-720.

Kurtoğlu, M. (2019). "Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi". Vakıflar Dergisi. S51. 181-184.

Küçük, C. (1995). "Erzurum". TDV İslâm Ansiklopedisi içinde, (C.11, ss. 321-329). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mülayim, S. (1982). Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler; Selçuklu Çağı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:503, Sanat Eserleri Dizisi:1

Öcal, O. (1971). Kitabın Evrimi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pedersen, J. (2013). İslam Dünyasında Kitabın Tarihi. (Çev. Mustafa Macit Karagözoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.

Vikipedi, Erişim 24.07.2021. https://tr.wikipedia.org/wiki/Kaplumba%C4%9Fa_Terbiyecisi

LANGUAGE AND CULTURE RESEMBLING INDOOR APARTMENTS WITH OUTDOOR GARDENS?

Assoc. Prof. Dr. Ömer Gökhan ULUM

Mersin University, Education Faculty,

English Language Teaching Department, Yenişehir, Mersin.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7685-6356>

ABSTRACT

The association between culture and language is profound. Language is utilized to keep and transmit culture. Kramsch (2013) states that ‘‘outdoor gardens have no meaning in themselves unless they are related to and contrasted with indoor apartments and dwellings’’. This symbolic relationship of in-door dwellings and outdoor gardens mirrors the link between language and culture. In a similar vein, it refers to the use of culture in learning a foreign or second language. Even there are four language skills, some extreme scientists define culture as the fifth language skill in foreign or second language learning. There have been numerous studies investigating the close relation between culture and language. However, the conceptions of pre-service ELT teachers on this issue is still worth of inquiry. Phenomenology is a qualitative research method that hints on the experiences within a specific group of people. Interviews are carried out with those having the first-hand knowledge of a case or experience. Thus, based on a phenomenologic research design, a qualitative method, this study investigates the conceptions of pre-service ELT teachers towards whether the inclusion of culture in foreign language learning is beneficial or not. Accordingly, a one-shot question was directed to the informants (N= 30) to obtain their cognitive constructs on the related issue. Pre-service teachers, who study in the department of English Language Teaching at a state university in Turkey, voluntarily participated in the study. The findings of the study suggest that language and culture are strictly close to each other. The related implications were accordingly provided in the study. Lastly, this paper may support language teachers, foreign/second language course book authors, teachers, and the researchers in the related field.

Keywords: culture, language, culture and language, foreign/second language learning.

INTRODUCTION

Language, which has a central importance in the formation of culture, connects cultural elements that are in close relation with each other. The environment, production, consumption, religion, state, administration, people, traditions, family, lineage and kinship relations, health and disease, elements such as art, knowledge and education are all the basic elements existing in different forms in every society and culture. Every language contains a different way of life and thinking. Therefore, learning a new language means, in a way, starting to learn a new culture, a new idea, and a new way of life. In this context, language, which constitutes the communication environment of the cultural system, is a rich, continuous and reliable cultural treasure. Cultural and historical heritage are transmitted to future generations through language (Alpar, 2013). Culture, with its structure, content, type, constituent elements (language, religion, history, literature, art, music, geography) etc., is a very extensive subject with all the related facets. Popular culture and cultural alienation; common culture: civilization; written culture; oral culture, traditions and customs, types of entertainment; food and beverages; clothing; right/superstitions; material and spiritual cultural elements, architecture, carpets... can be considered within a wide cultural circle (Göçer,

2012). Language learning is a way of cultural transfer. Emotions or thoughts that are aimed to express in the target language make language/culture teaching compulsory, apart from only teaching the linguistic rules. Undoubtedly, cultural differences in foreign language acquisition will affect the learning process. The mother tongue has its own values and measures which activate some emotions such as excitement, happiness, joy, fear, belief and anxiety to be conveyed through the idiosyncratic expressions of the language. Each language has its unique value system, and this situation manifests itself with the differences in cultural expressions specific to that language. Individuals who do not know each other's cultures will have difficulty in communication. Disagreements will often arise when they try to convey expressions according to their own cultural and linguistic rules. For this reason, it is necessary to be aware of the differences among cultural values, for a successful communication (Alpar, 2013). Language and culture are two closely related concepts. Language lives with culture, and culture develops and accumulates with language (Günay, 1995). The language of a society reflects the culture of people living in that society. Culture is a body of knowledge and the source of this knowledge is language. This is why language and culture are inseparable (Aslan, 2008). Further, culture needs language in order to be transferred from generation to generation. Culture is also a need for language, which is the tool of embodying emotions, thoughts and life manifestations of the society (Göçer, 2012). Language is the most important tool that ensures the continuity of culture (Akarsu, 1998). As a result, every language contains a new way of life and thinking. Therefore, learning a new language means starting to learn a new culture, a new opinion and a new way of life. Foreign language learning is in close relation with the student's ideas, personality, social life, and the culture he/she has acquired from his/her environment starting from birth. The feelings and thoughts we want to express in the target language necessitate language—culture teaching, apart from the instruction of the linguistics rules (Alpar, 2013). Language has an important place in the formation of a nation. Every individual has to learn the culture of the nation he belongs to and gain the cultural identity of that nation. People are known for their national culture which makes them different from others. Nations need national culture in order to survive (Kırkkılıç & Sevim, 2012). The fact that the culture of the target language is frequently neglected in the curriculum is a widely discussed issue in the related field (Er, 2006). Culture is all the material and spiritual values that a society created in its history. A language establishes a relation among humans. A man is called a human because of his language. A language unites the social entity and creates a flow of emotions and ideas among its members. Language, which is the tool of conveying both thought and culture, is a highly significant tool (Yazoğlu, 2005). The relation between the socio-cultural structures of societies and their languages is one of the subjects taking much attention. Every language contains a new way of thinking. The linguist should be aware of the language and cultural elements of the society which are the interrelated parts of a whole. In this context, the instructor should not only aim to teach language, but also should give a personality to the student by taking the cultural characteristics of the student into account. Cultures have their own differences which should be taken into account in the education process starting from childhood (Alpar, 2013). It is important to know the logic of the target language, as well as the different social practices in which that language is spoken (Han 2007). In some cases, sentences and parts of speech may be meaningless to the learners unless they know the target culture (Alpar, 2013). Therefore, this study investigates the conceptions of pre-service ELT teachers towards whether the inclusion of culture in foreign language learning is beneficial or not.

METHODOLOGY

Phenomenology, which is qualitative in nature, is a research method that refers to the experiences of people. Further, interviews may be utilized to get some first-hand knowledge of an event. Therefore, based on a phenomenologic research design, this paper inquires the perceptions of pre-service ELT teachers towards whether the inclusion of culture in foreign language learning is advantageous or not. Accordingly, a one-shot question was directed to the participants (N= 30) to acquire their cognitive constructs on the related topic. The pre-service EFL teachers who study in the department of English Language Teaching at a state university in Turkey voluntarily took part in the study.

DATA ANALYSIS AND RESULTS

The words of Kramersch (2013) which clarify the strong link between language and culture "outdoor gardens with no meaning in themselves unless they are related to and contrasted with indoor apartments and dwellings" were directed to the respondents and their opinion about the mentioned words of Kramersch (2013) were inquired, and all the respondents (100.00%) were in the opinion that language and culture are strongly interwoven and if language teaching is separated from cultural properties and societal characteristics, it leads to an incomplete process of teaching as already suggested by Bada (2000). The following samples from the remarks of the students represent the conceptions of them:

- Kramersch (2013) states that culture and language are inseparable and both should be related to each other. I totally agree about this saying which clearly defines the strong relation between two aspects.
- Culture involves the material and spiritual characteristics that are unique to each society and it is conveyed to the next generations through language. A society's language, religion, tradition, customs, art, sports, music, clothing are the cultural elements of that society. Culture and language have inseparable ties. Culture and language always interact with each other. Culture represents the fifth language skill and it cannot be separated from foreign language education.
- Culture and language are inseparable and it makes no sense when they are kept separated. There is no language without culture, and there is no culture without language. We can say that the same is true for a house with a garden metaphor as suggested by Kramersch (2013).
- Thanks to culture, a language becomes stronger. As in Kramersch's (2013) example, the garden is reached when leaving the house, and the house is reached when entering through the garden. In other words, there is a dynamic relationship from culture to language, and from language to culture. It is not possible to maintain the existence of language without culture, and the existence of culture without language. Culture and language represent a unity, and any change in one of them will certainly affect the other. Just like Kramersch's (2013) example of home and garden, both are in the same property and the property is society.
- According to Kramersch's (2013) definition, it is wrong to define a house without a garden. The house gains meaning with the garden. If we compare the relationship between culture and language with this situation, and do not integrate culture with language, it will be an insufficient practice. Culture is the most basic and most important element of language. There is a strong link between culture and language. There is no language without culture and no culture without language.

- The sentence uttered by Kramsch (2013) represents the cultural iceberg which has visible and invisible parts. We can associate the interior of the house with the invisible part of the cultural iceberg and the garden to the tip of the iceberg.
- I think "the garden outside" is used for culture and "inside of the house" is used for language. According to this expression, culture and language are so closely intertwined that they cannot be considered independent of each other. Language isn't just about using the right grammatical patterns and words in the right place since culture affects it.
- Learning a foreign language entails not only learning the alphabet, word order, and grammar codes, but also learning about the norms and actions of the target community. When learning or teaching a language, it is important to consider the culture in which the language is used, since language is deeply embedded in the culture.
- Culture and language are two elements that cannot be independent of each other. Our culture is our language and our language is our culture. Culture is history and it teaches us the historical language. In other words, thanks to language, we have brought something from the past to the present. Languages have survived to the present day by undergoing many changes and are still undergoing these changes today.

DISCUSSION AND CONCLUSION

This study aimed to focus on the views of the pre-service English teachers regarding language and culture. They stated that there is a close relationship between culture and language (Elmes, 2013). Language is intertwined with culture (Thanasoulas, 2001). Culture has various dimensions and sub-dimensions such as history, linguistic background, political issues, law, sociology and economy (Triandis, 2004). If language learning and teaching are deprived of culture, then learning a language is imprisoned to only automation and finite mechanical principles (Pennycook, 2014). In Turkey, language teaching and learning are generally based on grammar and vocabulary teaching (Alptekin & Tatar, 2011). Even in the national exams held in Turkey, grammar and vocabulary are asked (Hatipoğlu, 2016). Therefore, culture is ignored and disregarded. In this system, language learners and teacher candidates are trained outside the sphere of culture. Language education system in Turkey limits learners to exams that exclude cultural issues of target cultures (Gursoy & Arman, 2016). Even teacher education curriculum has decreased the number of classes regarding culture (Domangue & Carson, 2008). Therefore, cultural issues have not been prioritized in language teacher education that needs to take culture into consideration (Kumaravadivelu, 2012).

Future studies should concentrate on the relationship between culture and language. In addition, classes regarding culture and cultural politics need to be included so that pre-service English teachers can gain awareness of cultural issues. Since ideology and hegemony are also parts of culture, they need to be criticized in language teaching classrooms. Policy-makers and Turkish Council of Higher Education as well as Ministry of National Education should deal with this deficiency in order to provide more space for cultural issues. In Turkey, these cultural issues can be re-considered in order that a more quality education system can be established in language teacher education. Unless culture is integrated into curriculum and syllabus, pre-service English teachers that become exposed a four-year education in English language teaching departments will be deprived of the awareness of cultural issues and cultural politics. It should be borne in mind that Turkey has been experiencing serious problems regarding the integration of culture into language teacher education. The following points need to be taken into consideration:

- Curriculum of language teacher education in English language teaching departments should be revised in order to integrate culture and cultural politics into teacher education
- Pre-service teachers should be trained in such a way that they should be conscious of the target cultures.
- English language teaching departments ought to teach language and culture simultaneously.
- National exams in Turkey should take productive skills into consideration by emphasizing culture.
- Culture and language should be an indispensable part of language teaching in Turkey.
- Participatory democratic approach should be adopted so that pre-service English teachers can express their voices regarding language and culture.
- A critical approach towards the target cultures should be developed in order to gain awareness of both cultures.

REFERENCES

- Akarsu, B.(1998). Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Alpar, M. (2013). Yabancı dil öğretiminde kültürel unsurların önemi. *The Journal of Language and Linguistic Studies*, 9(1), 95-106.
- Alptekin, C., & Tatar, S. (2011). Research on foreign language teaching and learning in Turkey (2005–2009). *Language Teaching*, 44(3), 328-353.
- Aslan, Y. (2008). Yabancı Dil Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar. Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi Bildiriler (Gazi Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Editörler: S. Ağıldere ve N. Ceviz): 118-123. Ankara.
- Bada, E. (2000). Culture in ELT. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(6), 100-110.
- Domangue, E., & Carson, R. L. (2008). Preparing culturally competent teachers: Service-learning and physical education teacher education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 27(3), 347-367.
- Elmes, D. (2013). The relationship between language and culture. *Annals of Fitness and Sports Sciences*, 46(3), 11-18.
- Er, K. O. (2006). Yabancı dil öğretim programlarında kültürün etkileri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 39(1), 1-14.
- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.
- Günay, D. (1995). Roman Çözümlemesine Toplum-dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Dil Dergisi*, 35, 5-24.
- Gursoy, E., & Arman, T. (2016). Analyzing Foreign Language Test Anxiety among High School Students in an EFL Context (Note 1). *Journal of Education and Learning*, 5(4), 190-200.
- Hatipoğlu, Ç. (2016). The impact of the university entrance exam on EFL education in Turkey: Pre-service English language teachers' perspective. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 232, 136-144.

- Kırkkılıç, A. & Sevim, O. (2012). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Türk Kültür ve Edebiyatının Yeri* (ss. 359-386), *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi*, (2. Baskı, Editörler: A. Kılınç ve A. Şahin). Ankara: Pegem Akademi.
- Kramsch, C. (2013). Culture in foreign language teaching. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 1(1), 57-78.
- Kumaravadivelu, B. (2012). Language teacher education for a global society: A modular model for knowing, analyzing, recognizing, doing, and seeing. Routledge.
- Pennycook, A. (2014). Cultural alternatives and autonomy. In *Autonomy and independence in language learning* (pp. 35-53). Routledge.
- Thanasoulas, D. (2001). The importance of teaching culture in the foreign language classroom. *Radical pedagogy*, 3(3), 1-25.
- Triandis, H. C. (2004). The many dimensions of culture. *Academy of Management Perspectives*, 18(1), 88-93.
- Yazoğlu, R. (2005). Dil-kültür ilişkisi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2(5), 123-143.

TUNALI HİLMİ BEY'İN DİLENCİLİK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI**TUNALI HİLMİ BEY'S THOUGHTS ABOUT BEGGARY AND ITS REFLECTIONS****Doç. Dr. Alaattin UCA**

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü, Yunus Emre Yerleşkesi, Karaman.

ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-4211-6744>**ÖZET**

Tunalı Hilmi Bey, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Bayburt'ta kaymakamlık yapmıştır. İttihatçı devlet adamlarından biridir. İlginç fikirleriyle gündeme gelmiştir. Bayburt'ta kaymakamlık yaptığı sırada dilenciliği önlemek için 1913 yılında bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet alanında ilktir. Zenginlerin katkılarıyla fakirlere iş bulmaya ve onların dilencilik yapmalarını önlemeye çalışmıştır. Cemiyetin tüzüğünü Erzurum ve Samsun'da matbaalarda bastırarak yayımlatmıştır. Bu tüzükle cemiyetin çalışma esaslarını belirlemiştir. Cemiyet kurulduktan kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu savaşa girmiştir. Savaşın sonunda Bayburt vilayeti de Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bu kargaşa ortamında cemiyet faaliyetlerini sonlandırmış ve unutulmuştur.

Tunalı Hilmi Bey'in Bayburt'ta kurduğu bu cemiyet unutulmuştur ama toplumda sosyal bir problem olan işsizlik, fakirlik, geçim sıkıntısı devam etmiştir. Sebebi ne olursa olsun insanların dilencilik yapması tamamen önlenememiştir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bütün insanların mutluluğu sağlanamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu sorunu çözmek için sosyal devlet anlayışıyla hareket etmiş halkın maddi durumunu iyileştirmek için pek çok adımlar atılmıştır. Buna rağmen Türkiye'nin bütün illerinde olduğu gibi Bayburt'ta da insanların bütün problemlerinin çözümü sağlanamamıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra aradan yıllar geçmiş ve Tunalı Hilmi Bey'in kurduğu cemiyetin Milli Kütüphanede bulunan tüzüğü akademisyenler, gazeteciler ve diğeri bazı yazarların dikkatini çekmiştir. Bu konuda makaleler, köşe yazıları yazılmış ve basında haberler yapılmıştır. Böylece eski cemiyet yeniden gündeme gelmiştir. 2013'te, kuruluşunun yüzüncü yılında Tunalı Hilmi Bey'in Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti günün şartlarına göre dernek statüsünde yeniden faaliyete geçirilmiştir.

Bayburtlu iş insanları tarihi değeri olan bu sosyal projeyi tarihçilerin çalışmaları sonucunda tanımışlardır. Tarihçiler tarafından ortaya çıkarılan bu proje gazeteciler tarafından da gündeme getirilince daha da popüler bir hal almıştır. Bayburt'ta maddi durumu iyi olmayan insanlara yardım etme duygusuyla tarihi bir proje yeniden canlandırılmıştır. Bayburt Türkiye'nin başka bir yerinde görülmeyen kendine has bir değeri sahip çıkmıştır.

Bu çalışmada Tunalı Hilmi Bey'in dilencilik hakkındaki fikirleri ve onun teşvikiyle kurulan Müslüman Dilendirmezler Cemiyetinin kuruluşundan günümüze geçirdiği aşamalar üzerinde durulmuştur. Tunalı Hilmi Bey'in bu konudaki düşüncelerinin ve cemiyet nizamnamesinin tarihçiler tarafından gündeme getirilmesi benzer bir girişimin Bayburt'ta yeniden yaşanmasına sebep olmuştur. Böylece tarihçilerin yaptığı işin önemli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tunalı Hilmi Bey, Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti, Bayburt, Müs-Der.

ABSTRACT

Tunalı Hilmi Bey was the district governor in Bayburt in the last period of the Ottoman Empire. He is one of the Unionist statesmen. He came up with his interesting ideas. While he was a district governor in Bayburt, he established a society in 1913 to prevent begging. This is the first in the community field. With the contributions of the rich people, he tried to find jobs for the poor and prevent them from begging. He had the charter of the society printed in printing houses in Erzurum and Samsun. With this charter, the working principles of the society were determined. World War I broke out shortly after the society was founded. The Ottoman State has entered this war. At the end of the war, Bayburt province was also occupied by the Russians. In this chaos, the community ended its activities and was forgotten.

This society that Tunalı Hilmi Bey founded in Bayburt has been forgotten, but unemployment, poverty and financial difficulties, which are a social problem in the society, continued. Whatever the reason, people's begging has not been completely prevented. Happiness of all people has not been achieved in Turkey as in the world. The Republic of Turkey has acted with the understanding of a social state to solve this problem and many steps have been taken to improve the financial situation of the people. Despite this, as in all provinces of Turkey, not all problems of people could be solved in Bayburt.

Years passed after the foundation of the Republic, and the statute of the society established by Tunalı Hilmi Bey in the National Library attracted the attention of academics, journalists and some other writers. Articles, columns were written on this subject and news were made in the press. Thus, the old society came to the fore again. In 2013, in the centennial of its establishment, Tunalı Hilmi Bey's Muslim Association of non-Begging was re-activated as an association according to the conditions of the day.

Business people from Bayburt recognized this social project, which has historical value, as a result of the studies of historians. This project, which was revealed by historians, became even more popular when it was brought up by journalists. A historical project has been revived in Bayburt with the feeling of helping people who are not financially well off. Bayburt has claimed a unique value that is not seen anywhere else in Turkey.

In this study, Tunalı Hilmi Bey's ideas about begging and the stages of the Muslim Association of non-Begging, which was established with his encouragement -from its establishment to the present day- are discussed. The fact that Tunalı Hilmi Bey's thoughts on this issue and the society's regulation were brought to the agenda by historians resulted in a similar attempt to be experienced again in Bayburt. Thus, it was determined that the work of historians was important.

Keywords: Tunalı Hilmi Bey, Muslim Association of non-Begging, Bayburt, Mus-Der.

GİRİŞ

Tunalı Hilmi Bey, 1871 yılında Bulgaristan'da doğmuştur. Ailesi 1876 yılında muhacir olarak İstanbul'a gelmiş ve Üsküdar'a yerleşmiştir.¹

Tunalı Hilmi Bey, Kuleli Askeri İdadisinde okumuş, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede öğrenim görmüş, İttihat ve Terakki'nin hedeflerini gerçekleştirmek için eğitimini yarıda bırakarak Cenevre'ye kaçmış ve Cenevre Üniversitesinde pedagoji eğitimi almıştır. Meşrutiyetin ilanı için yurt dışında faaliyet göstermiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilip 1909'da Sultan

¹ Ayşe Aydın, *Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s. 1, 2.

II. Abdülhamit tahttan indirildikten sonra İstanbul'a gelmiş ancak aktif siyasetten uzak durmuştur.

Eylül 1909'da kaymakamlık göreviyle Karadeniz Ereğlisi'ne gitmiş daha sonra Silivri, Ordu ve Bayburt'ta bu görevi ifa etmiştir. Bayburt kaymakamlığından ayrıldıktan sonra Musul'a ikinci sınıf mülkiye müfettişi olarak görevlendirilmiştir. Ardından İşkodra ve Gemlik kaymakamlıklarında da bulunmuştur. Tunalı Hilmi Bey bu dönemde siyasi faaliyetlerden ziyade memuriyet ve sosyal projelerle ilgilenmiştir.²

Onun sosyal hayatla ilgili fikirlerini Türkçenin sadeleştirilmesi, eğitimin iyileştirilmesi, ahali hâkimliği, kadın hakları, evliliğin kolaylaştırılması ve dilenciliğin önlenmesi şeklinde ana hatlarıyla ifade etmek mümkündür.

Kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesini ilk dillendirenlerden biri olduğu gibi gençlerin evlenmelerini özendirmek, evliliklerin önündeki engelleri kaldırmak gerektiğini de savunmuştur.

Tunalı Hilmi Bey dilenciliğin önlenmesi konusundaki düşüncelerini Bayburt Kaymakamı iken uygulamaya da koymuştur. Bu maksatla Bayburt'ta bir cemiyet kurdurmuştur. Cemiyetin nizamnamesini hem Erzurum hem de Samsun'da bastırarak kitapçık haline getirmiştir. Bu çalışmada Tunalı Hilmi Bey'in yayımlattığı nizamnameler incelenmek suretiyle onun dilencilik konusundaki fikirleri tespit edilmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in fikirlerinin yaklaşık yüz yıl sonra Bayburt'ta neden ve nasıl yeniden gündeme geldiği sorusuna cevap aranmıştır. Nizamnameler üzerinde zamanla farklı akademisyenler ve gazeteciler tarafından yapılan çalışmalar, yazılan yazılar incelenmiş ve bu çalışmalar sonucunda Bayburt'ta Tunalı Hilmi Bey'in kurdurduğu cemiyete ilgi duyulduğu ve cemiyetin bir benzerinin Bayburtlu iş insanları tarafından aynı amaçla yeniden kurulduğu ve faaliyete başladığı tespit edilmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in Dilencilik Hakkındaki Düşünceleri

Tunalı Hilmi Bey toplumun önemli sosyal sorunlarından biri olan dilencilik konusunda ilginç fikirlerle gündeme gelmiştir. Kaymakamlık yaptığı Bayburt'ta Rumi takvime göre 15 Ağustos 1329, Miladi takvime göre 28 Ağustos 1913 Perşembe günü Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyeti veya Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyetini kurmuştur.³ Cemiyetin kuruluşu Hicri takvime göre 1331 yılı Ramazan ayının yirmi beşine denk gelmiştir.⁴

Cemiyetin Nizamnamesi iki farklı matbaada basılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Erzurum'da İttihad Matbaasında basılan nüshada cemiyetin adı "Bayburd Müslüman Dilendirmez Cemiyeti"⁵ olarak ifade edilirken, Samsun'da Matbaa-i Cemil'de basılan nüshada ise "Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti"⁶ olarak geçmektedir. İsimdeki bu değişikliğin yanı sıra metin içinde de her iki baskı arasında muhtevayı etkilemeyen bazı farklılıklar görülmektedir.

Bu nizamnamelerin her iki nüshasını esas alarak Tunalı Hilmi Bey'in dilencilik konusundaki fikirlerini şöyle tespit etmek mümkündür:

-İşe ve çalışmaya önem verilmelidir.

² Can Ulusoy, *Bir Jön Türk Olarak Tunalı Hilmi ve Siyasi Düşüncesi*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 14, 15, 34, 35.

³ Cemiyetin farklı adlarla anılması Erzurum ve Samsun'da basılan nizamnamelerin kapağında adının farklı yazılmasından kaynaklanmaktadır. Erzurum nüshasında Cemiyetin adı, "Bayburd Müslüman Dilendirmez Cemiyeti" olarak geçerken Samsun nüshasında "Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" şeklinde yazılmıştır. Bk. Ek. 1, 2.

⁴ Cemiyetin nizamnamesinde belirtilen kuruluş gününün farklı takvimlerdeki karşılığı için bkz. (Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Takvîmü's-Sinîn*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Hamit Pehlivanlı), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 517).

⁵ *Bayburd Müslüman Dilendirmez Cemiyeti*, Erzurum İttihad Matbaasında Basılmıştır, 1239, (1329 olmalı), s.1-7.

⁶ *Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti*, Samsun, Matbaa-i Cemil, 1329, s. 1-5.

- İşsizliğe ve dilencilığe karşı mücadele edilmelidir.
- İşsizliği bahane ederek dilencilik yapan ya da yapacak olanlara iş bulunmalıdır.
- İşsizlere iş bulmak en makbul sadaka olarak görülmelidir.
- Hastalık, felaket ya da bir talihsizlik yüzünden yardıma muhtaç hale gelenlere yardım edilmelidir. Güçlülerin yardıma ihtiyacı olmadığı bilinmelidir.
- Kendilerine verilen işte çalışmayanlara yardım edilmemelidir. Bu tür kimselerin dilendiği görülürse, cezalandırılmalıdır.
- Köylerde hiç kimsenin dilenmesine müsaade edilmemeli fakat köylüleri tarafından hallerine göre geçinmeleri temin edilmelidir.
- Herhangi bir yere dışarıdan gelen dilenciler kabul edilmemeli ve oranın dışına çıkarılmalıdır.
- Hem kendisini hem de bakmakla yükümlü olduğu kişileri besleyemeyenler güçsüz olarak kabul edilmeli ve kendilerine yazın ve kışın değişmek, kışın daha çok olmak üzere günlük ihtiyaçlarını karşılamak için bir miktar yevmiye verilmelidir.
- Dilenciliği önlemek için cemiyetler kurulmalı, zengin kişiler zekât ve sadakalarıyla bu cemiyetlere yardım etmelidir.
- Müslüman dilenmez, dilendirilemez.

Dilencilik sorununu çözmek amacıyla Tunalı Hilmi Bey'in 1913 yılında kurdurduğu cemiyet kısa bir süre sonra işlevini kaybetmiştir. Çünkü 1914 yılında I. Dünya Savaşı çıkmış, bu savaşa giren Osmanlı Devleti topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Bu süreçte Rusya, Bayburt dâhil birçok şehir ve kasabayı işgal etmiştir. Ermeni olayları, Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Milli Mücadelenin kazanılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması gibi hareketli süreç içerisinde Tunalı Hilmi Bey'in bu cemiyeti unutulup gitmiştir.⁷ Ancak cemiyetin nizamnamesi Milli Kütüphanede muhafaza edilmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in Kurdurduğu Cemiyetin Yeniden Gündeme Gelişi

Tunalı Hilmi Bey'in dilencilik konusundaki fikirleri, Bayburt'ta bu amaçla kurdurduğu cemiyet ve özellikle cemiyetin kütüphane raflarında kalan nizamnamesi yıllar sonra, önce akademisyenlerin, onlar vasıtasıyla gazetecilerin sonra da Bayburtlu yerel yöneticilerin ve zenginlerin dikkatini çekmiştir.

Konuyla ilgili akademik çalışmalardan biri 1992 yılında Belleten Dergisinde yayımlanmıştır. Bu çalışmayı, "Bir Şart-Bir Dilek" Adlı Broşürler İle "Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" Hakkında Bir İnceleme Denemesi, adını verdiği makalesiyle Yağmur Say yapmıştır. Say'a göre, Tunalı Hilmi Bey bu cemiyeti kurmakla işsizliğe engel olma, toplumsal ve kültürel yozlaşmanın önüne geçme gayreti içinde olmuştur.⁸

Say, cemiyet nizamnamesinin Samsun'da basılan nüshasını incelemiş ve günümüz harflerine aktarmıştır. Ona göre, Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Bayburt tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir fakat cemiyetle ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Bu cemiyetin faaliyetlerinin neler olduğu ve nizamnamede yer alan hususların gerçek hayatta ne kadar uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. O dönemde Osmanlı Devletinin her yerinde işsizlik ve yoksulluk hüküm sürmekte iken Bayburt'un şansı Tunalı Hilmi gibi bir şahsiyetin burada

⁷ Bayburt'un Ruslar tarafından işgali ve yaşanan olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Okur-Serdar Göktaş, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt'un İşgali ve Göç", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2016, S. 21, s. 173-184.

⁸ Yağmur Say, "Bir Şart-Bir Dilek" Adlı Broşürler İle "Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" Hakkında Bir İnceleme Denemesi", *Belleten*, Ağustos 1992, C. LVI, S. 216, s. 545.

kaymakamlık yapmış olması ve cemiyetçilik ruhunun bir ifadesi olarak böyle bir girişimde bulunmasıdır.⁹

Yağmur Say'ın bu çalışmasından etkilenen Nesimi Yazıcı 1998 yılında Diyanet Dergisinde yayımlanan “Müslüman Dilenmez Dilendirmez” başlıklı yazısıyla cemiyetin dini ve ahlaki boyutunu ele almıştır. Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde, Hz. Peygamber'in Sünnetinde zengin Müslümanların fakirlere karşı olan yükümlülüklerinin dile getirildiğine vurgu yaparak Bayburt'taki cemiyetin bu amaçla kurulduğunu, cemiyetin kurucularını ve üyelerini rahmetle anmak gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰

Konuyla ilgili başka bir çalışma “1913 Yılında Kurulan Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti” adıyla Yavuz Selim Karakışla tarafından yapılmış ve 2002 yılında Tarih ve Toplum Dergisinde yayımlanmıştır. Karakışla, cemiyetin hem Samsun hem de Erzurum'da basılan nizamnamelerini günümüz alfabesine aktarmıştır. Her iki nizamnamede bulunan dizgi hatalarını karşılaştırma yöntemiyle tespit edip tam ve doğru metne ulaşmaya çalışmıştır.¹¹

Karakışla'nın ifade ettiği gibi cemiyetin otuz iki kurucu üyesi vardır. Tamamı erkeklerden oluşan bu kurucuların ilk on beşi Bayburt'ta görev yapan devlet memurlarından ibarettir. Kalan on yedi üye ise Bayburt esnafı ve eşrafından oluşmaktadır. Cemiyetin bir de yönetim kurulu bulunmaktadır. Bu kurul “Dilendirmezler Ocağı” adıyla anılmaktadır. Bu kurul birinci reis, ikinci reis, başkâtip, müfettiş, sandikkâr ve üyelere oluşmaktadır. Bu kurul haftada bir toplanır. Kararlarını ekseriyet yani basit çoğunluk, fakat güçsüz kararını mevcut üyelerin dörtte üçünün oylarıyla verir. Cemiyete müracaat eden bir fakir cemiyetin başkâtipliğinden aldığı belgeyi yine cemiyetin müfettişliğine götürür. Yoksul kişinin başvurusu Dilendirmezler Ocağının kararıyla sonuçlanır. Ocağın reisi dışındaki üyeleri altı ay için genel toplantılarda seçilir. Cemiyetin işleyişini nizamnameyle belirleyen Tunalı Hilmi Bey ne kurucular arasında ne de yönetim kurulunda görev almamıştır. Sadece cemiyetin kuruluşuna önderlik etmiştir.¹²

Cemiyetin üyeleri Sa'iler yani çalışanlar ve Dilendirmezler olarak iki kısma ayrılmıştır, ayrıca fahri üyeler de mevcuttur. Sa'iler Bayburt'ta ikamet etmeyen üyelerdir. Bunlar cemiyete maddi yardım eden kişilerdir. Dilendirmezler olarak tanımlanan üyeler ise Bayburt'ta yaşayan kişilerden oluşmaktadır. Bunlar da cemiyete maddi yardım yapmak durumundadır. Üyelikler arasındaki geçiş de cemiyete yardım yapma şartına bağlanmıştır.¹³

Cemiyetin genel kurulu her yıl altı ayda bir olmak üzere iki defa toplanmıştır. Cemiyetin altı aylık uygulamaları, hesapları genel kurulda incelenmiştir. Dilendirmezler Ocağının seçimleri de burada yapılmıştır. Genel kurul cemiyet reisinin davetiyle olağan toplanmıştır. Dilendirmezler Ocağı üyelerinin üçte ikisi veya cemiyetin Bayburt'ta oturan azalarının üçte birinin davetiyle genel kurul olağan üstü toplantıya çağrılabilmiştir.¹⁴

Yavuz Selim Karakışla'nın makalesi Tarih ve Toplum Dergisi'nde yayımlanınca bu ilginç konu merhum gazeteci ve köşe yazarı Hasan Pulur'un dikkatini çekmiş, Milliyet gazetesindeki köşesinde 19 Ağustos 2002 tarihinde “Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti” adıyla bir yazı yazmıştır. Pulur, bu yazısında Tunalı Hilmi Bey'i Ankaralıların çok iyi tanıdığından bahsetmiştir. Onu tanımayanların da adını taşıyan caddeyi mutlaka bildiklerini ifade etmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in Sultan II. Abdülhamit'in baskısından kaçan Jön Türklerden biri olduğunu vurgulamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla yurda döndüğünü ancak

⁹ Say, “Bir Şart-Bir Dilek” Adlı Broşürler İle “Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti” Hakkında Bir İnceleme Denemesi”, s. 550.

¹⁰ Nesimi Yazıcı, “Müslüman Dilenmez Dilendirmez”, *Din ve Toplum Diyanet Aylık Dergi*, Nisan 1998, S. 88, s. 30, 31.

¹¹ Yavuz Selim Karakışla, “1913 Yılında Kurulan Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, Ağustos 2002, C. 38, S. 224, s. 34, 35.

¹² Karakışla, “1913 Yılında Kurulan Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti”, s. 34, 35, 36

¹³ Karakışla, “1913 Yılında Kurulan Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti”, s. 37, 38.

¹⁴ Karakışla, “1913 Yılında Kurulan Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti”, s. 38.

birçok İttihatçı gibi siyasete atılmadığını, büyük görevler peşinde ya da mevki makam peşinde koşmadığını Anadolu'nun muhtelif yerlerinde küçük kasabalarda kaymakamlık yapmayı tercih ettiğini okuyucularıyla paylaşmıştır.¹⁵

Hasan Pulur, Yavuz Selim Karakışla'nın Tarih ve Toplum Dergisindeki yazısından çok etkilenmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in kaymakamlık yaptığı yerlerde yönetimle ilgili olarak ilginç adımlar attığını bu yazı vesilesiyle öğrenmiştir. Hasan Pulur'a göre Tunalı Hilmi Bey'in yaptığı işlerden biri Bayburt'ta kaymakamlık yaptığı sırada kurdurduğu Müslüman Dilendirmez veya Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti'dir. Tunalı Hilmi Bey daha önce de Karadeniz Ereğlisi'nde "Evlendiriciler Cemiyeti" adıyla başka bir cemiyet kurmuştur.

Bayburt'ta kurulan Müslüman Dilendirmezler Cemiyetinin özelliği, ilkelerinin evrensel ve her zamanın şartlarına da uygun olmasıdır. 28 Ağustos 1913'te kurulan bu cemiyet kendisini işin ve işletmenin dostu; işsizliğin ve dilenciliğin düşmanı olarak görmüştür. Cemiyetin kuruluş amacı, işsizliği bahane ederek dilencilğe girmiş yahut girecek olanlara iş bulmaktır. Cemiyet, insanlara iş bulmayı sadaka ve hatta sadakanın en güzeli olarak değerlendirmiştir. Ancak, cemiyet yardım konusunda seçici davranmıştır. Her önüne gelene yardım etmek niyetinde olmadığını da vurgulamıştır. Bayburt'ta işsizlik nedeniyle dilencilik yapmak zorunda kalanların giderek artmakta olduğunu fark eden Tunalı Hilmi Bey, bu yardıma muhtaç ve talihsiz kişilere yardımcı olmak için Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyeti'nin kurulmasına önderlik etmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in kurmuş olduğu bu cemiyet hakkında heyecanını bastıramayan Hasan Pulur, Cemiyetin özelliklerini anlatmaya devam etmiştir. Ona göre Cemiyet her işsize iş bulmak zorunda değildir. Çalışabilecek yaşta olanlar, beden ve ruhen çalışmaya müsait olanlar, herhangi bir sanatı icra edebilenler veya kendisinin geçimini sağlayacak bir mesleği olanlar kısacası hayatını devam ettirebilecek derecede güçlü olanlar ve kimsenin yardımına muhtaç olmayanlar, cemiyete kesinlikle başvuramazlar. Cemiyet yalnızca hastalık, felaket, ya da talihsizlik yüzünden imkânlarını kaybederek başkalarının yardımına muhtaç hale gelen kişilere yardımcı olur. Cemiyet münasip gördüğü bir işi işlemeyenden yani kendisine bulunan ya da verilen işte çalışmayandan desteğini çeker. Eğer o kişi yani cemiyetin bulduğu veya verdiği işte çalışmayan kişi dilencilik yaparken görülürse cezalandırılır.

Cemiyetin kuruluş amacına da dikkat çeken Pulur, Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyeti'nin şer'i usullere göre bakmakla yükümlü oldukları kişilere bakamayan onların ihtiyaçlarını temin edemeyenlere el uzattığını ifade etmiştir. Cemiyetin sorumluluğu altında bulunan kimseleri el emeğiyle beslemekte zorluk çeken veya onları doyuramayan kişilere birer iş bularak, çalıştırmak amacıyla kurulduğunu da vurgulamıştır. Cemiyetin nizamnamesine göre güçsüz adıyla anılan bu kişilere kendileri de dâhil olmak üzere bakmakla yükümlü oldukları 15 yaşından yukarı her kişi için yaz mevsiminde gündelik 40-60 para yardım verildiğini dile getirmiştir. Kış mevsiminde ise yardıma muhtaç fakirlere gündelik 60-80 para yardıma bulunulduğunu dile getirmiştir.¹⁶ Ancak, paranın yalnızca ekmek ve odun almaya yetebilecek kadar az olduğunu da belirtmiştir.

Hasan Pulur'un dikkatini çeken bir diğer husus da cemiyetin tüzüğündeki onuncu madde olmuştur. Bu maddeyi çok ilginç ve idealist çözüm olarak nitelendirmiştir. Zira bu maddeye göre, cemiyetin üye sayısı yediden aşağı düşerse ve bu yedi kişi isterse, cemiyet feshedilir. Yine bu maddeye göre Cemiyeti feshedenler, cemiyetin bütün varlığını alarak Edirne'ye gidecekler ve orada ömürlerinin sonuna kadar yoksullar için çalışacaklardır.

¹⁵ Hasan Pulur, "Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti", *Milliyet*, 19 Ağustos 2002;

<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-pulur/musluman-dilendirmezler-cemiyeti-5206574>

¹⁶ 40 para 1 kuruşa denk gelmektedir (Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 275, 276).

Hasan Pulur'a göre Tunalı Hilmi Bey, Milli Mücadele'ye katılmış, Birinci TBMM'de milletvekilli olarak görev yapmıştır. Cumhuriyeti ve Atatürk devrimlerini savunmuştur. Bayburt'ta kurdurduğu cemiyetin prensipleri onun uzak görüşlülüğünün bir göstergesidir.¹⁷

Tunalı Hilmi Bey'in dilencilik karşıtı cemiyetini bir kez de Murat Kumbasar 2008 yılında yaptığı çalışmalarla bilim dünyasının gündemine getirmiştir. Cemiyet Nizamnamesinin Samsun nüshasını esas alarak günümüz alfabesine aktaran Kumbasar 18-19 Ekim 2008 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen I. Ulusal Dilencilik Sempozyumunda "Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti İle İlgili Tarihî Belgenin Tahlili" başlıklı bir bildiri sunmuştur. Bildirinin ekinde de Cemiyet Nizamnamesinin Erzurum'da basılan nüshasının orijinaline yer vermiştir. Kumbasar, Bayburt'un Tunalı Hilmi önderliğinde gösterdiği bu fevkalade örnekliği hem Bayburt, hem ülkemiz hem de tüm insanlık âlemi için bir numune-i imtisal olarak görmüştür.¹⁸

Kumbasar aynı yıl bu bildiriye geliştirerek, "Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği" adıyla makaleye çevirmiş ve Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayınlamıştır. Kumbasar bu makalesinde olaya dini, kültürel ve ahlaki açıdan bakmıştır. "Veren el alan elden üstündür", "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir" gibi topluma nüfuz etmiş ilke ve prensiplere vurgu yapmıştır.¹⁹ Toplumun böyle bir cemiyete ve daha doğrusu böyle bir anlayışa günümüzde de ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir.²⁰

Konuyla ilgili makale ya da bildiri yazan tüm akademisyenler cemiyetin on iki maddelik nizamnamesini günümüz alfabesine aktarmışlar ve daha sonra da cemiyetin işlevinden bahsederek nizamname üzerinden çeşitli yorumlar yapmışlardır.

1913 yılında Bayburt'ta Tunalı Hilmi Bey'in önderliğinde onun teşvikleriyle kurulan ve dilencilik karşıtı faaliyetleriyle öne çıkan cemiyet, 2009 yılında bir kez daha gündeme gelmiştir. Bu sefer devletin en üst kademesini ilgilendiren bir boyut kazanmıştır. Bayburt Belediye Başkanı Hacı Ali Polat, Tunalı Hilmi Bey zamanında kurulan Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Nizamnamesini çerçeveleterek 22 Ağustos 2009 günü Bayburt'a gelen Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e armağan etmiştir.²¹

Bundan kısa bir süre sonra Turgay Çavuşoğlu'nun "Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyeti" adlı yazısı 29 Mayıs 2010 tarihinde "idealsosyalhizmet.com" adlı internet sitesinde yayınlanmıştır. Çavuşoğlu'na göre Tunalı Hilmi Bey, Bayburt kaymakamlığı sırasında bölgede işsizliğin hızla yayıldığını ve dilencilüğün büyük boyutlara ulaştığını görmüştür. Sosyal sorunlara duyarlılığı nedeniyle 1913 yılında Bayburt'un ileri gelenlerinden oluşturduğu bir grup ile Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyetini kurmuştur. Çavuşoğlu da konuyu irdeleyen pek çok kişi gibi cemiyetin amaçlarına ve nizamnamesine de yazısında yer vermiştir.²²

Turgay Çavuşoğlu'nun bu yazısı kaynak gösterilerek Osmanlının son döneminde Bayburt'ta ilginç bir cemiyetin kurulmuş olduğu 14 Mayıs 2012 tarihinde basında yeniden haber yapılmıştır. Cemiyetin sosyal hizmet alanında bir ilk ve eşine az rastlanır bir cemiyet olduğu

¹⁷ Pulur, "Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti"; <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-pulur/musluman-dilendirmezler-cemiyeti-5206574>

¹⁸ H. Murat Kumbasar, "Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti İle İlgili Tarihî Belgenin Tahlili", I. Ulusal Dilencilik Sempozyumu, İstanbul, 18-19 Ekim 2008; http://www.sosyalsiyaset.net/documents/makale_dilencilik.pdf

¹⁹ H. Murat Kumbasar, "Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2008, S. 29, s. 122.

²⁰ Kumbasar, "Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği", s. 136.

²¹ Ömür Avcı, "Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Nizamnamesi", *Hürriyet*, 23.07.2009; <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/musluman-dilendirmezler-cemiyeti-nizamnamesi-12129359>

²² Turgay Çavuşoğlu, "Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyeti", *İdeal Sosyal Hizmet*, <https://idealsosyalhizmet.com/bayburt-musluman-dilendirmez-cemiyeti/>

belirtmiştir. Cemiyet toplumla çalışma, sosyal yardımlaşma, yerel yönetim açılarından tarihimizdeki ilginç sosyal hizmet çalışmalarından birisi olarak tanımlanmıştır. Cemiyetin amaçları ve nizamnamesine de yer verilmiştir.²³ Burada bahsetme imkânı bulamadığımız benzer nitelikte başka yazılar da yazılmıştır.

Akademik dergilerde yer alan bilimsel makaleler, sempozyumlarda sunulan bildiriler, gazetecilerin ilgisini çekmiş, gazetelerde yayımlanan köşe yazıları, internet sitelerinde yapılan yayınlar, yazılan diğer yazılar Bayburtlu iş insanları başta olmak üzere halkın bu konuya ilgi duymasına sebep olmuştur.

Tunalı Hilmi Bey'in Cemiyetinin Yeniden Kurulması

Tunalı Hilmi Bey'in kurdurduğu cemiyetin yüzüncü yıl dönümünden 13 gün önce muhtemelen cemiyetin nizamnamesinde geçen Rumi 15 Ağustos 1329 (1913) tarihine istinaden (Miladi takvime göre karşılığı 28 Ağustos 1913'tür) 15 Ağustos 2013 günü Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Derneği kurulmuştur. Başka bir ifadeyle, Bayburt'ta 1913 yılında dönemin kaymakamı Tunalı Hilmi Bey önderliğinde kurulan fakat aradan geçen yaklaşık yüz yıllık süreçte unutulup giden "Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" dernek olarak yeniden faaliyete geçirilmiştir.

Derneğin tanıtımı için Bayburt Öğretmenevinde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda konuşan Dernek Başkanı Adil Kacır, Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyetini günümüz ihtiyaçlarına ve sosyal gerçekliğine göre revize edip güncelleyerek, yeni bir bakış açısıyla hayata geçirdiklerini söylemiştir. Kacır, derneğin amacının yurt içinde ve yurt dışında din, dil, ırk, cinsiyet ve siyasi düşünce ayrımı yapmadan, nerede olursa olsun sıkıntıya düşmüş tüm insanlara gerekli insani yardımı ulaştırmak olduğunu belirtmiştir. Toplantıya Bayburt milletvekili, belediye başkanı, müftü, il sağlık müdürü, çalışma ve iş kurumu müdürü, çeşitli siyasi partilerin il başkanları ve dernek üyeleri katılmıştır.²⁴

Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Derneği (Müs-Der) 1. İstişare Toplantısını 29 Eylül 2014 tarihinde Bayburt Üniversitesi Konukevinde yapmıştır. Toplantıya vali yardımcısı, belediye başkan yardımcısı, ticaret ve sanayi odası yönetim kurulu başkanı, il genel meclisi başkanı, müftü, milli eğitim müdürü, diğer kurum müdürleri, sivil toplum kuruluşları temsilcileri ve dernek üyeleri katılmıştır.

Toplantıda Tunalı Hilmi Bey dönemine atıfta bulunularak o günlerde zor şartlarda gerçekleştirilen cemiyetin bugün faaliyet göstermesinin daha kolay olduğu ifade edilmiştir. Yenilenen cemiyet sayesinde Bayburt'un yurt dışına da açıldığı ve ihtiyaç sahiplerine el uzattığı dile getirilmiştir. Dünyada yaşanan zulümler gündeme getirilerek Türkiye'nin zulme sessiz kalmayan tek ülke olduğu gerçeği dillendirilmiştir. 1913 yılında kurulan derneğin büyük bir geçmişe yani tarihî köke sahip olması nedeniyle diğer derneklerden bir adım önde olduğu vurgulanmıştır.²⁵

YÖNTEM

Araştırmanın evreni olarak Tunalı Hilmi Bey'in Bayburt'ta kurdurduğu Cemiyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen yaklaşık yüz yıllık süreç ele alınmıştır. Yöntem olarak da bu süreçte konuyla ilgili bütün gelişmeler mevcut kaynaklar üzerinden incelenmiştir.

²³ "Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyeti", *Dünya Bülteni Haber Merkezi*, <https://www.dunyabulteni.net/genel/bayburt-musluman-dilendirmez-cemiyeti-h209805.html>

²⁴ "Bayburt'ta Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Derneği Kuruldu", *Haberler.Com*, <https://www.haberler.com/bayburt-ta-musluman-dilendirmezler-cemiyeti-4944633-haberi/>

²⁵ "Müs-Der 1. İstişare Toplantısını Gerçekleştirdi", *Bayburt Belediyesi İnternet Sitesi*, <http://bayburt.bel.tr/haberler/262/mus-der-1-istisare-toplantisini-gerceklestirdi>

BULGULAR

Tunalı Hilmi Bey tarafından kurdurulan dilencilik karşıtı cemiyet aradan geçen uzun süreçte unutulup gitmiştir. Bu cemiyetin tarihçiler ve yazarlar tarafından kütüphanelerde bulunan nizamnamesinin kamuoyuna tanıtılmasıyla Bayburtlu iş insanları cemiyeti aynı mantıkla yeniden işlevsel hale getirmişlerdir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Bayburt Kaymakamı Tunalı Hilmi Bey Müslüman Dilendirmez veya Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyetini kurarak bu konuda bir ilki gerçekleştirmiştir. Dilencilikle işsizlik arasında bir bağlantı kurarak insanları bu sorundan uzaklaştırmanın onlara iş bulmakla mümkün olacağını tespit etmiştir. Bu konuda ilk adımı atmış, Bayburt içinden ve dışından varlıklı kişilerin üye olmalarını sağlamış ve onlara önderlik etmiştir.

Cemiyetin güçsüz diye nitelendirdiği geçimini temin edemeyen kimselere öncelikle iş bulmasını bu mümkün olana kadar da güçsüzlere az da olsa maddi destekte bulunmayı ön görmüştür. Cemiyetin bulduğu işte çalışmayıp dilenmeye devam eden olursa onların da cezalandırılmasını hükme bağlamıştır. Ayrıca herhangi bir beldeye dışarıdan dilenmek için gelenlere de fırsat verilmemesi gerektiğini dile getirip bununla ilgili tedbirler alınmasını da önermiştir.

Hazırlatmış olduğu nizamnameyle cemiyetin çalışmalarını ve işleyişini bir düzene koymuştur. Aslında Cemiyetin bir nizamnamesi vardır. İki farklı matbaada basıldığından dolayı nüshalar arasında ufak tefek farklılıklar görülmekle birlikte içerik neredeyse tamamen aynıdır. Kimlere nasıl yardım edileceğini, kararların nasıl alınacağını, cemiyetin nasıl yönetileceğini, üyelerin nasıl seçileceğini, gelir ve giderlerin nasıl yönlendirileceğini en ince ayrıntısına kadar belirlemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin yenilmesi ve Rusların Bayburt'u işgal etmesiyle cemiyet işlevini kaybetmiş ve unutulup gitmiştir.

Yıllar sonra cemiyetin nizamnamelerini Milli Kütüphanede gören akademisyenlerin bu konuda yazdıkları makale ve bildiriler ve onlardan etkilenen diğer yazarların yazıları, basın mensuplarının yaptığı haberler, yerel yöneticilerin ve duyarlı vatandaşların da katkılarıyla bir asır sonra Bayburt'ta Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti dernek bağlamında yeniden kurulmuştur. Böylece kütüphanelerin de arşivler gibi milli kültür ve değerlerin korunmasında ve nesilden nesile aktarılmasındaki önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Akademik çalışmaların ve basının tarihi değerlerin ortaya çıkarılması ve yaşatılması hususundaki etkisi de görülmüştür.

Tunalı Hilmi Bey'in 100 yıl önce Bayburt'ta attığı tohum el birliği ile yeniden aynı yerde yeşertilmiştir.

Bayburt'ta yüz yıl önce kurulmuş bir cemiyetin yüz yıl sonra neden ve niçin canlandırıldığı ve bu süreçte yaşananlar ilginç gelişmeler olduğu için böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Cemiyetin nizamnameleri ve konuyla ilgili akademisyen, gazeteci ve diğer yazarlar tarafından yazılan yazılar ve yapılan haberler incelenmiştir. Cemiyetin yeniden kurulduğu tespit edilmiştir. Tarih araştırmalarının anlam ve önemi mevcut örneklerle bir kez daha anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Avcı, Ömür, “Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Nizamnamesi”, *Hürriyet*, 23.07.2009; <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/musluman-dilendirmezler-cemiyeti-nizamnamesi-12129359> (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

Aydın, Ayşe, *Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995, Ankara.

Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyeti, (1239). (1329 olmalı), İttihad Matbaası: Erzurum, s. 1-7.

Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti, (1329). Matbaa-i Cemil: Samsun, s. 1-5.

“Bayburt’ta Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Derneği Kuruldu”, *Haberler.Com*, <https://www.haberler.com/bayburt-ta-musluman-dilendirmezler-cemiyeti-4944633-haberi/> (Erişim Tarihi: 18.06.2020).

Çavuşoğlu, Turgay, “Bayburt Müslüman Dilendirmez Cemiyeti”, *İdeal Sosyal Hizmet*, <https://idealsosyalhizmet.com/bayburt-musluman-dilendirmez-cemiyeti/> (Erişim Tarihi: 18.06.2020).

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Takvîmü’s-Sinîn*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Hamit Pehlivanlı), Genelkurmay Basımevi, 1993, Ankara.

Karakışla, Yavuz Selim, “1913 Yılında Kurulan Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, Ağustos 2002, C. 38, S. 224, s. 32-38.

Kumbasar, H. Murat, “Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti İle İlgili Tarihî Belgenin Tahlili”, I. Ulusal Dilencilik Sempozyumu, İstanbul, 18-19 Ekim 2008; http://www.sosyalsiyaset.net/documents/makale_dilencilik.pdf (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

Kumbasar, H. Murat, “Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2008, S. 29, s. 119-143.

“Müs-Der 1. İstisare Toplantısını Gerçekleştirdi”, *Bayburt Belediyesi İnternet Sitesi*, <http://bayburt.bel.tr/haberler/262/mus-der-1-istisare-toplantisini-gerceklestirdi> (Erişim Tarihi: 18.06.2020).

Okur, Mehmet – Göktaş, Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Bayburt’un İşgali ve Göç”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, , 2016, S. 21, s. 173-184.

Pulur, Hasan, “Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti”, *Milliyet*, 19 Ağustos 2002; <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-pulur/musluman-dilendirmezler-cemiyeti5206574> (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

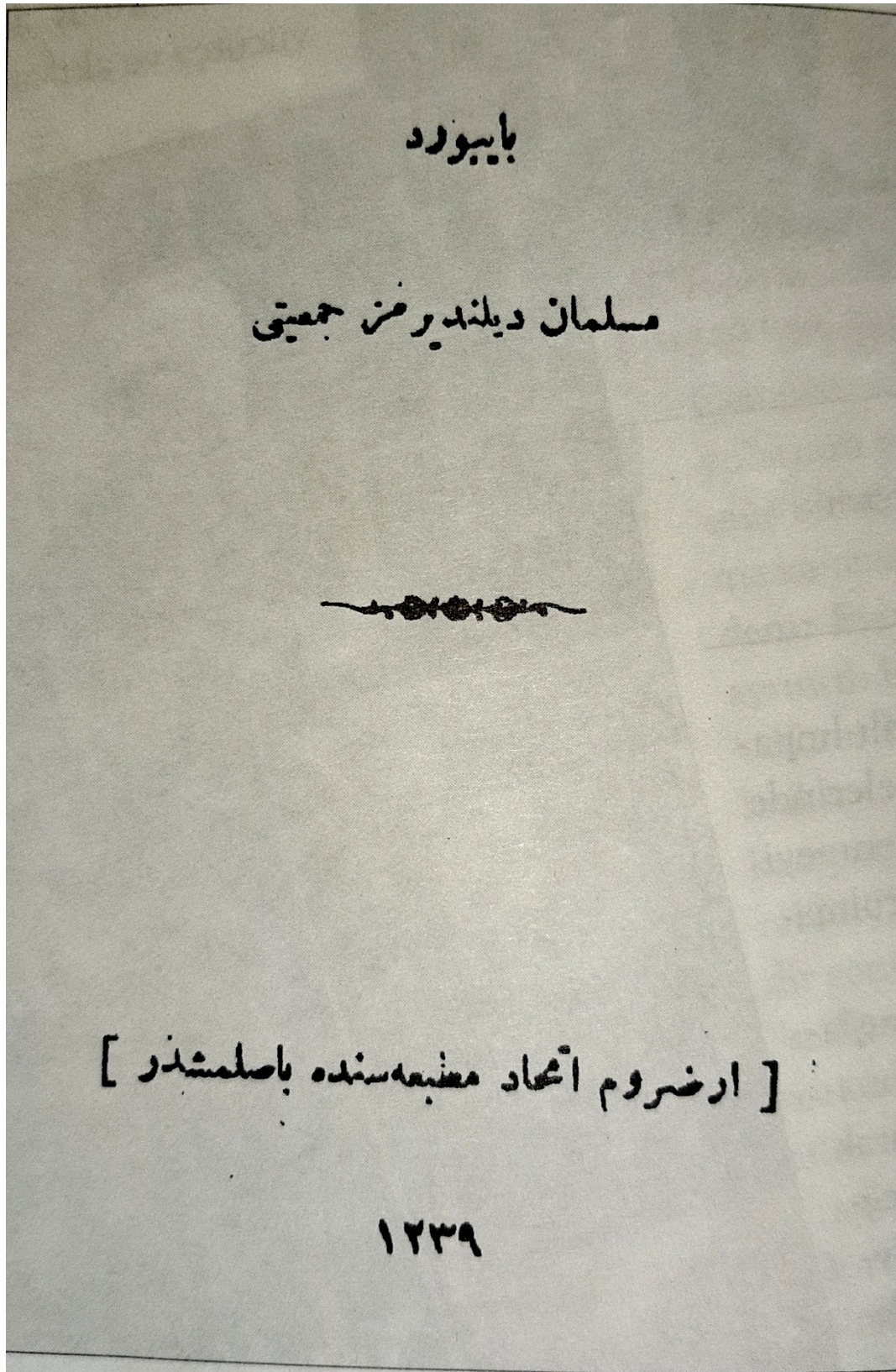
Say, Yağmur, “Bir Şart-Bir Dilek” Adlı Broşürler İle “Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti” Hakkında Bir İnceleme Denemesi”, *Belleten*, Ağustos 1992, C. LVI, S. 216, s. 531-550.

Sertoğlu, Midhat, (1986). *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.

Ulusoy, Can, *Bir Jön Türk Olarak Tunalı Hilmi ve Siyasi Düşüncesi*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

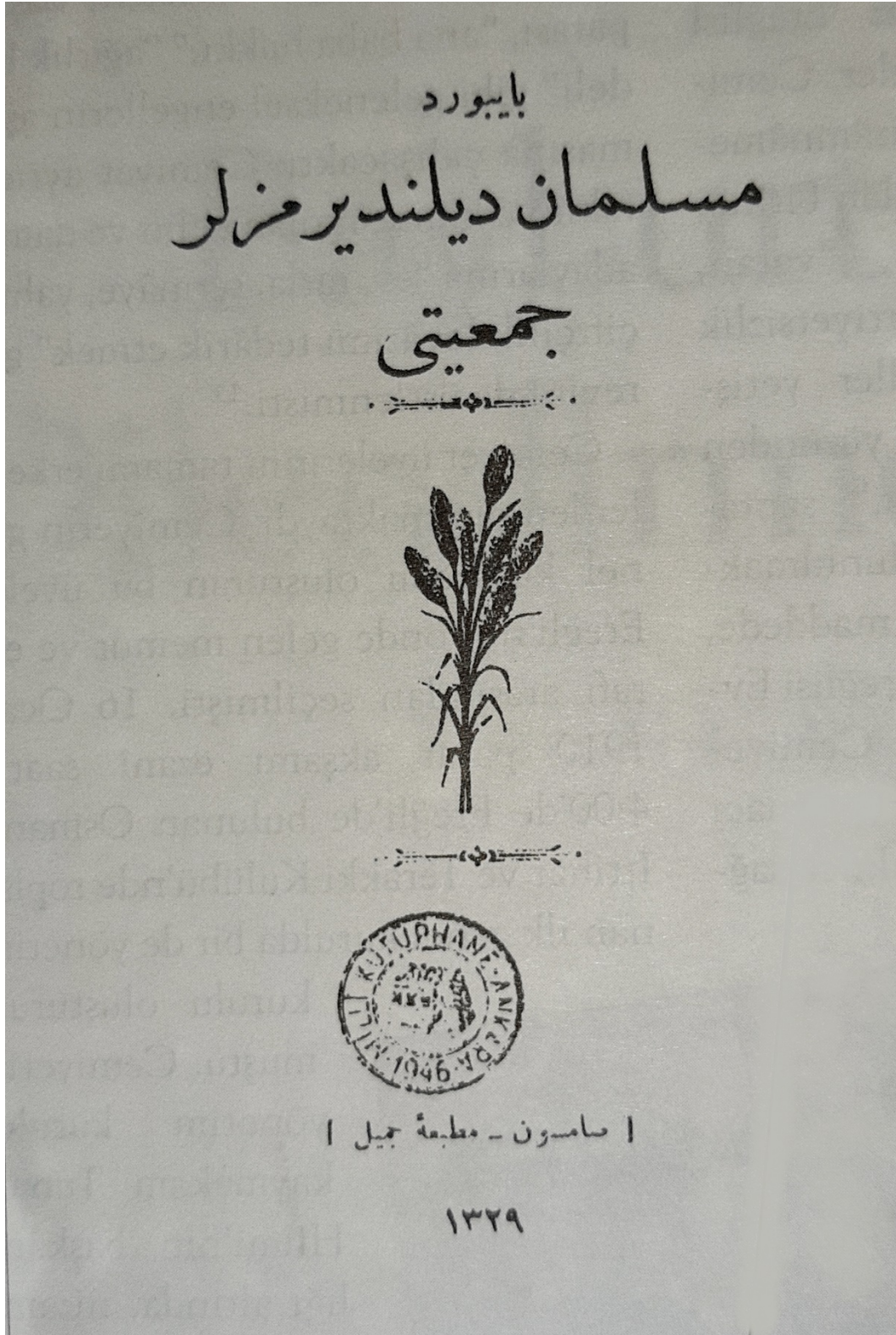
Yazıcı, Nesimi, “Müslüman Dilenmez Dilendirmez”, *Din ve Toplum Diyanet Aylık Dergi*, Nisan 1998, S. 88, s. 30-31.

Ek.1. Müslüman Dilendirmez Cemiyetinin Erzurum'da Basılan Nizamnamesinin Kapağı

Ek.2. Müslüman Dilendirmezler Cemiyetinin Samsun'da Basılan Nizamnamesinin Kapağı

TÜRKİSTAN (ORTA ASYA) KAZAK TÜRKLERİ’NİN SOSYAL VE DİNİ YAŞAMINDA BAKSI

THE BAKSI (FOLK PHYSICIAN) IN THE SOCIAL AND RELIGIOUS LIFE OF THE KAZAKH TURKS OF TURKISTAN (CENTRAL ASIA)

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-9404-7752

Araş. Gör. Hadi AVA

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-8278-3966

ÖZET

Türk kültür tarihinin önemli konularından birisi de şüphesiz ki eski Türk halk inançlarıdır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafya içinde doğup gelişmiş inançların araştırılıp ortaya çıkarılması Türk ve diğer halklar için önemlidir. Eski Türklerin bu inanç sistemleri içinde bazı ritüellerin tedavi amaçlı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski dönemlerden günümüze ulaşan birçok materyal, belirtilen dönemde bize pek çok değişik tedavi yönteminin uygulandığını göstermektedir. Bu bağlamda bozkır kültürünün insanı, kendi şartları dâhilinde doğa ve hayvansal ürünlerden elde ettiği ilaçları, fal, muska, büyü ve sihir gibi dini nitelikli faaliyetlerle birlikte kullanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde bu değişik tedavi uygulamalarına bozkır halkın oluşturduğu kendine has kültürel öğelerin de katılması sonucunda tedavi şekli yeni bir boyut kazanmıştır. Tedavi türlerinin farklı coğrafya, uygarlık ve toplumlarda çeşitli yöntemlerle yapıldığı bilinmektedir. Bunlardan birisi de çalışma konumuz olan kaynağını Şamanizm ve Totemizm’den alan ve Kazaklar arasında hala yaygın olan *baksılık* (halk hekimi)’tır. Çalışmada özellikle Kazak baksılığının tedavi yöntemleri içinde önemli bir yere sahip olan *arbav* (*büyüleme*) yöntemine dikkat çekilmiş ayrıca Kazak baksının tedavi ritüeli sırasında en önemli parçası olan sarın söylemi ele alınmıştır. Günümüzde Kazakistan ve Türkistan (Orta Asya) coğrafyasında baksılık, bazı hastalıkların tedavisinde alternatif veya geleneksel bir yöntem olarak ve pratikte uygulanıyor olmasıyla işlevselliğini hala korumaktadır. Günümüzde baksılık, belirtmiş olduğumuz coğrafyada hala işlevselliğini koruyorsa bunun sebebi sadece bozkır Kazak toplumunun eski inanç sistemlerine dayalı olarak şaman, kam ve baksı gibi kişilere inanması ile açıklanamaz. Baksılığın geçerliliğini ve güncelliğini sürdürmesinin altında yatan gerçek, bu uygulamanın aynı zamanda insanlara sağladığı yararlı tedaviden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada zengin tarihsel ve kültürel bir mirasa sahip olan ve kendine has karakteristik özelliğini koruyan Kazak Baksı Geleneğinin Kazakların sosyal ve dini yaşamındaki yeri ve önemi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bozkır Kültürü, Kazak, Şaman, Baksı,

ABSTRACT

Undoubtedly, the old Turkish folk beliefs have a significant place in Turkish cultural history. From this perspective, to research and reveal the beliefs that emerged and developed in the geography where Turks densely lived is important for both Turks and other peoples. At this point, it has been determined that some rituals were used for therapeutic purposes in these belief systems of the ancient Turks. Many materials from ancient times show us that many

different treatment methods were applied in that period. In this regard, the people of the steppe culture used medicines obtained from nature and animal products based on their own circumstances together with religious activities such as fortune telling, amulets, magic and sorcery. In the course of history, as a result of the addition of unique cultural elements created by the steppe people to these different treatment practices, the treatment method has gained a new dimension. It is known that treatment types are performed by various methods in different geographies, civilizations and societies. At this point, one of these treatment types is the *baksi* (folk physician), which takes its source from Shamanism and Totemism and is still widespread among Kazakhs. This focuses on, in particular, *arbav* (bewitchment) method, which has an important place among the *baksi* treatment methods of the Kazakhs. Also, this study deals with the method of *sarin*, which is the most important part of the *baksi* of Kazakh during the treatment ritual. Today, the *baksi* still maintains its functionality as an alternative or traditional method in the treatment of some diseases in the geography of Kazakhstan and Turkistan (Central Asia). Today, if the *baksi* still remains functional in the geography we have mentioned, its reason cannot be explained only by the old belief system of the steppe Kazakh society based on shaman, kam and *baksi*. The truth behind the validity and up-to-dateness of *baksi* stems from the beneficial treatment that this practice also provides to humans.

This study reveals the place and importance of the Kazakh *baksi* tradition, which has a rich historical and cultural heritage and preserves its unique characteristics, in the social and religious life of the Kazakhs.

Keywords: Steppe Culture, Kazakh, Shaman, *Baksi*.

1. GİRİŞ

Kadim Kazak toplumu tarihi süreç içerisinde sağlığına etki edecek her türlü doğal ve doğaüstü zararları bertaraf etmek adına birçok yol izleyip onları tedavi etmeye çalışmıştır. Eski çağlardan günümüze kadar gelen pek çok kalıntı, o dönem insanının mevcut şartlar içinde, değişik birçok tedavi yöntemi uyguladığını bize göstermektedir. Doğal ve hayvansal ürünlerden yapılan ekolojik ilaçlar, insanoğlunun dinle tanışması sonucunda muska, büyü, kurban gibi dini nitelikli enstrümanlarla birlikte kullanılarak bambaşka tedavi yöntemlerini oluşturduğu bilinmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bu uygulamalar, toplulukların oluşturdukları kültürel ve dini unsurların da katılmasıyla yeni bir boyut kazanmış ve farklı tedavi türleri apayrı uygulamalarla harmanlanarak günümüzde de sürdürülmüştür.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz tedavi türlerinin uygulamasına dair izlerin ilk nüvesi sayılabilecek uygulamaları Şamanizm’de görmek mümkündür. V. N. Basilov’a göre Türkistan (Orta Asya¹)’ın İslam öncesi kültürleri arasında, en dikkat çeken ve ilgi gören Şamanizm’dir (Basilov, 1986: 94). Fedot Fedotov’ı Jelobtsov, Şamanizm’i, taş devrinde ortaya çıkan dinin en eski biçimi olarak kabul etmektedir. Dünyanın birçok yerinde halklar arasında ve modern birçok dinin yapısı içinde öğeleri olduğunu ve öğelerin devamlılığına dikkat çekmektedir (Jelobtsov, 2014: 167). Bahattin Ögel ise Şamanizm’i kişiler, aileler yahut da bir kabile içinde hüküm geçiren bir din sistemi olarak kabul etmiştir (Ögel, 2010: 17). Kazakistan, Türkiye ve Çin’de yaptığı akademik çalışmalarla tanınan Zeyneş İsmail, Eski

¹ Orta Asya Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin ismidir; Bkz. Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa), Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 10; Barthold, Vasilii Viladimiroviç, **Moğol İstilas Devresinde Türkistan**, Çev. Seniha S. Morali, Haz. Gülnar Kara, TTK, Ankara, 2020, s. 67; Ahmet, Taşağıl, “Türkistan” **DİA**, Cilt: 41, İstanbul, 2002, s.556; Ali, Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 35.

Türkler’ de Şamanlık kültü, bir din olmadığını bütünüyle bir sihir karakter taşıdığını belirtmektedir (İsmail, 2002: 326). Ziya Gökalp de Şamanizm’in, eski Türklerin dini sistemleri olmadığını, sihri sistemleri olduğunu (Gökalp, 1976: 116-117) ifade etmektedir. Mitoloji ve alternatif tıp alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Nevil Drury, Şamanlığı şu şekilde tanımlamaktadır: “*Şamanlık bir görüş (vision) geleneğidir, doğal dünyanın tanrı ve imgeleriyle bağ kurmaya yarayan değiştirilmiş bilinç konumlarının eski bir kullanım pratiğidir*”(Drury, 1996: 19) açıklamasını yaparak, buna göre “*Şaman bir iyileştiricidir, hastalığın ruhunu keşfetme yetisi vardır, bir büyücüdür, bu amaçla ruhlarla dostluk kurup iş birliği yapar*” (Drury, 1996: 19) ifadesini kullanmaktadır. Basilov ise Şamanın, cinlerden oluşturduğu ruh* yardımcıları sayesinde sıra dışı yeteneklere sahip olduğuna inanıldığını vurgu yapmaktadır (Basilov. 1986: 95). Şamanın öğretilerine göre, dünya sayısız iyi ruha sahip olduğu gibi kötü ruhlara da sahiptir. Cin, suda, ormanda, mesken vb. yerlerde yaşayabilmektedir (Veselovskiy, 1903: 119). Şamanizm’in, Türklerin eski bir dini olmadığı görüşü birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Şamanizm’in, Türk toplumu içerisinde daha çok *sihir* ve *kâhin* anlamında kullanıldığı ve zaman içerisinde Türk ve diğer haklar arasında bambaşka adlar altında varlığını günümüze kadar getirdiği görülmüştür.

Şamanizm en önemli örneklerinden birisi ise Kazaklardaki baksı² olgusudur. Baksı kelimesi Çağatay dilinde şifacı, şaman, büyücü, esas olarak Kırgız³şifacısı olarak adlandırılır (Orınbekov, 2013: 27). Sadettin Gömeç’in verdiği bilgiye göre Kazak ve Kırgızlar “*kam*” yerine bahsi/baksi kelimesini kullanmaktadır (Gömeç, 1998: 40). Orhan F. Köprülü, baksı kelime anlamı henüz aydınlanmayan ve Uygur metinlerinde "Budist rahibi" manasına gelmekle birlikte, Moğolların İslamiyet’e geçmelerinden sonra, "katip" anlamında, XVI. yüzyılda ise "hekim, cerrah" manasında kullanıldığını belirtmektedir (Köprülü, 1991: 520).

2. BAKSI GELENEĞİ

Baksılık, Kazak toplumunun çok çeşitli kültürel bir mirası olarak sosyal yaşamda kendine yer bulmuştur. Baksılık, özellikle Kazakistan’ın güney bölgesindeki Animizm ve Şamanizm gibi eski dini inanışlarla ile birlikte gelişmiş olmak birlikte daha sonraları İslamiyet ile kaynaşp, Kazak halkının içinde sosyal bir olgu olarak yaşamaya devam etmiştir. Aynı zamanda baksılık, eski inançlar ve İslamiyet’in iş birliği sonucunda, günümüzde kullanılan tedavi yöntemlerine tanıklık etmektedir (Mustafina, 1992: 130).

Radloff’, Kazak toplumu arasında şamanlığın devam etmesinin önemli göstergesi olarak baksı üzerinde durmuş, baksıyı hekim, falcı ve şarlatan olarak değerlendirmiş ve onun, şamanlığın bir izi olarak Kazakların arasında yaşadığını, ancak İslamiyet’in etkisi ile değişime uğradığını ileri sürmüştür. Ayrıca Radloff, bazı göçebe Türk boylarında bu eski inanç açık izlerinin bulunduğunu, şamanlığın etrafını kuşatan ve sıkıştıran Hristiyanlık, İslamiyet ve Budizm’den daha geri olmadığını, şamanlığın da ahlaki kurallara sahip olduğunu ve bu kuralları geliştirdiğini vurgulamaktadır. Radloff, söz konusu halklar üzerinde tek tek durmayıp, Kazaklar arasındaki eski dinin izlerini ve geleneklerini incelediğini, şamanlık dualarının İslâm

* İyi ve kötü olan cinler, periler vb. kastedilmektedir.

² Kazak ve Kırgız Türkleri şamanlarına genellikle *bakşı*, *baksı* veya *bahşı* demektedir. Bkz. Radlov, Wilhelm, **Türklük ve Şamanlık**, Örgün, İstanbul, 2008, s.112; Türkler, hekim, kimyacı, falcı ve büyücü olan kimseler daha çok *kam* demektedir. Kullanılan bir diğer kelime ise baksı/ bakşı idi. Osman, Karatay, “Din ve İnanç”, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Ed: Muhammed Bilal Çelik, Nobel, Ankara, 2018, s. 224.

³ Çarlık Rusya döneminde Kazaklara bilerek yanlış bir şekilde Kırgız, Kırgız-Kaysak veya Kazaki ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Orhan Doğan, Ebu’l Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri(1718-1748), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s.1.

dininin etkisiyle değişikliklere maruz kaldığını ileri sürmüştür (Radloff, 1976: 290-291), Radloff, 2008: 90-91).

Baksılar, halk hekimliğindeki rasyonel bilgi ve tecrübelerden oldukça faydalanmıştır. Fakat baksılılığı tamamen halk hekimliği şeklinde değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü halk hekimliği, halkın yüzyıllar boyunca edinmiş olduğu hastalık türleri ve hastayı tedavi etme yöntemlerine yönelik rasyonel bilgi ve deneyim birikimlerine başvururken, baksılık iyi-kötü ruhlar üzerinde hâkimiyet kurma üzerine yoğunlaşmaktadır (Ashirkhanova, 2019: 22).

Baksılığın, toplumsal misyonuna bakıldığında temelinde dinsel-büyüsel tedavi türleri ve yöntemleri olan halk hekimliğini görmekteyiz (Ashirkhanova, 2021:110). Baksıların tedavi etme uygulamaları, şamanlık dini inançlarının mitolojisi ve teolojisinin dalı olan demonolojiye dayanmaktadır. Bu bilim dalı iyi-kötü cinlerin yaşamını, onlarla iletişimi, büyüü ve hatta huddam⁴ ilimini bile kapsamaktadır. Birçok falcı, iyileştirici ve şifacı bu hüddamı öğrenip cinlerden yardım almaktadır.

Kazakistan'ın Güney Kazaklarının inançları arasında da demonolog görüşler önemli bir yer işgal etmektedir. Demonologinin kalıntıları, İslam da dâhil olmak üzere daha sonraki gelişmiş dini sistemlerde de varlığını devam ettirmektedir. Müslüman inancı içinde de yer alan cin anlayışı, diğer halkların yanı sıra Kazaklar da dâhil olmak üzere birçok Türkistan halkına nüfuz etti (Mustafina, 1992: 126-127). Özellikle belirttiğimiz coğrafya içerisinde önemli bir yer teşkil eden Almatı'nın Tolgar bölgesi geçmişte baksı bölgesi olarak bilinmektedir. Tolgar Dağı ve Tolgar Çayı baksıların etkinlik gösterdikleri dik yamaçlar arasındaki derin bir vadiden meydana gelmiştir. Buranın havasının, suyunun ve bitki örtüsünün baksıların tedavi yöntemleri için çok uygun olduğu bilinmektedir (Kalafat, 2000: 49).

Kazak baksılığına karşı olan ilgi ve baksılığın popülaritesinin artması, XVIII. yüzyılın ikinci yarısının başında Kazak topraklarının Rus hâkimiyetine girdiği döneme denk gelmektedir. Devrim öncesi dönemde Kazak baksıları hakkında bilgi içeren anlamlı kısa hikâye ve sözlerin yer aldığı yüze kadar basılı eser tespit edilmiştir (Basilov, 1992: 30). Baksılığın, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bilim dünyasında ilgi gördüğü ve konuda yapılan araştırmaların arttığı bilinmektedir. XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyıl başındaki Kazak baksılığın çalışma yöntemleri, daha çok tedavi etme, geleceği yorumlama, kayıp bulma ve cin çıkarma gibi fonksiyonlarla varlığını korumuştur.

Yapılan araştırmalar sonucunda baksı geleneği, Kazakların sosyal yaşamında daha çok tedavi merkezli halk hekimliği yönüyle ortaya çıkmaktadır. Baksılığın evliya, tabip, molla gibi adlar altında farklı bölgelerde bambaşka isimlerle halk hekimliği şeklinde kendini gösterdiğini ifade etmek mümkündür (Ashirkhanova, 2021: 101).

Kazakların İslam dinine geçmelerine rağmen Kazakistan'ın bazı bölgelerinde şamanlık inancının farklı ritüellerle varlığını hala devam ettirdiği görüşü yoğundur. Syddykov Bekzod, “Kazak baksılarındaki “baksı” diye adlandırılan kişinin, kötü ruhları def etme ve hekimlik yapma gibi görevleri olduğunu” ifade etmektedir (Bekzod, 2019: 73).

3. BAKSININ GÖREVLERİ

Baksı esas olarak ruhlar üzerlerinde gücü olan şifacılarıdır. Kazak halk geleneğinde baksının görevi daha çok psikolojik hastalıklara sebep olduğuna inanılan cinlerle ilişkilidir; bu da Kazaklar arasında: *Jin Ustagan* = cin kapmak veya *Jin Urgan* = cin çarptı şeklinde ifade edilmektedir. Günümüzde *Jin Ustagan* ve *Jin Urgan* gibi bu ifadeler Kazaklar arasında küfür

⁴ Cinleri ve şeytanları kontrol etmeyi amaçlayan bir öğretilerdir. Bkz. M. Süreyya Şahin, “Cin”, *DİA*, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s. 9-10.

anlamı taşımaktadır (Mustafina, 1992: 127). Kazak şamanının temel işlevinin şifa olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Sinir hastalıkları olan insanlar baksıdan yardım istemektedir. Baksı, halk tarafından ağır doğum vakalarına davet edilip, gençlerin geleceğinin kâhini olarak düğün şölenlerine katılmaktaydı (Mustafina, 1992: 133). Baksıar, hekimlik dışında düğün şölenlerinin de en önemli figürleriydi (Orınbekov, 2013: 27). Bunun için Baksıları; şarkıcı, şâir, müzisyen ve halk gelenek ve menkıbelerinin yaşatıcıları olarak da kabul etmek mümkündür (Kafesoğlu, 1980: 37).

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere baksı, halk arasında son derece popüler bir konumda bulunmaktaydı. Görevleri arasında özellikle, savaşlar, göçler sırasında ormanların ve dağların, bozkırların ve tarlaların, kara ve suyun ruhlarının sürekli olarak yatıştırılmasını sağlamak'ta vardı (Orınbekov, 2013: 27). Bundan dolayı insanlar baksının yaptıkları için minnettardı, ona her türlü hediye verilmekteydi. Baksıya verilen hediyeler genellikle kurbanlık hayvanın derisi, zengin olanlar ise bir koyun ya da elbise gibi başka hediyeler vermekteydi (Radloff, 2008: 94). Baksı, verilen hediyeleri kabul ederek popülerliğinin bir kanıtı olarak saklardı (Orınbekov, 2013: 46-47). Kazak baksıları, ritüellerde çeşitli tefler kullanan Sibiry şamanlarının aksine, Korkut-Ata'nın bir icadı olan kopuz ve dombra müzik aletini kullanmaktadır (Orınbekov, 2013: 29).

Baksı, tedavi sırasında kopuz olmadan tedaviye başlamazdı. Kopuz, baksının cennete gitmesine yardımcı olan ve yeryüzü ile gökyüzü arasında arabulucu olarak hizmet eden kutsal bir atın görüntüsü olarak kabul edilmektedir (Mergaliyev, 2017: 200). Başlangıçta müzik aletleri eğlence amaçlı değildi, kutsal içerikle donatılmış, sadece dini gizemler sırasında ve ruhlarla iletişim kurmak için baksılar tarafından kullanılmaktaydı (Mergaliyev, 2017: 201).

Türklerin milli çalgısı olan kopuz, Kazaklar arasında tarihi bir öneme sahiptir (Gömeç, 1998: 43). Kopuz, baksı'nın bir çalgı aleti olarak hemen hemen tüm ritüellerde önemli rol almıştır. İnsanların dünyası ile tanrıların dünyası arasında arabulucu olmak, müzik aletlerinin ilk işlevlerinden sayılmaktadır. Baksı, ona ruhu olan canlı bir varlık gibi davranıyor, çünkü ritüel sırasında ata dönüşen, sahibini ruh dünyasına götüren, havayı değiştirmeye yardım eden, kaybolmuş olanı bulan, insanları iyileştirebilen, insanların kaderlerini, ailesini veya soyunu bilendir. Kazaklar arasında, kopuzun yaratıcısı ve ilk şaman olarak kabul edilen Korkut Ata⁵ (Dede Korkut)'un şimdiye kadar tüm baksıların atası olarak kabul edildiği bilinmektedir (Mergaliyev, 2017: 39). Korkut Ata, Kazak folklor geleneğinde, baksı, hoca ve yazarların ilahi atası olarak kabul edilmektedir (Mergaliyev, 2017: 80). Bir dönem adı anılması dahi yasak olan Korkut Ata'nın, Kazakistan'da milli şuur, kültür ve tarihe olan ilginin artması sonucunda, Sır-Derya kenarına anıtı dikilmiştir (Saray, 2014: 89).

4. BAKSININ TEDAVİ YÖNTEMİ

Kazak halkının çeşitli hastalıklara karşı tedavi yöntemlerinin gelişmesinde eski ve yeni inanç sistemlerinin, hayat tarzlarının ve dünya görüşlerinin etkisi oldukça büyüktür (Ashirkhanova, 2019: 80). Baksılar, genellikle sinir ve ruh hastaları, akli dengesi bozuk olanları ve şiddetli doğum sancısı geçiren kadınları tedavi etmişlerdir. Şamanizm'in dini anlayışına göre bu tarza sahip olan hastalıkların sebebi; cin, kötü ruh ve şeytanların tesir etmesinden kaynaklanmaktadır (Ashirkhanova ve Atım, 2021: 169).

⁵ Kıpçak- Oguz boylarından çıkan Korkut Ata, ünlü bir "cırav", üstün bestekâr ve ulu düşünürdür. Bkz. Zeyneş, İsmail, **Kazak Türkleri**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 303; Ali, Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 34.

Kazak baksının tedavi ritüeli sırasında en önemli parçası sarın⁶ söylemektir. Bu da Allah'a ve Müslüman azizlere dua ile başlar,

İstiñ bası bismilla,

Kurannıñ bası bismilla.

Oñday körgin isimdi,

Jaratkan jappar bir alla.

Aynalayın ey alla

Sen koldasañ, men munda

Türkçesi:

İşin başı bismilla,

Kuran'ın başı bismilla.

Düzeltil benim işimi,

Yaradan Yüce Allah'ım!

Canım benim, hey, Allah

Sen desteklesen, ben burda... * (Ashirkhanova,, 219: 44).

Baksı ritüelinin en önemli parçası, sarın söylemektir (Ashirkhanova, 2019: 43). Baksı, bu sarını icra ederken bedenine birkaç kez hançer saplar, kor şeklindeki çapayı yalar ve cinlerini çağırarak devam eder. Baksı, o kadar koşar ki kor olmuş demirleri yere serdirir ve yalın ayak üzerinde yürür, bir parça demiri eline alıp yalar. Sonra yanmakta olan birkaç çırağı ağzına sokar, geri çıkarır, tekrar ağzına sokar ve ağzının içinde çırağı söndürür. Hastanın başucuna gelir ve kendi gövdesine tokmakla birkaç defa vurduktan sonra kamçıyı eline alır almaz hastaya ve etrafındakilere vurur (Ashirkhanova, 2019: 46-47). Ritüel sırasında hastanın etrafında toplanan cinleri dövdüğünü ve kovduğunu herkes bilmekteydi (Basilov, 1986: 102). Burada asıl önemli olan, hastaları ele geçiren kötü ruhları onlardan uzaklaştırmak olduğu için baksı kendisini transa sokar, ateşe ve bıçak darbelerine karşı duyarsızlık kazanır; başka bir deyişle, bir "ruh" hali kazanır ve bu nedenle, kötü ruhları korkutup kovma gücüne sahip olabilmekteydi (Eliade, 2000: 123). Baksının uyguladığı ruhun transferi işlemi, Kazak halkı arasında köşiröv (göçürme) olarak adlandırılmaktadır (Ashirkhanova ve Aıtım, 2021: 168).

Yukarıda vermiş olduğumuz örnek dışında bir başka ritüel sırasında baksının, tedavi olacak hastanın kafasını veya vücudunun büyük bir bölümünü beyaz bir bezle örterek ve hastanın üzerine kurban kanı ile karıştırılmış bir yağ serperek, ardından kötü ruhların kötülük yapma yeteneklerine göre onların zararlarını önlemek amacıyla ip üzerine düğümler atarak cinleri etkisiz haline getirdiğine inanılmaktadır (Güngör, 2010: 328). Kazak baksıları arasında korku (korkınıs, ürey) olarak adlandırılan bu hastalık yukarıda açıkladığımız yöntem ile tedavi ediliyor. Bu yöntem aslında Türk halk hekimliğinde uygulanan *kurşun dökme* yönteminin benzeridir (Ashirkhanova, 2019: 139). Korkınıs ya da ürey olarak bilinen bu hastalığın belirtilerini; aniden korkma, sinir bozukluğu veya psikolojik sorunlarının

⁶ Sarın, Kazak baksıların ritüel sırasında bazen kopuz bazen de dombra eşliğinde yardımcı ruh ve cinlerini davet etmek adına söyledikleri şiir türüdür. Bkz. Ashirkhanova Karlygash, Kazakistan'da Halk Hekimliği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2019, s 43.

* (Sarın çok uzun olduğundan tamamının burada verilmesine lüzum görülmemiştir.)

sonucunda ortaya çıkan rahatsızlıklar olarak sıralamamız mümkündür (Ashirkhanova, 2019: 86).

Baksının uyguladığı tedavi yöntemleri hastaya göre değişiklik gösterse de aslında tedavi sırasında bazı işlemlerin aynı olduğu görülmektedir. Baksı, hastanın önüne oturur, lavtasını çalar, söyler, bağırır ve bedeninde olağandışı eğilip bükülmeler gerçekleştirirdi (Baldick, 2000: 85). Uygulanan tedavi yöntemlerinden belki de en zor olanı ve en önemlilerden biri de epilepsi (koyanşık) tedavisidir. Tedavi sırasında; Baksı, yerinden kalkıp kötü ruhları kovmak için kendisinin önüne hançer ya da bıçak saplar ve kopuz çalarak yardımcı ruhlarını çağırırdı. Hastayı yalayıp ısıtır, suratına tükürür, her seferinde hastanın yüzüne ve kulağına üçer defa üfledikten sonra hastanın sırtına eliyle birkaç defa vurur ve hastanın avucuna kendi avucuyla üç kez vurmaktadır. Yere saplanmış olan hançeri çeker ve hastanın önce yüzüne, sonra karnına saplamışçasına hareketlerle hançeri sallardı. Kötü ruhları kovmaya yönelik bu ritüeller sabaha kadar devam etmektedir (Ashirkhanova ve Aıtım, 2021: 169).

Yukarıda açıkladığımız tedaviler dışında uygulanan bazı tedaviler ise iki baksı tarafından yapılmaktaydı. Baksılardan biri kopuz çalar diğeri asa ile raks eder. Raks esnasında baksının ağzından köpükler saçar, korkunç hareketler yapar, kendinden geçer ve bayılırdı. Bütün bu ritüelin amacı hastalığa sebep olan kötü ruhları korkutup kaçırmak için yapılmaktaydı (Radloff, 2008: 424-425).

Kazak bozkırlarındaki baksı tedavi uygulamaları halk tarafından son derece saygı görmekteydi. Baksılar, ruhlara olan bağlılıklarına göre büyük, orta ve küçük olmak üzere üç'e ayrılmaktadır. Büyük baksılar, tüm hastalıkları iyileştirebilir, cerrahi operasyonlar yapabilir ve ağır doğum sırasında yardım edebilmektedirler (Orınbekov, 2013: 29). Baksılar, kadın çok acı çekmeye başlarsa kötü ruhun musallat olduğuna hükmederler (İnan, 2015:169). Doğum yapacak olan kadına kamçıyla vurarak tedavi yöntemi kararı alındıktan sonra kadının kolay doğum yapması için köyün erkekleri toplanır, dışarıda silahla ateş ederler; evdekiler ise kadının etrafına kamçıyla vururlar. Arada kadına da yavaş yavaş kamçıyla dokunulmaktadır. Baksının buradaki uyguladığı tedavi yönteminin mantığı, kadının üzerindeki kötü ruhlar insin, uçup gitsin ve göçsün diye izah edilmektedir (Ashirkhanova ve Aıtım, 2021: 165).

Larina ve Naumova katıldığı bir ritüel sırasında gördüklerini: *"Kadın yerde yatmaktaydı, baksı ona çığlık attı, bir titreme oldu, sonra kadını döndürmeye başladı, başından tuttu ve itti ve yere oldukça sert vurdu, baksı yavaş yavaş sakinleşti, daha önce üzerine dualar okunmuş olan üç litrelik bir bidondan bir yudum su alarak ağzından kadına serpti. Kadın hemen oradan ayrıldı. Fakat Kadın ağlayıp küfür etmesine rağmen oradan ayrılırken üç litrelik bidonu aldı. Daha sonra bize şeytanı bu kadından kovulduğu söylendi"* ifadeleri ile açıklamıştır (Larina ve Naumova, 2013: 125-126). Larina ve Naumova seansın bir sonraki aşamasının sakin olduğunu ve teşhislere ayrıldığını ifade ederek. Gözlemlerini şu şekilde açıklamıştır: Müslüman dualarının olduğu kaset çalınmaktaydı. Baksı her ziyaretçi için avucunu onların başının üstüne koydu, sonra ellerini vücudunda yukarıdan aşağıya gezdirerek sorunlu bölgeleri bulmaya odaklandı. Teşhis sırasında baksı, sanki iradesi dışında bir deve kükremesi yaptı: Bazı ziyaretçiler için bu kükreme daha güçlüydü, diğerleri için çok zayıftı. Kısa bir sohbet ve talimatın ardından ziyaretçi, Kazakça Kuranı kerim mealı bulunan bir kilimin bulunduğu duvara yaklaştı. Herkes maddi durumlarına göre para bırakıp oradan ayrılmaktaydı (Larina ve Naumova, 2013: 126).

Kazak Türkleri arasındaki anlayışa göre baksılar, ritüel sırasında ruhların yardımıyla "üst" ve "alt" dünyalara seyahat ederek kötü ruhlarla ve iblislerle savaşmakta olduğuna dair bir inanç vardır (Naumova 2016: 51-52). Kazak baksılar, ağır doğum yapan kadınlara yardım

etmekteydi çünkü onlar doğum sırasında şeytani bir ruh olan “albastı (lohusa humması)”⁷ üzerinde bir güce sahiptir (Larina ve Naumova, 2013: 124). Abdulkadir İnan’ın verdiği bilgilere göre, “albastı” şerir bir ruhtur. Meskûn olmayan evlerde ve ıssız yerlerde bulunur. Türklerin akidelerine göre, “albastı” evlenmeyen bir kadından türemiştir (İnan, 2015: 170). “Albastı”, cinleri doğum yapan kadına gönderir, omuzlarına oturur, mutluluğuna engel olmaktadır. Albasan insanı sadece “ruhlı insanlar” baksılar tanıyabilmektedir. Aynı zamanda, albastıyı def etmek için, Molla’nın Kuran’dan bir dua okumasının gerekli olduğuna inanılmakta ve bu da İslam’ın eski inançlarla başarılı bir etkileşiminin sonucu olduğunu göstermektedir (Mustafina, 1992: 127-128).

Radloff’a göre Türk halkları üzerinde büyük tesir yaratan din İslamiyet olmuştur. Bu sebeple din işlerinin molla hâkimiyetine geçmesiyle birlikte Radloff baksılığın sınırlandığını ifade etmektedir (Radloff, 1976: 290-291). Bu bağlamda baksıların uyguladığı tedavilerin bazılarının Mollalar tarafından da yapıldığını söylemek mümkündür. Bunlardan biri olan ırvasa (telkin) tedavi yöntemidir. Bu tedavi günümüzde de uygulanmaktadır. Şöyleki; Hastanın göbeğine muska yazma ya da kâğıdın içine yazılan dua, okunmuş suyu içme veya hastanın ağrıyan bölgesinin dua okuyarak sıvazlama şeklindedir (Ashirkhanova, 2019: 81).

Çeşitli kaynaklarda baksı ile aynı görevi icra eden, Türkistan bölgesinde gezip dolaşan, Kur’an ayetlerini okuyup insanlara şifa dağıtan ve tedavi eden çok sayıda molla ve divaneler (derviş) de vardır. Divanelerin, Türkistan bölgesinde yayılmış Kalenderlikle uğraşan dervişler olduğu tahmin edilmektedir. Divanelerin ilahi dualarla insanları iyileştirdiğini ve bunun karşılığında hane sahibinden ekmek, gıda veya sadaka topladığı bilinmektedir (Bekzod, 2019: 76). Levşin de baksı ile ilgili “*Bazen de baksı yerine tedaviyi Molla yapar. Baksılar hastalığa çare bulmak ve kötü ruhları def etmek için Kur’an ayetlerinden bir şeyler okur*” şeklinde ifadelere yer vermiştir (Levşin, 1832: 67).

Kazak baksılığının tedavi yöntemi içerisinde önemli bir yere sahip olan *arbav (büyüleme)* yöntemi tılsıma dayalı olup, başta yılan ve zararlı haşerelerin ısırığı olmak üzere diş ağrısı, sıtma ve şarbon gibi hastalıklara maruz kalan hastalar üzerinde uygulanmaktadır. Arbav, hastaları psikolojik olarak etkileyen büyümlü sarınların icra edildiği bir tedavi yöntemidir (Ashirkhanova ve Aıtım, 2021: 167). Burada tedaviye genellikle Süleyman (a.s.) ve oğlu Davut (a.s.) peygamberlerin ruhlarını yardıma çağırmakla başlanır. Arbav sarın örneği:

Qara keldi, qoy keldi,
Aman keldi, kün keldi.
Kümân keldi, Şıqsın!
Süleymenneden medet keldi.
Şıq, Tanirden parman keldi!

Türkçesi:

Kara geldi,
Sağlam geldi, güneş geldi.
Şüphelendim, çık!
Süleyman ile yardım geldi.
Çık, Tanrıdan emir geldi! (Ashirkhanova, 2019: 83).

⁷ Albastı: Halk arasında lohusa hummasına sebep olduğuna inanılan hayali yaratık. Bunlar: cin, peri, dev veya şeytan olarak bilinmektedir. Bkz. Abdurrahman, Küçük, “Alkarısı” **DİA**, Cilt:2, İstanbul, 1989, s. 469.

Yukarıda görüldüğü gibi baksılar, tedaviyi uygularken İslami kaidelere göre başlamalarına rağmen İslam büyüklerinden birini referans göstermeğe lüzum görmemişlerdir, daha ziyade, kuvvet ve kudretlerini mesleklerinin kurucusu olarak bildikleri atalarından aldıklarına inanmaktadırlar (İnan, 2015: 84).

Radloff, bir Kazak insanının önemli bir hastalık geçirdiğinde ve ağırlaştığında “İslâm terbiyesi görmemiş kimseler Baksı çağırır fakat Müslümanlar, mollaları çağırıp dua okuttuklarını” ifade etmiştir. Ayrıca Radloff, Kazak baksılarının İslâm dininin kavramlarını kullandıklarını da ekleyerek “Baksılar her hareketinde yüksek sesle “Bismillah” dediği ve her söze “Vallahi Billahi” kelimelerini kullanarak başladıklarını ve baksıların bu tabiri kullanmaktaki amaçlarının belki de kendilerini hakiki bir Müslüman olduklarına inandırmak istemelerinden kaynaklandığını ifade etmektedir (Radloff, 1976: 293-296). Larina ve Naumova, baksının ana prensibinin "her şeyin Allah'tan geldiğini" bundan dolayı baksının Kuran'ı ve diğer İslami kitapları aktif olarak kullandığını ifade etmektedirler (Larina ve Naumova, 2013: 133). Veselovskiy, Kazak toplumunun, halk arasında önemli bir yere sahip olan Seyyidlere* saygı gösterdiklerini fakat Kazakların Şaman'a inandığını belirtmektedir (Veselovskiy, 1904: 9). Konu ile ilgili çalışma yapmış olan Yaşar Kalafat'a göre, Kazak baksılar, İslamiyet'i devamlı bir süreç, baksılığı de onun belirli bir dönemi olarak kabul etmektedir. Ayrıca Kalafat, Müslüman olmadan evvel Kazakların Allah'ın birliğine inandıklarını, kendilerini Müslüman olarak tanıttıklarını ve onlara göre Müslümanlığın baksı inançlarını da içerdiğini belirtmektedir (Kalafat, 2004: 65).

5. BAKSI OLMA SÜRECİ

Kazaklar arasında baksılığın genelde babadan oğula geçtiğine inanmaktadır (Radloff, 1976: 295). Baksı, genelde tek bir oğluna el verir; istisnai durumlarda iki oğula el verir. Ancak neofit yani eğitim alarak ve belli aşamalardan geçtikten sonra baksılığı yapabilenler de mevcuttur (Eliade, 2000: 17). Bayat'a göre baksılık, seçilmiş kişide bazen anne karnındayken, bazen de çocukken tezahür eder. Şaman literatüründe “*Iyık Mas*” denilen can veya ruh ağacının dallarından yapraklar şeklinde biten müstakbel şamanların ruhları zamanla hamile kadınların rahmine inmekte ve şaman olacak bebek, anasının karnında iken ağaçtan inen can, vücuduna yerleşerek oluşmaktaydı (Bayat, 2006: 35). Bayat, bundan dolayı şamanlık yeteneğinin, seçilmişlerde doğuştan mevcut olduğunu belirterek : “*Şamanlık yeteneği büyük bir kültür mirasını ve toplumun gizli bilimini korumaya yönelik bir olgudur. Bu yeteneğin felsefi boyutu baksıların kendilerine verilen bu vergiyi mükâfat olarak değil, bir yük olarak algılamasına dayanır*” (Bayat, 2006: 35) ifadeleri ile şamanlığı açıklamıştır. Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre baksılığı kabul etme aslında ağır bir yük ve görev olarak ortaya çıkmaktadır. Ruhlar tarafında baksı olma görevi verilen kişinin, bu yük ve görevi kabul etmemesi imkânsızdır. Bu görevi kabul etmeyen baksılar, ağır bir şekilde cezalandırılır ve bu durum genellikle baksıların ölümü ile sonuçlandığı bilinmektedir. Baksılık gönüllü olarak kabul edilmez, zorla kabul ettirilmektedir (Ashirkhanova, 2021: 112). Yaşar Çoruhlu'nun belirttiğine göre, büyük şamanlar kendi isteğiyle değil de ruhların çağrısı sonucunda şaman olmaktadır. Şamanlık mesleği babasından kalanlar ise küçük şamanlar olarak kabul edilmektedir (Çoruhlu, 2002: 62). Kazak baksılığı üzerine Kazakistan'da alan araştırması yapan Çobanoğlu, ruhlar tarafından baksı veya emci olmaya davet edilen kişinin bunu kabul etmemesi halinde sonunun amansız hastalık veya ölümle sonuçlanacağını belirtmektedir (Çobanoğlu, 2018: 3).

* Toplumda seçkin bir yere sahip olan kimse. Ayrıca, Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri ifade eden bir terim. Bkz. Mustafa Sabri, Küçükaşçı, “Seyyid”, **DİA** Cilt: 37, İstanbul, 2009, s. 40.

Baksı olmaya davet çağrısı; azap, ağrı ve zorla kabul ettirme gibi açık bir karakter arz etmektedir. Şaman veya yeraltı ruhları tarafından gönderilen çağrıyı geri çevirmek imkânsızdır. Şamanlıkta bu bir kader ve alın yazısı olarak değerlendirilir. O bakımdan çağrıyı kabul etmeme veya geri çevirme; deli olmaya, sakat kalmaya ve ölmeye eşittir olarak kabul edilmektedir. Kısacası çağrı, adayın fiziksel ve ruhi sınavıdır ve seçilmiş aday, çağrıyı kabullenmek zorundadır. Şunu da özellikle kaydetmekte yarar vardır ki, çağrı, rast gele yapılmaz. Şamanlık görevine çağrılan insanda doğuştan bu sanatın yetenekleri gizlidir (Bayat, 2006: 34). Şaman görevine davet edilen insanı, diğer insanlardan ayıran iki farklı özelliği dikkat çeker. Sıradan insanlarda rastlayamadığımız bu iki fiziksel farklılıklardan biri “oybon” denilen vücuttaki özel bir delik, diğeri ise “kieli” denilen karın kısmındaki özel bir yerdir (Bayat, 2006: 34). Larina ve Naumov’a göre de baksının öğretisi aynı zamanda “iletişim yoluyla” da gerçekleşmektedir. Ruhlar, kişinin yaşına bakmaksızın bir kişiyle iletişim kurabilir ve asıl mesele bu kişinin bir yeteneği olmasına bağlıdır (Larina ve Naumova, 2013: 130).

Kazak baksılığı üzerine Kazakistan’da önemli çalışmalar ortaya koyan Çobanoğlu, baksı olma sürecinde her şeyden önce “soyun” son derece önemli bir etken olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Çobanoğlu, anne veya baba tarafından bazı hallerde her iki yönde de geçmişte yaşamış baksıların olması, bireyin baksı olabilmesi sürecinde etkili bir unsur olduğunu ifade etmektedir (Çobanoğlu, 2018: 3).

Baksı olma sürecinde genellikle baksılık kutsiyetini nüfuzunda hisseden kişi ağır bir rahatsızlık geçirmektedir. Çünkü baksı adayı, ilk zamanlar kendisine baksılık kutsiyetinin yerleşmek istediğinin bilincine varamayabilir. Gerçek üstü varlıklar görme, sık sık baş dönmesi, kol ve bacakların kasılması, ruhsal ve bedensel acılara maruz kalma, sinirli olma, insanlarda kendini soyutlama, kalabalık yerlerden uzak durma, sürekli düşünceli bir tavır gibi davranış biçimleri baksı adaylarında gözlenen belirtilerdir. Baksılık hastalıkları diyebileceğimiz bu tür rahatsızlıklar bazı kişilerde kısa süre yaşar, bazı kişilerde ise kronik şekilde görülür. Bundan dolayı cinler, kimi zaman adayın birkaç yıl hastalık geçirmesine sebep olmaktadır. Bu dönemde baksı adayı cinlerin dediklerini kabul etmeyerek baksılık görevi üstlenmemekte direnir ama sonunda yenik düşer ve baksı olmayı kabul eder. Böylece baksı olan kişi hastaları tedavi eder, fala bakar ve zaman içerisinde baksı ayinlerini de yapmaya başlar (Ashirkhanova, 2021: 114).

Kalafat, Kazakistan’da yapmış olduğu çalışmaları sonucunda gözlemlediği bir olayı şu şekilde açıklamaktadır: Kazakistan’da, aynı zamanda psikolog olan, diplomalı ve muayenehanesi olan, resmi olarak hastaları tedavi eden birçok baksı vardır. Baksı anne ve babadan Baksılık yeteneğinin geçmesinde erkek evlâdın şansı daha fazladır. Baksılık, ailelerin bütün evlatlarına değil, onlardan birine geçebildiğini vurgulamaktadır. Baksılık, ya eğitim alarak ya da irsi olarak geçebilmektedir. Kazaklar arasında, irsi olarak geçen baksılık, eğitimle alınan baksılıktan daha etkili olduğu görüşü hâkimdir (Kalafat 2004: 65). Kazak toplumu içinde kadın baksı da mevcuttur. Kadınlar, eşlerini alkolden uzak tutmak için daha önce onları hastaneye götürmelerine rağmen iyileşme belirtilerini göstermediklerini halde, kadın baksıya götürdükten sonra iyileşmeye başladıklarını belirtmektedirler (Larina ve Naumova, 2013: 124).

Yukarıda belirtmiş olduğumuz baksı olma süreçlerinden farklı olarak, baksılığa herhangi bir davet almadan, yardımcı ruhları bulunmayan ve kendi başlarına baksılığı öğrenenlerinin de olduğu görülmüştür. Bu tarzda olan baksıların daha çok nefsi arzularını ön planda tuttıkları, halkın dini duygularını kendi çıkarları uğruna kullandıkları, yani düzenbaz oldukları saptanmıştır (Ashirkhanova, 2021: 112).

Müslüman Kazak toplumu tarafından saygı duyulan baksılar, öldüklerinde mümkün olduğu kadar yerleşim yerlerinden ve yol güzergâhlarından uzak bir tepeye, hayvan sürülerinin yaklaşamayacağı bir yere defnedilmektedir (İnan, 2015: 95).

6. SONUÇ

Kazak Türklerinin Türk kültür tarihine mirasına kattığı ve yaşattığı değerlerin etkisi yadsınamaz. Bu minvalde Kazak baksılığını da Türk kültürünün önemli bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Kazak baksılığı, Türk halkının inanç sisteminin kendine özgü karakteristik özelliğini bünyesinde barındırarak varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Baksılığın kesin olarak nerede ve ne zaman başladığını tespit etmek oldukça güç olsa da konu ile ilgili günümüze ulaşan eserler ve yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde çıkış noktasının Türk halklarının hâkim olduğu coğrafyalarda olması muhtemeldir. Kökeni eski Türk mitolojisine dayanan, yüz yıllar boyunca halk arasında gelişen ve dönüşen Kazak baksılığı, belli dönemlerde yok olma riskiyle karşı karşıya kalmış olsa da günümüze kadar varlığını devam ettirmeyi ve modern tıbbın bir alternatifi olmayı başarmıştır. Baksıların sosyal hayatta statülerinin yüksek olması, kendi sanatına saygı göstererek onu icra etmeleri, halkın güvenini kazanmaları ve yararlı tedavi yöntemlerini uygulamaları, bu etnografik kültür geleneğinin hayatta kalmasında etkili olmuştur. Kazak baksılık geleneği üzerine yapılan çalışmalar, yetersiz olsa da özellikle son dönemlerde Türk Dünyası tarafından bu konuya ilgi artmış ve konu ile ilgili araştırmaların yapılmasına önem verildiği görülmektedir. Böylece Kazak baksılığı, mistik yönüyle araştırmacılar için merak uyandıran bir çalışma alanı haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmetbeyoğlu, A. (2017), **Sorularla Eski Türk Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Ashirkhanova, K. (2019), **Kazakistan’da Halk Hekimliği**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ashirkhanova, K. (2021), “Kazak Halk Hekimliğinin Kaynağı”, **folk/ed. Dergi**, 27(1), ss. 101-118.
- Ashirkhanova, K., Aıtım, A. (2021), “Kazak Halk Hekimliğinde Animistik İnanca Dayalı Benzeri Benzer ile Sağaltma Pratiği,” **Milli Folklor**, Cilt:17: Sayı:129, ss. 162-175.
- Aslan. M. A. (2007), “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanların Giysileri”, **Haccettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni Bildirileri, Nisan 16-17, Ankara, ss.51-83.
- Baldick, J. (2000), **Hayvan ve Şaman Orta Asya’nın Antik Dinleri**, Hil Yayın, İstanbul.
- Barthold, V. V. (2020), **Moğol İstilası Devresinde Türkistan**, Çev: Moralı, S. S., Haz: Kara, G., TTK, Ankara.
- Basilov, V. N. (1986), **Drevniye Obryady Verovaniya i Kultı Harodov Sredney Azii**, Akademiya Nauk SSSR, Moskova.
- Basilov, V. N. (1992), **Şamanstvo u Narodov Sredney Azii i Kazahstana**, Nauka Moskva.
- Basin, V. Y. Efroeva İ.V., (Vd). (2010), **Valihanov Şokan Valihanov**, 3. Baskı, Alatau Baspası, Almatı.
- Bayat, F. (2006), **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

- Bogoraz, V. (1914), “K Psihologi Şamanstvo u Narodov Severno-vostočnoy Azii”, **Etnografičeskiye Obozreniye Jurnalı**, ss.1-2.
- Çobanoğlu, Ö. (2018), “Kazak Halk Kültüründe “Kam”dan “Baksı” ve “Emçi”ye Dönüşümler” **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt : 6, Sayı : 15, ss.1-9.
- Çoruhlu, Y. (2002), **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Doğan, O. (2001), **Ebu’l Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri (1718-1748)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, O., Erdoğan, A. (2017), **Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Drury, N. (1996), **Şamanizm Şamanlığın Öğeleri**, Çev: Şimşek, E., Okyanus, İstanbul.
- Eliade, M. (2000), **Şamanizm: Arhaiçeskie Tehniki Ékstaza**, Sofiya, Kiev.
- Gökalp, Z. (1976), **Türk Medeniyeti Tarihi**, Haz: Kopraman, K. Y., Aka A. İ., Kültür Bakanlığı I. Seri: 8, Ziya, Güneş Matbaacılık, İstanbul.
- Gömeç, S. (1998), “Şamanizm ve Eski Türk Dini” **PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:4, Denizli, ss.38-50.
- Güngör, H. (2010), “Şamanizm” **DİA**, Cilt: 38. ss.325-328.
- İnan, A. (2015), **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, TTK, Ankara.
- İsmail, Z. (2002), **Kazak Türkleri**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- İzgi, M. C. (2012), “Şamanizm ve Şamanlara Genel Bakış”, **Lokman Hekim Dergisi**, Cilt:2 Sayı:1, Mersin, ss. 31-38.
- Jelobtsov F. F. (2014),“ K Voprosu o Terminah v Şamanizme,” **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Sayı: 22, ss.166-174.
- Kafesoğlu, İ. (1980), **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 367, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1998), **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kalafat Y. (2004), **Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul s. 65.
- Kalafat, Y. (2000), “Baksıcılık ve Kazakistan’da Türk Halk İnançları”, **Türk Kültürü**, S. 441, Ocak, ss.49-55.
- Karatay, O. (2018), “Din ve İnanç”, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Ed: Çelik, M. B., Nobel, Ankara.
- Kartaeva, T. (2020), “Güney Kazakistan’daki Baksılık ve Eltilik Geleneğinin Şamanlık Kökleri (19 yüzyıl ve 20 yy. başı dönemleri)”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı:94, Ankara, ss.191-217.
- Kaşgari, M. (2006), **Divanü Lüğat-it-Türk**, Çev: Esker, R., Cilt:4, Ozan, Bakü.
- Köprülü, O. F. (1991), “Bahşı”, **DİA**, Cilt: 4, İstanbul, ss. 520-521.
- Küçük, A. (1989), “Alkarısı” **DİA**, Cilt:2, İstanbul, s. 469.
- Küçükaşçı, M. S.(2009), “Seyyid”, **DİA** Cilt: 37, İstanbul, ss. 40-43.
- Larina, E. İ., Naumova, O. B. (2013), “Etnokulturnaya Sreda i Şamanskiye Praktiki u Rossiyskih Kazahov” **Epiçeskoje Nasledye i Duhovniye Praktiki v Proşlom i Nastoyaşem**,

Etnologičeskiye İssledovaniya po Şamanstvu i İnım Traditsionnım Verovaniyam i Praktikam, Cilt:15. Bölüm:1, Haritonova V. İ. (Red.) Moskova, ss. 122-137.

Larina, E. İ., Naumova, O. B. (2013), “Predstavlenie o Dare i Aruake i Sovremennoe Narodnoe Tselitelstvo u Rossiyskih Kazahov” **Epіçeskoye Nasledye i Duhovniye Praktiki v Proşlom i Nastoyaşem**, Etnologičeskiye İssledovaniya po Şamanstvu i İnım Traditsionnım Verovaniyam i Praktikam, Cilt:15. Bölüm:1, Haritonova V. İ. (Red.) Moskova, ss. 110-121.

Levşin, A. (1832), **Opisanie Kirgiz-Kaysatskih Ordı i Stepey**, Tom:3, Etnograficeskiya İzvestiya, S. Petersburg.

Mergaliyev, D. M. (2017), **Folklornıye Traditsii v İskusstve Kazahstana**, SSK, Amatı.

Mustafina, R. M. (1992), **Predctableniya, Kültı, Obryadı u Kazakov (V Kontekste Bitovogo İslama v Kojnom Kazahstana v Kontse XIX-XX vv.)**, Kazak Üniversitesi, Alma-Ata, 1992.

Naumova, Y. N. (2016), “Sovremennıe Demonologičeskie Predstavleniya Kazahov O Cinnah İ Peri”, **Rossiyskiy Gosudarstvenniy Gumanitarniy Üniversitet**, № 3 (12), Moskva, ss.48-61.

Orınbekov, M. S. (2019), **Genezic Religioznosti v Kazahstane**, Almatı.

Ögel, B. (2010), **Türk Mitolojisi**, C.1. TTK, Ankara.

Radloff, W. (1976), **Sibirya’dan (Seçmeler)**, Çev: Temir, A., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Radloff, W. (2008), **Türklük ve Şamanlık**, Örgün, İstanbul.

Saray, M. (2014), **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK, Ankara.

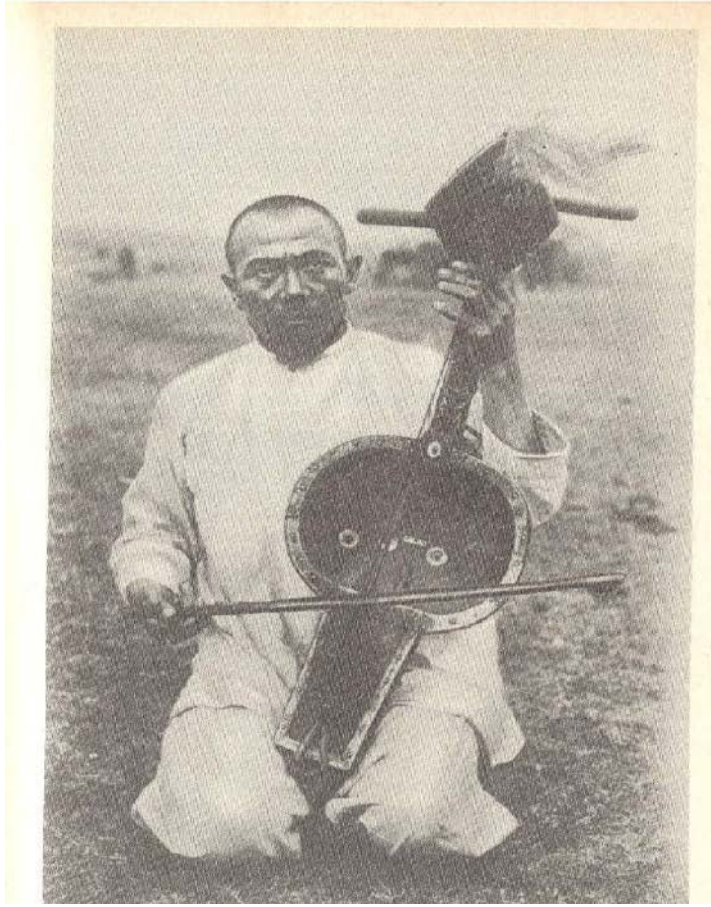
Syddikov, B. (2019), **Kazakların İslamlaşması ve Rus Oryantalistlere Göre Çarlık Rusya’sı Döneminde Dini Kimlikleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Bursa.

Şahin, M. S. (1993), “Cin”, **DİA**, Cilt: 8, İstanbul, ss.8-10.

Taşgıl, A. (2002), “Türkistan”, **DİA**, Cilt: 41, İstanbul, ss. 556-560.

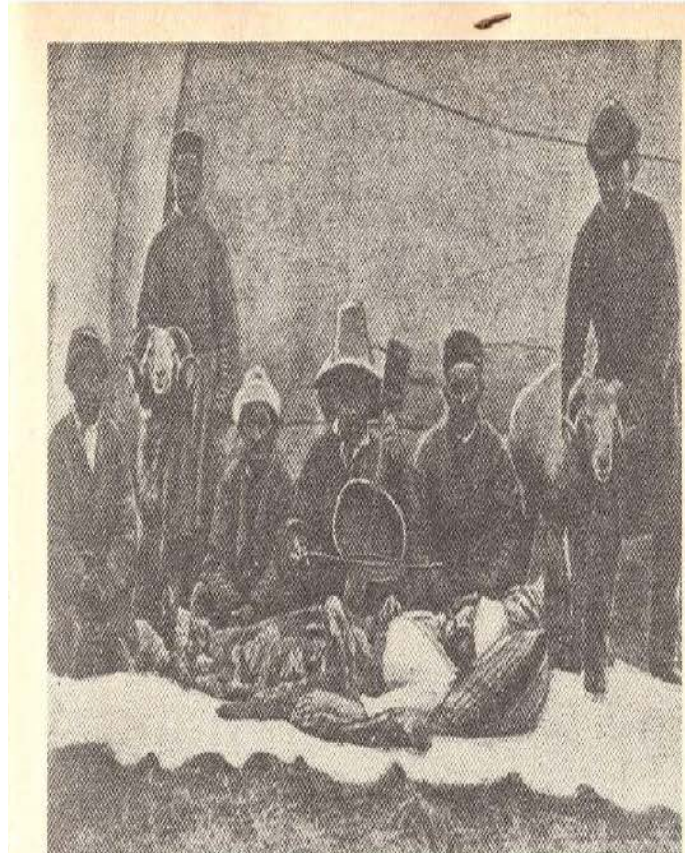
Veselovskiy, N. İ. (1903), “Şamanizm”, **Entsilopediskiy Slovar**, Tom XXXIX. S. Peterburg. ss. 119-121.

Veselovskiy, N. İ. (1904), **Soçinenie Şokana Çingizoviça Valihanova**, Imperatorskago Russkago Geograficeskago Obşestva Po Otdelenıyu Etnografiya, Tom XXIX, S. Peterburg.

EKLER**RESİMLER**

Resim 1. Kazak Baksı İslambek (Basilov, 1992: 69).

Resim 2. Kazak Baksı, Hastayı tedavi ediyor (Basilov, 1992: 33).

Resim 3. Kazak Kadın Baksı Balbike, Ayin Sırasında (Basilov, 1992: 57).

ÜNİVERSİTE GENÇLERİNİN SOSYAL ZEKA ALGILARI İLE İLETİŞİM BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: SALİHLİ MYO ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL INTELLIGENCE PERCEPTIONS AND COMMUNICATION SKILLS OF UNIVERSITY YOUTH: THE CASE OF SALİHLİ VOCATIONAL SCHOOL

Doç. Dr. Semra TETİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli Meslek Yüksekokulu, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6266-8178>

ÖZET

Sosyal zeka bireylerin iş ve özel yaşamlarında başarılı olmalarında ve mutluluklarında temel katkıyı sağlamaktadır. Sosyal zeka, bireyin başkalarıyla birlikte çalışabilme, etkili iletişim kurabilme ve çevresine uyum sağlayabilme yeteneği ile ilgilidir. Sosyal zeka, bireyin karşısındaki kişilerin duygularını ve düşüncelerini anlama, empati kurabilme, onları değerlendirebilme ve buna göre kendi davranışlarını düzenleyebilme becerisini gerektiren bir zeka türü olduğu söylenebilir. Bireylerin başkalarıyla ilişki kurmada zorlanmaması, sosyal ilişkilerinde karşılaştıkları problemlerle kolayca başa çıkabilmelerinin temelinde sosyal zekalarının yüksek olması yatar. Sosyal zeka, insan ilişkilerinde akıllıca davranabilme yeteneğidir. Bireyin insan ilişkilerinde akıllıca davranabilmesinde en etkili araç sahip olduğu iletişim becerisidir. İletişim, bilginin, duygunun ve düşüncenin karşılıklı olarak paylaşıldığı bir süreçtir. İletişim becerisi, bireylerin mesajları doğru olarak anlamlandırması, duygularını, düşüncelerini ve isteklerini etkili bir şekilde ifade edebilmesi ve geri bildirim vermesi ve etkin dinleme becerilerinin tümüdür. İletişim sosyal bir varlık olarak bireyin olumlu ilişkiler kurmasını ve sürdürmesini sağlar. Sosyal zeka bireylerin karşılıklı ilişkilerinde önemli bir rol oynadığı için bireylerin iletişim becerileri ve diğer bireyleri anlayabilme kabiliyeti gerektiren mesleklerde önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan sosyal zeka düzeyi yüksek olan bireyler empati yeteneğine sahip olduğundan diğer bireylerin sorunlarını algılamada ve çözmede daha etkilidirler. Üniversite hayatında çeşitli güçlüklerle karşılaşan öğrenciler, birbirleriyle sağlam ve sağlıklı ilişkiler kurma ve sürdürmede, kendini doğru ifade edebilmede zorlanabilmektedir. Sosyal zekası yüksek olan bireylerin, iletişim becerilerinin güçlü olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı, üniversite gençlerinin sosyal zeka algıları ile iletişim becerileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın evrenini 2019-2020 öğretim yılında Salihli Meslek Yüksekokulu'nda çeşitli programlarda öğrenim gören 2500 öğrenci oluşturmakta olup, araştırmaya gönüllü katılan 387 öğrenci örneklem grubunu oluşturmuştur. Araştırmaya ilişkin veriler Kişisel Bilgi Formu, Tromso Sosyal Zeka Ölçeği ve İletişim Becerileri Envanteri kullanılarak toplanmıştır. Öğrencilerin sosyal zeka algılarının ve iletişim becerilerinin yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyal zeka algıları ile iletişim becerileri arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal zeka, İletişim becerileri, Üniversite gençleri.

ABSTRACT

Social intelligence provides the main contribution to the success and happiness of individuals in their business and private lives. Social intelligence is related to an individual's ability to work with others, communicate effectively, and adapt to their environment. It can be said that social intelligence is a type of intelligence that requires the ability to understand the feelings and thoughts of the people in front of them, to empathize, to evaluate them and to regulate

their own behavior accordingly. The fact that individuals do not have difficulty in establishing relationships with others, and that they can easily cope with the problems they encounter in their social relationships, lies in their high social intelligence. Social intelligence is the ability to act intelligently in human relationships. The most effective tool for an individual to act wisely in human relations is his communication skill. Communication is a process in which information, feelings and thoughts are shared mutually. Communication skill is all of the individuals' ability to make sense of messages correctly, express their feelings, thoughts and wishes effectively and give feedback, and active listening skills. Communication, as a social being, enables the individual to establish and maintain positive relationships. Since social intelligence plays an important role in the mutual relations of individuals, it emerges as an important issue in professions that require individuals' communication skills and the ability to understand other individuals. On the other hand, individuals with high social intelligence levels are more effective in perceiving and solving the problems of other individuals, since they have the ability to empathize. Students who encounter various difficulties in university life may have difficulties in establishing and maintaining strong and healthy relationships with each other and in expressing themselves correctly. Individuals with high social intelligence are thought to have strong communication skills. The purpose of this study is to examine the relationship between university youth's perceptions of social intelligence and their communication skills. The population of the research consists of 2500 students studying in various programs at Salihli Vocational School in the 2019-2020 academic year, and the sample group of 387 students who voluntarily participated in the research. Data related to the research were collected using Personal Information Form, Tromso Social Intelligence Scale and Communication Skills Inventory. It was observed that students' social intelligence perceptions and communication skills were at a high level. A moderately positive and significant relationship was found between the social intelligence perceptions of vocational school students and their communication skills.

Keywords: Social intelligence, Communication skills, University youth

GİRİŞ

Sosyal zeka, başkalarını anlamaya ve uyum sağlamaya yönelik etkili iletişim kurabilmek, kendini etkili ifade edebilmekle ilgilidir (Dursun ve Yücefaydalı, 2020: 540). Sosyal zeka, kişinin grup içinde işbirliği dahilinde çalışabilme, diğer kişilerle sözlü ya da beden dili ile iletişim kurabilme yeteneğini içermektedir (Gardner, 1993: 22). Thorndike (1920:228) sosyal zekayı, "insan ilişkilerinde bilgece davranma yeteneği" olarak tanımlamaktadır. Silvera ve arkadaşları (2001) ise sosyal zeka kavramını "diğer insanları ve her bir değişik sosyal duruma nasıl tepki vereceklerini anlama yeteneği" olarak tanımlamışlardır (Kahya ve Ceylan, 2017: 437). Marlowe (1986) ise sosyal zekayı, "insanların ve kendisinin, kişiler arası durumların hislerini, düşüncelerini ve davranışlarını anlamlandırma ve bu anlamlandırmaya göre hareket etme becerisi" şeklinde ifade etmektedir (Saxena ve Jain, 2013; Ülker, 2016: 23).

Albert (2006)'a göre sosyal zeka, "başkalarıyla iyi geçinebilme ve işbirliği yapmalarını sağlayabilme yeteneğidir" (Dursun ve Yücefaydalı, 2020: 540). Wedeck (1947) ise sosyal zekayı "insanların duygularını, kişiliklerini, tepkilerini ve genel ruh hallerini isabetle çözebilme yeteneği" olarak tanımlanmıştır (Goleman, 2006: 17). Sosyal zeka, başkalarını anlama ve etkileşim kurabilme kapasitesidir (Başaran, 2004: 11). Sosyal zeka, kişinin diğer kişilerle anlaşabilmesini ve işbirliği içerisinde çalışabilmesini kolaylaştırmaktadır (Uzun vd., 2017:2). Sosyal zeka düzeyi yüksek olan kişiler duygularını yönetebilmekte ve yaşamda amaçları konusunda doğru kararlar alabilmektedir (Nazarpoori, 2017: 619).

Sosyal zeka düzeyleri yüksek olan kişiler, herkesle kolaylıkla ilişki kurabilirler. İnsanları anlama ve değerlendirmede çok yetenekli olan kişilerin yüksek sosyal zekaya sahip olduğu söylenebilir. Analitik düşünmede ve mantık yürütmede oldukça yeteneklidir. Sosyal zekası üstün olan kişilerin en önemli özelliklerinden birisi de başka insanları anlayabilme ve onlarla ilişkilerinde akıllıca davranabilmektir (Goleman, 1998: 154). Yüksek sosyal zekaya sahip olan kişiler diğer kişilerle, sahip oldukları iletişim becerileri sayesinde onlarla etkili iletişim kurabilmekte ve onları etkileyebilmektedirler (Kahya ve Ceylan, 2017: 436).

Toplumsal yaşamın temeli ve sosyalleşme sürecinin özü iletişimdir (Ülker, 2016: 33). Literatürde iletişim kavramına ilişkin birçok tanım bulunmaktadır. Cüceloğlu (2011) “iletişim kavramını, hem kişisel hem de toplumsal bir mekanizma olarak görmüş, iki bireyin karşılıklı olarak etkileşimi ve psikososyal süreçleri” olarak ifade etmektedir (Toluç, 2020: 21). Dökmen (1997) ise, iletişimi “bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci” olarak tanımlamaktadır (Durukan ve Maden, 2010: 60).

İnsanın sosyal bir varlık olmasından dolayı başka insanlarla iletişim kurar. Dolayısıyla kişiler arasında sağlıklı bir iletişimin olabilmesi için kişilerin sahip olduğu iletişim becerisi önem kazanmaktadır (Kahya ve Ceylan, 2017: 437). Alper (2007) İletişim becerisini, “kişinin duygu, düşünce, inanç ve tutumlarını anlaşılabilir ve amacına uygun bir şekilde karşısındakine aktarabilme becerisi” olarak tanımlamaktadır (Özdemir, 2021: 5). İletişim becerisi, etkili bir iletişimin gerçekleşmesi için kişilerin karşı tarafa aktarmak istedikleri iletileri doğru olarak iletebilmesi, yorumlanabilmesi ve geri gelen tepkilerin de doğru olarak algılanabilmesi için gerekli olan yeteneklerdir (Çetinkaya ve Alparslan, 2011: 368). Kişiler için başkalarının kendilerine olumlu tepkiler vermesine yol açabilecek ve olumsuz tepkileri bertaraf edebilecek becerilere sahip olmak önemlidir (Kahya ve Ceylan, 2017: 437).

Hem özel hem de iş yaşamında mutlu olmanın ve başarının yolu etkili insan ilişkilerinden geçmektedir. Bu da sosyal zeka düzeyinin yüksek olmasını gerektirmektedir. Sosyal zekası güçlü olanlar kendi duygularının farkında olabilme, başkalarının duygularını anlayabilme, doğru bir şekilde yönetebilme ve sosyal ortamlarda etkili iletişim kurabilme becerisine sahiptirler (Ülker, 2016: 23). Bu çalışmada, sosyal zeka ile iletişim becerileri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Manisa Celal Bayar Üniversitesine bağlı Salihli Meslek Yüksekokulu’nda öğrenim gören üniversite gençleri özelinde incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmada verilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel tarama niteliği taşıyan bu araştırmanın amacı, üniversite gençlerinin sosyal zeka ve iletişim becerileri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Üniversite gençlerinin sosyal zeka düzeyi nedir?
- Üniversite gençlerinin iletişim becerileri düzeyi nedir?
- Üniversite gençlerinin sosyal zeka algıları ile iletişim becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Üniversite gençlerinin sosyal zeka algılarının iletişim becerileri üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

Araştırmanın evrenini 2019-2020 eğitim öğretim yılı güz döneminde Salihli Meslek Yüksekokulu’nda çeşitli programlarda (bilgisayar, özel güvenli ve koruma, emlak yönetimi, moda tasarımı, pazarlama, yerel yönetimler, çocuk gelişimi, dış ticaret) öğrenim gören yaklaşık 2500 öğrenci, örneklemini ise araştırmaya gönüllü olarak katılan 387 öğrenci

oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında Silvera ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilen Doğan ve Çetin (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan ve 21 maddeden oluşan “Tromso Sosyal Zeka Ölçeği” ile Korkut (1996) tarafından geliştirilen ve 25 maddeden oluşan “İletişim Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekler 5’li likert tipindedir. Cronbach Alpha kat sayıları sosyal zeka ölçeği için .82, iletişim becerileri ölçeği için .87 olarak bulunmuştur. Elde edilen veriler frekans, yüzde dağılım, aritmetik ortalama, standart sapma, korelasyon ve regresyon analizleri yapılarak yorumlanmıştır.

BULGULAR

Betimleyici İstatistikler

Bu kısımda, araştırmaya katılan üniversite gençlerinin demografik özelliklerinin dağılımına (Tablo 1) ve ölçeklere (sosyal zeka, iletişim becerileri) ait ortalama ve standart sapma değerlerine (Tablo 2) yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Değişkenler		f	%	Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kız	206	53,2	Kişilik	Konuşkan-Girişken	210	54,3
	Erkek	181	46,8		Sessiz-Sakin	124	32,0
Sınıf	1.sınıf	81	20,9		Duygusal-Alıngan	38	9,8
	2.sınıf	306	79,1		İçe Dönük	15	3,9
Anne Eğitim	Okuryazar değil	25	6,5	Gelir Düzeyi	Alt	16	4,1
	İlkokul	182	47,0		Orta	354	91,5
	Ortaokul	91	23,5		Yüksek	17	4,4
	Lise	62	16,0	Yaşam Kalitesi	Kötü	19	4,9
	Üniversite	27	7,0		Orta	267	69,0
Baba Eğitim	Okuryazar değil	4	1,0		İyi	101	26,1
	İlkokul	139	35,9	Sosyal İlişkiler	Kötü	5	1,3
	Ortaokul	125	32,3		Orta	78	20,2
	Lise	87	22,5		İyi	181	46,8
	Üniversite	32	8,3		Çok iyi	123	31,8

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerinin dağılımı incelendiğinde, katılımcıların %53,2’si kız, %46,8’i ise erkektir. Katılımcıların %20,9’u birinci sınıf, %79,1’i ise ikinci sınıftır. Katılımcıların annelerinin eğitim durumlarına bakıldığında %70,5’i ilkokul ve ortaokul mezunudur. Katılımcıların babalarının eğitim durumlarına bakıldığında %68,2’si ilkokul ve ortaokul mezunu iken, %22,5’i lise mezunudur. Katılımcıların %54,3’ü konuşkan-girişken, %32’si sessiz-sakin kişilik özelliğine sahip olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların gelir düzeylerine bakıldığında %91,5’i orta gelir düzeyindedir. Katılımcıların yaşam kalitesi algılarına bakıldığında %69’u orta, %26,1’i iyi düzeydedir. Katılımcıların yaşam sosyal ilişkilerine bakıldığında %46,8’i iyi, %31,8’i çok iyi, %20,2’si orta düzeydedir.

Tablo 2. Ölçeklere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçekler	N	Ortalama	Std. Sapma
Sosyal Zeka	387	3,61	,488
İletişim Becerileri	387	3,81	,721

Tablo 2’de görüldüğü gibi, sosyal zeka düzeyi puan ortalaması 3.61, iletişim becerileri puan ortalaması 3. 81’dir. Araştırmaya katılan üniversite gençlerinin ortalamasının oldukça üzerinde sosyal zeka düzeyine ve iletişim becerilerine sahip oldukları ifade edilebilir.

Korelasyon Analizi

Sosyal zeka ve iletişim becerileri arasındaki korelasyon analizi bulguları Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Sosyal Zeka ve İletişim Arasındaki Korelasyon Katsayıları

		Sosyal Zeka	İletişim
Sosyal Zeka	Pearson Correlation	1	,459**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	387	387
İletişim Becerileri	Pearson Correlation	,459**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	387	387

** . p<0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3’de görüldüğü gibi, sosyal zeka ile iletişim becerileri arasında pozitif yönlü ve orta derecede anlamlı ilişki vardır ($r=,459$, $p=,000$). Bunun anlamı sosyal zeka düzeyi arttıkça iletişim becerileri de artmaktadır.

Regresyon Analizi

Sosyal zekanın iletişim becerileri üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan basit regresyon analizi bulguları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Sosyal Zeka-İletişim Becerileri Regresyon Analizi ANOVA Sonuç Tablosu

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std.Hata	Durbin-Watson
,459 ^a	,211	,208	,44761	2,071

	Kareler Toplamı	df	Kareler ortalaması	F	p
Regresyon	20,568	1	20,568	102,656	,000 ^b
Hata	77,136	385	,200		
Toplam	97,704	386			

a. Bağımlı Değişken: İletişim Becerileri   b. Tahminciler: Sosyal Zeka

Tablo 4’de yapılmış olan tek bağımsız değişkenli regresyon analizi sonuçlarında görüldüğü gibi, sosyal zeka ve iletişim becerileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Tablodan elde edilen bulgular doğrultusunda ($F=102,656$ $p<0.05$) olduğundan ilişkinin anlamlı olduğu söylenebilir.

Durbin-Watson katsayısı (2,071) bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Tablo 5. Sosyal Zeka ile İş İletişim Becerileri Arasındaki Regresyon Analizi Katsayılar Sonuç Tablosu

	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş	t	p
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	2,099	,130		16,144	,000
Örgütsel Sosyalleşme	,344	,034	,459	10,132	,000

a.Bağımlı Değişken: İletişim Becerileri

Tablo 5’de görüldüğü gibi sosyal zeka, iletişim becerilerindeki değişimin (R^2) %21,1’ini açıklamaktadır. Bunun anlamı, sosyal zekadaki 1 birimlik artış, iletişim becerilerinde 0,211 standart sapmalı değişime sebep olmaktadır. Analiz sonucunda, sosyal zekanın ($\beta=459$, $p<0.05$) iletişim becerileri üzerinde pozitif yönde orta düzeyde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Üniversite gençlerinin algısına göre sosyal zeka ve iletişim becerileri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada şu bulgular elde edilmiştir: Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal zeka düzeyleri ve iletişim becerileri yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre, üniversite gençlerinin sosyal zeka ve iletişim becerileri konusunda yeterli olduğu ifade edilebilir.

Korelasyon analizi sonucu değerlendirildiğinde, sosyal zeka ve iletişim becerileri arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü orta derecede anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bunun anlamı sosyal zeka düzeyi arttıkça iletişim becerileri düzeyi de artmaktadır. Bu sonucu destekleyen çalışmalar vardır. Örneğin; Ülker (2016) tarafından meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyal zeka ve iletişim becerilerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi konulu yüksek lisans tez çalışmasında; meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyal zeka puanları ile iletişim becerileri puanları arasında da pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Naseri ve arkadaşlarının (2014) çalışmalarında lise bir ve ikinci sınıf öğretmenlerinin beceri ve yetenekleriyle sosyal zekaları arasında ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Kahya ve Ceylan (2017) tarafından Dumlupınar Üniversitesine bağlı meslek yüksekokullarında öğrenim gören 450 öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada, sosyal zeka ile iletişim becerisi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Regresyon analizi sonucu değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan üniversite gençlerinin sosyal zeka düzeyi, iletişim becerilerini %21,1’lik bir oranda etkilediği görülmektedir. Bu bulguya göre, sosyal zekanın iletişim becerilerini pozitif yönde ve anlamlı etkilediği ortaya konulmuştur. Kahya ve Ceylan ((2017)’ın çalışması bu bulguyu desteklemektedir.

Bu araştırma, sosyal zeka ile iletişim ilişkisi konusunda yapılan çalışma sayısının az olmasından dolayı bu konuda araştırma yapacak araştırmacılar için kaynak niteliği taşıması bağlamında önem taşımaktadır. Araştırma sadece tek bir meslek yüksekokulunda yapıldığı için elde edilen sonuçlar genellenemez. Araştırmanın daha geniş örneklem grubunda yapılması sonuçların genellenebilmesi açısından yararlı olabilir.

KAYNAKÇA

- Başaran, I. (2004). Etkili Öğrenme ve Çoklu Zekâ Kuramı: Bir İnceleme. *Ege Eğitim Dergisi*, 5(1), 7-15.
- Cüceloğlu, D. (2011). Yeniden İnsan İnsana. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çetinkaya, Ö., ve Alparslan, A. M. (2011). Duygusal Zekânın İletişim Becerileri Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16 (1), 363-377.
- Doğan, T. ve Çetin, B. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Zeka Düzeylerinin Depresyon ve Bazı Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2): 1-19.
- Dökmen, Ü. (1997). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Durukan, E., ve Maden, S. (2010). Türkçe Öğretmenlerinin İletişim Becerileri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 1, 59-74.
- Dursun, M.,ve Yücefaydalı, A. R. (2020). Sosyal Zeka ve Stresle Başa Çıkma Tarzı Arasındaki İlişki: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Turizm Rehberliği Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, Special Issue (4), 538-553.
- Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences: The Theory In Practise*. New York: Basic Books.
- Goleman, D. (1998). *İşbaşında Duygusal Zeka*. (Çev: Handan Balkara), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goleman, D. (2006). *Social Intelligence: The Revolutionary New Science of Human Relationships*. New York: Bantam.
- Kahya, V., ve Ceylan, E. (2017). Sosyal Zekânın İletişim Becerileri Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017) April 20-23, Istanbul*.
- Korkut, F. (2005). Yetişkinlere Yönelik İletişim Becerileri Eğitimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 143-149.
- Marlowe, H. (1986). Social Intelligence: Evidence for Multidimensionality and Gonstruct Indepence. *Journal of Educational Psychology*, 78 (1), 52-58.
- Naseri, S., Badriazarin, Y., ve Najafzade, M. R. (2014). The Relationship Between Social Intelligence and Capabilities and Skills of PE Teachers in Tabriz. *Journal of Science and Today's World*, 3(9), 435-439.
- Nazarpouri, A. (2017). A Survey of The Effect of Leader's Social Intelligence on Employee's Perception of Interpersonal Justice: The Mediating Role of Shared Leadership. *International Journal of Leadership in Education*, 20(5), 618-631.
- Özdemir, M. (2021). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İletişim Becerileri İle Medya Okuryazarlık Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Saxena, S., ve Jain, R. K. (2013), Social Intelligence of Undergraduate Students In Relation To Their Gender and Subject Stream. *IOSR Journal of Research Method in Education*, 1(1), 1-4.

- Silvera, D., H., Martinussen, M., ve Dahl, T. I. (2001). The Tromso Social Intelligence Scale, A Self-Report Measure of Social Intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42, 313-331.
- Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its use. *Harpers Magazine*, 140, 227-235.
- Toluç, G. (2020). *Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Kaygı Düzeyleri ve İletişim Becerileri Arasındaki İlişkilerin Cinsiyetlere Göre İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Uzun, H., Buran, A.Ç., ve Beydilli, E. T. (2017). Sosyal Zekânın Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi: Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 1-13.
- Ülker, Ç. (2016). *Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyal Zeka Ve İletişim Becerilerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wedeck, J. (1947). The Relationship Between Personality and Psychological Ability. *British Journal of Psychology*, 37, 133–151.

YOUTH UNDERSTANDING: RIGHTS AND RESPONSIBILITIES IN DEMOCRATIC INDIA

Dr. Veerendra Kumar N

Assistant Professor and Chairman, Department of Sociology

Vijayanagara Sri Krishnadevaraya University, Bellary. Karnataka - 583105, India.

Akkasali Shivakumarachari

Research Scholar, ICSSR Doctoral Fellow and Department of Sociology

Vijayanagara Sri Krishnadevaraya University, Bellary. Karnataka - 583105, India.

Basavaraja T.

Research Scholar, UGC Doctoral Fellow and Department of Sociology

Vijayanagara Sri Krishnadevaraya University, Bellary. Karnataka - 583105, India.

ABSTRACT

Youth are the growth indicator of a society and are the future torch-bearers of any nation. The progress of a society depends up on the utilization of their potentials. In the developing societies, youth have a major role to play in transforming their traditional and superstitiously structured society, to a modern, techno-scientific rational civil society with universalistic values. Thus youth have come to be looked upon as an instrument of social change.

The present Indian societal set up can be marked by traditionality and acquired modernity, which has pervaded in its institutional and valuational dimensions representing the uniqueness of the social system. This traditional social system has emphasized adulthood and old age which normatively are accorded reverence and respect. The life experience derived through age has been considered significant, young age has been accepted as a period of internalization of existing norms rather than that of adventure and innovation. The focus was on conformity and continuity.

This paper aims at to understand the provisions made in the Indian Constitution and National Youth Policy of India for safeguarding the basic rights and all-round development of youth.

The National Youth Policy includes youth empowerment; youth coordinating, inter sectoral mechanisms and information, research networks and privileges and responsibilities of youth. Along with the rights, National Youth Policy enumerated some responsibilities as to contribute to sectoral, family and self development, to promote social and inter-generation understanding and gender equality, uphold the unity and integrity of the nation, maintain peace and harmony, observe fundamental duties and respect. The fundamental rights and freedoms are guaranteed under the Constitution to all sections of the society.

1. INTRODUCTION

Humans are fundamentally social being which bear responsibilities to each other that cannot be ignored and vice-versa. In Vedic and post-Vedic period, Gurukula system was responsible to impart education and to inculcate values in pupils. In that education system, the guru or teacher and student were firmly and closely bound to each other. The student used to stay with their teacher's home, study there in the lap of nature in realistic situations. Their teacher taught everything which the student wanted to learn and beneficial to them, from holy languages to the holy scriptures.

Across the history of modern civilizations in the world, peoples have gathered in groups based on common beliefs, desires and expectations. Social structures formed within these populations and gave rise to nation states providing a place of refuge (protection) to people with common expectation, tradition and value. Values are the principles we use to define that which is right, good and just.

Leadership comes to the fore in societies where men search for comfort, justice and harmony. As men willingly enter into communal living, giving up solitary existence, it becomes important to note that man's life has meaning only in relationship and this meaning can only be attained through the activity of people who share the same vision (Enemuio & Nzulumike: 2009). Youths need to be morally disposed rightly in order to develop themselves first and then society. Without this, leadership becomes futile as it is intricately linked with goal attainment and these goals can be achieved by the whole of society and not a part.

2. THE CONCEPT OF YOUTH

Youths are usually referred to as young person's but judging from the above age brackets, specific ages cannot be given for a person to be identified as a youth. This can be better explained using the National Youth Service Corps (N.Y.S.C) Scheme as an example. This scheme establishes the statement that to **qualify** for the scheme, the participating **youth** must not be more than **thirty** years of age. The contradicting age brackets of youths as cited above cannot therefore make age alone a reliable factor in determining who a youth is. That is why in line with Mabogunje and Obasanjo (1990) in Oyebamiji (2008), youths will be identified as young persons who manifest the following behavioural traits:

- ☐ A strong desire to move up the ladder
- ☐ A tendency to be idealistic as a result of the values passed into them at earlier ages by role models in the society
- ☐ An eagerness to live to this role models
- ☐ Frequent frustrations and anxiety as this idealism confronts the cold realism of daily existence.

Besides, youths are very energetic, excessively ambitious young persons who desire to change things or situations overnight; as quickly as possible and in the shortest possible time frame.

3. THE CONCEPT OF MORAL VALUES

Morality originating from the Latin word 'moralitas' refers to "manner, character, proper behavior" which differentiates intentions, decisions and actions between good and bad. These are acceptable standard of general conduct or behavior when judged by an average person or the society at large. Morality plays a healthy synthesis between people, co-operate each other in a harmonic manner, understand the right or wrong differentiation makes a value based society. Moral values as the essential values determine individual's perception of morality and moral consciousness in society. These also stands as the standards of good and evil, govern an individual's behavior and choices. Society, government, religion, educational institute, community, family and self are the sources of morals. Moral values include truthfulness, patience, obedience, honesty, integrity, hard work, responsibility, respect, tolerance, loyalty,

public spiritedness, freedom, justice, fairness, equality, respect for human life and dignity of persons. Whenever these moral values being derived from society and government, they, according to necessity, may become as the laws and morals of the society.

Moral values are taught to be imbibed by members of the society to enhance character development and promote good moral upbringing and moral health in individuals. Development of moral values reduce social problems like unrest, social erosion, crime, separatism, class conflict, isolation, lack of wellbeing and after all collective distance. Youths are actually very idealistic as they are taught right from childhood to value “unchanging” ideals such as justice, fairness and equality; brought up in a culture that promotes ideals and ‘idea of permanence’

Young persons can be helped by present day leaders to reduce to the barest minimum their frustrations and anxiety in society by putting relevant measures in place to motivate them and also positively harness their strength and vigor for positive change and development in society. One of the behavioral characteristics stated above is that of a tendency to be idealistic. Youths are actually very idealistic as they are taught right from childhood to value “unchanging” ideals such as justice, fairness and equality; brought up in a culture that promotes ideals and “idea of permanence”. These ideals are taught them in form of moral values which they learn as they grow up.

As Amingo (2003) argues “moral health is manifested in individuals when a person becomes capable of understanding the principles of moral conduct and is committed to behaving morally in his dealings with others”. Principles of moral conduct can only be effectively understood and practiced when moral values are strongly adhered by individuals in a given society.

4. CONFLICTING VALUES OF THE OLD AND NEW

Society is dynamic not static and as societies change from simple traditional societies to complex modern societies; people, values, trends and activities also change. For instance, traditional African societies where relatively simple with no literary heritage (Ibia; 2006) as oral transmission was what was in vogue as opposed to the modern African societies which have been greatly influenced by the Western world and is more advanced with a lot of literary collections on an array of subjects. Just as societies have developed, values have also continued to change to suit the character of a changing world which has brought in an increased wave of moral decadence and moral laxity in present day societies. Some cherished and upheld moral values of the old include:

4.1 Truthfulness:

This quality can be defined as being honest. Honesty implies being frank, direct, open or even straight. It entails standing up for what you believe in no matter whose pride gets in the way. It means not contradicting oneself in thoughts, words and actions. Isichei and Bolaji (2010) define honesty as “the awareness of what is right and appropriate in one’s role, one’s behavior and one’s relationship”. Honesty is the foundation of integrity; having moral standards. Traditional societies were founded on this value and truthfulness was a quality pursued by all especially by leaders who were looked up to for direction by followers. Leaders valued truthfulness because they believed in protecting their names and reputation.

4.2 Respect:

Respect is an acknowledgement of the inherent worth and innate rights of the individual and collectivity (Isichei and Bolaji; 2010). The value of respect was cherished in the past, especially respect for elders. This is because it was assumed that elders were more knowledgeable and wiser than young persons. Respect was also given to elders as they comported themselves in manners worthy of emulation. Respect comes with honour and dignity as the individual or group of individuals are regarded as important personalities in their own rights.

4.3 Tolerance and Cooperation:

For persons to work together to accomplish set objectives, they must learn to appreciate their differences, accommodate their weaknesses and pull together their strengths. Tolerance means being receptive to the beauty of differences while cooperation is simply identified as team work. Tolerance involves mutual understanding resulting from mutual respect while cooperation involves mutually beneficial relations. Traditional societies were tolerant and extremely cooperative, they appreciated diversity in nature and realized that though they were different, they had to work together to promote human life and existence.

4.4 Hard work and Functionalism:

Traditional societies cherished the virtues of hard work and functionalism. Everything these societies did was geared towards inculcating these values in the younger generations. Traditional African education was very functional in its approach as it comprised **basic education** for living in conformity with the traditions of the community; **education for occupation and economic self-reliance** for equipping members with appropriate skills for survival and **education for special occupation** with regards to particular families -family crafts, medicine etc (Kosemani & Okorosaye-Orubite 1995). Traditional societies did not support laziness and as such did not encourage it. Individuals had to learn to value hard work as a channel for an improved life. Members were encouraged to be functional by contributing wholly to the proliferation of their societies. Societies encouraged members of the society who were committed to these values by rewarding them in various ways especially with leadership positions.

4.5 Respect for human life and Dignity of persons:

Human life has always been sacred or sacrosanct. Life has always been important and the dignity of persons has been pursued because the origin of life has been linked with “gods” or “deities”. Human belief in the ultimate power of “immortal gods” has caused men to have great respect for human life and regard persons with dignity. Traditional societies promoted the security of life because of their beliefs in its sacredness. Before life was taken, it had to be a necessary sacrifice after a series of interventions of the people for adequate cleansing.

Traditional societies as already stated were very simple societies. They believed in **character development and functionalism** of members and they pursued this cause with utmost sincerity. Most of their determination to pursue just causes arose from their religious beliefs in the supremacy of their “gods” and the punishment(s) that could arise as a result of their disobedience of these “gods”. In the words of Kosemani and Okorosaye- Orubite (1995) again, “the yard stick for measuring an educated man is his morals, manners, obedience to

authority and respect for the customs, conventions, superstitions and laws of the land”.

5. VALUES OF THE PRESENT

With civilization came a lot of changes took place in both positively and negatively. One negative change that came with the dawn of the new era was moral decadence and laxity. Society has witnessed a fall in moral standards and an increased interest in pleasure and enjoyment as opposed to more serious things. Moral decadence has resulted in indiscipline at all levels in the society and its resultant effects are seen in our basic attitude to work; our readiness to cheat and embezzle, lack of dignity and respect for human life and the monster of corruption. Values that are predominantly held and pursued today include dishonesty, disrespect, intolerance and lack of cooperation, profit oriented relationships, profane of life and abuse of human dignity, loss of pride in hard work and an increased interest in the pursuit of injustice and other crimes all in a bid to acquire wealth by adopting the philosophy that “the end justifies the means”. Modern societies are experiencing the wave of corruption driven by the “get rich quick syndrome”. Public goods and resources are audaciously stolen by individuals who are in leadership positions in a bid to acquire wealth for themselves and secure the future of their families caring less about the pain and burdens to be borne by other members of the society as a consequence of their actions. Today, people take pride in telling lies, engaging in ungodly practices and embellishment of various criminal acts. Integrity is lacking in the interactions of men with one another and flagrant abuse of the laws and of human rights is the order of the day.

6. DECLINING OF MORAL VALUES IN YOUTH

Regarding responsible behavior from youth there is always high level of expectation by every human being, society and institution from all over the world, but in contemporary scenario, it has been observed that immoral and antisocial behaviour is increasing everyday among them. Being an integral part of society every human is considered as a matter of great concern because decrease in moral values among school children and youths greatly obstruct the social fabrication and society both. Following are some responsible factors for declining in moral values among youths:

1. Peer-group influence: It is the influence of their peers, which plays a vital role in developing their concept of morality. They pass more time with them, discuss with them frankly and seek their advice. They scrutinize and evaluate matters relating to morality practiced in their homes and found conflicting views. They readily accept views of peer group.
2. Childhood control: During adolescence child started to become self-ruled. These rules and regulations may be sometimes very flexible and vice-versa based on reactions towards his childhood environment.
3. Changes in moral principles and social contacts: Outside home the environment is changed. In this changed environment, a child learns a lot while making adjustments with these different situations. During this process of adjustment, there is change in the moral principles of child.
4. Gender based morality specifications by society: Double and sub standards of morality set by society based on gender is also the cause of degradation of moral values among youth. Some activities supports the social system for such degradation i.e. Going to market alone, laughing in public places task specification for boys etc.

5. Rise of maturity: With the rising of maturity level, the sense of shame and atonement is increasing on finding himself committing anything wrong. As such, situation is repeating youth feels dejected in his environment and become the victim of solitude, unhappy life and inferiority complex and keeps himself apart from the realities of life.

6. Willingness of self-exposition or identification: During adolescence youth develop the capability to analyzing the issues and situations, developing their own view points, rationalizing the things, questioning the status quo, revolting and struggling for their personality development. Willingness of self-exposition or identification usually takes a youth or child towards crime and anti-social and immoral behaviour like eve teasing, commenting on girls, elopement, delivering abusing words, smoking, drinking, quarreling, sex abuse, substance abuse etc.

7. Small family and materialistic attitude towards life: In the family of working husband and wife children does not have sufficient time to stay with their parents and hence felt alone. Their feelings and emotions rested passive and remained as neglected child. In spite of sharing time with parents children start wasting their time in watching TV, staying with peer group, reading and watching porn or bad literature etc. to share feelings

8. Parental behavior: Parental behavior definitely affects the child's personality and character in both ways i.e. positive, negative and also responsible for developing moral values. Now a day, the control of parents over their children has been decreasing. As a result, external forces are diverting the youths and they engage themselves in night club, rocking, unwanted discussions and so many objectionable relationships. This sort of isolation, lack of love and affection from family has been endangering and spoiling their lives resulting unrest and agitation.

9. Inappropriate Educational polity and Governance: Especially in Indian education system, there are flaws in the educational polity and governance, administration and management. These flaws should be removed.

10. Dirty Policies: Most of the political parties have a tendency to capture youth to strengthen and developed their structure. All the political parties have been fulfilling their own interest by involving them into different movements with the assurance of employment and numerous greed and promises. Being inspired by those, the youth is being adversely affected and the society is being polluted by an unstable situation.

11. Other stimulating factors: A number of stimulating factors such as unhappy life, influence of entertainment means, undesirable films, porn sites on internet, sexual urge, obscene novels, heroism, desire to get rich quickly, drug abuse etc. hasten moral degeneration among youth.

7. MORAL VALUES FOR YOUTH IN A CHANGING SOCIETY

This saying is as important for the child as it is for the youths. In a world where development continues to take place and societies rapidly move with latest developmental trends; it is very important for youths to hold on to moral values taught them in their childhood. In as much as societies continue to change, there are certain principles that genuinely focused societies want to strictly adhere to. Youths are being faced with peculiar problems in their societies that tend to challenge their moral stance, they are surrounded with people who have thrown morality aside and are making it. Society tends to favor those who can do almost anything to attain power and money and even celebrates corruption in several ways. Notwithstanding this, youths have the power that lies within them to bring about the societies they want. In as much as they continue to observe such sad practices, they can choose to make a positive impact in

society by the way they live. Still, the world celebrates men and women of great values who held on and continue to hold on to values that are undeniable and true. The Late South African President, Nelson Mandela, is celebrated the world over as a truly remarkable man who changed the face of South Africans and made black South Africans proud young men and women whose spirits were dampened by the apartheid era. This he did as a young man. Mandela stood for truth, justice and freedom and is today hailed as a hero, an icon and a man of the people. The young Pakistani youth, Malala Yousafzai stands out as a youth with values. She continues to advocate for good even in the face of persistent danger.

Youths especially in our dear country Nigeria, do not need to follow the path of destruction by not being morally conscious but can make a difference in their society by doing what is right. Life always presents choices; man is always a product of his choices. Being a total man with knowledge, competence (skills) and right attitudes can leave lasting legacies for the future of any society. Moral values of the past can still be practiced by youths in present day societies and with this they (youths) can determine the type of change that occurs in society and not just be swept off their feet and be victims of the changes that are bound to occur in a changing world.

Youths of today can make a difference in their societies by standing out of the crowd and upholding moral values in a morally bankrupt society.

8. RECOMMENDATIONS

1. The family which is the base structure of every society must begin to correct their wrongs with regards to restructuring their value systems because most youths learn from the elders in their families and if truly there has to be a positive change in society, the family must play its role as the major primary agent of socialization in the society.
2. Government and other authorities especially in leadership positions must see themselves as role models for young persons and begin to be responsible adults. They have to realize that the future of tomorrow depends on the foundations laid today and youths cannot become trusted leaders if they cannot follow in trust.
3. Youths must encourage themselves by interacting with one another and creating social networks that can easily strengthen them when faced with discouraging attitudes about moral issues.
4. The national goals for the inculcation of national consciousness and national unity and the inculcation of the right type of values and attitudes for the survival of the individual.

9. CONCLUSION

Youths are major determinants of the level of development in any society. No society can be self-sustaining without its human components of which the major workforce is the youths. Realizing this, young people ought to know their importance and worth in society and begin to value themselves as purveyors of the fortune and progress of any society. Youths must be committed to imbibing moral values and upholding them through life as these values will shape the ways they think, speak and even act. Moral standards can rise in contemporary societies if the zeal of youths brings about the restoration of moral values. To uphold moral values, youths must be disciplined and resist immoral behaviour that will eventually culminate in loss of moral compass. Youths can be the agents of change in their societies by accepting to live by moral codes and become “lights in perceived darkness” to show the way

forward for nations to become truly prosperous, developed and functional.

REFERENCES

1. Aminigo, I. M. (2003). Model Essays in Moral Education. Buguma: Hanging Gardens Publishers.
2. Aminigo, I. M. & Nwaokugha, D. O. (2006). An Advanced Introduction to Philosophy of Education. Choba: Zelta Research Consult.
3. Anadi, C. C. (2008). Moral Values for the production of Disciplined Manpower in Primary Schools. Nigerian Journal of Sociology of Education, 2 (2): 35-45
4. Ekpiwre, C. A. (2008). Socialization and Value Re-Orientation in the Family: Implications for Effective Education Reforms in Nigeria. Nigerian Journal of Sociology of Education, 2 (2): 174-180
5. Enemuo, P. C. & Nzulumike, C. (2009). Education, Leadership and National Development. Nigerian Journal of Educational Philosophy, 21 (1): 69-80
6. Ibia, E. I. (2006). Sociological Foundations of Nigerian Education (Rev. ed). Uyo: On“pex Publisher
7. Isichei, F. M & Bolaji, S. D. (2010). Relevance of Philosophy of Education to National Value Re- Orientation. Nigerian Journal of Educational Philosophy, 1(1): 22-30
8. Kosemani, J. M. & Okorosaye- Orubite, A. K. (1995). History of Nigerian Education: A Contemporary Analysis. Port Harcourt: Abe Publishers
9. Okoh, J. D. (2003). Philosophy of Nigerian Education (The Basics). Owerri: Corporate Impressions
10. Olujide, M. G. (2008). Attitude of Youth towards Rural Development Programmes in Lagos State, Nigeria. Journal of Social Sciences, 17 (2)
11. Onuoha, D. C. (2005). Maximizing Your Youthful Season. Umuahia: Empowerment Publications.
12. Oxford Advanced Learners Dictionary (2010). International Student’s edition (8th ed). Oxford University Press.
13. Oyebamiji, M. A. (2008). Constraints to Participation of Nigerian Youths in Community Development: Implications for National Development. Journal of Adult and Community Education Research, 1 (1)
14. Uyanga, U. D. & Aminigo, I. M. (2010). The Morally Autonomous Individual and National Development Imperatives in the Nigerian Nation. Trends in Educational Studies, 5 (1 & 2): 1-8

**PAZARLAMA ELEMANI ADAYLARININ YAŞAM DOYUMU ALGILARININ
DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ****INVESTIGATION OF LIFE SATISFACTION PERCEPTIONS OF MARKETING STAFF
CANDIDATES IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES****Doç. Dr. Semra TETİK**

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli Meslek Yüksekokulu, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6266-8178>**ÖZET**

Yaşam doyumu, kişinin yaşama yönelik genel tutumu olarak ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle yaşam doyumu, genel olarak kişinin kendi yaşamından duyduğu memnuniyettir. Yaşam doyumu, kişinin iş, boş zaman ve iş dışı zaman olarak tanımlanan yaşama gösterdiği duygusal tepkidir. Günlük yaşamlarındaki aktivitelerden keyif alan, yaşamıyla ilgili hedefleri olan, özsaygıları yüksek olan ve yaşama pozitif açıdan bakan kişilerin de yaşam doyumu yüksektir. Yaşam doyumu bir anlamda kişinin hedeflerini gerçekleştirme derecesidir. Yani kişilerin sahip olmak istedikleri ile sahip olduklarını karşılaştırarak ulaştıkları sonuçtur. Dolayısıyla kişinin hedeflerini gerçekleştirme düzeyi arttıkça yaşam doyumu da artmaktadır. Kişinin yaşamına atfettiği anlam, rutin yaşamından aldığı zevk, hedeflerine ulaşma derecesi, kendine verdiği değer, benlik algısı, sosyoekonomik düzeyi, kişisel güvenliği, cinsiyeti, yaşı, kardeş sayısı, anne ve baba tutumu, iş bulma kaygısı ve sosyal ilişkileri yaşam doyumunu etkileyen faktörlerden bazılarıdır. Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları yaşamlarının tüm alanlarını etkilemesinden dolayı büyük önem taşımaktadır. Üniversite yılları kişinin yetişkinliğe attığı ilk adımdır. Üniversite dönemi öğrencilerin iş yaşamına hazırlandıkları ve kendi değer sistemlerini oluşturdukları bir dönemdir. Gençlerin seçtikleri meslekte başarılı ve mutlu olmalarının önemli koşullarından birisi de yaşam doyumlarının yüksek olmasıdır. Dolayısıyla kariyer planını pazarlama alanında yapan üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu algıları merak konusu olmuştur. Bu noktadan hareketle araştırma, pazarlama elemanı adaylarına yönelik olarak yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı, pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu algılarını demografik değişkenler açısından incelemektir. Araştırmanın örneklemini, 2019-2020 öğretim yılında Salihli Meslek Yüksekokulu Pazarlama Programı'nda öğrenim gören 63 öğrenciden oluşmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket Kişisel Bilgi Formu ve Yaşam Doyumu Ölçeği olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik, t-Testi ve ANOVA analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda pazarlama elemanı adaylarının genel olarak yaşam doyumunun orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu açısından; cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, anne ve babanın hayatta olup olmadığı, anne ve babanın ayrılıp ayrılmadığı, anne-baba tutumu, gelir düzeyi ve iş bulma kaygısının anlamlı fark olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Doyumu, Pazarlama Elemanı Adayı, Demografik Değişkenler**ABSTRACT**

Life satisfaction can be expressed as a person's general attitude towards life. In other words, life satisfaction is generally the satisfaction that a person feels from his own life. Life satisfaction is an individual's emotional response to life, defined as work, leisure and non-work time. People who enjoy activities in their daily lives, have goals related to their lives, have high self-esteem and have a positive outlook on life also have high life satisfaction. Life satisfaction, in a sense, is the degree to which one achieves one's goals. In other words, it is

the result that people reach by comparing what they want to have with what they have. Therefore, as the level of realization of one's goals increases, life satisfaction also increases. The meaning a person attributes to his life, the pleasure he gets from his routine life, the degree to which he reaches his goals, the value he attaches to himself, his sense of self, socioeconomic level, personal security, gender, age, number of siblings, parental attitude, job anxiety and social relations are some of the factors affecting life satisfaction. . University students' life satisfaction is of great importance as it affects all areas of their lives. University years are the first step a person takes to adulthood. University period is a period in which students prepare for business life and create their own value systems. One of the important conditions for young people to be successful and happy in their chosen profession is to have a high life satisfaction. Therefore, the perception of life satisfaction of university students who make their career plans in the field of marketing has been a matter of curiosity. From this point of view, the research was conducted for marketing personnel candidates. The aim of this study is to examine the life satisfaction perceptions of marketing staff candidates in terms of demographic variables. The sample of the research consisted of 63 students studying in Salihli Vocational School Marketing Program in the 2019-2020 academic year. Questionnaire was used as a data collection tool in the research. The questionnaire consists of two parts, the Personal Information Form and the Life Satisfaction Scale. In the analysis of the obtained data, descriptive statistics, t-Test and ANOVA analysis techniques were used. As a result of the research, it has been determined that the marketing staff candidates have a medium level of life satisfaction in general. In terms of life satisfaction of marketing staff candidates; It was seen that there was no significant difference in gender, age, number of siblings, whether the mother and father were alive, whether the mother and father were separated, parental attitude, income level and job anxiety.

Keywords: Life Satisfaction, Marketing Staff Candidate, Demographic Variables

GİRİŞ

Yaşam doyumu kavramı ilk kez Neugarten ve arkadaşları (1961) tarafından ortaya atılmıştır. Yazarlar yaşam doyumunu, kişinin yaşamdan beklentileri ile sahip olduklarının karşılaştırması sonucunda ortaya çıkan durum olarak tanımlamışlardır (Er Ülker ve Özdemir, 2021: 89). Kişilerin mutlu olma düzeylerini yükseltmeyi amaçlayan bu kavram, psikoloji paradigması kapsamında olmasına rağmen, kısa zamanda yaygınlaşarak davranış bilimleri, yönetim, sosyoloji, iletişim gibi alanlarda yer bulmuştur. Son yıllarda yaşam doyumu kavramı, doğrudan, devam eden yaşamla ilişkilendirilerek, yaşamın kişi için ne kadar doyum sağladığı üzerinde durmaktadır (Akkuş, 2020: 38). Literatüre bakıldığında yaşam doyumu kavramına ilişkin birçok tanım yapıldığı görülmüştür.

Diener ve arkadaşları (1985) yaşam doyumu kavramını, “özel iyi-olma, mutluluk, psikolojik iyi-olma ve yaşam kalitesinin iyi olması” olarak ifade etmişlerdir (Diener ve Suh, 1997: 200; Gül, 2017: 265). Bradley ve Corwyn (2004)’e göre yaşam doyumu, kişinin yaşamın tümüne veya belli bir dönemine ilişkin yaptığı değerlendirmelerin neticesinde yaşamdan duyduğu memnuniyet düzeyidir (Yenihan vd., 2016: 35). Yaşam doyumu, kişinin yaşam kalitesinin sübjektif olarak değerlendirmesidir (Sousa ve Lyubomirsky, 2001: 669). Dolayısıyla kişinin yaşamını nasıl değerlendirdiği ile yaşam doyumu arasında bir paralellik vardır (Er Ülker ve Özdemir, 2021: 89). Veenhoven (1996: 6)’e göre ise yaşam doyumu, kişinin genel olarak yaşam kalitesini olumlu algılama derecesidir. Diğer bir ifadeyle yaşam doyumu, kişinin yaşadığı hayattan ne kadar memnun olduğunun göstergesidir.

Yaşam doyumu, kişilerin yaşama dair gerek nesnel gerekse özel olarak ortaya koydukları toplumsal tepkileri ve bireysel tutumlarıyla, çalışma zamanı haricindeki tepkileridir (Gül,

2017: 265). Bu bağlamda yaşam doyumunun genel olarak yaşamımızda meydana gelen gelişmelere ilişkin verilen duygusal tepkiler sonucunda oluştuğu söylenebilir (Kolbaşı ve Bağcı, 2019: 120).

Yaşam doyumu, devam eden yaşamın memnuniyet düzeyini, yaşamı değiştirme isteğini, kişinin çevresindekilerin o kişinin yaşamına ilişkin görüşünü, geçmişe ve geleceğe ilişkin doyumunu kapsar (Yılmaz, 2018: 1279). Geçmişten günümüze üzerinde düşünülen konulardan birisi de iyi yaşamın ne olduğudur. Bu kapsamda iyi yaşamın erdemle ilgili olduğu, kişinin üzerine düşen sorumluluklarını gerçekleştirmesi ya da mutluluk ve zevkle dolu olduğuna ilişkin farklı görüşler söz konusu olmuştur (Diener ve Suh, 2000: 9). (Er Ülker ve Özdemir, 2021: 89). Zhao ve arkadaşları (2011: 50) kişilerin yaşadıkları olumsuz durumlar ve bu olumsuz durumlar sonucunda meydana gelen negatif duyguların yaşam doyumunu düşüreceğini ifade etmişlerdir (Yenihan vd., 2016: 35).

Yaşam memnuniyetini değişik açılardan ele alan bazı kuramlar geliştirilmiştir. Bunlar; haz ve acı, etkinlik, yargı, bağ, tabandan tavana ve tavandan tabana kuramlarıdır (Sarıkaya, 2021: 26).

Haz ve acı kuramı, kişinin yaşam doyumunu sağlayabilmesi için birtakım ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini savunan bir kuramdır. Dolayısıyla bu kuram, kişinin ihtiyaçlarını karşıladığında hissettiği hazzı, karşılamadığında çektiği acıyı ifade etmektedir. Kişi, ihtiyaçları karşılandığında en büyük mutluluğa erişmektedir. Ancak haz ve acı veren şeylere alışıkça hazzın ve acının şiddeti azalmaktadır (Gümüş, 2006: 43).

Etkinlik kuramı, mutluluğun kişinin kendi etkinliklerinden elde edilebileceğini ileri sürmektedir. Bu kuramın ilk temsilcisi olan Aristoteles'e göre mutluluk, kişinin erdemli yaşamasına bağlıdır. Eğer kişi sosyal etkinlikler, egzersizler, hobiler gibi etkinliklere odaklanırsa mutlu olabilir (Parıldar, 2020: 21).

Yargı kuramı, kişinin bireysel olarak ulaştığı yaşam doyumunu belirlemede önemli bir yere sahip olduğunu savunur. Bu kurama göre, kişi kendini başka kişilerle kıyaslayarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla kişinin yaşam doyumu, kendisine göre daha kötü koşullarda yaşadığını düşündüğü kişiyle kıyaslandığında artmaktadır (Tunç, 2019: 12).

Bağ kuramı, kişinin hissi yaşantılar ve gündelik yaşantılar arasında şartlanma ilkeleriyle ilişki kurulabileceğini savunur. Bu kurama göre, kişinin mutlu olması ile yaşadığı olaylara atfettiği önem arasında ilişki vardır (Tunç, 2019: 14). Mutluluk hafızada tıpkı bir ağ sistemine benzer. Mutlu kişiler, olumlu zengin ağlara sahip olduğu için yaşadıkları olaylara da pozitif tepki göstererek olumlu bağları güçlendirmektedir (Parıldar, 2020: 21).

Tabandan tavana ve tavandan tabana kuramı, kişilerin hissettikleri anlık acı ve zevkleri değerlendirerek mutlu olup olmadıklarına karar vermelerine dayanır. Buna göre, kişinin yaşam doyumu, en küçük mutluluklarının da dahil olduğu tüm mutluluklarını kapsar. Tabandan tavana kuramına göre, haz kişisel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Kişilerin kendine has yapıları meydana gelen bir olaya yönelik nasıl bir tepki vereceklerini tayin eder Tavandan tabana kuramına göre ise, kişi yaşam doyumunu yaşamındaki haz ve acıların tümü ile ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda kişinin yaşamındaki hazları, acılarından daha fazlaysa yaşam doyumu daha yüksek olabilir (Diener, 1984: 565).

Literatürde yaşam doyumu kavramını demografik özellikler açısından da inceleyen yapılmıştır (Recepoglu, 2013: 320; Ünal, Karlıdağ ve Yoloğlu, 2001: 116; Yılmaz ve Altınok, 2009: 464; Yılmaz ve Aslan, 2013: 65). Palmore ve Luikart (1978) yaptıkları bir çalışmada, yaşam doyumunu cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, gelir düzeyi ve çalışma süresi gibi demografik değişkenlerin etkilediğini ortaya koymuşlardır (Sarıkaya, 2021: 28).

Kişinin tüm yaşamını kapsayan yaşam doyumu birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler; kişinin kişisel özellikleri, toplumsal farklılıklar, içinde yaşadığı sosyal ve kültürel ortam, iş ortamı, iş memnuniyeti, aile yapısı, ekonomik refahı, mutlu olup olmadığı, insan ilişkileri, sosyolojik ve psikolojik faktörler olarak ifade edilebilir (Şimşek ve Koç, 2020: 3078-3079). Bu bağlamda yaşam doyumu, belli bir alanı değil yaşamın genelini değerlendirmeyi gerektirmektedir (Girgin, 2021:1).

Anlaşılabileceği üzere, yaşamın her boyutunu içeren faktörler yaşam doyumu kapsamına girmektedir. Dolayısıyla yaşamın bütüncül perspektiften ölçülmesi durumunda anlamlı sonuca ulaşılabilir (Tozkoparan, 2021: 1889). Diener ve arkadaşları (1985) bütüncül bir bakış açısıyla, yaşam doyumunu etkileyen faktörleri şu şekilde belirlemiştir (Er Ülker ve Özdemir, 2021: 89):

- Kişinin genel olarak yaşamından memnun olması,
- Kişinin yaşamının anlamlı olduğuna inanması ve yaşamında hedeflerinin olması,
- Kişinin yaşamında belirlediği hedefleri gerçekleştirdiğine inanması,
- Kişinin olumlu bir benlik algısına sahip olması ve kendini değerli hissetmesi,
- Kişinin yaşamındaki günlük aktivitelerden zevk alması,
- Kişinin kendisinin psikolojik ve bedensel olarak güçlü hissetmesi,
- Kişinin sosyo-ekonomik bağlamda kendisine güvenmesi.

Görüldüğü gibi, yaşam doyumu kişinin tüm yaşamını kapsamakta ve kişinin mutluluğunu ifade etmekle beraber, birçok faktörü içermektedir (Şimşek ve Koç, 2020: 3078). Bu çalışmada pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu demografik özellikleri açısından incelenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu hangi düzeydedir?
- Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu algısı demografik özelliklerine göre farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Bu çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Durum tespiti niteliğinde bir çalışmadır. Araştırmanın evreni Salihli Meslek Yüksekokulu Pazarlama Programı'nda 2019-2020 eğitim öğretim güz döneminde öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Anket uygulamasına katılan gönüllü öğrenci sayısı 63'tür. Araştırma verilerinin toplanmasında "Kişisel Bilgi Formu" ve Diener ve arkadaşlarının (1985) geliştirdiği ve birçok çalışmada (Dost, 2007; Dağlı ve Baysal, 2016; Köker, 1991; Soylu ve Kabasakal, 2016; Kolbaşı ve Bağcı, 2019) geçerlik ve güvenilirliği kanıtlanmış olan "Yaşam Doyumu Ölçeği" kullanılmıştır. 5 ifadeden oluşan Likert tipi bir ölçektir. Orijinal ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı ,87 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise ölçeğe ilişkin Cronbach Alfa katsayısı ,74 olarak bulunmuştur. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, t-Testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) teknikleri uygulanmıştır.

BULGULAR

Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan pazarlama elemanı adaylarının demografik özelliklerine göre tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Özellikler	Değişkenler	n	%
Cinsiyet	Kız	27	42,9
	Erkek	36	57,1
Yaş	18-20 yaş	48	76,2
	21-23 yaş	12	19,0
	24 ve üzeri yaş	3	4,8
Kardeş Sayısı	1	7	11,1
	2-3	46	73,0
	4 ve üzeri	10	15,9
Siz kaçınıcı çocuksunuz?	1. çocuk	26	41,3
	2. çocuk	21	33,3
	3. çocuk	9	14,3
	4. ve üzeri çocuk	7	11,1
Anne hayatta mı?	Evet	59	93,7
	Hayır	4	6,3
Baba hayatta mı?	Evet	57	90,5
	Hayır	6	9,5
Anne ve babanız birlikte mi ayrı mı?	Birlikte	53	84,1
	Ayrı	10	15,9
Anne-Baba Tutumu	İlgisiz	1	1,6
	Otoriter	10	15,9
	Korumacı	37	58,7
	Demokratik	15	23,8
Ailenin Gelir Düzeyi	Düşük	15	23,8
	Orta	44	69,8
	Yüksek	4	6,3
İş Kaygısı	Evet	45	71,4
	Hayır	18	28,6

Araştırmaya katılan pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğindeki ifadelerle ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Yaşam Doyumuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Maddeler	N	Ort.	Std.Sapma
Yaşamım birçok yönden idealimdekine yakın	63	3,06	1,281
Yaşam şartlarım mükemmeldir	63	3,06	1,366
Yaşamımdan memnunum	63	4,06	1,401
Yaşamdan şimdiye kadar istediğim önemli şeyleri elde ettim	63	3,48	1,243
Eğer hayata yeniden başlasaydım neredeyse hiçbir şeyi değiştirmezdim	63	2,83	1,362
Toplam Yaşam Doyumu	63	3,30	,8582

Tablo 2’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının genel yaşam doyumu orta ($x=3,30$) düzeydedir. Yaşam doyumu ölçeğindeki ifadelerden “Yaşamımdan memnunum” en yüksek puan ortalamasına sahip ifadedir. Bunu da “Yaşamımda şimdiye kadar istediğim önemli şeyleri elde ettim” ifadesi izlemektedir. En düşük puan ortalamasına sahip ifade ise “Eğer hayata yeniden başlasaydım neredeyse hiçbir şeyi değiştirmezdim” olmuştur. Bunu da “Yaşamım birçok yönden idealimdekine yakın” ve “Yaşam şartlarım mükemmeldir” ifadeleri izlemektedir.

Yaşam Doyumu Algısının Demografik Özelliklere Göre Farklılaşma Analizleri

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için bağımsız gruplar t-Testi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Yaşam Doyumunun Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu

Cinsiyet	N	X	Ss	Sd	t	p
Kadın	27	3,43	,77	61	1,052	,297
Erkek	36	3,20	,92			

Tablo 3’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının cinsiyet değişkenine göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar yaşa göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için tek yönlü ANOVA analizi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Yaşam Doyumunun Yaşa Göre Farklılaşma Durumu

Yaş	N	X	Ss	F	p
18-20 yaş	48	3,28	,855	,713	,494
21-23 yaş	12	3,22	,940		
24 ve üzeri yaş	3	3,87	,503		

Tablo 4’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının yaş değişkenine göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar kardeş sayısına göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların kardeş sayısına göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için tek yönlü ANOVA analizi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Yaşam Doyumunun Kardeş Sayısına Göre Farklılaşma Durumu

Kardeş Sayısı	N	X	Ss	F	p
1	7	3,00	,987	,787	,460
2-3	46	3,38	,795		
4 ve üzeri	10	3,14	1,067		

Tablo 5’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının kardeş sayısı değişkenine göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar kaçınıcı çocuk olduğuna göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların kaçınıcı çocuk olduğuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için tek yönlü ANOVA analizi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 6’de verilmiştir.

Tablo 6. Yaşam Doyumunun Kaçınıcı Çocuk Olduğuna Göre Farklılaşma Durumu

Kaçınıcı Çocuk	N	X	Ss	F	p
1.	26	3,41	1,001	,308	,819
2.	21	3,28	,714		
3.	9	3,11	,996		
4. ve üzeri	7	3,20	,490		

Tablo 6’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının kaçınıcı çocuk olduğuna göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar annenin hayatta olup olmamasına göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların annenin hayatta olup olmadığına göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için bağımsız gruplar t-Testi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Yaşam Doyumunun Annenin Hayatta Olup Olmadığına Göre Farklılaşma Durumu

Anneniz hayatta mı?	N	X	Ss	Sd	t	p
Evet	59	3,34	,853	61	1,540	,119
Hayır	4	2,65	,755			

Tablo 7’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının annelerinin hayatta olup olmadığına göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar babanın hayatta olup olmamasına göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların babanın hayatta olup olmadığına göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için bağımsız gruplar t-Testi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Yaşam Doyumunun Annenin Hayatta Olup Olmadığına Göre Farklılaşma Durumu

Babanız hayatta mı?	N	X	Ss	Sd	t	p
Evet	57	3,27	,892	61	-,803	,425
Hayır	6	3,57	,345			

Tablo 8’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının babalarının hayatta olup olmadığına göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar anne ve babanın birlikte mi ayrı mı olduğuna göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların annelerinin ve babalarının birlikte mi ayrı mı olduğuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için bağımsız gruplar t-Testi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Yaşam Doyumunun Anne ve Baba Birlikte mi Ayrı mı Olduğuna Göre Farklılaşma Durumu

Anne ve babanız birlikte mi ayrı mı?	N	X	Ss	Sd	t	p
Birlikte	53	3,44	,863	61	-,566	,574
Ayrı	10	3,27	,863			

Tablo 9’da görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının annelerinin ve babalarının birlikte mi ayrı mı olduğuna göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar anne-baba tutumuna birlikte göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların anne-baba tutumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için tek yönlü ANOVA analizi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Yaşam Doyumunun Anne-Baba Tutumuna Göre Farklılaşma Durumu

Anne-Baba Tutumu	N	X	Ss	F	p
İlgisiz	3	3,73	,757	,680	,568
Otoriter	10	3,42	,702		
Koruyucu	35	3,17	,954		
Demokratik	15	3,43	,736		

Tablo 10’da görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının anne-baba tutumuna olduğuna göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar ailenin gelir düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların ailenin gelir düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için tek yönlü ANOVA analizi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Yaşam Doyumunun Ailenin Gelir Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

Ailenin Gelir Düzeyi	N	X	Ss	F	p
Düşük	15	3,29	,835	1,474	,237
Orta	44	3,36	,829		
Yüksek	4	2,60	1,189		

Tablo 11’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının ailenin gelir düzeyine göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar iş bulma kaygısı olup olmadığına göre farklılaşmakta mıdır?

Pazarlama elemanı adaylarının Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların iş bulma kaygısı olup olmadığına göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için bağımsız gruplar t-Testi yapılmış, analiz sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Yaşam Doyumunun İş Bulma Kaygısı Olup Olmadığına Göre Farklılaşma Durumu

Mezun olduktan sonra iş bulma kaygınız var mı?	N	X	Ss	Sd	t	p
Evet	45	3,33	,909	61	,443	,660
Hayır	18	3,22	,735			

Tablo 12’de görüldüğü gibi, pazarlama elemanı adaylarının mezun olduktan sonra iş bulma kaygısı olup olmadığına göre yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yaşam doyumu yüksek olan kişilerin yaratıcılığının arttığı, bağışıklık sisteminin güçlü olduğu, iş yaşamlarında ve insan ilişkilerinde başarılı oldukları yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Diener ve Seligman, 2002; Lyubomirsky, King ve Diener, 2005; Başaran, 2020). Bu çalışmada, pazarlama programında öğrenim gören pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu algıları demografik değişkenler açısından incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan pazarlama elemanı adaylarının algılarına göre yaşam doyumları orta düzeydedir. Bu sonuca göre, katılımcıların yaşamlarını tam olarak beklentilerine uygun örmedikleri, buna karşılık yaşamdaki isteklerini kısmen gerçekleştirebildiklerini düşündükleri söylenebilir. Bu bulgu birçok araştırmanın bulguları ile uyumludur (Er Ülker ve Özdemir, 2021; Kolbaşı ve Bağcı, 2019; Polatçı, 2015; Tutcu ve Çelik, 2018).

Katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, kaçınıcı çocuk, anne-baba hayatta mı, anne-baba birlikte mi ayrı mı, anne-baba tutumu, gelir düzeyi, iş bulma kaygısı) göre yaşam doyumu algıları anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu bulguların bazı çalışmalarla uyumlu olduğu gibi bazı çalışmalarla da uyumlu olmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu algıları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulguya göre kadın ve erkek katılımcıların yaşam doyumu eşittir. Bu bulguyu destekleyen çalışmalar vardır (Aslan, 2020; Kuzulu vd., 2013; Huebner vd., 2006; Mechanic, 1989; Yenihan vd., 2016). Huebner ve arkadaşları (2006) tarafından cinsiyet açısından yaşam doyumu düzeyinde anlamlı fark olup olmadığını incelemek amacıyla lise öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada, cinsiyetin anlamlı bir farka neden olmadığı ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Mechanic (1989) tarafından boşanmanın ve aile içi çatışmaların, ergenlerin psikolojisi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan çalışmada, yaşam doyumunun cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği ortaya konulmuştur. Ancak yapılan birçok çalışmada yaşam doyumunun cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur (Başaran, 2020; Karasu, 2021; Keser, 2005; Nedim Bal ve Gülcan, 2014; Recepoğlu, 2013; Sarıkaya, 2021; Ünal, Karlıdağ ve Yoloğlu, 2001; Yılmaz ve Aslan, 2013). Nedim Bal ve Gülcan (2014) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada, yaşam doyumu düzeyinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Başaran (2020)’ın üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunu cinsiyet değişkeni açısından incelediği çalışmada anlamlı farklılık bulunmuştur.

Araştırmaya katılan pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu algıları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulguyu destekleyen çalışmalar vardır. Başaran (2020) tarafından üniversite öğrencilerinin duygusal zeka ve yaşam doyumu ilişkisi üzerine yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinde yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği ortaya konulmuştur. Kuzulu ve arkadaşları (2013) tarafından çalışanlara yönelik yapılan çalışmada, yaş değişkenine göre yaşam doyumu düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yenihan ve arkadaşlarının (2016) Sakarya’daki AVM çalışanlarının iş doyumu ve yaşam doyumlarının demografik değişkenlerle ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada, katılımcıların yaşam doyumunda yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Aslan (2020) tarafından okul yöneticileri üzerinde yapılan çalışmada, yaşam doyumunun yaşa göre anlamlı farklılık göstermediği ortaya konulmuştur.

Araştırmaya katılan pazarlama elemanı adaylarının yaşam doyumu algıları ile ailenin gelir düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulguyu destekleyen çalışmalar vardır (Tomrukçu, 2010). Yapılan bazı çalışmalarda farklı bululara rastlanmıştır. Dilmaç ve Ekşi (2008) tarafından meslek yüksekokulu öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada, yaşam doyumunun gelir düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Aslan (2020) tarafından okul yöneticileri üzerinde yapılan çalışmada, yaşam doyumunun gelir düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Yılmaz ve Altınok (2009) tarafından okul müdürlerine yönelik yapılan çalışmada, yaşam doyumu gelir düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri gelir düzeyi değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermektedir. Esasında kişilerin yaşamdan beklentilerinin karşılanmasına paralel olarak yaşam doyumu sağladığı düşünülürse, gelir düzeyi yüksek olan kişilerin maddi beklentilerini karşılama olasılığının daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak bu çalışmadaki bulguya göre gelir düzeyinin yaşam doyumunu etkilememesi düşündürücüdür.

Bu araştırma Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli Meslek Yüksekokulu Pazarlama Programı'nda öğrenim gören 63 öğrenci ile yapılmıştır. Bu nedenle araştırma sonuçları genellenemez. Yaşam doyumu ile ilgili araştırmaların farklı üniversitelerde pazarlama programında öğrenim gören öğrencilerle yapılması önerilebilir. Benzer konuda vakıf üniversiteleri ile devlet üniversitelerinde karşılaştırmalı bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akkuş, A. (2020). *Öğretmenlerin Kişi-Örgüt Uyumunun İş-aile Çatışması Ve Yaşam Doyumuna Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı, İstanbul.

Aslan, G. (2020). *İlkokul Yöneticilerinin İş Doyum Düzeyleri İle Yaşam Doyum Düzeylerinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Başaran, S. (2020). *Üniversite Öğrencilerinde Duygusal Zeka ve Yaşam Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Dağlı, A., ve Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262.

Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575

Diener, E., Emmons, R.A, Larsen, R.J. ve Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.

Diener, E., ve Suh, E. (1997). Measuring Quality of Life: Economic, Social, and Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, 40, 189-216.

Diener, E., ve Suh, E. M. (2000). Measuring Subjective Well-Being to Compare the Quality of Life of Cultures. *Culture and Subjective Well-Being*, 3-12.

Diener, E. ve Seligman, M.E.P. (2002). Very Happy People. *Psychological Science*, 13(1), 81-84.

Dilmaç, B., ve Ekşi, H. (2008). Meslek Yüksek Okullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Yaşam Doyumları ve Benlik Saygılarının İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 279-289.

- Dost, M.T. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 132-143.
- Er Ülker, F., ve Özdemir, G. (2021). Destekleyici Çalışma Koşulları, Kariyer Tatmini ve Yaşam Doyumu İlişkisine Yönelik Bir Araştırma: Kooperatif Çalışanları Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22 (1), 87-101.
- Girgin, B. (2021). *Yetenek Yönetiminin İşe Adanma ve Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Gül, T. (2017). İşgörenlerde İş ve Yaşam Doyum İlişkisi: Konaklama İşletmeleri Üzerine, Kuşadası Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4), 262-281.
- Gümüş, H. (2006). *Farklı Mesleklerde Çalışanların İş ve Yaşam Doyumlarının Tükenmişlik Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Huebner, E.S., Funk, B.A., ve Valois, R.F. (2006). Reliability and Validity of A Brief Life Satisfaction Scale with A High School Sample. *Journal of Happiness Studies*, 7(1), 41- 54.
- Karasu, G. (2021). *Yoksullukta Aile Bütünlüğü Duygusu, Yaşam Doyumu ve Algılanan Sosyal Desteğin İncelenmesi: Bartın İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Keser, A. (2005). İş Doyumu ve Yaşam İlişkisi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 77-96.
- Kolbaşı, E., ve Bağcı, Z. (2019). İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Bir Kamu Kurumu Üzerinde Analitik Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 119-123.
- Köker, S. (1991). *Normal ve Sorunlu Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeyinin Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kuzulu, E., Kurtuldu, S., ve Özkan, G.V. (2013). İş Yaşam Dengesi İle Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(1), 88-127.
- Lyubomirsky, S., King, L., ve Diener , E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success?. *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855.
- Nedim Bal, P., ve Gülcan, A. (2014). Genç Yetişkinlerde İyimserliğin Mutluluk ve Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(1 (Özel)), 41-52.
- Palmore, E., ve Luikart, C. (1978). Health and Social Factors Related to Life Satisfaction. *Journal of Health and Social Behavior*, 13(1), 68- 80.
- Parıldar, G. D. (2020). *Sağlık Çalışanlarında Sosyal Medya Bağımlılığı ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki*. (Tıpta Uzmanlık Tezi), T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İzmir.
- Polatçı, S. (2015). Örgütsel ve Sosyal Destek Algılarının Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş ve Evlilik Tatmininin Aracılık Rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 25-44.
- Recepoğlu, E. (2013). Öğretmen Adaylarının Yaşam Doyumları ile Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(Özel Sayı), 311-326.
- Sarıkaya, G. (2021). *İş Yerinde Yalnızlık, Yaşam Doyumu ve İş Performansı Arasındaki İlişki*. (Yüksek Lisans Tezi), Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bandırma.
- Sousa, L. ve Lyubomirsky, S. (2001). Life Satisfaction. *Encyclopedia of Women and Gender: Sex Similarities and Differences and the Impact of Society on Gender*, 2, 667-676.

- Soylu, Y., ve Kabasakal, Z. (2016). Evli Kadınların Yaşam Doyumunun Evlilik Doyumu ve Çalışma Durumu İle İlişkilerinin İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 215-221.
- Şimşek, M. N., ve Koç, H. (2020). İş-Aile Çatışmasının İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi: Bilişim Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (3), 3072-3088.
- Tomrukçu, T. (2010). *Özel ve Kamuya Ait İlköğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Yaşam ve İş Doyumu Düzeyleri*. (Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Tozkoparan, G . (2021). Örgütsel Stresin Çalışanların Yaşam Doyumu ve Bireysel Performans Algısına Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1881-1910.
- Tunç, S. (2019). *İş Doyumunun Yaşam Memnuniyetine Etkisi: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tutcu, A., ve Çelik, M. (2018). Çalışanların Duygusal Sermayelerinin İş Doyumu Üzerine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 868-880.
- Ünal, S., Karlıdağ, R., ve Yoloğlu, S. (2001). Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 4(2), 113-118.
- Veenhoven, R. (2000). The Four Qualities of Life, Ordering Concepts and Measures of The Good Life. *Journal of Happiness Studies*, 1(1), 1-39.
- Yenihan, B., Öner, M., ve Balcı, B. (2016). İş Doyumu ve Yaşam Doyumunun Demografik Özelliklerle İlişkisi: Sakarya'daki AVM'lerin Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 33-48.
- Yılmaz, H. (2018). Fear of Success and Life Satisfaction in Terms of Self-Efficacy. *Universal Journal of Educational Research*, 6(6), 1278-1285.
- Yılmaz, E., ve Altınok, V. (2009). Okul Yöneticilerinin Yalnızlık ve Yaşam Doyum Düzeylerinin İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 15(3), 451-470.
- Yılmaz, E., ve Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin İş Yerinde Yalnızlıkları ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(3), 59-69.

MOVEMENT ON THE EDGE OF CITIES: ANALYZING TRANSPORTATION CHALLENGES IN PERI-URBAN COMMUNITIES IN SOUTH-WEST NIGERIA**S. Yakubu^{1*}, K. J. Samuel², A. Kola-Olusanya³, S. B. Adedotun⁴ and D. A. Yakubu⁵**^{1*}Department of Geography, Osun State University, Osogbo, Nigeria²Department of Geography Osun State University, Osogbo, Nigeria³Department of Geography, Osun State University, Osogbo, Osun State, Nigeria⁴Department of Urban and Regional Planning, Osun State University, Osogbo, Osun State,⁵Department of Urban and Regional Planning Osun State University, Osogbo, Nigeria**ABSTRACT**

This paper centred on movement on the edge of cities: Analysing transportation challenges in peri-urban communities in South-west Nigeria. Three Southwest States namely Ondo, Osun and Oyo were selected for the study while eleven peri-urban communities were chosen for field survey. A set of 505 questionnaire was systematically administered to respondents. Data generated were analysed descriptively using frequency and percentage while ANOVA was used to test variation in the ease of movement in the peri-urban communities. The results indicated significant variation in the ease of movement due to the poor condition of road infrastructure as the F-ratio of 2.32 was observed to have yielded p-value of 0.004. 81.4% of the roads are not paved while the major causes of delay were attributed to poor road (45.5%) and condition traffic congestion (42.3%) which have implication on the socio-economic development of the areas. Besides, with the exception of the major roads, most parts of the peri-urban communities lack drainage facilities. It is therefore recommended that government at all levels should accord priority to road development with good drainage to enhance the smooth and effective movement of people, goods and services both within and out the peri-urban areas while the public need adequate enlightenment on the maintenance of road infrastructure that will enhance its sustainability.

Keywords: Road transportation, Infrastructure, Services, Peri-urban, South-west Nigeria

INTRODUCTION

One of the most serious problems Nigeria had to grapple with is the chaos in the transport sector which include bad roads, accidents, road signals, narrow roads etc. The reason is that the demand for transport far exceeds the existing conventional system and infrastructure to cope with the demand (Ogunsanya and Galtima, 1993; Yakubu, 2013). This resulted in an array of unconventional modes ranging from minibuses to motorcycles as public transport modes.

Infrastructure is a broad concept that includes public investment in physical assets and social services. The desire to increase public investments in urban and peri-urban areas stems from the view that they are key ingredients of long-term sustainable growth and can benefit the poor in the growth process (Ogun, 2010).

Infrastructure development in any set up can, directly and indirectly, lead to poverty reduction. However, the extent to which infrastructure leads to poverty reduction through economic growth depends on the quality of governance and the institutional setting (Ogun, 2010). In most peri-urban setting, transport infrastructure facilities that are provided are often inadequate and the result is a poor and often deteriorating environment. Provision of such infrastructure tends to occur in a piecemeal fashion, either through the efforts of residents

themselves or because of pressure from civil society on elected representatives and government officials.

Adequacy of road transport infrastructure determines a country's success or otherwise, failure in diversifying production, expanding trade, coping with population growth, reducing poverty and environmental conditions. A good road transport infrastructure raises productivity and lowers production cost. This according to the World Bank (1994), infrastructure capacity grows gradually with economic growth.

Transport infrastructure refers to the framework that supports our transport system and it includes roads, railways, seaports and airports. Transport infrastructure is a critical ingredient in economic development at all levels. Thus, the demand for transport services in Nigeria over the years have increased tremendously while the supply has declined due to less infrastructure. Road transport infrastructure is an essential element in the development of an area which includes bus stop, road network, drainages, warning signs among others. It is one of the fundamental issues that is related to city's attractions and transportation planning (Rodrigue, 2013). The quality of transportation infrastructure in terms of capacity, speed and connectivity determines the quality and advantage of one location relative to other locations usually measured as accessibility.

Problems pervading the urban transport sector in most developing countries range from inadequate and poor quality of infrastructure, a mismatch between demand and supply to the increased rate of accidents (Adedotun, 2015). The problem of traffic congestion Nigeria urban areas has its roots partly in the structural pattern of the roads especially in the traditional area of cities coupled with the unplanned growth and haphazard land-use distribution (Aderamo, 2012). More so, roadside parking and on-street loading and off-loading of goods are common features of urban and peri-urban centre in Nigeria which cause traffic congestion (Yakubu, 2014, Muili and Yakubu, 2020).

The inefficiency or lack of urban road transport infrastructure is a major impediment to economic growth and urban productivity in urban centres. These problems have crippled other sectors of the economy such as health care, commercial, industrial and educational facilities. It is in view of this, that this study made Analyses of transportation in peri-urban communities in Southwest Nigeria.

METHODOLOGY

The Study Area

The South-west is one of the six geo-political zones in Nigeria. The area lies between longitude $2^{\circ} 31'$ and $6^{\circ} 00'$ East and Latitude $6^{\circ} 21'$ and $8^{\circ} 37'N$ (Fig. 1). It has a total land area of 77,818 km² with a population of 27.5 million (NPC, 2006). The area is bounded in the East by Edo and Delta states, in the North by Kwara and Kogi states, in the West by the Republic of Benin and in the south by the Gulf of Guinea. It is largely the home of the Yoruba people and it comprises of Ekiti, Lagos, Ogun, Ondo, Osun and Oyo states.

The climate of Southwest Nigeria is tropical in nature and it is characterizing by wet and dry seasons. The temperature ranges between 21°C and 34°C while the annual rainfall ranges between 1500mm and 2500mm. The wet season is associated with the South-west monsoon wind from the Atlantic Ocean while the dry season is associated with the north-east trade wind from the Sahara Desert. The vegetation of South-west Nigeria is made up of freshwater swamp and mangrove forest at the belt, the low land in forest stretches inland to Ogun and

part of Ondo states while the secondary forest is towards the northern boundary where derived and southern Savannah exist.

Yoruba and English language are the major media of communication, however, a considerable portion of the people are literates. This makes the virile workforce in the government ministries, parastatals, departments and agencies as well as in the private corporate organisations mainly present in the capital cities.

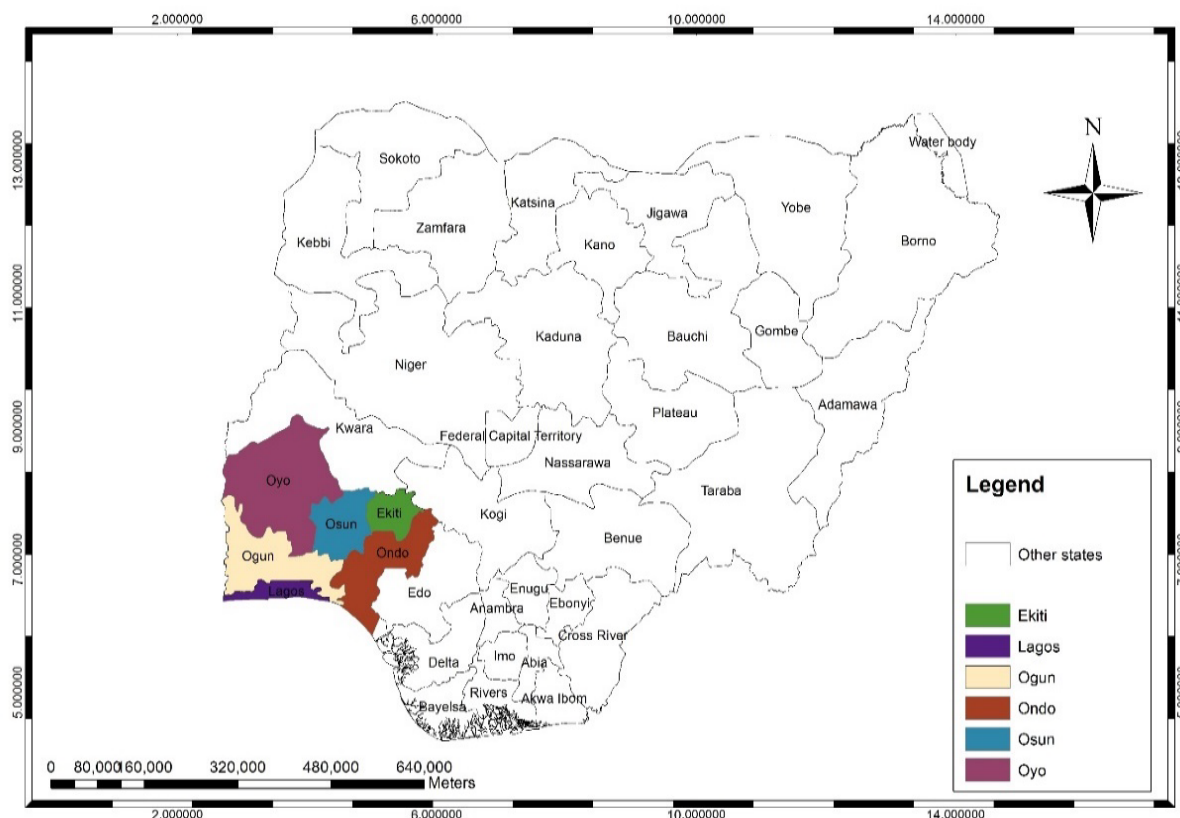

Fig. 1: Map of Nigeria Showing the South West Region

Data Collection and Analysis

Data for this research were collected from both primary and secondary sources. The primary sources of data collection include the following: administration of a structured questionnaire to members of the selected peri-urban communities while the interview was held with elders of the communities focusing on transport infrastructure and service provision in the area.

The study area was divided into communities for the purpose of data collection. Only communities that met the criteria of a peri-urban community were selected. The sample size taken in each community was proportional to the household population of each community. The three Southwest States selected for the study were Ondo, Osun and Oyo States. Eleven (11) peri-urban communities were selected from the three selected states which include: Itanla, Valentino, Orita-Obele, Garage Area (Ondo state); Kobo, Owode-Ede, Ibala, and Sabo (Osun state); Egbada, Idi-Omo and Saki (Oyo state) for field survey. Data generated were analysed descriptively using frequency and percentage while ANOVA was used to test variation in which road condition facilitate movement in the peri-urban communities.

RESULTS AND DISCUSSION

In this sub-section, efforts were made to present and discuss the outcome of the questionnaire administered to respondents in the selected peri-urban communities of South-west Nigeria on transportation challenges in the area.

Accessibility is a very crucial factor which relates to the ease of overcoming some forms of frictions in terms of physical distance, time costs, monetary and inconvenience costs or a combination of these. Road condition either facilitates or delays the movement of people and goods. Table 1 indicated that the majority of the roads (81.4%) in the peri-urban are not paved.

Table 1: Road and Drainage Characteristics of Peri-urban Areas

Variables	Respondents	Frequency	%
Road paved	Yes	86	18.6
	No	376	81.4
	Total	462	100.0
Availability of drainage	Yes	96	22.0
	No	340	78.0
	Total	436	100.0
Drainage type	Open drainage	186	41.0
	Underground	38	8.4
	None	230	50.7
	Total	454	100.0
Efficiency of drainage	Efficient	62	17.1
	Partially efficient	124	34.3
	Inefficient	176	48.6
	Total	362	100.0

Major parts of the peri-urban areas lack drainage facilities except for some major roads that pass through the area which have a good drainage system. Though water flows along natural depressions, however, water flow becomes a problem especially during the rainy season when most of the roads are gullied by strong water flows. Sewage from domestic wastewater originating from household waste is freely discharged on the ground surface without concern which may result in health hazard for people living in the area. Based on the drainage characteristics of the peri-urban areas, 78% of respondents claimed the absence of drainage facility in the area as against 22% on the opposite side. Places with no drainage facility constitute 50.7% which closely followed by open drainage (41.0%) and underground drainage (8.4%). Majority of the available drainage facilities are inefficient (48.6%) while 34.3% and 17.1% are partially efficient and efficient respectively.

Table 2 shows weekly trips to urban-centre from the peri-urban. Over 60% of the trips were undertaken to school and work where respondents made five trips and above per week. The zero (0) number of trips for social (1.1%), market/shopping (0.6%) and recreation (3.1%) is associated with respondents who did not travel for such activities outside the peri-urban area.

Table 2: Weekly Trips to Urban Centre

No. of Trips	Social Freq. (%)	Work Freq. (%)	School Freq. (%)	Religious Freq. (%)	Market/ Shopping Freq. (%)	Recreation Freq. (%)	Others Freq. (%)
0	2 (1.1%)	-	-	-	2 (0.6%)	2 (3.1%)	-
1	92 (51.7%)	14 (3.8%)	4 (4.7%)	112 (28.3%)	112 (34.1%)	26 (40.6%)	4 (11.8%)

2	56 (31.5%)	6 (1.6%)	6 (7.0%)	48 (12.1%)	98 (30.1%)	22 (34.4%)	10 (29.4%)
3	12 (6.7%)	30 (8.2%)	12 (14.0%)	122 (30.8%)	46 (14.1%)	8 (12.5%)	14 (41.3%)
4	6 (3.4%)	4 (1.1%)	8 (9.3%)	24 (6.1%)	18 (5.5%)	4 (6.3%)	4 (11.8%)
5	6 (3.4%)	92 (25.1%)	56 (65.1%)	28 (7.1%)	16 (4.9%)	2 (3.1%)	2 (5.9%)
>5	4 (2.2%)	220 (60.1%)	-	62 (15.6%)	34 (10.4%)	-	-
Total	178 (100%)	366 (100%)	86 (100%)	396 (100%)	326 (100%)	64 (100%)	34 (100%)

Distance from the main urban or city centre to the peri-urban area is indicated in Table 3 where 57.6% respondents live between 1 and 3km from the main urban area followed by 27.8% that live 10km and above while others fall in-between. Most respondents reside on the 1 - 3km (entry point) of the peri-urban area from the main urban or city boundary which is the entry point for most immigrants from the city while the middle point and the periphery of the peri-urban communities are mostly for migrants from the rural areas that need a large area for peri-urban agriculture (Yakubu and Oduniyi, 2009). This finding is in agreement with Oladotun 2005 and Ekanade *et al.*, 2019.

Transportation cost from peri-urban to the main urban area on the ascending order vary from #100 (41.6%) to #200 (31.6%), #300 (9.1%), #400 and above (17.7%) respectively. 83.3% of the respondents are working in the peri-urban as against the 16.7% who worked in the urban centres. Majority of the respondents (70.6%) do not own vehicle while 29.4% are vehicle owners. 78.8% of the vehicles are car, 1.5% are bus while 19.7% are motorcycle. 85.9% of the vehicles are used for private purpose while 8.5% is used for commercial and 5.6% for both purposes.

Movement within the peri-urban could be easy or difficult depending on the time of the day and days of the week. During the working days of the week, movement in the morning and closing hours are usually very tedious and chaotic due to narrowness of the feeder road to contain a large volume of inflow from the access roads as poor road condition (45.5%) and traffic congestion (42.3%) are the major causes of delay.

Table 3: Transport situation in the Peri-urban

Item	Variable	Frequency	%
Distance to City centre (km)	1-3	242	57.6
	4-6	54	13.0
	7-9	8	1.9
	10 and above	116	27.8
	Total	420	100.0
Cost of transport to the main city centre (₦)	100	174	41.6
	200	132	31.6
	300	83	9.1
	400 and above	74	17.7
	Total	418	100.0
Location of workplace	Peri-urban	378	83.3
	Outside peri-urban	76	16.7
	Total	454	100.0
Vehicle Ownership	Yes	134	29.4
	No	322	70.6
	Total	456	100.0

Ease of movement	Very easy	168	35.9
	Easy	146	31.2
	Not that easy	118	25.2
	Not easy at all	36	7.7
	Total	468	100.0
Major causes of delay	Poor road condition	112	45.5
	Traffic congestion	104	42.3
	Broken down vehicle	20	8.1
	Accidents	4	1.6
	On-going construction	4	1.6
	Others	2	0.8
	Total	246	100.0
Preferred means of Transportation	Trekking	32	6.9
	Bicycle	8	1.7
	Motorcycle	168	36.2
	Tricycle	36	7.8
	Taxi	106	22.8
	Minibus	54	11.6
	Private car	60	12.9
	Total	464	100.0
Reason for preferred Transport means	Fast	154	33.6
	Easy to come by	248	54.1
	Cost of maintenance	56	12.2
	Total	458	100.0
Travel type	Inter-city	156	34.5
	Intra-city	168	37.2
	Both	128	28.3
	Total	452	100.0

Analysis of variance result indicated significant variation in the ease of movement in the peri-urban communities due to poor road infrastructure as the F-ratio of 2.32 was observed to have yielded p-value of 0.004.

Motorcycle (36.2%) is the most preferred means of transportation in the peri-urban because it is easy to come by. This is why they are found almost everywhere and the main junctions of the town waiting for customers and ready to go (Yakubu, 2013). Most of the journeys are mainly intra-city in nature (37.2%).

The attribute of the peri-urban area is not constant but can change according to time and place. There are areas influenced intensively by urban drives and situated very close to the large city but still within the urban functional area of the main-city where specific urban features such as industries, new investments, employment opportunities and population growth coexist with that of the rural features of agricultural and non-agricultural functions. This according to Idczak and Mrozik (2018) are zones of transition or a new kind of multi-functional territories that evolve and can be shaped by spatial governance processes.

Good road network boosts the volume of patronage and consequently, the socio-economic development of an area. The ways in which road conditions facilitate movement is shown in Table 4 where 34.7 - 48.8% respondents indicated that the condition of the road plied to work/school, market and social/recreational activities are good as against between 18.1 – 30.1% who believed that the roads are bad while 33.0 – 38.8% respondents are in-between.

Table 4: Ways Road Condition Facilitate Movement

Condition	Very Good	Good	Fair	Poor	Very Poor	Total
Condition of Road plied within the Area	40 (10.2%)	96 (24.5%)	138 (35.2%)	64 (16.3%)	54 (13.8%)	392 (100%)
Journey to work/ school	58 (13.5%)	152 (35.3%)	142 (33.0%)	52 (12.1%)	26 (6.0%)	430 (100%)
Journey to market	48 (11.2%)	140 (32.7%)	166 (38.8%)	46 (10.7%)	28 (6.5%)	428 (100%)
Journey to social/ recreational centres	30 (8.5%)	128 (36.4%)	130 (36.9%)	38 (10.8%)	26 (7.4%)	352 (100%)

Table 5 shows measures to improve inter-city transportation in the peri-urban area. Road rehabilitation with drainage tops the list with 49.7% and followed by road expansion (27.2%), construction of alternative road and the use of traffic warder/control light (5.3%) respectively.

Table 5: Measures to Improve Transport Infrastructure in Peri-urban Community

Measures	Frequency	Percentage (%)
Road expansion	82	27.2
Employ traffic warders/control light	16	5.3
Road rehabilitation with drainage	150	49.7
Construction of alternative road	54	17.9
Total	302	100.0

Summary of Finding

The drainages of peri-urban communities' roads are in bad condition and require urgent attention to prevent further collapse of the roads. Basic road transport infrastructure requires for effective intra-peri-urban movement such as bus-stop, parking area, pedestrian crossing, walkways, street light, road signs facilities among others are conspicuously absent in almost all the roads surveyed in each of the peri-urban communities in the region. The reason for these could be attributed to the nature of the ownership of the roads which is mostly owned and managed by the third tiers of government. This level of government in Nigeria does not have the financial capability and other resources to handle the level of roads left in their domain.

Adequate transport infrastructure can lead to more efficient use of transport capacity with favourable environmental results. Expansion of road transport infrastructure can reduce total pollution loads as congestion falls, vehicle speed will rise with the reduction in fuel consumption and routes are shortened while time is saved, and it encourages efficient vehicle use and decrease emissions.

From the above findings, road transportation has an impact on the economic development of the peri-urban communities in particular and Nigeria in general because economic growth depends on good road transportation. The level of road transport infrastructure determines the business activities and services that will facilitate the small and medium scale enterprises dominant in the peri-urban areas of Southwest Nigeria.

Poor funding and management of road transport facilities are the main challenges of the road transportation system in Nigeria. Government attention to road transportation system generally is poor and, in most cases, money meant for maintenance of such projects are often diverted for personal use.

CONCLUSION AND RECOMMENDATION

The research work centred on movement on the edge of cities: analyzing transportation in peri-urban communities in Southwest Nigeria. The peri-urban areas of South-west Nigeria have grown rapidly over the years which resulted in a change of land use. The road transport infrastructure facilities in the area are grossly inadequate while the available few are in state of disrepair, calling for urgent attention.

It is recommended that government at all levels (Federal, State and Local) should accord priority to road development in their annual budget to enhance the smooth and effective movement of people, goods and services both within and without the peri-urban areas of the region while the public needs adequate enlightenment on the maintenance of road infrastructure that will enhance its sustainability while ensuring social well-being of the citizens.

ACKNOWLEDGEMENT

This study was funded by TETFUND (UNIOSUN/TETFund/14/0018). Special thanks go to the various community leaders for their cooperation and support.

REFERENCES

- Adedotun, S. B. (2015). A study of Urban Transportation System in Osogbo, Osun State, Nigeria. *European Journal of Sustainable Development*. 4(3); 93-101.
- Aderamo, A. J. (2012). Urban transportation problems and challenges in Nigeria: A planner's view. www.primejournals.org/pre.
- Ekanade, O., Yakubu, S. and Yakubu, D. A. (2019). Assessment of Strategic Peri-urban Structure of Ojoo and Sasa Areas of Ibadan, Nigeria. *Osun Geographical Review*. 2; 153-162.
- Idczak, P. and Mrozik, K. (2018). Peri-urbanisation– evidence from Polish metropolitan areas. *Economic and Environmental Studies*. 18(1); 173-192, March 2018. ISSN paper version 1642-2597; ISSN electronic version 2081-8319. www.ees.uni.opole.pl
- Muili, A. B. and Yakubu, D. A. (2020). Impacts of road dualization on mobility of residents in Ogbomosho, Nigeria. *International Journal of Humanities and Social Sciences (IJHSS)*. 9(1), 121-130. ISSN(P): 2319 – 393X; ISSN(E): 2319 – 3948. © IASET.
- National Population Commission (NPC) (2006). Population Census Reports.
- Ogun, T. P. (2010). Infrastructure and poverty reduction: Implication for urban development in Nigeria, Working Paper No. 2010/43. Online accessible http://www.wider.unu.edu/publications/working-papers/2010/en_GB/wp2010-43/files/83470208826802337/default/2010-43.pdf (Date accessed 22 December 2010).
- Ogunsanya, A. A. and Galtima, M. (1993). Motorcycles in public passengers' transport service in Nigeria: Case study of Yola Town. In S. G. Ikya (ed) *Urban Passengers Transport in Nigeria*. Pg 190-207.
- Oladotun, O. O. (2005). A study of strategic Urban Planning in Ojoo and Sasa, Ibadan, South-western Nigeria. Unpublished M.Sc Thesis, Institute of Ecology and Environmental Studies, Obafemi Awolowo University, (OAU) Ile-Ife.
- Rodrigue, J. P. (2013). International tourism and transport. Retrieved May 10, 2014, from <http://people.hofstra.edu/geotrans/eng/ch7en/appl7en/ch7a3en.html>

World Bank (1994). World Development Report. Published by Oxford University Press.

Yakubu, D. A. (2014). Analysis of Land Use and Road Transportation in Zaria, Northern Nigeria. *International Journal of Advanced Research in Social Engineering and Development Strategies*. 2(1), 117-123. ISSN-Online: 2354- 161X; ISSN (Print): 2315-8379 (Germany)

Yakubu, S. (2013). The Role of Commercial Motorcycles in Intra-Urban Transport Mode in Okene. *African Journal of Social Sciences*. 4(3); 59-70.

Yakubu, S. and Oduniyi, D. A. (2009). Integrating urban agriculture into planning for sustainable urban development in Zaria. *The Abuja Journal of Geography and Development*. 3(1); 57-67.

GÖRSEL KÜLTÜR ÖGELERİNİN GÖÇMEN GRUPLARIN KÜLTÜREL BELLEK AKTARIMI ÜZERİNE ETKİSİ**THE EFFECT OF VISUAL CULTURAL ELEMENTS ON MIGRANTS' CULTURAL MEMORY TRANSMISSION****Arş. Gör. Dr. Barış ÇAĞIRKAN**

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Bitlis.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0013-1831>

Özet

Bu çalışmada günümüz toplumlarının göç, mobilizasyon, kitle ulaşım ve iletişim faktörlerinden dolayı giderek çokkültürlü bir yapıya bürünmesi sonucunda göçmen grupların bu toplum yapıları içinde varlıklarını sürdürme noktasında kültürel bellek aktarımı ve görsel kültür öğelerinin bu bellek aktarım sürecine etkisi incelenmiştir. Göçmen gruplar için varlıklarını sürdürme noktasında ilk ve en önemli unsur gelecek nesillere kökenlerinden getirmiş oldukları farklılıkları aktarma ve genç nesillerin kökenlerine olan bağlılık düzeyidir. Göçmen gruplar göç yolculuğunda yaşanan travmatik olayları hikayeleştirerek sözlü kültür unsurları olarak bellek aktarımında kullanırlar. Ancak farklı toplum yapılarında varlığını sürdüren bu gruplarda topluluğun en yaşlı üyeleri birer bellek aktarıcısı olarak genç kuşaklara topluluk hafızasını aktarırlar. Bu aktarım sözlü kültür öğelerinden başlayarak zaman içinde görsel kültür öğelerine doğru evrilir. Göç yolculuğunda kullanılan bir tabak, mont, bere, ayakkabı ya da köken ülkeden getirilen bir resim, tablo, kap, kıyafet görsel kültür öğeleri olarak kültürel bellek aktarıcısı işlevi görür. Bu dönüşümde görsel kültür öğeleri somut unsurlar olarak genç kuşaklara kökenleri ile olan bağlarını sürdürme ve güçlendirme noktasında yardımcı olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kültür, Görsel Kültür, Göç, Göçmen, Kültürel Bellek, Toplumsal Hafıza.

Abstract

In this study, the effects of cultural memory transfer and visual culture elements on this memory transfer process are examined at the point of maintaining the existence of immigrant groups in these social structures as a result of today's societies becoming increasingly multicultural due to migration, mobilisation, mass transportation and communication factors. For immigrant groups, the first and most significant factor in maintaining their existence is to transfer the differences they have brought from their origins to future generations and the level of commitment of the younger generations to their origins. Immigrant groups narrate the traumatic events experienced during the migration journey and use them as oral cultural elements in memory transfer. However, in these groups, which continue to exist in different social structures, the oldest members of the community transfer the memory of the community to the younger generations as memory transmitters. This transfer begins from oral culture elements and evolves into visual culture elements over the time. A plate, coat, beret, shoes, or a painting, painting, container, outfit brought from the country of origin used in the migration journey functions as cultural memory transmitters as visual cultural elements. In this transformation, visual culture elements, as tangible elements, are useful for young generations to maintain and strengthen their ties with their origins.

Keywords: Culture, Visual Culture, Migration, Immigrant, Cultural Memory, Social Memory.

GİRİŞ

Günümüz toplumlarında gerek bireysel anlamda gerekse de topluluksal mana da artan mobilizasyon ve ulusötesi göçler nedeniyle sosyal etkileşim süreçleri ve düzeyi değişmiştir. Özellikle farklı nedenlerden dolayı toplumların daha fazla çokkültürlü bir yapıya bürünmesi en temelde göstergesidir. Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) 2020 yılı “Dünya Göç Raporu”na göre uluslararası göçmen sayısı 270 milyondan fazladır. Bu rakam özellikle Suriye ve Afganistan’da yaşanan son gelişmelerden sonra daha da artması beklenmektedir. Savaş, doğal afetler, sürgün gibi geleneksel nedenler son dönemde göçmen sayısını arttırmıştır. Günümüzde yaklaşık olarak dünya nüfusunun %3,5’i göçmenlerden oluşmaktadır. Farklı nedenlerden dolayı bireysel veya topluluk(lar) halinde az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru; savaş halinde barış içinde yaşayan (Suriye’den Türkiye’ye göç örneğinde olduğu gibi) ülkelere doğru itme-çekme ilkesi prensibine bağlı olarak göçlerin daha da artması beklenen bir sonuçtur.

Toplumsal aktörler sürgün, zorunlu göç veya itme-çekme vb. gibi nedenlerden dolayı yaşanan göçlerde dil, din, etnisite, kültür gibi kökenlerinden getirdikleri farklılıklarını göç ettikleri ülkelere götürürler. Bu farklılıklar toplumsal aktörler için bir anda vazgeçebilecekleri farklılıklar değildir. Özellikle göç ettikleri ülkelerde ana akım toplumun üyeleri tarafından ötekileştirildiklerinde kökenlerinden getirdikleri farklılıklar üzerinden topluluk içinde varlıklarını inşa etme eğiliminde olurlar. Göçmen gruplar varoluşsal güven krizlerinde hakim toplum yapısı içinde bir altkültür grubu oluşturarak varlıklarını sürdürmeye çalışır. Varoluşsal güven krizleri kökenlerinden getirdikleri farklılıklara olan bağlarını güçlendirdiğinden, göçmen gruplar gelecek nesillere kökenleri hatırlatmak ve hiç görmeseler dahi kökenleri ile olan bağları oluşturmak veya daha da güçlendirmek için kültürel bellek aktarımında bulunurlar. İkinci veya daha sonraki kuşaklara kültürel bellek hafızalarını aktarmak için bazı görsel unsurlardan faydalanırlar. Kültürel hafıza en temelde sosyal deneyimin önemli bir özelliği ve geçmişi bir bellek olarak temsil eden kodlar, kurallar ve normlardır. Görsel kültür ise en genel haliyle temelde görsel olanın sosyal yapılanması ve aynı zamanda görülen veya görülmek istenen şeyler olarak sosyal, kültürel ve tarihsel sürecin bir parçasıdır. Göçmen gruplar köken ülkelerinden göç ederken inşa ettikleri varlıklarını bırakıp, göç ettikleri ülkelerde varlıklarını yeniden inşa etmek zorunda olduklarından “görmek istedikleri veya toplumsal yapı içinde görülmek istendikleri” görsel kültür öğelerini bir kültür aktarıcısı olarak kullanırlar. Bu bağlamda görsel kültür öğeleri yeni kuşak göçmen grubu üyeleri üzerinde kültürel bellek aktarımı sağlaması son derece önemlidir. Aktarılan bu kültürel bellek hem köken ülkeden kopuşu önlemeye yardımcı olurken hem de bir altkültür grubu olarak hakim toplum yapısı içinde göçmen grubun devamlılığını sağlar. Çalışma kapsamında görsel kültür öğelerinin göçmen grupların kültürel bellek aktarımı üzerine etkisi ele alınacaktır.

KÜLTÜR

Sözlük anlamı itibarıyla toplum, “kendilerine ait bir toprak üzerinde birlik duygusu taşıyarak en azından kısmen farklılık göstermek suretiyle ortak bir kültür etrafında kendilerini diğerlerinden ayrı bir kimlikle ortaya koyabilen grup” olarak yapılmaktadır (Say, 2013, s. 9). Kültür ise en temelde “belirli bir toplumun duyuş ve düşünüş birliğini oluşturan, gelenek durumundaki her türlü yaşayış, düşünce ve sanat varlıklarının tamamı” olarak tanımlanabilir (Çağırkan, 2017). Kültür kavramı ortaya çıktığı ilk andan itibaren dönemsel olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. 16. ve 17. yüzyılda yerleşik hayata geçişin bir simgesi olarak hayvanların ve ekinlerin yetiştirilmesi (cultivation) anlamında kullanılırken (Grisvold, 1994, s. 7), günümüzde sanattan edebiyata, görsel ve düşünsel boyutlarıyla farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bütüncül bakış açısıyla değerlendirildiğinde, kültür bir toplumda geçerli olan ve öteden beri süregelen her türlü duygu, düşünce, yaşam ve sanat anlayış biçimlerinin

tümüdür. Başka bir deyişle “insanoğlunun doğaya karşı üretmiş olduğu herşey, bir birey veya topluluğun yaşam tarzını belirleyen kurallar bütünüdür” (Demir & Acar, 1992, s. 143).

Kültür, toplumların kendilerine özgünlüğüne vurgu yapan, devamlılığı olan ve bu devamlılığını gelecek nesillere aktarılan maddi veya manevi her şeye borçlu olan bir sistemdir. İnsana ilişkin bir kavram olarak kültür, tarih içerisinde yaratılan bir anlam ve önem sistemi olarak kültürel unsurları oluşturan maddi ve manevi değerlerin tümünün kültürel bellekte yer alarak varlığını sürdürür. Kültürel bellekte yer alan değerlerin devamlılığı için bireylerin hatırlama kültürü ile milli kültürlerinin farkında olmaları ve başka toplumlarla kültürlerarası ilişkilerinde kendilerini anlatmak ve karşısındakini anlamak için sağlayacakları karşılıklı iletişimde daha uzlaşmacı, hoşgörülü ve anlayışlı olmalıdır.

Kültürel bellek, Alman kültür bilimci Aleida ve Jan Assmann tarafından tanımlandığı şekliyle jenerasyonlar ve yüzyıllar boyunca tekrarlanarak içinde yaşanılan kültüre yerleşen, kültürü ve içinde bulunulan çağı anlama ve yorumlama konusunda insana yön veren metinler ve resimlerin oluşturduğu insanların içinde var olan bir gelenektir. Geleneksel toplumlarda sözlü kültür ortamında çok farklı görevlerle kültürel belleği taşıma ve aktarma işlevini toplumun veya topluluğun ileri gelenleri hafızanın yol göstericiliği ve sözün rehberliğinde sürdürürler. Bu bağlamda aile içinde en yaşlı üyeler genç kuşaklara sözlü kültür öğeleri aracılığı ile bir bellek aktarımında bulunurlar. Bu aktarım sadece sözlü anlatım ile sınırlı olmak zorunda değildir belli görsel kültür öğeleri aktarımının içinde yer alabilir. Bu sayede bellek aktarımı görsel bir boyut kazanmış olur. Örneğin ana yurdundan çok uzakta aile büyüklerinin kullanmış olduğu su kabı, duvar süsü, resim, halı motifleri vb. gibi unsurlar kültürel bellek aktarımını somutlaştırırlar. Özellikle zorunlu göç, sürgün gibi toplumsal travmalar yaşayan sosyolojik azınlık gruplarında kökenlerine bağlılık daha fazla olduğundan bu tür görsel öğeler üzerinden kültürel bellek aktarımı genç nesillerin köken ülkeleri olan bağlarını güçlendirmesinde son derece etkili bir yöntem olabilir. Diğer yandan toplumsal travmaları yaşamayan genç nesillerin yaşanan olayları unutmaması ve bu tür olayların tekrar yaşanmaması için bu travmaları hatırlatan görsel öğeler kullanılabilir. Göçmen grupların sürgün veya göç yolculuğunda yaşanan olayların hikayeleştirilerek gelecek nesillere aktarılması sözlü kültürel bellek aktarımının yetersiz olduğu durumlarda o döneme ait görsel kültür öğeleri ile desteklenmesi anlatımın ve aktarımın etkisini arttırmaktadır.

GÖRSEL KÜLTÜR VE KÜLTÜREL BELLEK

Kültürel bellek, Alman kültür bilimci Aleida ve Jan Assmann tarafından tanımlandığı şekliyle jenerasyonlar ve yüzyıllar boyunca tekrarlanarak içinde yaşanılan kültüre yerleşen, kültürü ve içinde bulunulan çağı anlama ve yorumlama konusunda insana yön veren metinler ve resimlerin oluşturduğu insanların içinde var olan bir gelenektir. Bu bağlamda kültürel bellek ve kültürün görsel boyutu arasında yoğun bir ilişki söz konusudur. Görsel boyut olarak kültür anlayışı kendini bir anlamda Weber’in kültür kuramında bulmuştur. Weber’e göre, kültür kavramı “toplumsal olanın oluşturulmasında başat rol oynamaktadır. Bu anlayışın merkezinde insan eylemini kavrayışı yatmaktadır” (Göktürk, 2016, s. 37). Her toplum veya topluluğun içinde bulunduğu coğrafi şartlar (iklim, denize veya su kaynaklarına yakınlık, çöl veya orman vb. gibi) yaratmış oldukları görsel boyutu etkiler. Görsel boyutuyla kültürel simgeler büyük ölçüde değişkendir; sembol, logo, resim, yüz, jest ve mimik gibi öğeler birer kültürel simge olabilir. Görsel sembollerin, kültürel deneyimleri aktarmada anlam ve referans katmanları oluşturduğuna vurgu yapılmakta, “semboller olmaksızın kültürün açıklanmasının imkânsız olacağı belirtilmektedir” (Deacon, 2012, s. 394). Bu noktada görsel öğeler, bir kültürel sistem içerisinde yer alan bireylerin birbirinden farklı olmayan şekilde ve güçlü duygusal bağlantıların inşa edilmesi amacı ile anlam aktaran araçlar olarak tanımlanabilir.

Sözlü kültür ortamında çok farklı görevlerle kültürel belleği taşıma ve aktarma işlevini toplumun veya topluluğun ileri gelenleri hafızanın yol göstericiliği ve sözün rehberliğinde sürdürürler. Bu bağlamda aile içinde en yaşlı bireyler genç kuşaklara sözlü kültür öğeleri aracılığı ile bir bellek aktarımı içinde bulunurlar. Bu aktarım sadece sözlü anlatım ile sınırlı olmak zorunda değildir belli görsel kültür öğeleri aktarımının içinde yer alabilir. Bu sayede bellek aktarımı görsel bir boyut kazanmış olur. Örneğin ana yurdundan çok uzakta aile büyüklerinin kullanmış olduğu su kabı, duvar süsü, resim, halı motifleri vb. gibi unsurlar kültürel bellek aktarımını somutlaştırır.

Kültür, maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Kültür; toplumun asırlarca biriktirdiği değerleri, beklenti, amaç, inanç, davranış vb. davranış şekillerini sakladığı toplumsal bir arşiv gibidir. Zihinlerde soyut olarak kavramlaşan bu yapı, toplumsal bellek aracılığıyla bazen bir anıt, bazen bir mekân, bazen bir kitap olarak somutlaştırılarak tekrar hayat bulur. Bu bağlamda toplumsal bellek, bir noktada kültür kavramına dayandırılabilir. Toplumu oluşturan gelenek, görenek, örf-adet, ulus ruhu, savaşlar, göçler, darbeler, devrimler, afetler vb. unsurlar toplumsal belleğin oluşmasında rol oynayan önemli nedenlerdir. Yazılı kültürlerde metinlere dayanan bellek, yazısız kültürlerde “metinlerin dışında, danslar, oyunlar, gelenekler, maskeler, ritimler, yemeiçme mekânları, geleneksel giysiler, dövmeler, takılar, silahlar ve benzeri şeyler son derece yoğun olarak grubun kendisini canlandırmasının ve kendine güvenini arttırmasının törensel biçimlerine dâhil olurlar” (Assmann, 2001, s. 62). İnsanların sadece kişisel inançları veya kişisel tecrübeleri olduğu gibi, ait oldukları toplum veya grup üyeleriyle hem fikir oldukları, paylaştıkları genel değerler, inançlar da vardır. Kolektif (sosyal) bellek olarak varsayılan, sosyal olarak paylaşılan inanç, değer, gelenek formları ve bu şekilde elde edilen sosyo-kültürel bilgi, kolektif bellekteki zihinsel temsillerin en önemli bölümlerinden birini oluşturur.

GÖÇMEN GRUPLARDA KÜLTÜREL BELLEK AKTARIMI VE GÖRSEL KÜLTÜR ÖGELERİ

Günümüz toplumlarında farklı nedenlerden dolayı göçmen nüfusu her geçen gün artmaktadır. Daha önce vahsedildiği üzere Uluslararası Göç Örgütü’nün (IOM) 2020 yılı “Dünya Göç Raporu’na göre uluslararası göçmen sayısı 270 milyondan fazladır. Bu rakam 2021 yılı itibarıyla 300 milyonu geçmesi beklenmektedir. Göç ve göçmen kavramları günümüzde yaratmış olduğu ekonomik sorunlar üzerinden tartışılmasına rağmen yaratmış olduğu sosyo-kültürel etkinin doğru anlaşılması ve ana akım topluma uyum ve bütünleşme süreçlerinin doğru yönetilmesi en az ekonomik kaygılar kadar önemlidir. Genel olarak göçmenler bireysel veya topluluk(lar) halinde az gelişmiş ülkelere doğru; savaş halinde barış içinde yaşayan (Suriye’den Türkiye’ye göç örneğinde olduğu gibi) ülkelere doğru itme-çekme ilkesi prensibine bağlı olarak göç etmektedir. Göçmen gruplar plansız ve hazırlıksız yakalandıkları göç yolculuğunda yanına alabileceği şeyler çok azdır. Göç yolculuğunda kendilerine sorun çıkarmayacak ve kısmen de olsa değeri olan unsurlar göçmen grupların ilk tercihtir. Diğer yandan göçmen gruplar zorunlu veya sürgün edilerek evlerini, ülkelerini terk ettiklerinden yanlarına memleket özlemlerini dindirecek ve geçmişlerini hatırlayacak maddi kültür öğeleri alma eğilimindedir. Göç ettikleri ülkelere varlıklarını yeniden inşa etmek zorunda kalan göçmenler için kim olduklarını, nereye ait olduklarını, ne yaptıklarını hatırlatan görsel kültür öğeleri partik birer kültürel bellek aktarıcıları haline dönüşebilir.

Zorunlu göç/sürgün yaşayan bireyler göç ettikleri ülkelerdeki ‘evlerin’ geçici olduklarının bilirler. Seyahat etmek, bilinir ve sabit olan konumlar arasında gerçekleşen bir harekettir, kalkış ve varış noktası güzergâhı ve süresi seyahat eden tarafından bilinmektedir. Ayrıca, sonunda bir geri dönüş gerçekleşecektir, bu dönüş ‘eve’ dönüşü ima eder. Fakat zorunlu göç/sürgün hareketinin ne kalkış ne de varış noktaları sabit ve bilinmektedir. Zorunlu göç,

devamlı değişen zamanlarda, dilde ve benliklerde ikamet etmeyi gerektirmektedir. Varılan yerin bir geçiş yeri olduğu zorunlu g/sürgünde, eve dönmek, hikâyeyi tamamlamak, eve giden bir kısa yolu bulmak gibi bir umudun gerçekleşmesi umut edilir. Göçmen grupların genç kuşaklara kültürel bellek aktarımının aktında yatan bi diğer nedeni de eve dönüşe (sürgün veya zorunlu olarak çıkarıldıkları köken ülkelerine) olan inançlarıdır. Göç eden veya sürgün edilen bireyler düşlerinde ‘eve dönüş’ sürekli tekrar ederler fakat zamanla bu düşler seyrekleşir ve sonunda kaybolurlar (Chambers, 2014). Varılan yerde yaşamını sürdürmeye çalışır göç eden bireyler için, farklı dünyada var olmak, dili, dini, müziği, giyim kuşamı, dış görünüşünü ve hayatı yeni yaşama alışkanlığını edinmek demektir. Başka yerlerden gelmek, ‘buralı değil’ de ‘oralı’ olmak ve bu nedenle hem içerde hem de dışarda olmak, tarihlerin ve belleklerin keşiştiği yerde yaşamayı gerektirir.

Göçmen gruplar hakim toplum yapısı içinde ve aynı zamanda diğer altkültür grupları arasında ikinci veya daha sonraki kuşaklara kültürel bellek hafızalarını aktarmak için bazı görsel unsurlardan faydalanırlar. Görsel kültür ise en genel haliyle temelde görsel olanın sosyal yapılanması ve aynı zamanda görülen veya görülmek istenen şeyler olarak sosyal, kültürel ve tarihsel sürecin bir parçasıdır. Göçmen gruplar köken ülkelerinden uzakta varlıklarını yeniden inşa etmek zorunda olduklarından “görmek istedikleri veya toplumsal yapı içinde görülmek istendikleri” görsel kültür ögelerini bir kültür aktarıcısı olarak kullanırlar. Bu bağlamda görsel kültür ögeleri yeni kuşak göçmen grubu yeleri üzerinde kültürel bellek aktarımı sağlaması son derece önemlidir. Kültürel hafıza sosyal deneyimin önemli bir özelliği ve geçmişi bir bellek olarak temsil eden kodlar, kurallar ve normlar üzerinden aktarılır. Aktarılan bu kültürel bellek hem köken ülkeden kopuşu önlemeye yardımcı olurken hem de bir altkültür grubu olarak hakim toplum yapısı içinde göçmen grubun devamlılığını sağlar.

TARTIşMA VE SONUÇ

Sosyal bilimler içinde önemli bir tartışma konusu olan kültür hem düşünsel hem de görsel boyutlarıyla toplum ve topluluklar için son derece önemli bir unsurdur. Özellikle kültürel bellek ve bellek aktarımında somut ve somut olmayan kültürel miras ögeleri birer araç olarak kullanılmaktadır. Kültürel bellek en temelde kuşaklar arası aktarım ile varlığını srdrrdğ için toplumsal hafızanın srekliiliği aynı zamanda toplumlarında srekliiliği anlamına gelmektedir. Zorunlu olarak g ettirilen veya sürgün edilen etnik azınlık grupları g ve sürgün yolculuğunda yaşadıkları zorluklar üzerinden g ettikleri ülkelerde bir dayanışma içinde bulunurlar. Ancak genç nesiller sürgün ve g yolculuğunu hiç yaşamadıklarından ve yaşanan zorlukları tecrübe etmediklerinden topluluk içinde bütünleşme veya kökenlerinden getirdikleri farklılıkları sürdürme noktasında istekli olmayabilirler. Bu durum sosyolojik azınlık grubunun varlığını sürdürmede sekteye ğramasına neden olabilir. Bu bağlamda özellikle toplum veya topluluğun en yaşlı üyelerinden en genç üyelerine doğru yapılacak olan kültürel bellek aktarımı altkültür grubu olarak göçmen grupların varlığını sürdürmesine yardımcı olur.

Kültürel bellek aktarımı genel olarak toplum, topluluk veya aile içinde en yaşlı üyelerden en genç üyelere aktarım şeklinde gerçekleşir. Bu aktarım ilk olarak somut olmayan sözlü kültür ögelerinden başlar ve genç nesillere hikayeler, ninniler, türküler üzerinden bir toplumsa hafıza inşası gerçekleşir. Ancak yaş ilerledikçe bu sözlü kültür ögelerinin inandırıcılığı ve cazibesi kaybolur. Bu durumda özellikle hayali unsurlara inanmayan genç kuşaklar için somut görsel kültür ögeleri yaşanan olayları anlamada ve içselleştirmede kültürel bellek aktarıcı unsuru olarak kullanılır. Görsel kültür ögeleri gündelik hayatın hemen hemen her alanında kendine yer bulduğu için genç kuşaklara kültür aktarımında son derece önemli bir konumdadır. G yolculuğunda kullanılan bir tabak, mont, bere, ayakkabı ya da köken ülkeden getirilen bir resim, tablo, kap, kıyafet görsel kültür ögeleri olarak kültürel bellek aktarıcısı işlevi görür.

Görsel kültür öğeleri bireylerin kökenlerinden getirdiği kültüre ve dolayısıyla köken ülkeleri ile olan bağlarını güçlü tutmasına yardımcı olur.

KAYNAKLAR

Assmann, J. (2001). Kültürel Bellek. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Chambers, I. (2014). Göç, Kültür, Kimlik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çağırkan, B. (2017). Kültür Sosyolojisinde Metodoloji Tartışmaları: İdeoloji Olarak Kültür ve Eylem Olarak Kültür. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42, 147-160.

Deacon, T. W. (2012) The Symbol Concept. M. Tallerman & K. R. Gibson (Ed.), The Oxford Handbook of Language Evolution (s.393-405) içinde. Oxford: Oxford University Press.

Demir, Ö. & Acar, M. (1992). Sosyal Bilimler Sözlüğü. İstanbul: Ağaç Yayınları.

Göktürk, I. (2016). Kültür Sosyolojisi. İstanbul: Doğu Kitapevi.

Grisvold, W. (1994). Cultures and Societies in Changing World. Pine Forge: Thousand Oaks.

Türk Dil Kurumu Çevrimiçi Sözlüğü. Erişim adresi (19 Mayıs 2021): <https://sozluk.gov.tr/>

DIGITAL PARAPHERNALIA FOR FUTURE EDUCATION**Krishnan Umachandran**

Nelcast Ltd., India

Amuthalakshmi Periasamy

Madras School of Social Work, Egmore, Chennai

Abstract

Teaching is left to fend itself but forced to keep teachers on the job, while preparing the talent pool of students also employable. Guiding the teacher to protect their employment, upgrade or evolve themselves to overcome challenges, use the technology opportunities, that is fast-moving and bringing change in competitive curriculum, is no doubt a stress. Positioning the technology driven educational system, within the short span of its implementation during the COVID pandemic, with features that can overly benefit the human kind in its full cycle of education, is also looking bleak. The tools that facilitate education are digitally enabling the use of technology to proliferate distances, shrinking the world to an unimaginable connection. Creating employment challenges for the teachers and employability threats for the students, is a complex problem that envisages a design of how and where the virtual educational solution would jump and get positioned. Today right from kindergarten to university students, everyone across the globe is learning online. Currently in its flexible mode, even the policies enacted have no real backing reasons, but quite imaginable, aiming towards a realistic end. Even the experienced teachers and educational experts are unsure of recommending solutions that can accept the challenge. Administrators in power are struggling to propose a right methodology, where the digital involvement of technology in the educational process, in both teaching and learning, can land into the near future. At home Mobile, Laptops and Desktop computers have replaced textbook and notebooks for both teachers and students, almost everything right from communication, organizing the teaching, learning and evaluation has taken a new form. Textbooks that have played an important part in the educational process have suddenly vanished. Students and teachers have been using textbooks to learn, explore, and discover, and it has proven to be quite successful, before the COVID. Emerging technologies such as simulations, cloud computing, augmented reality, IoT, and Robotics are on the way to replace the traditional teaching, and research processes. This drastic shift to digital form may take some time to be fully engrossed for a meritorious connection, but the existence of traditional education proves to be meeker to surrender in front of the digital infrastructures. The information drawn through the internet is going to be omnipresent, providing a flexible learning environment. Though the process helps in developing the ability to search for knowledge and information, the training of mind to increase awareness and perception, develop the way of thinking, reasoning to distinguish right from wrong, ability to make decisions and enhance self-confidence, are all inputs sources for enriched living.

Keywords: ICT, Cloud computing, Simulation, IoT, Robotics, Augmented reality, education

Introduction

Education is a sound investment for the future, offering prospects towards growth opportunities impacting personal well being and social development. Proliferating more employment opportunities, brings financial stability for health and well-being. Teachers are instrumental to ensure learning, share expertise, transmit values and perspectives to students. Sustainable, well-paid, more employment and career options, motivate students to compete

intensely in the relevant field of education. The national focus is to create and ensure students with job opportunities, once they successfully complete their education. Educational process should proactively use new resources and capabilities to achieve coherent transformation. Include both formal and informal education that are relevant, convert tacit knowledge assets to become open for social transformation and proactively collaborate to facilitate the purpose through ICT, content-sharing fulfilling the educational competences (Mansour, 2016). Education enhances the impulse to respond positively to change. Traditional education increases technical competence, builds interpersonal relations, facilitates planning, and focuses on goal setting. However e-learning intends to bring self-education and oriented on an individual's values such as openness, honesty, and authenticity for building a rapid scaleup of knowledge through technological revolution suiting education to be a continuing, lifelong process. Advancements in technology require regularly reeducating the learning experience. Education has changed dramatically with the arrival of e-learning being carried remotely on various digital platforms. Online learning continues to persist post pandemic and is expected to raise its impact on worldwide education. With the arrival of language applications, virtual tutoring, video conferencing tools, and online learning softwares in the post pandemic have changed the infrastructural requirements of education (WEF, 2021). The overwhelming consequences of pandemic has made education become adaptable and resilient among teachers, students and policy makers. Learning contents such as printed handouts, access materials, marked worksheets etc are all virtually unsupported by digital platforms and facilitated by educational technology information online. Pedagogical adaptations happened even in traditional lecturing models, to upgrade themselves with the use of technologies such as radio, TV, mobile, and online platforms. The teacher has to adapt their practices to be creative and keep the students engaged throughout the teaching process. During home learning lecture sessions, engaging the students to a rapt attention, is possible only when the educational process is being creatively approached, without getting them distracted and escaping to move on with the daily chores, which the family may pose on to the students (Maria et al., 2021). Technology has changed education towards a new path in both teaching and learning. Computing gadgets are a common phenomenon for this unique teaching methodology adoption. Students enriched learning happens through internet enabled technology for lectures, information access, globally communication, and learning experiences (Harisa, 2020).

Preparation for Teaching

Virtual education has facilitated with the pedagogy of freedom, that whoever teaches can also learn; while whoever learns can pick the act of teaching. To understand the perceived effectiveness of remote learning solutions, the role of teachers is rapidly evolving and becoming more difficult, then the learning taking place in the student. Constant communication and feedback from the students through mobile applications can enable the teacher to understand better and have the concerns captured from the students' perspectives. The COVID lockdown has changed the rules of teachers and prepared most of them to adapt to the change with a comprehensive strategy of social emotional monitoring and psycho social support, to ensure teacher well-being and avoid burnout. To enhance teacher's engagement with students can improve the access of data content and networks can be effective even during the remote learning phase, which can be integrated to the regular system when the pandemic ends. Balancing education and also taking care of administrative responsibilities such as audits, through digital technologies and in service programs can be organized through web portals of the institutions to capture real time data and feedback, on teaching and learning (Maria et al., 2021). The potential of emerging technologies in the teaching and learning process challenges and shapes the engagement of digital technologies

from the inception stage exploring. Implications on education and accelerating an associated change, depends on the teachers resistance to such changes. Many are unaware of the emerging technologies that can be customized and applied for the teaching and learning process. Platform suggests skype, podcast, digital audio records, MOODLE, wiki, and blogs etc., have already changed the traditional environment into an exciting, and cooperative learning, for knowledge sharing and development (Pradeep, 2010).

Digital Paraphernalia in Learning

Common populations not affected COVID are unable to comprehend the density of the current issue in the pandemic coupled with lack of education to understand the implication of the lockdown (AIC-EEPC, 2020). Computer based learning is overexposing students to spend time on social media sites, with a lot of free reign to students, letting them stray away from a teacher's planned lesson or even access sources with wrong information, leading them who fall behind in class, fail to meet learning objectives, and even learn incorrect material. Thinking and learning can enlarge the pipeline and preparation of students to engage in advanced coursework in mathematics and science, which will develop the competence, which is a neural process, required for bringing up a new generation of bright students, well-trained for bringing in transformations. Fostering world-class teaching requires high-quality curriculum, process, assessments and standards for students to get involved in inquiry-based learning, which can include internships, projects, and laboratories etc. that can add a vital nurturing experience for memory retention. However, that opportunity should also be blended with the online learning environment, else it may get localized, limited and time consuming for evolution, compared to a traditional connection of students. Earlier the use of mobile phones in educational institutions was restricted, but now it has become inevitable during the pandemic. All activities such as communication through email, searching educational contents through browsing, sharing pictures, videos, and documents are all through the mobile phones. The use of the Internet through mobile telephone has opened up a new face for learning and teaching, and has disrupted the use of computer gadgets. Learning facilitated through MOODLE helps to create, share resources to students, conduct evaluation through innovative methods such as quizzes and online exams, keep track of the grades, inform updates on the syllabus, and also involve in discussion forums (Pradeep, 2010). The digital technology implementation in education is more valued by teachers, when the benefits in teaching and learning are supported or reinforced by their peers and also by the school administration to incorporate it into their practice (Sarah et al., 2015).

Emerging Technology driven education

The implementation of online learning was unplanned and rapid with no sufficient time offered for infrastructural preparation, the pressure on education was such that it should be continued, and in whatever means possible, necessitated the use of online technology support (WEF, 2021). Communication has moved from only inside the classroom to spaces outside the classroom. The educational social networking sites and learning management systems used among teachers and students has provided new ways of providing students feedback on their assessments or completing assignments (Sarah et al., 2015). The use of emerging technologies by teachers requires changes in their styles and behaviour towards a student centered application. The new areas of competence are concepts, environment, curriculum, evaluation, professional development, and empowered learner support. The knowledge, skills and understanding of concepts requires developing appropriate technological support for learning opportunities, technology driven strategies, stimulating learning environment to create an interest in the students, use of technology to support learner centered teaching, higher order skills and creativity development (Pradeep, 2010). Distance learning is now e-

learning which is web-based or network-based online learning which adopts pedagogical practices that can be adapted to a strong level of technological engagement, and supports institutional environments, positively impacting faculty transition to the online classroom along with the online faculty's teaching identity (Edwige, 2012). Educational technology has increased the access, aligned with affordability and availability of gadgets with everyone has increased the use of digital technologies in teaching and learning. This student centric move has made them progress from being passive consumers of information to becoming creative producers and thus evolve as active constructors. The new knowledge and understanding offer them an effective way to interact and integrate with the digital technologies in education (Sarah et al., 2015).

Threat to Teachers

Online learning is self-paced computer based training appropriately involving multidisciplinary inputs and leveraging the affordances of the web to deliver training, courses, and programs. Distance learning is now widespread due to the spread of the Internet and large educational institutions or universities are leading the way in offering online courses and programs. Online teaching challenged teachers' professional identity, though it is a valid and effective learning mode, yet not fully accepted. Transitioning online has potentially disrupted the teachers, those who were active members of their community of practice after spending many years, experiencing and developing well-rounded professional identities (Edwige, 2012). Teachers struggle to use new technologies, for various reasons, as it would not have been a preferred technology, insufficient device capabilities and instructions, quick to distract and affect the flow, limitation of technology reach and protection issue, and finally inadequacy of infrastructure and support. Students need to be encouraged to think ethically for social implications, with a need for a basic understanding of informal approaches to learning, and working with cross-disciplinary teams to appreciate its value (UNSG, 2020). Many institutions leverage the affordances of multimedia technology, including video conferencing, for streaming the lecture sessions, also facilitated with students to download on their gadgets, free of charge, attempting to replicate a telepresence. Further, a 3D immersive technology can give a higher degree of natural interaction and effective collaboration. Three-dimensional holographic conferencing represents a higher end technology mediated with identity projection, telepresence systems, dedicated spaces, hardware and software, which require investments of higher order in education. Significant changes have already happened in schools, where evidence shows that teachers need to take risks and experiment with designing different learning tasks and classroom interactions (Sarah et al., 2015). Learning management system LMS automates the administration, tracking and the educational events. It has email, chat, discussion board, and virtual whiteboards along with instant messaging application for file sharing, allowing teachers and students to exchange the documents in a secure environment along with tracking systems, rosters and grade books. Problems such as interoperability, usability, and flexibility are constraints which the teachers face when using the educational practices that have become student centered. Social media applications have a great support for pedagogical practices that are centered towards students, allowing the teachers to develop learning spaces creatively to solve problems in the educational context. However, in this network, the privacy and boundary issues between teachers and students have come to a common plank of acceptability (Edwige, 2012). When teachers feel they are under threat, their teaching gets constrained and rigid, therefore they will tend to take less risks, or experiment with new approaches in the classroom and change. University or institutional leaders should identify and limit perceived threats to teaching and learning where possible, by involving teachers in the decision making processes about technology-related change and the school's vision for

integration. By providing appropriate technological and pedagogical support, teachers have the time to learn about new tools, plan, collaborate and develop new curriculum. Thus creating an environment which reduces concerns about failure, punishment and compromising professional standing (Sarah et al., 2015). Technology in some form is considered as a barrier to their growth by teachers. Even as institutions are providing support, many teachers, especially the more experienced, find it difficult to adapt to new technology for teaching. They are bound to be stressed, as this change questions their comfort zone, pushes them to increase their knowledge and application of new technology tools, in their daily practice (Harisa, 2020).

Employability Challenges to Students

Education has one of its goals of preparing students for the requirement of future work opportunities. It's found that use of technologies, effectively do not impact the students to explore, problem-solve, create and collaborate. Hence the learning should be devised to make students engage in critical analysis of the subject, where teachers co-create their vision, with the student's participation, as a shared-vision for investing the technology to be used for benefiting the community (Sarah et al., 2015). From various perspectives Digital literacy affects cognitive, and social information. It requires critical thinking skills and the right online behavior for building relationships between active learning and literacy constructions using the basics, background knowledge, competency centers, and attitudes and perspectives. Online learning is flexible, achieves learning outcomes, ensure students to learn continuously without a miss to any learning material, thus fulfilling the rights of students (Harisa, 2020). Though many organizations realize that the best way to get their employees continuously upgraded is through some form of online education, their view on new joiner or employees is however different. There are certain disadvantages perceived as derailleurs to the quality of education, such as employer bias against online degrees due to the lack of appropriateness for all course content, challenges such as reduction in student - teacher interaction, and previous locational advantage. It also includes student's experience of isolation from peers, concerns about mastering new technology and software, relative to the same courses when being taught as traditional face-to-face. Therefore it is imperative that the online education quality must be improved and should be treated as equal to traditional Face to Face education, ensuring recognition of getting credentials through any mode of education as equal and in par with the required standards (Shailendra et al., 2018).

Conclusion

Digital technologies are rapidly transforming education, and advancing the human condition with a profound and unprecedented challenge, with a speed and scale of change which is ever increasing in agility, responsiveness and scope of cooperation. Countries are still in the early stages of learning to use digital tools in education, exposing young children to science and robotics, right from an early age, along with socio-emotional intelligence, creativity, collaboration and critical thinking. The global pandemic is making low-skilled jobs much more sought out, then the degree requirement for a job description which gets lower subscribed. The power of education rests on the communities, economies, and nations, on whose insights the emergence of virtual educational programs, differentiate the predecessor of education which happened in the physical world learning setting prior to COVID, with that of the virtual learning scenario, revealing the major inhibitors that upscale the understanding and also interrupting the structural or architectural challenges, are double sided market problem.

Reference

- Mansour, Alosaimi. (2016), The role of knowledge management approaches for enhancing and supporting education. Business administration. Université Panthéon-Sorbonne - Paris I, English. ffNNT : 2016PA01E064f, pp. 397. <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01816021/document>
- WEF, (2021), The COVID-19 pandemic has changed education forever. This is how, 2021 World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-education-global-covid19-online-digital-learning/>
- Maria, Barron, Cristobal, Cobo. Alberto, Munoz-najar. & Inaki, Sanchez, Ciarrusta. (2021), The changing role of teachers and technologies amidst the COVID 19 pandemic: key findings from a cross-country study, <https://blogs.worldbank.org/education/changing-role-teachers-and-technologies-amidst-covid-19-pandemic-key-findings-cross>
- AIC-EEPC, eds. (2020). COVID-19: Challenges for the Indian Economy - Trade and Foreign Policy Effects. ASEAN-India Centre (AIC) - Engineering Export Promotion Council of India (EEPC), New Delhi, pp. 246. https://www.eepcindia.org/eepc-download/617-Covid19_Report.pdf
- Pradeep, Kumar, Misra. (2010), Empowering School Teachers For Emerging Technologies: An Action Plan, i-manager's Journal on School Educational Technology, Vol. 6, No. 1, Pp. 14-23.
- Edwige, Simon. (2012), The Impact Of Online Teaching On Higher Education Faculty's Professional Identity And The Role Of Technology: The Coming Of Age Of The Virtual Teacher, Faculty of the Graduate School, University of Colorado, pp. 281.
- UNSG, (2020), The age of digital interdependence, Report of the UN Secretary-General's High-level Panel on Digital Cooperation. Pp.47. <https://www.un.org/en/pdfs/DigitalCooperation-report-for%20web.pdf>
- Sarah, Katherine, Howard. Adrian, Mozejko. (2015), Teachers: technology, change and resistance, University of Wollongong, Faculty of Social Sciences - Papers. 1830. <https://ro.uow.edu.au/sspapers/1830>
- Harisa, Mardiana, (2020), Lecturers' Adaptability To Technological Change And Its Impact On The Teaching Process, JPI, Vol. 9 No. 2, Pp. 275 - 289. DOI: 10.23887/jpi-undiksha.v9i2.24595
- Shailendra, Palvia. Prageet, Aeron. Parul, Gupta. Diptiranjana, Mahapatra. Ratri, Parida. Rebecca, Rosner. & Sumita, Sindhi. (2018), Online Education: Worldwide Status, Challenges, Trends, and Implications, Journal Of Global Information Technology Management, Vol. 21, No. 4, Pp. 233-241.